

73-75

19

XXI

BIBLIOTHECA R. SCIENT. UNIV. PA. MANN

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

BULLETIN
GÉOGRAPHIQUE

XXXXIII
9/10

GEOGRAPHICAL
REVIEW

BOLLETTINO GEOGRAFICO
GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

LXIX. KÖTET.

1941.

1. SZÁM.

SZERKESZTI:

KÉZ ANDOR és MENDÖL TIBOR
vitéz TEMESY GYÖZŐ KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

582/941

TARTALOM:

Wallner Ernő dr.: A Bakony erdőtakarójának átalakulása a XVIII. század végéig	1
Száva-Kováts József dr.: A légnedvesség anomáliái	29
Nyárády E. Gyula: A kolozsvári Szénafüvek suvadásos területeiről	40
Halttenberger Mihály dr.: A négy európai román állam területi kialakulása	53
Társasági ügyek	59
Beérkezett könyvek	60

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

EDITED:
HUNGARIAN
GEOGRAPHICAL SOCIETY

VERLAG:
UNGARISCHE GEOGRAPHISCHE
GESELLSCHAFT

EDITION PAR LA:
SOCIÉTÉ HONGROISE
DE GÉOGRAPHIE

BUDAPEST VIII., SÁNDOR UTCA 8.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG SZAKFOLYÓIRATA

Megjelenik évenként négyszer: március, június, szeptember és december hónapban.

A Magyar Földrajzi Társaság tagjai „A Földgömb” c. népszerű folyóirattal együtt tagsági illetményként kapják.

Előfizetési ára egy évre 10 pengő. Egy-egy füzet ára 2.50 pengő.

A szerkesztőség címe:

Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. VIII., Sándor u. 8. sz.

Tudnivalók.

1. *Hivatalos helyiség:* VIII., Sándor-utca 8.
2. *Hivatalos órák:* minden csütörtökön 4—6, szombaton 4—7. Ugyanakkor a könyvtár is használható. (Ünnepnapok, valamint júl. és aug. kivételével.)
3. *Tagilletmény:* „A Földgömb” népszerű és a „Földrajzi Közlemények” szakszerű folyóirat. Tagdíj évi 10 P. Esedékes az első negyedévben.
4. *Csekkszámla:* 23604.
5. *Telefon (csak csütörtökön és szombaton d. u. 4—7-ig):* 143—357.
6. *Tagajánlások és felszólamlások* VIII., Sándor-utca 8. alá küldendők.
7. *Szaküléseinket és estélyeinket* a Társaság tagjai és az általuk bevezetett vendégek ingyen látogathatják.
8. *Minden hónap első csütörtökén* tart a Társaság *választmányi ülést*. Tagfelvétel.
9. *Minden hónap második csütörtökén* d. u. 6 órakor *szakülés* (VIII., Múzeum-körút 6—8. Egyetemi Földrajzi Intézet).
10. *Minden hónap harmadik csütörtökén* d. u. 6 órakor a *Didaktikai Szakosztály ülése* (u. o.).
11. *Estélyeink és Szaküléseink* tárgyát, pontos időpontját, valamint helyét rendszerint „A Földgömb”-ben, valamint a napilapokban meghirdetjük.

MEGHÍVÓ

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

április 17-én, d. u. 5 órakor a Társaság helyiségében (VIII., Sándor-utca 8. sz.) tartandó

LXIX. RENDES ÉVI KÖZGYŰLÉSÉRE.

Tekintettel arra, hogy az **április 17-i** közgyűlés előreláthatólag nem lesz határozatképes, az alapszabályok értelmében

1941. évi április hó 24-én, csütörtökön délután 6 órakor

a Kir. Magyar Természettudományi Társulat (VIII., Esterházy-utca 14—16.) üléstermében — a megjelent tagok számára való tekintet nélkül — tartjuk meg a közgyűlést.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó. <i>Dr. Cholnoky Jenő.</i>	7. Számvizsgáló-bizottság jelentése.
2. Főtitkári jelentés.	8. Könyvtárvizsgáló-bizottság jelentése.
3. A Cholnoky-pályadíj létesítése.	9. Pénztáros jelentése.
4. Választmányi tagok, alelnök, titkár és számvizsgálóbizottság választása.	10. Zárzámadás és költségvetés tárgyalása.
5. Balaton-bizottság jelentése.	11. Indítványok.
6. Alföldi bizottság jelentése.	

Budapest, 1941 április hó 1-én.

Dr. v. TEMESY GYÖZÖ s. k.

főtitkár.

Dr. CHOLNOKY JENŐ s. k.

elnök.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

LXIX. KÖTET.

1941. ÉVFOLYAM

SZERKESZTETTE:

KÉZ ANDOR ÉS MENDÖL TIBOR
VITÉZ TEMESY GYŐZŐ
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL.

KIADJA:

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG.

BUDAPEST, 1941.

GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE
BOLLETTINO GEOGRAFICO
GEOGRAPHICAL REVIEW

VOL. LXIX.

ANN. 1941.

REDIGÉ PAR

ANDOR KÉZ ET TIBOR MENDÖL
AVEC LA COLLABORATION DE
VITÉZ GYŐZŐ TEMESY

ÉDITÉ PAR LA

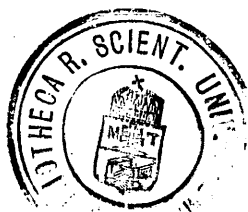
SOCIÉTÉ HONGROISE DE GÉOGRAPHIE.

BUDAPEST 1941,

„ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA RT. BUDAPEST.

A FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK ÍRÓI 1941-BEN.

BENDEFY LÁSZLÓ DR.	KÉZ ANDOR DR.
BERKES ZOLTÁN DR.	KÖCH FERENC DR.
BODNÁR LAJOS DR.	MATOLAY TIBOR
BOROS ÁDAM DR.	MÁRTON BÉLA DR. (Debrecen)
BULLA BÉLA DR.	MENDÖL TIBOR DR.
CHOLNOKY JENŐ DR.	NYARÁDY E. GYULA (Kolozsvár)
DUBOVITZ ISTVÁN	PAIS LÁSZLÓ
ERDEI FERENC	PÉCSI ALBERT DR.
FARKAS LÁSZLÓ DR.	PEJA GYÖZÖ DR.
FEST ALADÁR	PRINZ GYULA DR. (Kolozsvár)
GUNDA BÉLA DR.	RÉTHLY ANTAL DR.
HALTENBERGER MIHÁLY DR.	RÓNAI ANDRÁS DR.
HOFFER ANDRÁS DR. (Debrecen)	STEINER LAJOS DR.
IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ DR.	SZÁVA-KOVÁTS JÓZSEF DR.
KADÁR LÁSZLÓ DR.	vitéz TEMESY GYÖZÖ DR.
KEÖPECZI-NAGY ZOLTÁN DR.	WALLNER ERNŐ DR. (Veszprém).

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Értekezések.

<i>Bendefy László dr.</i> : Zemarkhosz és Valentinus követségjárása	164
<i>Bodnár Lajos dr.</i> : A Didaktikai Szakosztály előadásai	126
<i>Boros Adám dr.</i> : Az állatok taposásának térszinalakító jelentősége ...	180
<i>Bulla Béla dr.</i> : A Magyar medence pliocén és pleisztocén terrasza ...	199
<i>Cholnoky Jenő dr.</i> : Teleki Pál gróf. (Elnöki megnyitó)	63 ✓
<i>Cholnoky Jenő dr.</i> : A Hoang-ho törmelékkúpja	78
<i>Erdei Ferenc</i> : A tanyás település földrajzi szemlélete	103
<i>Gunda Béla dr.</i> : Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében	230
<i>Haltenberger Mihály dr.</i> : A négy európai román állam területi kialakulása	53
<i>Keöpeczi-Nagy Zoltán dr.</i> : Folyóink jégállapota 1941 januárius és februárius hónapban	159
<i>Márton Béla dr.</i> : A kereskedőhelységek eloszlása Magyarországon ...	94
<i>Mendöl Tibor dr.</i> : Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez	113
<i>Nyárády E. Gyula dr.</i> : A kolozsvári szénafüvek suvadásos területeiről	40
<i>Peja Győző dr.</i> : Lősz és folyami kavics tektonikus eredetű elmozdulása a Nógrádi medencében	153
<i>Prinz Gyula dr.</i> : Ősi hegyszerkezet kihatásai a mai domborzatra ...	246
<i>Réthly Antal dr.</i> : Thirring Gusztáv	72 ✓
<i>Száva-Kováts József dr.</i> : A légnedvesség anomáliái	29
<i>vitéz Temesy Győző dr.</i> : Főtitkári jelentés	116
<i>Wallner Ernő dr.</i> : A Bakony erdőtakarójának átalakulása a XVIII. század végéig	1

II. Irodalom.

a) Hazai.

<i>Aujeszký László dr. és Gombocz Endre dr. (Szerk.): Új kincseskönyv. (Koch Ferenc dr.)</i>	185
<i>Z. Baranyai (Szerk.): Ungarn. (Mendöl Tibor)</i>	256
<i>Beke László (Szerk.): Mezőgazdaságunk irányításának alapjai. (Pécsi Albert)</i>	254
<i>Bulla Béla dr.</i> : A nyugati országrészek. <i>(Mendöl Tibor)</i>	255
<i>Csikvári Antal (Szerk.): Borsod vármegye. (Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék.) (L. P.)</i>	141
<i>Hille Alföld dr.</i> : Léggörten. <i>(Berkes Zoltán dr.)</i>	187
<i>Jakó Zsigmond</i> : Biharmegye a török pusztítás előtt. <i>(Pais László)</i> ...	138
<i>rugonfalvi Kiss István (Szerk.): A nemes székely nemzet képe. (Kádár László dr.)</i>	258

<i>Kogutowicz Károly dr.</i> : Ázsia falitérképe. (<i>Irmédi-Molnár László</i>) ...	259
<i>Mikola Sándor</i> : A fizikai megismerés alapjai. (<i>St. L.</i>) ...	187
<i>vitéz Nagy Iván (Szerk.)</i> : Finnország. (<i>Koch Ferenc dr.</i>) ...	184
<i>Id. Noszky Jenő</i> : A Cserhát-hegység földtani viszonyai. (<i>Hoffer András dr.</i>) ...	183
<i>Szabó T. Attila</i> : Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból. (<i>Páizs László</i>) ...	140
<i>Udvarhelyi Károly</i> : Európa földrajza az iskolában. (<i>Farkas László dr.</i>)	139

b) Külföldi.

<i>Agricultural Atlas of Sweden. (Kádár László dr.)</i> ...	189
<i>Hugo Grothe</i> : Libyen und die italienischen Kraftfelder in Nordafrika. (<i>Fest Aladár</i>) ...	190
<i>W. Krallert</i> : Geschichte und Methode der Bevölkerungszählungen im Südosten. I. Rumänien. (<i>R. A.</i>) ...	140
<i>Franz Niedermayer</i> : Ibero-Amerika. (<i>m. t.</i>) ...	192
<i>Alfred Rühl</i> : Einführung in die allgemeine Wirtschaftsgeographie. (<i>Wallner Ernő dr.</i>) ...	143
<i>Dr. Hans F. Zeck</i> : Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. (<i>Koch Ferenc</i>) ...	188
Beérkezett könyvek ...	60, 150, 194 és 262

III. Társasági ügyek.

Közügyülés (1941 április 24.) ...	145
A Magyar Földrajzi Társaság 1940. évi zárszámadása ...	147

Választmányi ülések.

1941. január 9., február 6. ...	59
1941. március 6. ...	60
1941. április 3. ...	144
1941. május 1. ...	146
1941. június 5. ...	260
1941. szeptember 11., október 2., november 6. ...	261
1941. december 4. ...	262

Melléklet.

Dubovitz István: A magyar földrajzi irodalom 1939.

A Bakony erdőtakarójának átalakulása a XVIII. század végéig.

Wallner Ernő dr.

Azt a kb. 3000 km² területet, amelyet Bakonyként körülhatároltam¹ a postglaciális éghajlati sztyepp visszahúzódása után egészében erdő fedte. Erdő alatt értve azonban a nyílt ligeterdőt és parktájat is. A Bakony talajának javarésze hegyi málladék, amelyről Prinz mondja, hogy rajta régi erdőink végigélték az éghajlat nagy változásait. Mai növénytakarónk még a jégkorszak keretébe tartozik, s az erdőtakaró a jégkorszak után terpeszkedett szét a magyar földön.² A tölgyesek terjeszkedése a középkőkorszakban olyan erőteljes volt, hogy a 200 m-nél magasabb dombságok megszűntek pusztamezők lenni. Kogutowicz K. erdővel borítotttnak tünteti fel a Bakonyt a „Dunántúl ősi növényi takarója” térképén is.³ Fátlan pusztaságot belsejében csak két helyen jelöl. Egyik a Tapolcai medence, másik a Séd folyó törésvonala. Kiterjedésük jelentéktelen, s talán teljesen fátlan pusztaságok nem is voltak. Így a Gyulafirátótól Hajmáskéren át Várpalota felé húzódó ősi fátlan pusztaságnak jelzett sédvölgyeségi területen az erdő keletkezésére ugyanolyan mértékben voltak meg a feltételek, mint pl. Litér és Pétfürdő között a Veszprémi fennsík keleti részén. Utóbbi terület ősi növénytakarójaként a térkép erdőt jelöl.

Faller a Bakony alapos ismerője és történeti feljegyzéseinek fáradhatatlan munkása monográfiáinak földrajzi utalásaiban írja, hogy ezen a vidéken a XV—XVII. században kiterjedt erdőségek voltak.⁴ A Tapolcai medence nagy része nádassal vagy mocsári növényzettel borított berekföld volt. A tőle nyugatra fekvő és szerkezeti tekintetben a Bakonyhoz tartozó Keszthelyi hegység ősi termé-

¹ Wallner E.: A Bakony. Pannonia 1937.

² Prinz Gy.: Magyar földrajz. II. A magyar munka földrajza. 55, 68, 70. oldal.

³ Kogutowicz K.: Dunántúl és Kisalföld. I.

⁴ Faller később felsorolt számos munkája nyomán.

szetes növénytakarója úgyszólván egész kiterjedésében erdő volt.¹ Treitz talajtérképén a Bakony legnagyobb részét a bükkösök éghajlatába tartozónak tekinti, talaját az erdei barna talajok változataihoz sorolja.²

A Bakony ősi összefüggő erdőtakarója északkeletnek a Vértesben folytatódott, míg délnyugaton a Tapolcai medencében megszakadt. Itt találkozik a Bakonyt délről és északról kísérő erdei fekete talaj öve. A vegyes lomberdő klímája az itt kiterjedt tölgyesekben mutatkozik. Treitz talajtérképének mértékéből (1:900.000) következően a barna és fekete erdei talajok övezetének határa nem lehet részletekre terjedően pontos. Ha a határvonalat a túlnyomóan tölgyesek, illetve bükkös erdők választójának tekintjük, akkor azt délen a bükkösök rovására kissé északnyugatnak tolhatjuk.

A mezősi talajok övezete az éghajlati viszonyoknak megfelelően északról a Kisalföld és keletről az Alföld felől közelíti meg a Bakonyt, de el nem éri. A Bakony éghajlati elemei és domborzati viszonyai a zárt erdőség keletkezésfeltételeinek megfelelnek. Olyan meredek lejtők, hogy azokon a növénytakaró nem maradhatna meg, egyes szurdokoktól eltekintve, nincsenek. De még itt is csak kis foltuak a csupasz sziklafalak. Az egész Bakony — a Vörösberény — Litér — Súly jelentéktelen kiterjedésű vonulat leszámításával — a 600 mm-es izohiétán belül van s így hőmérsékletviszonyai mellett az erdőgazdálkodásra alkalmas. Annál is inkább, mert a déli és keleti széleket leszámítva a terület nagyobb része évi 650 mm, sőt helyenként 800 mm csapadékot kap.

A Bakonyt hazánk növényföldrajzi tájainak rendszerében a Magyar középhegységhez vagy Ösmátra flóraidékhez számítják.³ A geológiai középkor óta szárazon maradt területén sok növény talált menedéket és vándorolt innen a síkságra. Földrajzi szempontból általában nem annyira az egyes növényfajoknak, mint inkább a tájképet is meghatározó növénytakarónak — a vegetációnak — van jelentősége. A bakonyi flóra elemei azért érdemelnek figyelmet, mert mint az éghajlat vagy a talaj jellemzői élesen rávilágítanak az egyes tájrészletekben jelentkező különbségekre, vagy visszatükrözik a mezőgazdasági termelés lehetőségeit. Ilyenek a déli lejtőket jellemző molyhos tölgy, a nyugati bazalt hegyeken előforduló szelídgesztenye, a Herend környékén sajnosan pusztuló tiszafa, stb.

A jégkorszakot megelőző idők növénytakarója a táj későbbi átkulturálódását alig befolyásolta. Annál nagyobb hatása volt a jégkorszak utáni erdőknek. A művelődés alacsonyabb fokán álló gyűjtőgetető ember még nem törekedett az eredeti növénytakaró megvál-

¹ Bulla B.: A Keszthelyi hegység földrajza. Földr. Közl. 1928.

² Treitz P.: Magyarország talajrégióinak átnézetes térképe. Földtani Int. 1927.

³ Rapaics R.: Magyarország életföldrajzi térképe. Föld és Ember. 1927.

Soó R.: A modern növényföldrajz problémái. Tihany 1930.

Jávorka S.: Magyar flóra. Budapest, 1925. Bevezetés.

Borbás V.: A Balaton flórája. A Balaton Tud. Tanulm. Eredm. 1900.

toztatására. Eszközeinek és tudásának kezdetleges volta mellett erre tervszerűen nem is volt képes. Másképp ítélte meg azonban már az erdőt az állattartó ember. Hasznát vehette s ezért többre becsülte. Mindenütt, ahol az ember az őserdőbe hatolt, apró, egymástól elszigetelt foltokon indult meg az átkulturálódás. Az erdőtakaró pusztulásának gyorsasága attól függött, hogy mennyire emelkedett a gazdasági tevékenység határfoka. Kezdetben az ember életfeltételeiben a természetes táj, itt az erdő, függvénye volt, később a fejlett mezőgazdaság és állattenyésztés az erdőt tette az ember függvényévé s annak léte csak annyiban volt biztosított, amennyiben az ember tervszerű gazdálkodásába beilleszkedett. Közép-Európa erdőségei mindenütt keresztülmentek e függésviszony megfordulásának hosszú folyamatán. A pleisztocénban hazánk átmeneti terület volt a hideg Európa és szubtrópus között.¹ Az északeurópai kiterjedt jég-takaró visszahúzódásával Közép-Európában gyengült a száraz, hideg északkeleti szél uralma s utat találtak az atlanti csapadékdús melegebb légáramlatok. A pleisztocénkori éghajlatváltozások, amelyekről ma is eltérők a nézetek, kétségtelül kihatottak a Bakony erdőtakarójára is. Magyarország évi középhőmérséklete a jégkorszakban a mai $+8-10^{\circ}\text{C}$ helyett $0-+3^{\circ}\text{C}$ ² vagy $1-+3^{\circ}\text{C}$ ³ volt, ami olyan helyhez kötött növényzetet mint az erdő, létfeltételeiben érintett.

Gradmann⁴ az újpaleolitikum telepeinek nagy elterjedését Közép-Európában abba a száraz periodusba helyezi, amely a sztyepp terjeszkedésének kedvezett a zárt erdők rovására. A kettő határán sok helyütt nyílt világos erdők, parktjak voltak. A paleolit kortól a római uralomig a gazdasági művelés alá fogott ligetes vagy fátlan nyílt tájak mellett Gradmann szerint egyidőben ott sötétlettek a lakatlan érintetlen zárt erdőségek. Abból a körülményből, hogy a kőkorszakbeli telepek előfordulása Közép-Európában nagyrészt egybeesik a sztyeppflóra elterjedésterületével, Gradmann azt a messzemenő következtetést vonja le, hogy az ópaleolit kor embere életének és telepeinek színhelyéül a fátlan vagy legfeljebb az erdő és sztyepp határterületének ligetes tájait választotta. Az erdő és sztyeppformációk határterületének fontosságát Teleki Pál is hangsúlyozza.⁵ Itt érvényesül leginkább az ember pusztító munkája s itt az irtások maradandóbbak, mint a kifejezett erdőterületeken.

¹ Boros A.: A magyarországi pleisztocén problémái. Földr. Közl. 1928.

² Bulla B.: A magyarországi löszök és folyótérasszok problémái. Földr. Közl. 1934.

³ Kéz A.: A jégkor éghajlata. Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz. 1938. okt.—dec.

⁴ R. Gradmann: Vorgeschichtliche Landwirtschaft und Besiedlung. Geogr. Zeitschr. 1936.

R. Gradmann: Die geogr. Bedeutung der postglaz. Klimaschwankungen. Magdeburg 1929.

R. Gradmann: Das mitteleuropäische Landschaftsbild nach seiner geschichtlichen Entwicklung. Geogr. Zeitschr. 1901.

⁵ Teleki Pál gr.: A gazdasági élet földrajzi alapjai. II.

Borbás hasonló nézetét említi Soó¹ is, eszerint a nomád népek hamarabb ütöttek tanyát a pusztákon, mielőtt ott erdő kialakult volna. Ez egyébként természetesnek látszik, mert míg a nyílt tájak szabad mozgást engedtek, a hasznos növények termesztését megkönnyítették, addig az őserdők belső tájai nehezen megközelíthető, táplálékszegény és fáradtságosan munkálható voltak miatt nem kedveztek az embernek.

Őserdők Közép-Európa déli tájain vagy alacsonyabb hegységeiben, így a Bakonyban is, olyan világos, kevert lombos erdőt értünk, amelynek szálfái alatt nyugodtan vadászhatott vagy gyűjtögethetett az ember, és legelhetett az állat. Viszont pusztá alatt sem érthetünk Alföldünkön teljesen fátlan területet. Soó szerint az Alföld a történelem előtti időkben az erdős sztyeppék övébe tartozott.²

Gradmannal szemben Nietsch³ az ősember elterjedés-, illetőleg településterületét nem korlátozza a fátlan sztyeppékre s az erdőnek az emberi kultúrával szemben való ellenséges voltát tagadja. Újabb munkájában⁴ egyenesen azt állítja, hogy a tölgy-őserdő vonzotta a kezdetleges embert, mert a makkoltatás és legeltetés biztosította a megélhetést, és a kenyérmagvak termelésére a kis kiterjedésű irtásföld is elegendő volt. Az erdei állattenyésztésnek, mint kezdetleges gazdálkodásformának, Nietschtől eredő feltételezése heves vitát váltott ki. Gradmann a képzelet szüleményének tartja, mert a táplálékszükséglet kielégítésére a kezdetleges eszközök mellett nagy terület kellett, nagy irtás viszont aligha volt lehetséges. De tagadja az erdők vonzó hatását a helynévkutatások eredményei alapján is.⁵ Schott véleménye Nietsch álláspontjához áll közel, amikor azt mondja, hogy a vadászatból élő primitív ember az erdőtől függ. Schlüter viszont nem hiszi, hogy az őneolit embere képes lett volna nagyszabású irtásra, s így a korábban benépesült területet erdőtakaró nélkül vagy legfeljebb nyílt erdővel borítottan találta.⁶

A vita ma sincs lezárva. A Bakonyt illetően, mivel kiterjedése csekélyebb és két sztyeppvidék határolta, ez a kérdés nem lényegbevágó. A Kisalföld déli peremén, vagy a Mezőföldön az ember megjelenésekor volt már annyi vízmentes terület, hogy az erdőből történő táplálékszerzésre csak később és elsősorban a déli hegyvonulatok tölgyeseinek szélén kerülhetett sor. Prinz nyilvánvalónak tekinti, hogy amikor Magyarország belsejét löszös pusztame-

¹ Soó R.: A magyar pusztá fejlődéstörténetének problémája. Földr. Közl. 1931.

² Soó R.: i. m.

³ Nietsch H.: Mitteleuropäischer Urwald. Zeitschr. f. Erdk. Berlin. 1927.

⁴ H. Nietsch: Wald und Siedlung im vorgesch. Mitteleuropa. Leipzig. 1939.

⁵ R. Gradmann: Wald und Siedlung im vorgesch. Mitteleuropa. Petermanns Mitteil. 1940.

⁶ C. Schott: Urlandschaft und Rodung. Zeitschr. der Ges. f. Erdkunde Berlin. 1935.

zök foglalták el, a belső szárazföldi éghajlat a benépesedést a hegyi erdők alsó szegélyzete felé szorította.¹

A Bakonyban, amelynek éghajlati viszonyai is eltértek a Német középhegységétől, erre vonatkozóan határozottabb ítéletet csak akkor lehetne mondani, ha befejezett őstörténeti kutatásoknak pontos eredményei állnának rendelkezésre. Határozott őstörténeti adatok azonban éppen a Bakony belsejéből hiányoznak nagyobb számban. Ebből egyes korok teljes lakatlanságára következtetni éppen olyan hiba lenne, mint a gyér adatokat kizáróan a kutatás hiányos voltával magyarázni. Az őstörténeti kutatást az erdőtakaró ugyan eléggé megnehezíti, sőt helyenkint talán meg is akadályozza, mégis a kiterjedt írtásterületről előkerült leletek számbavétele bizonyos feltevéseket megenged. Lényeges lehetett mind a paleolit embere, mind a későbbi korszakok számára a bükk- és tölgyerdők eltérő volta s főként az, hogy ennek az eltérésnek a növénysszövetkezetek biológiai különbségei mellett éghajlati és felszíni okai is voltak, amelyeket korán észrevehetett. Bizonyára értékelhette a zártabb erdőnek a Bakony lába előtt elterülő síkságba, napsütötte parkerdő-tájba történő átmenetét. Amíg így a Bakony széle, sőt délen magasabb vidékei is vonzhatták az embert, addig az északi belső tájak távoltartották.

A jégkorszakban a Magyar középhegységet kiterjedt fenyvesek borították. Az éghajlat változtával ezek helyét a lombos erdők foglalták el, úgyhogy a pleisztocén végén és a holocénban az Ősmátra s vele a Bakony is a bükkösök és tölgyesek régiójába tartozott. Fenyveserdő mint természetes növénytakaró, az ősinek nyomán csupán a Bakony északi lába előtt Fenyőfő táján maradt meg.² Az itteni erdei fenyőt, valamint a Séd melletti tiszafát Gayer³ őshonosnak tartotta s feltevését a balatoni lápok pollenanalízise⁴ s a prehisztorikus fák és faszenek mikroszkópikus vizsgálata igazolta.⁵

A Bakony postpleisztocén erdőtakaróját bátran nevezhetjük őserdőnek, mert mentes volt még minden emberi hatástól. A pusztuló törzsek a helyszínen maradtak s különböző ellentállásuk szerint hosszabb vagy rövidebb idő alatt korhadtak el, mindig gyarapítva az erdőtalaj humuszát. A bükkösök aljnövényzet nélkül járhatóbbak voltak, a kidőlt bükkóriások aránylag gyorsan korhadtak. A tölgyesekben a törzsek lassabban pusztultak. Ezek és a gyakran sűrű cserjés aljnövényzet jobban gátolták az áthatolást, jóllehet a tölgyerdő fái nem záródtak annyira. Ahol a talaj jobb volt, mint pl. a löszön, a tölgyesek aljnövényzete különösen gazdag lehetett. A bükkösök sötét, nedves belsejében a villámcsapás okozta tűz kevésbé terjedhetett, mint a napsütötte világos tölgye-

¹ Prinz Gy.: Magyar földrajz. II. Magyar munka földr. 50. o.

² Rapaics R.: A magyar táj színváltozásai. Termtud. Közl. 1934.

³ Gayer Gy.: Der Bakonyer Wald. Mitteil. der Dendrol. Ges. 1924.

⁴ Soó R.: A modern növényföldr. probl. 140. o.

⁵ Hollendonner F.: Magyarországi prehiszt. fák és faszenek mikroszk. vizsgálata. Math. Term. Ért. 1925.

sekben. Az aljnövényzet segítségével itt könnyebben vezetett komoly erdőégésekre. Közös vonása volt ezeknek a tölgy vagy bükk őserdőknek, hogy bennük a különböző korú fák egymás mellett éltek s így az egyedek küzdelmét híven tükrözték. A mai erdők képétől éppen ebben tértek el legjobban. Bár az erdei vegetációt elsősorban az éghajlat és a talaj szabja meg, később mint alakító tényező az ember is társult hozzájuk.

Az ember megjelenése után a nehezen járható tölgyesek hamarabb ritkultak, mert az emberrel együtt az állat és a tűz egyaránt pusztította az aljnövényzetet. Így nagyobb ember- vagy állatsoportok könnyebben járhatták az erdőt. A ritkás erdőben a művelésre alkalmas lösztalajon hamarosan tisztások keletkeztek. Akárcsak ma, a magasabb fekvésű vagy északnak tekintő lejtők bükkerdős tájaihoz képest naposabb és derültebb volt akkor is a Bakony déli tölgyes erdővidéke. Itt a sziklás napsütötte oldalakon, ahol a flóra sztyeppelemeket tartalmaz, kereshetjük az ősi emberi telepeket vonzó parkerdőtájakat. A karsztosodás megindulta előtt azonban bátran nevezhetjük ezt a ligetes tájat is erdőnek, mert az Alfölddel szemben gazdagabb volt faállományban. A karsztosodás azonban korán megindult. Veszprém északi és keleti környéke a bronzkor elején, illetve annak 2. és 3. szakában már erdőtlenné lehetett. Az a terület, ahol az ebből a korból származó temetőket feltárták, jóval nagyobb, mint a város mai beépített része. A karsztos felszín vékony termőrétege sírásához nem volt elég mély és így sok dolomitba vágott sírgödörrel találtak.¹

A pleisztocén kor emberének a Bakony barlangjaiba húzódásáról adatunk nincsen. A régészeti kutatások a Bakony kevés és kis barlangjában kőkorszaki leletet eddig nem tártak fel. A magyarországi magdalénien emberét a Bakony belsejébe semmi sem csalogathatta, amit más hasonló vidékekkel szemben elsősorban a víztelenség rovására írhatunk. Ha a következő barlangkutatások új lelőhelyek feltárására vezetnének is, véleményem szerint ez nem változtatna azon a tényen, hogy a Bakony legnagyobb része a paleolitikum s valószínűen az idősebb mezolitikumban is még lakatlan, zárt erdőterület volt. Siófok, Ságvár, Nádasdladány, Györszemerere, Koroncó régebbi kőkori leletei mind messze vannak a tulajdonképeni Bakonytól.² Ha, mint Nietsch állítja, az erdő vonzotta volna is a kőkorszak emberét, a hegység lába előtt még ott állott a parkerdőtáj, és az körülfogta a lejtőn felfelé záródó erdőt. A parkerdőtáj kiterjedése nagy volt s átmehetett a Marcal- és Rábamenti erdőkbe. Teleki Pál gr.³ a Dunántúl északnyugati és délkeleti sík vidékeinek — tehát éppen a Bakony lába előtt elterülő területeknek — eredeti tájképét parkerdőtájnak gondolja. Ezt pusztította el elsősorban a mindjobban terjeszkedő földművelés. Ma már

¹ Nagy L. dr. veszprémmegyei múzeumi igazgató szíves szóbeli közlése.

² Kuzsinszky B.: A Balaton körny. archeolog. Bp. 1920.

Horusiczky H.: A csornai kőkori lelet. Bp. 1926.

Teleki Pál i. m. II. 414. o.

ilyen tájat hazánkban alig találunk, leginkább még a nagyobb folyók partmenti ligeterdőiben. A Bakony előtt is kultúrsztyepp vagy ültetett, gondozott erdő foglalta el a helyét.

A balatonfelvidéki Vöröstó környékéről származó kőkorszakbeli lelet, amelyet Laczkó paleolitnak tekintett, ugyancsak arra utal, hogy az újpaleolitikum vagy mezolitikum embere a hegység szélén fekvő nyíltabb tájakat választotta. A pusztamezőkről előnyomuló ember közelebb került a hegységhez, de nem hatolt be a zárt sűrűbb erdőségekbe. Vöröstó környékének állandó emberi tartózkodásra alkalmas voltát maga Laczkó külön is kiemeli:¹ a helyben szerszámkészítésre használható kőanyag, a termékeny löszfoltok és az édesvízi mész alól fakadó bőséges ivóvízforrások. Talán hozzátehetem, hogy a vöröstói magasabb szintre húzódtott telepek fekvése elég védett is volt. Mögöttük még rengeteg erdő, előttük a nyíltabb napsütéses lejtők. Valószínű ugyanis, hogy a déli alacsonyabb szintű lejtők közelsége, amelyek jó talaján később szőlőművelés honosodott meg, szerepet játszott. Ezek a lejtők, amint azt Gradmann idézett munkáiban a rajnamentiokról is említi, inszolációs felmelegedésük miatt nem kedveztek a sűrű erdőtakaró kifejlődésének és később is nehezen erdősödtek be újra. A bakonyi erdőtakaró rongyosodásának és foltosodásának ezek éppen olyan, sőt korábbi kiinduló pontjai voltak, mint a belső nagyobb löszterületek.

A vöröstói paleolit vagy mezolit telep magas és belsőbb fekvéséből talán arra is következtethetünk, hogy a Balatonfelvidék déli peremén a nyílt pannon löszvidékekig fel nem tártan még akadnak hasonló korú telepek. Tompa² is megemlíti, hogy részben a kutatás hiányos volta az oka annak, hogy a Bakonyban eddig őskőkori kultúrák nyomai nem kerültek elő. Vöröstó környékéhez hasonló jellegű, a mezolitikum emberének annyi kedvező életfeltételt nyújtó tájat a Bakony területén keveset találunk. A Sédvölgyesség keleti kijárójánál van még olyan vidék, ahol a telepek a mélyebben fekvő vizes területek fölé nyílt, parkos tájra húzódhattak. Ez a településvonzó hatás itt később hamarosan érvényesült is. Hiányzik azonban innen a lösz, pedig az a hegységtől távolabb a paleolitikumban az emberi élet igazi színhelye volt.

A Bakony délnek tekintő mészkő- vagy dolomitlejtőin az ősi növénytakarót alkotó tölgy- és csererdők azonban nemcsak a hegység lába felé nyíltak meg. Parkerdőtájak kell feltételeznünk a mezolitikban, többek közt a Balatonfelvidéken, a Tornamelléken és a Suri dombvidéken tekintélyes kiterjedést elért löszterületen is.³ A csapadékosabb éghajlat itt a löszön fű helyett fás növényzet keletkezését tette lehetővé. Hogy ma a Bakonyban lösztalajon már alig találunk erdőt, annak csak annyiban oka a lösz, hogy az termékeny

Laczkó D.: Őstörténeti adatok a Balaton környékéről. Veszprém. 1929.

Tompa F.: A Dunántúl őstörténelme. Pécs. 1935.

A Bakony tájrészleteit 1. a 2. térképvázlaton.

és laza szerkezete miatt elsősorban került művelés alá. Az erdőtakarójától megfosztott lösz viszont más talajokhoz képest nehezebben és lassabban erdősül be újra. A karsztosodó lejtők mellett kétségkívül a löszön kezdődött az eredeti növénytakaró irtása, ugyanaz később átmenetileg vissza is hódította azokat a területeket, ahol a földművelés hosszabb időre megszűnt. Feltűnő a hasonlóság a Balatonfelvidék déli peremén és a Suri dombvidék lejtőin Aka és Nagyesztergár között a mai tölgy- és csererdők között.

A jégkor végén egymásra következő mogyoró, tölgy és bükk korszakok erdőiben a fák a ma is jól ismert fajok közül kerültek ki (mogyoró, tölgy, nyír, fűz, juhar, hárs, szil, gyertyán, bükk, erdei fenyő, lucfenyő, jegenyefenyő, kőris, stb.). Ezeknek az erdőknek tarkaságában Prinz¹ a felszín legfinomabb ökológiai hatásának érvényesülését látja. Ma is jellemző a Bakonyra, hogy tarka erdőit járva, gyakran hirtelen változik a kép s a bükkösökben gyakoriak a gyertyán- vagy kőrisfoltok. Amikor a tölgykorszakban az erdők sűrűbbre záródtak, a neolitik ember már faluszerűen telepedett, földet művelt, gabonát termelt és állatot tenyésztett.² Ha tehát behatolt a Bakony erdőibe, ott munkája nyomán tisztások keletkeztek. A bükk későbbi térfoglalása mai kiterjedésének határáig a bronz- és vaskor emberét a Bakonyban hátrálásra alig készítette. Elég helyet talált a déli lejtők és löszök tölgyeseiben is, hiszen a Bakony mai települései is legnagyobb részét a tölgyerdők övezetét foglalják el.

A neolitikban a Bakony erdőtakarója már nem volt ép. A neolitik kultúra lelőhelyeinek sokasága bizonyítja ezt. Ha a régészeti irodalomban felsorolt s eddig bebizonyítottan neolitik leletek, továbbá a veszprémmegyei múzeumban őrzött, de sok tekintetben még kétes korú és csupán óvatossággal értékelhető Mihálydi kőkori eszközgyűjtemény lelőhelyeiből a neolitik kor emberének elterjedésére következtetünk, a Bakony általában teljesen megszálltnak látszik. Annak ellenére, hogy a neolitik telepek pontos helymeghatározása a Bakony egész területén még befejezetlen, megkíséreltem az elterjedés és a felszíni viszonyok összefüggését tanulmányozni. A leletek és lelőhelyek sűrűsége szerint a neolitik kultúra elterjedése két tényezőnek: a régi telepek közelségének és a térszín magasságának hatása alatt állott.

A nyílt vidékeken és hozzájuk közel, ahol a parkerdőtájat a paleolitik benépesítette, a neolitik kultúra térfoglalása természetes. Ezért a neolitik lelőhelyek nagy számban veszik körül a hegység peremét, a Bakony északnyugati aljában Rédétől Padragig. Különösen sok lelet került elő Bakonyszentlászló és Bakonytamási vidékéről. Hasonlóképpen előrehatolt a neolitik kultúra a mezőföldi nyílt vidékekről Veszprém és a Balatonpart felé. Az erdőtakaró lassú pusztulása tehát a Bakony északnyugati lábánál és a déli részen már a neolitikban kezdetét vette. A hegység belsejében aránylag

¹ Prinz Gy.: Magyar Földrajz. II. A magyar munka földr. 71 o.

² Rapaics R.: A magyar táj színváltozásai. Termtud. Közl. 1934.

kevés a neolitikus lelőhely és azok kimutathatóan ott vannak, ahol mély és széles völgyek természetes utakként jelölik ki a behatolás irányát. Így kerülhetett be a neolitikus ember északról Bakonybélén át Pénteskútig, keletről a Séd mentén Szentgál tájáig, nyugatról a Torna mentén Ajkákig, délen a nyílt fennsíkon széles írcvonallal a Veszprém—Nagyvázsony vonalig.

Érdekes a neolitikus lelőhelyek és a magasság viszonya. A Bakony északnyugati részében lelőhelyeket a 300 m-es szintmagasság fölött csak kivételesen találunk (Pénteskút, Borzavár, Dudar), viszont délen a Balatonfelvidéken sok lelőhely van a 300 m-es szintvonallal hafárolt területen (Mencshely, Vöröstó, Hidegkút, Nemesvámos, Szentgál). Északon a Zörögteő—Kőrishegy—Pápavár—Feketeahajag vonulat erős természetes akadály volt. A vázolt képen lényegesen az sem változtat, ha a lelőhelyek közül egyik-másikról később bebizonyul, hogy korának meghatározása akár Mihály jegyzéke, akár Dornay felsorolása révén téves.¹ A Bakony tölgycerdőtakarója jobban vonzotta az embert, mint a sötét bükkösök. Északon a bükkösök a hegység végső letörése mentén a meredek lejtőkön mélyebbre ereszkednek, mint délen, ahol nemcsak hasonló magasságban Nagyvázsony táján uralkodnak tölgyesek, hanem a Kabhegy déli lejtőjén az 500 m magasság fölé hatolnak.

A neolitikus lelőhelyek aránylag nagy száma korántsem jelentheti azt, hogy ebben az időben a Bakony erdőtakarója — ha foltosan is lyukasan is, — de ne lett volna egészében összefüggő. A leletek kormegállapítása ugyanis annyira tág, hogy még azonos koriaknak jelzettek között is könnyen lehetséges egy-két évszázad különbség. Ennek következtében, ha a lelőhelyeket egyszerre térképre raknám, az a hamis látszat keletkezne, hogy valamennyie egyidőben meg is volt. Nagyon valószínű, hogy a kőkorszak egyes telepei idővel lakatlanok lettek. Az indító okokat csak találgathatjuk, ilyenek lehetnek: a termőtalaj gyors kimerülése, a tölgyesek állományának pusztulása s ezzel a makkoltatás helyének eltolódása, erdőégések, a könnyen mozgó életmód, pusztítások, stb.

Az erdőbe fokozatosan benyomuló ember a bronzkorban már erősen tért nyert a Bakonyban. Tanúsítják ezt a Veszprémmegyei Múzeum hiteles bronzkori leletei, valamint a múzeumi jelentések-ből, kataszterből és irodalomból származó bronzkorra vonatkozó szórványos adatok.² Az eddig ismert nagy lakótelepek közül csak a Szentkirályszabadja melletti Várhegy van a Bakonyban, a többi (Akarattya, Mezőkomárom) már messzebb fekszik. A Balatonfelvidék bronzkori lelőhelyeinek száma felülmúlja az Északnyugati Bakonyalját, ami természetes, mert Veszprém az Észak-Dunántúl

¹ Mihály J. kőkorszakbeli eszközeinek lelőhelyjegyzéke a Veszprémmegyei Múzeumban.

Dornay B.: Bakony. Budapest, 1927. Az egyes községeknél felsorolt történeti utalások.

² Laczkó D. és Rhé Gy.-tól gyűjtött anyag katasztere a Veszprémmegyei Múzeumban és dr. Nagy L. múzeumi igazgató szóbeli közlései.

bronzkori népének központi helye volt. A bronzkor embere nagyobb magasságra hatolt fel az Északi Bakonyban és sok helyen túllépte a 400 m-es szintet. Ilyen magasságban kerültek elő a leletek Hárságy, Zirc, Tündérmajor, Farkasgyepű, Óbánya közelében. Hasonló magasságokra hatolt fel a Déli Bakonyban is, és a zsófiapusztai és urkuti leletek tanúsága szerint megközelítette a sziget-szerűen egyedül álló Kabhegyet.

A bronzkor végén bizonyára kezdetét vette a sertések makkoltatása és ez fokozódó jelentőségre tett szert. Igazolja ezt a feltevést, hogy a kora vaskori sírokból, amelyeket az Északnyugati Bakonyalján Középrépápusztán Nagy tárt fel, sok malaccsont került ki.¹ Az itt temetkező nép a halotti toron elfogyasztott állat egy részét a sírba helyezte.

A bronzkor sok apró folttól lyukas erdőtakarójának teljes záródását az egymást követő kultúrák időbeli és térbeli összefüggése valószínűtlenné tette. Bizonyos azonban, hogy egyes tisztások újra felerdősülnek, másutt új tisztások keletkeztek. Erre mutatnak a Farkasgyepű táján feltárt és Vinyesándormajor környékén gyanított, de feltáratlan bronzkorvégi halomsírok.² Ezek ma sűrűn be vannak növe erdővel, holott keletkezésükkor még környékükről is kisebb-nagyobb foltokon hiányozhatott az erdő.

Messzire vezetne s a földrajzi célkitűzésektől eltérítene annak keresése, hogy a neolitikumból a réz- bronz- és vaskorszakokon át egyes erdőrészekben milyen helyi változások történhettek és hogy a bronzkorszak után a Dunántúlon élt hallstatti kultúrájú és kelta népek a Bakony területét mennyire tartották megszállva.

A magára hagyott erdőtalajon két-három évszázad alatt olyan erdőtakaró nőhet fel, hogy ott első pillantásra alig emlékeztet valamely az előző kultúrákra. Schott³ írja, hogy Észak-Amerikában a huron indiánok kipusztulása után 150 évvel mindent elborított az erdő. Gradmann⁴ Dél-Németország több vidékéről állítja, hogy azok a tágabb értelemben vett népvándorlások során elnéptelenedtek és beerdősültek, annyira, hogy századok múltán a középkorban bekövetkezett újabb irtás és betelepülés láthatóan csak az újabbskori telepítés jellegét mutatja. Ha a Dunántúl s vele a Bakony el is néptelenedett a római uralom előtt, alig hihető, hogy az erdősödés olyan fokát érte volna el, hogy az érintetlen ősi erdőt a fiatalabb erdőtől nehéz lett volna megkülönböztetni. Talán már azért sem, mert az akkori erdőirtás, amennyiben ilyenről nagyobb területen szó lehetett, korántsem volt olyan alapos, mint a középkori. Schott idézett munkájában olvashatjuk, hogy a canadai indiá-

¹ Nagy L.: A Középrépápusztai kora-vaskori temető. Folia. Archeol. 1939.

² Nagy L. múzeumi igazgató szóbeli közlése.

³ C. Schott: Urlandschaft und Rodung. Zeitschr. Ges. f. Erdk. Berlin. 1935.

⁴ R. Gradmann: Die geogr. Bedeutung der postglaz. Klimaschwankungen. Abh. Geographentages. Magdeburg. 1929.

nok még a földművelésre szánt területen is meghagyták a gyöke-reket és facsonkokat. Ezeket még a középkori nagy erdőirtások során sem ásták ki mindig teljesen.

Pannónia kultúrájának folytonosságát a különböző őskorszakokon és kultúrákon át egészen a római uralomig általában bizonyítani lehet. Ugyanarról vagy szomszédos területről neolitik, bronzkori, hallstatti, kelta és római leletek kerültek elő. Az emberi életnek és tevékenységnek ez a folytonossága aligha kímélte az erdőket. A veszprémmegyei múzeumban hiteles kelta leletek vannak Jutas, Nagydém, Sikátor vidékéről. A római uralom sem találta tehát néptelenül a Bakonyt.

Bár a római uralom ugyanazt a vidéket szállta meg, a telepek mégis a változott műveltséggel sokszor máshová kerültek. Így a Veszprém területén feküdt nagy bronzkori telep lakatlan maradt s helyette a Csatárhegy aljától Jutas—Rátót—Öskün át a Séd-től északra fekvő lejtők népesültek be. A római uralom is elsősorban a Bakony déli részében teremtetett virágzó kultúrát. 400 m-nél magasabbra nagyobb területen csak a Kabhegy tövében, Zsófiapuszta körül hatolt fel. Míg a Bakonyon át északnak Arrabona felé csak egy út vezetett, amelynek pontos iránya ma is vitás, addig délen a Bakonyt három kelet-nyugati irányú út szelte át. Az arrabonai utat általában Zirc—Bakonyszentkirály irányában jelölik,¹ Rhé azonban a Lókút—Pénzeskút—Porva—Fenyőfő vonalára helyezi,² Faller viszont többször utal a szintén már korábban feltételezett Tési fennsík—Csetény—Sikátor irányra.³ Kevésbé vitásak a kelet-nyugati utak, azok irányát Laczkó a Séd—Torna völgysegeiben, a balatonfelvidéki Kapolcsvölgy vonalon és a Balatonparton jelölte ki. A főutakat összekötő sok mellékutat is feltételez.⁴

A rómaiak, mint hódítók elsősorban a már művelt földet vették birtokba. Ujabb területek irtás útján való szerzése másodrendű feladat volt. Ezért az útvonalaktól távolabb levő erdők alig pusztultak erősebben. A rómaiak provinciáik teljes meghódítása után útjaikkal egyébként sem kerültek el az erdőket, hanem átvezették őket rajtuk, a Bakonyban éppúgy mint a Schwarzwaldban, Taunusban vagy az Eifelben.

A sűrűn benőtt patakok mederváltozásaitól mocsaras, járhatatlan völgyfenékek helyett az utak szívesen húzódtak fel a hegyoldalakra, fennsíkokra, vízválasztókra, még ha azok erdővel borítottak

¹ Finály: Magyarország a rómaiak alatt c. térkép magyarázata Bp. 1912.

Graf A.: Pannonia ókori földrajzára vonatk. kutatások áttek. összefogl. Bp. 1936.

² Rhé Gy.: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. Veszprémm. Múzeum. 1905.

³ Faller J.: Jásd község története. Veszprém. 1938.

Faller J.: Csetény község monográfiája. Veszprémm. Múz. 1929.

⁴ Laczkó D.: Római telepnyomok és útirányok Veszprém megye déli felében. Balácsa. Veszprém. 1912.

is voltak. Erdőkön vezethetett át az északi győri, a nyugati somlói, sőt részben a délnyugati nagyvázsonyi út.

Az összefüggő zárt erdőtakaró inkább a Déli Bakony nyugati felére és a Bakony északi részére szorult vissza. Nagy kiterjedésű volt, hiszen az erdőtlen Itáliából jöttek ismételten erdőrengetegekről beszélnek. Meg kellett lenniök a kiterjedt erdőknek, mert a római Pannonia gazdasági életében a birodalom szempontjából az állattenyésztés, legeltetés és makkoltatás nagyobb jelentőségű volt, mint a még kevésbé belterjes földművelés vagy a háttérbe szorított szőlőművelés.¹ A római leletek tanúsítják, hogy legsűrűbben a telepek a Balatonpart—Aszófő—Felsőcsepelypuszta—Szentgál—Gyulafirátót—Inota—Királyszentistván—Vörösberény határolta területen vannak. Ezen a területen talán már nem is az erdő foltosodott a szántóktól, hanem szántóföldeken voltak kisebb-nagyobb erdőfoltok. Legalább is erre következtethetünk a telepek számából. A Balatonpart—Arács—Nemesvámos—Márkó—Inota—Vörösberény határolta mintegy 400 km² területen csupán Laczkó idézett munkájának térképén, 36 elszórt lelőhely van felsorolva. Ebből több mint 20 olyan épület, vagy épületcsoport alapfalának maradványa, amelyik mindegyike más-más község közelében vagy határában fekszik. Ma ugyanezen a területen, Veszprémen kívül, 23 falu és 16 puszta van. A településsűrűség bizonyítja, hogy a római kultúra valóban birtokba vette és ennek következtében át is alakíthatta a természetes tájat. A Balatonpart mentén a nádasoknak, vizenyős területeknek és erdőknek Galerius idején történt irtása és az ennek nyomán alakult telepek sűrű sora alapján tételezi fel Laczkó a Vörösberény—Arács—Aszódfő—Zánka—Lesencetomaj római utat. Abból, hogy a legtöbb lelőhely forrás, patak vagy kút közelében van, arra következtet, hogy a fennsík szárazabb s kopárabb belseje nem lehetett népes, sűrűn lakott terület. A Szentgál—Zsófiapuszta—Arács vonalat a zártabban maradt erdő keleti határának tekinthetjük. Ez a határ Szentgálnál keletre fordult és a Sédvölgyiségre északról leereszkedő lejtőkön húzódott. Itt a gyulafirátóti Pogánytelektől Inotáig római települések sűrű sora volt. Laczkó a telepeket jelentős nagyságúaknak ítélte s ezért a kelet-nyugati római utat a Kikeri tó gátja helyett északabbra, Bánta puszta alá helyezte. A sédvölgyiségi lejtők, de méginkább a mélyen fekvő területek erdői hasonlóképpen pusztulhattak, mint a Balatonra nézők. Rhé munkájában olvashatjuk, hogy a pogánytelki római község lakossága építkezéskor a fával nem takarékoskodott. A fa bősége — írja egy helyen — a legszilárdabb köépületek felépítésére is nagy hatással volt; lépten-nyomon látjuk az elkorhadt, vagy eltüzelt padlóküszöbfa vagy alapgerenda helyét. De sok fát emésztettek, a jelek szerint alaposan kihasznált cserépegéző kemencék is.²

¹ Alföldi A.: Pannonia rómaiságának kialakulása és tört. kerete. Századok. 1936.

² Rhé Gy. i. m.

Amikor a római kultúra erdőpusztító hatását tekintjük, természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a nagy kiterjedés mellett a népesség száma aránylag kicsiny volt. Maradhattott erdő, főképen a földművelésre alkalmatlan helyeken. A tüzelő és épületfa szükséglet kielégítésére elsősorban ritkították és csak jóval később irtották az erdő faállományát. Olyan erdőpusztításra, amilyent az újkor elején látunk, ok még nem volt.

Északnyugati Bakonyalján is megtaláljuk a római kultúra sok nyomát. A hegységbe a hirtelen emelkedő térszin miatt nehéz bejutni s ezért település is csak kevés helyen került az erdőborította belső részekbe. Más a helyzet a Felsőbakony és Gaja patak között, ahol a Csetény, Ácsteszer, Alsóperepuszta, a bakonycsernyei Dolosdpuszta, Jásd stb. környékén talált római emlékek tanúsága szerint a telepek, ha ritkább szemű hálóval is, de beborították az egész Suri dombvidéket és tágitották az erdőtakaró foltjait.

A római uralom után következő nyugtalan századok, — ahol a természeti viszonyok is elősegítették azt, — az újraerdősödésnek kedveztek. Semmi sem akadályozta az elhagyott római telepek körül az erdő lassú előnyomulását. Pannonia római kultúrájának a IV. sz. végével kezdődő pusztulása, ha hosszabb időn át ment is végbe, annál alaposabb volt. Alföldi szerint Valeria, amelyhez a Bakony déli és keleti részében fekvő római telepek tartoztak, a legjobban elpusztított terület volt.¹ A római előkelők fokozatosan elhagyták pompás épületeiket, a városokba húzódott nép pedig először veszni hagyta munkájának gyümölcsét, majd maga is elveszett. A germán és hun pusztítást az avarok betetőzték. Az elpusztított római telepeket nemcsak nem építették újra, hanem még a meglevő tárgyakat is széthurcolták.² Ha fel is hagytak később az avarok a vándorló élettel, olyan kultúrát, mint a rómaiak nem teremtettek.

Az V. sz. elejétől félévezrednél hosszabb időn át a Bakony erdőtakarója lassan elborította a római kultúrát. A honfoglalás koráig az északnyugati Bakonyalja és a hegység délkeleti széléit leszámítva legtöbb helyen újból zárt erdő növekedett. Ujra beerdősödtek a löszterületek a Balatonfelvidéken, a Suri dombvidéken, valamint a mész- és bazaltlejtők vagy tetők magasabb szintjei. A keleti Balatonpart, a Veszprémi fennsík és a Séd völgyesét kísérő lejtők valószínűen továbbra is foltosan, helyenkint csupaszon maradtak. Ennek okát a karsztosodás előrehaladó folyamata, a csapadék kisebb volta, a déli fekvés nagyobb melegéből származó éghajlati hatás, és nem utolsósorban a minden nép részéről kedvezőnek ítélt földrajzi fekvés eléggé magyarázza.

Az erdőtlen déli lejtőkön és a tisztásfoltokon talált a honfoglaló magyarság szláv lakosságot s vett át tőle hely- és telekelneve-

¹ Alföldi A.: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Ung. Bibl. Berlin 1924. 87. o.

² Rhé Gy.: Veszprémmegyei avar emlékek. Veszprém. 1924.

zéseket.¹ Sok ilyen adatot sorol fel Lukcsics a Tornamellék nyugati részéből.²

Teljesen erdővel borítottnak jelzi a Bakonyt „A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában.” c. térkép Hóman munkájában.³ A Balatonfelvidék beerdősülésére következtethetünk Laczkó soraiból is. Szerinte Szentkirályszabadja mellett 1896-ban a szomszédos Karsa erdőben tuskóirtás közben római leletek; Szentgál határának délkeleti sarkában a nyugati erdőszélben sírnyomok, urnák kerültek elő. De beerdősült bizonyára hamarosan a Veszprémtől délkeletre levő löszfelszín is, hiszen még a József császár korabeli térképen is erdőt találunk a szentkirályszabadjai Romkuttól a Geleméri majoron át a Sédig húzódó mészkő és dolomit felszínen. Innen Laczkó ugyancsak több római leletet és alapfalat említ.⁴

A honfoglaló magyarok fejedelmi törzsének szállásterületét északnyugatról a Bakony védte s mint ilyen elsősorban védelmi övezet, másodsorban vadászterület volt.⁵ A honfoglaló magyarság a Dunántúlnak elsősorban már megművelt területét népesítette be. A népvándorlás századai alatt meggyérült őslakosság, amelynek javarésze csak röviddel előbb telepedett meg, a Kisalföldön, a Mezőföldön, vagy ha kellett a hegységekből lenyúló völgyekben elegendő teret talált. A magyarság egyelőre életmódjánál és számánál fogva nem szorult rá, de nem is gondolhatott olyan területek megművelésére, amelyet előbb az erdőirtás keserves munkájával kellett volna megszerezni. Amikor erre sor került, akkor is idegenre bízta a munkát. Így áll előttünk a XI—XIV. században a Bakony kettős képe. Egyfelől a megbecsült és védelembe vett terjedelmes királyi erdőbirtokok, másfelől az erdő rovására lassan terjeszkedő földművelés, amelyet főként a királyi adománybirtokokra behívott szerzetesek irányítottak. Mindkettőről már okleveles adatok tájékoztatnak.

Inkább történelmi mint földrajzi feladat az erdőtakaró változásának egyes részleteit és szakaszait vázolni. Oklevelek, összeírások, periratok, határjárások sok tanulságos adatot rejtenek s belőlük megrajzolható helyenkint az erdőirtás menete is. A Bakony erdőtakarójának átalakulásában ezek a részletek a különböző korokban általánosan irányt jelölő elvek, jelenségek, vagy események függvénye. Így a telepítésekkel járó irtások, az ipari tevékenységet kísérő fokozott erdőpusztítás, az okszerű erdőgazdálkodás stb. a Bakony csaknem minden részében egyidőben éreztette hatását. A Bakony erdőinek közép- és újkori sorsa a jelen szempontjából sem közömbös. A természetes táj átalakulásában nincsen hézag. vagy szünet. Észrevétlenül alakult ki a Bakony képe annak a tájalakító emberi tevékenységnek nyomán, amelynek az egész magyar föld

¹ Kecskés T.: Balatonfüred településföldrajza. Pécs. 1936.

² Lukcsics P.: A vásárhelyi apácák története. Veszprém. 1923.

³ Hóman—Szekfű: Magyar tört. I. k. Bp. Egyet. Ny.

⁴ Laczkó D. i. m.

⁵ Hóman—Szekfű i. m. 126. o.

arculatát köszönheti. Csak ha nagyobb időközökben rajzolunk róla egy-egy vázlatos képet, láthatjuk és ítéltethetjük meg, mekkora volt a fejlődés és milyen volt az üteme.

Eleinte a magyarság a Bakonyban főként az erdőt látta és azt értékelte. Ezt tükrözi vissza neve és ezt árulják el a legrégibb királyi intézkedések is. A Bakony szó Rásonyi Nagy László szerint¹ eredetileg közszt volt. Ez a bukom, bokon köznév az őstörök bükkből származott, amelynek jelentése eredetileg hajlott, görbe, de a domborúság fogalma mellett erdőt és sűrűséget is jelöl. Ebből a török bük>buk szóból fejlődött „r” képzővel a bokor és „n” képzővel a bukon>bakon>Bakony.

A honfoglaló magyaroknál Tagányi szerint az erdők birtokközösséget alkottak s akinek bármennyi és bármiféle fára vagy irtásra volt szüksége azt, hol érte, vághatta.² A megyékbe osztott királyi erdőbirtokokat azonban korán gondozzák. A bakonyi ispánság a várispánságok között külön helyet foglalt el. Pesty szerint a bakonyi comes nem várispán, hanem a királyi vadászok ispánja a bakonyi erdőségekben.³ A bakonyi ispánság — a Bakonyság — területét pontosan nem ismerjük, de ugyancsak Pesty idézett munkája szerint igen terjedelmes és gazdag volt s „benne nagyobb számmal mint másutt voltak megtelepedve vadászok, erdőcsőszök, mindennemű nyájak őrei, szakácsok, hordók és csobolyók készítői. továbbá királyi udvarnokok és szolgák”. A Bakonyban tehát sokan voltak, akik közvetlenül vagy közvetve a vadászat és állattartás révén az erdőből éltek. A Bakonyság királyi vadászterülete különleges helyzetét sokáig megőrizte, még a XV. század elején is találkozzunk a bakonyi ispán tisztével. A királyi birtok kezelésében és védelmében az ú. n. erdőővök segítettek. Ők ügyeltek az erdőkre mint vadászterületre, s megakadályozták a vadállomány irtását, pusztítását. Az erdőővök tisztüket apáról fiúra viselték, és az erdők körül falvakban laktak, úgyhogy rendszerint az egész falu tisztán erdőővökből állott.⁴ Feladatuk elvégzése közben sokszor kerültek összeütközésbe a falvakban lakó jobbágyokkal vagy azok földesuraival. A Magyar Erdészeti Oklevéltár sok ilyen adatot közöl, s csak példaképen iktatok ide néhányat, annak bizonyítékául, hogy az erdők kímélése, ha más okból is, de már az Árpádok első századaiban tervszerű volt.

1210-ben a pannonhalmi apát az erdőővöket a király előtt perbefogta. 1240-ben amikor a bakonyi ispán királyi adományt akart kihasítani a Szentkereszt kápolna részére, az erdőővök ellene szegültek, mert az a hely kiváló vadasterület, vadászatra nagyon alkalmas volt. Erre az ispán tanácsot tartott (többek között Tevel, Berend falvakból való erdőővökkel) s a földet más helyen hasította ki. 1244 körül IV. Béla megint a bakonyi ispánt, hogy a veszprém-

¹ Rásonyi Nagy László: Bokor és Bakony. Magyar Nyelv. 1928. XXIV.

² Tagányi K.: Magyar Erdészeti Oklevéltár. Budapest, 1896.

³ Pesty Fr.: A bakonyi erdőispánság. Századok. 1876.

⁴ Tagányi i. m.

völgyi apácákat ne akadályozza a Bakonyban favágásban, mert a fára szükségük van zárdájuk és templomuk újjáépítésére. Meghagyta egyszersmind a király a bakonyi ispánnak, hogy a bakonyi erdőővők az apácák fával megrakott szekereit engedjék szabadon. 1258-ban a bakonyi erdőővők a bakonybéli apát jobbágyságait az élőfák irtásától eltiltják. 1325-ben a fejevári káptalan a király parancsára a bakonyi ispán tudta nélkül való vadászattól vagy az erdő bármiféle használatától az összes szomszédokat eltiltja.

A királyi erdők a Bakonyban azonban minden védelem és gondozás ellenére fogytak és pusztultak. A királyok nagy erdőket ajándékoztak az egyházaknak és családoknak, és így a jobbágylalvak körül a szántók az erdők rovására mind nagyobb tért nyertek. A XI. sz. okleveles adatai már sok helynevet említenek. Ott, ahol az előző kultúrák a legmélyebb nyomot hagyták s az erdők összefüggő takaróvá nem záruktak, találkozunk a legtöbb faluval. Ez megint a Bakony délkeleti része a Balatonparttal, és az északnyugati Bakony-alja. A veszprémi püspöknek 1082-ben a következő helyen van szőlőkertje: Gyulakeszi, Révtilp, Hegymagas, Kál, Kékkút, Paloznak, Vászoly, Csopak, Kövesd, Felsőörs, Vörösberény, Sóly, Pere-marton.¹ A Tapolcai medencétől a hegység keleti végéig a déli nap-sütéses lejtőkön mindenütt a gondos munkát kívánó műveléssággal találkozunk.

Ha a XI. sz. végére és a XII. sz. legelejére vonatkozó főbb bakonyi birtokösszeírásból az akkori lakotthelyek elterjedését vizsgáljuk, újból kitűnik, hogy a Bakonynak csak a már eddig népesebbnek jelzett részén vannak sűrűn a lakott helyek. Szt. László királynak a veszprémi egyház (1082) és a tihanyi apátság (1093) birtokaira vonatkozó összeírásai, továbbá a bakonybéli apátság jószágairól és vagyonáról szóló (1086) összeírása, valamint a veszprémi-völgyi apácák alapítólevele nyomán Csánki² a Bakony területéről 42 helynevet sorol fel. A korai alapítású Bakonybéli felül mindössze néhány helyről, (Akol, a mai Aklipuszt; a Bánd melletti Mesteri; a Bakonycsernyétől északra fekvő Dolosd) történik említés a Bakony belsejéből. A négy oklevél a XI. sz. végén a balatonparti területen, amelyhez munkámban 23 falut számítottam, 14 helyet említ, míg a Veszprémi fennsíkon és a Sédvölgyben a mai 20 faluval szemben 12 helyet.

Természetes, hogy a Balatonpart mögött a völgyekben vagy a fennsík szélén is nagyobb számban voltak már akkor kisebb falvak. A Balatonfelvidék nyugati feléről 8 helyet említenek.

Az erdők visszaszorításának mértéke arányos az akkori népesség számával és gazdálkodásmódjával. Hogy az mekkora lehetett, jól mutatják pl. a tihanyi apátság tekintélyes birtokain élő népességre vonatkozó és Erdélyitől közölt adatok.³ A házak (mansio)

¹ Vajkai A.: A parasztszőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részében. Ethn. XLIX. köt.

² Csánki D.: Magyarország tört. földr. a Hunyadiak korában. Bp. 1897.

³ A Pannonhalmi Szt. Benedekrend tört. X. k. Erdélyi L.: A Tihanyi apátság tört. Bp. 1908.

összes száma 140, s a szétszórtan lakó szolganép egy kis falu lakosságát, körülbelül 700 lelket tehetett. Máfélszázad mulva, a XIII. sz. elejéről kelt birtokösszeírás szerint a megkétszereződött birtokállományon 590-re szaporodott az eredeti 140 háznép. A következő két adat jól szemlélteti, hogy a XIV. sz.-ban a Bakony déli és nyugati felében milyen tekintélyes nagyságúak voltak az erdők. Csánki Zarberennél — a mai Vörösberény — említi,¹ hogy 1380-ban a veszprémi apácák nagy erdejének határa okleveles adatok alapján Litér, Szentkirályszabadja és a Veszprém—Örs út volt. Ma ezen a 9 km széles területen mindössze 2 kis erdő van, nyugaton a veszprémi Városi, keleten a Litéri erdő; mindegyik szélessége kb. 1, hosszúsága 3 km. A XVIII. sz.-ban még mindakét erdő a mainál jóval nagyobb volt és kívülök Szentkirályszabadjától nyugatra is volt még egy akkora, mint a mai veszprémi Városi erdő.

Érintetlen volt még a XII. sz.-ban a királyi erdő Nagyvázsonytól északra s ez még a XIII. sz.-ban is Nagyvázsonyig ért. Óriási kiterjedését a Németh-től közölt² 1233. évi határjárásból ismerjük. Határa nagyjában Felsőcsepely pusztától a mai Vámosi és Menyeki erdőkön át a Séd menti Essegvárig húzódott, onnan Gyertyánkút—Körisgyőr pusztá irányában a Kerteskő mellett érte el a Gerence patakot. A Fekete Séden túl szomszédos volt az Ugod várához tartozó erdőkkel. Németbányától keletre délnek fordulva a határ a püspöki erdő mellett Kislőd—Ajka—Csékút határán húzódott a padragi Hajagos hegyig, ahonnan keletnek Nagyvázsony mellett ért véget. Kelet-nyugati irányú kiterjedése átlag 15 km, déli irányban ennek kétszerese volt. A királyi erdőkkel összefüggöttek az ugodi várhoz és a veszprémi püspökséghez tartozó nagy erdőségek. Ezekben, valamint az Essegvárhoz, Csesznekhez s az apátságokhoz tartozó erdőkben maradt meg a Bakony nyugati és középső részében legtovább épségben az erdőtakaró.

A szerzetesek megjelenése a Bakonyban egyértelmű volt a mezőgazdaság terjeszkedésével, ami különösen kezdetben járt fokozottabb erdőirtással. Sörös a bakonybéli apátság történetében írja, ³hogy 1023-ban a bakonybéli kolostor és templom már készen állt s a Bakonyban egyaránt szükség volt Krisztus evangéliumára, az őserdőt ritkító fejszére és a földet túró ekére. Bakonybél környékén a remete Szent Gellért segített a kolostor lakóinak az erdőirtásban. Sűrű, zárt erdő lehetett a Bakony belső vidéke egész Zircig. I. Endre Zircen a királyi erdő vadászházában halt meg 1060-ban, holttestét lakatlan rengetegen át szállították Tihanyba. A Zirci medence ebben az időben éppúgy lakatlan s erdővel borított volt, mint egy századdal később is, amikor a monostor épült. A XIII. sz. közepéről azonban már említést találunk a közeli Eszter-

¹ Csánki i. m.

² Németh G.: Adatok Nagyvázsony történetéből. Veszprém. 1901.

³ A Pannonhalmi Szt. Benedekrend tört. VIII. Sörös P.: A bakonybéli apátság tört. Bp. 1904.

gárról, Porváról.¹ A ciszterciek behozták hazánkba, s így bizonyára a Bakonyba is, a háromnyomásos rendszert, amely Nyugat-Európában Nagy Károly ideje óta meglehetősen elterjedt volt. Majorjaikban — a grangiákban — a rendi munkásestevérek szántottak, vetettek, arattak.²

Az erdők a tüzelőanyagban, valamint a közeli lakóhelyeken szükséges épület- és szerszámfán kívül a legeltetés, de főként a makkoltatás révén nyújtottak hasznos vagy jövedelmet. A zirci birtokos apátság nagy csordái a bakonyi erdők alkalmas területén tanyáztak s megvolt a bérbeadás két formája, úgymint csak a legeltetés jogának megadása, vagy a makk elhordásának engedélye is, — írja Horváth Zirc történetében.

Amilyen mértékben szaporodott a népesség, úgy került újabb írtásra sor. A falvaknak pusztulást hozó háborúk az erdők életét sok helyen meghosszabbították. A megfogyatkozott lakosságnak elég volt a meglevő művelhető föld. A természetes terjeszkedés révén várt további erdőirtás elmaradt, vagy későbbre tolódott. Belitzky³ Sopronmegyéről írja, hogy ott a XIII. és XIV. sz.-ban sem volt lényegesen több az erdő, mint a XVIII. sz.-ban. Ha ez a Bakonyra, mint erdőben gazdagabb területre, aligha érvényes, annyi itt is fennáll, hogy a XV. sz. erdői aránylag kevés helyen terjedtek túl jelentékeny mértékben a József császár korabeli erdők területén.

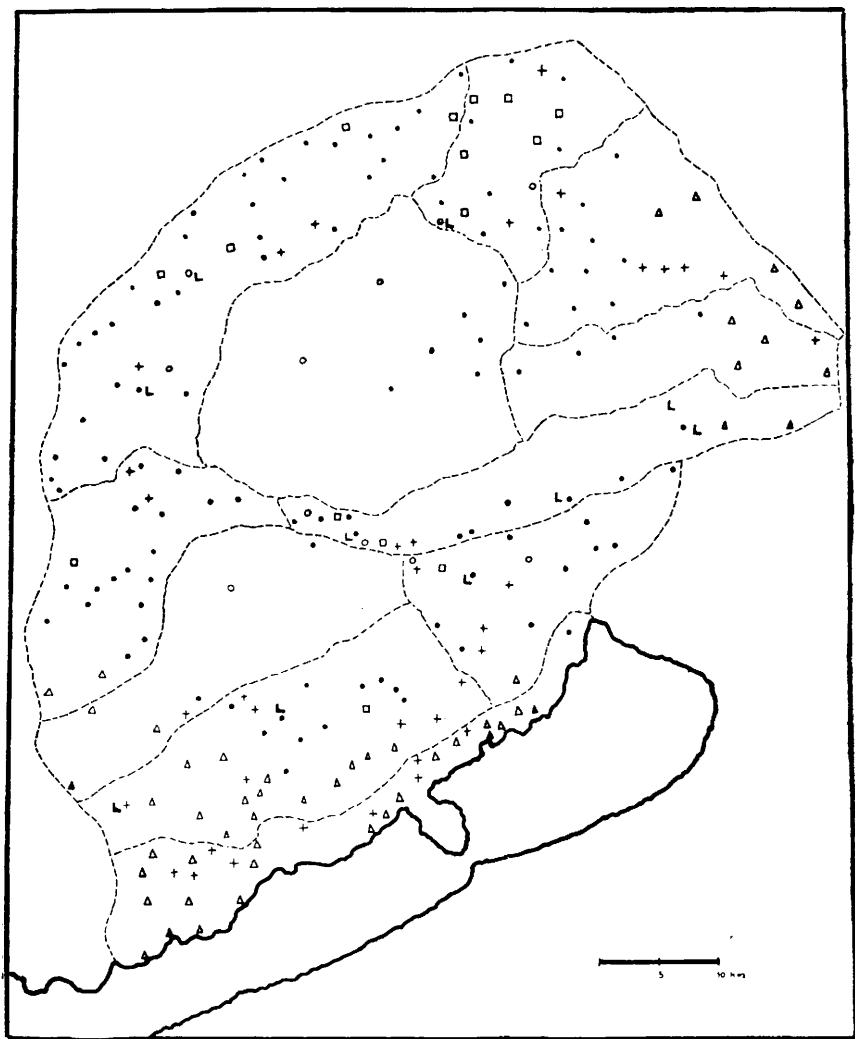
A Bakony XV. sz.-beli erdőinek kiterjedésére a helységek számából és elhelyezkedéséből következtethetünk. (1. sz. térkép.) „Nagy uradalmak, aránylag kevés közép-, annál több kis- és főleg egyházi birtokosság, ez a megye birtokviszonyainak jellemző vonása” írja Csánki. Veszprém, Zala és Fejér vármegyéknek a Bakonyra jutó területéről 10 várat és 225 lakott helyet említ.⁴ A XV. századbéli benépesülés tehát a mainak alig maradt valamivel alatta. Ma a Bakonyban összesen 261 település van, ezek közül önálló község 151, száz léleknél népesebb külterületi önálló lakotthely 44, és száz léleknél kevesebbet számláló hasonló lakotthely 66. A települések sűrűsége tehát ma a következő: kereken 20 km²-re jut egy falu, de 15, illetve 11 km²-re jut már egy önálló település, ha a száz léleknél több, illetve kevesebb lelket számláló településeket is figyelembe vesszük. A XV. sz.-ban pedig kereken 12 km²-re jutott egy lakott hely. Viszont a lakosság számban a mainak csak negyedét, ötödét tehetné. Az erdők faállománya akkor a helyi jellegén túlmenő értéket még nem jelentett. A térképen a helységek fekvését nézve, meglepő a széleken a települések sűrűsége a Magas-Bakony aránylagos lakatlanságával szemben. A Balatonparton és a mögötte húzódó balatonmenti fennsíkon ma összesen 84 település van, a XV. sz.-ban ugyanerről a területről összesen 85 helyet említettek. Köztük szerepelnek a veszprémi, nagyvázsonyi és hegyesdi várak. Sűrítette

¹ Csánki i. m.

² Horváth K.: Zirc története. Veszprém. 1930.

³ Belitzky J.: Sopron vármegye története. Bp. 1938.

⁴ Csánki i. m.

1. ábra. A Bakony népessége a 15. sz. végén. (Csánki: Magyarország tört. föld. a Hunyadiak korában alapján). Jelmagyarázat: **L** vár. Veszprémmegyében: ● adórajstromban felsorolt helység, ○ adórajstromban nem szereplő, de megállapítható helység. □ Pontosan meg nem határozható fekvésű, adórajstromban szereplő helység. + Pontosan meg nem határozható fekvésű, adórajstromban nem szereplő helység. Zala és Fejér megyékben: △ Megállapítható helység meghatározható fekvéssel. + Valószínű helység pontosan meg nem határozható fekvéssel.

a településeket az erre vezető itáliai út is. Ez a terület a XV. sz.-ban a maihoz hasonló településsűrűségű s így erdői az egyes települések között kisebb-nagyobb foltokban maradtak csak meg. Terjedelmük helyenkint változhatott, de az általános kép a következő századok-

ban sem módosult már lényegesen. Hasonló volt a maihoz az erdő képe a Tornamelléken és az Északnyugati Bakonyalján, ahol már a XV. sz.-ban is 66 települést találunk a mai 72 helyén. Alig valamivel volt néptelenebb a Felsőbakony és a Suri dombvidék is, mert a mai 44 településsel szemben a XV. sz.-ból 38 helyről tudunk. Ezekről a vidékekről tehát már akkor tűnni kezdett az erdő.

Nagy volt a különbség a későbbi és mai helyzethez viszonyítva a Bakony legbelső részében, a Magas Bakonyban. A mai 27 településsel szemben a XV. sz.-ban mindössze 8 helyről tesznek említést. A Magas Bakonynak 455 km² területére számítva, tehát akkor egy településre 57 km² jutott a mai 17 km²-el szemben. Az erdők sorsát a Magas Bakony nagy területén azonban nem ezek az átlagértékek jellemzik, hanem inkább a települések elhelyezkedésének módja. Szembetűnő az Olaszfalu—Zirc—Cuha vonaltól keletre, illetve nyugatra fekvő vidékek közti különbség. Ettől a vonaltól keletre a XV. sz.-ban csupán 3 helységet — Akli, (Akol), Bakonybél, Porva — találunk. Hiányoznak Németbánya, Csehbánya, Iharkút, Farkasgyepű, Lókút, Pénzeskút, Gyertyánkút, Somhegy, Hárság, Borzavár stb. A ma is még nagy erdőterület abban az időben úgyszólván teljesen zárt volt, mert a meglevő 3 hely lélekszámban is messze mögötte állt a nyugati részen levőknek. Az 1488. évi adólajstrom szerint — Csánki közli — Akol 3 frt, ellenben Olaszfalu és Zirc 18—18 frt, Dudar 16 frt, Veim 23 frt adót fizettek.

A Sédvölgyet közlekedéscsúszójai előnyei már a XV. sz.-ban is kiemelték a belső tájak közül. Nemcsak 4 vára mutatja ezt, hanem, hogy messze a Séd forrásvidéke táján is aránylag sűrűn voltak a települések. A régi Essegvár körül Veszprém és a Séd—Torna vízválasztója között 15 km távolságon sok helység — Bere, Kemecse, Menyeke, Enderéd, Szentistván, Bánd, Herend, Horchi, Németi, Mesteri — sorakozott a Sédvölgyben.

A Magas Bakony erdői tehát a XV. sz.-ban is csak lazán függtek össze a Déli Bakony erdőivel. A balatonmenti fennsíkon a Vámos—Nagyvázsony—Öcs vonaltól északra zárt volt az erdő a Szentgál Városlőd—Ajka—Padrag vonalig. A XIII. sz. hatalmas királyi erdősége a XV. sz.-ban csupán a középén keskenyedett el.

A Hunyadiak virágzó idejét követő két viharos század az erdőket alig érintette. Nemcsak, hogy irtásra nem volt szükség, hanem még az elpusztult falvak határában is újra tért hódíthatott az erdő. Erdő- vagy településtörténeti feladat a Bakony községeiben részlet-tanulmányok során kimutatni, hogy a XVIII. sz.-beli telepítések és újranevesedés nyomán milyen sorrendben és mértékben irtották az erdőt. Csak néhány adatra kívánok rámutatni. Egy bakonycsérnyei peres irat 1787-ből kelt tanuvallomásaiban sok irtásról esik szó a község, továbbá a mai Dolosd, Mecsér és Sikátor puszták környékén.¹ Fehrentheil Csesznek községből 10 irtásra utaló dülőnevet

¹ Faller J.: Adatok Bakonycsérnyé történetéhez. Zirc és vidéke. 1935. 15—19.

említ.¹ Németh szerint a Nagyvázsonytól északra fekvő dülők kivétel nélkül 1740 után származó irtások.² Péterdi egy 1768-as urbárium feljegyzését közli Veszprémfajszról, amely szerint „valaminemű szántóföldek vannak, azok mind irtások“ s felemlíti, hogy egy 1720-ból származó beadvány szerint a falut nagyobb részén sűrű erdő veszi körül.³ Ma a fajsi felső és alsó erdő között terjedelmes szántókat találunk s a felső erdő és a veszprémi Városi erdő, továbbá a felsőörsi Aprós erdő között a szántók összefüggő területét Nemesvámos és Szentkirályszabadja felé erdő nem szakítja meg. Péterdi több balatonvidéki és bakonyaljai falu dülőneveit vizsgálta.⁴ Ezzel kapcsolatban kimutatta, hogy néhány község körül az erdőket visszaszorították.

A Bakony a török idők alatt ijesztően elnéptelenedett. Néhány következő adat feltárja azt a képet, amelyből a XVII. században az elpusztult vagy elnéptelenedett falvak határában műveletlenül maradt szántók újra felerdősödésére következtethetünk. Az adatok a Bakony egymástól messzefekvő községeiből valók s így a különböző tájakon uralkodó viszonyok hasonló vagy azonos voltát mutatják. Kecskés szerint⁵ Balatonfüred lélekszáma a XVI. század végén alig haladta meg a 100 főt és csak a XVIII. sz. elején érte el a XV. századbéli félezernél nagyobb lélekszámot. Kovalik megemlíti,⁶ hogy a veszprémi káptalan a török pusztítás következtében elszegényedett almádiaktól (Balatonalmádi) a kilencednek csak a felét követeli. I. Lipótnak 1693. évi oklevele Almádit és Kisberényt elhagyott pusztá területnek tünteti fel. A veszprémiek az 1700-as évek végén ültetnek az erdő helyére szőlőt. A zirci apátság birtokainak történetéből tudjuk,⁷ hogy Akol (Akli) 1536-ban pusztá hely volt; Beréndnek (Ajka mellett), amely 1488-ban 16 frt. adót fizetett, 1647-ben mindössze fél portája van; Olaszfalu 1553-ban elhagyott hely és 1638-ban ismételt sikertelen telepítéskísérlet után csupán egy portája van. Zircet a török portyázás már 1559-ben teljes sivataggá tette,⁸ s a heinrichaui apátság, amely 1699-ben Zircet megszerezte, azonnal elhatározta a falu újraépítését. 1718-ban már 28 háza van s „1745-ben újra sokan jelentkeznek, akik irtásra hajlandók, ha ennek fejében letelepedhetnek s ezek a falutól nyugatra kaptak irtás helyet“ írja tovább Horváth. Faller közlései a Suri dombvidékről hasonlóak. Jásd a XVIII. sz. közepén csak mint Pusztá-Jásd szerepel⁹ és betelepülése 1757-ben veszi kezdetét. Szápár ugyancsak el-

¹ L. Fehrentel Gr. L.: Adatok Csesznek történetéhez. Veszprém várm. Múzeum jelent. 1927/28.

² Németh G. i. m.

³ Péterdi O.: A Balatonfelvidék német falvai. Századok. Pót füz. 1935.

⁴ Péterdi i. m. és Az északbakonyaljai német falvak dülőnevei. 1934.

⁵ Kecskés T.: Balatonfüred településföldrajza. Geogr. Pann. 1936.

⁶ Kovalik E.: Balatonalmádi településföldrajza. Geogr. Pann. 1936.

⁷ Horváth K. i. m.

⁸ Neuhauser Fr.: A zirci német nyelvjárás hangtana. Bp. 1927. Bevez.

⁹ Faller J.: Jásd község tört. Veszprém, 1934.

pusztult, s régi helyétől délre épül fel újra a XVIII. sz.-ban.¹ Az ugyanezen a vidéken elpusztult Bakonycsérnye 1724-ben,² Ácsteszér pedig csak 1773-ban települnek újra.³

Amíg a XVI. és XVII. században a Bakonyban legtöbb helyen az erdő terjeszkedik, egyes helyeken tovább pusztul. Különösen ott, ahol egy-egy közeli erősség állandó karbantartására és a harcok utáni javítására sok fára van szükség. Ezért mondotta ki egy 1563-ban kelt szükségtörvény, hogy az erősségek szomszédságában levő erdőket szabadon fel lehet használni erősítési célokra, tekintet nélkül azok tulajdonosára.⁴ Így pusztultak ki az erdők Várpalota környékén, amelyekről Faller idézett munkájában azt mondja, hogy 1533-ban még a vár faláig értek. Hasonlóképpen 1589-ben Veszprémben is még majdnem a vár faláig ért az erdő.⁵ A Gutheil-től közölt helyrajzi adatok alapján feltehető, hogy ez az erdő a vártól nyugatra az akkor még el nem karsztosodott Gulyadomb, illetve a távolabbi Menyekei erdő felől feketett.⁶ Felemésztette Veszprém vára a közeli és távolabbi Rátót, Kádárta és Szentkirályszabadja környékén fekvő erdőket is, ahol azok ugyancsak Faller szerint a XVI. sz.-ban még buján zöldeltek. Az 1566. évi palotai török ostromra vonatkozó adatok⁷ hasonló pusztításra engednek következtetni az északi Bakonyban. Innen Győr város egyszerre hozatott 400 szekér fát. Ugyanilyen sors érthette a pápai és devecseri vár környékén az erdőket.

A Dunántúlban a török idők alatt történt elnéptelenedéséről Kalmár áttekintő kimutatást közöl.⁸ Számításai szerint a XV. sz. végén a Dunántúl átlagos népsűrűsége km²-ként 19.5 volt, a népesebb déli megyékben (Tolna, Somogy, Baranya) — és ilyennek tekinthető a Balatonpart mögöttes vidékével is — a népsűrűség 16—30 között mozgott. Tájankint a népsűrűséget adatok hiányában nem állapította meg, csupán annyit említ, hogy Veszprém vármegye feltűnően ritka népességű volt, amit „erdős-hegyes felszíne eléggé magyaráz”. Bizonyos, hogy nagy különbség volt a Bakony belsejének és déli szélének népsűrűsége között. Ma is három-négy-szerte népesebb a Sédvölgy és Tornamellék vagy Balatonpart a Tési fennsíknál vagy a Magas- és Déli Bakonyonál. A lakott helyek száma a XVII. században még nagyobb különbségeket árult el. Kalmár szerint a XVI. században a Dunántúl népessége a XV. századnak egynegyedére csökkent. Még a XVIII. sz. elején sem volt Veszprém

¹ Faller J.: Szápár község monografiája. Zirc, 1934.

² L. Fehrentel Gr. L.: Bakonycsérnye Szállólevele 1724-ből.

³ Gulden E. plébános adatai Pesty Fr. kéziratában.

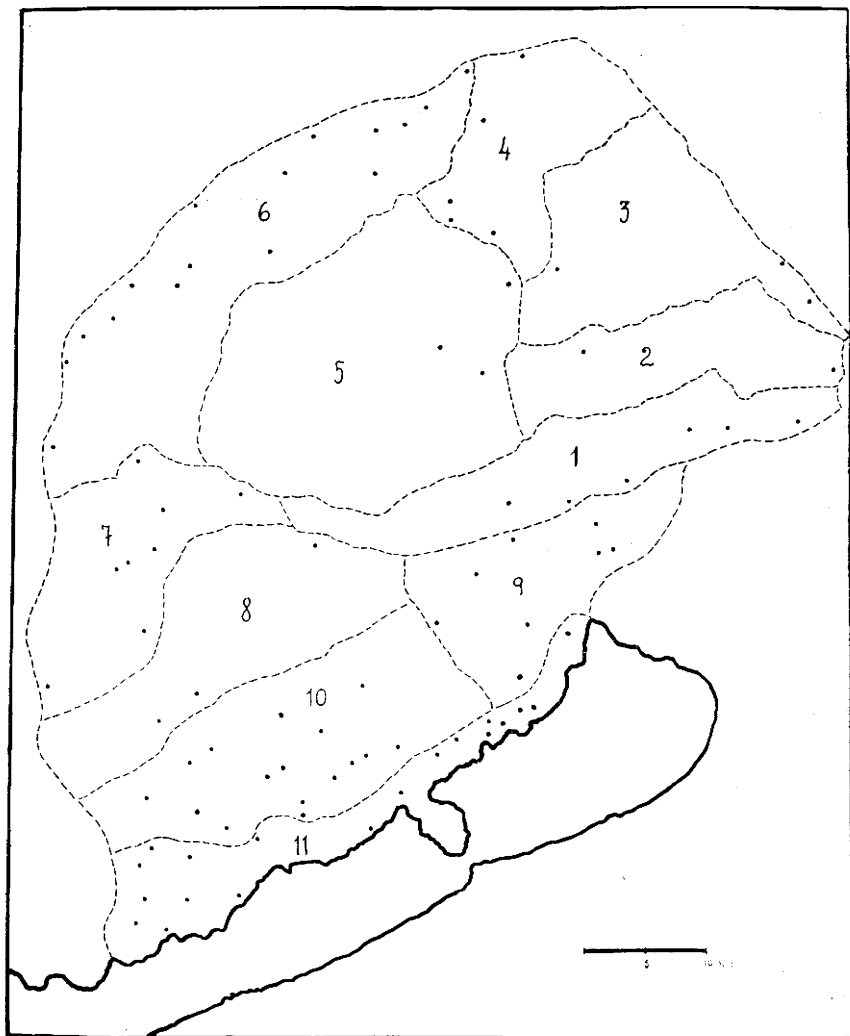
⁴ Faller J.: Adatok a Bakony pusztulásához. Zirc, 1936.

⁵ Erdélyi G.: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913.

⁶ Gutheil J.: Mátyás korának veszprémi emlékei. Veszprém várm. fiiz. 1940.

⁷ Faller J.: Adatok Veszprém és Palota várak 1566. évi ostromához. Veszprémi Hírlap 1936. 14—15. szám.

⁸ Kalmár G.: A török uralom hatása a Dunántúl népességére. Föld és Ember. 1929.

2. sz. ábra. A Bakony népessége a 18. sz. elején. (Az 1715/20-i összeírások alapján).

● Az összeírásban szereplő községek.

A Bakony tájrészletei: 1. Sédvölgyesség. 2. Tési fennsík. 3. Sári dombvidék. 4. Felső Bakony. 5. Magas Bakony. 6. Ény. Bakonyalja. 7. Tornamellék. 8. Déli Bakony. 9. Veszprémi fennsík. 10. Balatonfelvidék. 11. Balatonpart.

vármegye átlagos népsűrűsége km^2 -kint 6—8 léleknél több. A török uralom alatt tengődő magyar nép a félig nomád állattenyésztés fokára süllyedt, hatalmas, műveletlen, elvadult területek heverték mindenfelé, — írja a továbbiakban. Vagyis az erdő megkezdhetett

terjeszkedését. Ez elsősorban a sűrűbben lakott helyeken, tehát a Bakony szélső vidékein következett be. A belső vidék még amúgy is sűrű erdőség volt.

Hogy melyik terület szenvedett legjobban, az kitűnik a XVIII. századbeli községek számát és elterjedését feltűntető vázlatból (2. sz. ábra).¹ A Magas Bakonynak a XV. században sűrű erdővel borított tája a XVIII. század elejéig alig változott. Nyugati részéből még mindig hiányoznak a már említett irtásfalvak (Németbánya, Csehbánya, lharkut stb.). Az akkori 8 lakotthellyel szemben 1720-ban mindössze háromtalálunk (Zirc, Olaszfalu, Dudar). A falvak — az ugyancsak elnéptelenedett Bakonybél kivételével — Zirc vidékén pusztultak el, itt tehát bizonyosan terjeszkedtek az erdők. Hasonló volt a helyzet a Sédvölgy nyugati, belső zugában. Eltűntek a XV. század sűrűn sorakozó telepei és 1720-ban Veszprém és Szentgál között nincsen falu. A Balatonparton és a balatonmenti fennsíkon kedvezőbb volt a helyzet. A mai községek közül csupán 17 települt újra a XVIII. században, a többi — számszerint 43 — ha népességben megfogyatkozva is, de élt és megőrizte a táj átkultúrálódásának alapjait. Különösen a Balatonparton, az amúgyis erdőtlen tájon újult fel a mezőgazdasági munka gyorsan. Itt — figyelmen kívül hagyva természetesen az újkori fürdőtelepeket — a XVIII. században új település alig egy-kettő volt. A Balatonfelvidéknek a Déli Bakonyhoz csatlakozó északkeleti magasabb szinten fekvő részén Leányfalu—Németbarnag—Hidegkút—Fajszt vonalon kereshetjük azt a határt, amelytől északra a még nagy kiterjedésű erdők a XVI. és XVII. században tért nyertek.

A Bakony nyugati részében a Tornamelléken és az északnyugati Bakonyalján, — a XV. században igen sűrűn benépesült területen a XVIII. sz. elején inkább csak a hegység lábához közel levő falvak hiányoznak. (Halimba, Csékut, Bakonyjákó, Nagytevel, Szücs, Fenyőfő, stb.) A Magas Bakonynak akkor még irtatlan erdői messze nyugatra értek s a XVI. és XVII. században még jobban előre nyomultak a Kisalföld felé. Levéltári kutatásokon alapuló részletmunkák a Bakony lábánál elterülő községekre éppúgy igazolnák ezt, mint ahogy a távolabb nyugatra fekvő rábajobbsparti erdőről ezt Juhász ki is mutatta.² Szerinte a Rába mentén Farkaserdő a XVI. század második és a XVII. század első felében fokozatosan hódított vissza abból, amit az előző századokban elvesztett. Nem lehetett más a helyzet a Bakony északkeleti részének nyiltabb tájain sem. A XV. században a Suri dombvidéket a móri töréstől nyugatra 17 helység népesítette be. A XVIII. század elején azonban Csetény kivételével valamennyi hiányzik. A Felső Bakonynak a Suri dombvidékre aláereszkedő délkeleti széle is erősen érezte a pusztulást. Nemcsak az irtásra mutató dülőnevek, hanem a kifejezésre juttatott panaszos

¹ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Stat. Közl. Új F. XII.

² Juhász L.: A vas megyei Farkaserdő a XVII., XVIII. sz.-ban. Századok. Pótf. 1937.

hangok is terjedelmes, sokszor oktalan erdőirtásról tesznek tanúságot.¹

Ha a lakosságra nézve hosszú is volt a pusztulás korszaka, az erdők terjeszkedése szempontjából rövid volt ahhoz, hogy az új erdők teljesen az ősiekhöz simulhassanak. Természetes, hogy a bozótosok vagy a felújult fiatalos erdők képe eltért a régi szálerdőkétől. Weidlein² az 1780-as katonai felvételhez tartozó leírásokból ki is mutatja ezt, s a bakonyi erdők előnyomulására vonatkozóan Bakonykoppányról idézetet is közöl. Bár szerinte „ma nem ismerünk még olyan forrásokat, amelyek segítségével a XVI. és XVII. század folyamán keletkezett erdőket vagy azoknak XVIII. sz.-i irtásait ki-nyomozhatnók”, hangsúlyozza, hogy a lakosság kipusztulása elősegítette az erdők előnyomulását és korábbi szántóföldekre való terjeszkedését.

A XVIII. század elejétől rohamossá válik az erdők pusztulása. A falvakban elpusztult épületek újjáépítéséhez sok épülettársa volt szükség. A lélekszámban növekvő lakosság és a később beköltöző telepesek a művelés alá fogott földek megnagyobbításához új meg új irtások révén jutottak. Az erdők szabályozatlan használata sok helyen oktalan rablógazdálkodásra s a faállomány gyors pusztulására vezetett. Egy-egy helyen azonkívül a fát még ipari célokra is felhasználták. Az erdők gazdasági jelentősége a XVIII. században már sokoldalú, s így nemcsak a tulajdonosok, hanem a kormányzat figyelme is mindjobban feléjük fordul. A XVIII. század végével bekövetkezik a mind hathatósabbá váló tervgazdálkodás és állami ellenőrzés korszaka. Ha nem is áll meg, de meglassodik a fejsze irtó munkája annál inkább, mert a XVIII. század második felében már vége van a telepítéseknek és az új foglalásoknak. Az erdők elterjedését a XVIII. század második felében az első helyrajzi felvétel alapján megközelítő pontossággal meg is rajzolhatjuk (3. sz. ábra).

Ebben a korban az erdők már erősen visszaszorultak és megritkultak. Sok helyütt a XV. századvégi helyzethez hasonlít ez az erdőterkép. Az akkori 235 lakott helységet egybevetve a XVIII. századvégi erdőterülettel, azt látjuk, hogy a XVIII. század helységei kevés kivétellel újból az erdőkön kívül vannak és az erdő csak néhány pusztá helyét tartja még elfoglalva.

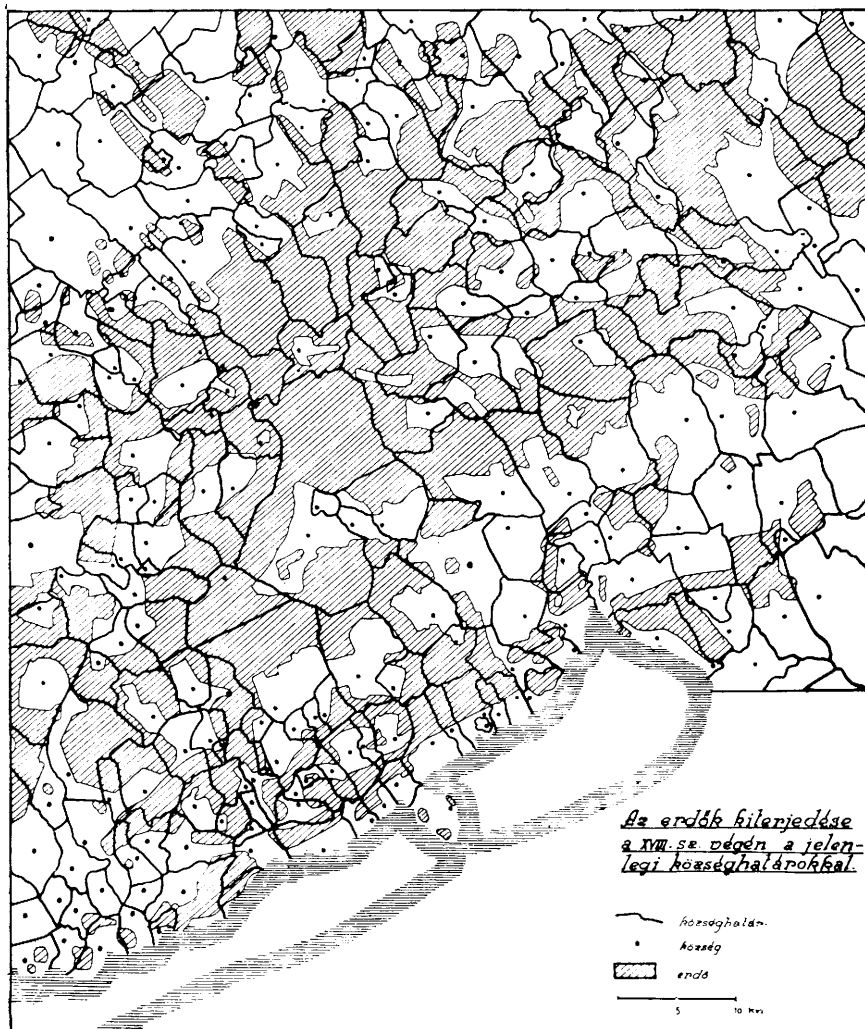
Az 1720-ban még hiányzó falvak legtöbbje is későbbben a régi település helyén újult fel s az erdőirtás ugyancsak a már korábban is megművelt területen vette kezdetét. Csak a Magas Bakony nyugati része kivétel, ahol a zárt erdőtakarón a későn települt irtásfalvak ütötte sebek még alig voltak észrevehetők.

A mai községek a XVIII. század végén nemcsak megvoltak, hanem a közvetlen környéküktől távolabb levő alkalmas földeket is

¹ Pesty Fr.: Helységnévtár. Kézirat. (Másolat Veszprémmegyei Múz.)

² Weidlein J.: A dülönév kutatás történeti vonatkozásai. Száz. Pótf. 1935.

művelés alá vették már. Sok helyen azonban ez még nem minden irányban történt meg. Ezért találunk még aránylag sok falut szorosan az erdők szélén. Különösen azokon a tájakon, ahol a legna-

3. ábra.

gyobb kiterjedésű erdők voltak. Igen megközelítették még az erdők pl. Városlőd, Tapolcafü, Bakonytamási, Bakonyháza, Bakonykúti, Bakonycsérnye stb. falvakat. A szigetszerű kis irtásokon fekvőknél, — mint Pula, Csehbánya, Némethánya, Porva, Fenyőfő stb. — pedig az erdők úgyszólván az udvarba tekinthettek be. Egyik-másik

kicsiny falu — Urkút, Farkasgyepű, Iharkút — körül egészen jelentéktelen volt még az irtás.

Bár a faluhatárok a XVIII. században el is tértek némely helyen a maiaktól, mégis a mai határoknak az erdőkre vetítése hozzávetőleges tájékoztatást nyújt arról, hogy mennyit tartott még elfoglalva a faluterületből az erdő. Erdőtlen faluterület csak a Bakonyt határoló széleken volt. Így a Tapolcai medencében, az északnyugati Bakonyalján, és legfeljebb a Balatonhoz közel, a szokatlan kis faluterület miatt — akadt még egy-kettő (Kékkút, Szentantalfa, Balatonkövesd). A Bakony belsejében Herendnek erdőtlen volta egészen kivételes, amit ugyancsak rendkívül kicsiny faluterülete magyaráz. Teljesen erdős volt még Szentgál területének északi és nyugati fele és jóval nagyobb terjedelmű volt az erdő a mainál pl. Városlőd, Bakonyjákó, Borzavár, Bakonybánk, stb. területén.

Az a ma is fennálló helyzet, hogy a faluterületek erdős részeikkel egymásra támaszkodnak, a XVIII. században még inkább megvolt. Ilyen erdőkön húzódó faluhatárt sok helyen látni pl. a pulai—nagyvázsonyi—urkúti—szentgáli—bakonybéli—ugodi és a fenyőfői határokon a Déli Bakonyból a Magas Bakonyon át a Felső Bakonyba.

Az egyes tájak természeti és történeti viszonyai az erdők elterjedésében híven visszatükröződnek. A Balatonra leereszkedő lejtőről az erdő általában eltűnt. Az erdőhatár legnagyobb részét egybeesett a fennsík elég meredek szélével. A vízpartig csak két helyen ért le; keleten Alsóörs, nyugaton Szepezd és Rendes táján. Ennek többek között az is oka, hogy a permi homokkővonulat mindkét helyen a vízpartig ér és jelenléte erősen megnehezíti a szőlőművelést. Az almádi öreghegyi szőlőkből a föld forgatásakor ma is sok homokkő kerül ki. A faragásra alkalmas, jó kövű fejtők mind az erdőszeleken vannak. A balatonparti erdők túlnyomó része a Tihanyi félszigettől nyugatra feküdt. A Kővágóörs—Szepezdi erdő a Zánka—Köveskál közti irtással elkülönült a Balatonfelvidék erdőitől, az Akali mögött húzódó erdők azonban Balatonfüred táján még összefüggésben voltak a Veszprémi fennsík nyugati szélét borító nagy erdőséggel. Itt a Felsőörs—Nemesvámos—Hidegkút—Balatonfüred négyszögön a zárt erdőség fennmaradását is a térszín magyarázza. A magasra emelt, nagyobb sülyedésektől és törésektől mentes rögfelületen a településektől távol sokáig érintetlen maradt az erdő, míg nyugatra, a Pécselyi medencében korán pusztulásnak indult. Csak a medencét körülvevő magasabb szinten maradt meg két hosszú sávban összefüggően, úgyhogy a medence községeiből csak erdőn keresztül lehetett kijutni akár a Balatonpartra, akár a fennsíkon vezető országútra.

A Balatonfelvidék nyugati felében az erdők már a XVIII. században visszahúzódó jellegűek, akárcsak napjainkban. A balatonfelvidéki országút Veszprém—Nagyvázsony közti szakasza néhány km-től eltekintve löszön fut és mintegy tengelye a művelés alá fogott löszfelszínnek. Ezért a XVIII. században is tengelye a Déli

Bakony és Balatonfelvidék erdőit elválasztó irtástérületnek. A két erdőség között keleten Tótvázsony táján az összefüggés már teljesen meglazult, de Nagyvázsontól nyugatra még erős volt. Taliándörögd, Öcs, Kaposcs földjei voltaképpen egyetlen nagy irtásszigetet alkottak.

A Balatonfelvidék nyugati erdőségét ebben az időben még teljesen a Déli Bakony erdőrengengetegéhez tartozónak kell tekinteni.

A Veszprémi fennsík keleti része már úgyszólván teljesen erdőtlen volt. Csupán Szentkirályszabadjától délre és keletre, továbbá Súly és Pét között maradtak nagyobb erdőfoltok. Veszprém közvetlen közelében sem tűnt még el teljesen a jeruzsálemhegyi dolomit-fennsík erdeje. Az egész erdőterület azonban alig több 45 km²-nél.

Mélyen belemartak az irtások az erdőkbe a Torna és Séd forrásvidékén, elválasztó tájat teremtve ezzel a Déli- és Magas-Bakony között. A városlódi, szentgáli és herendi nagy irtásföldekről, — a keskeny folyómenti kijáratokat nem tekintve, — csak széles erdőkön át lehetett kijutni. A szentgáli vízválasztón újra elkeskenyedett az erdő s a XVIII. században lényegében már ketté vált a korábban egyetlen rengeteg.

A Déli Bakonyban ekkor már csak 10—12% az a szántó és legelőterület, amelyet nem borított erdő. Nyugatnak is messze kinyúlt az erdő s összefüggött a Keszthelyi hegységet és Nyirádi platót borítókkal.

A Séd—Torna vonalat északon Várpalotától Ajkáiig összefüggő erdő kísérte. Mélysége már akkor is csak a nyugati felében volt nagy. Keleten a Tési fennsík erdősége csak 8—10 km széles volt, tőle északra a Suri dombvidéken, sőt részben a Felső Bakonyban is már sokat ritkított a fejsze. Itt már a XVIII. században 50% alá szállt az erdőterület aránya. A Tési fennsík a Déli- és Magas Bakony mellett a legerdősebb táj volt. Tés a 7—8 km²-nyi tisztáson egyike volt a Bakony legelzártabb falvainak. Ma is az még. Hasonlóan elszigetelt fekvéssel csak a Magas Bakonyban találkozunk. Csak 10%-át irtották ki még a XVIII. században a települők annak a nagy erdőterületnek, amelynek határát a Márkó—Városlőd—Magyarpolány—Nagyganna—Ugod — Bakonyszentlászló — Bakonyoszlop—Zirc—Lókút vonallal jelölhetjük. Túlterjedt ennek az erdős tájnak a határa a szorosan vett Magas Bakonyon s lenyúlt a Séd-völgyre, a Torna mellékre és a Bakonyaljára is. Kiterjedése kb. 550 km², benne kisebb-nagyobb szigetként Bakonyjákó, Porva, Bakonybél, Csehbánya foglalt helyet. Ha ezeknek a falvaknak mintegy 35 km² erdőtlen területét levonjuk, még mindig a Magas Bakony zárt erdősége vezetett. Hozzá képest a Déli Bakony összefüggő erdői, a Balatonfelvidék és a Torna—Séd között messze elmaradtak. A Bakony területét borító erdők teljes területét a XVIII. században 1580 km²-nek számítottam. Ennek legnagyobb része (35%-a) a Magas Bakonyra, és a hozzátartozó határterületre jutott, míg a Déli Bakonyra és nyulványaira 20%, a Tési fennsíkra 13%, a Suri dombvidékre és a Felső Bakonyra 12%.

Az erdő hol keskenyebb, hol szélesebb hálószerű összefüggése jellemezte ebben a korban az egész Bakonyt. Megvolt még az összefüggés a Vértes és Kisalföld erdőivel is. A XVIII. századvégi erdők a XIX. században tovább fogytak s jó egyharmaduk tűnt el az utolsó másfélszáz év alatt. A háló sokhelyütt szétszakadt, foszlányai erősebben vagy gyengébben pusztultak, zsugorodtak. Némelyik darab messze kerülve szigetként már egymagában áll. Ennek a pusztulásnak és az erdőtakaró mai képének megrajzolása azonban külön tanulmány keretébe kívánkozik.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a Bakony erdőrengetegének híres, sőt hirhedt voltával együtt érintetlensége is végképen elveszett.

A légnedvesség anomáliái.

Irta: Száva-Kováts József dr.

A légnedvesség anomáliáiról, azok elterjedéséről az irodalomban nem találunk említést. A szélességi körök közepes állapotairól S. Arrhenius¹ adott ugyan egy hozzávetőleges számítást, ez azonban nem lehetett elindítója az anomáliakeresésnek, hiszen magának az elemnek az eloszlása sem volt ismeretes. A légnedvesség eloszlásának megállapítása csak a legutóbbi időben került sorra s így csak most adódott alkalom a szélességi körök közepes légnedvességének módszeres eljárású meghatározására, továbbá ennek alapján a légnedvesség anomáliáinak feltárására.

Egy szélességi kör közepes légnedvességén (akár párányomásról, akár nedvességről van szó) azt a nedvességfokozatot értjük, amely a párhuzamos körön akkor uralkodna, ha a rajta fellépő valamennyi légnedvességérték egyenletesen oszolna el. Ezért elméletileg úgy juthatunk el hozzá, hogy a párhuzamos körön előforduló összes légnedvességérték számtani közepét vesszük.

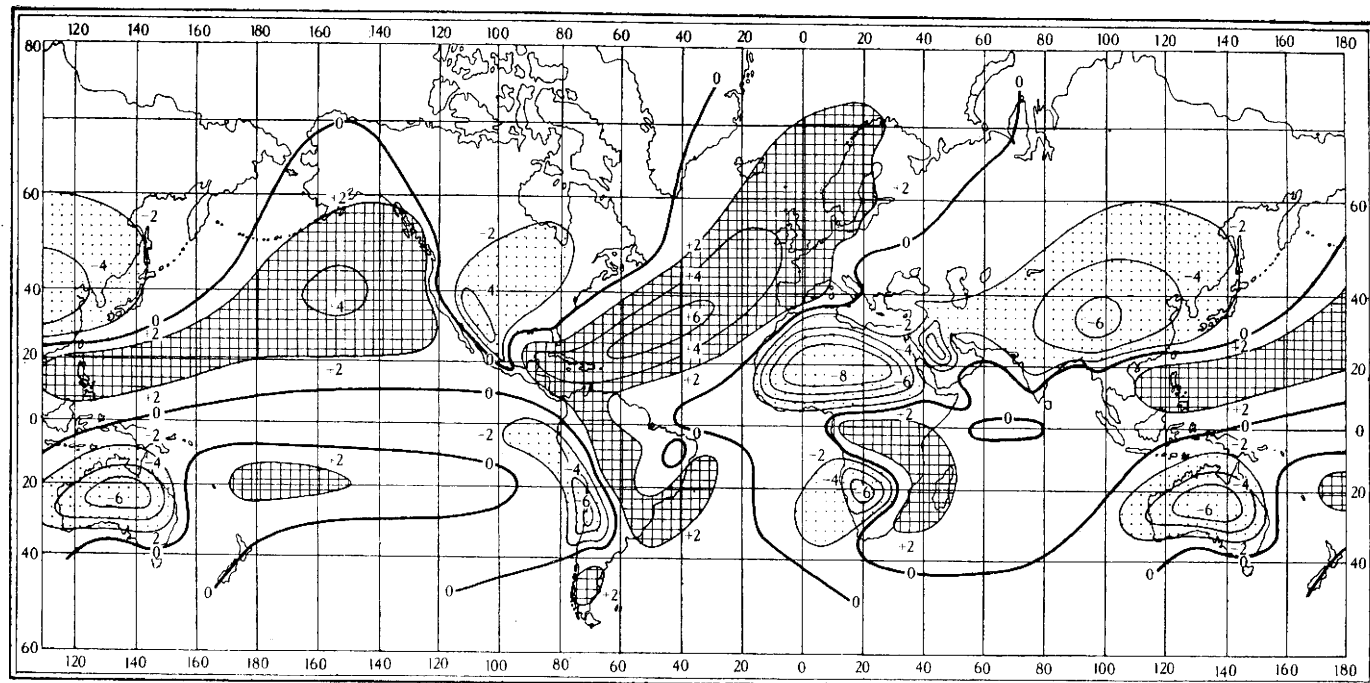
Ezeket a középértékeket nemrég megjelent izovapora- és izohumida-térképeimből^{2,3} grafikus interpoláció útján állítottam elő. Minden ötödik párhuzamos körön 5° hosszúságonként meghatároztam a légnedvesség értékeit s a körönként kapott 72 értékből közepet számítottam.

Azokra a hibákra, amelyek az ilyen eljárással a munkába be-

¹ S. Arrhenius: Lehrbuch der kosmischen Physik. S. 630.

² Száva-Kováts: A párányomás és a nedvesség évi járása a Földön. Magyar Tud. Akad. Math. és Természettud. Értesítője, 1938.

³ Száva-Kováts: Verteilung der Luftfeuchtigkeit auf der Erde. Annalen der Hydr. u. Marit. Meteorologie. 1938. H. VIII.

1. ábra. A párányomás anomáliái januáriusban.

csúszhatnak és az eredmény valódiságát veszélyeztethetik, Hopfner¹ részletesen rámutatott. Ugyancsak ő adott útbaigazítást a hibaforrások kiküszöbölésére is. Hogy ez az utóbbi minél alaposabb legyen munkámban, az interpolációt az említett eloszlástérképek készítésekor használt munkatérképeken végeztem el. Így ugyanis az interpolációból eredő értékeket össze lehetett vetni észlelt értékekkel.

A légnedvesség anomáliáján Dove szerint azt a különbséget értem (mm-ekben, vagy %-okban kifejezve), amely egy megfigyelőhelyen a földrajzi szélességre számított és a ténylegesen észlelt nedvességadatok között mutatkozik. Az egyenlő különbségű helyek folytonos vonalakkal, — az izanómália-vonalakkal — összekötve a légnedvesség anomáliáinak földrajzi eloszlását ábrázolják.

A most bemutatandó anomáliákat természetesen nem megfigyelőállomásokra számítottam, hanem a szélességi és hosszúsági körök 5°-os metszéspontjaira, ahová maga az interpoláció is vonatkozott. Ezeknek a pontoknak a száma a közölt négy térkép mindegyikén 1872.

A szélességi körök átlagos állapotait és az anomáliákat is csak az ellentétes évszakokat képviselő szélsőséges hónapokra számítottam ki, hogy az előidézésükben felelős tényezők szerepe élesen kidomborodjék. Az évi közepes viszonyok, valamint az átmeneti évszakok vizsgálatát bátran mellőzni lehetett, mert ezeknél az oki háttér sokkal elmosódottabb.

Talán nem is kellene külön megemlíteni, hogy az elvégzett terjedelmes számtani műveletek célja az volt, hogy a számértékek mögött dolgozó fizikai erőket újabb oldalról világítsa meg. A középképzésben ugyan az aprólékos jelenségek a dolog természete szerint elfulladnak, de a vizsgálat alá vett elemek annyira érzékenyek, hogy szóbanlevő középértékeik, valamint a rájuk épített anomáliák fényt vetnek mindazokra a fizikai kapcsolatokra, amelyek a Földön a nedvességállapotokat befolyásolják.

I. A szélességi körök közepes légnedvessége.

A szélességi körökre számított közepes légnedvességértékeket az alábbi táblázat tünteti fel.

Az I. oszlopban a földrajzi szélességek szerepelnek, a II. és III. alatt a rajtuk fellépő átlagos párányomás, illetve nedvességadatok januáriusban és júliusban, a IV. oszlopban pedig megadtam Baldit² szerint az egyes szélességekben a szárazföld és a tenger eloszlásának viszonyszámát.

¹ F. Hopfner: Die thermischen Anomalien auf der Erdoberfläche. Petermanns Geogr. Mitt. 1906. H. II.

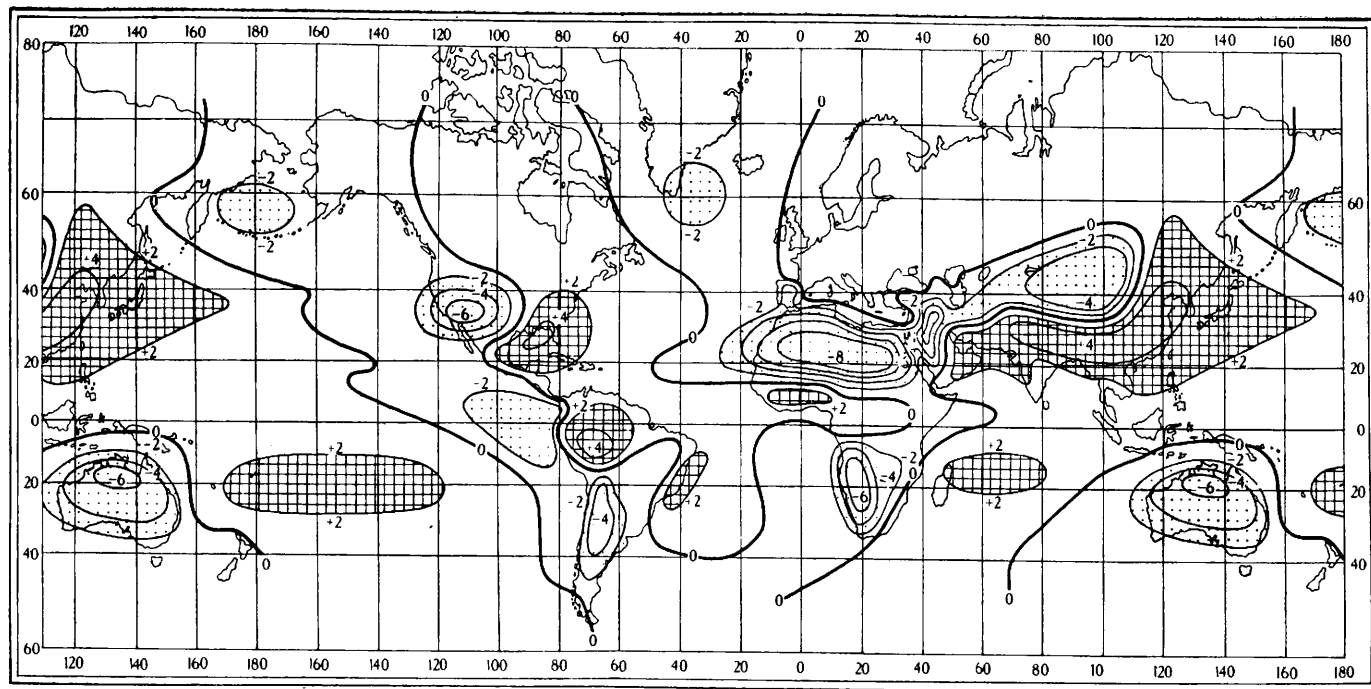
² A. Baldit: Über die Verteilung von Wasser und Land auf der Erdoberfläche. Met. Zeitschr. 1912. S. 551.

I.	II.		III.		IV.
	Párányomás (mm)		Nedvesség (%)		A szárazföld kiterjedése (%)
	Januárius	Július	Januárius	Július	
70° N	0.9	6.4	81.2	78.5	53
65° „	1.1	7.6	81.4	76.6	76
60° „	1.6	8.8	82.2	77.3	61
55° „	2.1	9.6	83.3	78.1	55
50° „	2.9	10.7	82.4	75.6	58
45° „	3.8	11.9	79.0	72.7	51
40° „	5.4	13.9	74.5	71.2	45
35° „	7.1	15.3	72.9	69.9	42
30° „	9.1	16.2	71.8	69.0	43.5
25° „	10.7	17.2	71.1	71.4	37
20° „	13.8	18.5	71.7	74.0	31.5
15° „	16.6	19.7	73.8	77.9	26
10° „	19.0	20.7	77.0	83.9	24
5° „	20.2	20.9	82.6	85.1	22
0° „	20.8	20.8	85.2	85.0	22
5° S	20.8	19.8	85.2	82.8	24
10° „	20.4	18.8	84.5	80.4	20
15° „	19.2	15.9	82.2	77.0	23
20° „	17.2	12.7	78.1	75.1	24
25° „	15.8	11.1	75.3	74.3	23
30° „	14.4	10.1	74.1	75.5	20
35° „	12.7	8.7	75.7	78.9	9
40° „	10.6	7.3	78.3	81.5	4
45° „	7.9	6.0	82.2	83.0	3
50° „	6.1	4.9	83.5	84.3	2
55° „	5.5	4.3	84.5	84.8	1
60° „	5.0	3.8	85.2	85.2	0

A párányomás és a nedvesség közepei világosan mutatják azt a különben ismert tényt, hogy mindkét elem eloszlása övezetes természetű, bár az eloszlás szerkezete különben nem fedi egymást.

Mivel a páratermelés és a párafelvétel elsősorban a hőmérséklettől függ, nyilvánvaló, hogy a párányomás eloszlása nagyjában a hőmérsékletét követi. Ezért a táblázatban a januáriusi és a júliusi középértékek is a pólusoktól az egyenlítő felé növekszenek. A növekedés mértéke azonban nem egyenletes. Ha figyelemmel kísérjük a középértékek különbségeit a megadott 5°-os szélességenként haladva, könnyen megállapíthatjuk, hogy a térítőkörök táján zavar áll be. Itt a növekvés mértéke elakad, visszaesik. Ez a visszaesés azt mutatja, hogy a páraeloszlásnak a hőmérsékleten kívül még egy szabályozója van: a vízháztartás. A hőmérséklet szabja meg a párabefogadás határát, a vízháztartás pedig a páratöltés mértékét.

A középértékekben természetesen a hőmérséklet évszakos változásai is visszatükröződnek. A megfelelő félgömbön nyáron általában magasabb, télen alacsonyabb a páratöltés. A januáriusi és

2. ábra. A párányomás anomáliái júliusban.

júliusi értékek közötti különbség az egyenlítő vidékén alig számbavehető, innen északra és délre azonban gyorsan növekszik. A legnagyobb eltérések a közepes szélességekben jönnek elő, majd a sarkok felé ismét kisebbednek. A közepes és magas szélességeken a páramennyiségek kialakításában a hőmérséklet egyik legfontosabb tényezője, a kétféle felszín is szerepel. A szárazföld felett a tengerhez képest télen rendkívül alacsony a páratöltés, nyáron viszont magas.

A legnagyobb párákészletek elhelyezkedése ugyancsak a hőmérséklethez igazodik. A páratömegek súlypontja januáriusban közvetlen az egyenlítő déli oldalán, júliusban valamivel feljebb, de az északi oldalon halmozódik fel. A „nedves-egyenlítő” tehát körülbelül összeesik a hőmérsékletivel.

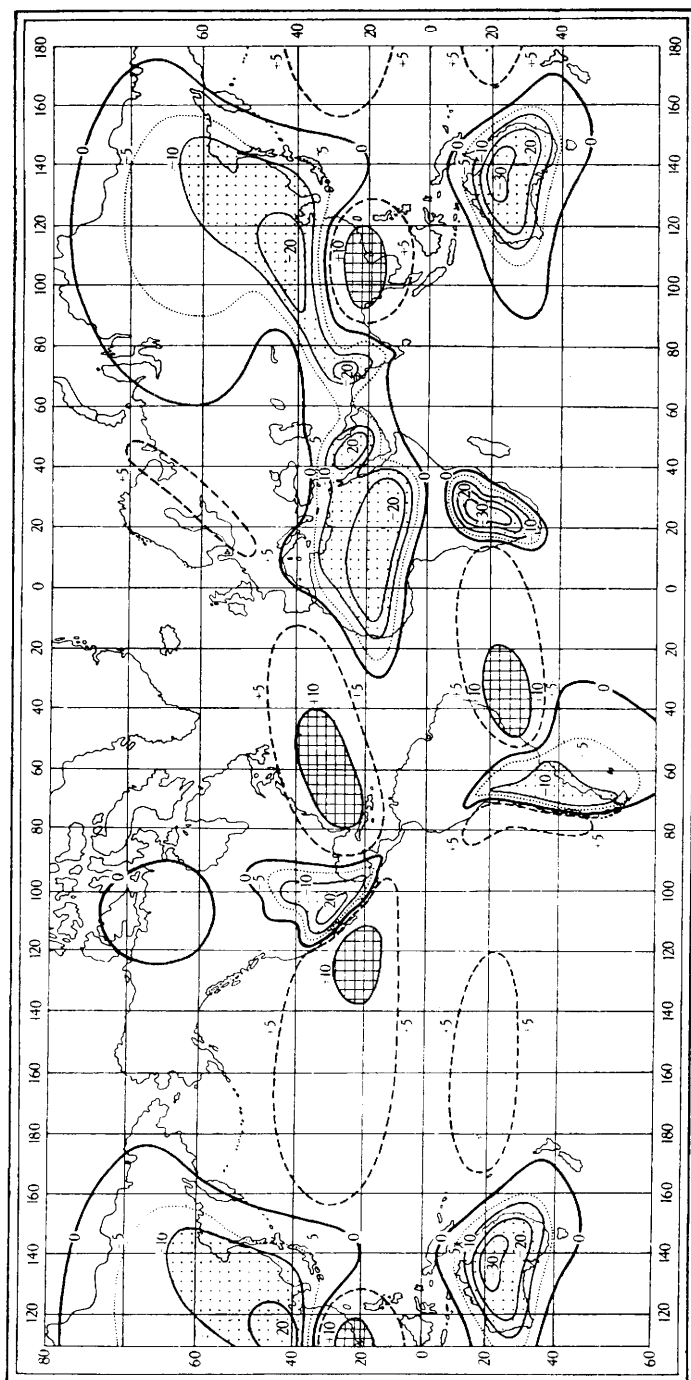
A táblázat világosan mutatja, hogy a nedvesség övezetes eloszlása lényegesen eltér a párányomásától. A párányomásban csak egy magasértékű zóna van s az az egyenlítőn foglal helyet. A nedvességben viszont három ilyen övezet van: egy trópusi és két arktikus. Előbbit a trópusi nagy vízgazdagság, utóbbiakat a sarkvidéki alacsony hőmérsékletek hozzák létre. A hőmérséklet és a vízgazdagság tehát a nedvesség eloszlásában is együtt szereplő döntő tényező.

A nedves övezetek közé ékelődnek be az akadályozott vízellátású szubtrópusi területek. Ezek a Nap járását követve évszakonként eltolódnak. A táblázatban télen a 25° szélességen, nyáron 30° -on találjuk a megfelelő félteke legalacsonyabb értékét. Az északi félteke minimumai mindkét évszakban mélyebbek, mint a délié. Ennek az az oka, hogy ezekben a szélességekben az északi félgömbön sokkal több a szárazföld s így magasabb a hőmérséklet, mint a délin.

A januáriusi és júliusi állapotok közti különbség a nedves övezetekben, vagyis az egyenlítő vidékén és a magas szélességeken kicsi. Valamivel nagyobb a szubtrópusi száraz övben. A nagy eltérések a trópusok külső vidékein, az egyperiodusos esők területén, valamint a közepes szélességekben fejlődnek ki.

II. A légnedvesség anomáliái.

A szélességi körök középértékeire számított légnedvesség-anomáliákat, azok földrajzi elterjedését a mellékelt térképek mutatják be. Az 1. és 2. ábra a párányomás anomáliáit tünteti fel 2 mm-es térközökben, a 3. és 4. ábra a nedvesség anomáliáit ábrázolja 10%-os értékközökben. A nedvességi anomáliák értékskálájának sürítésére szükségesnek látszott a $+5\%$ -os és -5% -os anomáliák felvétele. Előbbi szaggatott, utóbbi pontozott vonallal szerepel a térképen. Az anomáliák előjelét és értékét nemcsak a bejegyzett számok fejezik ki, hanem a rajz is igyekszik azokat ki-domborítani. A magasabb értékű $+$ anomáliák területei vonalkázással, a $-$ előjelűeké pontozással különülnek el környezetüktől. Az anomáliák földrajzi leírását mellőzzük, mert minden erre vonat-

3. ábra. A nedvesség anomáliái januárban.

kozót közölni tudnak maguk a térképek is. Ehelyett rámutatunk azokra a fizikai jelenségekre, amelyek az anomáliák elrendeződését igazgatják.

A) *A páranyomás anomáliái.*

A páranyomás anomáliái általában nagy rokonságot árulnak el a hőmérsékletanomáliákkal, a nagy megegyezések mellett azonban lényeges eltérések is előfordulnak.

Feltűnő érzékenyen reagálnak az anomáliák a szárazföld és a víz közötti ellentétes viszonyokra. A közepes és magasabb szélességeken, ahol a kétféle felszín szembeállása a legerőteljesebb, az anomáliák évszakonként szabályszerűen váltogatják előjelüket. Januáriusban egész Észak-Amerika és nyugati oldalának kivételével egész Eurázsia fölött negatívus anomáliák helyezkednek el. A pozitívusok az Atlanti és a Csendes óceánokon foglalnak helyet. Júliusban ezek az anomáliák ellenkező előjelűre fordulnak át. A szárazföldre kerülnek a pozitívus és a tengerekre a negatívus anomáliák.

A déli féltekén ezeken a szélességeken nincs más szárazföld, mint Dél-Amerika keskeny végződése, az anomáliák átfordulása azonban ezen is határozottan jelentkezik.

A jelenség téli fele egyszerű: a hideg kontinensek fölött kevesebb, a meleg tengerek felett több a pára. A nyári forduló azonban összetett jelenség, mert hiszen azt mondja, hogy a szárazföldek feletti levegő páradúsabb, mint azonos szélességben a tengerfeletti.

Ugyanezt a helyzetet mutatják az anomáliák a trópusok belső területein, még pedig mind a két térképen, tehát itt nemcsak nyáron, hanem egész éven át gazdagabb töltésű a szárazföldi levegő, mint egyazon szélességben a tengeri.

Ez a jelenség több tényező hatásának összetevődéséből ered. Nagy szerepet játszik benne elsősorban a kétféle felszín közötti hőmérsékletkülönbség, mert az a szárazföld feletti levegő javára erősen tágitja a párafelvétel kereteit. Támogatja ezt a trópusi esőzésekből, a magasabb szélességeken a szárazföldi nyári esőkből származó vízkészlet, mert az a talajban tartalékolt vízmennyiségekkel együtt, a vegetáció közbejöttével hatalmasan megnőtt párolgató felületről táplálja a magas hőmérsékletek mohóságát. És végül szerepe van benne a szélbefolyásoknak és azokon keresztül a levegő keveredésének is. A légmozgások ugyanis az óceánokon mindig erőteljesebbek, mint a kontinensen, s így a levegő kicserélődése, vele a kitermelt párák elszállítása a tengerek felett sokkal erőteljesebb, mint a szárazföldek felett.

Meg kell még említenem, hogy ezek az évszakosan cserélődő anomáliák a magas szélességeken kis értékűek s csak a közepes szélességekben erősödnek meg. Ez a tény azonban egyáltalán nem jelenti az okok hasonló értelmű intenzitását, hanem kizárólag a

párányomás eloszlásával függ össze. Az északi rendkívül alacsony páratöltések mellett ugyanis nagy hőmérsékletbeli különbségek is csak kis számértékű eltéréseket hozhatnak létre. Ezért tolnak télen a szárazföld negatívus, a tenger pozitívus anomáliáinak magasértékű gócai délre s ezáltal a szárazföldiek egyesülnek a szubtrópikusok ugyanolyan előjelű, de egészen más eredetű anomáliáival. A nyári pozitívus anomáliák ezeken a szélességeken seholsem tudnak 2 mm fölé gyarapodni s a szubtrópikusoknál elenyésznek.

Mivel a szubtrópikusokban a szárazföldiek páraellátása korlátozott, a levegő a szárazföldiek fölött mindig szárazabb, mint a tengerek felett. Nagyértékű negatívus anomáliák helyezkednek el a sivatagokon, mert ott az elégtelen vízkészletekből a rendkívül magas hőmérsékletek sem tudnak számottevő párárt termelni.

Határozottan számot adnak az anomáliák a monzuntevékenységekről is. A téli monzunhatások negatívus, a nyáriak pozitívus anomáliákkal fejeződnek ki. A téli monzun a legnagyobb kiszáritást a belsőázsiai felföldeken okozza, de erős a hatás Észak-Amerika belsejében is. A nyári monzun nedvesítő hatása legnagyobb a jelenség klasszikus előforduló-helyén, Dél- és Délkelet-Ázsiában. Nagy erővel jelentkezik a Mexicói öbölben, a déli féltekén Kelet-Afrikában, észrevehetően Szenegambiában.

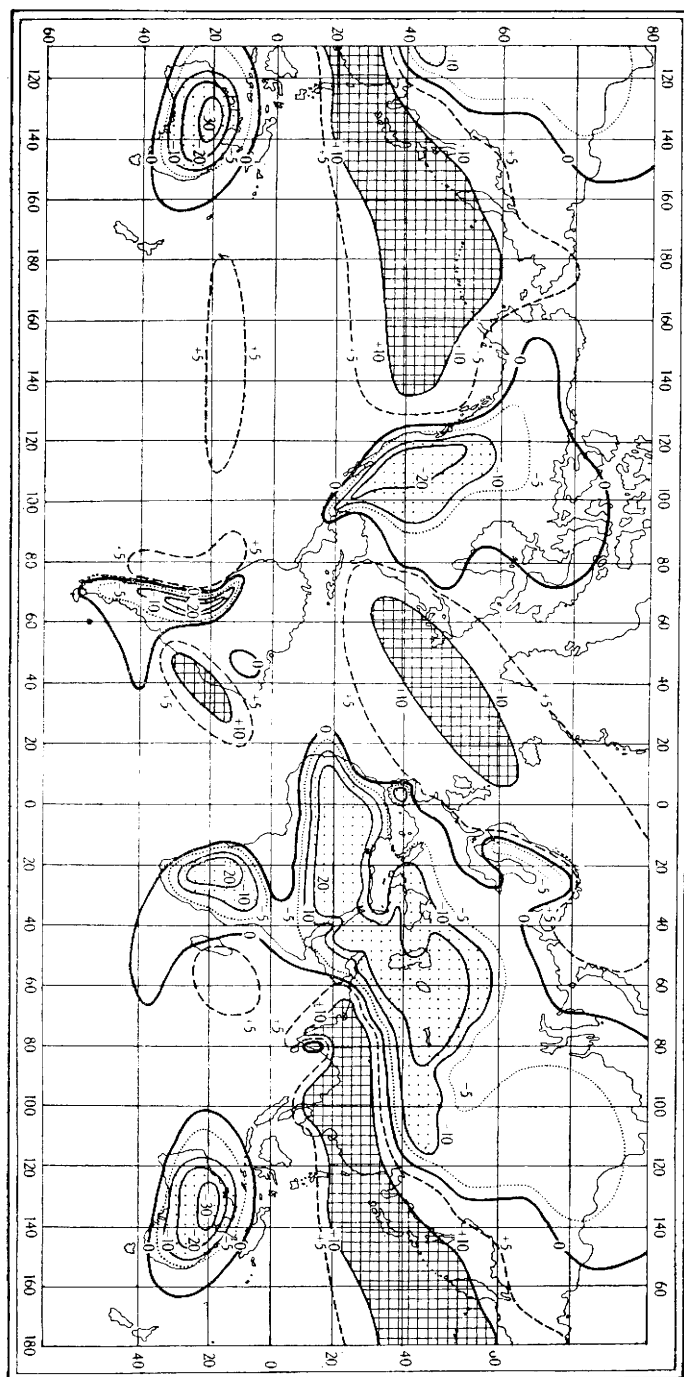
Visszatükrözik az anomáliák a tengeráramlások befolyását is. A hideg áramlások szerepét párahiánnyal, a melegekét páratöbblettel fejezik ki. Ezt láthatjuk a trópusi és szubtrópusi vízcirkuláció területén, mert itt a nyugati partok mellett negatívusok, a keletiek mellett pozitívusok az anomáliák. Tetemes páratöbblettel jelzik az anomáliák az északra felfutó melegáramoknak, a Golf- és Kuro-Sivo-áramoknak erős páraleadó szerepét.

Az egész Földön a legnagyobb párahiányt a Szahara belsejében találjuk júliusban: 9.2 mm, a legnagyobb páratöbbletet az Atlanti óceán fölött januáriusban: 7.1 mm.

B) A nedvesség anomáliái.

Azok a tényezők, amelyek a párányomás anomáliáit befolyásolják, a nedvességbeli kialakításában is döntő szerepet kapnak. Itt is legszembevetőbbek azok a hatások, amelyek a kétféle felszín eltérő fizikai magatartásából erednek. Ezeknek a következménye, hogy a + anomáliák túlnyomóan a tengerek felett, a — anomáliák nagyrészt a szárazföldön helyezkednek el. A többi tényező részben egyértelmű, részben ellentétes szerepet tölt be. Előbbi esetben az anomáliák elrendeződése nem változik, csupán számértékeik növekszenek, utóbbi esetben a számértékek visszaesnek, sőt ha a hatás erős, az előjelek is megfordulnak.

A júliusi térképen a közepes és magas szélességeken zavaratosan bontakozik ki a szárazföldiek feletti nedvességhiány. Ezekben a szélességekben elsősorban a hőmérséklet igazgatja a nedvességviszonyokat, mert a felfejlődő hőmérsékletek páraéhségével

4. ábra. A nedvesség anomáliái júliusban.

a szárazföldi vízkészletek nem tudnak lépést tartani. Az óceánok felett erőteljes nedvességtöbblet mutatkozik.

A januáriusi térkép ezeken a vidékeken már nem ad ilyen könnyen áttekinthető képet. Mivel a hőmérséklet alászállása a nedvességre fokozólag hat, ebben az évszakban olyan anomálieeloszlást várhatnánk, hogy az előzőhöz képest az előjelek megcserélődnek, vagyis a pozitívusok a szárazföldre, a negatívusok a tengerre kerülnek. A térkép ezt a várakozást nem elégíti ki, mert Észak-Amerikában, de különösen Ázsia felett szárazságot jelez. A nedves terület gyengébb fokozatai az óceánokon vannak, erőteljesebb magjai pedig a kontinensek peremén ülnek.

Hogy a szárazföldi hideg fokozatos kimélyülését a kontinens belseje felé a nedvesség növekedése nem követi, sőt befelé haladva a levegő nem közeledni, hanem távolodni kezd a telítettségi állapottól, az csak a párákészletek olyan nagymértékű megfogytatásával magyarázható, amelyet a hőmérséklet a nedvességben nem tud ellensúlyozni. Ilyen állapot fejlődik ki a két kontinensen felépő anticiklonális időjáráshelyzetben. Ez a helyzet megakasztja a páráképződést, a párábevitelt s az abszolút szárazságot megközelítő levegőjű terület csak negatívus anomáliát hozhat létre.

A kontinensek peremvidékein elhelyezkedő nedves magok a szárazföldi hideg és az óceáni enyhe levegő keveredéséből származnak. A keveredésnek kedveznek az itteni erőteljes légmozgások.

Az ázsiai hidegcentrum nagy mínusz-területe délen egybefolyik a szubtrópusi szárazság-területtel, az északamerikai nem. A canadai hideggóc önálló terület.

A szubtrópusok vízszegénysége különösen a sivatagok felett hatalmas mínusz-anomáliákkal jelentkezik. Az évszakos eltolódásokon kívül figyelemreméltó, hogy ezek a száraz területek nyáron kapcsolatot találnak a szárazföldek belsejében kialakuló hasonló területekkel.

A trópusok kiegyensúlyozott és gazdag vízháztartása mellett nagy változások nem történnek sem a kétféle felszínen, sem az évszakokban. Ezért az anomáliák itt nagyon kicsiny értékűek és kifejezéstelenek.

Annál hatalmasabbak azok a változások, amiket az egymást váltogató monzunselek hoznak létre. A kontinens belsejéből fújó száraz téli monzun hatását legjobban mutatja a térkép Kelet-Ázsiában, a tengerről jövő nedves nyáriét Dél- és Délkelet-Ázsiában. Jól ábrázolja a térkép az északamerikai és az európai monzunt is. Utóbbinak szélárnyéka tisztán megfigyelhető a Svéd-alföldön, mert ott a júliusi térkép szerint — 5%-ot meghaladó szárazságot okoz. Az anomáliák csak megerősítik azt a nem régi állítást,¹ hogy ezek a monzunok nem elvben, csak mértékben térnek el a nagy ázsiaiától.

A tengeráramlások hatásainak kifejezésére az anomáliák ér-

¹ Száva-Kováts: Die Frage des europäischen Monsuns. Meteor. Zeitschrift 1939. H. 4. — Van-e európai monzun? Földr. Közlemények, 1939. 3. sz.

téktávolsága nem kedvező. Általában a hideg és a meleg áramlások + anomáliákat okoznak, de csak kivételesen ütik meg az ábrázoláshoz szükséges 5% értéket.

A Földfelszín legnagyobb — anomáliája az ausztráliai sivatagban van januáriusban: — 34.1%, a legnagyobb + anomália a délkeletázsiai partoknál júliusban: + 17.2%.

IV. Összefoglalás.

Valamely elem anomáliáinak meghatározásával az eloszlás mennyiségbeli különbségeit minőségbeli különbségekké alakítjuk át. A szélességi körök középértékei még minden hatást magukba zárnak, a helyi értékekkel való összevetésük azonban már a helyi hatások elszigetelésére ad alkalmat.

A légnedvesség mindkét meghatározásban, tehát a párányomásban és a nedvességben is azt mutatja, hogy anomáliái valóban fizikai jelentésűek. Az anomáliák előjeleikkel és értékkülönbségeikkel, valamint a különböző időpontokban lefoglalt területekkel megbízhatóan igazolják, hogy a Föld légnedvesség-viszonyainak kialakításában két főtenyező, a hőmérséklet és a vízgazdaság tevékenykedik. Mindkét tényező maga is többszörösen összetett jelenségcsoport. A bennük fellépő legfontosabb hatásokat a hozzájuk kapcsolódó anomáliák világosan érzékeltetik.

A kolozsvári Szénafüvek suvadásos területeiről.

Irta: Nyárády E. Gyula (Kolozsvár).

A kolozsvári Szénafüvek igen érdekes területen helyezkednek el és már régen felhívták a geológusok, geográfusok, valamint a botanikusok figyelmét. Geológiai szempontból a terület szerkezeti és keletkezési viszonyait már eléggé tisztázták. A geográfusok, az előbbi szempontok figyelembe vétele mellett, főleg a Mezőséggel kapcsolatban, a táj különleges morfológiájával gyakran foglalkoztak. A Szénafüvek a botanikusok előtt is régóta ismeretesek, úgy növényfajokban való gazdagságuk, mint igen változatos növényzetük miatt. A suvadásokkal létrejött új felszíni formákon és felületekben a geológus a feltárt rétegek minőségét nézi, a geográfus a létrejött új tájképi helyzetet és az átalakulásban szereplő tényezőket méltányolja, a botanikus pedig számbaveszi a csúszásokkal létrejött új felületeket, amelyek a növényeknek különleges termő-

helyet nyújtanak, így a „koporsó“ dombok meredek oldalait és a köztük keletkező feltűnő sok tavat.

Ezt a változatos területet összefoglalóan még nem tárgyalták s a geográfus sem tudja még, minő elhelyezkedésben, hány és milyen természetű „koporsó“ található ott. Botanikai szempontból pedig különösen a tavak nincsenek rendszeresen kikutatva.

Kolozsvár és környéke flórájának megírásával foglalkozva, ezeket a különös felszínalakulatokat is egységes szempontból kellett tanulmányoznom. A következőkben ismertetni fogom őket, ill. az ott található tavakat és mocsarakat. Mellesleg megemlítem még, hogy éppen ezen a suvadásos területen, az Elővölgy baloldalán különítették el az elmúlt idegen uralom alatt a legnagyobb koporsót és közvetlen környékét, tudományos botanikai rezervációnak, mert ez különösen a növényzet szukcesszióinak tanulmányozására kiválóan alkalmas és egyben a kolozsvári Tudományegyetemnek külső botanikus kertje.

Mielőtt a nevezett tavak ismertetéséhez kezdenék, szükségesnek látom röviden foglalkozni a szénafüi csúszásokkal, suvadásokkal.

A suvadások az egész Mezősége felette jellemzőek s nagyban hozzájárulnak egyes tájak különleges tájképi jellemének kialakításához. *Cholnoky* szerint** a suvadások beható tanulmányozása során pontosan meg lehet állapítani az Erdélyi medence határát. A suvadások lényegéről akkor nyerhetünk világos képet, ha ismerjük a Mezőség geológiai alkatát. Ismeretes, hogy a mezőségi hegyek a miocénből való ú. n. „mezőségi agyag“-ból állanak. Ennek az agyagnak feltűnő sajátága, hogyha vízzel telítődik, rendkívül elágyul és képlékeny tömeggé válik. A mezőségi agyag fölött a magasabb hegyeken, amilyen pl. a Tekintő, a Morgó, a Feleki hegy stb., felső miocénből való vízszintes homokkőréteg nyugszik. Néha e felett is található még egy felsőbb pannoniai réteg. Az említett felső rétegek hatalmas súllyal nehezednek az alattuk lévő mezőségi agyag tömegére.

Ilyen körülmények között a csuszamlások elkerülhetetlenek mindazokon a helyeken, ahol — miután az erozió elég mély völgyet vágott — a mezőségi agyag szabaddá vált a völgyek oldalán. A suvadást ilyen helyeken csak az akadályozza, ha a hegyoldal lejtése túl szelíd, vagy pedig nagyobb dácittufa tömegek vannak a hegytömbben. Kolozsvár környéke felette gazdag suvadásokban és azok a vidék eredeti tájképét nemcsak módosították, hanem jelentős változásokat idéztek elő a vidék flórájában és vegetációjában is.

A Szénafüveken nevezetesek azok a nagyobb méretű suvadások, amelyek a Tekintő—Pokolközi vonulat és a Morgó gerinc mindkét oldalán találhatóak. (L. 1. ábra.) A csúszamlások mindeütt ugyanolyan szabályok szerint mentek végbe. A hegy legfel-

** Földr. Közl. XLVII. p. 32 II. és L. p. 111 II.

sőbb rétegének hatalmas darabja — kb. 500—600 m-es szintben — megszakad és ez, az alatta lévő képlékeny anyaggal együtt, elkezd lassan lefelé csúszni, mindinkább eltávolodva a hegy főtömegétől. A megszakadáskor mindenütt igen meredek, vagy éppen függőleges lejtő keletkezik. A csúszás addig tart, míg az anyag eleje a völgyfenékgig jut; ha itt a szemben lévő hegy hasonló csúszásával találkozik össze, erősen felduzzaszthatja a völgy patakját. A patak a gátban csakhamar mély, szurdokszerű árkot váj ki, hogy régi medréhez közeledjék. Az előbbire nagyon jó szemléltető példa az Elővölgy, vagy a Kajántói völgy megcsúszott, ékszerűen összezsúpoló két oldala.

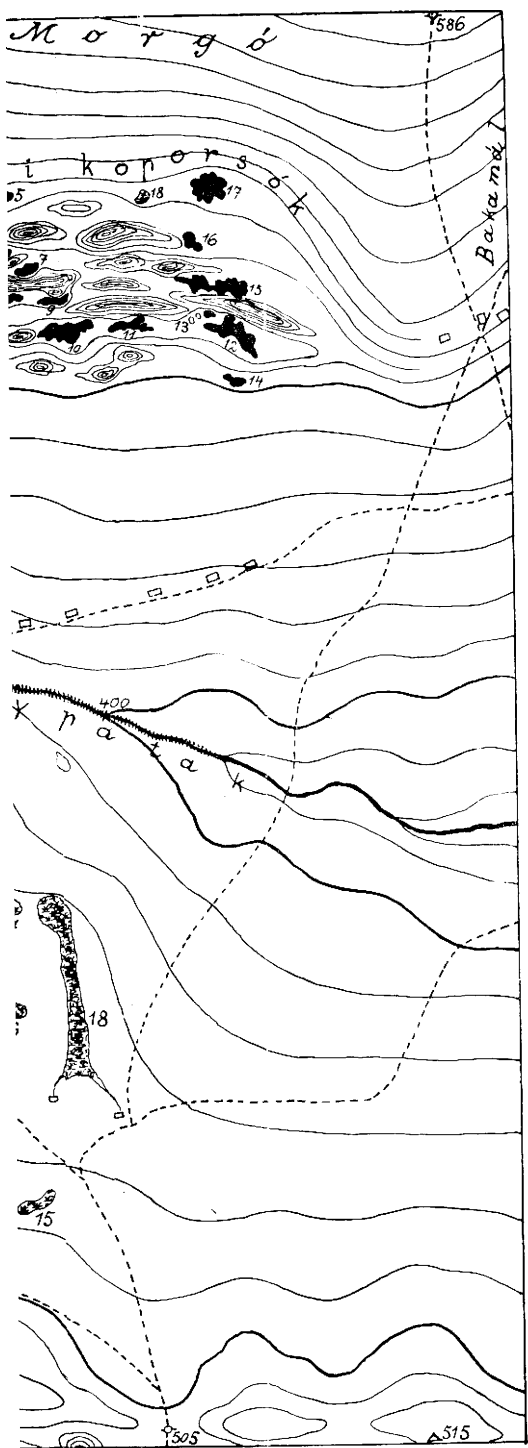
Természetesen a csúszás lassú és néha századok alatt tesz meg feltűnőbb távolságot. Közben a hegy meglódukt felső részei látszólag nyugodtan helyt állanak és újdonsült dombokat, tornyokat vagy „koporsókat“ (hupákat) hoznak létre. Miután ezek az alakulatok, valamint a fő hegytömegek leszakadt oldalai is nagyon meredek, a folyton megújuló nedvesedés és száradás miatt minduntalan törmelék pattogzik le belőlük, sőt másodrendű suvadások is keletkeznek rajtuk. Emiatt a kiemelkedések koparak. Később a dombok, tornyok és koporsók tovább fejlődnek, különféleképpen tagolódnak s igen változatos hepe-hupás felszín hoznak létre.* Az új kiemelkedésekkel egyidejűleg természetesen mélyedések (hupák) is támadnak, azokban csakhamar megjelenik a lefolyás nélküli tó. Természetes, hogy a suvadó részek alakulásával folyton változni fog a tavak alakja, száma és nagysága is.

A suvadások a hegyek É.-i és D.-i lejtőjén eltérő módon fejlődnek ki. Ezt a tényt csak részben lehet éghajlati tényezőkkel magyarázni, a fő ok a hegy tektonikus szerkezetében keresendő. Az északi lejtőkön a koporsók általában eltűnnek, vagy nagyon lekopnak, így a mélyedések is sekélyebbek és általában inkább terraszszerű lépcsősődésben jelentkeznek a hegy oldalán. (1. kép.) Ezzel szemben a déli oldal koporsói és mélyedései ma is feltűnő élesek. (2. és 3. kép.)

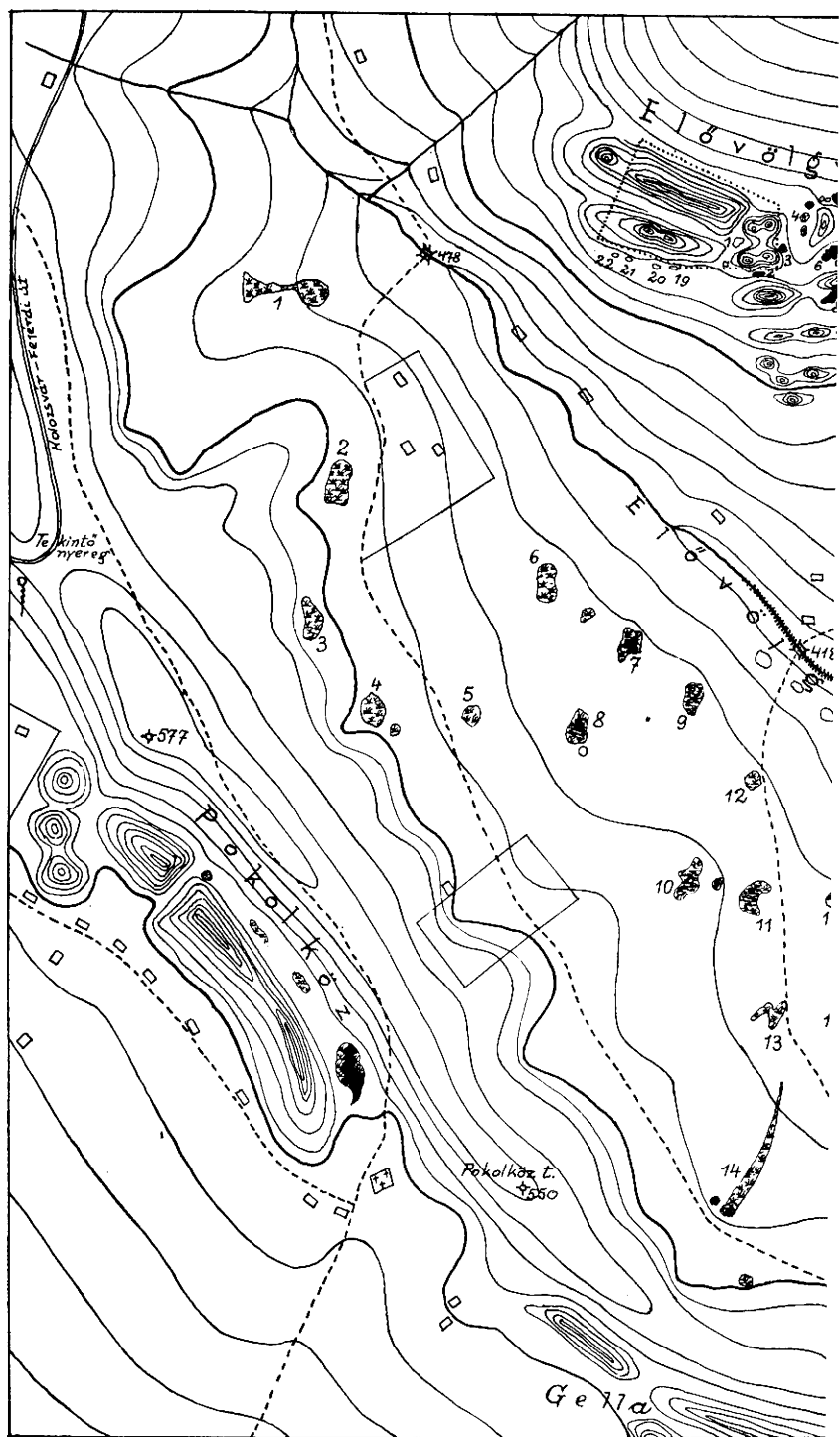
A legelmosódottabb suvadásokat a Harmadvölgyben a Morgó K—Ny-i irányú vonulat északi lejtőin láthatjuk. (1. kép.) Itt nyárára egy vízfolt sem marad vissza, noha igen feltűnő az oldal lépcsőzetes egyenetlensége. Viszont, ha közvetlenül hóolvadás után, március—áprilisban látogatjuk meg ezt a lejtőt, meglep a sok mélyedést kitöltő tavacska. Az Elővölgy északi fekvésű oldalán hasonló a helyzet. De innen ÉNy.-ra, a Tekintő—Pokolközi vonulat ÉK.-re néző oldalán már sokkal fejlettebb három lépcsőt találunk, három sor, víztükröt csillogtató mélyedéssel. Ezek már mocsaras jellegüket nyáron is megtartják, noha az egykori halmok és koporsók itt is teljesen lekoptak és teljesen záródott mezofil vegetációnak adnak helyet. (1. ábra, 1—18 tó.)

A déli lejtők suvadásai tökéletesen ellenkezően fejlődnek ki.

* Cholnoky (i. h.) a „hepé“-t és „hupá“-t műkifejezésnek vezette be az irodalomba.

porsók. Szerző felvétele.

1. ábra. Mérték = 1:22.500. — Az elővölgyi tavak és k

A déli oldalon tornyok, éleslátú dombok vannak meredek, folyton omladozó oldalakkal, amelyeken még a xerofita vegetáció sem tud állandósulni. Ezek a felszíni formák nagyon feltűnő tájképi jellegűek, sárga, csupasz falaikkal messziről feltűnnek. (2. és 3. kép.)

Az irodalomban gyakran olvashatjuk, hogy veszélyes talajmozgások miatt, az emberi települések a suvadásos területet elkerülik. Ez volna az oka annak, hogy Kolozsvár környékén a hegyek között a falvak olyan távol vannak egymástól. Úgy látszik, hogy ma már az emberek nem törődnek annyira a lassú mozgásokkal. Ma a Szénafüveken széttekintve, sok szétszórt, magányos vagy csoportos települést láthatunk. A botanikus a térfoglalást fájó szívvel látja, mert a települések gyarapodása óta a Szénafüvek erősen tarkállanak a szántóföldektől.

A következőkben az Elővölgy és Harmadvölgy hupáiban lévő tavakat fogjuk részletesen ismertetni. A tavak helyzetét és eloszlását a mellékelt vázlaton (l. 1. ábra) szemlélhetjük.

Az Elővölgy jobb oldalán levő mocsarak.

Ez a terület a Tekintő—Pokolköz gerinc ÉK.-i oldalán, kb. 450—500 m tgsz. f. magasságban fekszik, hossza mintegy 2,5 km, szélessége pedig $\frac{3}{4}$ km. Említettük, hogy ezeknek a szelíd csúszamlásoknak három fő lépcsője van, a mocsarak azoknak a mélyedéseiben fészkelődtek be. Hogy mindenik tóról vagy mocsárról külön-külön is megemlékezhessünk, megszámoztuk őket. (L. 1. sz. ábra). Számonvételünkör a Tekintő alatti nyeregről indulunk el, azon halad át a Kolozsvárról Fejérdre vivő út is. A felvételek 1939. június, részben augusztus folyamán készültek.

1. A Tekintőgerinc nyergéről kissé ÉK.-re egyenesen lefelé ereszkedve, kb. a hegyoldal közepén van egy mocsaras terület, amelyik mocsaras árokban folytatódik lefelé és Caricetumban végződik lapályos helyen. Kezdeté Eriophoretum latifoliae folt *Equisetum palustre*, *maximum*, *Juncus conglomeratus* és *Carex acutiformis*sal. Lefelé Phragmitetumban folytatódik, benne a következőkkel: *Equisetum maximum*, *Cirsium oleraceum*, *Thalictrum lucidum*, *Salix cinerea*, *alba* × *fragilis*, *Populus tremula* csemeték, *Orchis incarnata*, *Filipendula ulmaria*, *Scirpus silvaticus*, *Lythrum salicaria*, *Caltha laeta*, *Carex vulpina*, *Myosotis scorp. f. memor*, *Cardamine pratensis*, *Galium palustre*.

2. Az 1. sz. mocsártól DK. felé haladva, mezei úthoz érünk. Az út a szántóföld szélén halad és a szántóföldön (l. 1. sz. ábra) ház is van. Az út jobboldalán a szántóföld közelében tiszta *Deschampsietum caespitosae* foltja terül el, sötét bugatengere messziről feltűnik.

3. A közelben ugyancsak az út felett, nagyocská *Salicetum cinerae* díszlik *Lycopus exaltatus*!! és *Oenanthe aquatica*-val. Egyebek még: *Carex pallescens*, *vulpina*, *leporina*, *riparia*, *Juncus atratus*, *conglomeratus*, *Deschampsia caespitosa*, *Poa palustris*, *Iris spuria*, *pseudacorus*, *Thalictrum sp.*, *Rosa canina*, *Lychnis flos-*

cuculi, *Ranunculus Steveni*, *Myosotis scorpioides* f. *typica*, *Symphytum officinale*.

4. Valamivel tovább az út felett, kettős mocsár van, *Heleocharietum palustris*, de az meglehetősen elfüvesedik a következőkkel: *Poa trivialis*, *Festuca pratensis*, *Rumex crispus*, *Lychnis flos-cuculi*, *Ranunculus repens*, *Symphytum officinale*, *Deschampsia caespitosa* és *Galium palustre*.

5. Az előbbi mellett, de az úttól lejjebb kerek *Agrostidetum albae* folt, *Heleocharis palustris*, *Carex vulpina*, *Iris pseudacorus*-sal.

6. Az 5. sz. mocsártól jóval lennebb ÉK.-re, találunk egy *Heleocharietum palustris*-t *Galium palustre*-vel. A 6. és 7. sz. között is van egy kis mocsár *Carex acutiformis*, *Salix cinerea* és *Iris spuriaval*.

7. A 6. sz.-tól tovább DK.-re van egy vizes, mohás mocsárfolt kb. 30 m hosszú, benne túlnyomóan *Carex riparia*, kevesebb *Baldingera arundinacea*, *Heleocharis palustris*, *Galium palustre*, *Iris pseudacorus*, *Lysimachia nummularia* és *Ranunc. repens* él.

8. Az előbbitől D.-re *Salicetum cinereae* folt van, körülötte *Carex riparia*, *distans*, *Iris sibirica*, *Baldingera*, *Myosotis scorpioides* f. *memor*, *Symphytum officinale*, *Cornus sanguinea*, *Orchis incarnata*. Ettől 20—30 m-nyire találunk még egy kisebb, ugyanilyen vegetációjú mocsarat.

9. A 8. sz.-tól K.-re az alsó övezetben van egy *Caricetum ripariae* sok vízzel és mohával, benne: *Iris pseudacorus*, *Carex vulpina*, *distans*, *Heleocharis palustris*, *Baldingera*, *Poa trivialis*, *Galium palustre*, *Ranunc. repens*, *Lysimachia nummularia*, *Salix cinerea*, *Valeriana officinalis*, *Symphytum off.*, *Lychnis flos-cuculi*, *Lycopus europaeus*.

10. Előbbitől DNy.-ra a felső övben van egy érdekes kb. 40 m hosszú mocsár, mezofil rétek közepette (2. ábra 10. sz.). A benne lévő növényzet az ábrán jelölt számozásnak megfelelően:

1. *Caricetum ripariae*, 2. *Typhaetum angustifoliae*, 3. *Juncus glaucus*, *Carex vulpina*, *distans*, *Equisetum palustre*, *Poa trivialis*, *Ranunc. Steveni* elegy. 4. Nyílt víz.

A 10. és 11. sz. tavak között van egy kb. 15 m hosszú víztükrös mocsár, benne *Ranunc. trichoph.* ssp. *paucistamineus*, körülvéve tiszta *Carex riparia* övvel.

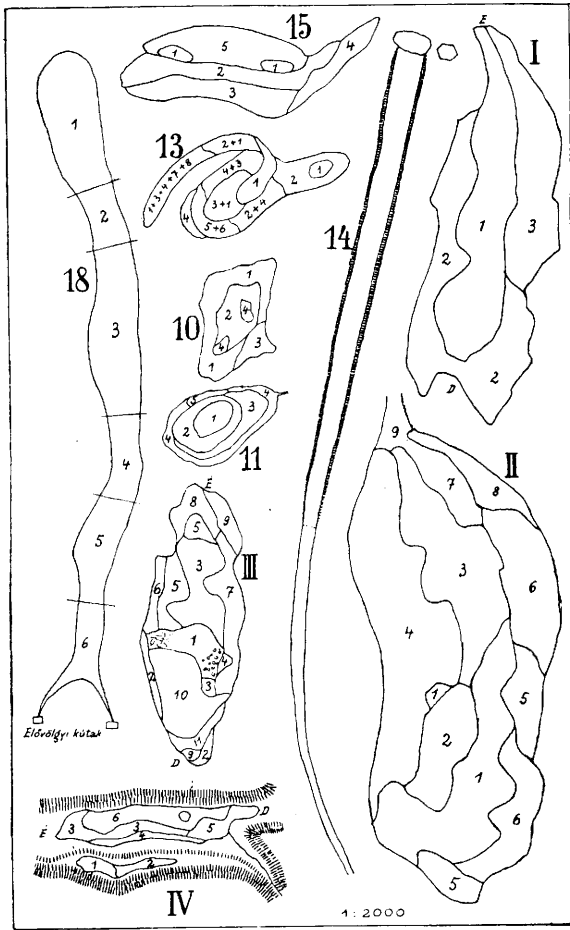
11. A 10. sz.-tól K.-re van a suvadás martja, szélén egy ÉK—DNy. irányú hossz tengelyű mocsár növényzetét a 2. ábra 11. sz. rajza ábrázolja:

1. Víztükrös *Ranunc. paucistamineus* és kevés *Alisma plantago*-val. 2. *Iris pseudacorus* gyűrű. *Heleocharis palustris* 4. *Deschampsia caespitosa* gyűrű. 5. *Juncus effusus*. Köröskörül mezofita rétek fekszenek.

12. Előbbitől É.-ra a középső övezetben találunk egy 10 m hosszú kerek *Heleocharietumot* 60—70 cm magas száakkal, benne

Juncus effusus, *Carex vulpina*, *Ranunc. paucistamineus*, *Alopecurus aequalis*, *Veronica scutellata*, *Teucrium scodium*, *Galium palustre*.

13. A 11. sz.-tól D.-re a lejtőn fejlődött ki egy köröskörül rétekkel övezett, érdekes összetételű mocsár (2. sz. ábra, 13. sz.). 1. *Schoenoplectus Tabernaemontani*, 2. *Carex acutiformis*, 3. *Phragmi-*

2. ábra. Néhány élővölgyi és harmadvölgyi mocsár alaprajza a növényzethatárokkal.

tes communis, 4. *Carex vulpina*, 5. *Heleocharis palustris*, 6. *Juncus compressus*, 7. *Carex distans*, 8. *Juncus articulatus*.

14. A 13. sz.-tól D.-re a mezői út mellett, vasbeton kerítéssel övezett piszkos vízü, mély kút van; mellette nádas, vízzel (2. ábra, 14. sz.), ebből árok húzódik lefelé, legalább 250 m hosszúságban, mindinkább balra kanyarodva. Fent a nádasnál a mocsaras árok 6—8 m széles, lefelé 1—2 m-re elkeskenyül. Az árok már

idős lehet, mert a szénafűnél legalább $\frac{3}{4}$ m mély szakadékos partú. A vízi növényekkel sűrűn ellepett árokban a nád lefelé folyton kevesbbedik, majd el is tűnik. A sáncban sok *Schoenopl. Tabernaemontani* van, ahhoz a nádon kívül a *Scorzonera parviflora*, *Triglochin maritimum*, a ritka *Taraxacum bessarabicum*, *Inula britannica*, *Lactuca saligna*, *Lythrum virgatum* társul. Széleit keskeny, de sűrű *Juncus compressus* vonal szegélyezi. Lejjebb az egész mocsár *Juncetum compressivé* válik, s ennek mentét a fekete szín jelzi. Később *Caricetum*mal váltakozik, azután elrétesedik. Ebben a sáncban sós növények uralkodnak. A sót helyenkint szabad szemmel is látni. A felső 150 m hosszú szakasznak $\frac{3}{4}$ m magas martja van, azon jól látszik a sókivirágzás. A mart partján fent *Artemisia pontica*, *Scorzonera cana*, *Aster punctatus*, *A. linosyris*, *Achillea collina*, *Plantago lanceolata*, *Scutellaria hastifolia* díszlik, élesen elütő szövetkezetet alkotva a környező rétben, ahol különösen az *Iris variegata* és a *Senecio Biebersteinii* kelti fel figyelmünket.

A 14. sz. mocsár-nádastól a város irányába, kb. 180 m-re, mintegy 50 m-re az út felett 5—10°-os lejtőn, tehát a Tekintő vonulat oldalán, van egy négyszögletes 30 × 40 m nagyságú, erősen süppedékes, a környező gyeptől feltűnően kirívó mocsár. Hasonló mocsár van tovább is 50 m-re a város felé. Augusztus végén *Juncus glaucus*, *articulatus*, egész törpe *Phragmites*, *Triglochin palustre*, *Molinia coerulea*, *Carex*ek és *Chara* sp. található benne. Igen érdekes hely, keletkezését és fennmaradását egy vagy több, állandóan szívárgó forrással magyarázhatjuk. A források vize nagy területen szétáramlik, a szénafüvekkel érintkező vonalon pedig eloszlik.

15. A 14. sz.-tól K.-re terül el, s kb. 60—80 m hosszú. Szétkülönülő növényzete a következő: (2. ábra, 15. sz.); 1. *Salix cinerea*, 2. *Eriophoretum latifoliae*, 3. *Scirpetum silvaticae*, benne *Carex acutiformis*, *Equisetum palustre*, *Cardamine pratensis*, *Poa trivialis*, *Lychnis flos-cuculi*, *Myosotis f. memor*, *Briza media*, *Lysimachia nummularia*, 4. *Scirpetum silvaticae*, 5. *Phragmitetum communis*, benne *Lythrum salicaria*, *Lysimachia vulgaris*, *Caltha laeta*, *Typha latifolia*, *Potentilla reptans*.

16. A 15. sz. mocsártól ÉK.-re egy elrétesedett tőfenéken *Eriophoretum-Scirpetum-Caricetum* és a gyakoribb mocsári elemek tanyáznak.

17. A 16. sz.-tól É.-ra időszakosan mocsaras hely, általában *Agrostidetum albae*, kevés *Galium palustre*, *Carex vulpina* és *Symphytum officinale*-val.

18. Ez hosszú mocsárvonulat, megközelítőleg É—D.-i irányú (2. ábra, 18. sz.). Az élővilági két kút táplálja s kb. 200 m hosszúságban terjed, közben igen váltakozó növényzettel, és pedig: 1. kb. 80 m hosszú *Salicetum cinereae*, benne *Carex riparia*, *Lychnis flos-cuculi*, tiszta *Caricetum ripariae* foltok, *Phragmites communis*, *Valeriana officinalis*, *Filipendula ulmaria* f. *glauc*a, *Equisetum palustre*, *Rosa canina*, *Iris pseudacorus*, *Orchis incarnata*, *Carex Buekii*, *distantis*, *Ranunc. Steveni*, *Galium aparine*, *Lysimachia vulgaris*, *Lyth-*

rum salicaria, *Lycopus europaeus*. 2. Caricetum Buekii, *Caltha laeta*-val víz nélkül. 3. Nagyobb egység, alsó vége Phragmitetum, közepén víztükr, felső végén Typhaetum angustifoliae, benne: *Carex pseudocyperus* (a víztükrben), *Lemna trisulca*, Caricetum ripariae, *Ranunc. paucistamineus*, *Veronica anagallis-aquatica*, *Alisma plantago*. 4. Tiszta Glycerietum plicatae, benne: *Chara* sp. 5. Ismét Phragmitetum communis teljesen zárt, alatta vízzel. 6. Glycerietum aquatica, utánna Scirpetum silvaticae, aztán Glycerietum plicatae, majd a kutaknál a mocsár elvégződik.

A legalsó lépcsőn a patakhöz közel szintén találunk egy sorozatot, közülök néhány a mezei útról is látható. Ezek nincsenek még részletesen felvéve.

Az elővölgyi koporsók tószorozata.

A legjellegzetesebb suvadásos terület, ahol régi és fiatalabb képződésű suvadások találhatók mindenféle változatban. Ez a terület a Morgó vonulat DNy.-i oldalának középtáján terül el, kb. 500 m tgszf. magasságtól felfelé. A Morgó rétegeinek megszakadása kb. 600 m magasságban történt. A Nagy Koporsó ma kb. 545 m magas és mintegy 100 m-nyire van a hegytömeg csuszamlás-oldalától. Így tehát, amíg a Nagy Koporsó a mai helyéig eljutott, kb. 50 m-t veszített eredeti magasságából. Azok a kiemelkedések, amelyek még messzibb csúsztak el, természetesen még többet törpültek. Ennek az érdekes területnek a térképvázlata is megvan az 1. számú ábrán. A tavakat megszámoztuk és ez a számozás lényeges, mert segítségével vesszük számba a tavakat és a belőlük gyűjtött herbáriumi növények ugyancsak ezekkel a számokkal vannak megjelölve.

A terület Ny.-i végén emelkedik a legnagyobb koporsó. Ez, a három szomszédos emelkedéssel együtt be van kerítve és mint botanikus rezerváció, a kolozsvári Tud. Egyetem felügyelete és tanulmányozása alatt áll. Valamennyi koporsó meglehetősen kopasz, mindannyinak csaknem ugyanolyan a flórája. A védett területen kívül levő koporsókat egész nyáron át erősen legeltetik. A legelésző állat felhág a legélesebb gerincű koporsóra is szedegetni, közben alaposan rongálja azt. A terület nagyságához mérten túlon-túl sok szarvasmarhát tartanak legelőn és nem csoda, ha augusztusban egy fűszálat sem lehet találni. Hasonlóan tönkreteszik a tavak flóráját is. Esős időben a tavak széle szörnyen fel van dagasztva, $\frac{1}{2}$ m mély, vízzel telt lábnymokkal. Az állatok nemcsak isznak a tavakból, de a bivalyok fürödnek is bennük. A nagyobb tavakban augusztustól kezdve kendert áztatnak. A mostoha biológiai viszonyok ellenére a tavakban és környékükön néhány ritka, vagy Kolozsvár környékén eddig ismeretlen növényt is találhatunk.

Vizsgálódásainkkor a botanikus rezervációtól indulunk ki, ahol a Növénytani Intézetnek, a kutatók részére, egy kis deszkaházikója is van.

1. A botanikus rezerváció területén találjuk az első tómedret. Azt 1934. júliusában tanulmányoztam, a kiegészítő adatokat E. Ghisa-tól, a rezerváció tanulmányozójától kaptam. Akkor víz is volt a tó helyén, de később meggyőződtem róla, hogy a tó ősze teljesen eltűnik, hacsak nincsen túlságos esős időjárás. E. Ghisa arról értesített, hogy az utolsó 3 évben, amely alatt ő tanulmányozta a területet, a tó helyén egyszer sem látott vizet. A tómedence legmélyebb pontján 2 m magas *Typha angustifolia* csoportot találunk, amely közé kevés *Phragmites*, *Carex riparia*, *Epilobium adnatum* és *Bulboschoenus maritimus* vegyül. A legmélyebb ponttól kifelé a talaj lassan emelkedő s az emelkedésnek megfelelőleg változnak a növényzet övei is. A központ körül még *Typha* és *Phragmites* van *Teucrium scordiummal* díszítve. A következő szikkadtabb gyűrűben már igen vegyes társaságot találunk és pedig: *Cirsium arvense*, *Calamagrostis epigeios*, *Phragmites communis*, *Sonchus arvensis*, *Carex riparia*, *Festuca arundinacea*, *Baldingera arundinacea*, *Lythrum virgatum*, *Lycopus exaltatus*, *europaeus*, *Symphytum officinale*, *Equisetum arvense* stb-t.

2. Közel a rezerváció bejáratához, de azon kívül, egy kerek tavacska kenderáztatónak használnak. E művelet után egyetlen tömött növényzet marad meg, a *Carex riparia* gyűrű a tó szélén.

3. A rezerváció K-i végén van egy tó, nyáron leapadva kb. 12×20 m nagyságú, tavasszal azonban 15×25 m-re is megnő. Ez a tó nem esik az állatok útjába, s így növényzete üdőbb. Növényzete *Typha angustifolia*, *Ceratophyllum submersum*, *Lemna trisulca* s köröskörül *Carex ripariából* tevődik össze.

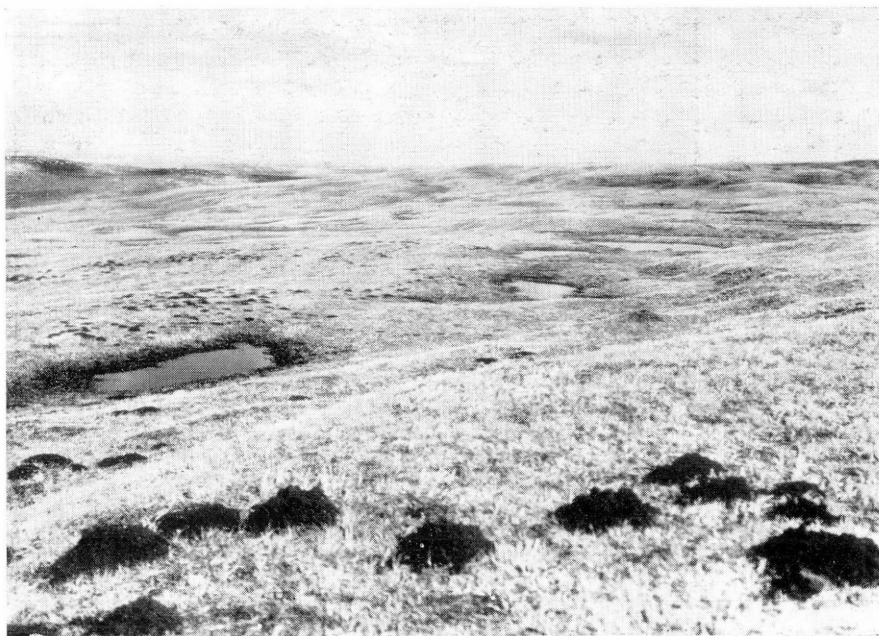
4. A rezervációtól mintegy 100 m-nyire egy hosszanti mélyedésbe 3 tavacska telepedett. A két alsó nyárra kiszárad, helyét *Agrostis alba* foglalja el. Ezekről feljebb, nem messze, a harmadik kerek, 15×15 m nagyságú tó nyáron is nyílt vizű, benne sok a *Schoenoplectus Tabernaemontani*, *Bulboschoenus maritimus* és *Spirogyra* sp.

5. Itt három tó is van a hegy alján. Az első kettő nyáron kiszárad, csak *Carex riparia* tengődik benne. A harmadik vízzel telt, 30×30 m méretű, köröskörül széles övben *Spirogyra*val ellepve (4. kép), amely alatt *Ceratophyllum submersum* és *Zannichellia pedicellata* és mindössze két tó *Carex riparia* ácsorog, különben egészen pusztá a tó. Szélét az állatok csúnyán össze-vissza tapossák.

6. Kb. 10×45 m nagy tó, tele *Ceratophyllum submersummal*, néhány folt *Spirogyrával*, kivágott *Typha* végekkel, néhány tó *Schoenoplectus Tabernaemontani* és néhány *Chenopodium crassifoliummal*.

7. Kb. 10×20 m nagy tó s az előbbitől egy kis domb választja el. Közepén *Typha angustifolia*, kevés *Schoenoplectus Tab.*, *Ceratophyllum submersum*, *Spirogyra*, a szélén pedig *Carex riparia*.

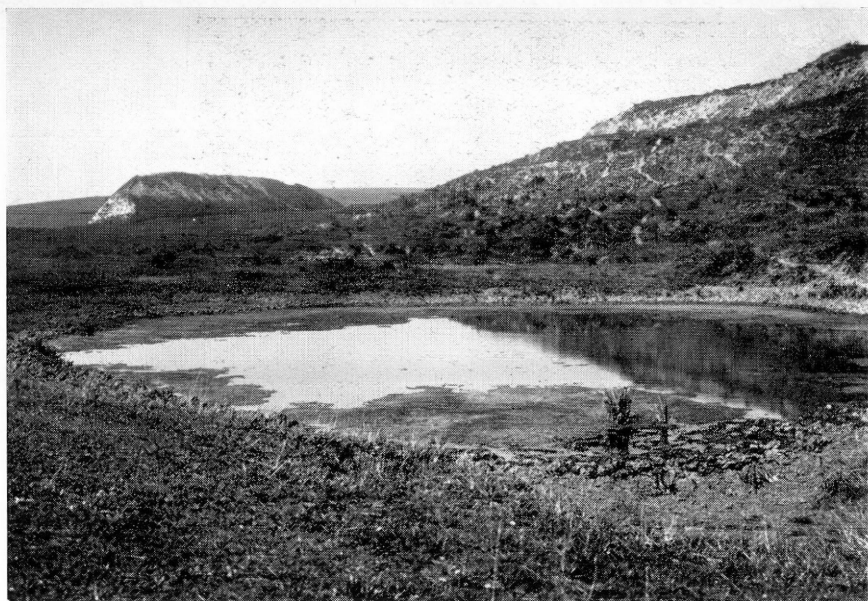
8. Kb. 70×20 m nagyságú, gazdagon tele van szórva növényekkel. Tömérdek *Carex riparia* és *Chara* sp., azután *Typha angustifolia*, *Chenopodium crassifolium*.

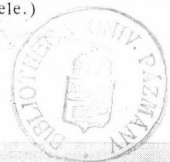
1. kép. A Harmadvölgy suvadásos lejtője hóolvadás után. A suvadások már kisimultak, a sekély medencéket csak tavasszal önti el a víz. (Szerző felvétele.)

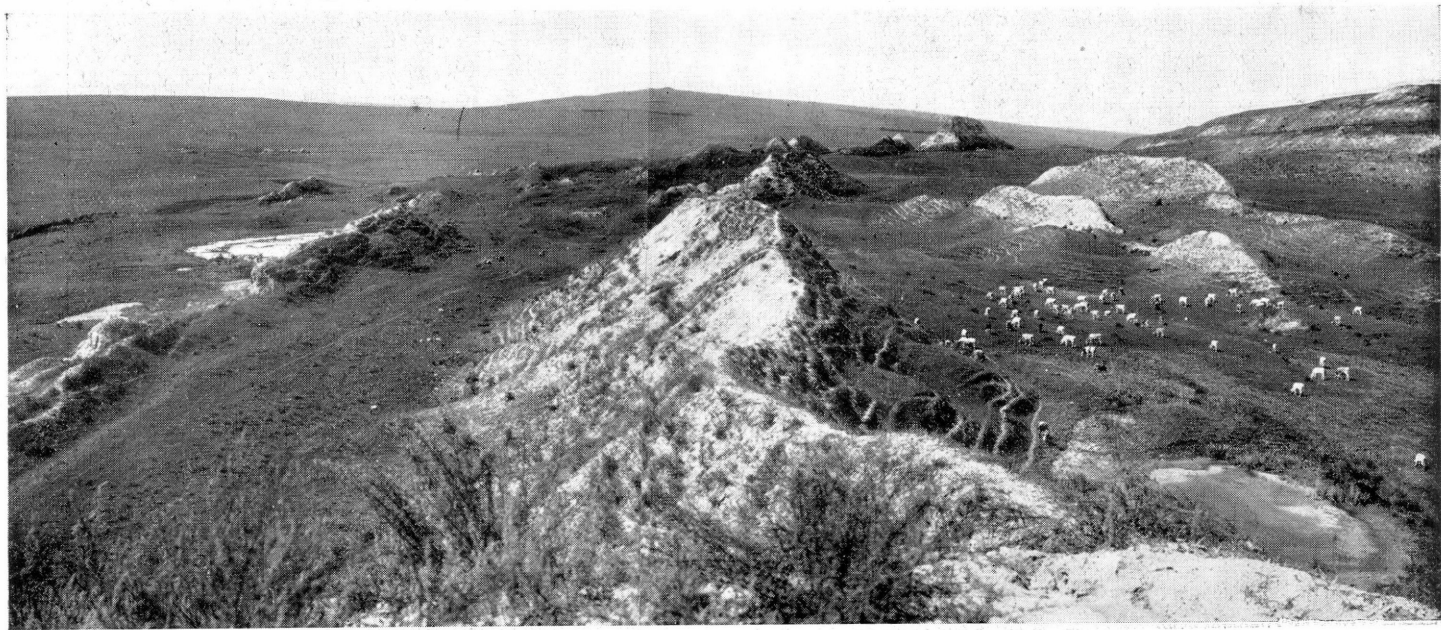
2. kép. Koporsók az Elővölgy baloldalán, a „Bakamál” pereméről felvéve. (Szerző felvétele.)

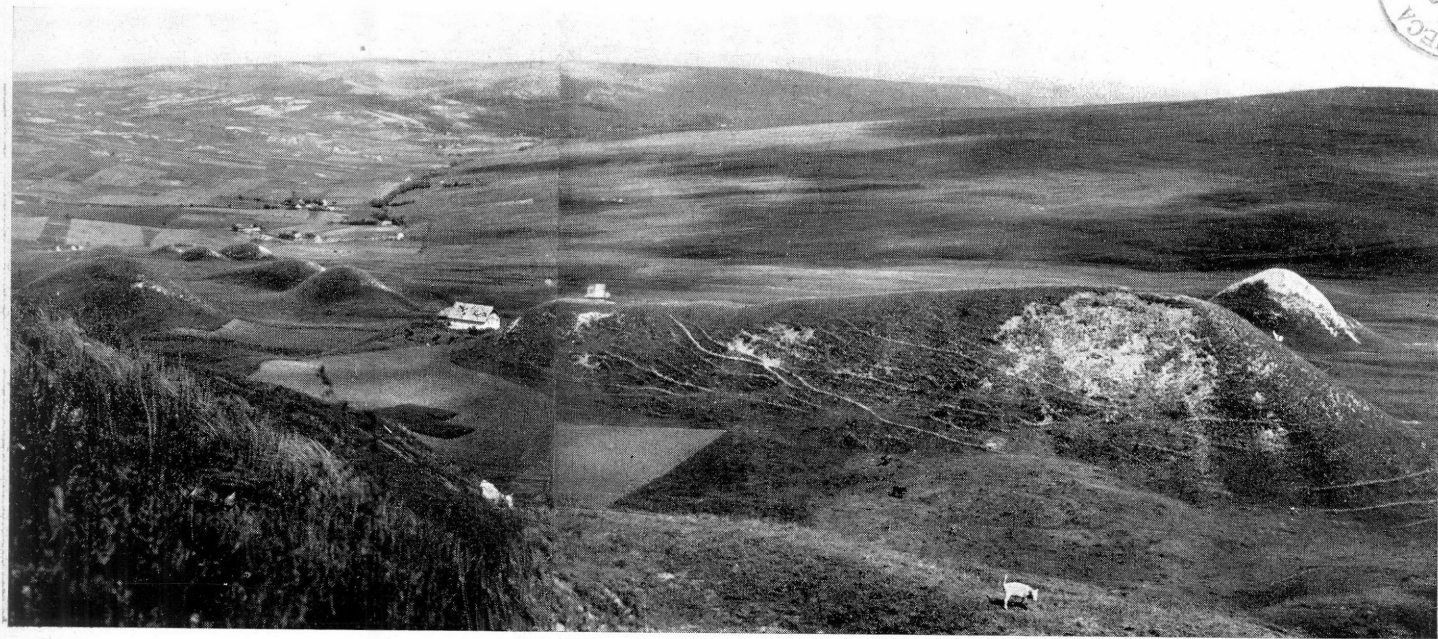
3. kép. Az elővölgyi koporsók 5. számú tava. Szélén Spyrogyra, van benne két tő Carex riparia is. Háttérben a Nagy Koporsó. (Szerző felvétele.)

4. kép. Az elővölgyi koporsók 10. számú, kenderáztatásra használt tava. A háttérben a kenderáztatóban dolgozó asszonyok. (Szerző felvétele.)

5. kép. Az elővölgyi koporsók a Hosszú koporsóról. Háttérben a Tekintő hegy csúcsa. A suvadásos terület legvégén a Nagy Koporsó, egészen az előtérben a Hosszú koporsó eleje. Ettől jobbra az aljban a 15. számú tó egy része, Balról a kép szélén a 11. számú tó, kissé feljebb a 10. számú Nagy Kenderáztató tó. Ettől jobbra a koporsók között a kis 8. számú tó látszik. (Szerző felvétele.)

6. kép: A második és harmadik szétdarabolt koporsósor a Harmadvölgyben, az első sorhoz tartozó Hosszú Koporsósor 556 m magas csúcsáról. Utóbbin magas növényzet, árvalányhaj és a híres zsálfa, *Salvia*-hibridek sokasága pompázik. Háttérben, a tovább balra kanyarodó Harmadvölgy. Bal oldala suvadásokkal van tele, jobb oldalán sima szénafüvek vannak. Az egész terület mezőségi jellegű, fás növény csak a patakmenti fűzfásor. Ma már mindenütt szétszórt tanyákkal. (Szerző felvétele.)

9. Ez is kb. 70×20 m nagyságú, tele növényvel, de kedvelt bivalyfürdő. Szélein *Carex riparia*, *Typha angustifolia*, bennebb *Chara*, *Ceratophyllum* mezők.

10. Mintegy 80×150 m nagyságú, nyár végén kenderáztató (5. kép), középső részeit teljesen megtöltik kenderrel. Mindazonáltal nagy terület marad *Phragmites*szel, *Schoenoplectus*szel, *Carex riparia* és *Lemna trisulcaval* fedve.

11. Nagysága 40×10 m, *Ceratophyllum submersum* vízalatti mezőivel, kevés *Typha angustifolia*val és a köröskörül elhelyezkedő *Carex riparia*val tűnik ki.

12. Nagysága 80×25 m. Egyik része *Schoenoplectus Tab.*-val van benőve, másik része *Typha ang.*, *Phragmites* és *Carex riparia*-val. Ny.-i végén összeköttetésben van egy forrásos lejtővel, ahonnan folyton szűrődik le a víz és amelyik maga is mocsári növényekkel van tele.

13. Ez kb. 30×10 m nagyságú tó, közvetlenül a hosszú koporsó tövében. Tele van *Typha angustifolia*, *Carex riparia* és *Spirogyra*val. A tó mellett Ny. felől még két *Carex*es, kiszáradt tófenék van.

14. Az előbbiektől kb. 100 m-re D. felé a Koporsó tarajáról igen jól áttekinthető vízi növényekkel tarkázott tó víztükre látszik, de ez növénytani szempontból nincs átvizsgálva.

15. A hosszú koporsó É.-i alján hosszú, érdekes, közepén elszűkülő tó. Kb. 100×30 m nagyságú. A víztől mentes pártrészek rendkívül süppedékesek. A tó É.-i partjának bedülledő öblében ropant sok *Chenopodium crassifolium* van, mely itt egységes, zöld leplet alkot. Köztük van *Atriplex hastatum*, mindkét faj földre fekvő szárazakkal. Itt-ott nagy *Phragmites*, *Schoenoplectus* és *Carex riparia* foltokat látunk. Van egy elég terjedelmes ingó-süppedő *Agrostis alba* szigete is. A vízben *Ceratophyllum submersum*. A tó kiszáradt szélén só kivirágzást figyelhetünk meg.

16. 35×10 m nagyságú bivalyfürdő, benne csak *Caricetum ripariae*.

17. Mintegy 80×80 m nagyságú tó, hatalmas nádassal, *Typha angustifolia*val s ezek közepén víztükrörrel. Szélein *Schoenoplectus Tabernaemontani*, *Bulboschoenus maritimus*, *Carex riparia*, *Atriplex hastata*, *Scorzonera parviflora*, bent egy szigetkén *Chenopodium crassifolium*.

18. 20×15 m nagyságú, nyár végén kiszárad. Növényzete elég egységes *Heleocharietum palustris*, benne *Alisma plantago-aquatica*, *Carex riparia* és lerágott *Glyceria aquatica*.

A rezerváció bejáratától a Tekintő irányában a Nagy Koporsó mentében még találunk nyáron kiszáradó tavakat. Ezek közül 2 a rezerváció kerítése mentén, 2 pedig tovább van. Ezeket a tavakat 19, 20, 21 és 22-vel jelezzük.

A 19. tó nyár derekán kiszárad, a 20.-ban kevés víz még meg-

marad. Van benne *Carex riparia*, *Alisma plantago-aquatica*, *Sperganium ramosum*, *Oenanthe aquatica*. A 21. és 22. sz. tavak egészen kiszáradnak.

A felsorolt tavak vize sós. A só a közelben sósagyagból felépült hegysíkságokból származik, onnan mossza ki a sót az eső, hogy az azután a teknőkben felhalmozódjon. A só az iszap felületén a víz visszahúzódása után kivirágzik. Sóra utalnak a növények is, pl. *Atriplex hastatum*, *Chenopodium crassifolium*, *Scorzonera parviflora* stb. A tavak szélén mindenütt megfigyelhető a *Ranunc. sceleratus*, szép tölevelei ősszel is seregesen díszlenek.

A harmadvölgyi koporsók tavai.

A Harmadvölgy nagyszerű koporsórendszere a 630 m magas Morgó gerinc K.-i oldalán fejlődött ki. A suvadás K.-i irányban történt és keresztben zárta el a Harmadvölgy felső végét. Nem messze innen a Harmadvölgy baloldalán van még egy érdekes suvadásos terület, ez azonban teljesen mezőgazdasági művelés alatt áll, és tele van emberi településekkel. (L. 3. ábra.)

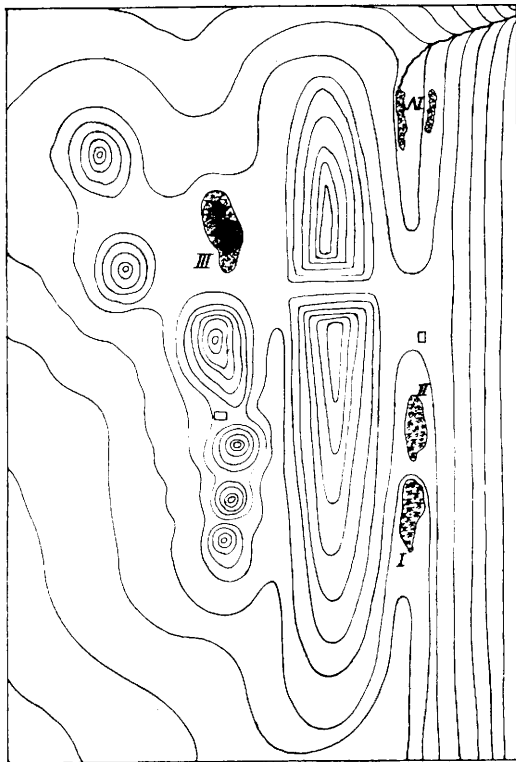
A keresztben álló koporsónak egész hegy jellege van, teteje 556 m magas és kb. 1 km hosszú. Déli felében hirtelen kettévágott, talán valamilyen, egykori tektonikus mozgások nyomán keletkezett repedés mentén. A koporsó és a Morgó között széles völgy terpeszkedik, míg a koporsón túl egész sor lesuvadt kisebb-nagyobb kúpformájú domb húzódik. A Nagy Koporsó egy része fel van szántva, a másik rendkívül gazdag flórájú szénafüvel takart. A koporsók körül megjelentek már az emberi lakások is, de ezek még elég újkeletűek ahhoz, hogy az itteni 5 érdekes tavat lényegesen befolyásolták volna.

I-ső tó. (2. ábra I. sz.) Kb. 120 m hosszú. Augusztus vége felé víz már nincs benne. Mindazonáltal a nádas száraz tözege olyan puha, hogy minden lépésnél térdig süppedünk el benne. Középső része *Phragmitetum*, benne bőven terem a ritka *Calamagrostis canescens* (Web.) Druce, amelyet Kolozsvár környékén eddig nem ismertek. *Nephrodium thelypteris* is sok van, azután *Lycopus europaeus*, *Epilobium hirsutum*, *Lysimachia vulgaris*, *Lythrum salicaria* és *Glyceria plicata*. A vázlaton 2-vel jelzett részekben *Caricetum ripariae* díszlik *C. acutiformissal*. Ennek a szövetkezetnek déli végén *Roripa amphibia*, *Ranunc. trichophyllus typicus*, *R. repens*, *Alisma pl. -aquatica*, *Heleocharis palustris* és *Carex pseudocyperus*. A 3-mal jelzett helyen elrétesedett *Carex* vegetáció van *Valeriana officinalis*-sal. A tavat mezofil rétek övezik.

II. (2. ábra II. sz.) Kb. 120—140 m hosszú, sok vízzel és igen mozaikosan elosztott vegetációval és pedig: 1. *Salicetum cinereae Solanum dulcamara* és *Nephrodium thelypterissal*. 2. *Caricetum ripariae*. 3. U. a., *Iris pseudacorus*, *Ranunculus lingua*. 4. *Typhaetum*

angustifoliae. 5. Eriophoretum latifoliae. 6. Caricetum acutiformis, van benne *Caltha laeta*, *Carex vulpina*, *Scirpus silvaticus*, *Festuca pratensis*, *Poa trivialis*, *Juncus glaucus*, *J. articulatus*, *Iris pseudacorus*, *Orchis incarnata*, *Ranunc. Steveni*, *repens*, *Filipendula ulmaria* f. *denudata*, *Lychnis flos-cuculi*, *Symphytum officinale*, *Veronica scutellata*, *V. anagallis-aquatica*, *Prunella vulgaris*, *Lysimachia nummularia*, *Galium uliginosum*, *Cirsium canum*. 7. Scirpetum silvaticae. 8. Elrétesedett terület *Phragmites*, *Orchis elegans* és *Deschampsia*val. 9. *Glyceria aquatica*, sárga *Iris* és *Carex*ek.

3. ábra. Mérték = 1:5000. — A harmadvölgyi koporsók és tavak.

III. (2. ábra III. sz.) Mintegy 80 m hosszú tó, sok vízzel, buja rétekekkel körülvéve. É-ra és DK-re a tótól, 50—100 m-nyire kerek koporsók teszik változatossá a környékét. Növényzete nagyon mozaikos és a következőképpen oszlik meg: 1. Vízűkör, ennek egyik végénél *Iris pseudacorus* csoport, a másik végénél *Ranunc. paucistamineus*. 2. *Carex hirta*. 3. *Typha angustifolia*. 4. *Phragmitetum*. 5. *Glyceria aquatica*. 6. *Carex riparia*. 7. *Glycerietum aquaticae* + *Carex riparia*. 8. *Baldingera arundinacea*. 9. *Sparganium ramosum* +

Glyceria aquatica. 10. *Glyceria aquatica* + *Typha angustifolia*. 11. *Carex gracilis*? Elszórva a mocsárban még található *Alopecurus aequalis*, *Carex vulpina*, *Heleocharis palustris*, *Lysim. nummularia* és *Polygonum amphibium* f. *terrestre*.

IV. A hosszú koporsó megszakadt felének déli végénél a Ny.-i oldalon fekszik, kb. 60 m hosszú, víztükörrel, szélén talaja roppant süppedékes. Tulajdonképpen két tóból áll. (2. ábra IV. sz.) A kisebbik néhány méterrel fennebb van. A nagyobbik déli végén a Morgó felől összeszűrődött csermely folyik bele, ugyanezen a végén van a lefolyása is. Növényzete: 1. *Eriophoretum latifoliae*. 2. *Caricetum* prob. *acutiformis* + *C. lepidocarpa*, *Phragmites* és *Equisetum palustre*. 3. *Caricetum acutiformis*, *Carex distans*, kevés *Phragmites*, *Catabrosa aquatica*, *Equisetum palustre*, *Caltha laeta* és *Galium uliginosum*. 4. *Deschampsia caespitosa*, *Vetrum album*. 5. *Glycerietum aquaticae*, *Alisma plant. -aquatica*, *Heleocharis palustris*, *Oenanthe banatica*. A *Deschampsia caespitosa* már elrétesedést jelent.

Az ismertetett tavak viszonylagosan kis területen igen sokan vannak. A suvadás létrehozta mélyedés némelyiknél olyan nagy, hogy tetemes mennyiségű víz gyűl össze bennük s így egész éven át vízzel ellátva, a legjellegzetesebb mocsári növényeknek adhatnak otthont. Másfelől viszont némelyik teknő olyan sekély, hogy a hóolvasdások, vagy a nagy esőzések vizét csak nagyon rövid ideig tarthatja meg, így mocsári növények nem telepedhetnek meg és a mélyedés normális mezofil rétekekkel fedett. Az ilyen réttel fedett mélyedéstől az állandó víztükörrel borított tóig, a mocsári és réti elemek térfoglalása szerint mindenféle fokozatban találhatunk tavakat. Ha a tavak széle rétesedés felé halad, általában egyenletesen kevert flóra alakul ki. Amíg azonban víz van a mélyedésben, a mocsári növények kevésbé keverednek, a legtöbb faj tiszta csoportokat és állományokat alkot, vagy csak alárendelten fogad be társulatába idegen fajt.

Az ismertetett tavak florisztikai szempontból is nagyon érdekesek, mert több olyan faj él bennük, amilyent Kolozsvár flórájában eddig nem ismertünk, vagy előfordulásuk nem volt megfelelően tisztázva. Így az Elővölgy jobb oldalán a 14. mocsárban terem a *Taraxacum besarabicum*; az elővölgyi koporsók tavaiban a *Ceratophyllum submersum* és a *Chenopodium crassifolium*, az utóbbiból csak szórványos adatunk volt a város környékére. A harmadvölgyi tavakban nevezetes lelet a *Calamagrostis canescens*, sőt a *Nephrodium thelypteris* is szokatlan növényeink közé tartozik.

A négy európai román állam területi kialakulása.

Irta: Haltenberger Mihály dr.

Portugália, Spanyolország, Franciaország és Olaszország etnikumának kialakulásában sok rokonvonás van,* ugyanígy területi fejlődésükben is sok a hasonlóság, azzal a különbséggel, hogy ezek az országok nem egy időben alakultak ki. Így Portugália már 1250-

1. ábra. Portugália területi kialakulása.
1 = 1095 előtt, 2 = 1095–1250, 3 = 1250.

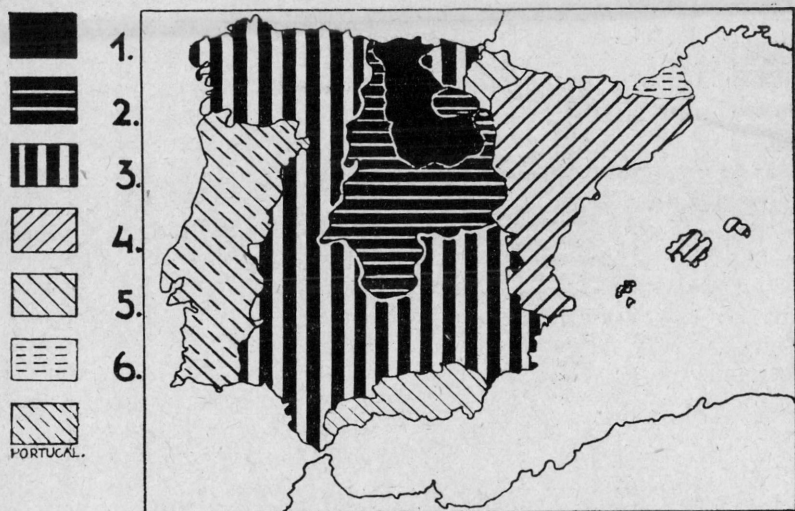
ben megvolt a mai alakjában, míg Olaszország egészen fiatal, csak 1870-ben alakult ki az Unita Italia. A földrajzi helyzet és a történelmi mult az okai ezeknek az eltéréseknek.

Portugália a Pireneusi félsziget atlantióceáni pereme. A zárt jellegű spanyol központi tájjal ellentétben nyílt vidék, s ez a magyarázata annak, hogy itt önálló állami élet alakult. Portugáliának atlantióceáni életsorsa van, míg Spanyolország életsorsát a vizcayai, cádizi és földközítengeri kijárat határozza meg. Portugália atlantióceáni helyzete miatt független volt a kontinensen folyton vajúdjó egyensúlyi helyzet kialakulásától is, úgyhogy már 1095-ben ott találjuk északnyugaton a Portucalia és Coimbra grófságokból álló államot; ez a magtáj azután dél felé növekszik. A növeke-

* V. ö. Haltenberger Mihály: Párhuzam az olasz, spanyol, portugál és francia etnikum kialakulása között. — Katolikus Szemle. Budapest, 1940.

dés bámulatos gyors volt. A területi fejlődés második időszakában már csak a déli algarvei táj hiányzik, de a möröknak a portugál földről való teljes kiszorításával (algarvei időszak) 1250-ben, tehát alig 150 év alatt, már teljesen Portugáliáé a Pireneusi félszigetnek ez a nyugati peremtája. Ettől az időtől kezdve, a rövid 60 esztendőt leszámítva (1580—1640), amikor spanyol birtok volt, mindig önálló és független ország.

Spanyolország három oldalra kitekintő földjét a Pireneusok elzárják a kontinens törzsétől. A spanyol föld táblás jellegével inkább Afrikára emlékeztet s arra is nyílik. Ennek a helyzetnek meg

2. ábra. Spanyolország területi kialakulása.

1 = XI. század, 2 = XII. század, 3 = XIII. század, 4 = XV. század, 5 = XVI. század körül, 6 = XVII. század, Portugália = 1580—1640.

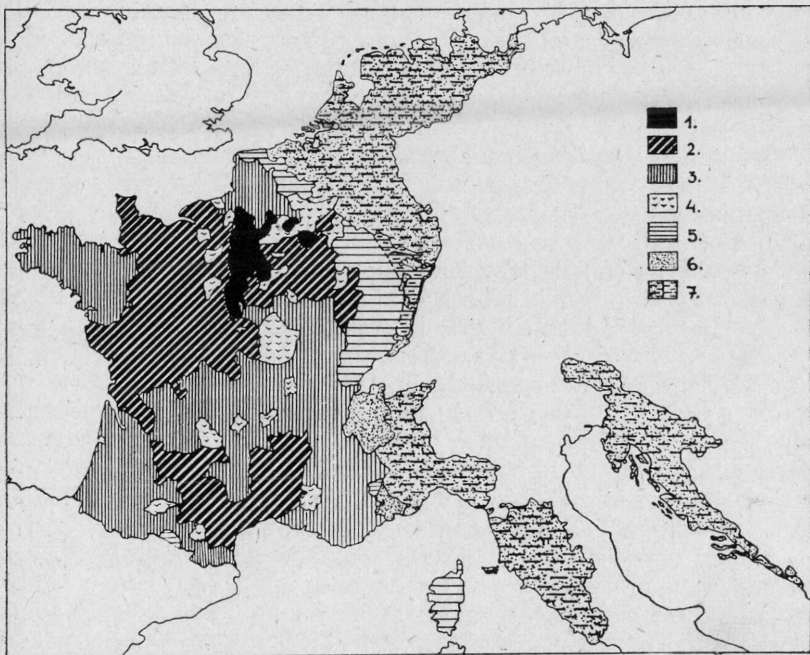
is adta az árát; a 800 éves arab uralom alatt felnyomult ide az északafrikai arab világ s ez késleltette területi fejlődésének kialakulását. 1492 véget vet a mór uralomnak, Andalucia felszabadul s 1512-ben még a Pireneusok északnyugati sarkában fekvő Navarra is egyesül a spanyol hazával. A spanyol imperiumnak az egész félszigetre való kiterjesztése azonban csak epizód a spanyol államéletben, mert Portugália 60 esztendő elmúltával 1640-ben ismét független, önálló állam. A Pireneusi félszigetnek ellentétes jellegű nyitott nyugati oldala tehát megakadályozta, hogy az egész félsziget egy politikai egységet is alkosson. Spanyolország területi fejlődésében földrajzi alapon a következő állomásokat különböztethetjük meg. A magtáj itt is északon van, a Vizcayai öböl felől nyúlik be a félsziget belsejébe. Ez a helyzetkép a XI. században. Ennek a Kasztília „királyság”-nak — amely a cordobai kalifátus virágzáskorában, a X. században mint Kasztília „grófság” még az

akkori keresztény Asturia királysághoz tartozott — fővárosa Burgos volt. Tehát az a város, amely a közelmúltban véget ért spanyol polgárháborúban a nemzetiek fővárosaként szerepelt. A következő második időszakban, a XII. században a magtáj megnövekszik, amint az ország belsejébe, jobbra dél felé nyomul. Most már Valladolid, majd Toledo a főváros, tehát az ország dél felé növekedésével a főváros dél felé vándorlása járt.* Ezután már a szélek felé kell terjeszkedni, s a XIII. században Kasztília királyság északon és északnyugaton, valamint délnyugaton és délkeleten is utat kap a tengerhez. Most már övé az egész északatlanti partmellék, Leon, vagyis az egykori Asturia királyság, s kijut az andaluciai kapun az Atlanti óceán Cadizi öblébe is, valamint eléri a Földközi tenger partját a közbülső szakaszon, Cartagena-Alicante tájon. A földközítengeri partmellék nagy része tehát még nem az övé. A területi fejlődés következő, negyedik állomása a földközítengeri Aragonia egyesítése volt Kasztíliával. Ez a XV. század végén (1474) Aragoniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella házasságával következett be, s ebből a házasságból származik a „spanyol királyság“ elnevezés is. Aragonia birtokával a Baleárok is a spanyol koronáé lettek. Most már csak Andalucia a Földközi tenger partján s Navarra a Pireneusok északnyugati sarkában hiányzik. Ezekre is sor kerül a XVI. századba való átmenet elején. 1492-ben Andalucia s 1512-ben Navarra egészítik ki az ország területi egységét, de az utóbbi sem egészen, mert a Pireneusokon túl nyúló Alacsony Navarra Franciaországnak jutott. A természetes földrajzi keretet, a Pireneusi félsziget spanyol földjét csak a Pireneusok északkeleti lejtőjén lépte túl, Roussillonnál, amely azonban 1659-ben már levált a spanyol testről és Franciaországhoz került (6. állomás). Sőt a XVI. században nyugaton még Portugáliára is terjeszkedik, s ekkor hozzátartoznak az olasz élettérben Milano, Sardegnia, Szicília és a Nápolyi királyság, valamint az Északi tenger vidékén a két Németalföld. Ezek a tájakon a XVII. század már véget is vet a spanyol uralomnak, s a XVIII. század elejével visszaszorul a spanyol keretek közé; sőt 1713-ban Gibraltárt is elveszti, amely először már 1704-ben kerül az angolok kezébe, s amelynek jövőjét a mostani nagy világgégés fogja eldönteni.

Még Spanyolország államterületénél is nehezebb a helyzete Franciaország földjének. Európa törzsének elvégződése ez az Északi tenger, Atlanti óceán és Földközi tenger közé ékülő földszorosmenti állam. Annnyiban hasonlít Spanyolországhoz, hogy ez is három felé tekint ki a tengerre, de különbözik tőle, hogy mind számottevőbb természetes határ nélkül folytatódik Közép-Európában. Tehát tengeri és szárazföldi hatalom s ez a Janus jellege magyarázza meg történelmét is, minthogy hol tengerentúli szomszédjával, Nagybritanniával viselt háborúkat, hol pedig szárazföldi szomszédjával, Németországgal került komoly ellentétkebe. Ezen az erősen táma-

* Madrid csak 1560-ban II. Fülöp alatt lesz főváros.

dásnak kitett tájon keletkezett a francia nemzet. Állami életét már kb. 1000-ben kezdi a Seine magtájából. Ez a kis állam még szárazföldi, nincs egyáltalán tengerpartja, tehát minden egyéb hasonlósága mellett is különbözik Spanyolország kasztíliai magtájától. A területi fejlődés második szakaszában, a XIII. század végén már eléri mind a három tengert, de ez az államterület még nem zárt, inkább csak két szabálytalan körvonalú folt: a nagyobb a Seine

3. ábra. Franciaország területi kialakulása.

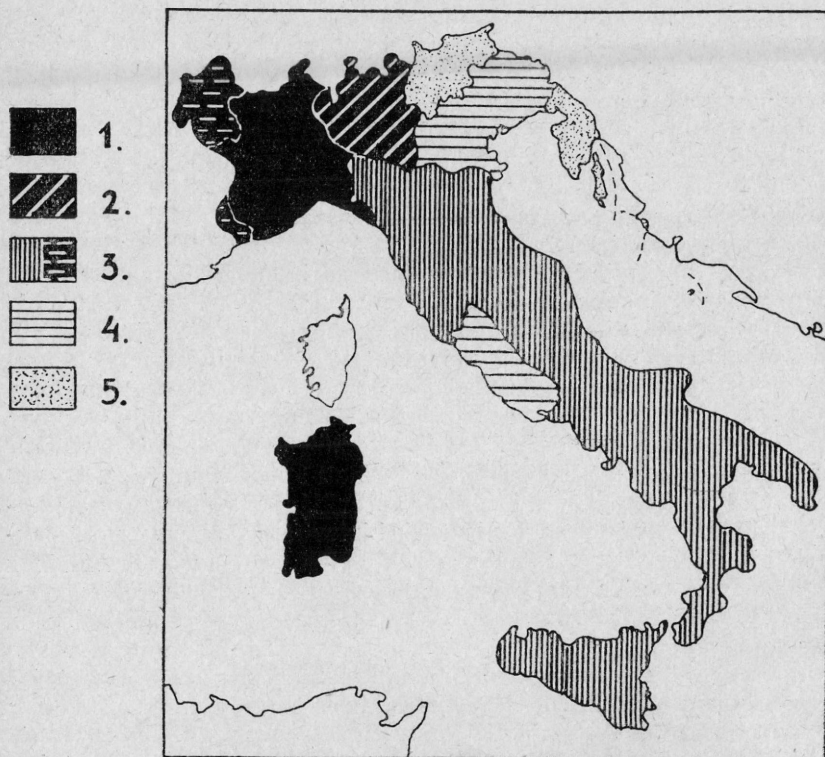
1 = 1000 körül, 2 = XIII. század vége, 3 = XV., XVI. és XVII. század, 4 = XVIII. század, 5 = XIX. század, 6 = napoleoni időszak, 7 = Napoleon utáni időszak.

vidék két tengerparttal s a kisebb, a Garonne vidék a földközítengeri parttal. A két terület a Gironde torkolattól délre csak később, 1328 körül ér össze. A Seine vidék sajátossága volt még az is, hogy az államtesten belül idegen államtestecskék, ú. n. enklávék voltak, azok a francia föld egyéb enklávéival együtt még a XVIII. századig megbontották az egységet. Az enklávék közül egyesek hűbéresek voltak. És most megakad a korán született francia államterület további fejlődése; a XIV. század közepétől a XV. század közepéig az angol-francia háborúk alatt Franciaország egyes részei felett ideiglenesen angolok uralkodnak, s az angoloknak ebből a kontinentális érdekelttségéből maradtak meg máig hirmondónak a Normann szigetek, míg az utolsó kontinensen fekvő támpontot, Calaist már 1558-ban elvesztették. A francia államtest területi fejlődésének ez a

dermedt állapota a XV. század közepén megszűnik, megindul az újabb terjeszkedés, de nem olyan ütemben, mint azt a spanyol földön láttuk, mert ott már a XV. század elején befejeződött az államtest kialakulása; míg francia földön egészen a XIX. század közepéig nem kerül erre sor. Az exponáltabb földrajzi helyzet s az ezzel összefüggő háborús bonyodalmak magyarázzák tehát meg a lassúbb ütemet. A továbbiakban sajátosság az is, hogy az újabb térhódítás egyszerre több helyen részletekben történik. Így a XV. század közepe táján a Garonne vidék már megnőtt nyugaton és keleten, a Vizcayai öböl partján és az Alpokban, tehát délen kezd bezárulni a gyűrű, de még nem éri el a Pireneusokat. A XVI. század közepére összeforr a Centrális platótáj és Burgundia bekebelezésével a Seine és Garonne vidék, sőt északnyugaton Bretagne, északon Artois, délnyugaton Gascogne déli fele és délkeleten Provence is már a francia korona részese. Már csak a pireneusi határ elérése, valamint a Centrális platótól nyugatra lévő Limousin tájnak a két ősi tájjal: a Seine és Garonne vidékével való szorosabbra fűzése, az enklávék bekebelezése és a francia föld nyitott északkeleti oldalának biztosítása hiányzik. A XVII. század közepére rendeződnek a viszonyok az ország délnyugati részén és a Jurában is, a XVIII. század közepére pedig eltűnnek az enklávék, s most már a XIX. században már csak az utolsó simítások mennek végbe. A XV., XVI. és XVII. század változatos fejlődési mozzanatait geográfiailag egybe foglalhatjuk össze, mert ebben a harmadik fejlődési időszakban az a törekvés nyilvánul meg, hogy a lazán összefüggő Seine és Garonne vidékeket körülvevő peremtájak és a köztük elterülő Centrális platótáj is francia jogar alá kerüljön. A területi fejlődés negyedik szakában (XVIII. sz.) azután eltűnnek az enklávék, s már csak a pireneusi határ keleti fele egy részének biztosítása, valamint az északkeleti határ kitolása van hátra. Ezek a XIX. sz. utolsó simításainak eredményei. (Ötödik szakasz.) A XIX. sz. a francia trikolór legnagyobb diadalának százada, de egyszersmind a visszafejlődése is. A napoleoni, vagyis hatodik fejlődési szakasz idején átlépik a francia nyelvhatárokat és kontinentális Európa rovására északkeleten egészen a Keleti tengerig (Lübeckig), délkeleten pedig az olasz földön a Tirreno tengerig, sőt az ú. n. Illíriában az Adriáig terült el a francia birodalom. A napoleoni birodalom összeomlásának némi szerény kárpótlásaként Nizzával és Savoyával gyarapodik a XIX. század második felében, de viszont elveszti Elzász-Lotharingiát. Ezek a területi fejlődés hetedik szakában mentek végbe. Hogy azután Elzász-Lotharingia mennyire kétes értékű birtokteste a francia államnak, azt a világháború utáni győzelme eléggé igazolta. Franciaország területi fejlődése nagyon jó példa arra, hogy a nehéz geográfiai helyzet milyen súlyos feladatok elé állítja az államok vezetőit s megszabja az országok természetes terjeszkedő politikájának irányát is, amely itt tényleg egyfelől a belső tájak összekovácsolására, másfelől a természetes határok (tengerpártok, hegy-ségek) elérésére irányult. De még mindig ott maradt a nyílt észak-

keleti határ, s ezért volt reánézve fontos a belga szövetség, mert Belgium földjével valóságos sztratégiai előtájhoz (glacis) jutott Franciaország, erre pedig a természetes határok hiánya folytán még inkább volt szüksége, mint az Osztrák-Magyar monarchiának a Kárpátok külső oldalához támaszkodó Galiciára.

Egészen más a négy román állam közül a legfiatalabbnak, Olaszországnak a területi kialakulása. Az Appennino félszigetre az Alpokon keresztül sok út vezet; s éppen az Alpoknak ez a hozzáférhetősége, amely már Hannibált is segítette, magyarázza meg a

4. ábra. Olaszország területi kialakulása.
1 = 1859 előtt, 2 = 1859, 3 = 1860–61, 4 = 1870, 5 = 1918.

spanyol és az olasz élettér közötti óriási ellentétet. Az előbbi élete Európa felől zárt, a Pireneusok miatt, míg a másik élete nyílt, Közép-Európával a történelem folyamán állandóan összeköttetésben állott. Az Imperium Romanum, a Nyugatrómai birodalom, majd a keleti gótok birodalma, valamint a Német-római császárság mind átnyúltak az Appennino félsziget életterén. A világháború előtt és a jelenben is ugyanezt látjuk. A történelmi közelmúlt hármasszövetsége (Németország, a Monarchia és Olaszország) és a jelen tengely-államai földrajzi szükségszerűségek. De ezek a nagy politikai ösz-

szefogások csak az államösszetartó központi erő kifejezései. Ha hiányzik ez az erő, az olasz föld mozaikszerű felszíni tagoltsága csak kis államok önálló életének kedvez; ezek közül egyik-másik azután nagy hatalomra is szert tehet, mint a középkori olasz város-államok: Pisa, Amalfi, majd Genova, Venezia, de egyikük sem törekedett az olasz élettér kitöltésére, még csak meg sem kísérelte azt. Még 1859-ben is mozaikszerű az olasz föld politikai képe, a törpe-államokat: Monacot és San Marinot nem is számítva, 8 állam éli itt a maga sajátos kis életét, mert még hiányzott az az összefogó erő, amely aztán megteremthette az olasz államegységet. „Szardínia királyság”-é (1. időszak) az érdem, hogy 1859-ben megszállja az osztrák Lombardiát (2. időszak), 1860—61-ben már Parma, Modena és Toscana is az övé, sőt az Egyházi állam $\frac{2}{3}$ része s mindkét Szicília királysága is (3. időszak). Most már mint „Olaszország”-ot nem mint az előbbi Szardínia királyság fővárosából, a királyság szárazföldi részén fekvő Torinóból kormányozzák, hanem Firenzéből. Ugyanekkor elveszti Savoyát és Nizzát, ez annál fájdalmasabb, mert ez éppen az olasz egységet megteremtő Szardínia királyság területének megcsonkítását jelenti. Az olasz félszigeten 1861-ben már csak az osztrák Venezia tartomány s az Egyházi államnak régi történelmi tája, Latium, amelyet „Patrimonium Petri” néven ismerünk, hiányzott az egységből. 1870 azután ezek birtokát is meghozta (4. időszak), megszületett az Űnita Italia és az új főváros a kereszténység örök városa, Róma lett. Kívül maradtak azonban még továbbra is egyes kis területek, ezek közül Trentinot (Dél-Tirolt) és Triestet meghozta a világháború (5. időszak), Nizza, Savoya, Corsica továbbra is a franciáké maradt, ugyanúgy Tessin a svejciaké.

A négy európai román állam területi fejlődésének vizsgálata során megismerhettük azokat a rúgókat, amelyek ezt a fejlődést irányították, de egyúttal meggyőződhattünk arról is, hogy az egyes államok életkora sem egyforma, s talán az erőtlől duzzadó ifjú államoké a jövő.

Társasági ügyek.

Választmányi ülések.

1941. januárius 9. — Az elnöklő Cholnoky Jenő dr. újévi jókívánságai után a főtítkár örömmel jelenti, hogy Mendöl Tibor dr. választmányi tagot a budapesti Tudományegyetem emberföldrajzi tanszékére kinevezték. Beszámol a Földrajzi Zsebkönyv erkölcsi és anyagi sikeréről. Hézsér Aurél dr., a Földrajzi Közlemények egyik szerkesztőjének lemondását a választmány egyelőre nem fogadja el. Elhatározza, hogy megkísérli a kiváló szerkesztőt elhatározásának megmásítására rábírní.

1941. februárius 6. — Az elnöklő Thirring Gusztáv alelnök megindultán emlékszik meg a Társaság tiszteleti tagjának, gr. Csáky István külügymi-

niszternek elhunytáról. A választmány tiszteleti tagja emlékét jegyzőkönyvben örökíti meg, a főtitkár pedig beszámol a Társaságnak a temetésen leírt kegyeletéről és a gyászjelentésre érkezett részvénytájékoztatókról. Miután Hézsér Aurél dr. nem hajlandó a Földrajzi Közlemények szerkesztésében tovább is részt venni, a választmány lemondását elfogadja és Mendöl Tibor dr.-t kéri fel a szerkesztői teendők ellátására. Geszti Lajos a szerkesztőbizottság rendszerén kívánna változtatni. Hozzászólások után titkos szavazás útján a választmány a szerkesztőbizottság rendszerének fenntartása mellett dönt. A választmány hozzájárul a Bibliográfiai Központ részére a Földrajzi Közleményekből eddig beszolgáltatott kötelező példányok számára 68-ról 73-ra való felemeléséhez, egyszersmind elhatározza, hogy az államségélyének 400 P-ről 1000 P-re való felemelését kéri a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól. A főtitkár jelenti, hogy 12.622 db Földrajzi Zsebkönyv fogyott el, a mutatkozó nyereség 8103/25 P, de ebből az összegből még a Honvéd Térképészeti Intézet számláját is ki kell egyenlíteni.

1941. március 6. — Cholnoky Jenő dr. elnök örömmel üdvözi a professzori kinevezése óta első ízben megjelent Mendöl Tibor dr. választmányi tagot, szerkesztőt és buzgó közreműködésre kéri fel. A főtitkár javaslatára a választmány az évi rendes közgyűlést április 17-ére, illetve határozatkép telenség esetére április 24-ére tűzi ki s a megválasztandó alelnök, titkár és 10 választmányi tag személyének kijelölésére Réthly Antal dr. elnöklete alatt Hézsér Aurél dr., Strömpl Gábor dr. és Takács József dr. választmányi tagokból álló bizottságot küldi ki. A választmány tudomásul veszi, hogy a Társaságnak otthont nyújtó Sándor-u. 8 sz. ház a Statisztikai Hivatal kiköltözése után olasz kultúrintézet lesz; új helyiség szerzésére irányuló törekvésünket a vallás- és közoktatásügyi miniszter és a miniszterelnök úr melegen támogatja. A Földrajzi Zsebkönyv 12.856 példányban kelt el, a Térképészeti Intézetnek még kifizetendő 4780 P-s számla kiegyenlítése után mutatkozó tiszta nyereség 4235/45 P. A Magyarhoni Földtani Társulatnak a Pop Iván-csúcs Teleki Pál-óromra való elnevezése tárgyában érkezett átiratára vonatkozóan — mivel Teleki Pál gr. miniszterelnök az elnevezést nem tartja időszerűnek — a választmány úgy dönt, hogy ezt közli a Társulattal. A választmány az Esterházy-hercegi hitbizományi könyvtárnak alapító tagságdíjának 80 P-s kiegészítéséért köszönetet szavaz. A választmány elhatározza, hogy az Orsz. Természetvédelmi Tanácsnak a balaton környéki elhatalthegyek megőrzése érdekében indított mozgalmát folyóirataiban is támogatja. Az elnök indítványára a választmány a Horthy-csúcson létesítendő időjárásmegfigyelő-állomás felszerelésére 1000 P hozzájárulást szavaz meg.

Beérkezett könyvek.*

Bibliografia geografica della regione Italiana. Fasc. 15. Anno 1939. A cura di Elío Migliorini. Roma, 1941. R. Società Geogr. Italiana. 119, (1) l. 8°. (Csere.)

Cholnoky [Jenő], Eugenio: *Le origini dell'incivilimento umano.* Roma, 1941. Szerző. 8 l. 8°. (Klny.: Bollettino della Reale Società Geografica Italiana. Ser. VII. Vol. 6.) (A szerző ajándéka.)

— Jenő: Tihany. Bp., 1940. M. kir. Balatoni Intéző Bizottság. 26 l. 11 t. 16°. (Balatoni könyvtár. 8. sz.) (A szerző ajándéka.)

* Ebben a rovatban rendszeresen közöljük könyvtárunk újabb szerzeményeinek jegyzékét. A helyszűke miatt csupán a könyveket soroljuk fel. A jegyzékben felsorolt munkák a hivatalos órák alatt Társaságunk helyiségében megtekinthetők s a fővárosban lakó tagjaink ki is kölcsönözhetik azokat. A szerzőktől vagy kiadóktól 2—2 példányban beküldött földrajzi tárgyú műveket folyóiratunkban ismertetjük is.

- Comptes rendus du IIIme Congrès des Géographes et des Ethnographes Slaves dans le Royaume de Yougoslavie.* 1930. Sur l'autorisation du Comité d'organisation rédigé par Pavle Vujević. Beograd, 1933. Comité d'organisation. (III), 420 l. 7 t. 5 tkp. N-8°. (Csere.)
- Fehértáj* Tibor: A rejtelmes Anatóliában. Bp., [1940.] Stádium. 207, (1) l. 48 t. K-8°. (Ismeretésre.)
- Gerlóczy Zsigmond—Hankó Vilmos:* Melyik fürdőre menjünk, milyen vízzel éljünk? Bp. <Buda>, 1893. Toldi biz. VII, 227 l. 16°. (Dr. Thirring Gusztáv ajándéka.)
- Ismeretlen világok.* Szerk. Milleker Rezső. [5. köt.] Bp., [1941.] Athenaeum. 8°. (Ismeretésre.)
[5. köt.] A Csendes-óceán urai. Irta Ivar Lissner. Ford. Istváni Ernő. 26 képpel. 347 l. 16 t.
- Kadić Ottokár:* A Mussolini-barlang ásátásának eredményei. <Endresultate der Ausgrabungen in der Mussolinihöhle.> Két ábrával és négy táblával. Bp., 1940. Stephaneum ny. 40 l. 4 t. 1 tkp. 8°. (A Szent István Akadémia mennyiségt.-term. tud. oszt.-nak értekezései. III. köt. 6. sz.) (Csere.)
- (*Kelényi B. Ottó—Szász Béla:*) Aquincum irodalma. — Bibliographia Aquincensis. Klny.: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 8. köt. Bp., Szföv. háziny. 113 l. N-8°. (A Fővárosi Nyilvános Könyvtár budapesti gyűjteményének bibliográfiai munkálatai. 5.) (A kiadó ajándéka.)
- Közlemények a debreceni Tisza István tudományegyetem földrajzi intézetéből.* — Abhandlungen aus dem geographischen Institut der St. Tisza Universität in Debrecen. 1. sz. Debrecen, 1936. Intézet. N-8°. (Dr. Mendöl Tibor ajándéka.)
1. sz. Alföldi városaink morfológiája. — Morphologie der Städte des Alföld. Irta Mendöl Tibor. 44 l. 1 tkp. (Klny.: Tisia 1936. évf.)
- Kubinyi Miklós,* ifj.: Árva vára. Történelmi tanulmány. Pest, 1872. Athenaeum ny. IV, 178 l. 1 t. 16°. (Dr. Thirring Gusztáv ajándéka.)
- Léjay, R. P. Pierre:* Étude gravimétrique des Iles Philippines. Shanghai, 1939. Impr. de T'ou-sè-wè. II, 129, (2) l. 1 t. 1 tkp. 8°. (Csere.)
- Macht und Erde.* Hefte zum Weltgeschehen. Herausgeg. von Karl Haushofer und Ulrich Crämer. Heft 14, 18. Leipzig u. Berlin, 1939—1940. Teubner. 2 köt. K-8°. (Ismeretésre.)
Heft 14. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. Von Hans F. Zeck. Mit 4 Kartenskizzen. 1939. 102 l.
Heft 18. Mähren, Mitteleuropas Mitte. Von Friedrich Lange. Mit 3 Kartenzeichnungen. 1940. 73 l.
- Magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei.* A—A m. sz. korona országai balneológiai egyesületének megbízásából szerk. Papp Samu és Hankó Vilmos. Bp., 1907. M. Balneológiai Egyes. 266 l. 1 tkp. K-8°. (Dr. Thirring Gusztáv ajándéka.)
- Mala biblioteka Geografskog Drustva.* Szv. 2—5 i 7. Urednik Borivoje Zs. Milojevićs. Beograd, 1933—1939. Geogr. Drustvo. 5 füz. 16°. (Csere.)
Szv. 2. *Deroko, D. J.:* Aerofotografija i sztereofotogrametrija. Sza 23 szlike. 1933. 80 l. 4 t.
Szv. 3. *Král, Jirži:* Geografszki pregled Csechoszlovacska. Sza 9 szkica u textu i 8 fotografija u prilogu. 1933. 79 l. 4 t.
Szv. 4. *Isirkov, Anasztáz:* Bulgarszka. Geografszki pregled. 1933. 52 l. 6 t. 1 tkp.
Szv. 5. *Marcics, Lucijan:* Dubrovnik i okolina. <Geografszki pregled.> 1937. 68 l. 2 t.
Szv. 7. *Blanchard, Raoul:* Francuska. Po odobrenju piszca preveden iz dela Géographie de l'Europe, 138—171 <Paris, 1936.> 1939. 55 l. 2 t.
- Méhes Gyula:* A mi Vágunk. Vezényi Elemér rajzaival. Bp., 1940. Korda ny. és biz. 140 l. K-8°. (A Magyar Irodalom- és Művészetpártoló Egyesület ajándéka.)
- Mikesy Sándor,* vitéz: Szabolcs vármegye középkori víznevei. Bp., 1940.

- M. Nyelvtud. Társ. 32 l. 8°. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 53. sz.) (Ismertetésre.)
- Poszebna* izdanija Geografskog Društva. — Éditions spéciales de la Société de Géographie de Beograd. Szv.-Fasc. 23. Beograd, 1939. Stamp. Mlada Srbija. 8°. (Csere.)
- Szv.-Fasc. 23. Privreda i saobraćaj u našem Potisžju. — Économie et circulation dans le bassin de la Tisa inférieure, par Br[anislav] Bukurov. 55 l. [fr. kiv. 53—55 l.]
- Település-* és népiségtörténeti értekezések. 1—5. sz. Bp., 1938—1940. M. népiség- és településtört. intézet. 5 köt. 8°. (Ismertetésre.)
1. sz. Nyitra megye betelepülése. Írta Fügedi Erich. 1938. 70 l. 1 tkp.
2. sz. Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Írta Iczkovits Emma. 1939. 88, (2) l. 3 tkp.
3. sz. Kolozs megye kialakulása. Írta Balázs Éva. 1939. 65, (2) l. 1 tkp.
4. sz. A középkori Szatmár megye. Írta Maksai Ferenc. 1940. VI, 240, (1) l. 1 tkp.
5. sz. Bihar megye a török pusztítás előtt. Írta Jakó Zsigmond. VIII, 424 l. 1 tkp.
- Udvarhelyi Károly*: Európa földrajza az iskolában. Szeged, 1940. Szerző. 186, (1) l. 8°. (A Gyakorló Polgári Iskola könyvtára. 25.) (Ismertetésre.)
- Upusztva* Geografskog Društva. Szv. I. Urednik Borivoje Zs. Milojević. Beograd, 1932. Stamp. Davidovics. 16°. (Csere.)
- Szv. I. *Jovanovics, Petar Sz.*: Proucsavanye abrazionich i fluvijalnih elemenata reljefa. 64 l.
- Vadász Elemér*: Köszénföldtani tanulmányok. — Kohlengeologische Studien aus Ungarn. Bp., 1940. M. kir. földt. intézet. 121, (2) l. 2 t. 2 tab. N-8°. (A M. kir. földtani intézet gyakorlati, alkalmi és népszerű kiadványai.) (Csere.)
- [*Windisch, Karl Gottlieb v.*]: Politisch-geographisch- und historische Beschreibung des Koenigreichs Hungarn. Pressburg [Pozsony], 1772. Ant. Loewe. (VI), 470, (4) l. 1 t. K-8°. (Dr. Thirring Gusztáv ajándéka.)
- Zbornik* radova posvecsej Jovanu Cvijicu, povodom tridesetpetogodisnjice naučnog rada od prijatelja i saradnika. — Recueil de travaux offerts à M. Jovan Cvijić par ses amis et collaborateurs à l'occasion de ses trente-cinq ans de travail scientifique. Rédigé par Pavle Vujević. Beograd, 1924. Državna stamp. XV, 646 l. 25 t. 9 tkp. Lex-8°. (Csere.)
- Zsigovits Béla*: Utazzál velem a Föld körül. Hat térképpel és számos képpel. Bp., 1940. Szerző. 351 l. 52 t. 8°. (Ismertetésre.)

Szerkesztésért és kiadásért felelős: *Mendöl Tibor dr.*

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

LXIX. KÖTET.

1941.

2. SZÁM.

TELEKI PÁL GRÓF

*Irta: Cholnoky Jenő dr.**

1920. május 20-án tartott közgyűlésünkön elnöki megnyitót azzal kezdtem, hogy „Elszomorodott szívvel kell megnyitnom ezt a közgyűlést. Nem a politikai helyzet facsar most könnyeket szemembe. Pótolhatatlan veszteséget kell bejelentene-

* Elnöki megnyitó a Magyar Földrajzi Társaság 1941. április 24-én tartott LXIX. évi rendes közgyűlésén.

nem közgyűlésünknek. Lóczy Lajos, a mi Lóczyink, a mi mesterünk, a mi vezérünk ott pihen a gyönyörű Balaton partján, az arácsi temetőben.”

Igy kellett akkor, szomorú időkben megnyitnom a közgyűlést és most éppen olyan fájdalmas hangulatban, éppen olyan zokogó szívvel kell jelentenem, hogy Teleki Pál gróf, a mi Telekink, a mi világhírű pártfogónk, a földrajz tudományának fanatikusa, ott pihen a fővárosi főtemetőben, hegymagasságú koszorú- és virághalmaz alatt.

Nem volt még hazánknak olyan miniszterelnöke, aki olyan általános bizalomnak, tiszteletnek és szeretetnek örvendett volna, mint ő. Mert őt hatalmas, átfogó nagy tudása felülemelte minden önérdek, minden pártérdek és minden önzés fölé s mindenki tudta róla, hogy a legnagyobb bölcseséggel vezeti az ország dolgait, elfojtva minden kétes politikát és felismerve a nemzet igazi céljait és lehetőségeit.

Kétségtelen, hogy a kormánynak ilyen módon, ilyen irányú vezetését csak az tette lehetővé, hogy nagy elméjű tudós volt, még pedig annak a tudománynak fanatikusa, amely tudomány a legszélesebbkörű, általános ismereteket egyesíti magában, mintegy filozófiai szintézisben. A földrajz az a tudomány, amelynek művelése a legszélesebbkörű ismereteket kívánja meg, hisz azért, hogy a Földről vagy a Föld egy részéről hű és megmagyarázott képet adhassunk, majdnem minden tudomány leszűrte eredményeire szűk-ségünk van! Ezt a széleskörű szintézist mutatja Teleki Pál irodalmi munkássága is. Találunk ott állambölcséleti, fölfedezéstörténeti, gazdasági, klimatológiai, általános emberföldrajzi, politikai földrajzi, kartográfiai és didaktikai problémákat, olyan bőséggel, hogy nehéz ezt a nagyszerű munkálkodást áttekinteni. Se szeri, se száma azoknak a könyvismertetéseknek és bírálatoknak, amelyek túlnyomóan a Földrajzi Közlemények hasábjain jelentek meg, mindég azzal a célzattal, hogy megmondhassa saját véleményét a könyv felől s ezzel tájékoztassa a könyv olvasóit, hogy mit várhatnak a könyvtől. Teleki gondolatvilága rendesen sokkal magasabban járt, mint a könyvszerzőké, azért mindig fölényes tudással és emelkedettebb tudományos szintvonalról tudott véleményt mondani. Bámulatos, hogy milyen szorgalmas volt ezen a téren, mert hisz az ismertett és megbírált munkákat el is kellett olvasnia. Nagyon sok az az előszó is, amit gyűjteményes munkák élére helyezett, rendesen olyan munkák előszavai ezek, amelyeket ő maga hívott életre. Mert nem csak ő dolgozott pihenés nélkül, hanem igen sok munkatársat is tudott szerezni, inspirálni, buzdítani, irányítani!

Amellett, hogy szinte megszakítatlan folytonossággal jelentek meg tőle ilyen kisterjedelmű, de mindig nagyon értékes közlések, folyton dolgozott nagyobb munkákon is. Rendkívül lelkiismeretesen szedte össze az irodalmi adatokat minden munkájához s csak amikor teljesen tájékozódott, akkor fogott a fogalmazáshoz. Ezek a nagy-

szabású munkái okoztak neki igaz örömet. Amikor ilyenekbe mélyedt bele és látta, hogy milyen szépen és milyen értékesen fejlődik a mű, akkor volt boldog, jókedvű. Ha politikai és szervezői munkái elhívták a csendes íróasztal mellől, akkor ideges, rosszkedvű volt. A geográfia tudománya sajnálattal látta, hogy mindinkább, mind jobban elszólítja őt a tudományos munkától a politika, de viszont a hazafiak a legnagyobb hálával tekinthetnek az ő politikai és szervező munkájára.

Kora ifjúságában már nem politikusnak, hanem geográfusnak készült. A Teleki-család nagy államférfiakat és nagy tudósokat adott a hazának s ott látjuk a felfedezések terén Teleki Sámuel grófot, Pálunk nagybátyját. Nem mondhatjuk, hogy az ő példája csábította volna a földrajz terére, mert hisz az államférfiak példája is elég csábító lehetett. Annyi bizonyos, hogy igen korán fölismerte, hogy a földrajz az a tudomány, amely legalkalmasabb az általános, magas műveltség megszerzésére, mert hiányzik belőle minden egyoldalúság. Sokszor fejtegette, hogy az igazi földrajz csak akkor értékes, ha széleskörű szintézis és éppen ebben van legnagyobb értéke, legnagyobb nevelő hatása.

Nyomtatásban megjelent első munkája: „Korszakok az ázsiai felfedező utazások történetében“ című dolgozata.* Ezt a Társaság ülésén 1898 december 15-én fel is olvasta s általános meglepetést keltett az alig 20 éves fiatalembernek csodálatosan alapos készültsége. Abban az időben a mágnáscsaládokból származó ifjak ilyenmű vállalkozását kedves dilettantizmusnak tartották és lemosolyogták. Teleki Pál csattanósan rácafoltt erre az előítéletre már első felolvasásával is.

Második dolgozata ugyancsak a földrajzi felfedezések történetéből merítette tárgyát: „Novaja-Zemlja felfedezésének története“,** ebben is kétségtelen bizonyítékát adta annak, hogy nem főúri kedvtelésből, hanem a földrajz iránt érzett, határozott lelkesedésből származnak dolgozatai. Ennek a kettőnek megjelenése után hosszabb szünet következett, mert jogi vizsgáira kellett készülnie. Az államtudományok doktora lett s doktori értekezése „Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez“ (1903), 84, 8° oldalon fejtegeti, hogy miképpen keletkeznek államok a kezdetleges népek zűrzavaros társadalmi állapotai közt. Ebben már benne van Teleki Pál tudományos működésének minden jellemvonása. A gondolatok olyan özöne tódul elénk, hogy azok közt nehéz olyan logikus rendet teremteni, hogy könnyű legyen a megértés. Nehéz olvasmány ez is, de nagyon tartalmas és alapos. Boldogult nagy elnökünk, Lóczy Lajos előadásait és írásait is az tette nehezkessé, nehezen érthetővé,

* Földr. Közl. XXVII. k. 1899, 15—20. oldal.

** Földr. Közl. XXVII. k. 1899. 195—205 oldal. — Ezt a két munkáját nem említi föl az az összeállítás, amely a gróf Teleki Pálnak szóló ünnepi füzetben (1939) megjelent.

hogy temérdek gondolatnak akart egyszerre, rövid kifejezést adni s nem vesződött a rendszeres, részletekbe menő magyarázással. Ugyanez jellemzi Teleki Pál írásait és előadásait is. Olyan rendkívül tömörek és gondolatgazdagok ezek, hogy ugyancsak oda kell figyelni, ha teljesen meg akarjuk érteni az elmondottakat vagy leírtakat.

Vizsgálatainak letétele után teljes erővel látott hozzá a kartográfia történetének tanulmányozásához. A Földrajzi Közlemények 1906. évfolyamában három ilyen irányú dolgozata is megjelent. Az elsőnek címe: „A XV. és XVI. századok kartográfiájának egy-egy emléke a Nemzeti Múzeumban“, a másodiké: „Értesítés a roueni rézföldgömb és az 1554. évi Gastaldinak tulajdonított térkép között felfedezett hasonlóságról“ és a harmadiké: „Japán szerepe Amerika felfedezésében“. Mindhárom feltűnő, egészen új megállapításokat, felfedezéseket tartalmaz s egy csapásra a külföldön is ismeretessé tette nevét. Különösen feltűnő megállapítása, hogy Kolumbus nem Indiát, hanem Japánt, Marco Polo Zipanguját kereste, ennek az országnak roppant gazdagságáról; aranylemezekkel fedett tornyai-ról hozott híreket a nagy olasz felfedező utazó s ezek csábították Kolumbust.

A kérdéssel való foglalkozásba annyira belemélyedt, hogy részletesen kezdte tanulmányozni Japán térképeinek fejlődését és három évi nehéz munkával olyan nagyszerű művet alkotott, amely őt egész Európában és Amerikában a legkitűnőbbek közé emelte ezen a téren. A nagy mű „Atlasz a Japáni szigetek cartographiájának történetéhez“ 1909-ben jelent meg, nagy folió alakban, 179 oldalon, 20 táblával. Az atlasz térképeinek összegyűjtése végett beutazta Európa nevezetesebb könyv- és térképgyűjteményeit s mindenütt ki tudta eszközölni az engedélyt, hogy a szükséges, régi térképekről fényképmásolatokat készíttessen. Az atlaszt külföldön a legnagyobb elismeréssel fogadták s megállapításai ma már a tudomány kincstárában általános értékűek. A Francia Földrajzi Társaság a nagy jutalommal tüntette ki.

Az atlasz megjelenése után folytonosan dolgozott kisebb ismeretésekkal és irányító törekvésű dolgozatokkal, de a kartográfia története még mindig nagyon érdekelte, erre vonatkoznak irodalmi ismertetései is legjavarészt. 1911-ben felhívást intézett a magyar geográfusokhoz Magyarország kartográfiájának ügyében,* majd megpendíti a Földrajzi múzeum eszméjét,** ugyanazt a gondolatot, amelyet most Társaságunk valóban meg is fog valósítani.

1912-ben Társaságunk főtitkára lett s ezentúl majdnem minden évben megjelentek főtitkári jelentései 1923-ig. Ebben az évben lemondott főtitkárságáról s alelnöknek választottuk meg. Mint miniszterelnök is megtartotta főtitkárságát, sok földrajzi dolgozata jelent

* Földr. Közl. 1911. 57—60. old.

** Földr. Közl. 1911. 152. old.

meg a háború alatt is, meg utána is. 1913-ban már előre látta, hogy hazánk gazdasági életét jobban ki kell fejleszteni és nemzeti irányvává kell tenni, ezért alaposan hozzálátott a gazdasági földrajz műveléséhez. Megalapította Társaságunk gazdaságföldrajzi szakosztályát s „A gazdasági földrajz célja és jelentősége” című értekezésében* felhívta a figyelmet erre a nagyon fontos és időszerű tudományágra. Erre őt különösen amerikai utazásának tapasztalatai ösztönözték. 1912-ben rendezte az American Geographical Society az ő 60 éves fennállásának, és új palotája felszentelésének ünnepélyét s ezzel kapcsolatban a nevezetes transzkontinentális kirándulást. Két hónap alatt beutaztuk az Egyesült Államok területét igen szép és helyes tervezet szerint s mindent megnéztünk, kitűnő vezetés alatt, ami földrajzilag érdekes. Itt látta Teleki Pál azt az óriási gazdasági tevékenységet, ami az Egyesült Államokat a világ egyik legnagyobb hatalmává tette s olyan kimeríthetetlen¹ vagyonok szerzéséhez vezetett. Azt is látta, hogy a gazdasági tevékenység milyen szigorú összefüggésben áll a földrajzi körülményekkel s lehetetlen megérteni a tényeket földrajzi, még pedig alapos földrajzi ismeretek nélkül.

1913-ban jelent meg „Géographie économique de la Hongrie” című úttörő dolgozata**, mert ebben vázolja a magyar gazdasági életnek a földrajzi körülményekhez való alkalmazkodását elsőízben rendszeresen és módszeresen. Azt hiszem, ekkor már megérlelődött benne a gondolat, hogy létesíteni kellene olyan egyetemi fakultást, amely a közgazdasági tudományágakat egyetemi fokon tanítaná s alkalmas volna olyan, gazdaságilag jól képzett fiatal generációt munkába állítani, amely a magyar gazdasági életet hivatva volna igazán magyarrá tenni.

A világháború alatt természetesen az ő munkássága is megnehezült, de azért 1917-ben a vérzivataros idők kellős közepében jelent meg egyik legnagyobb értékű munkája: „A földrajzi gondolat története”, külön, kis 16° alakú kötetben. A mű kivonata volt az ő akadémiai székfoglalója, az Akadémia II. osztályában. Kivonatossan meg is jelent az Akadémiai Értesítő 1917. évi áprilisi számában. Ez a mű olyan rendkívül tömör, olyan csodálatosan gondolatgazdag, hogy nem csoda, ha nem könnyű megérteni.

A háború szerencsétlen vége után az ő munkásságát teljesen lefoglalta a béketárgyalások előkészítése. Itt mutatta meg csak igazán, hogy milyen széleskörű tudása van és hogy mennyire tudja a történelmi, politikai és gazdasági jelenségeket a földrajz megvilágításába helyezni.

Ebből az időből származó legnagyobb alkotása az úgynevezett

* Teleki—Havas: A M. Földr. Társ. gazdaságföldrajzi szakosztályának megalapítása. Bpest, 1912. 16°, 19—29. old.

** Magyar Közgazdaság és Kultúra. Budapest, 1913. 1—10 l. 8° három táblával.

„Carfe rouge”, a vörös térkép. Ezen mutatta be a béketárgyalások alkalmával, megkapó módon, hogy milyen téves volt a külföld felfogása a mi nemzetiségeink tekintetében, mert néprajzi térképeink nem vették figyelembe a népsűrűséget. A Bihar-hegyvidéket például az ott lakó, néhány száz oláh család miatt hatalmas színfolttal oláhnak jelezték, ezzel szemben Kolozsvár 75.000 magyar lakását egy kis piros pont tüntette föl. Mivel általában a magyarság a városokban tömörülve lakik, az oláhok meg igen gyéren szétszórva, a havasokban óriási területeken éltek kőkorszakbeli életüket, ezért Erdély régi módon készült néprajzi térképei igen siralmas képet nyújtanak a magyarság szempontjából.

Teleki Pálé az érdem, hogy olyan módszert talált ki, amelyet semmiképpen sem lehet részrehajlónak mondani. Képzelnék el, hogy a községek népességét széttelepítenénk úgy, hogy minden négyszögkilométernyi területre 100 lakós jusson. A hegyekből meg letelepítenénk az embereket a már betelepített területek mellé, a völgyekbe, szintén úgy, hogy minden négyszögkilométerre 100 lakós jusson. Mivel a térkép mértéke 1 : 1.000.000, tehát egy négyszögkilométernek a térképen egy négyszögmilliméter felel meg. Egyszerűen a lakosságot egyenletes népsűrűséggel osztanánk el az országban s így festjük ki a nemzetek színével a megfelelő nagyságú területeket. Az így szerkesztett térképen azonnal feltűnik a magyarság túlnyomó többsége sok olyan területen, amelyen a régi módszerek szerint készült térképek csak elenyésző kis foltokkal jelezték a magyarság jelenlétét.

A térkép rendkívül erős feltűnést keltett a béketárgyalásokon s a becsületesen gondolkozó államférfiakat meggyőzte, hogy a magyarsággal hallatlanul igazságtalanul bántak el, de már segíteni nem lehetett, mert a háború alatt az antant mindent odaigért a hódításra éhes, szomszéd kis államoknak.

A térkép helyességét a külföldi tudományos körök is elismerték, sőt méltatták is, mert 1924—25-ben az angolok kérték fel Telekit szakértőnek az iraki határkérdésben. A szakértő bizottságnak ő volt az egyetlen tagja, aki az antant ellenségeinek országából származott. A bizottság többi tagja mind semleges államokból való volt. Teleki a bizottságot meggyőzte térképrajzoló módszerének helyességéről s ezen az alapon is terjesztették elő szakértő véleményüket. Ezzel azt lehet mondani, hogy a Teleki-féle módszer nemzetközi szankciót nyert s a „Carte-rouge” valóban az igazságot tünteti föl.

Ez a térkép már a párisi béketárgyalások előkészítésekor készült, számtalan más, rendkívül súlyos érvelésű dolgozattal, amelyeket Teleki ösztönzésére és megbízásából a legkiválóbb szakférfiak készítettek. A „Magyar Béketárgyalások” cím alatt magyarul, franciául és angolul megjelent öt kötetes, hatalmas mű valóban nagybecsű okmánytár, amelyet a földrajz tudománya ma már nem nélkülözhet.

Az összeomlás után sem szűnt meg tudományos tevékenysége.

Allandóan jelentek meg kisebb cikkei és ismertetései, most leginkább a gazdasági földrajz és a földrajz oktatásának kérdéseiről. Kiemelkedik ezek közül kitűnő munkája: „Amerika gazdasági földrajza, különös tekintettel az Északamerikai Egyesült Államokra*.” Ezt szerényen csak egyetemi jegyzetnek minősítette, pedig rendkívül alapos ismeretek és megfontolások alapján mutatja be, hogy az Unio gazdasági életének jelenségei milyen szigorú függvényei a földrajzi tényezőknek.

Azt hiszem, hogy Teleki Pál földrajzi irodalmi működésének egyik legnagyobb értéke: „Európáról és Magyarországról” címen megjelent munkája.**Ebben a kötetben tizenkét olyan előadását gyűjtötte össze, amelyeket legnagyobbbrészt külföldön tartott s ott meg is jelentek idegen nyelven is, különböző folyóiratokban. Valamennyi földrajzi tudományos problémát tárgyal, de mindig olyan vonatkozásban, hogy hazánk szomorú gazdasági helyzetét a szörnyű igazságtalanságok következtében beállott, tarthatatlan zürzavart világítsa meg s igazságot szerezzen hazánkunk. Temérdek gondolatot látunk ebben a nagyon értékes könyvben úgy megjelenni, hogy mindég kiviláglik belőle Teleki Pálnak az az állandóan hangoztatott hitvallása, hogy a gazdasági élet jelenségei és a történelem eseményei a legszigorúbb összefüggésben állnak a földrajzi tényezőkkel.

Ezt a felfogását a földrajzról világosan kifejtette már „A földrajz az életben és az iskolában” című rövid értekezésében***. Azt mondja ebben, hogy: „Megengedem, hogy morfológiai ismeretek nélkül is meg lehet tanulni egy országnak domborzati alakulatait; hogy történelmi ismeretek nélkül is lehet tudni határait, városait, útjait; hogy a közgazdasági tudományokban való minden jártasság nélkül is meg lehet tanulni, hogy melyek természetvényei, lakosságának foglalkozásai; de megismerni, mint szerves egészet, mint geográfiai tényezőt látni és megérteni azt az országot a rokon tudományok ismerete nélkül lehetetlen.”

Lehetetlenség volna felsorolni itt mindazt a temérdek írását, amivel a földrajztanítás középiskolai és egyetemi kiterjesztését és kimélyítését sürgette, mert éppen a földrajzot tartotta a leghatásosabbnak az általános műveltség megszerzésére. Előbb említett munkájában mondja: „Az életnek az élet a mestere és a földrajz, mint a földfelszín életének tudománya, filozófiája, tanítani, nevelni, irányítani van hivatva életünket. A geográfiának össze kell foglalnia mindazt, amit a földfelszínről és életről tudunk és ezen szövevényes folyamatok sokoldalú megvilágításának filozofikus eredményeképpen át kell értenie, át kell éreztetnie velünk ennek az életnek és tényezői-

* Az Egyetemi Közgazdaságtudománykari Ifjúsági Egyesület Jegyzet-szerkesztő Bizottsága megbízásából jegyezte Kocsis Ferenc, egyetemi közg.-kari hallgató. Budapest, 1922. 8°, 220 oldal, Centrum Kiadóvállalat Rt.

** Budapest, 1934. Athenaeum. 8°, 199 oldal, 20 ábra.

*** Budapesti Szemle 1914. 373—386. 1.

nek jelentőségét, hogy benne helyünket megállhassuk.“ Olyan meggyőző szavak, olyan világos okfejtés, hogy az elfogulatlan bírálónak okvetlenül el kell fogadnia. Sajnos, azonban egyetemünkön és a középiskolai oktatásban sem volt eredményes Telekinek ez a sürgetése. A Közoktatási Tanácsban viselt elnöki tisztéről is lemondott, mert irányelveit nem honorálták. Amit azonban ebben az irányban írt és működött, az örökbecsű. Az ő kezdeményezésére alakult meg a Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet s mindkettő fölbecsülhetetlen értékű tudományos anyagot gyűjtött össze.

Kétségtelen, hogy a földrajzi ismeretek megszerzésének és az ifjúság ilyen irányú nevelésének érdekében foglalkozott a cserkészettel. A cserkészek forrón szeretett, kedves Pali bácsija elévülhetetlen érdemeket szerzett ennek az intézménynek felvirágoztatásában. A gödöllői dzsembori többet használt a magyar nemzetnek abban a tekintetben, hogy a külföldiek megismerjék és megszeressék, mint egy könyvtárra való propagandáirat. De a cserkészek megszeretik a természetet, megismerik a magyar földet s nemcsak kitűnő honvédei, hanem kitűnő ismerői is lesznek hazánknak s a Teleki-féle földrajzirány olyan lelki műveltséget adhat nekik, amely minden más tanító és nevelőeszközt felülmúl!

Tudományos szempontból mindenesetre legértékesebbek azok a dolgozatai, amelyeket mint a Közgazdaságtudományi Karon a gazdaságföldrajz tanára tett közzé szaktudománya köréből. Sajnos, hogy temérdek nemzetvédő, tudományfejlesztő és politikai tevékenysége közben már nem foglalkozhatott többé a kartográfia történetével. A hazafi, az államférfi elnyomta benne a tudóst. Mint államférfi a legnagyobb tiszteletnek és szeretetnek örvendett. Gondolatainak nemességét, törekvéseinek szent tisztaságát, lelkének végtelen becsületességét minden politikai beszéde fényesen világította meg. Soha el nem múló érték az a beszéde, amit az 1939—1940. évi költségvetés megajánló vitájának befejezéséül mondott a képviselőházban.* Egész nemes, szép életének leszűrt bölcsességét, a nemzetéért aggódo lángelme sürgető, követelő tanításait tartalmazza s bizony minden magyar család asztalán ott kellene lennie ennek a tízparancsoltnak, mert nagy veszedelemben forgó nemzetünk jövőjét csak ilyen lelkülettel tudjuk biztosítani!

Teleki Pál grófot siratja az egész nemzet. De léghobban sirathatjuk mi, geográfusok. Tanított, lelkesített bennünket, mindenképpen igyekezett látókörünket emelni, a földrajz igazi mivoltának művelésére buzdítani. Mennyit írta, mennyit mondta, hogy ne lexikális adatokat, ne neveket és számokat tanítsunk, hanem összefüggéseket. Az adatokat mindig meg lehet találni a térképeken és a könyvekben, de a temérdek, lélek nélküli adat nem ér semmit, fölösleges teher az emlékezetben. Annál becsesebb az a lelki kultúra, amit úgy

*Egy év a nemzet életében. A miniszterek beszédeinek gyűjteménye az 1939—40. évi elszámolásról és költségvetésről. Stádium Sajtóvállalat Rt. 1940.

mondhatnék, egy szóval, Teleki után, hogy „geográfiai érzék“. Hogy lássa az összefüggéseket, ahogyan a domborzat, az éghajlat, a földrajzi fekvés, a történelem eseményei és az ember műveltsége mind összejátszanak, hogy a ma látható, teljes földrajzi együttest, a teljes földrajzi képet létrehozzák. S Telekinek minden munkáját ez a rendkívül széleskörű tudás és ez a filozófikus összefoglalás jellemzi. Nagy, kétkötetes munkája: „A gazdasági élet földrajzi alapjai“ ennek az iránynak a koronája s a magyar földrajztudománynak soha el nem múló értéke.*

De nemcsak mint tanítómesterünket, nemcsak mint egyik legszorgalmasabb munkatársunkat siratjuk, hanem elvesztettük vele a földrajz nagytekintélyű patrónusát is. Közmondásos szerénysége és puritánsága ugyan sokszor visszatartotta őt attól, hogy energikusabban álljon ki a földrajz védelmében, mert attól félt, hogy egyoldalúsággal, részrehajlással vádolják meg. Ettől ugyan nem kellett volna félnie, mert hisz látjuk, hogy más tudományok művelésének területén nem tapasztalható ilyen rezerváltság. De azért mégis sokat tett a földrajzért és a Földrajzi Társaságért s minden jó ügyet szívvel-lélekkel támogatott.

Most magunk maradtunk. De az ő szelleme megmaradt műveiben, tanításaiban s ezek mindég segítségünkre lesznek, mert mindég hivatkozhatunk rá, hogy hazánknak egyik legnagyobb, legnemesebb történelmi alakja így gondolta, így kívánta. Amint a politikai életben őt a legragyogóbb mintaképnek állíthatjuk oda, úgy a magyar tudományok történetében is mint soha ki nem alvó, fényesen világító fáklya fogja számunkra a követendő utat megvilágítani!

Ezzel Társulatunk LXIX. rendes közgyűlését megnyitom.

* Dr. Koch Ferenc és dr. Kádár László jegyezték le előadásait s ezeknek a jegyzeteknek alapján készült a szép kiállítású könyv. Budapest, 1936. Centrum. 8°, 751 oldal, két kötetben.

Thirring Gusztáv †
(1861—1941)

Irta: Réthly Antal dr.

Halk szavú tudós volt, fegyelmezett gondolatait szóban és írásban is a legszabatosabban fejezte ki. Mind az, amit *Thirring* kimondott vagy leírt, ércnél is maradandóbb: igazság. A földrajzi tények és a statisztikai számok tömkelegéből közel másfél emberöltőn át éles bírálattal és meglátással hámozta ki a való igazságot. Írásai maradandó értékűek. Sok helyen úttörő munkát végzett. Eredeti gondolatai voltak, nagyszerű szervező képességgel áldotta meg az ég, amit legjobban bizonyít a Székesfővárosi Statisztikai Hivatalnak alatta történt nagyarányú fejlődése, a magyar természetjárásnak az ő irányítása, az ő gondoljai alatti hatalmas fellendülése. A világ-

háborúban a fővárosi liszthivaltat vezette s az kitűnően működött. Jóságosan szigorú ember volt, aki mindenkin segíteni akart, ha megérdemelte támogatását és sokan állottunk ravatala körül, akik még halála után is adósai vagyunk és csak a hála érzetével gondolhatunk a mi szeretett Guszti bátyánkra.

A magyar tudományos élet büszkeségét és kimagasló egyéniségét veszítettük el ez évi március 31.-én *Thirring* Gusztávval. Első dolgozatával a földrajzzal jegyezte el magát, ami érthető is, mert a Földrajzi Társaságba 17 éves korában lépett be, mint középiskolai diák, de a névjegyzékben csak 1881 óta szerepelhetett. 63 évig volt tagja Társaságunknak és ezt a sírig tartó hűséget talán akkor fogadhatta meg, amikor 1882-ben a Társaságtól az egyetemi hallgatók részére kitűzött pályázaton pályadíjat nyert. Két pályatételt tűztek ki. A második „*Kívántatik Magyarország valamely vidékének — a Bakony kivételével — ismertetése különösen topo- és etnográfiai tekintetben*“. Ennek első díját, az 50 arany frankot, *Thirring* nyerte el „*Sopron megye természeti viszonyairól*“ írott munkájával, a második díj *Simonyi Jenő*é lett „*Kalocsá*“-ról írott dolgozata jutalmul. A Társaság 50 éves multjáról írott Emlékezésben *Havass Rezső* így ír a történetekről: „Mindenki szép reményekkel nézett akkor a két ifjú geográfus felé, s a remények beteljesedtek. *Thirring* ma tudományos világunkban kiváló helyet foglal el: Társaságunk alelnöke, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója. *Simonyi Jenő* pedig középiskolai tanári pályán s mint tankönyvíró vívott ki szép nevet magának. *Thirring* valóban a földrajztudomány terén kifejtett működésével tűnt fel, itt aratta első komoly sikereit. Az oroszláncörmények korán kiűtköztek. Földrajzi tanulmánya során nyerte el azt a képességet, hogy mint turista nyitott szemmel járja a szebbnél-szebb tájakat és első nagyobb földrajzi tárgyú értekezése szűkebb hazája vidékéről, a Rozália hegységről szól. (*Rozália hegység, 1884.*) Bölcsészettudományi értekezése éghajlati tárgyú volt. (*Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai, 1885.*) A földrajzhoz mindig hű maradt — hiszen demográfiai működése is tágabb értelemben a földrajzhoz számít, — mert végül élete alkonyán még megajándékozta a magyar földrajzi irodalmat *Magyar László* páratlanul értékes, sok új ismeretlen adattal bővelkedő és nagy alaposággal megírt életrajzával (1937). Ezt a munkát saját költségén jelentette meg. Hosszú éveken át gyűjtötte az addig még ismeretlen adatokat és csak hálások lehetünk *Thirringnek*, hogy ezt a munkát megírta. A földrajzi felfedezések iránt kora ifjúsága óta nagyon érdeklődött és már 1884-ben megírta *Serpa Pinto* délafrikai utazását. *Hedin* *Sven* munkái közül is három kötetet fordított le a Magyar Földrajzi Társaság megbízásából.

Thirring 1861. december 25-én Sopronban született, régi soproni bennszülött családból. Budapesten középiskolai tanári oklevelet és ugyanott bölcsészettudományi doktorátust szerzett. Komoly és sokoldalú földrajzi, statisztikai és a természetjárással foglalkozó

irodalmi működés után 1897-ben a Pázmány Péter tudományegyetemen a demográfia magántanárává képesítették. *Lóczy Lajos* tanácsára néhány éven át a demográfia mellett a politikai földrajzot is előadta és ekkor különösen nagy volt hallgatóinak száma. Magam is hallgattam a végtelenül kedves tudós Magyarország statisztikai és politikai földrajza c. előadását. Szokatlanul sokan voltunk óráin, amelyek végig élvezetesekek és nagyon tanulságosak voltak. Órái után egy-ketten elkísértük és ekkor még külön megvilágításba helyezte az elmondottakat. Értékes tudományos működését hamar felismerték, 1906-ban Öfelsége a rendkívüli egyetemi tanári címmel tüntette ki. Közel hat évtizedes tudományos pályáján többször fordult felé az államfő kegye és belföldi, valamint a külföldi tudományos testületek kitüntetései felette számosak voltak. A Nemzetközi Statisztikai Intézet tiszteleti tagjául választotta (1937).

Tudományos működésének irányára nagy jelentőségű volt az 1884-es esztendő. Ekkor, mint hallgató, *Lóczy Lajossal* bejárta a *Hegyes-Drócsát*, valamint a *Pojána-Ruszkát*. Az akkor együtt eltöltött hónapok vetették meg az alapját a két nagy tudós sírig tartó barátságának és ha idővel *Thirring* más téren is működött, a Magyar Földrajzi Társaságban, valamint a Magyar Turista Egyesületben együtt dolgoztak.

Thirring szívvel, lélekkel geográfus volt. Életének leghőbb vágya, célja a földrajzi tanszék elérése. Azonban már *Hunfalvy János* életében, az akkor még csak 26 éves *Thirring* a fővárosi statisztikai hivatal szolgálatába lépett, mert tisztán látta, hogy az ekkor már országoshírű *Lóczy Lajos* mellett az esetleg megüresedő tanszék betöltésekor neki kevés kilátása van, mert még nagyon fiatal. Ezért választotta *Körösy József* ajánlatára a statisztikai pályát, amire már az egyetemen is készült, amikor *Konek* (1882) és *Török* előadásait hallgatta.

Hunfalvy János halála után a csonkán maradt „*Egyetemes Földrajz*“ III. kötetét ő fejezte be és rendezte sajtó alá. Tudjuk, mit jelentett a magyar földrajzi irodalomnak a „*Hunfalvy*“! Sajnos, még így is csonkán maradt, mert őt kötetre tervezték. Magyarországon ilyen rendszeresen tárgyaló földrajzi munkát azóta sem írtak. Nélkülözi is az egyetemi ifjúság az egyetemes földrajzot. *Thirring* 1884—1888-ig az egyetem anthropológiai tanszékén mint tanársegéd működött, majd, mint már említettem, a Fővárosi Statisztikai Hivatalba lépett át. Ebben a gyorsan fejlődő hivatalban tudományos működése is más irányba terelődik. Országos, majd világhírű statisztikussá válik. Tanulmányai magyar, német, francia, olasz, angol nyelven jelennek meg és sok hatalmas kötet hirdeti kiváló munkabírást és a nagy anyagon mindvégig való uralmát. „*Budapest fejlődése 1873—1923*“ c. művét a Magyar Tudományos Akadémia a *Széchenyi*-díjjal tüntette ki. De nem lehet feladatomban a statisztikus *Thirring* méltatása. Az e téren kifejtett működésével világhírré tett szert és sok egyéb munkájával nyert akadémiai, vagy más hazai, illetve külföldi tudós testületek részéről kitüntetést. Leg-

utolsó és talán legnagyobb akadémiai elismerése akkor érte, amikor a Marczibányi mellékjutalmat nyerte el (1939) még pedig *Magyarország népessége II. József korában* (1938) c. nagyszabású művéért.

Thirring működésében tevékenységének három egymással párhuzamos irányát lehet felismerni. Már mint középiskolai tanuló rajongója a soproni hegyeknek és bejárja a Rozália hegységet. Szerette a természetjárást és ezzel együtt a szabad természetet. Megismerte a magyar földet és egyetemi tanulmányai során olyan ismeretekre tett szert, hogy mindjobban megértette, mit is lát a váltakozó hegyek-völgyekben. Ekkor támad fel benne a geográfus. Második pályaválasztásakor a számokkal lép frigyre és statisztikai működése a magyar geográfiának is végtelen nagy hasznára válik. Egy időben mindhárom irányban nagyot, jelentőset és maradandót alkotott. Végül a vezéregyenységek között is első lesz.

1889-ben *Téry Ödön*nel a Magyarországi Kárpátgyesület Budapesti Osztálya megbízásából megindítja és szerkeszti a *Turisták Lapját* (1893-ig). 1891-ben *br. Eötvös Loránd*, gróf *Teleki Géza*, *Téry Ödön* és több kiváló kortárrsal megalapítja a *Magyar Turista Egyesületet*, amelynek végül díszelnöke. A természetjárás terén kifejtett irodalmi tevékenysége szoros kapcsolatban áll a geográfiával és neki köszönhető a magyar turistaügy csúcsszervezetének, a *Magyar Turista Szövetségnek*, a megalapítása. 1900-ban megírta a „*Budapestkörnyéki kalauz*”-t és ez a munka a magyar turista irodalomnak még ma is egyik remek gyöngyszeme. Azóta is sok kalauzt írt és szerkesztett (Budapest jobb- és balparti környékét stb.) és ezek között is kiemelkedik az, amelyet szeretett szülőföldjének, Sopronnak és a magyar Alpoknak szentelt.

A Magyar Földrajzi Társaság 1887-ben titkárává választotta, 1890-ben választmányi tag és 1914 óta haláláig a Társaságnak köztitizetletben és szeretetben állott alelnöke, az ez évi januári választmányi ülésen még elnökölt is. 1931-ben a Társaság tiszteleti tagjául választja. Résztvett a Társaság életének minden fontos mozzanatában és a legnagyobb gonddal örködött a Társaság érdekein. 1914-től 1917-ig Társaságunk Gazdaságföldrajzi Szakosztályának elnöke volt. A Társaság ülésein sok előadást tartott. Titkár korában elkészíti a Földrajzi Közlemények első 15 kötetének név- és tárgymutatóját, amivel már akkor is roppant lelkiismeretességről és hanyaszorgalmáról tesz tanuságot. 1890-ben *Jankó János* titkárral egybeállította a Társaság könyv- és térképtárának címjegyzékét (1873—1889) és 1903-ban a Választmány megbízásából elkészíti a Társaság ma is érvényben lévő könyvtárszabályzatát.

A földrajzi irodalom terén való működése ugyancsak sokoldalú volt, térképeket szerkesztett azokhoz, magyarázó szöveget írt. Budapest különböző nyelven megjelent leírásai fővárosunkat a külfölddel valóban szakavatott tollú ember révén ismertették meg. Statisztikai működését is a földrajzhoz számíthatjuk, mert a szerves életövbén az ember elhelyezkedése és ennek változásai ugyancsak földrajzi

tényezőktől függenek. *Thirring* az emberföldrajzban (leíró demográfia), valamint a demológiában (a demográfiának az ember elhelyezkedését és változásait tárgyaló része) nagyot és rendkívül értékeset alkotott. Amikor ravatalánál búcsúztattuk, egymással vetekegett a statisztikus, a geográfus és a természetjáró, mert mindegyike magáénak vallotta. De magukénak vallották a Civitas Fidelissima szónokai is, mert az ő fáradhatatlan működésének végtelenül nagy része volt abban, hogy Sopron magyar maradt. A német anyanyelvű szülőktől származott *Thirring* izzig-vérig magyar volt, az 1921. évi december 14.-i soproni népszavazás eredménye *Thirringnek* a nagy hazafinak, aki Magyarország kultúrtörténetében már előkelő helyet foglalt el, hazánk históriájában is igen méltóan nemes helyet biztosított. Szeretett egyéniségét nem feledjük el. Végtelenül fürge, mozgékony, minden jó ügy iránt lelkesedő volt. A barátságot komolyan vette és ha barátjával igazságtalanság történt, bátran kiállott mellette. Ezért volt olyan sok őszinte hive és siratták meg olyan sokan, amikor a pátriárkák korában örök nyugovóra tért.

Emlékét a magyar geográfusok kegyeletos szeretettel fogják megőrizni, egyéniségében pedig mindig a munkásságában feltétlenül megbízható tudóst, a fáradhatatlanul szorgalmú munkást és az áldozatkész barát példaképét látják.

*

Thirring Gusztáv irodalmi működése oly nagy, hogy annak csak egyszerű felsorolása is hatalmas füzetet töltene ki. Szükségesnek tartom, hogy itt legalább a legszorosabban földrajzi tárgyú munkáiról megemlékezzem. Statisztikai irányú irodalmi működése valósággal kis könyvtár. A természetjárással foglalkozó munkássága is igen terjedelmes. Könyveinek, tanulmányainak, leíró- és újságcikkeinek száma végtelenül nagy.

A Rozália hegység. (F. K. XII. kötet. 1884. 245—262. és Sopron XIV. évf. 77—82 számban.)*

La Montagne Rozalia. (B. S. H. G. XII. évf. 1884. 59—65. lap.)

A Dél-Afrikában tett legnevezetesebb utazások rövid vázlat. (Utazások Könyvtára, III. kötet Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül. Budapest, 1884. 3—42. lap.)

Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai. Adalék Magyarország éghajlati viszonyainak ismeretéhez. Budapest, 1885. (8°, 72 lap, 17 ábrával.) Bölcsészettudományi értekezés.

Torontál megye rövid földrajzi leírása. Magyarázata Gönczy Pál megyei térképéhez. Budapest, 1886. Kiadja Posner K. Lajos (8°, 18 lap.)

Vasvármegye rövid földrajzi leírása. Magyarázata Gönczy Pál megyei térképéhez. Budapest, 1886. Kiadja Posner K. Lajos (8°, 16 lap.)

A Fertő és vidéke. (F. K. XIV. évf. 1886. 469—508. lap és külön kiadásban is.)

Le lac Fertő et ses environs. (B. S. H. G. XIV. évf. 1886. 135—140.)
Vázlatok a Pojána-Ruszká hegységből. (M. K. É., XIII. évf. Igló, 1886. 129—167. lap.)

* *Rövidítések:* F. K. = Földrajzi Közlemények. — B. S. H. G. = Bulletin de la Société Hongroise de Géographie. — M. K. É. = Magyarországi Kárpátgyűjtő Évkönyve. — J. U. K. = Jahrbuch des Ungarischen Karpathenvereins. — T. L. = Turisták Lapja.

- Skizzen aus der Pojana-Ruszka.* (J. U. K., XIII. évf. 1880. 40.)
- Beiträge zur Kenntniss des Klimas von China.* (Meteorologische Zeitschrift, Berlin, 1887. 279—288. lap.)
- Utirajzok Arvavármegye déli részéből.* (M. K. É., XIV. évf. 1887. 77—119 lap és külön kiadásban. Igló, 8°, 47. lap.)
- Reiseskizzen aus der südlichen Arva.* (J. U. K., XIV. évf. 1887. és külön kiadásban is, Igló, 8°, 50. lap.)
- Titkári jelentés a Magyar Földrajzi Társaság 1887. évi működéséről.* (F. K., XVI. évf. Budapest, 1888. 99—107. lap.)
- Újabb adatok Magyar László életrajzához.* (F. K., XVI. évf. Budapest, 1888. 333—344. lap.)
- Beiträge zur Bibliographie Ladislaus Magyars.* (B. S. H. G., Budapest, XVI. évf. 1888. 70—77. lap.)
- Név- és tárgymutató a Földrajzi Közlemények I—XV. kötetéhez.* (1873—1887. Budapest, 1888. 27. lap.)
- Budapest környékének közlekedési eszközei.* (T. L., I. évf. 1882. 192—195. lap.)
- Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság könyv- és térképtárának 1888. évi gyarapodásáról.* (F. K., XVII. évf. 1889. 46—47. lap.)
- Térképoltasásról.* (T. L., I. évf. 1889. 131—137. és 239—40. lap.)
- Magyar Földrajzi Intézet.* (U. o. II. évf. 1890. 262—263. lap.)
- Afrika fali térképe.* (Kogutowicz Manóval együtt. Hölzel és Tsa kiad., Budapest, 1890.)
- A Magyar Földrajzi Társulat Könyv- és Térképtárának címjegyzéke 1873—1889.* (Dr. Jankó Jánossal együtt. Kiad. Magyar Földrajzi Társulat, Budapest, 1890. 8°, VIII. és 132. lap.)
- Hunfalvy János Egyetemes Földrajza.* III. kötet: Északi és Közép-Európa földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Befejezte és sajtó alá rendezte Th. G. (8°, IX. és 590. l.). Budapest, 1890. Athenaeum kiad.
- Jelentés a Magyar Földrajzi Társaság könyv- és térképtárának 1889. évi gyarapodásáról.* (F. K. XVIII. évf. 1890. 9—10. lap.)
- Egyeséges idő.* (T. L., IV. évf. 1892. 45—53. lap.)
- Turisták Naptára az 1892. évre.* Kiadja a Magyar Turista Egyesület, Budapest, 1892. (8°, VIII. és 173. lap.)
- Budai hegyvidék.* Szent-Endre és Visegrád vidéke. 11 képpel. Osztrák-magyar monarchia írásban és képben c. vállalat magyarországi részének III. kötetében. 1893. 535—564. lap és külön kiadásban is, 4°.)
- Szöveg Magyarország kézi atlaszához.* Kiadja a Pallas irodalmi rt. (4 r. 21. lap.) Budapest, 1898.
- Hedin Sven: Azsia sivatagjain keresztül.* (Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.) Budapest, 1901. Fordítás.
- Budapest.* (György Aladár: A Föld és népei. V. kötet. Magyarország 1905. 288—308. lap.)
- A magyar Alpok vidéke.* (U. o. 1905. 365—376. lap.)
- Hedin Sven: Azsia szívében.* (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.) Két kötet. Budapest, 1906. Fordítás.
- Budapest und Umgebung, in Worte und Bild.* Budapest, 1913. Hornyánszky kiadásában megjelent képes album szöveggel. (128 oldal.) Francia és angol nyelven is.
- Budapest.* (Lasz Samu Földrajzi olvasókönyvének I. kötetében.) 1913—1914. *Volkskundliches aus Ungarn.* (Deutschland, VII. évf. 1916.. 16. sz. 89—95. lap.)
- West-Hungary.* (East-European Problems No. 6. Budapest, 1920; k. 8°, 8. lap.)
- Westungarn.* (Vaterländischer Volkskalender, 1921. 63—67. lap.)
- Budapest — eine Donautadt.* (A Woche c. folyóirat. 1922. évf.-ban.)
- Sopron.* (A Sopron, Civitas fidelissima c. munkában, 1924—25. 6—14. lap.)

A meteorológia a statisztikában. (Székfoglaló előadás a Magyar Meteorológiai Társaságban. „Az Időjárás” XXXV. évf. 1931. 145—149. old.) Budapest, 1931.

Die Meteorologie in der Statistik. U. o. 173—174. old.

Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adatok a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaival, 2 térképpel és 38 képpel. A Magyar Földrajzi Társaság támogatásával. Budapest, 1937. Kilián Frigyes. (8°, VIII., 166. l.)

Magyar László a magyar köztudatban. Valóság és fantázia. (A Földgömb, VIII. évf. 7. sz. 1937, szept. 250—252. lap.)

Földrajzi visszaemlékezés. A Soproni evang. liceum diákszövetség Évkönyve, Sopron, 1938. 87—90. lap.)

A Hoang-ho törmelékkúpja.

Irta: Cholnoky Jenő dr.

A Hoang-ho ismerete, sajnos, az utóbbi évtizedekben, az örökös forradalmak és háborúskodások miatt, közelről sem fejlődött annyira, mint amennyire ez a rendkívül érdekes és különös folyó megérdemelné.

Tudjuk, hogy Tibetben ered, mintegy 4000 m magasan fekvő medencében, a Csillagtavaknak nevezett, 3554 m (?) magasan fekvő morénatavakból, aztán keresztül folyik az Oring-nor és Caring-nor tavakon s belekerül abba a mély kanyonba, amely megkerüli az Amnye-macsin-hegységet. Ezt a vidéket újabban, különösen amerikaiak keresték föl* s az ő leírásaikból és képeikről láthatjuk, hogy a régibb kutatók leírásai mennyire hűen ecsetelték a folyó nagyszerű kanyonját. Az Amnye-macsin legnagyobb magasságát 8500 m-re becsülik, tehát a Himalájával vetekedő hegyóriás. A kanyon mélységét 1000 méterre teszik, de nem igazi kanyon a mi meghatározásunk értelmében, mert terraszok is látszanak benne. A mély völgyet illetőleg még mindig Lóczy megfigyelései a legjobbak.

Lan-csou-funál ér ki a folyó ebből a han-hai-rétegekbe vágódott völgyből, itt völgye nem mély, sekély, azért itt kitűnő átkelőhely van a folyón, ez adja meg Lan-csou-fu jelentőségét. A város alatt megint infernális mészkőfalak közé vágódik be a folyam s csak Ning-hszia oázis-város vidékén ér ki az Ordosz medencébe s ott mint alsószakasz jellegű folyó szerteszét ágazik, *tehát* lehet vele öntözni.

Az Ordosz medencében nagyot kerül a folyó északra, két derék-

* Andrew, R. Ch.: Central Asiatic Expeditions, Natural History of Central Asia. New York. Most jelennek meg a nagyszerű kötetek. Nagyon érdekes Joseph F. Rock utazása is (Nat. Geogr. Mag. 1930. febr.).

szögben s dél felé futó darabját különösen A. Tafel ismertette meg,* Ho-kou és Tung-kuan közt. Tung-kuan erődnél a folyó visszatér a Kuen-lün láncaihoz, keletre fordul s felveszi a Vei-ho folyó irányát, mert hisz ennek a történelmileg oly nagyjelentőségű Vei-ho-medencének ez a főfolyója s a Hoang-ho, bár sokszorosan nagyobb nála, mégis csak mint mellékfolyó torkol bele. A Vei-ho-medencében fekvő Hszing-an-fu ezer évig volt Kína fővárosa!

Tung-kuantól keletre Richthofen leírása szerint függőleges löszfalak közt folyik a folyó, majd 60 kilométerrel alább kitágul a völgy s a folyó kilép Földünk legnagyobb törmelékkúpjára.

A folyó vízgyűjtő területe aránylag kicsiny. Összehasonlítás végett álljon itt a következő néhány adat:

Folyó	Folyó hossza km	Vízterülete km ²	A folyó 1 km. hosszára jutó vízterület km ²
Duna	2890	808.600	283.2
Tisza (kanyarulatok nélkül)	649.2	153.000	235.7
Hoang-ho	3554	719.350	202.4
Mississippi	6970	3,275.000	469.9

Ez az aránylag kicsiny vízgyűjtőterület sajnos, egészen félpusztai éghajlat alatt van s az egész terület körülbelül mindig egy időben kapja a csapadékot. Tudjuk, hogy ez a vidék a monzun szélrendszer hatása alatt áll, tehát télen igen kemény, száraz hideg van, nyáron pedig az ocean felől befutó nyári monzun temérdek csapadékkal önti el a hegyeknek tenger felé fordult lejtőit. Az Ordos medencébe ilyenkor sem jut csapadék, azért sivatag a legnagyobb része. Sőt a Hoang-ho vízgyűjtőjének legnagyobb részére is csak hegyeken átkelt, lefelé szálló légáramlás jut, tehát az eső kevés. Rendkívül érdekes például a Cin-ling-san déli és északi lejtője közt mutatkozó különbség. A déli lejtő a mi Földközi tengerünket körülvevő, nedves éghajlatú vidékekhez hasonlóan, gyönyörű növényzettel borított, szépen művelt, sűrűn lakott terület, északi lejtőjét vastagon betakarja a lösz s az egész Vei-ho medence poros, száraz löszvidék.

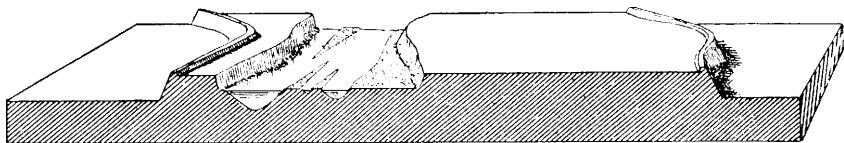
De ha a monzun általában délkeleti irányát kissé eltérőleg keleti, vagy északkeletivel váltja föl, akkor felhőszakadásszerű esőzések zuhannak le a Vei-ho medencében, meg San-hszi felvidékén s a Vei-ho, meg a Fön-ho valóságos sárfolyamokat zúdítanak a Hoang-hoba s olyan árvizet okoznak, amely ellen a kínaiak alig tudnak védekezni. Ezek a váratlan, hirtelen áradások jellemzik a folyót. A Jang-ce-kiang mellékfolyói igen nagy területről szedik össze a vizet s a mellékfolyók vízvidékének nem egyforma az éghajlata, nem áradnak meg egyszerre váratlanul. A Jang-ce-kiang különböző éghajlatterületekről szedi a vizét, tehát megérdemli a folyam nevet, hajózható s ezért a kínaiak „kiang“-nak nevezik. A Hoang-ho azonban olyan, mint a patak, hogy vízgyűjtő-

* A. Tafel: Meine Tibetreise, Stuttgart, 1914. 2 kötet.

területén egyszerre van szárazság, vagy esőzés, tehát igen heves vízjárása van. Az ilyen vízfolyást nevezzük pataknak s heves vízjárása miatt torrensnek is nevezhetnők. A kínaiak, mivel nem hajózható, bár nagyobb a Dunánál, csak „ho“-nak nevezik.

A folyó vízmennyiségét újabban senki sem tanulmányozta. A régibb adatokat összeállítottam a kínai folyószabályozásokról szóló munkámban,* azért itt ezekre csak hivatkozom. Annyi bizonyos, hogy a folyó közepes vízmennyisége Kai-föng-fu előtt mintegy $800\text{--}1200\text{ m}^3/\text{sec}$, árvize pedig $20.000\text{ m}^3/\text{sec}$ is lehet, sőt ezt felül is múlhatja. A Duna legnagyobb árvize Budapestnél csak $10.000\text{ m}^3/\text{sec}$, pedig a Duna vízgyűjtő területe nagyobb, mint a Hoang-hoé, ámde a Duna „folyam“, mert különböző éghajlatú területeken szedi össze vizét. A Hoang-ho hozzá képest valóságos hegyi patak, szörnyeteg, nem csoda, ha a kínaiak „Kína bánata“ néven beszélnek róla.

A folyónak csak a törmelékkúpon lévő szakaszát ismerem, Kai-föng-fu vidékén. Amit ott láttam, az a legnagyobb mértékben meglepett, el sem tudtam képzelni, hogy ilyen elfajult, sőt elvadult állapotok lehetnek ilyen nagy folyón!

1. ábra. A Hoang-ho keresztmetszete Kai-föng-fu vidékén, törmelékgyűjtőben.

Kai-föng-funál a folyó állapotát az 1. ábra mutatja. A folyó medre zátonyos, mintegy 2,5 km széles. Az árvízgátak ott, ahol átkeltem a folyón, 11 km messze vannak egymástól. A gátak magassága majdnem 14 méter, a gátak közt lévő előteret mintegy 11 méter magasan feltöltötte a folyó s a folyó akkor észlelt középvízszintje 3,7 méter volt a mentesített terület fölött! Borzalmas állapot, nem csoda, ha állandóan veszedelemben forog a folyó környéke. De hisz kisebb-nagyobb mértékben minden folyó így viselkedik törmelékgyűjtőjén!

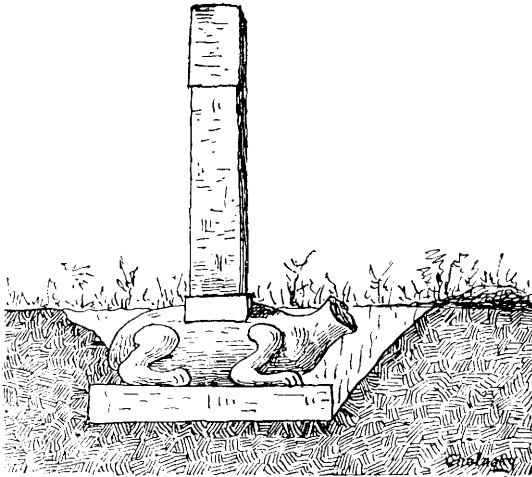
A Hoang-ho törmelékkúpja.

A Hoang-ho törmelékkúpjának csúcsa Huai-king-fu körül van s kerekén mintegy 150 méterre emelkedik a tenger szintje fölé. Rendkívül szabályosan lejt legyezőszerűen, elég ha valami jobb térképre egy pillantást vetünk, hisz a törmelékkúpon lefutó folyók olyan szabályosan, sugarasan futnak szét, hogy ez már maga minden kétségen kívül bizonyítja, hogy ez a 150 m-es magaslát szabályos kúpalakú.

* Dr. Cholnoky Jenő: Folyószabályozás és talajjavítás Kínában. Vízügyi Közlemények, XXI. füzet, Budapest, 1905.

Csak azt a kérdést lehetne fölvetni, hogy nem tektonikus eredetű-e? Kingsmill legalább annak tartotta s amikor tanulmányaimról Berlinben Richthofennek beszámoltam, ő is kételkedett, hogy ekkora óriási törmelékkúp elképzelhető-e? Ő ugyan a Német Földtani Társulatban tartott előadásában, 1874 szept. 12-én ezt a lehetőséget főlemlítette,* de egyébként olyan tektonikus mozgásokat is föltesz, amelyek később nem igazolódtak be.

Ha nem törmelékkúp, akkor csak tektonikus emelkedés lehet, mindenesetre csak azután, hogy az Alföld a tengerből kiemelkedett. Kétségtelenül ki lehet azonban mutatni, hogy ez lehetetlenség. Utazásomon Pekingtől Vei-huei-fuig állandóan olyan tengeri színlőn jártam, amely mintegy 100 m magas van a tenger szintje fölött. A színlőt csak a folyóvölgyek szakították meg s ezek nyílásában mindenütt hatalmas törmelékkúpokat láttam, ezeken a folyók erősen

2. ábra. Félig eltemetett emlékkő a Hoang-ho árterén. Szerző rajza a helyszínen.

elfajult, alsószakasz jelleggel futottak le. Ezek is már olyan nagy méretű törmelékkúpok, amilyenek nálunk ritkán fordulnak elő. Alföldünkön a Maros pliocénkori törmelékkúpjának sugara 50 km, kerek számban, a Kínai alföldön a Pei-ho, a Hun-ho, a Hu-tu-ho és a Csing-ho törmelékkúpja mindegyik legalább is ugyanekkora.

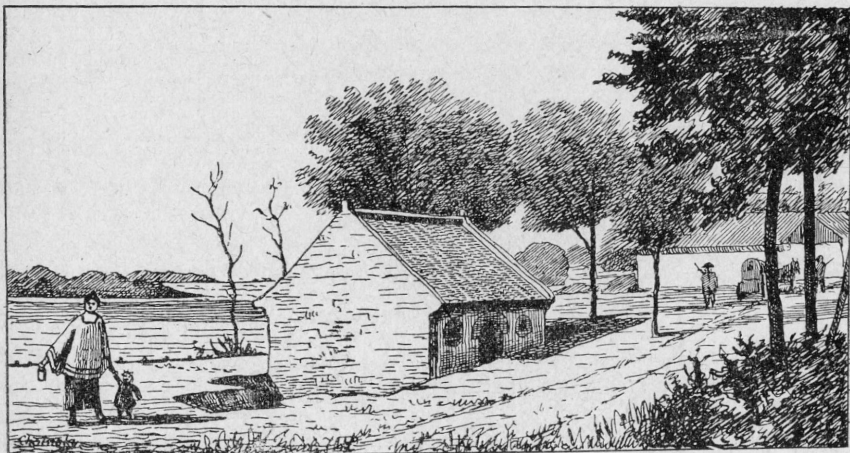
A san-hszii felvidék lába előtt végighúzódó terraszok magassága állandó, egészen Vei-huei-fuig. Ha a Hoang-ho törmelékkúpja tektonikus feldudorodás volna, akkor a terraszoknak erre felé emelkedni kellene. Erről azonban szó sem lehet. Vei-huei-funál a terrasz már alig magasabb a törmelékkúp felszínénél.

Ugyanez a tünemény pontosan észlelhető Kai-föng-futól délre, Vei-csuann-hsziénnél. Kis lépcsőfokkal mégyünk föl a tengeri szín-

* Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft, Berlin, 1874. XXVI. kötet. 958. oldal.

lőkre s ezeknek viszonylagos magassága a síkság fölött délfele fokozatosan nő, mert a síkság lejt dél felé.

A törmelékkúp északkeleti lábánál húzódik végig, a kúp és a san-tungi hegyek közt a Nagycsatorna, meglehetősen alacsony szinten, mivel hajózózsilip nincsen rajta,* tehát csak néhány méterrel lehet magasabban a tenger szintjénél. Ha a törmelékkúp tektonikus emelkedés volna, akkor szinte elképzelhetetlen véletlennek kellene mondanunk, hogy a felduzzadás lejtője éppen a san-tungi hegyek lábánál ér véget s minden eddigi tapasztalatunk szerint az emelkedésnek a san-tungi hegyekre is ki kellett volna terjeszkednie, ennek pedig semmi nyoma sincs.

3. ábra. Félíg földbe temetett kápolna a Hoang-ho törmelékkúpján. Szerző rajza a helyszínen.

A felhalmozódás rendkívüli nagyságára nézve már korábbi közleményeimben bizonyítékokat hoztam föl, olyanokat, amelyeket saját szememmel láttam. (2. és 3. ábra.) Az eltemetett, teknősbékas kömlék és a betemetett kis kápolna a tökéletes síkságon mindennél beszédesebb tanuja a feltöltődés gyorsaságának. A kis kápolnát körülásták, föltárták a betemető rétegeket s ezeken látni lehet, hogy teljesen vízszintes, folyami lerakódás. Rétegei mintegy $\frac{1}{2}$ m vastagok s ezeket egymástól humuszos, tűzezes rétegecskék választják el. Az elválasztó rétegecskékben a növényrészek még jól fölismerhetők, kétségtelenül tanúsítva, hogy egészen friss, alig néhány évtizedes lerakódásokról lehet csak szó.

Kai-föng-fu egyike a legnagyobb kínai városoknak. Környéke teljesen puszta homoksivatag volt ottjártamkor, a legutóbbi árvizek következtében. A város ép és új színezetű falai-feketén emelkednek

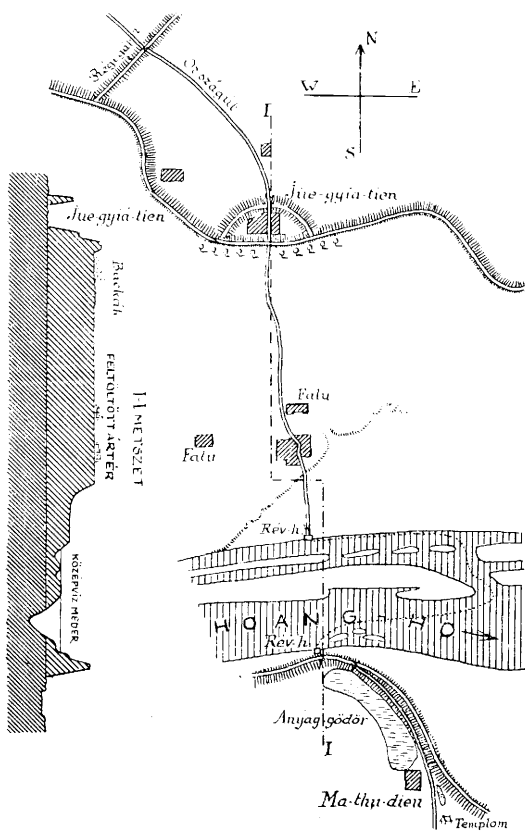
* Elias N. végigutazott ezen a csatornaszakaszon, igen pontos leírását adja, de zsilipeket nem említ.

ki a kopár homokterületből. Néhány rongyos, apró épületen kívül a városnak nincs külvárosa, mert az árvizek elpusztítanak. Van ugyan a városnak körgátja, nagy távolságban a város körül, de ez legnagyobbbrészt csak homokból van s alig teljesítené földadatát, legfeljebb egészen alacsony, sekély árvíz esetén. A város legbiztosabb árvízgátjai a hatalmas falak, azért tartják őket olyan kivételesen jókarban. Ezért aztán a város valóságos gödörben fekszik. Amikor a városba bementem, csodálkozva láttam, hogy milyen erős lejtőn kell bele leereszkedni. A mandarin panasza, hogy minden kis eső vízzel tölti meg a várost, meggyőzött róla, hogy az árvizek töltötték föl a város környékét, a belső terület pedig nem emelkedett. A mandarin állítása szerint a mai falak a régiek tetejébe épültek, mert a régi falakból alig látszott már ki valami a külső térszín fölé. A környező egész terület feltöltése miatt lehetetlen a városból a vizet levezetni.

Hasonló mélységben fekszik Vei-csuann-hszién is, becslésem szerint mintegy 2 m mélyen a külső térszín alatt. Sajnos, hogy mind a két városban a nép olyan ellenségesen viselkedett, hogy ez megakadályozta a részletesebb tanulmányokat.

Kai-föng-fu mindenesetre több ezer éves város. Mai falai, kívülről nézve egészen újaknak látszanak. A régi falakat tehát már egészen betemette az árvízi hordalék. A fal magassága mindenesetre lehetett 10 méter, tehát a város épülte óta legalább ennyivel töltődött a külső térszín. A város nem fekszik ennyivel mélyebben, de ez természetes. Először a város utcáit és udvarait eleinte kétségtelenül minden árvíz után próbálták feltölteni, különösen a gazdagabbak annak a tapasztalatnak alapján, hogy az árvíz a magasabban fekvő épületeket nem bántja. Már t. i. a záporosók okozta árvíz. Másodszor nem szabad elfelejteni, hogy itt a leghevesebb porhullások területén vagyunk. A Ming-sírok zárt templomépületének földjét több centiméter vastagon fedi a por, pedig az épület zárt, elég jó karban van. Gondolhatjuk, hogy a nagy téli szárazság idején a viharos, száraz téli monzun mennyi port hord ide a lösztartományokból. Az ártéren nem kötődik meg ez a por, mert alig van rajta növényzet, de a város házai közt nagyon jól megmaradhat s néhány ezer év alatt az egy méter vastagságot könnyen elérheti. De ha ettől eltekintünk is, a felgyülemelő szemét, épülettörmelék, meg különösen a mesterséges töltögetés, mint nálunk Szegeden, bizony megemelheti a város átlagos magasságát. Az ilyen brutális nagy munkákban a kínaiak kiválóak. 1642-ben Li-cö-csing mandzsui tábornok, hogy a Ming dinasztiahoz hű kai-föng-fui polgárokon bosszút álljon, átvágta a város árvízgátját. A víz elárasztotta a Hoang-honál mélyebben fekvő várost s a városban 20 láb (körülbelül 7 méter) magasan állt a víz és 200.000 ember fulladt a vízbe.*

* É. Biot: Mémoire sur les changemens du cours inférieur du fleuve Jaune. Journal Asiatique IV. Série. T. II. No. 7, p. 95, — Paris, 1843.

4. ábra. A Hoang-ho és árvízgátjainak térképe, Kai-fong-futól északra.

rencsésen kiállták az első év árvizét s az árvíz elvonulása után csodálkozva látták, hogy a külső térszín, de még a szoba feneké is tetemesen emelkedett. Ekkor emelték föl először a szemöldökfát. Azután jött a második árvíz. A talaj még jobban emelkedett, a szemöldökfát is újra emelni kellett, különben a lakók nem tudtak volna bejárni. A harmadik árvíz után lakhatatlan lett a viskó s gazdája elhagyta. Egész városok romjait lehet látni, teljesen betemetve a folyó hordalékával: a háznak csak a teteje látszik ki.

A folyónak ez a szörnyű lerakódása 1853. évi helyváltoztatása alkalmával csak a $115^{\circ} 20'$ keleti hosszúságig terjedt, ezen alul a folyó már törmeléklerakódás nélkül terült szét mocsaras árterén, de kétségtelen, hogy törmelékúpjának ez az újabb rétege fokozatosan nyomul előre s ráborul a régibb lerakódásokra.

A folyó hordalékának temérdekségét és roppant gyors felhalmozódását még a felhozott adatoknál is meggyőzőbben bizonyítja

Elias Ney* 1868-ban azon a vidéken utazott, amerre a rettenetes folyam 1851—53-ban új utat tört északra felé. Szörnyű volt a pusztulás látványa. Képzeltető, hogy a kitóduló víztömeg is megtette a magáét, hiszen az éppen akkor pusztít legalaposabban, amikor nem lehet nyomát sem találni. A katasztrófát azonban igen súlyossá tette az a temérdek hordalék, amivel valóssággal eltemette még a romokat is. Elias látott házakat, amelyek majdnem a párkányig el voltak temetve. Az egyik házon azt látta, hogy ajtaján a szemöldökfát mind följebb és följebb emelték, hogy lépést tartsanak a talaj folytonos emelkedésével. Ezeknek a háznak lakói sze-

* N. Elias: Notes of a journey to the new course of the Yellow River, in 1868. — Journal R. Geogr. Soc. Vol. XL. 1870, p. 1.

a folyó árvízgátjai közt lerakódott, ijesztő mennyiségű hordalék. Erről a szabályozással kapcsolatban szólunk.

A törmelékkúpnak olyan meredek a lejtője, hogy nem csoda, ha rajta a folyó minduntalan változtatja futását. A folyó esésére nézve a következő, szórványos adatok állnak rendelkezésünkre ezen az alsó szakaszon.

Kingsmill kéziratú jegyzetei szerint Walter J. Cornish segítségével szintezést végzett 15 hüvelyes Troughton és Simms-féle műszerével. A szintezés eredménye az, hogy a folyó esése nyugati Santungban 1·35 láb mérföldenkint, tehát 0·222 m kilométerenkint. Itt a törmelékkúp lábánál vagyunk s mégis tízszer akkora az esés, mint a Közép Tiszán.

Morison 1888-ban fenn, Kai-föng-fu fölött az esést nagy gondal, tetemes hosszúságon s állítása szerint „kétségtől helyesen“ mérte. Eredménye az, hogy az esés 0·190 m/km. — Ugyanezen a helyen Schermbeck és Visser az esést 0·218 m/km-nek találta.

Nem sok adat ez, de meglehetősen egybehangzóan ugyanolyan esést állapítanak meg, mint amilyen a Tiszáé Tekeháza és Tiszajlak közt. Azt pedig jól tudjuk, hogy a Tisza ezen a szakaszon kavicsból álló törmelékkúpján alsószakasz jelleggel fut le.

A törmelékkúp természetet legjobban bizonyítja az a tény, hogy a folyó igen gyakran változtatja futását s majd délkeletre, majd északkeletre folyik le. Az idevonatkozó történelmi adatokat kínai kútfők nyomán Ed. Biot állította össze a negyvenes években.*

Úgy látszik, hogy a legrégibb időkben a folyam még nem lévén szabályozva, a törmelékkúpra lépve, azonnal szerteágazott. És ez volna a természetes állapot. Ha ebben meghagyták volna, sokkal kevesebb bántatot okozott volna Kínának. K. e. a III. évezredről szólnak a legrégibb kínai följegyzések. Akkor a folyó legfontosabb ága az volt, amely Juen-vu vidékén indult északkeletre. Ez a város valamivel keletre van Huai-king-fu nagy várostól. A folyó innen északkeletnek tartott a Vei-ho mai ágyában, sőt ott, ahol a Vei-ho eltér a San-hszi-felvidék keleti lábától északkelet felé, ott a Hoang-ho megtartotta északi irányát, a terraszok lábánál, felvette a Csang-hot, aztán nagy, mocsaras tóvá szélesedve, valahol a mai Ho-kien-fu és Tö-csu közt ömlött a tengerbe és pedig kilenc ágbán. (4. ábra.)

A tengerpart ugyanis abban az időben semmi esetre sem volt ott, ahol ma van, mert a delták előrenyomulása a sekély tengerben igen gyors. Néhány adatunk van a tengerpart előnyomulásáról. Egészen megbízható följegyzések alapján tudjuk például,** hogy Kr. e. 220-ban Pu-thai helység a Hoang-ho mai torkolati ága mellett egy kínai li (0·55 km) távolságra volt a Pecsili-öböl partjától. Ma 56 km-re van a legközelebbi tenger partjától s 68 km távolságra a

* Ed. Biot: Mémoire sur les changements du cours inférieur du fleuve Jaune. Journal Asiatique. IV. Série, T. I. No. 5., T. II, No. 7. 1843. — Kis térképe nagyon kezdetleges.

** Pumpelly, Raph.: Geological Researches in China, Mongolia and Japan. Smithsonian Contributions to Knowledge. Vol. XV. No. 202.

Hoang-ho torkolatától. Kínai följegyzések szerint 1730-ban már 140 li, tehát 77 km távolságra lett volna a tengerparttól. Kétségtelen, hogy a kínaiak ezt a távolságot az akkori Ta-csing-ho kanyargós folyása mentén mérték, mert akkor még a Hoang-ho nem erre folyt s nem foglalta el a sokkal kisebb, kanyargós Ta-csing-ho medrét (l. Fang-ju-csi-jau: Csi-li). A delta előrenyulakodása tehát itt évenként átlag 32.4 m-t tett ki. Ez 4000 év alatt kerek számban 140 km előrenyomulást jelent, tehát 4000 évvel ezelőtt a tengerpart a Peking-Ci-nan-fu közt, Ho-kien-fun, és Tö-csoun át vezető országot mentén lehetett.

Megerősíti ezt a feltevésünket, sőt majdnem meglepő pontossággal igazolja az a tény, hogy jelen időszámításunk kezdetén, a Han dinasztia idejében a Hoang-ho újabb futásváltozással megint erre felé vette irányát s Cing-hai táján ömlött a tengerbe. Cing-hai Tien-cintől délnyugatra van, ma 70 km távolságra a tenger partjától, holott 2000 évvel ezelőtt a tenger partján kellett lennie (pontos helye $38^{\circ} 56'$ északi szélesség és $116^{\circ} 55'$ keleti hosszúság).

A partoknak ilyen gyors előrenyomulását kétségtelenül a Hoang-ho okozta,

A Pei-ho deltája már lassabban fejlődött. Hsien-sui-kou helység a Pei-ho alsó szakasza mellett K. u. 500-ban még a tenger partján volt, ma körülbelül 28 km távolságban van tőle, a tengerpart tehát 1400 év alatt 28 km-t, egy év alatt 20 métert nyomult előre.

Kétségtelen, hogy az a nagy, sekély tó és mocsár, amiről a kínai könyvek beszélnek s amelyet Biot és utána von Richthofen, meg a kínai Vu-csang atlasz is ábrázolnak Csau-csou és Pu-csou között (a 37° és 38° szélességek közt), de amelyet már a mai térképek nem tüntetnek föl, ez a tó nem volt más, mint a Hoang-ho és a Pei-ho deltájának közös szárnytáva. Pei-ho helyett helyesebb volna Hu-to-hot mondanom, mert ez építette deltáját közvetlenül a tó északi szélére, de a Hu-to-ho deltája kétségtelenül összeolvadt a Pei-hoba ömlő többi folyó deltájával, sőt ez érintkezésben állt a Luann-ho deltájával is.

Alig láttam még hidrografiailag szerencsétlenebb ábrázolást, mint amit Richthofen térképein csodálhatunk meg.* A Hoang-honak legrégibb futását felhúzza északra Peking felé s az északi hegyek lábánál fordítja keletre s még a Luann-ho deltáján is keresztben átvezeti, hogy valahol San-hai-kuannál torkoljon a tengerbe. Értelmetlen ez a képzelődés, hisz nem is kell fejtegetni tökéletesen abszurdizmus voltát.

Az említett nagy tó mellett folyt el a folyó, aztán „kilenc“ ágra bomlva ömlött a tengerbe. Tehát igazi deltája volt. A „kilenc“ ágat nem kell szószerint venni. A kínaiak mindig kilencet mondanak, ha sokat akarnak mondani. De azonkívül nem lehet tudni, hogy nincsenek-e ebbe a hajócsatornák is beleszámítva. Mert hisz a kínai hidrográfiai leírásokat azért nem lehet sohasem világosan érteni,

* Fr. v. Richthofen: China, I. kötet 4. és 5. tábla.

6. ábra. A Hoang-ho kínai mérnöki térképe. I. lap. Az eredeti térkép 1/10 részére kisebbitve.

6. ábra. A Hoang-ho kínai mérnöki térképe, II. lap. Az eredeti térkép 1/3 részére kicsébbítve.

mert a hajócsatornákat mindig a folyóágakkal egyenrangúaknak írják le, nem tesznek köztük különbséget.

É. Biot leírja a Hoang-ho futásváltozásait, amennyire ez kínai kútfők alapján leírható. A leírás annyira zavaros és olyan megbízhatatlan, hogy nem érdemes itt részletesen ismertetni. Egyesek, többek közt N. Elias is* 9 helyváltozást tudnak ebből a leírásból kivenni. Ez mindenesetre tévedés, mert sokkal több volt. A kínai források csak kilenc időpontban rögzítették meg leírásaikban az akkori helyzetet. Ez nem jelenti azt, hogy közben nem lettek volna helyváltozások.

Kilenc helyváltozásról már csak azért sem beszélhetünk, mert a leírások legtöbbször arról beszélnek, hogy a folyó több ágban folyt. És ez a természetes. Szabályozás és az árvízgátak építése előtt mindenesetre az volt a természetes állapot, hogy szerteszét ágazott s fattyúágai közül egyesek délen a Huai folyót is elérték, északon pedig fölkóboroltak a Pei-ho torkolata közeléig.

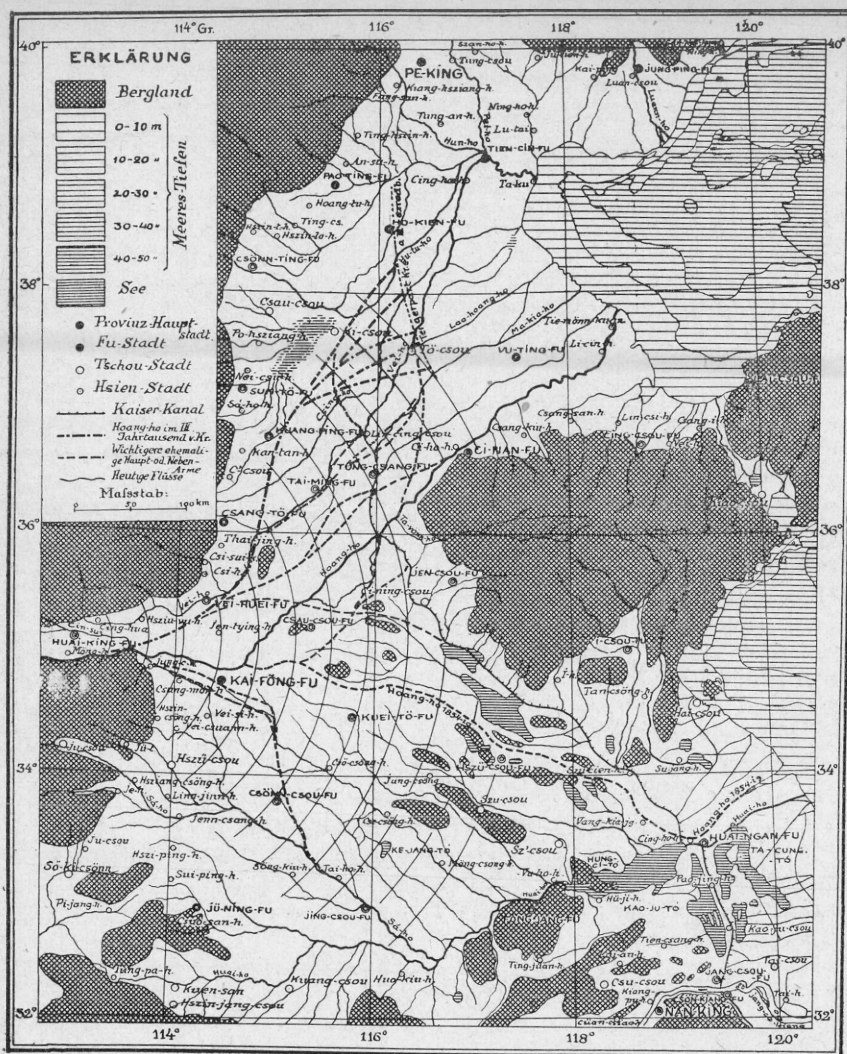
A kínai leírókra nagyon bajos támaszkodni, mert természet-tudományi ismereteik minimálisak, a szakemberektől hallottakat egészen rosszul értelmezik. Ahol valami nevezetes hajócsatorna keresztezi a folyót, ott pl. úgy írnak róla, hogy az egyik folyó a másikba belefolyik, aztán keresztül folyik rajta s a másik parton kifolyik belőle.

É. Biot leírása és nagyon gyatra térképe alapján az 5. ábrán megpróbáltam összeállítani mindazokat a folyóágakat, amelyekről tudomásunk van. Időrendet ezek közt megállapítani hiú kísérlet volna, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy az utolsó néhány ezer év alatt a folyó tendenciája volt északkeletről fokozatosan délkelet felé áttérni, aztán megint visszatér most, úgy látszik, északkelet felé. Mint az orsóra felfutó fonál jobbra, balra lengedezik, hogy egyenletesen fedje be az orsót, így teregeti el a folyam-szörnyeteg is az ő agyagos-homokos hordalékát a törmelékkip mindkét szárnyán.

A háború után Kínából hazatérő német író és újságíró hozott magával egy rendkívül érdekes térképet s mivel itt némi anyagi nehézségekbe került s mivel a térképet nem becsülte sokra, eladta nekem. Örömmel vettem meg, mert a térkép kétségtelen, a folyam-szabályozásban járatos, kínai mérnök műve s összefoglalta rajta mindazt a temérdek alkotást, amivel a kínai mérnökök a folyót 1854. évi állapota előtt volt helyzetében meg akarták tartani. A térkép keletkezésének dátumát nem lehet megmondani, de annyi bizonyos, hogy 1850 előtt kelt, valószínűleg nem sokkal, mert nem látszik nagyon réginek. Kézi festés, több színben, itt természetesen csak fekete rajzban adhatjuk, jól lekisebbitett másolatát. (6. ábra.)

A térkép mintegy 123 × 274 mm nagyságú oldalakra összehajtogatott, hosszú papirosszalag, 70 ilyen oldalon, tehát egész hossza kereken 8.6 méter. Forrásaitól a torkolatáig tünteti föl a

* Id. m. 1. oldal.

5. ábra. A Hoang-ho törmelékkúpja. A szabályos körívek a törmelékkúp átlagos szintvonalait jelentik.

folyót, de kiegyenesítve. A térképen sok név van, úgy felírva, hogy délirány van felül és észak irány alul, mint régebben minden kínai térképen.*

A művész a folyót nevének megfelelően sárga színűre festette, de a mellékfolyók, a tavak és a tenger kék színűek, sőt maga a

* A térkép felírásait Hu-cin-já úr, a P. P. Tudományegyetem volt kínai lektora elemezte és fordította le. A neveket az ő kiejtése szerint írtam le.

Hoang-ho is Tibetben még kék színű. A hegyeket általában zöld színűre festette, csak két helyen sárgára, bizonyára a futóhomokot, általában a sivatagos jelleget akarta ezzel feltüntetni. Másolatomban az ilyen színű hegyek rajzát pontozással különböztetem meg.

A térkép szerint a folyó a Bajánkara hegységben ered, először belefolyik a Csillagtavakba. Ezeket a rajzoló nagyon fantasztikusan ábrázolta. Innen átfolyik a Csáring (Csa-ling)-tóba, ebből meg az Oring (Ngoling) tóba. Ezen alul egy darabon alsószakasz-jellegű lehet, mert itt „kilenc” ágra ágazik (amint említettem, a „kilenc” a kínai gondolkodás szerint „sokat” jelent) és azért a „Kilenc gázló” folyójának nevezik. Ezen alul megint homokbuckák, vagy sivatagi hegyek közé jut, majd megkerüli az Amnye-macsin (Asuirhmalecsunmaszun) hegységet, de a mély kanyart nem tudta ábrázolni a művész, vagy nem tudott róla.

Ezen alul Lan-csou-funál megjelenik a kínai nagy fal a folyó északnyugati oldalán. Ezen túl már a térképen sok kínai város jelzését látjuk. Az Ordosz medencében aránylag gyér rajz mutatja, hogy ezt a szakaszt, ezt a nagy északi kanyarulatot a művész nem igen ismerte. A folyó szétágazásait is csak egészen futólag jelzi Ning-hszia-fu mellett. Csak Tung-kuannál kezdődik a gazdag anyag és a térkép legértékesebb része.

Tung-kuan alatt sárga hegyeket rajzolt, ezek talán homokbuckák, vagy talán inkább a kopár löszfalakat akarta velük jelezni. Mert hiszen itt a folyó, Richthofen leírása szerint, 60 m magas löszfalak közt folyik. A jobbpartról beömlő Lo-ho torkolatán alul festőies sziklaszorosba ér a Sárga folyó és sziklazátványok emelkednek ki a medréből. A hegyet Szan-mönn-sannak nevezi.

A valószínűleg szép sziklaszoros után végre a folyó Szin-an-hszién vidékén kiér a síkságra s az első város, amelyet árvízgát védelmez, az Men-hszién. A hegyek közül kiszabadult folyó Huai-king-fu vidékén kezdi törmelékkúpját felhalmozni, ezért északi mellékfolyói alsószakasz-jelleggel szerteszét oszlanak és zürzavaros vízhalózat keletkezik. A fő vízlevezető a Cin-ho. Ennek alsó szakaszát már árvízgátak közé kellett fogni, mert valószínűleg a Hoang-ho árville annyira visszaduzzasztotta, hogy elöntötte a környező, sűrűn lakott, termékeny területet.

Az utolsó hegycsoport, amit a Hoang-ho érint, az a Cing-fung-ling a Tang-hercegség bizonytalan határának táján. Ebbe kötődnek bele a Hoang-ho legfelsőbb árvízgátjai s térképünk világosan mutatja, hogy ennek a gátrészletnek megvédelmezése végett a kínaiak kősarkantyúkat, vízvetőket építettek, valószínűleg kemény munkával, mert a mentesített ártér ezt nagyon megérte. Hogy itt már sok baj lehetett az árvízzel, azt mutatja az is, hogy Vu-csi-hsziént külön körgáttal kellett körülvenni.

A Cin-ho torkolata vidékén a jobb parton megint löszfalakat sejtethetünk a sárgaszínű kúpokban, mert itt magas partok vannak, árvízgát ezen az oldalon nem kíséri a folyót egészen Jün-ce-hsziénig.

Innen kezdődik végre a jobb parton is a legnagyobb emberi alkotások egyike, a Sárga folyó árvízgátja, mindkét oldalon. A bal parton a Cin-ho gátjaiból indul ki a csodálatos gátrendszer s a gondos mérnöki rajz elárulja azt a hihetetlen küzdelmet, amit az ember folytatott a folyamszörnyeteg túlkapásai ellen. Régi gátszakadások helyét felismerjük azon, hogy a fő gát árvízfelőli oldalán ívalakú elzáró gátak látszanak, terelő, vízvető gátdarabokkal együtt. Itt látjuk mindjárt az első olyan jelzést is, amely a gátszakadáson át kirohanó vizet szemléletesen feltünteti az elzáró gáttal együtt.

Lehetetlen leírni azt a temérdek részletet, ami a csodálatos térképen feltűnik, de érdemes rajta végignézni, hogy milyen rettenetes küzdelmet fejtettek ki a kínaiak az árvízgátak fenntartásáért. Óriási katasztrófa lehetett a Csung-mői gátszakadás, de elzárták hatalmas kőgáttal. Ugyanilyen lehetett a Kai-föng-fuval szemben rajzolt óriási gátszakadás és a város alatt még egy. Sajnos, az a hely, ahol az árvíz 1852-ben kitört s többé nem tudták elzárni, nincs a térképen jelezve, mert a térkép ennél régiebb.

Érdekes, hogy a folyónak egy hosszú fattyúágát is jelzi a térkép a folyó bal partján. Lann-jinn-hszién táján szakad ki a fattyúág, de kiszakadását elzárták s aztán ezt is árvízgátak közé fogták. Nyiu-ling-hszién táján van a vége, de itt is elzárták. Ennek a fattyúágnak is veszedelmes gátszakadásai lehettek, amikor még a Hoang-ho belejárhatott.

Égészen Hszü-csou-fu (Hszi-kiu-fu) vidékéig az árvízgátak nagyon messze vannak egymástól. Hszü-csou-fu vidékén halmok közé érkezik a folyó s itt helyenkint árvízgátakra nincs szükség. Ezek San-tung hegyeinek lealacsonyodó, szétdarabolódott nyúlványai, de jelentéktelen magasságúak, csak árvízvédelmi szempontból fontosak. Innentől kezdve azonban a folyó középszakasz-jellegű lesz, lenn vagyunk a deltaképződményen. Ezt jelzik már a nagy tavak is, a Vei-san-tó, a Lo-ma-tó és különösen a nagy Hung-ci-tó.

A Vei-san-tó fölött Phei-hsziénnél veszedelmes fattyúág szakadhatott ki a még mindig alsószakasz-jellegű folyóból, ez a Vei-san-tóban is pusztító árvizet okozhatott s érdekes nézni azt a nagy művet, amivel a Lo-ma-tóból kiinduló fattyúágat elzárni igyekeztek.

A szépen kanyargó főfolyót mostmár egészen szűken kísérik az árvízgátak. A gátakat a folyó kanyargásainak fejlődésével sok helyen alámosta, ilyen helyeken a térkép köburkolatokat tüntet fel. Megjelennek a középszakasz-jellegű folyók rendes kísérői, a morotvák is.

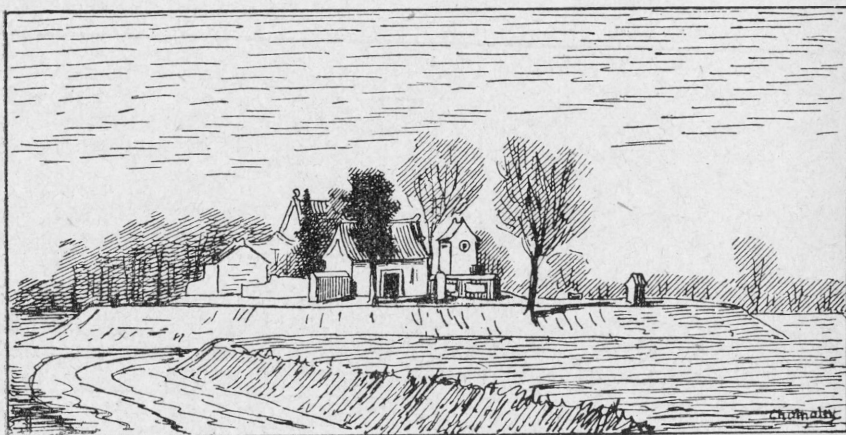
Végre a folyam sárga vizét a tenger (a térkép szerint) kék vizébe zúdítja. Ott a torkolatban katonai hajóállomás, nagy pagoda és templom áll, a pagoda kilátótorony nevét viseli. A Lo-ma-tóból kiszakadt fattyúágat, mint hajócsatornát fenntartották egészen különálló torkolatáig. Ezt Sószállító-csatornának is mondják, mert a a tengerparti szalinákban nyert só t ezen szállítják a Nagycsatornához (Jün-ho).

Az egész folyón végigtekintve, a biztosan gátszakadások elzárására szolgáló zárógátak száma mintegy 70! Látszik azonban, hogy ugyanazon a helyen esetleg többször is kitört a folyó. Végre 1852-ben a Kai-föng-fu alatt levő Lung-mön-kou-nál olyan rettenetes tömegben zúdult ki a víz, hogy nem bírták többé elzárni! Nem csoda! A folyó feltöltötte az árvízgátak közti tért 11 méter magasan, a középvíz-meder fenéke is magasabban volt, mint a mentesített terület, tehát lehetetlenség volt a vizet megfogni.

Úgy látszik, egy-két évig sikerült még a rést annyira szűkíteni, hogy nem minden víz folyt ki rajta s ha talán elmaradt volna az 1853. évi nagy nyári árvíz, sikerült is volna a rést a hetven előzőhöz hasonlóan eltönni. De az 1853. évi nyári árvíz kivételesen magas lehetett, az addig teljesített munkálatokat elsöpörte és az egész óriási, másodpercenként 20.000 köbméter víztömeg kizúdult a résen és a régi meder üresen maradt.

Tudjuk, hogy ez az árvíz mintegy 2½ millió ember életébe került, a folyó új, északkelet felé vágott útja mentén sivataggá változott a hajdan szépen művelt terület. Az üresen maradt alsó folyásból nem lehetett többé a rizsföldeket öntözni, emmiatt a nép fellázadt s a császártól visszakövetelte a vizet.

Dehát az ember ereje gyenge az ilyen erőkkal szemben. Még modern, európai technikai eszközökkel is lehetetlenség a folyót ilyen állapotban időtlen időig fenntartani. Elvégre a folyó építő törmelékkúpját s ha a törmelék egyenletes elterelegetését megakadályozzuk, akkor természetellenes állapot következik be, a törmelék, hordalék a gátak közt halmozódik föl s végre is elkerülhetlenné válik, hogy a folyót új mederbe tereljük. Ha a kínaiak ismerték volna ezt a természettörvényt, már eleve gondoskodtak volna új, árvízgátak közé fogott mederről s ebbe vezették volna bele a folyó vizét, mielőtt az maga keresett volna új utat gyönyörűen mű-

7. ábra. Falusi templom és paplak mesterséges magaslaton, Hszi-ping-hszién közelében, a Hoang-ho törmelékkúpján. Szerző rajza a helyszínen.

velt síkságon, falvakon, városokon keresztül, elseperve mindent, amit az ember alkotott s a maradványokat vastagon betemette volna temérdek hordalékával.

A törmelékkúpon lakó népek mindig el vannak készülve ma már az árvízre. A helységeket, még a kis falvakat is magas vályogfalak, árvízgátnak is alkalmas sáncok veszik körül. A templomokat homokbuckák, vagy mesterségesen emelt halmok tetejére építik (7. ábra).

Annyi bizonyos, hogy a Hoang-ho törmelékkúpja Földünkön a legnagyobb. Ennek három oka van: 1. A Hoang-ho roppant nagy esésben, a legmagasabb hegyek és a lösz-felvidékek területén folyik keresztül, tehát temérdek hordalékot szállíthat. 2. Vízjárása igen heves, valósággal a rakoncátlan hegyi patakok (torrensek) vízjárásához hasonló. 3. A löszterületekről sokkal több hordalékot gyűjthet, mint normális kőzetekből felépült hegvidékeken.

A törmelékkúp sugara körülbelül 400 km s ha alakját egy negyed körcikkelynek vesszük, akkor területe kerekén 125.000 km². Tehát jóval nagyobb, mint Csonkamagyarország területe volt!

Megjegyzések a térkép átrajzolásához.

A kínai írásjegyek értelmezése nem mindig könnyű, különösen a mesterszavakat nehéz annak értelmeznie, aki nem ért a mesterséghez. Hu-cin-ja lektor úr nem vízmérnök, hanem irodalomtörténész és ennek következtében egyes jeleket nem értett meg, de a rajz jelzése és a vízmérnök szükséges intézkedéseinek sejtése alapján meglehetett fejteni ezeket is.

A térképen a gátörházak számozva vannak, még pedig külön-külön minden község, város, vagy kerület határai szerint, amelyhez az illető gátrészlet fenntartása tartozik. Temérdek gátörházat jelez a térkép, mutatva, hogy milyen rettenetes küzdelmet fejtenek ki a hatóságok a folyam árvizei ellen. Csak Vu-cun-hszién alatt szűnnek meg a gátörházak, éppen ott, ahol a folyó kanyargásai és morotvái kezdődnek, tehát ahol a folyó középszakas-zjellegű lesz. Ezen alul úgy látszik, állami feladat volt a gátakat fenntartani, mert helyenkint katonai őrház sorozatokat látunk. A másolaton a rendes őrházakat arab-számokkal, a katonai őrházakat római számokkal jeleztem.

A térkép helyenkint túl van zsúfolva nevekkal, a kisebbített másolaton, latin betűkkel lehetetlenség volt mindent bejegyezni a sokkal kisebb helyet elfoglaló kínai jelek helyett. De nem is volt érdemes. Elhagytam a temérdek sarkantyú megnevezését, mert ezek a nevek semmit mondanak, mint ívalakú sarkantyú, kősarkantyú, ferde sarkantyú, görbült sarkantyú, stb. Az ábrázolás többet mond a banális megnevezésnél. Elhagytam azokat a hosszabb szövegeket is, amelyek a községhatárokat mondják meg, mert a megnevezett községek nagy része nincs a térképen jelezve, messze van a

folyamszörnyetegtől, vagy nem is érintkezik vele. Sok jelentősége ennek a határmegjelölésnek nincsen.

Érdekes, hogy az árvízveszedelemnek kitett városok rajzában mindig ott látjuk a várost külön védelmező körtöltést. Ezeket láttam én is, amikor az ártéren keresztül utaztam. Érdekes, hogy az őrházakkal gyakran váltakoznak templomok, leginkább buddhista templomok (Ta-vang-miao), de vannak taoista templomok is, meg egy konfuciánus imaház is. Kétségtelen, hogy a nép nem tartotta elegendőnek az ember védelmét, hanem az égieket is segítségül hívta. Látunk a térképen színházakat is, ezek, tudjuk, némileg valóságos intézmények, azért rendszeren templomok és kolostorok közelében vannak. Látunk vendéglőket is. Ezek karavánállomások, olyan helyen van több, ahol valami nagy közlekedő út megy át a folyón, természetesen komppal, mert hidat erre az óriásra a kínaiak nem tudtak építeni.

Ahol a gátőrházak számozása újra kezdődik, ott három, a gátra merőlegesen húzott vonal jelzi a határt. A térképen az árvízgát piros színnel, a kövel burkolt, vagy kőhányásból épült sarkantyúk sárga színnel vannak jelezve. A nagyobb templomok és színházak sötétvörös színűek.

Ahol a folyó kiér a hegyek közül a síkságra, ott látjuk a térképen (XX. és XXI. hasáb), hogy temérdek ágra bomlanak a mellékfolyók. Ezeknek az ágaknak mindnek van neve, de olyan sűrűn egymás mellett vannak, hogy a kisebbitett másolaton lehetetlenség volt a neveket bejegyezni. Számokkal helyettesítettem őket, az egyes számok a következő elnevezéseket jelentik:

1. Sa-cing-csatorna (Alsó Tiszta cs.).
2. Sang-cing-csatorna (Felső Tiszta cs.).
3. Hua-jüen-csatorna (Virágos Kert cs.).
4. Liu-lao-csatorna (Faleveles Öreg cs.).
5. Kuo-lu-csatorna
6. Cin-tien-csatorna (Ujraépült cs.).
7. Csang-csien-csatorna (Hosszú cs.).
8. Sziao-thai-pao-csatorna (Kisbiztosító cs.).
9. Ta-thai-pao-csatorna (Nagybiztosító cs.).
10. Pe-tyien-csatorna (Fehér cs.).
11. Csang-csi-csatorna (Hosszúgázló cs.).
12. Szi-csatorna (Nyugati cs.).
13. Tung-sa-csatorna (Erős Alsó cs.).
14. Tung-csatorna (Keleti cs.).
15. Lao-vu-csatorna (Öreg Öt cs.).
16. Szan-kuo-csatorna (Háromfalas cs.).
17. Csu-lo-pei (bambuszgát).
18. Kiu-tao-nyien (Kilenc út töltése).
19. Sü-teu-mön (Kőcsészés zsilib).
20. Szi-min-pei (Nyugati nép töltés).
21. Tung-min-pei (Keleti nép töltés).

22. San-hszi és Fung-tai-hszién határa.
23. San-hszi és Ling-csuen-hszién határa.
24. Tung-juan-ping (Keletre terjedő síkság).
25. Liu-cuan (falu).
26. Fu-jen (Főgát).
27. Sziao-jen (Kisgát).
28. Niu-tu (állami épület).
29. Ho-nan és Vu-hszi-hszién határa.
30. Ci-jang (mérnöki kirendeltség).
31. Cso-sa (A kanyarulat alatt).
32. Nan-jang (déli kirendeltség).
33. Sziao-tun (falu).
34. Kvei-jien (falu).
35. Tao-cun (falu).
36. Fu-van (szerelő háza).
37. Sziao-juen-cun (falu).
38. Lung-vang-miao (templom).
39. Mo-ji-ticu (nagy faraktár).
40. Te-vang-miao (templom).

A térképet valószínűleg a közigazgatás tájékoztatására állították össze, ezért adtak minden sarkantyúnak külön nevet, hogy a rendeleteket határozottan lehessen kiadni s ezért tüntették föl gondosan a közigazgatás határait. Mivel azonban a folyó elhagyta a Kai-föng-fu alatt volt medrét és északkeletre vágott át, azért a térkép értékét veszítette s így kerülhetett valamelyik kereskedő kezébe.

A kereskedő helységek eloszlása Magyarországon.

Irta: Márton Béla dr.

A gazdaságföldrajzi jelenségek közül a kereskedelem térképi ábrázolásával foglalkoztak a legkevésbé. A térképek megelégszenek a külkereskedelem feltüntetésével s ez is mindig statisztikai alapon történik. Különböző nagyságú idomokkal fejezik ki az egyes országok kivitelét és behozatálát. Az ábrákat az illető országok területébe rajzolják be. Valóban nem egyebek ezek a térképek, mint „statisztikai adatok kartogrammszerű felrajzolásai valamilyen alap-térképre”¹. A városok kereskedelmét egyáltalán nem ábrázolják, legfeljebb forgalmukat tüntetik fel. Így pl. A. Scobel: Handels Atlas-a (1902) a német városok vasúti és vízi áruforgalmát mutatja

¹ Gerő: Gazdaságföldrajzi ábrázolás. Időszerű kérdések a gazdasági földrajz, vgytan áruismeret köréből. Budapest, 1935.

a forgalommal arányos négyszögekkel s a hiteléletet csupán a birodalmi bank székhelyének és fiókjainak berajzolása jelzi. A külkereskedelem ábrázolására legáltalánosabb a városokat más helyekkel összekötő utak feltüntetése, tehát a forgalmi térképek készítése.

A belső kereskedelem helyeinek, az egyes városok kereskedelmi jelentőségének kimutatására az utak, tehát a forgalmi helyzet ábrázolásán kívül eddig nem is törekedtek. A forgalom azonban többet is jelent, mint kereskedelmet. Fürdőhelyeknek, művészetben, természeti szépségével kiemelkedő helyeknek nagy személyforgalmuk lehet, áruforgalmuk ehhez viszonyítva ellenben csekély, pedig a kereskedelem az áruk kicserélésével foglalkozik, tehát jelentőségét az áruforgalom nagyságából lehet megítélni. Ennek kimutatásával eddig Budapest kivételével még alig próbálkoztak meg. Nagykörös ugyan még beszámolt idényforgalmáról, a rádió is ad jelentést egy-egy gyümölcskereskedő helyünk napi forgalmáról a gyümölcs- és zöldségértékesítés idejében, de hogy milyen áruk jönnek be a városba és hogy milyen árukat visznek ki a szomszédos és távoli helyekre a zöldségen és gyümölcsön kívül, még ezek a városok sem tudnak számot adni. A többi város kereskedelméről még annyit sem tudunk, mint az említett helyekéről.

Minthogy az áruforgalom alapján nem tudjuk kimutatni a kereskedelemben kiemelkedő városokat, azért a vásárhelyeket szokás az árucseré helyéül megjelölni. Vásárhelyek utakon, keresztutakon, sűrűbb településeken különböző termelésű tájak érintkezés-helyén keletkeznek. Ezek a helyek az ú. n. vásárövekben fekszenek.² Fodor felsorolja a vásárövi városait.³ Ezek között csak Vágújhely, Ipolyság, Miskolc, Sátoraljaújhely, Homonna, Nagyvárad, Szászrégen, Sopron és Pozsony tűnik ki nagyobb számú kereskedőjével. Budapest és Fiume nincsenek felsorolva a vásárövi helységei között, pedig kereskedelmük jelentőségét nem vonja senki sem kétségbe. Már ez a tény is igazolja, hogy az országos vásárok elvesztették az áruforgalomban a múltban betöltött hivatásukat és jelentőségüket, mert nem tudnak a rendszeres árucseréről gondoskodni és ezért ma már arra sem alkalmasak, hogy a vásártartásra jogosított község várossá fejlődését elősegítsék. Csekély jelentőségüket már régen látják. Az 1877-ben megjelent: A Magyar Birodalom leírása c. munkában ezt olvashatjuk: „... a vásárok (140 helyen; országos és hetivásárok) ... nagyobb fontossággal már csak ottan bírnak, ahol a legkiválóbb közlekedési vonalak találkozáva, természetesen nagyobb piacok keletkezhetnek (22. o.). Természetes, hogy később sem változhatott meg a helyzet a vásárok javára.⁴ A mai kereskedelembe való kis jelentőségüket Prinz igen érdekes térképe⁵ is bizonyítja. Az 1910-ben vásártartásra jogosított 1550

² Teleki P.: A gazdasági élet földrajzi alapjai. Budapest, 1936.

³ Fodor: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest, 1924. 218 o.

⁴ Teleki P.: i. m. 449—450. o. Mendöl T.: A helyzeti energiák és egyéb tényezők szerepe városaink valódi nagyságában. Földr. Közl. 1936. 107. old.

⁵ Prinz: Magyar földrajz. II. 361 o. Budapest.

községet ábrázolja ez, feltüntetve azt is, hogy évenként hány vásárt tarthatnak egy-egy községben? Vannak köztük olyanok is, amelyekben 9-szer is van vásár, az ország kereskedelmében még sem méltók a megemlézésre. A legtöbb vásárhely megmaradt jelentéktelen községnek, mert az évenként 2—3-szor megtartott kirakodóvásár még helyi viszonylatban sem tudja pótolni a rendszeres kereskedelmet és nem teszi fölöslegessé az áruforgalomban a városokkal való összeköttetést. Ellenben vannak olyan községek, amelyeknek nincs vásártartási joguk, vagy legfeljebb heti vásárt tarthatnak, mégis jelentékeny számú kereskedő él bennük. Az 1930-as népszámlálás alapján közölt térképünkön lévő 208 helység közül 182-ben tartanak vásárokat. Ezek tehát vásárhelyek és kereskedelmi helyek is. A 26 vásártartási joggal nem bíró helységben sokkal jelentékenyebb a kereskedők száma, mint sok nagy vásárhelyen. Ilyen helyek elsősorban a főváros környékén vannak (pl. Felsőgöd, ahol 10%, Albertfalva 10½, Pestszentlőrinc, Pesthidegkut 9% a kereskedők száma), de akadnak az ország minden részében (pl. Sé 8%, Hévízszentandrás 6%, Balatonszemes 4%, Porcsalma 5% kereskedővel). A 182 község közül 23-ban csak hetivásárt tartanak. Ezek is jórészen a főváros környékén vannak. Kereskedőik száma mégis jelentékeny. Az a körülmény, hogy a 159 vásártartó község mindegyikében van állatvásár, azt mutatja, hogy tulajdonképpen csak ezek tartották meg fontosságukat. A kirakodó vásárok ma már csaknem népmulatság számba mennek és nem komoly gazdasági tényezők. Ha még nem szüntek meg, azt inkább a hagyománynak, mint a gazdasági szükségletnek tulajdoníthatjuk. Az utak és a közlekedésszerek tökéletesedése meggyorsította a falusi ember számára is a várossal való elevebb összeköttetést.

Ha tehát a vásárok nem nyújtanak lehetőséget a kereskedelmi helyek megállapítására s a belső áruforgalom adatainak hiánya szintén megakadályoz e törekvésünkben, nem marad más a számunkra, mint annak a megvizsgálása, hogy egy-egy helységben a kereső lakosságnak hány százaléka él a kereskedelemből és hitelből? Ezt a népszámlálás adatai lehetővé teszik.

Az 1910-es népszámlálás szerint kereskedelemmel a kereső lakosság 3.9%-a, az 1930-as szerint a nyugdíjasok, töképezesek, munkanélküliek levonása után 5.7%-a foglalkozott. A kereskedőhelységek eloszlásának tanulmányozásakor mindazokat a községeket tekintem kereskedelmiükről megemlítiendő helyeknek, melyekben a kereső lakosságnak legalább 4%-a, tehát az 1910. évi átlagot meghaladó aránya foglalkozik kereskedelemmel és hitellel. Ez a számítás sem ad hűséges képet. Az 1910-es felvételek szerint Budapesten és Fiumében, tehát helyzete miatt az ország kereskedelemre legjobban hivatott két városában, a kereső lakosságnak csak 13%-a volt kereskedő, hoiott az Északnyugati Felföld legszegényebb vármegyéiben: Árvában, Trencsénben, Zólyomban, Liptóban több apró község lakosságának több mint 20%-a élt kereskedelemből és hitelből. A zólyommegyei Borosznón 66.4, Mezőközön 57, Rásztón 47,

a trencsénmegyei Kaszaronán 53, az árvamegyei Oszadán 40%-ot tesz ki az arány s rajtuk kívül még 15 községben van aránylag több kereskedő, mint Budapesten és 7 községben pedig több mint 10% a kereskedelem részesedése a lakosság foglalkozásában. Az Északkeleti Felföldön is vannak ilyen szembeszűköen nagy százaléku kereskedelmi helyek, azonban ezekben a községekben a zsidó lakosság száma is nagy. Tudva azt, hogy a zsidóság — különösen az Északkeleti Felföldön — nagyobb teret foglal el a kereskedelemben, mint az ország lakosságának többi eleme, itt nem meglepő az aránylag sok nagyszázaléku kereskedőhely. A sárosmegyei Tapolyhanusfalván pl. 9% a kereső kereskedő lakos, zsidó lakossága az egész lakosság 20%-a, tehát ezt a helységet a kereskedő helyek közé sorozhatjuk. Az említett északnyugati községekben azonban vagy kevés a zsidó lakos, vagy egyáltalán nincs. Másban kell tehát keresnünk az okot. Ismeretes, hogy a gyáripar kifejlődése előtt nálunk is fontos hivatalt töltött be a háziipar a kézműipar mellett. Azok a háztartások, amelyek a bőséges nyersanyagból a házi szükségletet már kielégítették, piacra is termeltek. Így volt ez Árva megyében is. Itt a vászonszövés és fehérítés volt elterjedt házi foglalkozás. Még a férfiak is szőttek. A főlöslegeket azután piacra hozták. Az árvai gyolcsos tótok nemcsak az Alföldet, hanem a külföldet is bejárták áruikkal. Volt idő, mikor az egyik falu Szerbiát, a másik Bulgáriát járta be gyolcsáruival. Sőt a mult század 30-as éveiben, tehát 100 évvel ezelőtt egy zubrohlavai gyolcsos tótnak Alexandriában volt gyolcsraktára.⁵ Gyolcsos község volt Bobró, Usztye és Szlanica is.⁶ Oszada lakói cserépedényt égettek, sajttal, vajjal kereskedtek.⁷ A trencsénmegyei Rovne (Nagyrána) és Dlhopole (Trencsénhosszúmező) és a szomszédos helységek a drótos tótok hazája. Drót- és bádogáruikkal nemcsak hazánkat, de az aldunai országokat is bejárták és nemcsak árultak, hanem foltozó munkát is végeztek. E falvak férfiai rendszeren több nyelvet is beszéltek bizonyágául annak, hogy sokfelé megfordultak.⁸ Mindenfelé találjuk a zljechoi ablakos tótokat, a csicsmáni flaskósokat, a rovnei üveg- és porcellánáruval házalókat.⁹ A Garamvölgye a híres breznóbányai juhászat és sajt készítés hazája. A juhásztanyákon készített juhturó számottevő kereskedelmi cikk volt. A zólyommegyeiek ezzel kereskedtek. Az északnyugati községek tehát valóban foglalkoztak kereskedelemmel. És mégis nyugodtan kihagyhatjuk őket a kereskedelem székhelyeinek a sorából, mert 1910-ben a vasutak és a gyáripar nyomására nagyon hanyatlott jelentőségük és azért is, mert a vándorkereskedelem és vándoriparosság keverékét alkották, itt pedig a letelepedett kereskedelem eloszlását vizsgáljuk. Meg kell még jegyezni, hogy a sopronmegyei Alsókismar-

⁵ Pall. Lexicon II. k. Árva m.

⁶ Osztr.-magy. mon. XV. k. 370. o.

⁷ Ballagi—Király: A Magyar birodalom leírása. Bpest. 1877. 66 o.

⁸ Osztr.-magy. mon. XV. 304. o.

⁹ U. o. 317. o.

tonhegyen valószínűleg azért 36% a kereskedő lakosság, mert a kismartoni kereskedők nem laknak valamennyien a városban, hanem jelentékeny részük Alsókismartonhegyen épített házat vagy villát és itt lakik, míg üzlete a városban van.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy miként oszlanak el ezek a kereskedő helyek tájainkon és miként fekszenek? 1910-ben Magyarország területén (tehát Horvátország nélkül) 533 községben élt a kereső lakosságnak legalább 4%-a, tehát az országos átlagot meghaladó arányban, kereskedelemből és hitelből. Az alábbi táblázatból azt látjuk, hogy az ország területének 35%-át kitevő Alföldön van a legtöbb (29.5%) olyan község, amelynek kereső lakosságából legalább 4% él kereskedelemből és hitelből, a legkevesebb pedig az ország területének 9%-át elfoglaló Északkeleti Felföldön van.

A kereskedő helységek eloszlása tájak szerint:

Az ország területének		ÉK-i Felföld 9.2%/o-a	ÉNy-i Felföld 13.4%/o-a	A l f ö l d ¹ 35.2%/o-a				Erdély 2.9%/o-a	Dunántúl 14.7%/o-a			Kisalföld 3.5%/o-a	Magyar- ország
		1910	1910	1910	1930	1910	1930	1910	1930	1910	1930	1910	1910
		%	%	k ö z s é g b e n									
Kereskedelemből és hitelből él a kereső lakosság	több mint	10 10	6	8	6 4	3	5 4	11	43				
		10 2	3	10	5 1	4	2 5	1	22				
		9 2	8	10	7 5	8	10 6	5	43				
		8 4	4	15	14 8	6	15 6	9 4	48				
		7 3	10	11	6 8	8	13 8	7 9	54				
		6 5	14	25	21 9	6	13 17	6 10	84				
		5 4	23	26	25 18	13	24 12	13 7	96				
		4 11	33	52	43 44	35	29 16	16 2	143				
Összesen:		41	101	157	128 105	78	109	76 66	49	533			
Az 533 község		7.6%/o-a	18.9%/o-a	29.5%/o-a	20.5%/o-a	14.2%/o-a	9.2%/o-a						
Egy községre jut km ²		650	383	605	624	539	204	533					
Egy 10 és több %-ú				k ö z s é g									
községre jut		2.4	10.2	7.7	14.5	9.8	3.7	7.2 *					
" "		0.8	2.5	2	5.2	3.4	1.5	2.2 **					
" "		1.6	7.7	5.7	9.3	6.4	1.58	5. ***					
" " km ²		2145	4231	3463	9734	5821	1132	4354					

* Melynek 9—4% kereskedésből élő lakója van; ** melynek 9—7% kereskedésből élő lakója van; *** melynek 6—4% kereskedésből élő lakója van.

Itt, az Alföldön és Erdélyben a területnek az aránya meghaladja a kereskedő községek %-át, míg az Északnyugati Felföldön és a Kisalföldön — főként az utóbbiban — több a kereskedő helységek százaléka, mint a területé az országéhoz viszonyítva. A Dunántúlon legkiegyensúlyozottabb a helyzet. Az ország területének 14%-án van a kereskedelemből és hitelből

¹ Az Alföld 1910. és 1930. első rovatában (8 ill. 6) Budapest és környéke is benne van, a második rovatában (— ill. 4) ezek nincsenek beleszámítva.

élő községek 14%-a. Ha azt nézzük, hogy egy-egy ilyen község mekkora terület kereskedelmi és hitelszükségletét elégíti ki átlagban, akkor a 204 km² területtel a Kisalföld áll az első helyen, utána az Északnyugati Felföld következik 383 km² átlagterületével, míg a többi tájék kereskedő helyeinek jóval nagyobb területről kell gondoskodniuk. Másként úgy is kifejezhetjük magunkat, hogy amíg az Alföldön 605 km² területből kell megélnie egy-egy kereskedő helységnek, addig az Északnyugati Felföldön már ennek csaknem a fele, a Kisalföldön pedig egyharmada is elég erre.

A kereskedelem tágasabb körű feladatai teljesítését azoktól a helységektől várhatjuk, amelyekben a kereső lakosságnak legalább 10%-a él kereskedelemről és hitelről. A Kisalföldön 12 ilyen község van, az Alföldön ugyan 18, de ez tízszer akkora terület, mint az előbbi, tehát a kereskedelemben elmaradottnak kell tekinteni a Kisalfölddel szemben. Ezt igazolja az is, hogy amíg egy olyan község, amelynek kereső lakosságából legalább 10% él kereskedelemről és hitelről, csak három 9—4%-ot kitevő kereskedő lakosságú községre támaszkodik az árugyűjtés és elosztás munkájában és 1132 km² terület tudja fenntartani, addig az Alföldön minden legalább 10%-ú kereskedő helységnek 7.7% ilyen helyre és 3463 km² területre van szüksége. Az Északkeleti Felföld szintén erőteljes kereskedő tájéknak látszik s ezt kétségtelenül nagy zsidó lakosságának tulajdoníthatjuk. Erdély fejletlen kereskedelmi életét nemcsak a legalább 10%-ú kereskedő helységre eső, nagy átlagterület mutatja, hanem az is, hogy itt a legtöbb a 6—4%-ú kereskedelemről és hitelről élő helység. Figyelemreméltó a Dunántúl hátránya is az ország többi tájékával szemben. Az áruforgalom adatainak birtokában bizonyára sokkal tisztább képet alkothatnánk magunknak egyes tájékaink kereskedelmi és hiteléletéről.

Az 1930-as népszámlálás adatai alig alkalmasak ugyanilyen számításokra és ezek alapján az 1910-es állapotokkal való összehasonlításokra. Egyetlen megmaradt tájékunk sem teljes, nem lehet tehát helyes az egyes csoportoknak a 20 év előttiekkel való összehasonlításából nyert eredmény sem. Legfeljebb azon akadáhat meg a szemünk, hogy a Dunántúl a 6%-ú kereskedő helységek száma csaknem egyharmadára esett vissza, míg a 10%-úaké másfélszeresre emelkedett.

A kereskedő helységek földrajzi fekvésének vizsgálata a régi megállapítások helyességét igazolja. Folyóvölgyekben, hegyek peremén, sík- és hegyvidék találkozásánál fekszenek, kapu-, szoros-, hágó-, hídhelyek, medenceközpontok stb. Érdemesebb vizsgálni, hogy van-e valami szabályosság a nagyjában egyforma nagyságú kereskedő községek elhelyezkedésében?

Ennek megállapítására mindazokat a helységeket, amelyekben a kereső lakosságnak 4—6%-a, 7—9%-a és több %-a kereskedelemről és hitelről él, egy-egy csoportba foglaltam és egyenes vonallal kötöttem össze. Már az első kísérletekkor kiderült, hogy ez az ötletszerűen választott egyenes összekötő vonal valójában a két

helységet egymással légvonalban összekötő út. Az egymást keresztező vonalak metszéspontjában vagy közelében csaknem kivétel nélkül kisebb-nagyobb kereskedő helység fekszik. Arról le kellett mondanom, hogy az összes 4—6, 7—9 és 10 stb. %-ú helység csupán egy vonallal kössem össze, mert az egymáson keresztül-kasul haladó egyenesek a térkép áttekinthetőségét megrontották és a tanulságok levonását megakadályozták. Ezért inkább a határhoz

- legközelebb eső egyenlő nagyságú (4—6, 7—9, 10 stb. %) kereskedelmi helyeket kötöttem össze az egyenes vonallal s így haladtam befelé az ország belsejébe. Budapesten és a tőle legfeljebb 25 km távolságban fekvő helységeket nem soroztam be a megfelelő csoportokba, mert ezeket a helységeket gazdaságilag Budapesthez tartozóknak kell tekintenünk és Budapesten mindegyik csoport egyenes vonala keresztül megy.

Térképeink mindenekelőtt azt mutatják, hogy az egyenes vonalak olyanféle zárt vonalak, mint a szintvonalak, csak nem görbék. Ezért ezeket a vonalakat az egyenlő kereskedőjű helyek vonalának, isoemporikus vonalnak nevezhetjük. Tulajdonképpen ezek is utak; ezt igazolja, hogy folyókkal, gerincekkel párhuzamosan haladnak. Nem tetszőleges helyen szelik át a folyókat, hanem ott, ahol a legkisebb ellenállást kell legyőzni. Ebből a nézőpontból érdemes térképeinket összehasonlítani Prinz Magyar Földrajza III. kötetének 48. oldalán közölt térképpel.

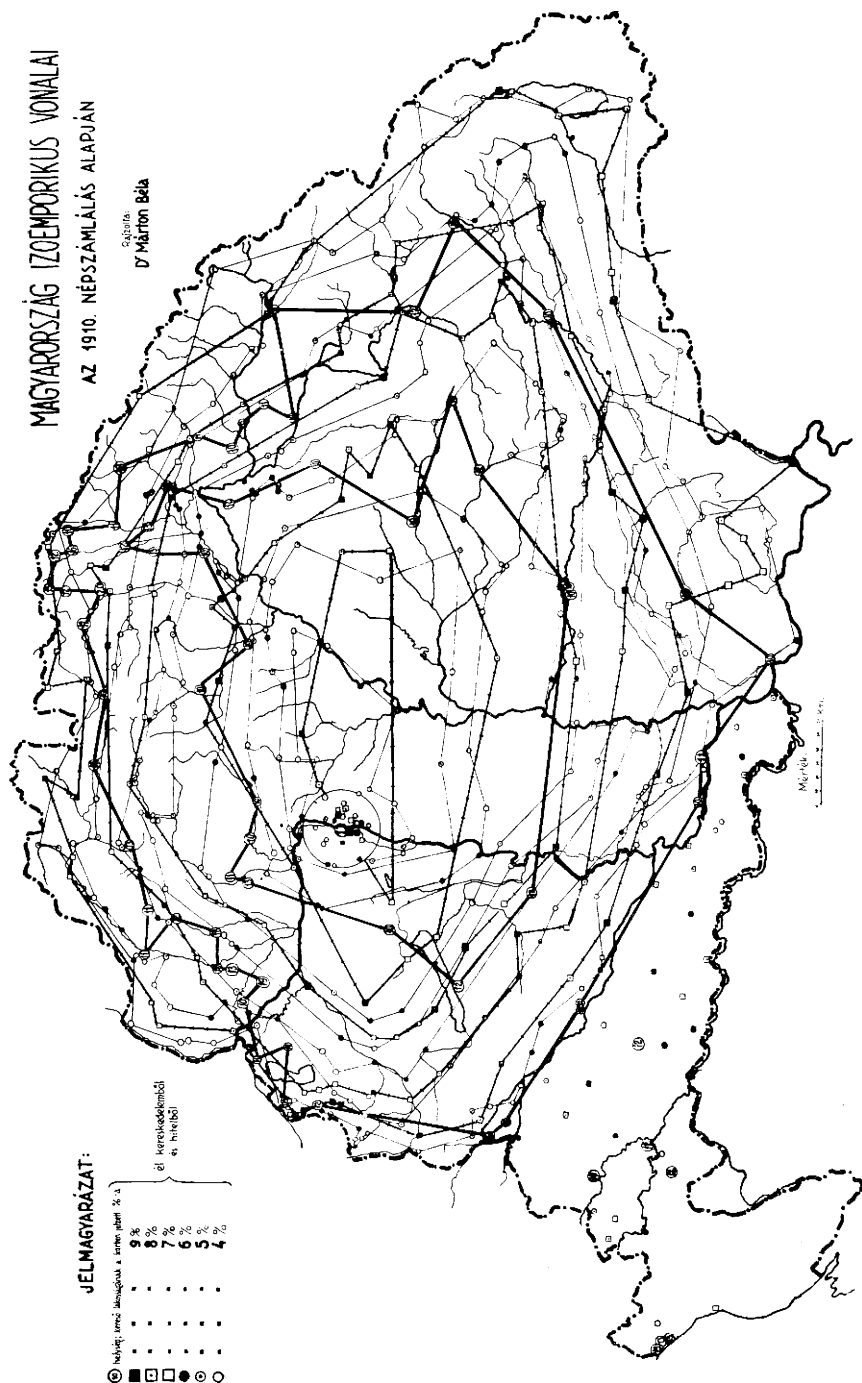
Az 1910. népszámlálás alapján készült térképünkön látjuk, hogy a 10 és több %-ú kereskedő helységek 2 isoemporikus vonalban helyezkednek el. Feltűnő, hogy a külső csak a Dráva mellett és a hozzátartozó Dunaszakaszon halad a határon, míg a többi világtájakon előtte a kisebb helyek isoemporikus vonala húzódik. Ezen a képen nem sokat változtatna a horvát--szlavoniai helységek bevonása sem. Ebből azt kell következtetnünk, hogy nagy kereskedő helyeink nem a határon, hanem ettől kisebb-nagyobb távolságban (É-on 40, Ék-en 20, ÉNy-on 35, DK-en 190 km!) fekszenek. A külső és belső 10 és több %-ú helyek isoemporikus vonala között nagy általánosságban 70—140 km a távolság. A belső isoemporikus vonal nagy területet zár közre. Az É-i és D-i darabja között 240, a Ny-i és K-i között 285, a K-i és ÉNy-i között 210, a DNy-i és ÉK-i között 300 km a távolság. A tekintélyes nagyságú terület kereskedelmi forgalmáról Budapestnek kell gondoskodnia. A külső 10%-os isoemporikus vonalból megállapíthatjuk azt is, hogy 1910-ben sem Szerbiával, sem Romániával nem voltunk élénk gazdasági összeköttetésben. A hosszú román határ felé csupán 4 község van a 10%-ot jelző isoemporikus vonalon és Szerbia felé is csak 3 néz. A Boszniával való eleven összeköttetésre a vonalnak a Drávával való párhuzamos haladása utal. A horvátországi isoemporikus vonal meghúzása Fiume jelentőségét domborítaná ki. A Bosznia felé irányuló forgalomban a horvát-szlavón helységek a közvetítők.

A 7—9 és a 4—6%-ot jelző isoemporikus vonalak részben az

MAGYARORSZÁG IZOMORFIKUS VONALAI

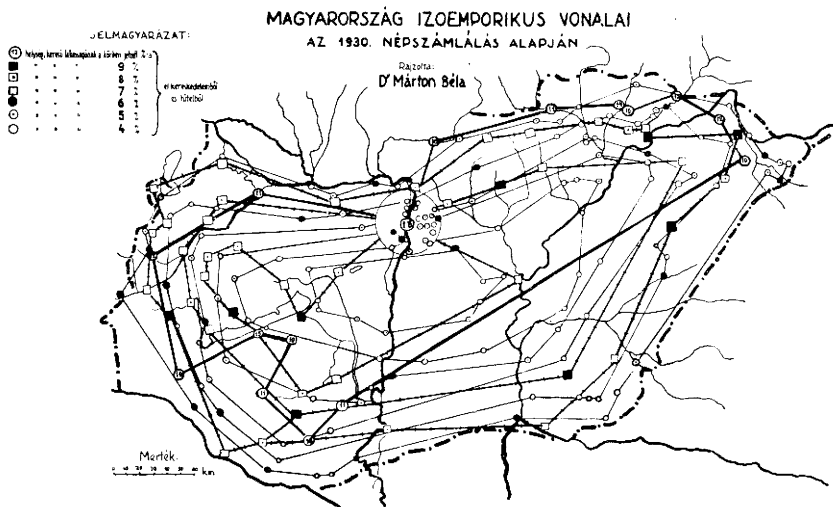
AZ 1910. NÉPSZÁMLÁLÁS ALAPJÁN

Összeállította:
Dr. Márton Béla

1. ábra.

előbbiek előtt vannak, nagy részük azonban közöttük halad. 5 isoemporikus vonal köti össze a 7—9 és 8 a 4—6%-ú kereskedő helyeket, vagyis az előbbi kereskedő községek gyűjtő- és elosztó állomásait. A vonalak egymástól átlagban É—D-i irányban kb. 20 km, tehát vasúton, szekérrel 1—2 órányi távolságban következnek egymásután. Ny-ról K felé haladva a Dunáig szintén kb. ennyi az isoemporikus vonalak egymástól való távolsága, innen K felé azonban tetemesen megnő. Természetes, hogy a Bihar hegységnek, meg a Keleti Kárpátoknak is része van ebben. Az isoemporikus vonalaink is világosan kimutatják, hogy Erdélyben 1910-ben szegényes a kereskedelmi- és hitelélet. A 10%-os isoemporikus vonal tekintélyes távolságban húzódik a határtól, előtte csak ennél kisebb keres-

2. ábra.

kedő helységek vonalát láthatjuk. Csekély jelentőségű ez a foglalkozás az Alföldön is. A Hortobágy, a Duna—Tisza közének északi fele, Maros és Kőrös közötti vidék üres foltjaival élénk ellentétben áll a Dunántúl és a Felvidék szinte egymásba torlódó különféle isoemporikus vonalaival.

Az 1930. népszámlálás adatai alapján készült térképünkön már csak egy 10 és több %-ú helyeket összekötő isoemporikus vonalat látunk. Ez még jobban eltávolodott a déli szomszédától és Romániától, mint 1910-ben. Az utóbbi felé tekintő isoemporikus vonalon csak egy 10%-ot meghaladó kereskedőhely fekszik. Annál feltűnőbb az alsóbb csoportokat jelző isoemporikus vonalak sokasága. Ezt egyik szomszédunk felől sem látjuk. ÉK-en Csehszlovákia felé csak egy 4%-ú kereskedőhely ugrott a 10%-ot jelző isoemporikus vonal elé. A Balassagyarmatig felsorakozó kereskedőhelyek mind ezen a vonalon vannak. A Dunán át azonban itt is gyér volt a forgalom. A 10%-os vonal visszahúzódik és 2 alacsonyabb %-ot jelző

isoemporikus vonal megy előtte. A belső forgalom megélénkülését mutatja, hogy az egyes isoemporikus vonalak sűrűbben követik egymást, mint az 1910-es isoemporikus vonalú térképen. Ezen még 14 ilyen vonal van, az egyharmadára megcsökkentett országban 10 és ezek É—D-i irányban átlag 10, K—Ny irányban átlag 15 km-re, tehát szekéren legfeljebb 1 óra távolságban követik egymást. K-en most is nagyobb távolságban gyűrűznek. Van 50 km távolság is, míg Ny-on helyenként 5 km-re következnek egymásra. A Hortobágy, a Jászság, a Székesfehérvár, Sárbogárd, Dunaföldvár, Nagykőrös, Abony, Cegléd és Monor között fekvő pest- és fejmegyei tájék kereskedőhelytől való mentessége erősen kirí isoemporikus vonalakkal behálózott környezetükből.

Emberföldrajzi törvények felállítása kockázatos vállalkozás. Különösen kockázatos volna, ha pl. csupán e két térkép tanulsága alapján kísérelnők meg a kereskedőhely eloszlásának szabályosságára következtetni. Hiszen valószínűnek látszik, hogy a tengeri forgalomban részesedő államokban a parton, tehát az ország szélén vannak a nagy-kereskedőhelyek (l. nálunk Fiume, Susak, Buccari 13%), tehát egészen másként oszlanak el, mint nálunk. Ezt azonban előbb tanulmányozni kell. Kérdés az is, hogy az államosított kereskedelmű, vagy tervgazdaságú országokban ugyanolyan módon haladnak-e ezek az isoemporikus vonalak, mint a szabadkereskedelmű országokban? Szükségünk van tehát még néhány isoemporikus vonalas térképre, hogy határozottabb képet kaphassunk a kereskedelmi helyek eloszlásának bizonyos törvényszerűségéről, vagy szabálytalanságáról.

A tanyás települések földrajzi szemlélete.

Irta: *Erdei Ferenc.*

A földrajzi szemléletnek és más tudományok ugyanazon tárgyra irányuló szempontjainak az összeegyeztetése általánosságban tökéletesen keresztül vihető. Nem kivétel ez alól a szociológia sem, még abban az esetben sem, amikor a város és falu különlegesen földrajzi vizsgálódás körébe eső jelenségeivel foglalkozik. A két-féle szemlélet összeilleszthetőségét hibátlanul fejezi ki Mendöl a következőképpen: „... a falu és a város fogalma egyforma joggal beilleszthető akár egy olyan rendszerbe, amelynek rendezőszempontja a táj, akár egy olyan rendszerbe, amelynek rendezőszempontja a társadalom, egyéb rendszerekről nem is szólva. Mindegyik rendszer teljességre törekvő olyan értelemben, hogy pl. a szociológus is szól a nem társadalmi jelenségekről — így a földrajz eredményeit figyelembe véve, — a tájról, de ezalatt inkább csak a természeti környezetet érti és az abból kiinduló hatásokat válogatja

ki; a mindent felölelő széles keret, amelyben ezek a hatások érvényesülnek, az ő szemében a társadalom. Ugyanígy a geográfus is szól — a szociológia eredményeit figyelembe véve — társadalmi jelenségekről, de ezek közül szerepükénél fogva csak a tájformálókat, vagy tájjelleg-meghatározókat válogatja ki, mert viszont ő meg a tájat látja, mint végeredményt mindent felölelő széles keretnek.¹

Akármennyire igaz legyen is azonban ez az általános tétel, ez még nem zárja ki azt, hogy konkrét kérdésekben ne lehessen vita a geográfus és a szociológus között. Nem azért, mintha a szempontok összeegyeztethetetlenek lennének — a szociológia és a geográfia között békés a viszony, — ellenben azért, mert a tárgyi beállítás összeférhetetlen: a szociológus és a geográfus állanak szemben egymással. Így érthető, hogy a tanyás települések kérdésében élénk vita kerekedhetett a geográfus és a szociológus között, annak ellenére, hogy a kérdés a fentebbi általános elv szerint végeredményben békésen megoldható.

A vita ott kezdődött, hogy társadalmi szempontból foglalkozván a tanyás településekkel, megtámadtam a közkeletű földrajzi felfogást, avval, hogy a geográfusok teljesen félreismerik a magyar tanyatelepüléseket, mivel nincsenek tekintettel azokra a különleges társadalmi összefüggésekre, amik tanyáink esetében fönnullanak. Mendöl Tibor vette védelmébe a megtámadott földrajzi álláspontot és a hangoztatott különleges társadalmi szempontoknak földrajzi szempontból is figyelembe veendő döntő jelentőségét vitatta, s eközben figyelemre méltó szempontokat vetett föl a földrajzi és társadalmi szemlélet egymáshoz való viszonyáról.²

A vitát azért érdemes folytatni, mert meggyőződésem, hogy ha mindkét részről komolyan vesszük azt az általános tételt, amit Mendöl fogalmazott meg, úgy nemcsak összeilleszthető a földrajzi és társadalmi szemlélet még a tanyák kérdésében is, hanem egymás eredményeit figyelembe véve, kölcsönösen úgy termékenyülnek meg az eltérő szempontok, hogy mindkét részről teljesebb és átfogóbb lesz a magyar tanyák ismerete. Ilyen meggondolás alapján tartom érdemesnek, ha a tanyák társadalmi szemléletének a bírálatával követem az e tárgyra vonatkozó földrajzi tételeket, s igyekszem rámutatni azokra az elsősorban társadalmi jelenségekre, amelyeket a földrajzi szemlélet sem hagyhat figyelmen kívül, ha helyesen és teljességében akarja ismerni, tisztán a maga szempontjából is, a tanyás településeket.

Három tételben foglalható össze a geográfiának a tanyára vonatkozó álláspontja, s ez a három tétel egyben az az ütközőpont, ahol a társadalmi szempont ellenkezni kénytelen a földrajzi felfogással. A földrajzi szemlélet úgy ítéli, hogy a tanya önálló

¹ Mendöl Tibor: Egy könyv a magyar faluról. Földr. Közl. 1940. 205. l.

² Mendöl Tibor: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. Földr. Közl. 1939. 217. l.

település, a tanya és a városi belterület viszonya nem különbözik a közönséges város-vidék viszonytól, végül pedig, hogy a tanya újabb településformája az Alföldnek. Mindhárom tétellel szemben alapvető helyesbítés látszik szükségesnek, ha tekintetbe vesszük a valóságnak azokat az elemeit is, amelyeket csak a társadalmi vizsgálat világíthat meg kellően.

Alig van eltérés az egyes geográfusok közt abban, hogy a tanyát önálló településnek, pontosabban szórványtelepülésnek tartják. A magyar tanyát tehát besorozzák a szórványtelepülések közös csoportjába, s ezt azon az alapon teszik, hogy a tanya állandóan lakott hely.

Hogy világossá tehesük ennek a földrajzi megítélésnek a hiányosságait, s hogy rámutathassunk azokra a társadalmi összefüggésekre, amelyekkel itt számolni kell, nézzük minden fogalmi előítélet nélkül azt a tényállást, amiről itt szó van.

A magyar tanyástelepülések területén négy fajta tanyatípust, mondhatjuk, településegységet találhatunk. A legrégebbi fajta, de a Nagykúnságban, a Jászságban és a Sárréten ma is nagyobb számmal található tanyafajta, az állandóan nem lakott. Az épület egy nagyobb ölből, illetve istállóból áll, s mellette van egy kisebb lakóhelyiség, de ebben csak nyári munkák idején tartózkodnak, akkor is gyakran nem egész nyáron át, hanem csak időszakonként. A másik típus, amit közönségesen cselédes tanyának szokás nevezni, már állandóan lakott telep, azonban csak cselédek laknak kinn állandóan és családjukkal együtt, a gazda városi házában lakik és csak időnkint jár ki a tanyára, s erre a célra egy lakószobát tart fenn a maga részére. A harmadik típus, amit kisgazda-tanyának szokás nevezni általában, szintén állandóan lakott, de a tanyalakó jellegzetes nemzedéki váltás szerint cserélődik. Nevezetesen a tanyán lakik családostul a munkaképes fiatal gazda, s benn a városban vagy faluban laknak öreg szülei, kik fiatal korukban hasonlóan a tanyán laktak. A család két nemzedéke váltja tehát egymást a tanyán és a városi házban, úgy azonban, hogy a városi ház a tanyán lakó fiataloknak is otthona, mert idejárnak haza minden lehető alkalmammal és állandóan itt tartják becsesebb holmijukat. A magyar tanyák negyedik típusában állandóan kinn lakik a tanyai, semmiféle városi tartozéka nincsen, s öregségét is a tanyán éli le. Ezeknek a tanyatípusoknak az egymáshoz való arányát pontosan lehetetlen megállapítani, mivel idevonatkozó statisztikai fől-vétel nincsen, mindamellett a helyi kutatások elegendők arra, hogy a típusok súlyát föl lehessen becsülni. Tanyás településeink fő- és alaptípusa a kisgazda-tanya, s mellette kivételnek foghatók föl a többi típusok. Helyenkint azonban valamely kivételes tanyatípus nyomul előtérbe, úgy hogy annak a vidéknek az ilyen tanyák szabják meg a jellegét. Így például a városoktól és községektől távol-eső pusztákon, valamint a Duna-Tisza-köz kertesen művelt homok-ján általában számosabbak az örökösen lakott tanyák, viszont a Nagykúnságban és a Sárréten igen sok csak nyáron lakott tanyát

látni. A cselédes tanyák nagyjában egyformán és mindenütt viszonylag kisebb arányban találhatók.³

Ezt a tényállást fogalmazta meg úgy a geográfia, hogy itt szórványtelepülésről van szó, tehát önálló települési formáról. Az alapja ennek az álláspontnak az a felfogás, ahogy a geográfia magát a települést megfogalmazza. Legalkalmasabban Mendöl Tibor meghatározására hivatkozhatunk itt, aki szerint „... település alatt egy térben elhatárolható embercsoportot kell értenünk lakóhelyével és szűkebb értelemben vett életterével együtt; életter pedig szűkebb értelemben az a terület, ahol egy embercsoport tevékenykedik, tehát pl. a földművesé a szántóföld, az iparosé a műhely stb.” És minden esetben, amikor a szűkebb életter nem helyhez kötött vagy rendszertelenül változó, a lakóhely a döntő.⁴

Ilyen szemlélettel nézve a tanyákat, nyilvánvaló, hogy a nem állandóan lakott tanya, nem önálló település. Tehát a nagykun-sági, vagy sárréti nyáron lakott tanyák éppen úgy nem önálló települések, mint a hegyi pásztorszállások telenkint üresen álló kunyhója. Ezek tehát nem mások, mint egy tömör település életterében levő mezőgazdasági telepek. Viszont azok a tanyák, amelyek örökös lakásul szolgálnak, önálló településegységek, s a többi hasonlóval együtt egy nagyobb önálló települést, valóságos szórványtelepülést képeznek. Ennek a két tanyatípusnak a megfogalmazásával tehát nem lehet vita. Fönnmarad azonban a sokkal jelentékenyebb másik két tanyatípus, a cselédes tanya és a kiscgazda tanya.

Ezekkel a tanyáink tömegét kitevő tanyatípusokkal pedig már nem ilyen egyszerű a helyzet. Miután itt az illető embercsoport térben való elhatárolhatósága több szempontból bizonytalan, a lakóhelynek, mint döntő feltételnek a megállapítása szükséges. Csak-hogy éppen ez nem olyan egyszerű. A cselédes tanya gazdája a városban lakik, s neki csak élettere a tanya, ez világos. Cselédjei a tanyán laknak ugyan családotól, de ezek sem teljes állandósággal, mert öregségére a legtöbb tanyai cseléd beköltözik a városba. A kiscgazda-tanya esetében pedig az a helyzet, hogy a fiatal gazda kinn lakik ugyan a tanyán, de nem a teljes otthona van kinn a tanyán és még ez sem egész életére, hanem csak addig, amíg teljes munkaképessége tart. Ezeknél a tanyáknál tehát nem lehet egyértelműen és megnyugtatóan azt állítani, hogy az illető embercsoport lakóhelye a tanya.

Ezzel szemben azonban föltétlenül lakott és állandóan lakott az ilyenfajta tanya is. Tehát ha nem is ugyanazok laknak életük

³ Ez a tényállás a jelenlegi helyzet. Bizonyos átalakulás most is folyik, nevezetesen az örökösen lakott tanyák egyre szaporodnak. Mindamellett tévedés lenne azt hinni, hogy a mai állapot teljesen átmeneti és hamarosan minden tanya ilyen értelemben válik lakottá. Mind a cselédes, mind a „családi” kiscgazda tanya megállapodott forma, amelyekkel belátható ideig számolnunk kell.

⁴ Mendöl Tibor: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez.

fogytáig a tanyán, valaki mindig lakik itt, tehát a tájhoz viszonyítva állandóan lakott az ilyen tanya. Két szempont kerül tehát egymással szembe: az illető embercsoporté és a tájé. Dönteni kell a geográfiának, hogy melyiket fogadja el döntőnek, s eszerint minnek ítéli az ilyenfajta települést. Mendől szavaival élve, ebben az esetben a tájhoz viszonyított lakottság a döntő: „A hely állandó lakottsága, mint földrajzi szempontból döntő kritérium az összes szórványtelepülésekkel egy nagy kategóriába utalja a magyar tanyákat is. Azokat a sajátosságok kapcsolatokat, amelyek a mi tanyáink és a belsőség között fennállanak, földrajzi szempontból is érdekeseznek, de csupán másodrangúaknak tartjuk.”⁵

Ez magában véve helyes és a földrajzi szemlélet természetének tökéletesen megfelelő döntés, azonban nem annak a településfogalomnak a betöltése, amit kiindulásul elfogadtunk. Ha az állandó lakottság alapján önállóknak tekintem a tanyás településeket, akkor még nem az önálló településjellegét döntöttem el, hanem csak annyit állapítottam meg, hogy a tanyák területe önálló tájegység. Ez igaz is: a tanyák önálló tájegységek s világosan elválaszthatók a belsőség különálló tájegységétől, csakhogy a fölvett településfogalom szerint nem ezen múlik egy település önállósága. Önálló település csak az, amelyik az illető embercsoportnak minden kétséget kizáróan megállapítható lakóhelye. Azzal pedig, ha a tanyát állandóan lakottnak találok, még nem azt állapítottam meg, hogy egy térbelileg elhatárolható embercsoport lakásáról van szó. Mert az itt szóbanforgó embercsoportnak a városban is van lakása, sőt életük egy-egy szakában csak a városban van, s akkor is, amikor a lakás látszólag a tanyán van, sok „lakás”-szükségletüket nem a tanyán, hanem a városban elégítik ki. Sokkal inkább megfelelne nek a fölvett településfogalom követelményeinek, ha a várost tekintenénk lakóhelynek, illetve az illető embercsoport körülhatárolható helyének, s a tanyát tekintenénk ezen embercsoport szűkebb életterének. Olyan életterének, amelyen nemcsak dolgozik napról-napra, hanem a munka természetének megfelelően félig-meddig ott is lakik.

Éppen azért azonban, mert a tanyainak a lakóhelyét nem lehet eldönteni megnyugtatóan, a fölvett településfogalom és a fölszínesen, illetve külsőleg szemlélt tényállás alapján, szükség van az összefüggések tüzetesebb föltárására. Ezt pedig más szemlélet, a szociológiáé adhatja meg.

Társadalmi szempontból egy település, mint területi társadalmi csoport nem más, mint a térszín formáihoz, mint technikai keretekhez kapcsolódó, hasonló vagy egymást kiegészítő emberi magatartásoknak a szorosabb, illetve közvetlen egybeszerveződése. Tehát egy település (város, falu) határa addig terjed, ameddig az egymáshoz kapcsolódó magatartások szorosabban egybe szerveződnek. A település önállósága és egysége azon múlik, hogy az emberek-

⁵ Hozzám írt leveléből. 1940. jan. 9.

nek egymáshoz való viszonyulása, illetve ugyanazon emberek különböző magatartása térbelileg hol záródik össze egy körbe. Természetesen ilyen szempontból tekintve is lényegbevágó a lakásnak és a termelőhelynek, illetve a termelésnek és a fogyasztásnak az egymáshoz való viszonya, azonban társadalmi szempontból ezek a ténykedések, illetve helyhez kötött technikai keretei nem szemlélhetők magukban véve, hanem csak az egymáshoz való viszonyulásban és a hozzájuk tapadó egyéb magatartásokkal együtt. Tehát ha a lakás színhelyét és térbeli megtelepedését keressük, úgy nemcsak magát a fekvőhelyet fogjuk szemelőtt tartani, hanem mindazokat a fogyasztói jellegű magatartásokat, illetve ténykedéseket, amelyek a lakással együtt járnak és együtt jelentik az embernek valahova való telephelyi tartozását.

Igy szemlélve pedig bizonyos, hogy a tanya nem lakás, nem az a telephelye az embernek, amit a földrajzi szemlélet felületesen és a maga kiindulásához képest sem kifogástalanul megállapított, hanem ellenkezőleg: munkahely, termelésüzem, amelyhez ugyan kapcsolódik valamelyes otttartózkodás, de nem megtelepült lakás, hanem a termelés szükségleteihez képest való „tanyázás”. Annak az embernek, illetve annak az embercsoportnak, aki a tanyán kel föl reggelenként és a tanyán dolgozik napestig, az igazi telephelye, a teljes összefüggésben értett lakása, szóval az otthona nem ez a tanya, hanem az a városi ház, ahol ugyan kevesebbet tartózkodik, s telexkönyvileg nem is az ő tulajdona, de végeredményben a tájhoz való kapcsolódásának a fő szála.

Társadalmilag tehát a tanya, a cselédes és a kiscgazda-tanya is, méginkább az állandóan nem lakott tanya olyan szorosan és közvetlenül szerveződik össze a városi házzal, hogy azzal együtt egy település. Szóval a tanyás határ nem önálló település, hanem része egy nagyobb egységnek: városrész, vagy falurész. Lehet önálló tájegység, de nem önálló település.

Az így kihámozott társadalmi összetartozás távolról sem elvont társadalmi összefüggés, hanem térbeli realitásokban szemlélhető egység, amelynek a térszíni formákban is látható jegyei vannak. Tehát nemcsak olyan ez a településegység a tanyák és a belsőség közt, amelyet a szociológus megállapíthat és társadalmi vizsgálataiban szemelőtt tarthat, hanem olyan, amit a táj formáit vizsgáló geográfusnak is észre kell venni, s eszerint keresni a településegységek határait. Ez tehát olyan eredménye a társadalmi vizsgálódásnak, ami már a geográfusra is tartozik, mert ha akármilyen okból nem veszi tekintetbe, olyan tévedésbe esik, ami nemcsak társadalmi szempontból tévedés, hanem földrajzi szempontból is. De mik ezek a látható jegyei a tanyáknak és a városi belterületük összetartozásának? Jellegetes táji elem például, hogy pókhálószerű sugaras útrendszer köti össze a tanyákat a várossal. Ilyen útrendszer, sehol szórványok és egy város között nincsen, még azokban az amerikai „rurbanized community-kben” sem, amelyek egy farml települést és egy városi gócot foglalnak magukban.

Erre tehát nem lehet azt mondani, hogy a magyar tanya olyan különleges szórványok, amelyek ilyen jellegű úthálózattal kapcsolódnak egy tömör településhez, mert itt minden tanya külön függ össze a várossal, s ennek a sugaras útnak az egyik végén nem egy magános lakóház, s a másik végén egy idegen város áll, hanem az egyik végén egy tanya, mint lakott termelőüzem és a másik végén egy városi ház, mint gazdasági udvar nélküli lakás. De maga a tanya, mint morfológiai képződmény sem olyan mint egy ház. Éppenséggel nem olyan mint annak a vidéknek és annak a kultúrszintnek megszokott és általános háztípusa, amelybe a tanya tartozik. Nincs bekerítve a tanya, mintha azt mondaná, hogy nem vagyok teljes ház és udvar, s a tanya alaprajz szerint is nagyon foggyatékos ház, mert nincs annyi lakószobája, amennyi a táj törvényei szerint megilletné az illető tanyait. Nagyon sok tanyában nincsen árnyékszék, pedig az alföldi mezőgazdának általában van árnyékszéke, akármilyen legyen is az. A tanya külső kiépítése nem olyan mint a városi házé, még a nagyobb gazdáké is símán tapasztott és fehérre meszelt, holott az ilyenfajta embereknek a háza nem ilyen, hanem olyan, amelyet a városban lehet látni.⁵

Ha ezeket a morfológiai jegyeket tekintetbe veszi a földrajzi szemlélet, akkor nyilván a maga határai között is meglátja az összetartozást a tanya és a belterület között, s akkor ha úgy is tekintti őket, mint önálló tájegységeket, nem fogja önálló településeknek vélni ezeket a semmi más szórványhoz nem hasonló telepeket. S ha egyszer ezt az összefüggést, akár azért, mert a felsorolt morfológiai jegyek elegendő okot adnak erre, akár azért, mert a társadalmi vizsgálat eredményét felhasználta, így részként szemléli a tanyaikat, akkor nem a szórványtelepülések nagy csoportjába sorolja, hanem a többi csak olykor lakott külső telepek közé, mint azokkal egyértelmű „élettéri tartozékokat”. Ami különbség az alföldi tanya és pl. a havasi pásztorszállás közt van az nem a szerepek közötti különbség, hanem a termelés különbségéből eredő következmény.

A második tétel úgy szól, hogy a tanya és a belterület kapcsolata „miben sem különbözik a város-vidék közismert viszonyától.”

Abban tökéletesen igaza van Mendölnek, hogy az a kapcsolat, amit közönségesen város-vidék viszonynak nevezünk, elvontan szemlélve, tehát „tisztá alakjában”, nem egyéb, mint egy központnak és külső környezetének a viszonya. Tehát tiszta alakjában úgy fest ez a viszony, hogy a város jelenti a központi cselekményeket, tehát olyan tevékenységeket, amik egy nagyobb körre szólnak, azonban csak egy helyen végezhetők, viszont a vidék a többi közönséges tevékenységeknek a színhelye. Azonban a város-vidék

⁵ A szarvasi tanyaik külső, morfológiai képe kivétel a magyar tanyaik területén, tehát az a tanya-vidék, amit Mendöl elsősorban vizsgált, valóban nem hívhatta föl a figyelmét milderre.

tényleges kapcsolata, akár földrajzi, akár társadalmi értelemben, nem ennek a tiszta viszonynak a kérdése, hanem az a ténykérdés, hogy ez az elvontan így jellemezhető viszony gyakorlatilag, technikailag hogyan alakul. Tehát az a város-vidék viszony gyakorlati kérdése, hogy a város és a vidék településegységei hogyan illeszkednek bele ebbe a forgalmi térbe. Mert a helyzet az, hogy a város sem egészben központi tevékenységeknek a betöltője, mint ahogy a falu sem egészben csak a kiegészítőké. A városiak egyrésze nem azért városi, mert ilyen tevékenységben munkálkodik, hanem csak azért, mert a városban lakik, tehát közvetlen „fogyasztója” a városi termelésnek. Gyakorlatilag tehát az választja el a várost településeitől, hogy a városban lakó helyben, tehát ugyanabban a települési és társadalmi egységben jut városi javakhoz, amelyben él, tekintet nélkül arra, hogy maga milyen tevékenységekben vesz részt. A vidéki viszont egy másik településegységben él, s onnan ki kell mozdulnia, hogy városi javakhoz jusson, vagy meg kell várnia, hogy hozzá kerüljenek, ha egyáltalán hozzá kerülnek. Az igaz, hogy ez csak technikai különbség, illetve technikai viszony, de ez óriási jelentőségű és végeredményben maga a városi vidéki helyzet is technikai keretet jelent alapjában véve, s minden egyéb különbség ennek a következménye.

A város-vidék közismert, tehát közönséges viszonya éppen abban van, hogy van egy város, amely képviseli egyrészt magukat a központi tevékenységeket, másrészt egy olyan társadalmi területet, amelyben minden ottlakó „városi”, viszont a vidék egységei a falvak képviselnek egyfelől mindentféle, helyesebben nem is olyan sokféle „kiegészítő” tevékenységeket, másfelől pedig olyan társadalmi területet, amely kiesik a társadalmi élet központi köréből, s csak közvetve részesülhet a város termékeiben. A közönséges város-vidék viszony tehát egy központi egység (a város) és több peremi egység (falvak) közt való forgalomban, szóval mindenesetre külön-külön bezáródó körök között áll fenn.

A tanya pedig nyilvánvalóan nem így tagolódik bele a város-vidék „forgalmi terébe”. Nem pedig azért, mert egy olyan nagyobb települési-társadalmi egységnek a része, amelynek magának megvan a központja, ami föltétlenül város, tehát mindenki, aki ennek az egységnek a keretei között él, egyszerűen azért, mert városi területen lakik, közvetlenül élhet a város termékeivel. Az igaz, hogy ez a nagyobb társadalmi egység nem egészében központi tevékenységeket végző embereket jelent, azonban a legszűkebb körű városban sem csupa ilyenek élnek, de mert egyáltalán van ennek az egységnek a burkában ilyen központ, mindenki, aki ebbe az egységbe tartozik, már közvetlenül részese a központi tevékenységek termékeinek. Sommásan, a tiszta alakjában elgondolt város-vidék viszony, a közönséges város-falvak esetben különböző körök közti forgalom, ezzel szemben a városi belterület és a tanya esetében egy körben lezajló belső „városi” forgalom. Ez persze ismét technikai különbség mint ahogy minden város-vidék viszony technikai

különbséget jelent. Csakhogy az egyik (város-falvak) viszony egy-fajta technikai megoldás, viszont a másik (tanya-belterület) egy másik technikai megoldás. S ez a kétfajta megoldás nagyon is komolyan különbözik egymástól.

Maga a forgalom technikai lebonyolítása lényegesen eltérő. A tanyának a belsőséggel való forgalma sokkal erőteljesebb, mint a városé a külön köröket jelentő falvakkal. Sokkal kedvezőbb maga az úthálózat, de ami még fontosabb, ezen az útszállításon sokkal sűrűbb a közlekedés. A tanyai hetenkint többször megfordul a városban és akkor otthon van, viszont a falusi jó ha évente többször, s akkor is idegenként végzi a dolgát és siet haza. Még döntőbb technikai különbség, hogy a tanyáinak valamilyen lakhelye van a városban, tehát úgy mehet be a tanyáról, hogy huzamosabban is benn maradhat és van módja arra, hogy részt vegyen minden városi ügyben. Legjellemzőbb példa a magasabb iskoláknak az elérése. A tanyai, na ilyen városi iskolába akarja adni a gyermekét, egyszerűen nem viszi ki a tanyára, hanem a nagyszülőinél hagyván, ott van az iskola mellett a gyerek, viszont ha falusi akarja ugyanazt, akkor a gyermeknek városi lakásról kell gondoskodni és ez a legtöbb esetben kibírhatatlan terhekké járna.

Ennek a technikai különbségnek megfelelően éppenilyen jelentékeny a társadalmi különbség is a kétféle megoldás között. A falusi mindennap egy kis közösségbe tartozik, amely inkább nyomja, mint lehetőségeket adna számára, és csak időnkint tudja áttörni ennek a kő körnek a szűk világát, ha bemegy a városba. Ezzel szemben a tanyai akkor is ha kinn van a tanyán egy nagy közösségnek a tagja, s mindaz, amit ez a tágabb világ jelent, itt is jelen van számára, mert bármikor bemehet a városba, s be is kell mennie, s itt már érezhetően tagja egy nagyobb és többet adó közösségnek. Szóval tágabb értelemben véve városi, míg a falusi örökké csak falusi marad.

Végeredményben tehát igaz ugyan, hogy a tiszta értelemben vett város-vidék viszonyban elméletileg ugyanazon a vidéki helyen áll a tanyai, amikor a tanyán kinn van, mint a falusi, azonban gyakorlatilag, éppen a tanya-város viszonynak a falu-városától való különbsége miatt, nem kívülálló vidéki, hanem tágabb értelemben véve városi, míg a falusi mindenestül vidéki.

A harmadik tétel azt mondja, hogy a tanya újabb településformája az Alföldnek. Olyan újabb kitelepülés, amely a középkori sűrűfalvas és szűkhatárú városi település helyébe a nagyfalvak és a szórványok rendszerét állította.

Ez a tétel igaz lenne akkor, ha a tanyák valóban olyan szórványok lennének, mint amilyenek általában a szórványok. Csakhogy mint az eddigiekből kitetszhetett a mi tanyáink távolról sem ilyen önálló települések, hanem a belterületekkel közvetlenül egybe-szerveződő külső telepek. Az ilyen belső és külső telepekre tagozódó településforma pedig éppenséggel nem új az Alföldön, hanem olyan szállásrendszer, ami az Alföldön történeti folytonosság-

ban fönnáll a honfoglalás óta. Természetesen nem arról van itt szó, hogy a tanyás település azonos a honfoglalaskori nomád szállásrendszerrel, hanem arról, hogy a mai tanyás városok településformája ugyanannak a településelvnek a megtestesítője, aminek a nomád téli és nyári szállások rendszere. De még ennél többről is van szó. Ha ugyan elemenkint nem is származtatható a tanyás városok településformája a nomád téli és nyári szállásokból, maga az egész településforma a termelés átalakulásából folyó fejlődés révén egyenes leszármazottja a nomád településnek.

A téli és nyári szállások nomád településformájának ugyanis az a lényege, hogy a népesség nem települ rá teljesen és örökösen a termelőhelyre, hanem nagyobb társadalmi egységek települnek össze egy belső szállásra, s a termelés szükségleteihez képest emelnek olyan külső telepeket, amelyre a belső telepről járnak ki a munka szükségleteihez képest. Ez a településelv pedig pontosan megtestesül a tanyás városok rendszerében, éppenolyan teljességgel, mint a nomád téli és nyári szállások rendjében.

Nem hiányzik azonban a fejlődés folytonossága sem azon a vonalon, amelyen a téli és nyári szállások rendszeréből a város és a tanya településformája kialakult. A középkori fejlődés ugyan egészen máselvű települést igyekezett meghonosítani, azonban ez éppen az Alföldön csak félig-meddig járt sikerrel. A téli szállásokból ugyan falu lett, azonban ez csak részben vált olyan teljes egyhelyre településsé, mint a nyugati falvak esetében. Az történt ugyanis, hogy a falvak belső rendjében a kettős szállásnak a rendszere továbbra is fennmaradt. Egyfelől úgy, hogy a falu maga megőrizte a téli szállásnak azt a rendjét, hogy a lakó belső rész körül az aklok tágas állattartó telepei helyezkedtek el, másfelől pedig úgy, hogy a határban továbbra is fennmaradtak a nyári szállásnak megfelelő pásztorszállások.

A török hódoltság alatt és után pedig még jobban kifejlődött az akolkertes rendszer, s a telelőknek a tömör település körül való elhelyezkedése, s ezenfelül még annyi történt, hogy a megmaradt települések népessége megduzzadt, annyira, hogy egy városnyi népesség tömörült így egybe. A központi társadalmi szerepek pedig a nomádkori téli szállásokhoz sem voltak idegenek, hiszen ezek voltak a törzsi társadalom központjai, így ezeknek a megduzzadt és telelőkkel övezett helységeknek városi fejlődése tökéletesen illeszkedik a nomádkorba visszanyúló hagyományokhoz. A folytonosság abban is megvan, hogy ezeket az alakuló városokat éppenúgy külső pásztorszállások, nyaralók vették körül távolabb, mint a téli szállást a nyári szállások annakidején.

Ezek a törökutáni szállások voltak a közvetlen elődei a mai tanyáknak, s ha külső formájukban és termelészerepükben jelentékenyen különböznek is a mai, illetve a későbbi szántóföldi tanyáktól, településjellegük tökéletesen egyező. Nem történt ugyanis más, minthogy a szántóföldi termelés kiterjedésével a távolabbi földeket is feltörték és idetelepítették az azelőtti városalatti, vagy

közelebbi telettelőhelyeket, s ezek a „kertek” ezután nemcsak az állattenyésztés üzemi helyeként, hanem a földművelés színhelyeként is szerepeltek. S bár formailag a téli szállás települt ki a határba, lényegében nem a téli szállás alakult át tanyává, hanem a téli szállásnak az egyik része, a „kert” vált ki a téli szállás szerepét képviselő városból, s egyesülvén a nyári szállással, most már együttesen a nyári szállás szerepét töltötte be. A szántóföldi tanya tehát, akár abban a kezdeti formájában, amikor azon pásztorok, kertészek, majorosok és cselédek tartózkodtak kinn, akár abban a formájában, amikor a gazda költözött ki akár csak nyarankint, akár egész munkaképessége idejére, pontosan megfelel a nyári szállásnak. Ugyanaz a szerepe, mint nomádkori elődjének: elsősorban termelési, s ugyanaz a belsőséghez való viszonya: avval egy egységbe tartozik úgy, hogy a tanyainak is éppenúgy, a városi belsőség az igazi telephelye, mint a nyári szálláson vándorlónak volt a téli szállása.

Mindezekért van tökéletesen igaza Györffy Istvánnak, amikor így fogalmazta meg sommásan a magyar tanyarendszer fejlődés-tanát: „lehetetlenség a tanyarendszerben azt a hagyományokon nyugvó, a nép szaporodásához alkalmazkodó gazdasági rendszert meg nem látni, amely lépésről lépésre fejleszti ki a tanyarendszert a török-tatár népek állattartó nomád kultúrájának csúcspontjává.”

Természetesen a fejlődés folytonossága ellenére gyökeresen különböző az egyes korszakok tájjellege, úgyannya, hogy a nomádkori, vagy a középkori, vagy a hódoltságutáni alföldi táj ösz-szes látható jegyeiben különbözött egymástól is, meg a mai tájtól is. Ez azonban csak a felszín és a települések legkülső formáira vonatkozik. A föld és az ember viszonyában e különböző korok mindig nagyon hasonlóak voltak egymáshoz, s a nomád téli-nyári szállásoktól a mai tanyás mezővárosokig, szinte változatlanul ugyanaz volt ennek a viszonynak az alapformája.

Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez.

Irta: *Mendöl Tibor dr.*

Erdei Ferenc három pontban foglalja össze valóságos vagy vélt nézeteltéréseinket. Megjegyzéseim ugyanennek a három pontnak a sorrendjét követik.

1. A nem állandóan lakott tanyát én sem tekintem és nem is tekintettem soha önálló településnek, azt a tanyát viszont, amit Erdei örökösen lakottnak nevez, ő is önálló településnek tartja, akár én: ebben a tekintetben tehát nincs köztünk nézeteltérés,

amint azt különben Erdei is hangoztatja. A vita tehát arra korlátozódik, vajjon a cselédes tanya és a kiscgazda tanya önálló település-e.

Azt Erdei is elismeri, hogy „magában véve helyes és a földrajzi szemlélet természetének tökéletesen megfelelő”, ha a hely állandó lakottságát, más szóval a tájhoz viszonyított lakottságot vesszük döntőnek, csak hogy — teszi hozzá — ezzel csupán azt döntöttük el, hogy a tanyák területe önálló tájegység, de éppen a tölem meghatározott településfogalom szerint nem ezen múlik egy település önállósága. Ha tehát mégis ezen az alapon tekintem a cselédes vagy kiscgazda tanyát önálló településnek, szerinte a településről adott saját meghatározással kerülök ellentmondásba.

Legyen szabad erre megjegyeznem, hogy én definíciómban csupán térben elhatárolható embercsoportról, annak lakóhelyéről és szűkebb értelemben vett életteréről szólok, ellenben egy szóval sem említem azt, mintha a lakóhely és embercsoport összekapcsolódásának az embercsoport egész élettartamára ki kellene terjednie. Ezt csak a szociológus véli a szövegből kiolvashatónak, noha valóban nincs benne. Bele lehetne ugyan venni ezt is a meghatározásba, de akkor az már a településnek társadalomtudományi használatra átalakított, a dolgokat az embercsoport szemszögéből megítélő definíciója lenne. Nem vonom kétségbe az ilyen szemlélet jogosultságát — ha ezt tenném, magának a szociológiának jogosultságát vitatnám. Erdeit csak arra kérem, hogy ő se tegye a fordítottját. Mert nyilvánvaló, hogy a geográfus településfogalma csak „a földrajzi szemlélet természetének tökéletesen megfelelő” lehet, tehát egy település teljes vagy nem teljes voltát csak a hely állandó lakottsága, nem a lakosság egy helyhez kötöttsége alapján dönti el.

Csupán mellesleg említem, hogy a tanyák és a városi belterület összetartozásának látható jegyeiről mondottakat nem tartom eléggé meggyőzőeknek. Az Erdeitől említett pókhálószerű sugaras útszisztéma ugyanis néhol megvan, néhol nincs. Nagyon sok tanya városunk határában látunk egymással párhuzamos dűlőutakat, ilyen párhuzamos dűlőutak különböző szögben egymáshoz illeszkedő kötegeit, amint azok a termőhatár sokszor darabonként történt, de a tanyák épülését időrendben általában esetről-esetre megelőző felparcellázásából adódnak. A sugaras rendszert gyakran csak a szomszédos falvak vagy városok felé vezető utak képviselik és ezekhez igazodnak a párhuzamos dűlőutak kötegei. A tanyának mint építménynek és építmények csoportjának Erdei-említett sajátosságait sok helyen magam is tapasztaltam, ámde ebből egymagából még nem következik szükségszerűen az, amit Erdei mond, hiszen a külső megjelenés sokszor nehézkesebben módosul, mint az, amit takar. Mindezzel korántsem akarom kisebbíteni Erdei ilyen természetű megfigyeléseinek érdekességét, sőt azokat éppen földrajzi szempontból fontosaknak, de a vitás kérdés eldöntésére alkalmatlannak tartom.

2. Nem a tanyáról és a városi belterületről mondtam azt, hogy azok viszonya nem különbözik a közönséges város-vidék viszonytól, hanem a tanyáról és a belterület nem-őstermelői intézményeiről és lakosságáról, tehát városias magjáról. (L. Földrajzi Közlemények, 1939. 222. lap). Éppen ezért mellőzhetőnek vélem azt, hogy Erdeinek a város-vidék viszonyt taglaló egyébként érdekes fejtegetéseire ezen a helyen részletesebben kitérjek.

3. A mai tanyarendszernek kétségtelenül vannak az ősi magyar szállásrendszer emlékét őrző jegyei — ezt eddig sem tagadtam. De vannak másfajta, teljesen újkeletű jegyei is. Ezek az újkeletű jegyek közömbösek akkor, ha a feladatunk a mai állapot lehetőleg minél tisztesebb múltú, a népi műveltség minél ősbibb hagyományaira rávilágító elemeinek kikutatása. Györffy Istvánnak ez volt a feladata, azért volt etnográfus. A geográfus feladata ezzel szemben a mai táj tárgyi valóságainak és életjelenségeinek magyarázó leírása lévén, számára a tanyák serege kétségtelenül újkeletű jelenség, hiszen az elmúlt századokban hiába keresnénk a helyén hasonló arculatú és rendeltetésű, a földművelést szolgáló és állandóan lakott berendezéseket. De hiszen maga Erdei sem állítja azt, hogy a tanyás település azonos a honfoglaláskori nomád szállásrendszerrel, hanem a kettőt csupán azonos települési elv megtestesítőjének és az előbbit az utóbbi egyenes leszármazottjának tekinti.

Miben különböznek ezek szerint a nézeteink? Erdei cikke sokban hozzájárult ahhoz, hogy kimondhassuk: tárgyi tekintetben alig különböznek. A tényeket mindketten egyformán elismerjük, csupán másként értékeli őket. Amit az egyikünk fontosnak tart, azt a másik mellékesnek és fordítva. Ennek következtében más értelemben használjuk ugyanazokat az elnevezéseket. Vajjon sikerül-e valaha is kiküszöbölnünk ezeket a fogalmazásbeli eltéréseket? Alig hinném. A szociológus éppoly kevésbé mondhat le arról, hogy a táj és ember viszonyát is az ember oldaláról nézze, mint a geográfus arról, hogy ugyanezt a viszonyt a táj oldaláról szemlélje. Vitánk, ha tovább folytatódna, most már nem is a tanya, hanem a település fogalma körül folynék. Ezzel veszedelmesen kezdene hasonlítani valami olyasféle meddő szócsatára, amit a morfológus folytatna a geológussal, ha egyszer komoly veszélyt látna abban, hogy pl. a medence szót ketten két különböző értelemben használják. Szerencsére ilyen aggodalom sem a morfológust, sem a geológust nem gyötri s hasonló aggodalom a geográfiának és a szociológiának sem válnék különös hasznára.

Főtitkári jelentés.

Irta: *vitéz Temesy Győző dr.*

Hálatelt szívvel az isteni Gondviselés iránt, mélységes örömmel kezdem meg főtitkári jelentésemet a magyar gyarapodás két nagy eseményével. Tavalyi közgyűlésünkön szeretettel üdvözlöttük hazatért felvidéki és kárpátaljai testvéreinket. 1940. aug. 30-án elkövetkezett a hazatérés harmadik üteme. Ezúttal az ellenünk szövetkezett kisántánt legnagyobb képződménye, Románia került sorra. A trianoni Románia összeomlásával a bécsi második döntőbírószági döntés visszahozta a keleti és erdélyi országrészek 44.000 km²-nyi területét, 2.4 millió lakossal. Országgyarapító Horthy Miklós kormányzó úr nagy ünnepiességgel vonult be Kolozsvárra. Ha váratlan és szokatlan volt is az új határ, igen nagy örömet keltett a székelység hazatérése. 1941. ápr. 6-án került sor az utolsó trianoni láncszemnek, Jugoszláviának pusztulására. A földrajzi indokolás híján felpuffasztott államalakulat három nap alatt összeomlott. Április 10 és 14-e közt dicső honvédségünk, leverve minden ellenállást, bevonult a fölünk elorzott déli területekre. Ki tudna ennek jobban örülni, mint a geográfus? Hiszen kezdettől mindvégig kitarítottunk a földrajz világos tanítása mellett: a Kárpátok medencéje egyetlen földrajzi egység. A vezetés, az államszervezés pedig a magyarságot illeti meg, földrajzi és történelmi jogon; ezenfelül képességeiről ezer éve tesz tanúbizonyságot. Aki ez ellen a földrajzi törvény ellen vét, az előbb-utóbb kénytelen elviselni erőszakoskodásának következményeit. Üdvözljük a délen hazatért, félmilliónál nagyobb számú magyarságot és az egyenlőjogú nemzeti-segeket. Társaságunk részéről pedig minden erővel azon leszünk, hogy megfeleljünk nagy geográfusunk, Teleki Pál iránymutatásának: „Azé a föld, aki nemcsak műveli, hanem tudományosan feltárja és ismeri is. Ha idegen tárja fel a földet tudományosan, akkor csak szolgál, aki műveli. A földünket önmagunknak kell feltárni“. A magyarság kész történelmi feladatainak vállalására és bizakodásában, kemény harcában, szakadatlan küzdelmében erősíti, hogy nem hiába imádkozza 22 év óta: „Hiszek Magyarország feltámadásában!“

Az elmúlt évben, mai közgyűlésünkig, igen súlyos és fájdalmas veszteségek érték Társaságunkat. Eltávozott örökre tiszteletbeli elnökünk, gróf Teleki Pál: róla az elnöki megnyitó mondott fenkölt szellemű és egyúttal megrendítő megemlékezést. Meghalt csak nem rég megválasztott tiszteletbeli tagunk, gróf Csáky István m. kir. külügyminiszter, 1941. januárius 27-én. Alig, hogy átadtuk tiszteleti tagságáról szóló művészien megfestett, erdélyi díszítésű oklevelünket 1940. november 27-én, történelmi jelentőségű diplomáciai munkája közben, súlyos kórtól gyötörtén kidőlt. Kora fiatal-ságától szolgálta a nemzetet, a legnehezebb helyeken és időkben.

Mindenkor tisztán képviselte a földrajzilag annyira indokolt magyar birodalmi gondolatot, ahogyan Szent Istvan örökségül ránk hagyta. Mikor az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés visszaadta az erdélyi részeket, az egész nemzet hálája ismerte el, hogy Teleki Pál mellett az ő érdemei a legnagyobbak. A kolozsvári egyetem díszdoktorává avatta; beszédében akkor mély meggyőződéssel tett hitet a magyar földrajzi gondolat mellett:

— „A politikai földrajz az államférfi tudománya — mondotta Kolozsvárott. — A földnek és a rajta élő embernek szintézise. Foglalkozik azzal, hogy valamely földrész vagy ország milyen határokkal rendelkezik s mit jelentenek a természeti tényezők és mindaz, amit az ember a természet erőinek felhasználásával létrehozott. A politikai földrajz tanulmányozása közben jöttünk rá arra az igazságra, hogy Erdély földje magyar föld. Lehetnek itt más nemzetiiségek, beszélhetnek itt más nyelven és dicsérhetik más vallás szerint az Urat; magyar ez a föld, magyar ennek a tradíciója és levegője. Ennek a földnek szellemi középpontja Kolozsvár. — Ha a politikai földrajz az államférfi tudománya, akkor a geopolitika a tudomány igazságainak dinamikus gyakorlati megoldása. Nem véletlen, hogy a német és az olasz, sőt ma már szinte mindegyik diplomácia tagjai nemcsak olvasnak, hanem sok esetben maguk is írnak geopolitikai műveket. A tengelyhatalmak a geopolitikának egyetemeiken külön tanszéket adományoztak, középiskoláikban és az elemi iskolákban is tanítják a geopolitikát. A tiszta geopolitika nem propaganda és nem gyűlöletet hint, hanem megértésre tanít, beoltja a vezető rétegekbe a földrajzi gondolkodást s ezen keresztül a nagyvonalúságot, kiértékeli a földrajzi energiákat s azokat hasznosítja. — A magyar diplomácia mindezeknek tudatában van. Nem a jelen szémszögéből nézi a nemzet életét, méri az utat és kutatja a jövőt. Tudja, hogy minden nép földhöz van kötve és sorát földrajzi helyzete határozza meg. Tudja, hogy a Föld erői, a geopolitika tényezői nagy vonalakban parancsolóan előírják a tenni-valókat. A jó külpolitika mindig évszázados; az elmúlt évszázadokban és a földrajzi tényezőkben gyökerezik: jövőendő századokra szól és mindig automatikusan jelöli ki a nemzet küzdőhelyét“.

Csáky István tehát tökéletesen a földrajzi szemlélet alapjára helyezkedett s e rövid szemelvény is mutatja, mily nagy a mi veszteségünk. Nagy tudása, küldetésszerű külügyi munkája a diplomácia fegyvertárának minden eszközével, mélységes hazafiassága, kincses Erdély egyrészének hazatérésében szerzett érdemei miatt Társaságunk 1940. október 25-én tartott rendkívüli díszközgyűlésén választotta meg tiszteleti tagjául. Halálával mély gyászba döntötte Társaságunkat. Megrendült szívvel vettük korai halálának hírért, résztvettünk 1941. január 30-i temetésén, ravatalára koszorút helyeztünk és külön gyászjelentést bocsátottunk ki. Elmondhatjuk: el sem halt még szívbeli jókívánságaink visszhangja, máris meg kellett fogadnunk, hogy emléket híven megőrizzük és érdemeit szívünkben hordozzuk mindvégig.

Dr. Thirring Gusztáv egészen kivételes egyéniség volt. Tagjaink neszтора: 1878 óta rendes tagunk és 80. életéve küszöbén hagyta itt e földi létet. Nemcsak a tudomány terén tűnt ki, hanem a társasági életben is igen tevékeny volt, egészen betegségéig; még ezévi februáriusi választmányi ülésünket ő vezette. 1887—90-ig titkáruk, azóta választmányi tagunk, 1914 óta alelnökünk, 1931 óta tiszteleti tagunk is volt. Életét és működését a Földrajzi Közleményekben fogjuk méltatni. Könyvtárunknak is állandó jötevője volt: életében összesen 115 kötet könyvet és 10 térképet ajándékozott. Mi legjobban tudjuk, hogy széleskörű statisztikai és turisztikai munkássága mellett legközelebb mindig a földrajz állott szívéhez. Emellett finom gondolkodása és modora, más sikereinek őszintén örülni tudó önzetlensége, tudományos dolgozatainak alapossága és lelkiismeretességen alapuló megbízhatósága, általában kiváló emberi tulajdonságainak vonzó volta mindenkinek nagyrabecsülését és tiszteletét szerezte meg számára, aki ismerte. A fáradhatatlan hazafi szívós munkássága jellemezte végig egész életén, hogy ezt a magyar földet ne csak birtokoljuk, hanem meg is ismerjük és tudományosan feltárjuk. A mi számunkra mindvégig mintaképe marad a szüntelen dolgozó geográfusnak. Társaságunk haláláról külön gyászjelentést bocsátott ki, temetésén Réthly Antal tiszteleti tagunk búcsúzott Tőle nevünkben, ravatalán elhelyeztük kegyeletünk koszorúját s megrendült lélekkel fogadtuk meg, hogy emléket mély-séges tisztelettel megőrizzük.

Fájdalommal gyászoljuk még a következő tagjaink elhunytát: Pintér Jenő alapító tag, Rothermere lord tiszteleti tag, Vladimir Köppen tiszteleti tag, a nagy meteorológus és klimatológus Seebald Steinmetz Amsterdam, tiszteleti tag. Erdemeiket mai jegyzőkönyvünkben örökítjük meg: emléküket kegyelettel megőrizzük.

Egyesületi évünk kiegyensúlyozott haladást mutat. Mindenek előtt nem panaszkodhatunk a taglétszám terén; a gyarapodás megindult. Bizton számíthatunk rá, hogy az újonnan hazatért területeink értelmisége, amint rendes élete visszatér, jelentékeny számban csatlakozik hozzánk; mi pedig nagy szeretettel várjuk őket. Nemcsak azt kérjük tőlük, hogy tagul belépjenek, hanem szívesen látjuk őket, mint munkatársakat, cikkírókat és a vezetőség tagjai közt is. A taglétszám képe ez (zárójelben az 1939-i év végén érvényes adat): rendes tag 1684 (1602), pártoló 1 (1), tiszteleti 25 (29), levelező 28 (30), alapító 39 (40), összesen 1777 tag (1702).

Nagyobbítottuk mind a Földrajzi Közlemények, mind az idegennyelvű Közlemények terjedelmét és szaporítottuk illusztrációit. Ezt, valamint a könyvtár megfelelő anyagi ellátását pénztári helyzetünk lehetővé tette. Ha az évvégi zárlatot összehasonlítjuk az előző évekkkel, akkor látjuk a haladást. Az 1940. év összes bevételei 51.637.41 pengőt, kiadásai 32.372.47 pengőt tettek ki: a tiszta maradvány tehát 19.264.94 pengő.

A szerkesztésben fontos változás történt. Hézsér Aurél dr. egy. c. ny. rk. tanár, levelező tag, 12 évi működés után lemondott a Föld-

rajzi Közlemények szerkesztői tiszteréről. A választmány és az elnök rábeszélése nem használt, egyéb munkássága miatt kénytelen volt távozásához ragaszkodni. Hézszer Aurélt már a választmány is meleg hangon búcsúztatta, köszönetét jegyzőkönyvében fejezte ki. Azonban ő nemcsak szerkesztő volt, hanem előzőleg hosszú ideig könyvtáros, titkár és h. főtitkár is volt. Ez is mutatja, hogy Hézszer Aurél a földrajz kiváló tudományos művelése mellett Társaságunknak mindenkor önzetlen munkása és támasza volt. Mint szerkesztő megérte a háború után annyira sovány évfolyamok lassú megduzzadását és nagy lelkesedéssel vett részt a nemzeti szempontból annyira fontos idegennyelvű Földrajzi Közlemények szerkesztésében. Számos tanulmánya, értekezése, bírálata emelte tudományos szemlének színvonalát. Amikor most, őszinte sajnálatunkra, elhagyta a szerkesztői asztalt, ez semmiképen nem jelent búcsút a Társaságtól. Ellenkezőleg: ígéretet kaptunk, hogy mint cikkíró még inkább részt vesz a jövőben munkánkban. Hézszer Aurél sokrétű, alapos, lelkiismeretes, mindenkor nemzeti szellemű tudományos és szerkesztői munkásságával bőven rászolgált a közgyűlés hálájára. Tekintettel rendkívüli érdemeire, javaslom a t. közgyűlésnek, méltóztassék Hézszer Aurél iránt érzett elismerését jegyzőkönyvi köszönet alakjában kifejezni és erről öt írásban értesíteni. •

A Közlemények másik szerkesztője idén is Kéz Andor dr. lev. tag volt. Kipróbált munkaereje, a tudós sokszorosan bevált képzettsége, pontos, gondos és alapos tevékenysége mindenképen megérdemli a közgyűlés köszönetét. A választmány új társul választotta melléje Mendöl Tibor dr. egy. rk. tanárt, régi választmányi tagunkat, a Pázmány egyetem új emberföldrajzi professzorát. Szeretettel köszöntjük és őszinte érzelmekkel kívánjuk működésére Isten bő áldását.

A Földgömb-szerződés az év folyamán lejárt. Sem Társaságunk, sem a kiadással megbízott Franklin Társulat nem kívánta a szerződés felbontását; így az újabb öt évre érvénybe lépett. A lapot idén is a régi bevált szerkesztők, Baktay Ervin dr. és Kéz Andor dr. szerkesztették, a kiadó pedig mindent megtett, hogy a korlátozott terjedelem mellett a lap külsőleg se veszítsen semmit színvonalából. A két szerkesztő buzgóságával, hozzáértésével, kiváló érzékével és tapintatával többszörösen rászolgált a közgyűlés hálájára és köszönetére.

A kiadványok sorában kell még megemlékeznem az 1941. évi Földrajzi Zsebkönyvről is. A gondosan megválogatott, időszerű eseményekről beszámoló cikkek mellett idén még kétíves, színes térképmellékletet is adtunk, a M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet kivitelében. Zsebkönyvünk olyan kapós volt, hogy kelendősége legmerészebb reményeinket is felülmulata. Négy hét alatt 10.000 példány fogyott el belőle és ezideig kerekén 13.000 példányt helyeztünk el. Ennek megfelelően a tiszta hozadék, az olcsó ár mellett is jóval túl van az 5000 pengőn. Társaságunknak célja azonban egyáltalán nem a nyereszkesedés. A magyar közönség részletesen meg

akarta ismerni a tavaly hazatért keleti és erdélyi részeket és a háború eseményeinek, valamint színtereinek földrajzi tényezőit. Társaságunk tehát ebben a kiadványában a legtisztább eszközökkel terjeszti a földrajzi gondolatot és hivatása szerint végez széleskörű nevelői és tanítói munkát, a legkiválóbb szakemberek bevonásával. Így indokoltnak látszik a Zsebkönyv folytatása is.

Előadásainkat egész éven át rendszeresen megtartottuk. 8 alkalommal 9 szakelőadás hangzott el:

1940. jan. 11: Glaser Lajos dr.: Az Alföld középkori történeti földrajzának vázlata.

Febr. 15: Pécsi Albert dr.: Az Alföld szintkülönbségeinek kialakulása.

Márc. 14: Bacsó Nándor dr.: A csapadék valószínűsége a Kárpátok medencéjében és Takács Lajos dr.: A napsugárzásmérések Magyarországon.

Ápr. 11: Bányai János: Orbán Balázs emlékezete (halálának 50. évfordulója alkalmából tartott emlékülés).

Szept. 19: Hantos Gyula dr.: Öt térképlap Erdélyről.

Okt. 10: Gunda Béla dr.: Erdély faluformái román megvilágításban.

Nov. 14: Cholnoky Jenő dr.: A travertino-képződményekről.

Dec. 12: Szabó Pál Zoltán dr.: Pécs helyzete és fejlődése.

Népszerű estélyeinket idén is a Honvédtisztek Tudományos és Kaszinó Egyesületével karöltve, a tisztikaszinó nagytermében tartottuk. A kialakult gyakorlat szerint hat előadást rendeztünk:

1940. jan. 8: Szentesy József (Sopron): A mai Svejc.

Febr. 5: Tittes György: Barangolások Kis-Ázsiában.

Márc. 4. Szabó Pál Zoltán dr. (Pécs): Délszlávia élete és társadalma.

Okt. 7: Cholnoky Jenő dr.: Erdélyről.

Nov. 4. Szabó Pál Zoltán: A Földközi tenger és a Közel-Kelet.

Dec. 2. Baktay Ervin dr.: India és Kelet-Ázsia.

Ezekén felül még két külföldi előadót is vendégül láttunk. A tiszti kaszinó nagytermében, nagyszámú és melegen érdeklődő közönség előtt rendeztük meg mindkettőt. 1940. április 15-én dr. Karl Troll, a bonni egyetem professzora beszélt „Die deutsche Himalaya Expedition 1934 und 1937” címen és közel száz csodálatosan szép képet mutatott be. A németek két, tragikus véget ért Nanga Parbat kutatóútját ismertette, a résztvevő közvetlenségével és a tudós készségével. — Okt. 21-én dr. Norbert Krebs, a berlini egyetem kiváló professzora tartott előadást „Landschaft und Siedlung in Mittel- und Südindien” címen, nagy sikerrel. A magyar és a német előadók is tudásuk legjavát adták: kérem a közgyűlést, méltóztassék valamennyi előadónknak és vendégünknek hálás köszönetét kifejezni.

1940. januárius 23-án tartottuk meg vacsoránkat Teleki Pál gróf akkori alelnökünk tiszteletére. Ezen nyújtottuk át a hatvanadik

életvének betöltése alkalmából kiadott „Teleki Pál ünnepi füzet” diszpéldányát. A Földrajzi Közleményeknek ez a füze idegen nyelveken is megjelent. — Ápr. 25-én megtartott LXVIII. közgyűlésünk tiszteleti taggá választotta Giotto Dainelli olasz tudóst, az olasz Földrajzi Társaság alelnökét. — Az 1940. aug. 30-i bécsi második döntés alkalmából hódoló táviratot küldtünk a főméltóságú kormányzó úrnak és ugyancsak táviratban köszöntöttük a keleti és erdélyi országrészek hazatérésének két főszereplőjét: Teleki Pált és Csáky Istvánt. — Szept. 12-i választmányi ülésünkön üdvözlöttük Cholnoky Jenő elnökünket legmagasabb kitüntetése alkalmából: Ő Főméltósága elnökünknek a Magyar Érdemrend középkeresztjét adományozta. — Okt. 25-én tartottuk meg rendkívüli ünnepi közgyűlésünket. Ezen elnökünk emelkedett szavakkal köszöntötte a hazatért keleti és erdélyi országrészeket; meleg szeretettel üdvözlötte az egymilliónál nagyobb számú magyarságot, benne majdnem az egész székelységgel. Azután a díszközgyűlés a 2305 m-es Pietroszt ünnepélyesen Horthy-csúcsnak nevezte el, majd megválasztotta gróf Teleki Pált tiszteletbeli elnöknek és gróf Csáky Istvánt tiszteleti tagjává. Ki hitte volna akkor, hogy a közgyűlésnek már az emlékezés lesújtó feladata jut? — Nov. 27-én ünnepi estélyt rendeztünk Cholnoky Jenő elnökünk tiszteletére: betöltötte 70. életévét és 35 évi tanítás után megvált egyetemi katedrájától. Művészi arcképét gróf Teleki Pál megleghangú, kedves köszöntővel leplezte le és bejelentette, hogy Társaságunk Cholnoky Jenő tiszteletére évi 500 pengős pályadíjat létesít. Elnökünk meghatott hangú válasza keretében nyújtotta át Teleki Pálnak tiszteletbeli elnökségéről, Csáky Istvánnak tiszteleti tagságáról szóló, tiszta erdélyi motívumú, művészi okleveleit.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban külön jelentést tennem a Cholnoky-pályadíjról, mivel ennek a közgyűlésnek feladata, hogy ebben az ügyben döntsön. A választmány nevében javaslom a következő szabályzat elfogadását:

1. A Magyar Földrajzi Társaság *Cholnoky Jenő dr.* egyetemi tanárnak, a Társaság elnökének 35 évi egyetemi tanári működése után történt nyugalomba vonulása alkalmából évi 500, azaz ötszáz pengős pályadíjat létesít.

2. A pályadíj neve: Cholnoky-pályadíj.

3. A Magyar Földrajzi Társaság 1942-től kezdve, egy előzően kiküldött bizottság javaslata alapján, minden esztendőben, csakis a fizikai földrajz tárgykörébe tartozó és pontosan meghatározott feladat megoldására pályázatot hirdet.

4. A pályázaton bármilyen magyar állampolgár résztvehet, tekintet nélkül arra, hogy a Magyar Földrajzi Társaságnak tagja-e vagy sem. Viszont, ha a Társaságon kívül álló nyeri el a pályázatot, erkölcsi kötelessége, hogy a Társaság tagjainak sorába lépjen.

5. A mindenkori pályázat tárgyát, ha a természetben végzendő munkáról van szó, úgy kell megállapítani, hogy a felvételezést, bejárást stb. legfeljebb 4—5 hét alatt el lehessen végezni.

6. A pályázat feladatának megoldására vállalkozó jelentkezők közül a Magyar Földrajzi Társaság választmánya, a 3. pont szerint kiküldött bizottság javaslatára, valakit személyi bizalom alapján a kérdés megoldására kijelöl, mert a pályadíjnak az a célja, hogy az érdemes vállalkozó részére a kutatás lehetőségét biztosítsa. A feladat megoldására több pályázót kijelölni, vagyis a pályadíjat megosztani nem lehet.

7. A pályadíjat a Magyar Földrajzi Társaság választmánya minden év első harmadában úgy hirdeti meg, hogy a pályadíj nyertese a pályadíjból 300 pengőnyi összeget még legalább ugyanazon év június 15-ig megkaphasson.

Köteleznie kell magát a pályadíj nyertesének, hogy illő formában és keretek között, legfeljebb 1.5—2 ív terjedelemben megírt dolgozatát nyomdakész állapotban, még a pályázat esztendeijében, december 31-ig a Magyar Földrajzi Társaság választmányához benyújtja.

8. A munka végrehajtása után a benyújtott jelentést, illetve dolgozatot, a Magyar Földrajzi Társaság választmánya illetékes személyekkel megbíráltatja és amennyiben az a kíváncs tudományos értéket elérí és az illetékes bírálók azt a Földrajzi Közleményekben való megjelentetésre alkalmasnak találják, a választmány a pályadíj nyertese részére a pályadíj második, 200 pengős részletét is utalványozza.

9. A nyertes pályamunka a Földrajzi Közleményekben „Cholnoky-pályadíjjal jutalmazott dolgozat” jelzéssel jelenik meg és a szerző a Földrajzi Közleményektől fizetett mindenkor i tiszteletdíjban részesül.

10. Ha a bírál i t pályamunkát érdemtelennek találja, a pályadíj második részletének kifizetését a választmány megtagadja.

1940 végével titkáruk, dr. Kerekes József másirányú elfoglaltsága miatt lemondott. A választmány Pósané Ormos Jerne egy. tanársegédet kérte fel a titkári teendők ellátására; megválasztására mai közgyűlésünknek teszünk javaslatot.

Dubovitz István könyvtárosunk jelentése a következő:

Könyvtárunk az elmúlt év folyamán 110 önálló művel 180 kötetben, folyóiratgyűjteményünk — benne 7 új folyóirat — 220 kötettel, összesen tehát 117 művel 400 kötetben, térképtárunk 1 atlisszal és 21 térképpel gyarapodott. Ez az eredmény 143 kötetten marad el a megelőző évi és több mint 200 kötetten az 1938. évi eredmény mögött. Ennek a visszaesésnek az oka, mint arra múlt évi jelentésemben már rámutattam, az utolsó két év háborús viszonyaiban keresendő. Ez a csökkenés a háború kitörése óta állandóan tart és továbbterjedésével egyre nagyobb méreteket ölt, mert nemcsak egyes államoktól, hanem egész világrészekről vagyunk elzárva s a velünk kapcsolatban álló külföldi társaságok kiadványai vagy egyáltalában nem vagy csak igen nagy késéssel és hiányosan érkeznek be. Különösen a folyóiratok elmaradása sújt érzékenyen benünket, hiszen a 309 kurrens folyóiratnak alig egyharmad része

(135 folyóirat) érkezett meg. Fájdalom, számolnunk kell azzal is, hogy a jelenlegi háború nagy részét megsemmisíti annak, amit 19 évi fáradságos munkával felépítettünk. A beérkezett könyvek jegyzékét a Földrajzi Közleményekben rendszeresen közzétettük.

A könyvtár kiadásait a költségvetésben megállapított évi átalányból és a befolyt könyvhasználati díjakból fedeztük. A könyvtár összes kiadásai 2.309 P 60 f-t tettek ki. Ebből beszerzésre (2 köt. és 1 térkép) 53 P 30 f-t, kötésre (1.417 köt.) 2.116 P 50 f-t, könyvtári nyomtatványokra és 4 kartotékfiók beszerzésére 139 P 80 f-t fordítottunk.

Mint ebből is kitűnik, az elmúlt évben mindössze két kötet könyvet és egy térképet vásároltunk. A többi csere és ajándék útján jutott birtokunkba. A hozzánk érkezett könyvadományok sorából kiemelkedik Bányai János tagtársunk és a Franklin-Társulat Rt. 10—10 kötetes adománya, ezt követik a pécsi Erzsébet királyné Tudományegyetem Földrajzi Intézete 8 kötetes, bold. Thirring Gusztáv dr. alelnökünk 8 kötet könyvből és 5 térképből álló, a Magyar Földrajzi Intézet Rt. 6 térképből, Faller Jenő és egy magát megnevezni nem akaró tagtársunk 5—5 kötetből álló adománya. Értékes könyvadományokkal gyarapították könyvtárunkat még a M. Kir. Vall. és Közokt. Minisztérium s annak Oktatófilm Kirendeltsége, a Kis Akadémia, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Földrajzi, továbbá Ásvány-Közzettani Intézete, a budapesti Kegyesrendi Tanárképző Intézet, a Nógrád-Hont várm. Általános Tanítóegyesület, a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Cserkészszövetség, Pécs szab. kir. város idegenforgalmi irodája, az Első Duna-gőzhajózási Társaság, az Élet irod. és ny. rt., a Fischer Lajos könyvkereskedő cég Sárospatak, az „Ifjúság és Élet“, a „Kisebbségvédelem“, a „Pannonia“, a „Pedagógiai Szeminárium“ s a „Székelység“ c. folyóiratok szerkesztősegei, továbbá Bacsó Nándor dr., Bodnár Gyula dr., Bodnár Lajos, Borbély Andor dr., Bulla Béla dr., Cholnoky Jenő dr., Farkasfalvy Kornél, Gaál István dr., Gunda Béla dr., Haltenberger Mihály dr., Hantos Gyula dr., Hofbauer Róbert dr., Iván József, Kanszky Márton dr., Karl János dr., Kertész János dr., Komáromy József, Lászlóffy Woldemár dr., Nagy Lajos dr., Nyárády Erasmus Gyula dr., Pápa Miklós dr., Péchy-Horváth Rezső, Pécsi Albert dr., Széll Sándor dr., Szilády Zoltán dr., Takács József dr., Török László, Tulogdy János dr., Wallner Ernő dr., Xántus János, Zólyomi Bálint dr., Prof. Giotto Dainelli (Firenze), Jäger Artúr (Hága) és Sir Aurél Stein (Oxford) urak. Ezúton is hálás köszönetet mondunk mindazoknak, akik Társaságunkat értékes könyvadományaikkal a nehéz viszonyok ellenére is támogatták céljai elérésében.

A fent kimutatott gyarapodás beszámításával könyvtárunk állománya az elmúlt év végén a következőképen alakult: 3.369 önálló mű 5.306 kötetben, 395 folyóirat 10.807 kötetben, összesen tehát 3.764 mű 16.113 kötetben, 100 atlasz és 552 térkép.

A megváltozott viszonyok ellenére is törekedtünk a rokon társulatokkal fennálló kulturális kapcsolataink kiterjesztésére és elmélyítésére. Fájdalom, a háború, mint erről fentebb már megemlékeztem, igen sok cseretársunktól elszakított bennünket. A Moszkvában megjelenő „Zemlevjedjenie“ c. folyóirat szerkesztőségét a folyóirat megszűnése miatt töröltük a cserések sorából. Ezzel szemben nyolc új cseretársat szereztünk. Ezek a következők: a Magyar Pedagógiai Társaság, a Geographische Gesellschaft Lübeck, a Sudeten-deutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung Reichenberg, a Deutsches Ausland-Institut Stuttgart, a Geographisches Institut der Hochschule für Welthandel Wien, a R. Istituto Geofisico e Geodetico Messina, a „Geopolitica“ szerkesztősége Milano s a Klub slovenských turistov a lyžiarov Liptószentmiklós. Ezzel cseréseink száma 250-re emelkedett. A cserések száma világrészek szerint a következőképp oszlik meg: Európa 197 (ebből 44 magyar), Ázsia 14, Afrika 7, Amerika 29, Ausztrália 3. Nem mulaszthatjuk el, hogy ezen a helyen is külön meleg köszönetet ne mondjunk Fest Aladár tiszteleti, Marczell György, Pécsi Albert dr. és Steiner Lajos dr. választmányi tag uraknak, akik könyvtárosunkat kiterjedt külföldi levelezésében az elmúlt évben is a legnagyobb készséggel támogatták.

Mint már említettük, könyveink és folyóirataink bekötését a rendelkezésünkre álló anyagi eszközök által előírt korlátok között az elmúlt évben is teljes erővel folytattuk. A múlt évben u. i. 1.417 kötetet kötöttünk be. A kötést a jövőben is hasonló mértékben kívánjuk folytatni.

A könyvtár forgalma állandóan emelkedik. Az olvasók száma a könyvtárban 268, az olvasott kötetek száma 534 volt. Házi használatra 45 tagtársunk 315 kötetet kölcsönzött ki. Könyvtárunkat az elmúlt évben tehát 313 tagtársunk vette igénybe, az olvasott kötetek száma 849.

Ismételten rá kell mutatnom arra a körülményre, hogy könyvtárunk néhány év óta a helyszűkével küzd. Ezen a bajon az adott viszonyok között lehetetlen segítenünk. A könyvtárnak u. i. terjeszkedéslehetősége nincs. Ennek következtében az újabb szerzemények kezelése csaknem lehetetlen. Minthogy jelenlegi s a székesfőváros által 17 évvel ezelőtt rendelkezésünkre bocsátott helyiségeinket a közel jövőben minden valószínűség szerint el kell hagynunk, olyan megoldásról kell gondoskodnunk, mely a könyvtár kedvező elhelyezését és zavartalan fejlődését hosszú időre biztosítja.

Bodnár Lajos, a didaktikai szakosztályunk elnöke ezeket jelenti:

A Didaktikai szakosztály 1940-ben is zavartalanul folytatta tervszerű munkásságát.

A földrajzoktatók megható buzgósággal és ügyszeretettel vállalkoztak előadások tartására. A változatos és tanulságos előadásokat megértő figyelemmel hallgatták a különböző iskolafajták föld-

rajz tanítói s értékes hozzászólásaikkal elősegítették a felvetett kérdések tisztázását.

A mindig tárgyilagos és mértéktartó viták során gyakran sikerült világosságot deríteni a földrajz iskolai anyagának és tanítása módszerének több homályos, zavaros, kiforratlan s így joggal vitatható kérdésében.

A tárgyalások hangja mindenkor kartársi megbecsüléstől áthatott, nemesveretű volt, lázadó keserűség csak akkor zendült bennük, amikor azok a földrajz méltatlan leértékelését, érthetetlen leszorítottságát, a Tanterv oktan mostohaságát érintették. Ez méltán fáj minden tárgyat becsülő, hazáját szerető, nemzetét féltő földrajzoktatonak.

Méltán sír fel mind sűrűbben a kérdés: mi lesz a földrajzzal, ha nem jön gyorsan megértő segítség!?

A rozsnyói kétnapos vándorgyűlésen 72 budapesti és 34 vidéki kartársunk vett részt. A városháza nagytermét zsúfolásig megtöltötte a város lelkes érdeklődő közönsége. Az országzászló megkoszorúzása után 130 terítékes ebédet a Szakosztállyal együtt ünnepezt a város vezetősége. Hazafelé Rimaszombatban leleplezték és megkoszorúzták Farkasfalvy Imre emléktábláját.

Az idei vándorgyűlést Kolozsvárra tervezték. Közbejött nehézségek miatt a terv végrehajtását a jövő őszi halasztották. Helyette május 25-én Kalocsán tartanak vándorgyűlést. Autóbusszal végigjárják az árvizes és szikes területeket.

A Szakosztályban a következő előadások hangzottak el:

1940. jan. 25. *Kerékgyártó Árpád*: Az iskolai tanulmányi kirándulások.
1940. márc. 28. *Balogh Béla dr.*: Embertan a földrajz középiskolai anyagában.
1940. ápr. 25. *Karl János dr.*: A földrajzi tanmenetekről.
1940. május 5. Vándorgyűlés Rozsnyón.
1. *Bodnár Lajos*: Elnöki megnyitó.
 2. *Alt János*: Rozsnyó földrajzi és turisztikai viszonyai.
 3. *V. Sághegyi Lajos*: A földrajz nevelő ereje.
 4. *Zeller Tibor*: A vándorgyűlés útvonalának földtani szerkezete és ásványi kincsei.
 5. *Nyiresi-Tichy Kálmán*: Rozsnyó művész szemmel.
 6. *Láng Sándor*: A Rozsnyói medence kialakulása.
1940. szept. 26. *Bacsó Nándor dr.*: A meteorológiai ismeretek tanítása a középiskolában.
1940. okt. 24. *Bányay János*: A Székelyföld melegforrásai.
Haltenberger Mihály dr.: Budapest földrajzának ismertetése és bemutatása.
1940. nov. 28. *V. Sághegyi Lajos dr.*: Tájélföldrajz.

Tisztelt közgyűlés! Társaságunk a jövő, 1942. évben tölti be fennállásának 70. évét. A jubileum küszöbén abba a kellemetlen helyzetbe került, hogy azt a házat, melyben a székesfőváros közönségének jóindulatából két szobában magát meghúzza, a főváros átadta az államnak és oda olasz művelődési intézmény kerül. A hajléktalanság fenyegeti, noha fejlődésében ott tart, hogy tudományos személyzetet kellene rendelkezésére bocsátani, hogy a magyar föld földrajzi kutatásának nagy művét Lóczy balatoni kutatásainak szellemében, általános nemzeti érdekből folytathassa. Társaságunk könyvtárával és egész tevékenységével annyira kinőtt már ezekből a szűk keretekből, hogy meg kell szólalnunk Társaságunk jövőjének biztosítása érdekében. Milyen nagy munkát lehetne elvégezni a magyar föld kincseinek feltárása, elemi csapásainak (árvíz, szárazság) kivédése, a tudományos rendszeres kutatómunka összefogása és irányítása terén! Az egyetemek földrajzi intézetei korlátozott feladatokat oldanak meg, az országos munkára a tudomány művelése és a népszerűsítés terén egyaránt a Társaság hivatott (földrajzi irodalmi központ, nevek írása, kutatóutak szervezése és támogatása, a földrajzi nevelésnek a közönség részére írt kiadványai stb.). Milyen fontos volna a nemzeti földrajz szempontjából az ősrégi, eredeti magyar földrajzi elnevezések kutatása, az elferdített nevek helyes formában való visszaállítása! Ezért felemelem kiáltó szavam a közgyűléshez, méltóztassék mindent megtenni, hogy a jubileum évére a nagy feladatokhoz méltó elhelyezéshez jussunk. Ez ennek az évnek számunkra legnagyobb, legelkerülhetetlenebb és legsürgősebb feladata!

Tisztelettel kérem főtitkári jelentésem elfogadását.

A Didaktikai Szakosztály előadásai.

A Didaktikai Szakosztály ebben az évben *Bodnár Lajos* elnöklése alatt a következő előadásokat tartotta:

1940. május 5. *Vándorgyűlés Rozsnyón.* 1. *Alt János: Rozsnyó turista viszonyai* c. előadásában üdvözlő a vándorgyűlés tagjait. Elmondja, hogy a felszabadított Rozsnyónak a visszacsatolás óta sok kedves vendége volt s a város magyarsága meleg szeretettel öleli keblére a rég nem látott magyar testvéreket. A vendégjárásban különös jelentőségű és megtisztelő ez a nap, amidőn a Magyar Földrajzi Társaság Didaktikai Szakosztályának tagjai jöttek el, hogy itt tartsák meg ez évi vándorgyűlésüket. A földrajz terjesztése, egyrészt a mozgalmas időkre, másrészt arra való tekintettel, hogy az idegen uralom a földrajz és történelem meghamisításával igyekezett darabokra szaggatni a magyar népet, magyar szempontból, és éppen ma, rendkívüli fontosságú.

A város turisztikai viszonyai a természeti adottságok következtében igen kedvezőek: a természetjáró mindent megtalál itt. Rozsnyó a Sajó felső völgyének széles katlanjában fekszik. Ezt három oldalról a Gömör-Szepesi érchegység közép magas ormai és vonulatai, délfelől a Magyar karszt néven ismert Szilicei és Pelsőci fensíkok szegélyezik. Vidékének uralkodó pontja az 1286 méter magas Ökörhegy, másnéven Pozsáló, turistáink kedvenc kirándulóhelye. Nyáron és ősszel a szép kilátás, télen a kiváló hóviszonyok vonzzák ide az idegeneket. Legmagasabb csúcsa a Barátkő, ahonnan pompás kilátás nyílik a Magas és Alacsony Tátorára, a Szepességre, a Bükk és Mátra vidékére. Lomb- és tűlevelű erdei vadban, kristályvízű patakjai halban bővelkednek. A Barátkő szikla alatt 1150 méter magasságban áll menedékházunk, amely egész éven át nyitva van. Hideg-meleg ételek és italok állandóan kaphatók, 40 személy befogadására és éjjeli szállásra alkalmas. A Pozsálóról gerinctúra vezet az Uhornai tetőre, ahol a kies fekvésű Uhornai tóban gyönyörködhetnek a turisták. Innen a Pipitykén és a Csükerészen át 12 órás gyaloglás után érjük el a kisebb kiadásban a híres Sztracenei völgyre emlékeztető Szádellői völgyet. Rozsnyótól nyugatra fekszik a 996 méter magas Ivágyó hegy. Innen Dobsina, a Királyhegy és a Magas Tátra felé nyílik nagyszerű kilátás. Könnyű túra ez, kezdőknek is alkalmas. Természeti érdekesség számba mennek a Szilicei és Pelsőci fensíkok vízszegény, töbrös felületükkel, dolináikkal, zsombolyaikkal és barlangjaikkal. Legszebb látványossága ennek a vidéknek a Hosszúszói cséppkőbarlang. Szépség dolgában vetekszik ikertestvérével, az Aggteleki barlanggal. Egy kisebb jégbarlang is van a Szilicei fensíkon. Ez még a feltárássra vár. A hegyekben vas-, antimon- és rézbányászat folyik. A Rimamurányi, a kincstári bányák és vaskohók a tanulói ifjúság számára is szemléltető oktatást nyújtanak. A csusomi antimonbánya, az antimonérc és a kíséretében jelentkező arany miatt értékes. A szebb kiránduló- és túrautak megfelelő jelzésekkel vannak ellátva. Ezekről „Rozsnyói Túrák és Séták” című kiadványunk, Kis Képes Kalauzunk, valamint a város állomásain s főbb pontjain elhelyezett tájékoztató táblák és a városi idegenforgalmi hivatal nyújtanak bővebb felvilágosítást. Ugyanitt intézik a szállásolás kérdését is. Az evangélikus gimnázium épületében 200 személyes turistaothoton nyújt tömegszállást férfi- és nővendégek számára. A városban, magánlakásokban, ugyanennyi nyaraló és igényesebb vendég helyezkedhetik el. Rozsnyó kies fekvésű völgyei, erdei tisztásai cserkész táborozásra igen alkalmasak. Az elmúlt évben nagyszámban keresték fel hazánk távoli vidékeinek diákjai.

Rozsnyó a világháború előtt a magyar kultúra egyik jelentős őrhelye volt. Sajóparti Athénnek nevezték híres iskolái miatt. Iparosai messze földön híresek voltak. A megszállás mindent visszafejlesztett. Csak a természet szépségei változatlanok. Megmaradt a varázserejük s a város tovább is áll az új határ mellett. Rozsnyó

a változott viszonyok ellenére megmaradt magyarnak s örömmel fogadja minden magyar testvérének látogatását.

2. *Vitéz Sághelyi Lajos dr.: A földrajz nevelő ereje.*

A mai magyar nevelés célja az, hogy a magyar ifjúságot a jövő magyar feladatok teljesítésére képessé tegyük. Azt akarjuk, hogy minden magyar embernek helyén legyen az esze és a szíve, és minden cselekedete a jövőt szolgálja.

Hogyan lehet ezeket a nevelési célokat a földrajztanítással elérni, milyen nevelőerők vannak a földrajzban, illetőleg a földrajz tanításában?

A földrajz munkaterületéhez mindaz hozzátartozik, amit egyszerűen a természet, másrészt az ember alkotott, ha a táj képének lényeges vonása. A földrajztanításban bemutatjuk a természeti erőknek egymásra, valamint az emberre gyakorolt hatását, s az embernek természetátalakító munkáját. Ez teszi a földrajzot a legfontosabb nemzeti tárggyá.

A szülőföld és lakóhely földrajza a közvetlen környezetet mint tájat ismerteti meg. A szülőföld és lakóhely földrajza az alapja a további földrajzi nevelésnek.

A földrajztanuláshoz szükséges rengeteg anyagból csak azokat választjuk ki, amelyek a helyes megértés, az összefüggések megtalálása, a tájnak, mint földrajzi egységnek a megértése, az embernek a táj életközösségébe bekapcsolódása és végül a táj természeti adottságainak az emberi szükségletek számára való átalakítása szempontjából lényegesek. Az anyag kiválasztás tehát földrajzi szemléletre nevel.

A táj legjellemzőbb, uralkodó jegyének, vonásának észrevétele, az egyes földrajzi tényezőknek a legjellemzőbb táj-jegytől való függése, ezeknek a tényezőknek egymásra és az emberre gyakorolt hatása, egyszerűen a táj életközösségének elemzése erős logikai munkára nevel. Az elemeknek a térképről való kiolvasása a logikai munkának képszerű alapot is ad.

Az adatok, nevek egész sora az emlékezetet veszi igénybe. Az emlékezet fejlesztésének kitűnő eszköze a földrajztanítás.

A kiránduláson tanul meg az ifjú a világban nyitott szemmel járni. A földrajzilag fontos jelenségek megfigyelése, a táj lényeges vonásainak észrevétele, e vonások okának közvetlen szemlélete a megfigyelőkészség fejlesztésének kitűnő iskolája.

A megfigyelőkészség jósága az alapja a térképolvasásnak. A helyes térképolvasás elsőrendű katonai feladat is, és ezért nevelésünk végső célja érdekében való.

A térképvázlatokkal való dolgozás nemcsak a földrajzi műveltségnek velejárója, nemcsak erős logikai és emlékezet-munkának a föltétele, hanem a képzelet alapján a kifejezőkészségnek egyik megnyilvánulása. Így tehát a földrajz tömör, szabatos és világos kifejezőkészségekre is nevel.

A topográfia tanulása nemcsak a mi hol van? kérdésre felel, hanem a képzelet, emlékezet, kifejezőkészség együttes hatásának

az eredménye is. A térképpel és térképen gondolkodás a földrajzi műveltségnek az alapja, mert a földrajzi gondolkodásba való beleéléssel jár.

A hazai föld jellegzetes vonásainak feltárásával rávezetjük a tanulót arra, hogy a haza földje szabja meg a nemzet történelmi és gazdasági fejlődésének természetes föltételeit, s hogy minden nemzetnek megvannak a maga természettől kijelölt feladatai. A földrajz ezeket a feladatokat a nemzet anyagi és szellemi kultúrájának szempontjából méltatja. Megérteti, hogy nemcsak nyelvében, hanem földjében is él a nemzet.

A magyar föld tehát magyar sorsközösséget is jelent. Az egységes földrajzi tájat alkotó magyar föld más-más nyelvet beszélő népei egymásra vannak utalva. Csak a földrajz mutathat rá meggyőző erővel a szükségszerű együvértartozás fejlesztésére, a falu és a város egymásrautaltságára, a hegyvidék és az alföld lakójának közös érdekeire. A nagy magyar tájat az ember nem alakíthatja át: Isten egységesnek teremtette, a benne lakókat testvéreknek.

A földrajztanításnak középponti gondolata a nemzeti kultúrának, szellemi és gazdasági értékeinek, vagyis a magunk megbecsülésének és tárgyilagos értékelésének a tudata. Csak azt szerethetjük, amit jól ismerünk, ezért a hazai föld megismertetése az állampolgári nevelésnek szerves része.

A hazai földnek, mint egységes természeti tájnak, megtanításából és a hazai kisebb tájaknak életközösségéből következik, hogy a szülőföld és lakóhely táján keresztül beleéljük magunkat a magyar föld élet- és sorsközösségébe. A földrajz világos fogalmat nyújt a hazáról, észrevevesszük, hogy ez a magyar táj az én hazám! S ha az enyém is, ha része vagyok a hazának, szeretem. A hazaszeretetnek tudatos alapját, határtalan mélységét a földrajz adja meg.

A magyar kultúrtájak ismertetésével a magyar nemzet földrajzi adottságait, a magyar népnek ez adottságok között végzett szellemi és gazdasági teljesítményeit is megismertetjük. A magyar nép tájalakító munkája, a jövő feladatok meglátása, a jövő feladatokra készülés szempontjából is elsőrendű nevelési cél.

A földrajztanítás műhelytitkait jelentő eszközök, elvek, az ú. n. munkaiskolai elvek alkalmazása, a földrajztanítás segédeszközeinek (rajz, térképolvasás, beszélgetés. kirándulások, szemlélet, gyűjtőmunka, terepasztal, stb.) alkalmazása az osztályközösség munkáját jelenti. Osztályközösség a munkaközösség alapja. Erről a nemzeti közösségre való átmenet már nem ütközik nehézségekbe.

Az ember gazdasági életét is mint földrajzi tényezőt fogjuk fel. A gazdaságföldrajzot különösen kitűnően értékesíthetjük az állampolgári nevelésben. Annak a fölismeretése, hogyan gondoskodik a közösség az egyénről, hogyan segíti elő az egyes a közösség célját, munkamegosztás és jóléti intézmények, a hazai mezőgazdaság védelme, behozatali tilalmak, közlekedés, kulturális intézmények, közéletmezés, lakásellátás, munkaalkalmak teremtése, a

gazdasági és kulturális javak védelme ugyancsak a közösségre nevelés szolgálatában állanak, ugyanakkor azonban a nevelésnek gyakorlati jelleget is adnak.

A magyar gazdasági egységnek, mint földrajzi tájnak, a világgazdaságba bekapcsolódásával fontos kutató-munkát végeztetünk és állást foglaltathatunk egyfelől a jó szomszéd és barát felé, másfelől a közönyös és az ellenséges magatartású népekkel szemben.

Ha más országokkal és idegen tájakkal foglalkozunk, a honi viszonyokkal és adottságokkal való összeméréssel nemcsak az összehasonlítás kedvéért foglalkozunk, hanem azt akarjuk, hogy a tanuló a magyar és az idegen kultúra teljesítményeinek párhuzambaállítással világosan lássa a magyar táj és a magyar kultúra erejét és nemzete elhivatottságát. Tárgyilagos mérésre és tárgyilagos állásfoglalásra törekszünk.

De bármerre kalandozunk is a tantervben felvett anyaggal, mindig a hazai földet, a magyar haza gazdasági és szellemi kultúráját, a szülőföldet és a hazai tájat vagy tájakat tanítjuk. Ide térünk vissza mint átfogó és középponti gondolathoz. A magunk portájának világosabb látása, a magunk földjének megbecsülése, a hozzá való ragaszkodásunk olyan célok, amelyeket minden tanításegység keretében gyakorlatilag is megvalósítunk. A magyar élni akarás, a magyar igazság és a magyar erő becsületes megnyilatkozásának tudata nemzeti önérzetre nevel, s ez ma minden másnál fontosabb.

A földrajzi nevelés eredményeképpen ifjúságunk a hazai föld szeretetét nemcsak a faji sajátosságokból eredőnek látja, hanem a nemzet életét fenntartó erős tényezőnek. A földrajz örök törvényeinek a trianoni szerződés által történt megcsúfolása, a népek önrendelkezési jogának a statisztika és a földrajzi adatokkal szemben való kijátszása, az istenalkotta táj életközösségének halálra ítéltése csak a földrajzon keresztül válik világossá a maga teljes kegyetlenségében.

Magyarország föltámadásába vetett rendíthetetlen hitünket tudatossá és meggyőző erejűvé csak a földrajzzal tehetjük. A magyarság hivatásának tudatos fölismerése eredménye a földrajzi nevelésnek. A földrajzban nincsen líra, nincsenek szólamok, hanem kemény igazságok. Igazságok, amelyek következetessége és szigorúsága a nemzeti célok felé való nevelést, az ifjúságnak a jövő feladatokra készülését szolgálják.

3. Láng Sándor dr.: A Rozsnyói medence felszínének kialakulása.

Előadó a csinos fekvésű medence felszínének kialakulását szemléltetve, kiemelte a közvetlen környék kettős felépítését. A vidék északi részén a geológiai ókorban keletkezett, majd lepusztult s utóbb ismét magasabbra emelkedett hegyromok kevésbé változatos, hegyes-völgyes térszíne emelkedik a medence északi határával is egybeeső országhatárig. Délen a Gömör-Tornai karsztvidék mély völgyektől hasogatott mészkőtáblái sorakoznak, vál-

tozatos felszíni és mélységi karsztos világukkal. A sok töbör, buvópatak, barlang, bővízü forrás, mésztufa, töbörtő s vörösföld tanuskodik az itteni karsztjelenségek nagyarányú kifejlődéséről. A másodkori mészkövekből felépített Gömör-Tornai karsztvidék meredek, nyugat-keleti irányú falától északra terjeszkedik a Rozsnyói medence mélyen fekvő, hullámos, lankás térszíne. A mélyedést a levantikumban tő töltötte ki. Az egykori tőfenék agyagos, kavicsos, homokos, laza üledékkel töltődött fel. Szerkezetét 1939 őszén jól lehetett látni a nemrégiben készített berzétékőri bekötő út bevágásában. Az agyagos rétegek világos- és sötétbarna, egymással változó sávjain különös, gyűrődésszerű szerkezet látszott, a mintegy 2—300 m hosszú és 2—3 m mély bevágás oldalán. Azonban, a látható gyűrődéseket nem tektonikus mozgások okozták, hanem a jégkorszak talajfolyásai működtek itt. Amikor a körülmények megengedték, a medencealap lankás lejtőin útnak indult a képlékeny anyag s lassan mászott lefelé a folyók árterületéig, ahol a víz elmosta. Ennek következtében jelentős vastagságú üledék távolodhatott el s a medence térszíne helyenkint legalább 50 m-rel alacsonyabb lett.

A jégkorszaki talajfolyás jelenléte a Rozsnyói medencében fontos adattal bővítette tehát a hazai szaktudósoktól eddig ismertetett magyarországi pleisztocénkori tünemények sorozatát.

4. *Nyiresi-Tichy Kálmán: Rozsnyó művészszemmel.*

A művészi élményt sok összetevő nyújtja: forma, szín, anyag, megvilágítás. Városban szerepe van az építkezésmódnak, de a műemlékeknek, a falak között élő embereknek s az egész környezetnek is. — Rozsnyó beilleszkedése a tájba egészen különleges. A Rozsnyói medencét délről szegélyező mészkőplatóknak élesen letört, valamint a Gömör-Szepesi érchegységnek gömbölydeden elterülő körvonalai igen változatossá teszik a város képét. Maga a város a Sajóvölgy feletti terraszon festői távlatokat nyújt közvetlen városközelből is. Nincs a városnak pontja, ahonnan hegyeket ne látnánk, de sok helyről távlatokat, halmokat és síkot is.

A város szíve a Főtér, ebből az égtájak felé nyílnak a főutcák. Jellegetesek a lépcsőzetesen előugró házsorok. Építési jellegben, stílusban is elkülönülnek a városrészek: a polgári-, timár-, iparos-, bányásznegyedek. — Uralkodó stílus a barokk, a gótikának kevesebb, de nagyon értékes emléke van. A barokk uralma s a vidékre is elszívargása (kimutatható falu-barokk) a r. kat. püspökség alapításával (1776, Mária Terézia) függ össze. — Épületdíszítéseken bujkáló népi elemeket is találunk. — A Főtér, közepén az őrtoronnyal, s templommal, fásított „Kis sétatér”-rel és a tarka boltsorral, szobrokkal, körülötte az egykori „Ringbürgerek” emeletes házai-val, — kellemes benyomást nyújt. A déli főutca betorkollásánál (sarkán a Rákóczi-ház) a leghatásosabb a kép, a Kálvária hármascúcsának hátterével. — Kis oldalutcákban meseképekbe illő házikók, a tetőkön orombuzogányok, tágas gyümölcsös kertek. — Az élet effektusaiból a hétköznapi viselet nem színes, inkább komor. De a felvonulások, ünnepek, országos vásárok mozgalmassága

színes és eleven. Az évszakszülte hatások: a tavasz üdesége, a nyár verőfénye, az őszi színgazdagsága és a tél puhasága, mind kiemelik a város ódon szépségeit.

Modern és patinás szobrok ékesítik a Főteret és a templomokat. Márványlapok, emléktáblák őrzik a múlt emlékeit, a temetőben is műértékű sírkövek, százados és modern emlékművek beszélnek nagyjainkról. — A város a környék hegyeiről is sok és sokféle szépséget nyújt a szemlélőnek.

A város legtöbb és legmaradandóbb szépsége a mi érzésünk szerint mégis: törhetetlen magyarsága, amelynek a válságos időkben fényes bizonysgát adta.

5. Zeller Tibor dr.: A vándorgyűlés útvonalának földtani felépítése és ásványtani kincsei.

1940 szeptember 26. *Bacsó Nándor dr.: A meteorológia tanításáról.* Középiskoláink tanulói szerfelett kevés gyakorlati ismeretet kapnak. Tanterveinkben túlteng a humanisztikus tárgyak óraszámja, ezzel szemben az életre nevelő természettudományi ismereteket kevés óraszámban tanítják. Érthető, hogy a kevés órászámra visszaszorított természettudományi tantárgyak tanítása nem lehet a célnak megfelelő. Így a földrajz sem. Elhanyagolja középiskolai oktatásunk a meteorológiai ismeretek tanítását is, pedig az időjárásnak és éghajlatnak a Föld élő és élettelen világára gyakorolt alakító és sokszor döntő jelentőségét kétségbe vonni nem lehet.

A földrajz egyik célja, hogy a világról egységes, áttekinthető képet adjon az embernek. Ez lehetetlen az időjárás és éghajlat alapos ismeretének megszerzése nélkül. A földrajztanárnak ezért az eddiginél nagyobb gondot kell fordítania ezeknek az ismereteknek helyes tanítására. Az időjárás a légkör fizikai állapotának változása, az éghajlat pedig valamely hely időjárásának átlagát, tehát kereteit jelöli meg, amelyekben belül a látszólag szeszélyes változás lefolyik. A meteorológiai ismeretek tanítása ezért fizikai előismereteket is kíván, tehát célszerű a középiskolai földrajzoktatás és fizikatanítás között a meteorológiai ismeretanyagot arányosan elosztani, hogy a földrajzban tanult meteorológiai számadatok a tanuló agyában már előzőleg megszerzett fizikai ismeretekhez kapcsolódhassanak, ahelyett, hogy, mint az a legtöbb esetben most történik, száraz és terhes adathalmazként, elfelejtésre ítélve kerüljenek be a tanuló ismeretei közé. Jelenleg a tanár egyéni kiválóságán és egyéni buzgalmán múlik, hogy a földrajz fontos ágát alkotó éghajlattan tanítása némiképp eredményes-e. Az eredményt a tantervek és tankönyvek bizonyos javításával el lehetne érni.

Október 24. Haltenberger Mihály dr.: Budapest lakóhelyismereti gyűjteménye.

I. Budapest helyzete. A zónaidő és Budapest helyi ideje közötti különbség magyarázata. A főváros kontinentális jellegének bemutatása a tengertávolságok alapján. Közlekedési helyzete központi. Régen az utaknak, ma a vasúthálózatnak is központja. A politikai

földrajzi helyzet jellemzésekor szembeállítjuk fővárosunknak a szomszédos országok fővárosaitól való légtávolságát Trianon előtt és után, valamint az eddigi visszacsatolások után. Gazdaságföldrajzi helyzetünk előnye Budapest természeti környezetének gazdagságán és előnyös közlekedési helyzetén alapul.

II. Budapest természeti környezetét meghatározzák: a felszínplasztika, a vízrajzi viszonyok, az éghajlat és a növényzet. Felszínplasztikáját tekintve, Budapest kettős jellegű. A budai oldal hegyvidék, a pesti oldal alföld. A budai oldal legidősebb kőzetei: a triász kori szaruköves mészkő, a dolomit és a dachstein mészkő a felszínen vannak, a pesti oldalon ezek mind igen mélyen, 1000 m mélységben is, harmadkori és negyedkori rétegek alatt. A harmadkori rétegek közül gazdasági szempontból is különös jelentősége van a budai márgának, hárshegyi homokkőnek, a kiscelli agyagnak és a mészköveknek. Budapest geológiai fejlődéstörténete, a tengerek szerepe a budai hegyek kialakulásában. A Svábhegy a Hármashatár-hegy és a Tétényi plató különválasztása. Geológiai kirándulások a Várhegyre, a Gellérthegyre, a Farkasvölgybe stb., a geológiai szelvények útmutatása alapján. Az ikerváros vízrajzi képében feltűnő, hogy a Budai hegység vízben szegény s Budapest mégis fürdőváros. Vízben szegény, mert a budai márga és kiscelli agyag vizet át nem eresztő kőzet s ezért rajtuk, ahol lejtős a térszín, gyorsan lefolyik a víz. Vízben szegény a dolomit és mészkövek miatt is, mert ezek repedéseiben eltűnik a víz. Viszont fürdőváros, mert a Duna mentén halad az a termális vonal, amelynek mentén feltörnek a hévvizek. A pesti oldal vízrajzi viszonyainak összefüggése a harmad- és negyedkori vízetáteresztő homok- és kavics tömegek jelenlétével. A Duna budapesti szakaszának adatai és az 1838. évi nagy árvíz. — Budapest éghajlatának sajátossága az ikerváros két felében. A város északi részében épült gyárak füstje és korma szennyezi a belső városrészek levegőjét. — A növényzeti képben is kifejezésre jut a főváros iker jellege. Az Ósmátra és a pannonpusztai flóra összetalálkozása. A budai hegyekben a bükk inkább csak az északi lejtőkön alkot erdőségeket, különben tölgyek vannak. A pesti síkság homoki növényzete.

III. Budapest népe a statisztika tükrében. A török uralom alatt 56.000 Buda lakosságának száma, a XVIII. század elején az ikervárosé 12.200, száz év múlva százazek város, ismét száz év múlva pedig már milliós. Nagy-Budapest fogalma. Nyelvi képében feltűnő az utolsó száz év alatt a magyarságnak rohamos térnyerése a németiség rovására. 1825-ben még alig 20% imádkozik magyarul, míg ma csaknem 96%, viszont a németiség 57%-os fölénye ma már 3%-ra csökkent. Vallási kép, analfabéta arány, foglalkozási statisztika, városkerületek népsűrűségi viszonyai és abszolút népessége. Budapest népfelszívó képessége a Trianon előtti Magyarország megyéiből érdekesen mutatja a város életterejét. A főváros lakosságának csak egyharmad része bennszülött, a többi a népfelfrissülés folyamatát biztosítja.

IV. Budapest városmorfológiai képe megmutatkozik a város körrajzában, alaprajzában, függőleges tagozottságában s az egyes városrészek arculatában. Körrajzát tekintve nyitott város, alaprajzában lényeges vonása a sugaras és öves szerkezet, függőleges tagozottságában megnyilvánul a világvárosnak fiatalsága, házainak még több mint a fele földszintes, városrészeinek arculatában pedig az erősen összetett jelleg. Hol egy középeurópai nagyváros utcáin járunk, hol egy előkelő csendes kis hivatalnokváros stílusos házaiban gyönyörködünk, hol egy vidéki kisváros szűklátóköri polgárai között élünk, stb. Az alaprajzban kibontakozó övek gazdasági jellege igen figyelemreméltó. A belső és Nagykörút bezárta első és második városövezetünk az üzleti övezet, a harmadik övezetbe ennek már csak a csápjai nyúlnak át, a Nagykörút és külső körút közrefogta harmadik övezet és a külső körúton kívül fekvő negyedik övezet már a gyári övezet. Ez azonban sajátosan csak északra és délre korlátozódik, amott a mult fejlődésének képeként, emitt a jelen fejlődésének irányát követve, éppen az északi negyed felől fújó szelek miatt. A budai oldálnak villatelepülés-jellege és a pesti oldal kertesház településformája szociális alapon nyugszik.

V. Budapest hazánk gazdasági idegrendszerének központja. Helyi és helyzeti energiái révén szerencsésnek mondható. Van építőkőve, tégláégetésre alkalmas agyaga, fája, vannak ásványvizei, hévforrásai, s a közeli szomszédság ellátja élelmiszerekkel, sőt a gyáripari élethez szükséges szénnel is. Ipari élete összetett. Jóhangzású a textilipara, számottevő a vasipara, jelentős a precíziós műszerek gyártása terén. Van malomipara, élelmiszeripara, sörgyártása stb. Egyedül a cukoripart nélkülözi. Gazdasági életének jellemző vonása fürdőváros jellege s az újabban virágzásnak indult idegenforgalma. Jelentős kereskedelmi élet jellemzi. Mint az ország közlekedésközpontja szerves kapcsolatban áll közvetlen környékével, valamint az egész országgal. Egyes utcáinak és utainak neve is elárulja ezt. A Duna révén pedig szerves része az európai átmenő forgalom lebonyolításának is.

Október 24. Bánya János: A székelyföldi ásványvíz-világ a földrajztanításban.

Amint az egyes vidékek természeti gazdagsága rányomja bélyegét a táj földrajzi képére, épúgy az emberi település is, mint ennek járuléka igen érdekes megfigyelésekre adhat alkalmat. A vas, só, arany s más ásványi anyagok felfedezése és kitermelése megváltoztatja a táj életét. Ilyen a hatása a Székelyföld majdnem minden községének határában előforduló ásványos vizeknek is.

A Hargitának az Erdélyi medence felé néző nyugati oldalán, a sós övezetben igen elterjedtek a sós források. Ezeket mindenütt védő házikó zárja el. A lakosság életmódját és mindennapi foglalkozását jellemzően módosítja a sósvíz házi felhasználása.

A Hargita és a Kárpátok övezetében más vidékekhez képest temérdek a szénsavas, borvizes forrás. A borvíz mindennapi használata, a forrásfoglalások szokatlan alakja, a kisebb-nagyobb für-

dők érdekes földrajzi megfigyelésekre adhatnak alkalmat. A gázforrások használata is szinte egyedülálló.

A Székelyföld földrajzi ismertetése rendkívül jó alkalmat szolgáltat a vulkáni működés és a vulkáni utóhatások tárgyalására. Valamennyi ásványvíz-féleség keletkezésére találunk itt példát. Az ásványvizek világának és népeletnek más vidékeken sehol fel nem lelhető sokféle kapcsolata kínálkozik itt a földrajzi leírás számára.

November 28. Vitéz Sághelyi Lajos dr.: Tájföldrajz.

1941 február hó 27. Gál Zoltán dr.: Iskolaközi levelezés a földrajztanítás szolgálatában.

Az eredményes földrajztanítás nagy feladatot ró a tanárra. Ennek a munkának csak abban az esetben felelhetünk meg, ha igyekszünk minden olyan utat megvizsgálni, amelyről feltételezhető, hogy közelebb visz bennünket feladataink megoldásához. Ezért érdemes a földrajz megkedveltetésének egyik értékes eszközével, az iskolaközi levelezéssel és albumkészítéssel alaposabban megismerkedni.

Különbséget kell tennünk hazai és külföldi iskolával folytatott levelezés között. A levelek készítését igyekezzünk úgy irányítani, hogy azok tanításunk legfontosabb részének, a környezet megismerésének szerves kiegészítői legyenek.

A levelezéssel szoros kapcsolatban áll az albumkészítés. A földrajz megkedveltetésének hatalmas, sajnos alig ismert tényezője ez. Alig van hazánk földrajzának olyan részlete, amit ne lehetne albumban feldolgozni. Előadó ezután behatóan foglalkozott a feldolgozásra alkalmas kérdésekkel.

Sokat tanul a gyermek a távoli idegen országokból érkező albumokból is. Az a körülmény, hogy fiaink levélváltás és albumcsere útján közvetlen kapcsolatba kerülnek távoli országok hasonló korú fiaival, a földrajzi ismeretek befogadásának termékeny talaját készíti elő a gyermek lelkében.

Ezek után az előadó behatóan ismertette az albumok iskolai felhasználásának különböző lehetőségeit.

1941 március 27. Láng Sándor dr.: A fizikai földrajz tanításának nehézségei.

Előadó először a fizikai földrajz tantervbeli helyzetével foglalkozott. Rámutatott arra, hogy a környékismertetés, honismeret és a leíró földrajz egymással összefüggő földrajzi képsorozatát, többek között fizikai földrajzi elemekből álló vonások is alkotják. Az egyes ilyen elemek, jelenségek, amint azt a tanterv és az utasítások is kifejezik, szervesen beleilleszkednek a fokozatosan új és új országokkal, világrészekkel, hazaiaktól eltérő tüneményekkel, életösszefüggésekkel folytonosan bővülő földrajzi képbe.

Tanításunk kezdeti fokán csak kisjelentőségű nehézségekkel kell esetleg megbirkózni, mert elemző munkát végezve, fizikai földrajzi tüneményeket egyébként is tárgyalunk, miközben ezekből építjük fel közelebbi és távolabbi környékünk képét. Legfeljebb, az lehet

a nehézség, hogy nincs mód mindennek a helyes szemléltetésére. Az elv az, hogy minél többet mutassunk be, a hiányokat pedig környezetünkben vett összehasonlításokkal és példákkal pótoljuk.

A honismertetésben leginkább a hegyszer, a szerkezet tárgyalásakor támadhatnak nehézségek a különféle anyagú és eredetű hegyek egymásmellettségével s kialakulásának egymásutánjával. Itt irányadó elv az, hogy a földtani vonatkozásokat minél egyszerűbben tárgyaljuk s mivel a különféle eredetű hegyek felszíni formái között elég nagy a változatosság, elsősorban ezen az alapon, megfelelő szemléltetéssel, emeljük ki az egyes hegyszerkotta tájak közötti különbséget s a tájak hatását az ember életére. Az idegen világrészek leíró földrajza, sajnos, nagyon alacsony osztályba leszorítva, eléggé nehézkes és adathalmaz-jellegű. Itt a megfelelő anyagkiválasztás a fontos. A bennünket most érintő tárgykörből is, miként a földrajz egyéb területein, csak a hazai jelenségekhez szorosabban kapcsolódókat tárgyaljuk. A szemléltetés, különösen az oktatófilm elterjedtebb használata, a legfőbb segédeszköz. — Végül, a III. o. esetén a legjobban észlelhető, — amit különben minden hozzászólás erősen hangsúlyozott —, hogy a középiskolai földrajz egészen az alsó osztályokba sűrített anyagának nagyrésze meghaladja a tanulók szellemi színvonalát. A földrajznak tehát a magasabb osztályokban is gyakrabban kellene szerepelnie. A földrajz sokkal magasabbrendű tudomány, mint amilyen helyzetű a mostani magyar középiskolában. Erre éppen napjaink korszakalkotó hadieseményei szolgáltatnak bőséges bizonyítékot.

1941 május 3. Farkas László dr.: Székesfővárosi iskolai tanulmányi kirándulások.

A kirándulások kérdése szívügye volt mindenkor Budapest Székesfővárosnak. A székesfővárosi tanügyi hatóságokat közel egy évtizeddel ezelőtt az a megfontolás vezette, hogy minél több tanulót, egyenesen tömegeket vigyünk el az ország jellegzetes vidékeire és városaiba. Inkább tegyünk bizonyos lényegtelen engedményeket a kirándulások oktatási hasznosítása terén, de tegyük filléressé a kirándulásokat, hogy még a legszegényebb diákok is láthassák a magyar vidékeket és megismerhessék azok népét. Így születtek meg a Székesfővárosi Központi Tanulmányi Kirándulások és ezek kapcsán elindultak Budapest Székesfőváros Kiránduló Vonatai.

Amikor a fővárosi központi kirándulásokról beszélünk, ne a mostani viszonyokat vegyük alapul. Az utolsó békeév az 1937-es esztendő volt; 1938 óta az utazások tekintetében már nehézségek mutatkoztak. A legnagyobb nehézség az volt, hogy a M. Á. V. beszüntette a különvonatokat, amelyekre pedig Budapest Székesfőváros 500 résztvevő esetén 75% kedvezményt kapott.

Előadó ezután röviden ismerteti a Központi Kirándulások történetét és szervezetét. A központi vezető elkészíti az őszi és tavaszi tervezetet, megállapítja a fizetnivalókat, kitűzi az időpontokat s ezekkel az adatokkal körlevél megy az iskolákhoz. Amikor a jelentkezések befutnak, a vezető beosztja a tanulókat, külön utazásokra

a fiúkat és külön a leányokat. Az iskolák megkapják az értesítést s akkor beküldik a részvételi díjat a Székesfőváros központi pénztárának.

Minden résztvevő kocsira szóló, számozott jegyet kap, akár vonatról, akár társasgépkocsiról van szó. Megkapja a pontos menetrendet, s általában az utazásra vonatkozó összes tudnivalókat. Az utiköltségben benne van a térképekkel, rajzokkal és képekkel ellátott részletes utikönyv is. A Főváros kiadásában eddig már 31 ilyen kirándulási könyv jelent meg.

Minden városban helyi szervezeteink vannak. A tanulókat már itthon 30—40-es csoportokra osztjuk s minden csoport helyi vezetett részletes utikönyv is. A Főváros kiadásában eddig már 31 ilyen kell szállítanunk igényeinket.

A Központi Kirándulások hatalmas szervezetének és tömegutaztatásának megvannak a nagy előnyei s természetesen vannak hátrányai is.

A központi irányítás sok gondot vesz le a kartársak válláról. Készen adja a kirándulást; csak fel kell ülni a vonatra vagy az autóbuszra. Az előkészítés költséges és fáradságos munkáját sok ember helyett egy végzi: a központi vezető. Sok iskola éppen az utánjárás nehézségei miatt tartózkodik a kirándulások szervezésétől. Nagyobb tömeg olcsóbban juthat közlekedési és más belépési előnyökhöz.

Legnagyobb előny az, hogy nem az ifjúság kis töredéke — 20—25 tanuló —, hanem nagy tömege láthatja a magyar föld tájait és népeit. A Székesfőváros, 1934 tavasza óta, 225 kirándulást rendezett vonattal, gépkocsival és hajóval, ami azt jelenti, hogy eddig kerekén 60 ezer gyermek utazott, s köztük közel 3 ezer olyan tanuló jutott el a Balatonhoz, akiknek a Magyar tenger látása első úti élményük volt. A sokezer gyermek tervszerű utaztatása egész biztosan nem lesz hatástalan a honismeret tanításában és a magyar haza szeretetének fokozásában. 1940 őszén — a nehéz közlekedési viszonyok ellenére is — 30 utazást bonyolítottunk le; ezeken résztvett 50 fiú és 51 leányiskola, összesen 5605 tanulóval.

Kétségtelen, hogy a tömegkirándulásoknak hátrányai is vannak. Nem lehet keresztülvinni azt, hogy mindig a szaktanár vigye tanítványait; több száz diák vezetése fegyelmezési feladatokat is ró a kísérő tanárookra; esetleg itt-ott, a nagy létszám miatt várakozni kell; az étkezést is több helyen kell lebonyolítani; az is baj, hogy különböző osztályok tanulói kerülnek néha egy-egy csoportba, sőt különböző iskolák vesznek részt a kiránduláson.

Ezek a hátrányok azonban elenyésznek a nagy nemzeti feladatok előtt s különben is csökkenthetők célszerű intézkedésekkel és újításokkal.

Már az idei tavaszi utazásoknál bevezetjük a központi tárgyi előkészítést is. A résztvevők számára — 150—200-as csoportokban — filmekkel és vetítettképekkel előkészítő előadást tartunk az utazásról. Nyugodtabb viszonyok beálltával az oktatófilmeket teljesen a kirándulás szolgálatába állíthatjuk, oly módon,

hogy egyes tájakról, népi, gazdasági és földrajzi látnivalókról úgynevezett kirándulást előkészítő filmeket készítünk. Évtizedek múlva talán még az az idő is elérkezik, amikor az iskolafenntartók saját társasgépkocsikkal rendelkeznek.

Lehet a kirándulás központosított vagy csak egy iskolához kötött, lehetnek nagyszerű technikai megoldások és szépen kiállított diákkalauzok, — minden hiábavaló, ha nincs ott a kirándulás éltető forrása: a lelkes tanár. Arra kellene törekednünk, hogy elsősorban a vezető-tanárok, legelsősorban a földrajztanárok utazhassanak és tanulmányozhassák azokat a vidékeket, amelyekre tanítványaikat el akarják vinni. Lelkiismeretes tanár csak oda vezet kirándulást, ahol már maga is megfordult, amit már maga is ismer. Fölöttes hatóságainknak mindent el kellene követniök, hogy a szűnidei tanári utazások megoldódjanak és az anyagi nehézségek kiküszöböltesse.

Károlyi Ferenc dr.: A rozsnyói vándorgyűlés filmen.

Irodalom.

A) hazai.

JAKÓ ZSIGMOND: Bihar megye a török pusztítás előtt. (Település- és népiségtörténeti értekezések 5. sz.) VIII+424 l., 1 melléklet, 12 szöveg-ábra. Budapest, 1940. Sylvester-nyomda.

A szorosabban vett történeti tárgyalás előtt szerzőnk a táj honfoglalás-kori állapotát igyekszik bemutatni, hogy így érzékelhető legyen, hogyan alakította ki a többszázados magyar munka az újkor elejére a bihari kultúr-tájat. Ennek a képnek a megrajzolása természetesen nem egykorú, sőt nem kizárólag csak középkori adatok segítségével történik (használja t. i. az első helyrajzi felvétel lapjait; az Országos Levéltár és Bihar megye levéltárának XVIII—XIX. századi térképeit is), de a különböző korú és jellegű tollvonásokat ügyes kézzel egységes képpé olvasztja.

Először a víznek és az erdőnek — a bihari magyarság megtelepedését leginkább befolyásoló tájelemeknek — a szerepét vizsgálja. Alapos részletességgel tárgyalja a lassan folydogáló siksági Ér (fluvius stabilis seu piscina) mentének mocsarait; a Berettyó nádasait; a Nagy Sárrét (stagnum de fluvio Berukyo exeuns) lápvilágát; név szerint ismeri a Sebes Körös sok fattyúágát, lépésről-lépésre követi folyásukat. Felsorakoztatja a Fekete Körös mocsárerdeit, vizes rétjeit, zsombékait; eligazodik a középkori Kis Sárrét mocsártengerében is. Körültekintő ecsetvonásokkal húzza meg, hogy hol, miféle és mekkora erdő volt.

A régi bihari magyarság állásfoglalása a természettel szemben nem a „csendes megalkuvás”, mert erdőt irt, vizes árkot von, vízi malmot emel, halas tavat alakít. De nemcsak változtatja a táj képét, hanem adottságait jól ki is használja: a folyókat halássza, a nádas madarának tollával kereskedik.

stb., s még a török pusztítás után is fennmaradtak a mocsár szigeteire épült falvai.

Felsorakoztatja a történeti tájneveket (Érmellék, Középnyr, Körösköz, Kis-, Középkalota, Kis-, Nagykeresér, Kétkörösköz); megállapítja kiterjedésüket. (Érmelléken pl. a mainál jóval kisebb területet értettek 5—600 éve.).

A település folyamatának ismertetésekor földrajzi egységek szerint halad; ezeken belül vizsgálja az egyes irányító tényezők szerepét; végül összeszámlálja a régi földrajzi és személynéveket s ebből következtet a népi összetételre.

Fel sem lehet sorolni azokat a szempontokat, amelyek miatt ez a sok gonddal, jó tollal írt könyv a magyar történeti földrajznak is igen értékes nyeresége. *Páiz László.*

UDVARHELYI KAROLY: Európa földrajza az iskolában. Szeged, 1940. 184 oldal. Ára 8 P. A szerző kiadása.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a földrajztanítás módszertanával egyre több könyv és tanulmány foglalkozik, ami már érezteti is hatását tárgyunk tanulmányi eredményeiben. A földrajzdidaktikai irodalom egyik legszorgalmasabb művelője Udvarhelyi Károly két évvel ezelőtt „Magyarország földrajza az iskolában és szülőföldismertetés” címen, most pedig fenti címen írt igen figyelemreméltó módszertani könyvet.

Sokan talán fejcsóválva gondolnak olyan könyvre, amely ma Európa földrajzával foglalkozik, hiszen — amint a szerző mondja — földrészünket az iskolában politikai egységekben is kell tanítanunk, de a mai kiforrotlan helyzeteket ügyesen megoldja úgy, hogy elsősorban és kifejezetten módszertani segédkönyvet ad a tanároknak és tanítóknak, a politikai és gazdaságföldrajzi változásokat pedig áthidalja.

A másik nehézség, amellyel a földrajzoktatónak számolnia kell, az a zökkenő, amelyet 11—12 éves tanulóknál Magyarországról Európa földrajzára való átmenet okoz. Minél nehezebb a tananyag, annál fontosabb a módszer s éppen ezért van nagy jelentősége Udvarhelyi munkájának.

Alapelve a következő: „... kövessük a helyes tájjellemzés gondolatát és ennek alapján oldjuk meg az ember életének ismertetését is. Azt vizsgáljuk, hogyan illeszkedik bele az élet a természet kereteibe és a kölcsönhatásokból milyen jellegűvé fejlődik a táj. Mindig a tárgyilagos geopolitikai elv legyen munkánk irányítója és sohasem a rokonszenv vagy ellenszenv a népek és az élet jellemzésében.”

A könyv elméleti alapvetéssel kezdődik. Közli a földrajztanítás külsődleges eszközeit, a szemléltetés legkülönbözőbb módjait, majd eljut a módszeres eljárás második fokához, a belső gondolati munkához. Itt már a jelenségek magyarázásáról és az összefüggések megállapításáról van szó. Amaz könnyebb, ez az értékeesebb. Néhány felfogásbeli sajátosság bizonyára tette serkentő gondolatokat, esetleg itt-ott majd ellenvetéseket is kelt az olvasóban. Udvarhelyi az együtttrajzolásnak és a munkafüzetnek nagy híve, de a keskenyfilm, a modern oktatás e nagy segítsége mintha nem kapna előkelő helyet értékelésében. A homokasztalt évente 3—4-szer elegendőnek tartja elővenni. (Gyakorló polgári iskoláról van szó.) Legértékesebb nála is az összefoglalás, ez azonban ne legyen „egyszerű visszaforgatása az anyag-

nak, hanem olyan eljárás, melyben a részleteken felülemelkedve, általánosabb, nagyobbvonalú, egységesebb képet adunk az ismeretek természet-szerű alapos begyakorlása mellett." Szívesen olvassuk ebben a könyvben is annak megrögzítését, hogy „nem szabad sok adattal dolgoznunk, inkább jellemezzünk erőteljesen, minden szempontból”.

A könyv gyakorlati részében megvan Európa óránkénti módszeres fel-dolgozása. Az óravázlatok és beosztások a gyak. polg. fiúiskola II. o. szá-mára készültek. Heti 2, évi 64 óra áll rendelkezésre. Ebből 1—18 a bevezető órák és Dél-Európa tárgyalása (összefoglalásokkal), 19—31 óra Közép-Európa, 32—43 Nyugat-Európa, 44—49 Észak-Európa, 50—54 Kelet-Európa és 54—64 az évvégi összefoglalások és begyakorlások ideje. Németországra jut 5, Franciaországra 4, Nagy-Britannia és Írországra 3, és Oroszországra 2 óra. Az egyes tájak tanításában leginkább ezt a sorrendet követi: helyzet, határ, nagyság, felszín, éghajlat, vízrajz, növény-, állat- és ásványvilág, gaz-dálkodás, néprajz, település. Itt-ott eltér ettől a sorrendtől, főleg olyan ese-tekben, amikor egy-egy nagyon jellemző vonás a többi mellőzhetővé teszi. Minden kidolgozott óraterv az eszményi állapotot veszi alapul. A legjobbat és a legtöbbet adja, melyből aztán a tanárok válogathatnak a helyi viszonyok és a tanulók értelmi foka szerint. Udvarhelyi óratervei között is van-nak olyanok, amelyek eszményi elgondolások, de egy óra keretében legtöbb iskolában csak erősen egyszerűsítve valósíthatók meg. Pl. az Alpok éghaj-lata, vízrajza, növény-, állat- és ásványvilága, gazdasági élete — 1 óra ke-retében. Németország éghajlata, növényzete, mezőgazdasága és vízrajza — 1 óra keretében. Franciaország gazdasági élete, néprajza és települései, va-lamint Norvégia csak 1—1 órát kapnak. Oroszországra is csak 1 óra jut.

Igen szépek a könyv lehetségesen legújabb adatokkal készült grafikon-jai. A műnek mintegy mellékletei Udvarhelyinek már jól ismert „Rajzfüze-tei”. Mindenütt a legfrissebb tudományos eredményeket használja és igyek-szik azokat az iskola révén átvinni a köztudatba. Könyve igen fontos segéd-eszköze lesz a középfokú földrajzoktatásnak s bár szerényen a polgári isko-lának szánja, egyetlen földrajztanár sem nélkülözheti, aki csak kedveli tár-gyát, akit érdekel annak módszere s akit hevit a magyar tanügy szeretete.

Farkas László dr.

Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból. Kéziratos forrásokból gyűjtötte, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta SZABÓ T. ATTILA. (Magyar-ország földrajzi nevei 1. sz. Az Egyetemi Magyarágtudományi Intézet ki-adása), 67 l., 1 szövegbra. Budapest, 1940.

Szabó T. Attila legújabb helynévgyűjteménye a székelység település-területének legkevesebbé ismert részével, Gyergyóval foglalkozik. Nemcsak lexikális adatsorolást ad, hanem a bevezetésben a település folyamatát vázolja, a falvak kialakulásának idejét is megállapítja, a különböző etnikum különböző faluformáját érzékelteti.

Gyergyószék területén legalább a XVIII. sz. végéig keletkezett falvak mind a Maros síkságán fejlődtek, lakosságuk kizárólag székely volt, románok csak a XVII. sz. folyamán tűnnek fel bennük (egyetlen kivétel a XVIII. sz.-végi román alapítású Vasláb); az elszórt házakból álló, községnek in-

kább csak közigazgatási szempontból nevezhető havasi román telepek pedig a XVIII—XIX. sz.-ban alakulnak ki.

A könyv nagyobbik részét az adattár foglalja le. Itt betűrendben szerepelnek az egyes falvak az időrendbe szedett helynevekkel együtt. Érdekes hogy a szerző egyik főforrása, Pesty 1864-ből való Helységnévtára, a Gyilkostó keletkezését (24. l.) az 1835. évre teszi. (V. ö. Bányai: A Gyilkostó. Földrajzi Közlemények LXVIII. 1940. 4. sz.)

A Magyarságtudományi Intézet új sorozata a magyar földrajznak is jó szolgálatot tesz ilyen gondos és alapos helynévgyűjteményekkel, mint Szabó gyergyói füzeté. Pais László.

Borsod vármegye (Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék). — Szerkesztette CSIKVÁRI ANTAL. Vármegyei szociográfiák V. — 4°, 413 l., számos szövegábra. Budapest, 1939. Vármegyei szociográfiák kiadóhivatala.

Kisebb-nagyobb tanulmányok gyűjteménye ez az új monográfia. „Földrajzi” fejezetet hiába keresünk benne, de a cikkek mozaikszerű összessége sok értékes geográfiai adatot tartalmaz.

Klein Gáspár tartalmas történeti bevezetése után a mai Borsod megyével és népével ismertetnek meg bennünket a tanulmányok írói; köztük Bacsó Nándor a megye éghajlatával.

A harmadik részt Miskolc városának szentelték, a negyedik pedig községi adattár. L. P.

B) külföldi.

W. KRALLERT: „Geschichte und Methode der Bevölkerungszählungen im Südosten. I. Rumänien.” Sonderabdruck aus „Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung” III. Jahrgang, Heft 3/4. Leipzig, p. 489—508.

A statisztikai adatgyűjtések és feldolgozások jelentősége a modern államokban igen megnövekedett. Az államigazgatás a közigazgatáson kívül ma már a gazdasági élet minden ágába belenyúl s ahhoz, hogy helyesen nyúljon bele, szüksége van a viszonyok pontos ismeretére. De a politikai organizációnak is alapjául szolgál a lakosságról s annak különböző viszonyairól felvett statisztika. 1918 óta pedig a középeurópai államok kialakításánál a nemzetiségi statisztika egészen különleges szerephez jutott; államokat bontottak meg és építettek a nemzetiségi adatokra való hivatkozással.

A különböző államok statisztikai szolgálata már korán rájött arra, hogy ahhoz, hogy az egyes államok viszonyait összehasonlítani tudjuk, a statisztikai adatfelvételek, feldolgozások és publikációk terén azonos módszerek és kategóriák alkalmazására kell törekedni. A statisztikai tudomány művelői rámutattak, hogy a különböző alapelvek szerint, más és más módszerek, más és más időpontban foganatosított adatgyűjtések eredményei mennyire alkalmatlanok a helyes összeállításra s így meggátolják azt, hogy egy-egy nagyobb terület viszonyairól, államhatároktól függetlenül, egyöntetű helyes képet kapjunk. A statisztikusok ezért nemzetközi kongresszusokon és konferenciákon a legfontosabb kérdésekben igyekeztek egyöntetű véleményre jutni s az így kialakult közös felfogást az egyes államok adatgyűjtésénél

érvényesíteni. Ez a törekvés nem minden vonalon járt sikerrel s ezért a különböző államok statisztikai kimutatásait ma sem vehetjük minden tekintetben fenntartás nélkül össze.

Ausztria és Magyarország területi felosztása Közép-Európában a statisztikai adatgyűjtések és feldolgozások terén igen nagy megrázkódtatással járt. Ausztriának és Magyarországnak is statisztikai szolgálata mintaszerűen szervezett volt és az országok területi felosztása idején már fél-évszázados gyakorlatra és fejlődésre tekintett vissza. Az országok lakosságának etnikai kevertsége folytán különösen a nemzetiségi, illetve anyanyelvi statisztika volt igen fejlett a két államban és részletességével, valamint kombináció-gazdagságával szinte egyedül állott Európában és az egész világon.

Ausztria és Magyarország területi felosztása után Német-Ausztria és Csonkamagyarország a régi alapelvek és módszerek szerint folytatták statisztikai adatgyűjtéseiket, továbbá az új szükségleteknek megfelelően kiszélesítették és fejlesztették. Cseh-Szlovákia nagyjában átvette az osztrák statisztika rendszerét és azt fejlesztette tovább. Románia és Jugoszlávia azonban teljesen előről építették fel statisztikai szervezetüket és szolgálatukat — s amint az várható volt, — igen sok kezdeti nehézséggel küzdöttek.

Ilyen viszonyok között örömmel kell üdvözölni W. Krallert bécsi statisztikusnak nem régen megjelent tanulmányát, amelyben a délkeleteurópai államok népszámlálásainak történetével és módszereivel foglalkozik. Az első füzetben Romániával foglalkozik.

Krallert rövid, de alapos összefoglalást ad Románia népességi statisztikájának fejlődéséről, valamint a Romániához csatolt különböző országrészek régi népszámlálásairól. Igen nagy forrásismerettel és magának a statisztikai anyagnak ismeretével foglalkozik a szerző a különböző népszámlálási felvételekkel s az az áttekintés, amit így ad, a statisztikus és a népességi kérdésekkel foglalkozó más szakember számára rendkívül tanulságos.

Részletesen ismerteti a szerző a román statisztika első kísérleteit, amelyekkel az új Románia nemzetiségi viszonyairól igyekezett számot adni. Beszámol az 1920. évi erdélyi népszámlálás kudarcáról, majd az 1930. évi számlálás tudományos előkészítéséről és a román statisztikai hivatal új igazgatójának, Sabin Manuila dr.-nak, az előkészítés, lebonyolítás és feldolgozás körüli erőfeszítéseiről. Részletesen ismerteti azután az 1930-as népszámlálás eredményeit tartalmazó kiadványsorozatot, mely a cikk írásakor nagyrészt még nyomtatás alatt állott. Tudtunkkal a 14 kötetre tervezett sorozatból mai napig is — 1941. március — mindössze 4 kötet jelent meg.

Foglalkozik a szerző a párhuzamos anyanyelvi és nemzetiségi számlálással és összehasonlításokat tesz a kétféle kategória, valamint a felekezeti csoportosulás között, amely Erdélyben rendszerint jellemző a nemzetiségi tagozódásra is. A szatmárkönyéki megmagyarosodott sváb falvakról közölt kis táblázata mutatja, hogy ezeket a lakosokat nem az 1910. évi magyar népszámlálás sorozta be egyszerűen a magyar anyanyelvű lakosok közé, mert íme ezek a lakosok az 1930. évi román népszámláláskor a román és német számlálóbiztosok előtt is nagyrészt magyar anyanyelvűnek vallották magukat s a biztosok csak az „etnikai eredet” rovatban tüntethették fel őket német származásúaknak. Egyéb táblázatai rámutatnak a nemzetiségi statisztika kétféle megállapításából származó eltérésekre. Ezen a ponton figyelmébe

ajánljuk a szerzőnek a moldvai magyar településterület népességének anyanyelvi és etnikai eredet szerinti felvételéből származó szembeszökő eltéréseket, amelyek igen jól rávilágítanak arra, hogy egyes területeken a számlálás igen messze volt a tárgyilagosságtól.

Románul nem tudó olvasóknak igen hasznos, hogy a tanulmány a népszámlálásra vonatkozó román törvényt, a népességi adatokra vonatkozó fő kérdőív űrlapját és a lapok kitöltésére vonatkozó utasítások fontosabbjait is közli.

R. A.

ALFRED RÜHL. *Einführung in die allgemeine Wirtschaftsgeographie*, Leiden. 1938. A. W. Sijthoff. 93 l. 1 t. 8°. Ára kötve Hfl. 2,90.

Aki gazdaságföldrajzi alapfogalmak tárgyalását vagy a gazdasági élet és földrajzi tényezők kapcsolatainak megvilágítását várta, csodódottan teszi le ezt a jogosulatlanul éles megjegyzésekben bővelkedő könyvet.

Első fejezetében szerző a német és amerikai gazdaságföldrajzi művektől úgyszólván minden tudományos értéket megtagad. Szerinte ezekben a valódi problémák helyét gyakran össze nem tartozó ismeretek és gyorsan elévülő adatok halmaza foglalja el. Allhat ez egyes helytelen irányú részletmunkákra (pl. alagútföldrajz), de hogy Lütgens, Sapper, Dove, Passarge, Hassert, Friedrich, Sieger stb. műveiben ne lehetne termékenyítő gondolatot találni, mégis csak sötét bírálóat. Rühl szerint a gazdasági földrajz a leíró tudomány színvonalán még nem jutott túl s ennek okát a fogalmak tisztázatlan voltában látja. Sajnos, a tisztázással maga is adós marad.

A második fejezet a földrajz fejlődésével és jelen helyzetével foglalkozik. A tárgykorról és a rokon tudományokkal való kapcsolatokról írt sorai csupán jól ismert tudományos vitákat elevenítenek fel. Megállapításai, hogy nem szükségképpen tárgya a földrajznak mindaz, aminek térbeli elterjedése van, vagy hogy tájrajz írására csak alapos és széleskörű tudással vállalkozhatik valaki, nem újak. A tájakkal foglalkozó leíró földrajzt nemcsak felületességgel vádolja, hanem mint önálló tudományt el sem ismeri. A földrajztudománynak jövőjét csak a tudományágakra bomlásban látja. Élesen elválasztani kívánja a fizikai földrajzt az emberföldrajztól, vagy ahogyan ő nevezi, a szociális földrajztól.

A harmadik fejezetet a gazdasági földrajz fogalmának meghatározása foglalja le. A sok idézetből csak nehezen hámozható ki szerző állásfoglalása. A földrajzi és gazdasági jelenségek oksági kapcsolatainak csupán másodrendű tudományos értéket tulajdonít; a természeti vagy földrajzi tényezőknek az emberre és gazdasági életére gyakorolt hatását jelentőségében az ember faji tulajdonságai mögé helyezi. Az, hogy a földrajzi tényezőket és az embert nem tartja egyenrangúaknak, a szociális földrajzról alkotott fel fogásából önként következik. A kiinduló pont nála nem a földfelszín, tehát a természetes táj, hanem az ember. Tiltakozik a gazdasági földrajznak fizikai földrajzi vonatkozásokkal történő átszövődése ellen.

Nem meglepetés tehát, amikor a gazdasági földrajz feladatáról és helyzetéről írt negyedik fejezetben kijelenti, hogy a gazdasági földrajz a gazdaságtannak és társadalomtudománynak olyan ága, amely a gazdasági életet különböző térbeli megnyilvánulásaiban tanulmányozza. A földrajzi elemet nem a földrajzi tényezők gyakorolta hatásában, hanem a gazdasági élet kialakulásának eltérő voltában látja. Joggal kérdezhetjük, miért volt a sok

gúnyos bíráló megjegyzés, hiszen ezzel ő sem mondott újat. Mindössze a hangsúlyt a térbeliség és földrajzi kauzalitás helyett a gazdálkodást irányító emberre helyezte át. Nem csupán játék ez a szavakkal? Mert ugyan mik az okai a gazdasági élet eltérő kialakulásának, ha nem éppen a földrajzi tényezők.

A javak elterjedésének vizsgálata Rühl szerint az általános gazdasági földrajz feladata; a termelési módoknak s a javak elosztásának általános érvényű szabályait viszont az elméleti gazdasági földrajz van hivatva megállapítani. Könyvének céljával éppen az elméleti gazdasági földrajz kiépítésére irányuló vita megindítását jelöli meg. A gazdasági földrajz viszont ma már újabb vita helyett nyugvópontot keres.

Rühl szerint gazdaságföldrajzi tanulmány tárgya csak gazdasági jelenség lehet. A *Probleme der Weltwirtschaft* sorozat 48 értekezésének címeivel igazolja, hogy a gazdaságföldrajz tárgyköre mennyire áttekint a nemzetgazdaságtanéra is. Egyformán sajnálatosnak mondja — s ebben igaza is van, — hogy a nemzetgazdászok oly keveset törődnek a földrajzzal, a gazdasági földrajzzal foglalkozó geográfusok viszont nem veszik eléggé figyelembe a gazdasági tényezőket, holott a gazdasági földrajz művelése mindkettőben egyforma jártasságot kíván.

Talán ez az oka annak, amire az utolsó fejezetben a gazdasági földrajz módszerének kérdésénél rámutat, t. i. hogy az írók és munkák között kevés a tudományosan elmélyedő, de annál több a csupán népszerűsítésre törekvő vagy politikai célok szolgálatában álló. Rühl azonban azzal, hogy a gazdasági földrajzot a társadalomtudományhoz sorolta, módszerének szabatos megállapítását csak nehezebbé tette. Amiket az útleírásokkal, képekkel, sajtóval, statisztikával, stb. kapcsolatban mond, nem egyebek, mint már ismert jótanácsok.

Rühl munkája voltaképen nem „Bevezetés a gazdasági földrajzba”, hanem a gazdasági földrajz problémáinak kritikai megvilágítása. Gondolataival gr. Teleki, Fodor, Hézser, Szakáll munkáinak vonatkozó részeiben már korábban találkoztunk. Az egyébként szellemesen megírt munka a gazdasági földrajz alapvető kérdéseinek tisztázásában újat nem jelent.

Wallner Ernő dr.

Társasági ügyek.

Választmányi ülés. 1941. április 3-án. — Az elnöklő Cholnoky Jenő dr. a megindultan álló választmány előtt számol be arról a pótolhatatlan veszteségről, amely Társaságunkat és egész nemzetünket érte Teleki Pál gróf tiszteletbeli elnökünk elhunytával. Azután kegyelettel emlékszik meg Társaságunk nagynevű alelnökének Thirring Gusztáv dr.-nak haláláról, méltatja érdemeit. A főtitkár beszámol a két halálesettel kapcsolatosan kegyeletünk lerovásának módjairól. A választmány a mult ülésen kiküldött, a közgyűlési jelölőlapok elkészítésével megbízott bizottság javaslatát változtatás nélkül elfogadja. A könyvtáros jelentéseivel kapcsolatban megvitatja a választmány a kolozsvári egyetem tudományos intézetei kiadványainak ügyét és kifejezi azt a kívánságát, hogy a kiadványok céljaira az állam hozzon okvetlen szükséges áldozatot. A pénztáros előterjesztésére a közgyűlésnek benyújtandó zárszámadást és költségelőirányzatot a választmány elfogadja.

Közgyűlés. 1941. április 24. — Cholnoky Jenő dr. elnöklete alatt jelen vannak: vitéz Temesgy Győző dr. főtitkár, Bacsó Nándor ellenőr, Bán Béla, Bodnár Lajos, Borbély Andor dr., Bulla Béla dr., dr. Cholnoky Jenőné, Dornay Béla dr., Erődi-Harrach Tihamér dr., Farkas László dr., Farkasfalvy Kornél, Fraunhoffer Lajos, Geszti Lajos, Gunda Béla dr., Hajósy Ferenc dr., Halász Gyula, Hézser Aurél dr., Irmédi-Molnár László dr., Kádár László dr., Kanszky Márton dr., Keöpe Viktor, Kéz Andor dr., Lantos Lajos, Láng Sándor dr., Lóczy Lajos dr., Marczell György, Mendöl Tibor dr., Nagy Zoltán dr., Pais László, Réthly Antal dr., Róna Zsigmond dr., dr. Spirkóné, Szakáll Zsigmond dr., Takács József dr., Tóth Kálmán, Vadas Jolán, Wallner Ernő dr., Dubovitz István könyvtáros, Koch Ferenc dr. pénztáros és Pósa Jenőné jegyzőkönyvvezető.

Cholnoky Jenő dr. felolvassa elnöki megnyitóját (l. 63. oldal), majd bejelenti, hogy az április 17-ére összehívott közgyűlés határozatképtelen volt, megállapítja a jelen közgyűlés határozatképességét és a Magyar Földrajzi Társaság LXIX. évi rendes közgyűlését megnyitja. A jegyzőkönyv vezetésével Pósa Jenőné titkárhelyettesét bizza meg, a hitelesítésre Farkas László dr. és Láng Sándor dr. rendes tagokat kéri fel.

Miután a közgyűlés eltekint a múlt évi LXVIII. közgyűlés és az ápr. 17-i határozatképtelen országgyűlés jegyzőkönyveinek felolvasásától, az elnök jelenti, hogy a közgyűlésnek egy alelnök, titkár és az alapszabályok értelmében lelépő tíz választmányi tag, valamint a pénztárvizsgáló bizottság helyét kell választással betölteni. A szavazatszedő bizottság elnökéül Kéz Andor dr.-t, tagjaiul Hajósy Ferenc dr.-t és Keöpeczi Nagy Zoltán dr.-t kéri fel. Azután elrendeli a szavazást és annak tartamára az ülést felfüggeszti.

A szavazás megtörténte után az elnök az ülést megnyitja.

A főtitkár jelentésében (l. 116. oldal) örömmel üdvözlö az 1940. és 1941. években bekövetkezett országgyűlések felolvasásától, majd megemlékezik a Társaságot ért nagy veszteségekről: Csáky István gróf tiszteleti tag, Thirring Gusztáv dr. alelnök, Wladimir Köppen, Lord Rothermere és Seebald Steinmetz tiszteleti tagok haláláról. Beszámol a Társaság és a Didaktikai Szakosztály működéséről, előadásairól, az emelkedő taglétszámról, folyóiratainkról, a Földrajzi Zsebkönyv sikeréről. Majd aggodalommal említi, hogy a Társaság valószínűleg már ez év folyamán elveszti helyiségeit és kéri a tagok áldozatkészségét új helyiség szerzésének érdekében. A közgyűlés köszönetet szavaz a főtitkárnak, a Didaktikai Szakosztály elnökének, a könyvtárosnak odaadó munkásságáért és Hézser Aurél dr.-nak, a Földrajzi Közlemények lemondott szerkesztőjének a Társaság érdekében könyvtárosi, titkári, h. főtitkári és szerkesztői minőségben kifejtett kiváló, önfeláldozó fáradozásaiért. Köszönetet mond továbbá a közgyűlés a Honvédtisztek Orsz. Tudományos és Kaszinó Egyesületének és a Kir. Magyar Természettudományi Társulatnak támogatásáért.

A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja a választmánynak a Cholnoky-emlékpályadíj létesítéséről szóló javaslatát s a pályadíj elnevezését „Cholnoky-pályadíj”-ban állapítja meg.

Bán Béla, a számvizsgáló bizottság elnöke jelenti, hogy a számvitel és pénztárvizsgálat alapszabályszerűen megtörtént és a pénztárt és kezelését példászerű rendben találták. A közgyűlés köszönetet szavaz a pénztárosnak szorgalmas munkájáért, és részére a felmentvényt megadja.

A főtitkár ismerteti a könyvtárvizsgáló bizottság jelentését. A bizottság a könyvtárt és annak ügyvitelét rendben találta, tágasabb könyvtárhelyiség szerzését azonban megelőbb szükségesnek tartja. A közgyűlés a bizottság jelentését tudomásul veszi.

Az elnök betérjeszti az Alföldi és Balaton-bizottságok jelentését. A Bizottságok mindaddig, amíg rendszeres államsegélyt nem kapnak, tervszerű munkát nem végezhetnek. Csak kisebb, elszórt tanulmányok jelennek meg. A Balaton Tudományos Eredményei sorozatnak befejező kötete Cholnokv: A Balaton földrajza, csaknem nyomdaképes állapotban van, de kétes, ki válalkozna kiadására? A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

A pénztáros jelentése után a közgyűlés a zárszámadást és a költségvetést elfogadja.

Kéz Andor dr., a szavazatszedő bizottság elnöke jelenti, hogy 39 érvényes szavazat alapján alelnökké választotta a közgyűlés Prinz Gyula dr.-t (39), titkárrá Pósa Jenőné (38); a választmány új tagjai lettek: Kéz Andor dr. (38), Mendöl Tibor dr. (38), Bulla Béla dr. (37), Irmédi-Molnár László dr. (37), Halász Gyula (36), Kanszky Márton dr. (36), Lóczy Lajos dr. (36), Gunda Béla dr. (34), Pécsi Albert dr. (34) és Kádár László dr. (29); póttagok: Dornyay Béla dr. (7), Keöpeczi-Nagy Zoltán dr. (4) és Wallner Ernő dr. (4). A számvizsgáló bizottság tagjaivá választották Bán Belát (39), Keöpeczi-Nagy Zoltán dr.-t (39) és Hajósy Ferenc dr.-t (36).

Az elnök üdvözlí az újonnan megválasztott tisztviselőket és választmányi tagokat és egyéb tárgy hiányában az ülést berekeszti.

Választmányi ülés. 1941. május 1-én. — Elnököl: Cholnoky Jenő dr. Az elnök köszönti a választmány újabb három évre megválasztott tagjait és hosszú betegségéből felépült Strömpl Gábor dr.-t. A főtitkár beszámol a Teleki Pál gróf tiszteleti elnökünk elhunytá alkalmából Társaságunk iránt megnyilvánult részvétről és Thirring Gusztáv dr. alelnökünk özvegyének részvétköszönő levelét olvassa fel. Jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium idegennyelvű kiadványaink támogatására f. évre 1000 P segélyt utalt ki. Papp Károly alapító tag, volt alelnökünk egyetemi tanárságának 25. évfordulóját ünneplő ülésen a választmány határozata folytán Réthly Antal dr. tiszteleti tag fogja Társaságunkat képviselni. A választmány a főtitkár előterjesztésére utasítja a pénztárost, hogy a Földrajzi Zsebkönyv 1942. évi kiadása papirosanyagának beszerzésére 2000 P-t folyósítson az Élet Nyomda Rt. részére. Réthly Antal dr. indítványára a választmány elhatározza, hogy az ősz folyamán ünnepi gyászülés keretében emlékezik meg nagyenyű tiszteletbeli elnöke, Teleki Pál gróf érdemeiről. A gyász-ünnepség tárgysorozatának elkészítésével Cholnoky Jenő dr., Bodnár Lajos, Réthly Antal dr., Irmédi-Molnár László dr. és Kéz Andor dr.-ból álló bizottságot bizzák meg. Ugyancsak Réthly Antal dr. indítványára megbízza a választmány Cholnoky Jenő dr. elnököt, hogy a Kir. Magyar Természettudományi Társulat fennállásának 100 éves évfordulója alkalmából máj. 25-én tartandó ünnepi ülésen a Társaságot képviselje és jókívánságait tolmácsolja.

A Magyar Földrajzi Társaság 1940. évi zárszámadása.

I. Forgótőke.

<i>Bevétel</i>	
1. Maradvány az 1939. évről	12.103.04
2. A székesfőváros előfizetése	238.74
3. A V. K. M. előfizetése	790.—
4. V. K. M. előfizetése nemzetközi kiadásra	994.—
5. Államsegély	400—
6. Régi tag- és előfizetési díjak	2.605.01
7. A Franklin Társulat szerződéses díja	8.000.—
8. A Franklin Társulat jutaléka új előfiz. után	1.135.01
9. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárából való részesedés	1.837.50
10. Rendkívüli segély	3.000.—
11. A Tiszti Kaszinó hozzájárulása	100.—
12. Földrajzi Zsebkönyv	16.462.51
13. Kamat	371.68
14. Vegyes (füzetek, adomány, hirdetés, stb.)	1.613.92
15. Átfutó tételek:	
Befizetés az alaptőkére	80.—
Befizetés a Franklin Társ. részére	1.906.—
	1.986.—
	<hr/>
	51.637.41

<i>Kiadás</i>	
1. Földr. Közl. nyomdai költsége	3.878.07
2. " " írói és szerk. tiszteletdíjak	2.001.—
3. Nemzetközi Földr. Közl. nyomdai költségei	1.846.57
4. " " " " írói és sz. tiszteletdíjak	1.485.—
5. Klisészámlák	280.31
6. Földrajzi Zsebkönyv kiadási költségei	9.996.93
7. Bibliográfia	710—
8. Könyvtári kiadások	2.300.—
9. Irodai és postai kiadások	610.—
10. A nemzetközi kiadás postai kiadásai	140.—
11. Tisztviselői tiszteletdíjak	2.300.—
12. Főtitkári költségmegtérítés	800.—
13. Didaktikai Szakosztály segélye	210.—
14. Tagdíjbehajtási költségek	1.004.36
15. Vegyes kiadások	2.777.23
16. Átfutó tételek:	
Alaptőke	80.—
Kifizetés a Franklin Társ. részére	1.953.—
	2.033.—
17. Egyenleg mint készpénzmaradvány	19.264.94
	<hr/>
	51.637.41

II. Alaptőke és alapok.

	1939. XII. 31-i állapot	Befiz. 1940-ben	Kamat	Össze- sen	Kifizet- és	1940. XII. 31- állapot
1. Alaptőke	2.915.02	80.—	—	2.995.02	—	2.995.02
2. Hunfalvy-alap	0.94	—	0.03	0.97	—	0.97
3. FarkasfalvyK.jut.alap	3 294.55	—	104.11	3.398.66	—	3.398.66
4. Lóczy-alap	101.42	—	3.22	104.64	—	104.64
5. Tatra obszerv.	15.39	—	0.50	15.89	—	15.89
6. Gazdasági szakoszt.	2.22	—	0.07	2.29	—	2.29
7. Schwalm Nándor alap	34.52	—	1.11	35.63	—	35.63
8. Schwalm A. jut. a. I.	71.18	—	2.30	73.48	—	73.48
9. „ „ „ II.	285.21	—	9.—	294.21	—	294.21
10. Jubileumi alap	1.136.17	—	35.90	1.172.07	—	1.172.17
11. Forgótőke 1940.	94.38	—	—	94.38	94.38	—
12. Forgótőke 1941.	—	—	96.76	96.76	0.40	96.36
Összesen	7.951.—	80.—	253.—	8.284.—	94.78	8.189.22

Mint a Magyar Olasz Bank jelentései igazolják.

III. A Magyar Földrajzi Társaság vagyonmérlege 1940. dec. 31-én.

1. Alaptőke	2.88 P értékp.-ral	2.995.02
2. Hunfalvy-alap	0.10 „	1.07
3. Farkasfalvy-alap	0.26 „	3.398.32
4. Lóczy-alap	0.51 „	105.15
5. Tatra obszerv.	0.74 „	16.63
6. Gazdasági szakoszt.	0.16 „	2.45
7. Schwalm Nándor-alap	—	35.63
8. Schwalm A. jut. a. I.	—	73.48
9. Schwalm A. jut. II. „Autarkia“	—	294.21
10. Jubileumi alap	—	1.172.07
11. Forgótőke: 1.56 értékp.-ral	—	19.266.50
készpénz: 19.264.94	—	
Tartozás: Franklin Társulatnak	—	110.50
12. Könyvtár és berendezés. Gyarapodás körülbelül	—	5000 P
Összesen	—	101.032.03

Egyenleg mint tiszta vagyon Egyszázegyezerharminckettő pengő 03 fillér.

Budapest, 1940. december 31.

Dr. Koch Ferenc
pénztáros.

Bacsó Nándor
ellenőr.

Megvizsgáltuk és helyesnek találtuk.

Budapest, 1941. április hó 3-án.

érdi Krausz György s. k. *Keöpeczi Nagy Zoltán dr.* s. k. *Bán Béla* s. k.
a számvizsgáló bizottság tagjai.

Előirányzat az 1941. évre.

<i>Bevétel</i>		<i>Kiadás</i>	
1. V. K. M. előfizetése ...	850.—	1. F.Közl.nyomdai költsége	4000.—
2. V. K. M. előf. nközi kiad.	1000.—	2. Földrajzi Közlemények	
3. Allamsegély	600.—	írói, szerkesztői t.-díjai	2000.—
4. Szföv. előfizetése	260.—	3. Nemzetközi kiadás költs.	3500.—
5. Tiszti Kaszinó	100.—	4. Klisészámok	600.—
6. Rendkívüli segély	2000.—	5. Főtitk.költségmegtérítés	400.—
7. Hátralékos tagdíjak ...	1000.—	6. Tisztv. tiszt.-díjak ...	1800.—
8. Franklin Társulat szerző-		7. Földrajzi Zsebkönyv ...	11000.—
déses díja	8000.—	8. Fölldr. Zsebk. 1941 ...	4780.—
9. Részesedés M. F. T.		9. Könyvtár	2500.—
Könyvtárából	1500.—	10. Bibliográfia	600.—
10. Tagdíjjutalék	1000.—	11. Didaktikai szakosztály...	100.—
11. Földrajzi Zsebkönyv	16000.—	12. Irodai és postai kiadások	600.—
12. Kamat	350.—	13. Cholnoky pályadíj ...	500.—
13. Vegyes	1000.—	14. Horthy-observatorium ...	1000.—
		15. Tagdíjbehajtás költségei	300.—
		16. Vegyes	1800.—
		17. Előre nem látott kiad. ...	1000.—
Összesen: 33660.—		Összesen: 36480.—	

Hiány 2820.— pengő, mely a 19.264.94 pengő készpénzmaradványból fedezhető.

Dr. Koch Ferenc
pénztáros.

Beérkezett könyvek.*

- Attraverso l'Italia. Illustrazione delle regioni Italiane. Vol. 9. Roma. Parte 1. Quattro tavole a colori fuori testo, 447 incisioni in nero. Milano, 1941. Consociazione Turistica Italiana. 237, (3) l. 4 t. 4°.* (Tagilletmény.)
- Bárany** László: Bolyongás a Bükkben. A Magyar Földrajzi Társaság által Farkasfalvy Kornél jutalomdíjával kitüntetett pályamű. A szerző és ifj. Erlach S. felvételeivel. Bp., [1941.] Athenaeum. 83, (1) l. 8 t. K-8°. (Farkasfalvy Kornél ajándéka.)
- Călinescu, R. I.:** *Vipera ammodytes* Cuv. în România. Cluj [Kolozsvár], 1926. Szerző. 32 l. 2 t. N-8°. (Klly.: Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. Vol. 2.) (A kolozsvári egyetemi földrajzi intézet ajándéka.)
- Cholnoky** Jenő: A futóhomok elterjedése. A 29—55. ábrával. — *Die Verbreitung des Flugsandes*. Bp., 1940. Szerző. 45 l. 8°. (Klly.: Földtani Közöny. 70. köt.) (A szerző ajándéka.)
- Elekes** Dezső: Hazánk, népünk, szomszédaink. Az ezeréves és a háromszor megnagyobbodott Magyarország ismertetője. A keleti területek visszacsatolása után átdolg. 2. kiad. Bp., 1941. M. Stat. Társ. és a Pázmány Péter tud. egyetem kisebbségi intézete. 133, (1) l. 1 tkp. 8°. (A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai 13.) (A szerző ajándéka.)
- Faas, Otto:** *Deutsches Bauerntum im Bergland der Schwäbischen Türkei. Eine siedlungs- und bevölkerungsgeographische Untersuchung im Mecsekgebirge <Südungarn>. Auf 10 Karten und Tafeln sowie 4 Bildern. Stuttgart, 1936. Ausland und Heimat. (VI), 91 l. 6 t. 6 tkp. 8°. (Schriften des Deutschen Auslands-Instituts Stuttgart. Neue Reihe Bd. 2.) (Csere.)*
- Faller** Jenő: Bányáink térképjelének kialakulása a hazai kartografiában. Bp., 1941. Szerző. 5 l. 4°. (Klly.: Bányászati és Kohászati Lapok 1941. évi 7. sz.) (A szerző ajándéka.)
- Finnország** 1940. Előszóval ellátta Tasnádi Nagy András. Bevezető cikket írta gróf Teleki Pál. Szerk. vitéz Nagy Iván. Bp., (1940). Magyar-Finn Társ. 287 l. 32 t. 1 tkp. K-8°. (Ismeretésre.)
- Gaál** István: A bányhidai Szelim-barlang ásatása. Bp., 1935. Egyetemi ny. 15 l. 8°. (Klly.: Természettudományi Közöny. Pótfüz. 1935. évf.) (A szerző ajándéka.)
- Gheyselinck R.:** A nyughatatlan Föld. Ford. Bogsch László. A fordítást átnézte Zsivny Viktor. 64 táblával és Becker Gerda 59 szövegképével. Bp., 1941. Term. tud. Társ. VII, 298 l. 64 t. 8°. (Természettudományi könyvkiadóvállalat 118. köt.) (Ismeretésre.)
- Gombocz** Endre: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841—1941. A Társulat alapításának századik évfordulójára a választmány megbízásából. 1 képpel és 54 arcképpel. Bp., 1941. Term. tud. Társ. VI, 467 l. 38 t. 8°. (A kiadó ajándéka.)
- Gregory K. W [illiam] és Raven C. H[enry]:** Gorillák nyomában. [In Quest of Gorillas.] Ford. Szent-Ivány József. A fordítást átnézte és a függelékét írta Éhik Gyula. 32 táblával és 2 térképpel. Bp., 1940. [1941.] Term. tud. Társ. VI, (2), 317, (2) l. 32 t. 8°. (Természettudományi könyvkiadóvállalat 119. köt.) (Ismeretésre.)
- Holder, Gottlob:** *Das Deutschtum in der unteren Baranya. Eine bevölkerungs- und siedlungsgeographische Studie über die Schwäbische Türkei.* Stuttgart, 1931. Ausland und Heimat. VI, 117 l. 4 t. 1 tkp. 8°. (Schrift-

* Ebben a rovatban rendszeresen közöljük könyvtárunk újabb szerzeményeinek jegyzékét. A helyszűke miatt csupán a könyveket soroljuk fel. A jegyzékben felsorolt munkák a hivatalos órák alatt Társaságunk helyiségében megtekinthetők s a fővárosban lakó tagjaink ki is kölcsönözhetik azokat. A szerzőktől vagy kiadóktól 2—2 példányban beküldött földrajzi tárgyú műveket folyóiratunkban ismertetjük is.

- ten des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart. A. Kulturhistorische Reihe Bd. 29.) (Csere.)
- Ismertetlen világok.* Szerk. Milleker Rezső. [6. köt.] Bp., [1941.] Athenaeum. 8°. (Ismertetésre.)
[6. köt.] A gazdag és a szegény Svédország. [Das reiche und das arme Schweden.] Irta Fredrik Böök. Ford. Halász Gyula. 18 képpel, 3 térképpel. 223, (4) l. 16 t.
- Keöpeczi-Nagy Zoltán:* A tengeri <Zea Mays L.> fenológiai megfigyelései a Kárpátok medencéjében: 1850—1930. Bp., 1941. Szerző. 8 l. 8°. (Klly.: Mezőgazdasági Kutatások. 14. évf.) (A szerző ajándéka.)
- — Zoltán: Folyóink jégállapota 1940. december havában. Die Eisverhältnisse der Flüsse in Ungarn im Monat Dezember 1940. Bp., 1940. Szerző. 3 l. 8°. (Klly.: Időjárás 1940. nov.—dec.) (A szerző ajándéka.)
- Kokas János:* Barangolás Bánhida barlangjaiban. Tóváros, 1935. Lindenberg ny. 7 l. 8°. (Dr. Gaál István ajándéka.)
- Köhler, Heinrich:* Von der Landwirtschaft in Süd-Ungarn mit besonderer Berücksichtigung des ungarländisch-deutschen Bauerntums. Stuttgart, 1930. Ausland und Heimat. 100 l. 6 t. 8°. (Schriften des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart. E. Wirtschaftswissenschaftliche Reihe Bd. 4.) (Csere.)
- Löhr, J. A. C.:* Die Länder und Völker der Erde oder vollständige Beschreibung aller fünf Erdtheile und deren Bewohner. 3. nach dem jetzigen politischen Stand der Dinge neu umgearb. Aufl. Bd. 1—4. Leipzig, 1818—1819. Gerh. Fleischer. 4 köt. K-8°. (N. N. ajándéka.)
- Lucrările* Institutului de Geografie al Universității din Cluj. — Travaux de l'Institut de Géographie de l'Université de Cluj <Roumanie>. Vols. 1, 4—6. Cluj [Kolozsvár], 1924—1938. Institutul de Geografie. 4 köt. N-8°. (A kolozsvári egyetemi földrajzi intézet ajándéka.)
- Macht und Erde.* Hefte zum Weltgeschehen. Herausgeg. von Karl Haushofer und Ulrich Crämer. Heft 17. Leipzig u. Berlin, 1941. Teubner. K-8°. (Ismertetésre.)
Heft 17. Ibero-Amerika. Räumliche Grundlagen und geschichtlicher Werdegang. Gegenwarts- und Zukunftsfragen. Von Franz Niedermayer. Mit 10 Karten. VI, 96 l.
- Magyarország földrajzi nevei.* 1. sz. Bp., 1940. Egyetemi magyarságtud. intézet. 8°. (Ismertetésre.)
1. sz. Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból. Kézírtos forrásokból gyűjtötte, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Szabó T. Attila. A térképvázlatot Haáz Ferenc rajzolta. 67 l.
- Magyarországi utikalauzok.* 6. Bp., (1940.) Eggenberger biz. 16°. (A szerző ajándéka.)
6. Zsámbék és környéke kalauza. Irta Polgárdy Géza. Keller Ferenc és Lux Géza rajzaival. 20 l.
- Mala* biblioteka Geografskog Drustva. Urednik Borivoje Zs. Milojevićs. Sv. 1. Beograd, 1930. Stamp. Davidovics. 16°. (Csere.)
Sv. 1. Pavlovski, Sztaniszlav: Pogled na geografiju Poljszke. [Lengyelország földrajzi áttekintése.] Francuski rukopis piscsev preveo je Szima M. Milojevićs. 91 l. 4 t.
2. [Második] pótfüzet Magyarország helységnévtára 1937. évi kiadásához. A kárpátaljai községek és külterületi lakotthelyek névtára. Imenoszlovj podkarpatszkich obcsinj <szelj>i priszelkovj. Szerk. és kiadja a M. kir. központi statisztikai hivatal. Bp., 1940. Hornyánszky ny. XII, 92 l. N-8°. (A kiadó ajándéka.)
- Memorie della R. Società Geografica Italiana.* Vol. 19. Roma, 1940. Società Italiana Arti Grafiche. 8°. (Csere.)
Vol. 19. Il Passaggio del Nord-Est. Spedizione artica svedese della „Vega”

- <1878—1879>. Diario di Giacomo Bove a cura di A. Fresca. XLVIII, 363 l. 16 t. 13 tkp.
- Meruŝiu*, Radu V.: Regiunea Baia Mare [Nagybánya] — Baia Sprie [Felsőbánya]. Cluj [Kolozsvár], 1936. Tipogr. Cartea Românească. 92 l. 9 t. 2 tkp. N-8°. (Klly.: Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. Vol. 6.) (A kolozsvári egyetemi földrajzi intézet ajándéka.)
- Mikola* Sándor: A fizikai megismerés alapjai. Bp., 1941. Term. tud. Társ. VIII, 360 l. 8°. (Ismertetésre.)
- Obrucsev*, V[ladimir] A.: Pogranicsnaja Dzsungarija. [A határmenti Dzsungária.] Tom 3. Geograficeszkoje i geologiczeszkoje opiszanije. Vip. 2. Geologiczeszkij ocserk. Sz geologiczeszkij kartoj, 26 tablicami fotosznyimkov i 22 riszunkami v textje. Moszkva—Leningrad, 1940. Akademiya Nauk Sz. Sz. Sz. R. Insztitut Geologiczeszkich Nauk. 292 l. 27 t. 1 tkp. N-8°. (A szerző ajándéka.)
- Poszebna* izdanija Geografszkog Drustva. — Éditions spéciales de la Société de Géographie de Beograd. Directeur Borivoje Ž. Milojević. Szv.-Fasc. 24. Beograd, 1941. Stamp. Davidovics. 8°. (Csere.) Szv.-Fasc. 24. Antropogeografija doline Szprece. — La géographie humaine de la vallée de la Spreča <dans la Bosnie Nord-orientale>. 53 l. 1 t.
- Schuon*, Gottlob: Die nordöstliche Schwäbische Türkei. Ein Beitrag zur Geographie des deutschen Bauerntums im heutigen Südungarn. Mit 9 Karten, 3 Tafeln und 20 Bildern. Stuttgart, 1936. Ausland und Heimat. (V), 93 l. 10 t. 9 tkp. 8°. (Schriften des Deutschen Ausland-Instituts Stuttgart. Neue Reihe Bd. 3.) (Csere.)
- Schweinűrth*, George: Auf unbetretenen Wegen in Aegypten. Aus eigenen verschollenen Abhandlungen und Aufzeichnungen. 4.—8. Tausend. Mit Abbildungen nach Photographien und Skizzen von eigener Hand. Hamburg—Berlin, 1922. Hoffmann und Campe. XXXII, 330 l. 16 t. 2 tkp. K-8°. (Lebenswerke 4.) (N. N. ajándéka.)
- Stein*, Sir Aurel: Surveys on the Roman frontier in 'Iraq and Trans-Jordan. London, 1940. Szerző. 11 l. 4 t. 8°. (Klly.: The Geographical Journal, Vol. 95.) (A szerző ajándéka.)
- Széchenyi* Zsigmond, gróf: Năhar. Indiai vadásznapló. 2. köt. Bp., 1941. Vajna és Bokor. 380, (2) l. 8°. (Ismertetésre.)
- Tanulmányok Budapest múltjából*. Szerk. Némethy Károly és Budó Jusztin. 7. Bp., 1939. Bp. szföv. 203 l. 18 t. 2 tkp. N-8°. (Budapesti székesfőváros várostörténeti monografiái 11.) (A kiadó ajándéka.)
- Tanya*, falu, mezőváros. 1. Bp., 1941. Pázmány P. tud. egyetem magyarságtud. intézete. 8°. (A szerző ajándéka.) 1. Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Irta Fél Edit. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet támogatásával. IX, 228 l.
- Vámszer* Géza: Szakadát. Egy szebenmegyei magyar szórvány. Kolozsvár, 1940. Erdélyi Enciklopédia. 133, (2) l. 4 t. 1 tkp. K-8°. (Az Erdélyi Enciklopédia könyvei 6.) (A szerző ajándéka.)
- Vuia*, R[omulus]: Țara Haűegului și regiunea pădurenilor. Studiu antropogeografic și etnografic. <Conține 18 figuri, 12 planșe și o hartă.> Cluj [Kolozsvár], 1926. Szerző. 135 l. 12 t. 2 tkp. N-8°. (Klly.: Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. Vol. 2.) (A kolozsvári egyetemi földrajzi intézet ajándéka.)

Szerkesztésért és kiadásért felelős: *Mendöl Tibor dr.*

Lösz és folyami kavics tektonikus eredetű elmozdulása a Nógrádi medencében.

Irta: Peja Győző dr.

Az utóbbi évtizedben fellendült terraszc- és löszkutatók Magyar medence pleisztocénkori fizikai földrajzát igyekeznek föltárni és megismerni. A terraszc- és a löszproblémával együtt vetődik fel és azzal párhuzamosan halad a pleisztocén korban lejátszódott tektonikus mozgások kérdése is.

A Nógrádi medencében végzett geomorfológiai vizsgálataim közben néhány olyan szelvényt figyelhettem meg, ahol a pleisztocénkori üledékes képződmények (lösz és folyami törmelék) törésvonalak mentén vetődnek el.

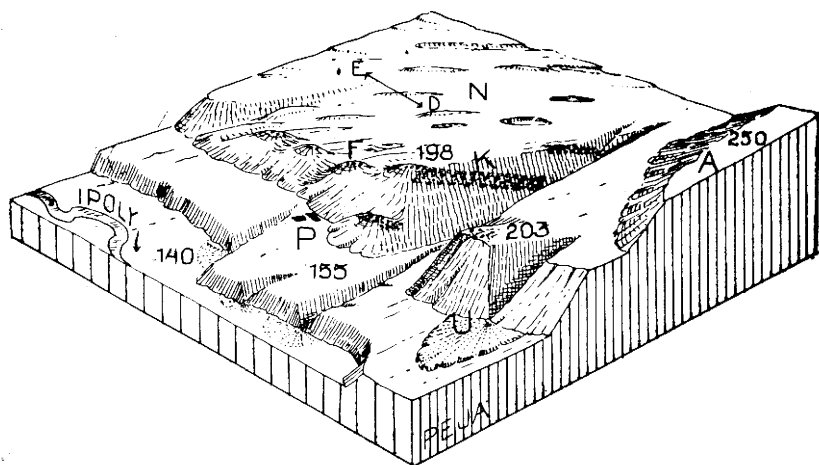
A Nógrádi medence eredeti felszíne tökéletlen síkság. A peneplént a pliocén- és a pleisztocénkori tektonikus mozgások összetördelték. Az egyes tábladarabok egymás mellett elbillentek, kiemelkedtek, vagy lesüllyedtek.¹

A fiatal tektonikus mozgásoknak alább felsorolt tanuit figyelhetjük meg:

1. Balassagyarmattól három km-re, keleti irányban, fekszik Patvarc község. A községen a Feketevíz-patak folyik keresztül észak felé és az Ipolyba ömlik. A Feketevíz nevezetes É-D. irányú vetődésvonalon folyik. A vetődésvonaltól keletre a felsőoligocén homok-, homokkő- és agyagképződmények pados településű rétegei hirtelen meredek lejtővel emelkednek ki, a vetődéstől nyugatra elterülő, ugyanilyen képződmények ezzel szemben mélybe süllyednek. A kiemelkedő oligocéntábla peremén konzekvens völgyek harapódnak hátra, a tábla belsejébe, keleti irányban. Patvarc községtől a Livia-major felé vágódik hátra egy ilyen konzekvens völgy. Benne kövezett út vezet a táblára. Ennek a völgynek az északi lejtőjén, a Feketevíz-patak hídjától kb. 300 méterre, régebbi és nagyrészt már

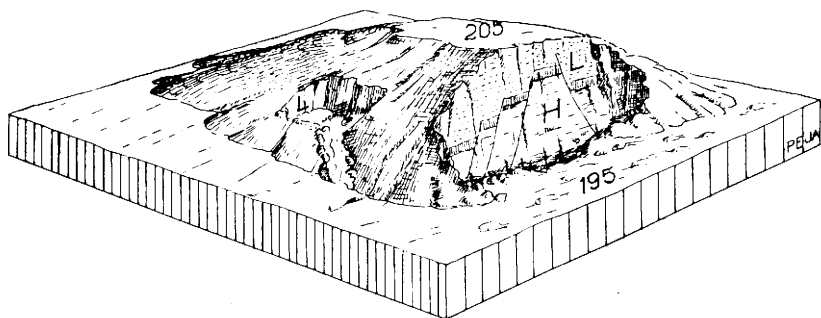
¹ A Nógrádi medence részletes geomorfológiai leírása: Dr. Peja Gy.: A Nógrádi medence geomorfológiája. Matematikai és Természettudományi Értesítő, 1941. LX. kötet.

benőtt feltárás található. A feltárás falán pleisztocénkori folyami kavics, homok és löszrétegeket eltörő vetődésvonalak figyelhetők meg. A pleisztocén rétegek kelet felé dőlnek. A vetődésvonal mentén a folyami kavics hirtelen három méterrel magasabbra ugrik és így dől kelet felé. Az oligocén képződményekre települt 40 cm vastagságú kavicsrétegek s a fölötte elhelyezkedő 50 cm iszapos, kavicsos törmelék a pleisztocénkori Ipoly hordaléka, az Ipolynak a középső-pleisztocénban kialakult terrasza. A terraszt, kialakulása után, vetődések tördelték össze. A terrasza lösz, homokos lösz és homokrétegek váltakozó településéből álló, 15 m vastag takaró borul.

1. ábra. Az Ipoly ópleisztocén terraszanak elbillenése Balassagyarmattól délre, a terrasza vágódó Nyirjesi völgy oldalán (K). — A. Az eredeti (pliocén) térszín. — F. Az ópleisztocén terraszkavics kibúvó rétegfejei. A defláció legömbölyített formákat hozott létre belőlük. — K. A keletre dőlő terraszkavics rétegei, a Nyirjesi völgy északi oldalán. A vetődések következtében különböző magasságokban jelenik meg a kavics. — N. Nyirjesi ópleisztocén terrasza deflációs felszíne, szélbarázdákkal, maradékgerinckekkel és deflációs mélyedésekkel. — P. Nyirjesi pusztai az újpleisztocén terraszonon. — U. Holocén törmelékűp.

A kavicsszintek összetördelése és elbillenése az Ipolynak más terrasza is megfigyelhető. Többek között Balassagyarmattól délre található széles terraszfelszíneken. Ezen a helyen a régebbi, az ópleisztocén terrasza kavicsainak elferdülését tanulmányozhatjuk, a terrasza felszínébe visszavágódó Nyirjesi völgy északi oldalán. (1. ábra.) A nyugatról kelet felé való elbillenés a terrasza külső megjelenésében is jól feltűnik. Erdemes megjegyezni, hogy a balassagyarmati ópleisztocén terrasza rétegfejszerűen kibúvó kavicsrétegeiben a defláció feltűnő, legömbölyített térszínformákat hozott létre. A Nógrádi medencén végigfolyó Ipolynak a pleisztocén terrasza Szécsény és Ipolyság között általában mind össze vannak tördelve és rendszerint nyugatról keletre dőlnek a rájuk települt lösztakaróval együtt. (1.)

2. ábra. A Cserhátsurány-halom (bérc). Délkeleti végében kisebb kőbánya. A bánya falán jól látszanak a lősszel együtt lépcsőzetesen levetődött felsőoligocén rétegek. A felsőoligocén homokkőrétegek tetején 60 cm vastag kemény kvarcitos homokkőpad (függőlegesen vonalkázva) helyezkedik el. A bérc délnyugati oldalán löszfeltárás látszik. — H. Felsőoligocén homokkő. — L. Löss.

2. Cserhátsurány mellett, Balassagyarmattól DK-re is találunk egy érdekes feltárást. A község DNY-i szélén elterülő négyszög-alakú kis tektonikus medence közepéből különös elhelyezkedésű két halom emelkedik ki. A kisebbik teljesen külön áll. Viszonylagos magassága 10 méter. A nagyobbik a Kegyetlen hegyhez kapcsolódik alacsony nyereggel. A kisebbik halom keleti végén található kőbánya falán a felsőoligocén homokkő-rétegek lépcsőzetesen sülyyednek le jobbra és balra. A halom tehát bérc. A bérc szárnyaival együtt a rája települt lösztakaró is lesülyyed. (2. ábra.) A lesülyyed lösztakaró egyes foltokban a medence fenekéből szigetszerűen emelkedik ki. A régi, nagykiterjedésű lösztakaró fennmaradt darabja a Kegyetlen hegy meredek lejtőjének felső részén található meg.

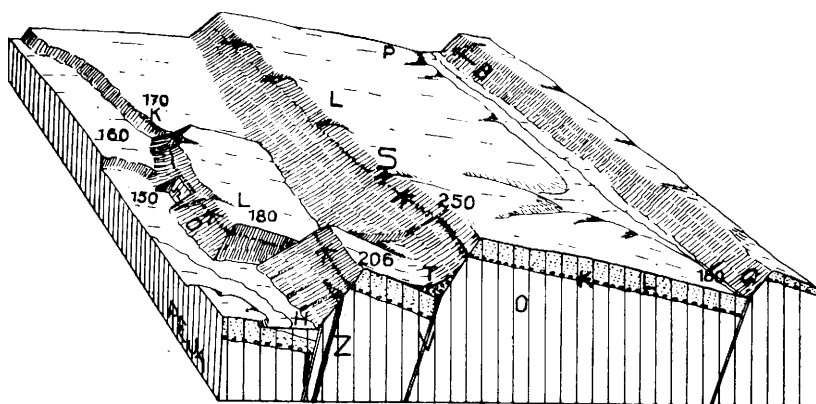
A lösz vetődésszerű mozgásáról a nógrádi várhegy aljában már Schafarzik és Vendl is említést tesz. Hasonló példa hiányában azonban csak helyi jelentőséget tulajdonítottak ennek.²

A lösztakaró feltűnő elbillenését figyelhetjük meg a balassagyarmati Fehérhegyből Ny-ra kinyúló Szibiria nevezetű oligocéntáblán is. A vastag lösztakaró (20—25 méter) az oligocéntáblával együtt dőlt DK-i irányba.

3. A folyami kavicsnak és lösznek együtt végzett tektonikus elmozdulását szemléltetően tárják elénk Szécsény mellett a Szarvashegy környéki kavicsszintek.

Szécsénytől 1.5 km-re, keleti irányban, az Urbán-kápolna körül, a Szarvashegy oldalából lépcsőfokszerűen előugró felszíndarabokat figyelhetünk meg. A Szarvashegy kelet felé hosszan elnyúló lejtővel ereszkedik le a kiscéci tektonikus völgybe. A nyugati lejtője azonban rövid, meredek lejtő (3. ábra). Az elnyújtott oldal lősszel elfedett, a rövid, meredek lejtőn nincs lösz, az oligocén képződmények találhatók a felszínen. A lejtő tetején a folyami kavics- és lösztakaró rétegfejszerű előbukkanással végződik el. A Szarvas-

² Schafarzik—Vendl: Geológiai kirándulások Budapest környékén.

3. ábra. A szécsényi Szarvashegy és környékének tömbszelvénye. Pleisztocén térszín (folyami kavics és lösz) különböző magasságokba való lesüllyedése. — B. Irány Benczúrfa felé. — G. Kisgéc község. — H. A Lóci patak alluviuma. — K. Pleisztocénkori kavicszintek különböző magasságokban. — L. Lösz. — O. Felsőoligocén tábladarabok. — P. Pálmajor. — S. Szarvashegy. — T. Holocén törmelék. — V. Vetődés-vonalak. — Z. Andezit dyke.

hegy, geológiai felépítése és morfológiája alapján, keletre billent oligocén tábladarab. A nyugati meredek oldalából előugró lépcsőfokok vetődésvonal mentén letöredezett és különböző magasságokba lesüllyedt tábladarabok. A mellékelt 3. ábrán megfigyelhető a lösztakarónak és az alatta elhelyezkedő folyami kavicsrétegnek különböző magasságokba való lesüllyedése. A Szarvashegy gerince 250 méter. A lépcsődarabok magassága 206 méter; 180 méter; 170 méter és 160 méter. A 250, 206 és a 180 méter magas lépcsőfokok alsó része felsőoligocén agyagból épül fel. Az oligocén agyagot 4—5 m széles andezittal kitöltött részvulkán (dyke) töri keresztül. Az agyagot téglágetéshez használja fel a közelben működő téglagyár. A felsőoligocén agyagképződmények felett 2—3 m vastag folyami eredetű kavics, homok és a kettő keverékéből álló rétegek helyezkednek el. A kavicsra 15—20 m vastag lösztakaró borul. A különböző magasságokban található kavicszintek és lösztakaródarabok az ópleisztocénben összefüggő takaróként borították el területünket. Az egyes kavicszintek összetétele, szemnagysága, színe ugyanaz. Bizonyos tehát, hogy az oligocéntáblán lévő összefüggő lösz- és kavicstakarókat az ópleisztocén után előállott tektonikus mozgások tördelték össze. A téglalap-alakú tábla általános, egységes mozgása K—ÉK-re való elbillenés volt. A nyugati kiemelkedett szélén (Szarvashegy) pedig a fentemlített kisebb tábladarabok süllyedtek le különböző magasságokba. A 170 m magas tábladarab olyan mélyre süllyedt, hogy lejtője aljában az oligocénrétegek már nem találhatók meg, csak a pleisztocénkori kavicsok gurulnak ki a vastag lösztakaró alól. A 160 m magas térszínen pedig már a kavics sem látszik, csak a lösztakaró bukkan fel.

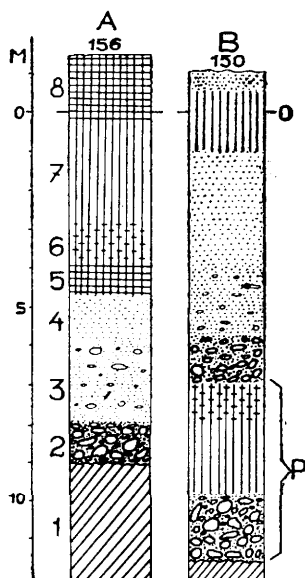
A pleisztocénkori tektonikus vetődések a lösztakaró különös elhelyezkedését idézték elő itt a Nógrádi medencében. A Kegyet-

len hegyen, a Szibiria-hegyen és a Szarvashegyen jól láthatjuk, hogy a lősz a hegyek legkiemelkedőbb pontján, a gerincén, vastag takarók alakjában, esetleg sapkaszerűen helyezkedik el. A hegyek meredek lejtőjének felső részét az elvetődő lösztakaró rétegfejszerű elvégződése építi fel. A lösznek ilyen megjelenése területünkön hasonló alakú hegyeken jellemző és általános. A lösz lerakódásának és keletkezésének ismeretes körülményeiből adódik, hogy a lösznek ilyen megjelenése nem az eredeti leülepedés következménye, hanem a tektonikus mozgások eredménye.

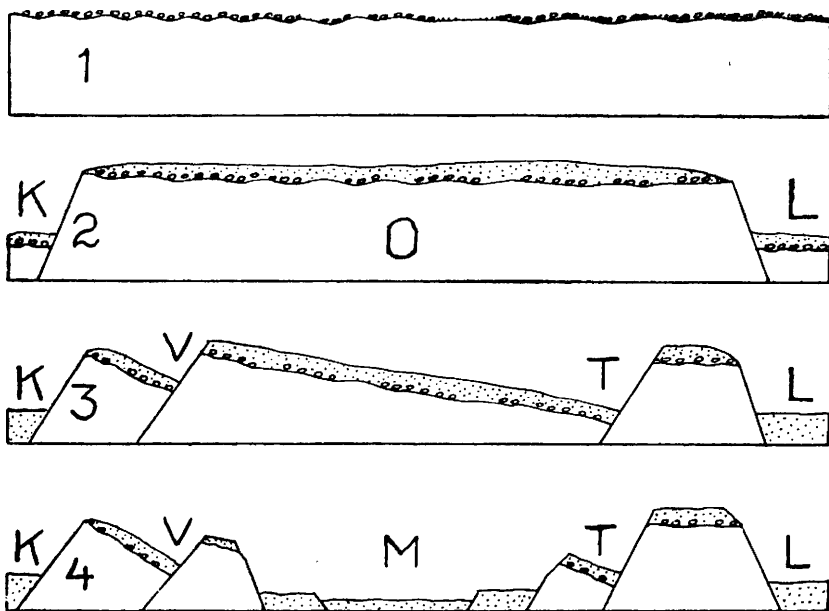
4. A Szarvashegytől nyugatra és északnyugatra az Ipoly' alluvialis területén szintén megtaláljuk az alluviumból kiemelkedő löszszigeteket. Ezekbe az Ipoly néhol bele is vágódik. A löszszigeteknek helyzetét és kialakulását Órhalom és Ludány községekből származó kútszelvények magyarázzák meg (4. ábra).

A kútszelvények világosan bizonyítják, hogy az oligocénrétegekre rakódott pleisztocénkori folyami törmelék és lősz az Ipoly alluviuma alá süllyedt. A kutak átlagos mélysége 10—15 méter. A ludányi kútból 12 méter mélységből folyami kavicsot hoztak felszínre. A kavics alatt a felsőoligocén agyagot, homokkővet és márgát érték el. Érdekes még az, hogy ebben a kútban 7—8 m mélységben a lősz alatt sötétbarna humuszos réteget törtek keresztül. Az Órhalmi kút 15 m mélyben érte el az oligocén képződményeket vastagabb folyami kavicsréteg alatt. Itt pedig azt kell kiemelnünk, hogy folyami kavics közé települt 2.5—3 m vastag löszréteget fúrtak keresztül. A süllyedések következtében itt két pleisztocén terrasz egymásra rakódott. Kétségtelen bizonyítékai ezek a kútszelvények is a pleisztocén tektonikus mozgásoknak.

5. Könnyen elképzelhető ezek után, hogy az Ipoly völgyétől északra, a hegyek közé oly furcsán benyúló, ipolykéri öblözetet is a pliocén, illetve a pleisztocén tektonikus mozgások alakították ki. Az öblözet helyzete, alakja és szerkezete is ezt igazolja. Azonban nem egyszerű lesüllyedéssel keletkezett, hanem a tektonikus mozgások megújuló felszínformáló hatása következtében jött létre. A mellékelt 5. ábra szerint három egymás után következő, tektonikus mozgásokkal jellemezhető időszakot különböztethetünk meg az ipolykéri tektonikus öblözet kialakulásában: 1. A kavicsal elfedett

4. ábra. Kútszelvények: A. Ludányból; B. Órhalomból. — M. Méterek. — O-O. Ipoly alluvialis szintje. — P. Lesüllyedt pleisztocén terrasz-képződmények. A többi üledék az újpleisztocén terrasz anyaga. — 1. Felsőoligocén (apoka) rétegek. — 2. Folyami kavics. — 3. Kavicsos homok. — 4. Szürke homok. — 5. Sötétbarna vályog. — 6. Meszes lősz. — 7. Sárga, agyagos lősz. — 8. Sötétbarna vályog. A megfelelő jelek a két kútszelvényben ugyanazokat a képződményeket jelentik.

5. ábra. Ipolykéri tektonikus öblözet (fülke) kialakulása. — 1. Eredeti felszín, (pliocén). Kavicssal befedett felsőoligocén tábla. — 2. A pliocén végén kiemelkedett tábla lösszel és kavicssal befedve (ópleisztocén). — 3. Összetöredezett és keletre billent tábladarabok (pleisztocén közepe). — 4. Az elbillent középső tábladarab lesüllyedése (újpleisztocén). A mai ipolykéri tektonikus medence, illetve öböl. — K. Kürtös patak völgye. — L. Ipoly völgye. — M. Ipolykéri medence. — O. Óvári tábla. — T. Óvári patak völgye. — V. Ipolyvarbói patak völgye.

eredeti felszín a pliocén végén kiemelkedett. Nyugati oldalán a Kürtös patak völgye, déli és keleti oldalán az Ipoly-völgy süllyedt le. 2. A kiemelt tábla (óvári tábla) az ópleisztocén végén kisebb darabokra töredezett össze. Az ipolykéri öblözet helyén lévő tábladarab nyugatról keletre billent. Nyugati szélén az ipolyvarbói, a keleti szélén az óvári tektonikus völgyek alakultak ki. 3. A pleisztocén közepén megújultak a tektonikus mozgások. Az elbillent tábladarab közepe ekkor a mélybe süllyedt, úgy, hogy a két széle éles gerincalakban fentmaradt. Ezek a gerincek ma a tábladarab szélén húzódó tektonikus völgyek és az öblözet között helyezkednek el. Ezek a megújuló tektonikus mozgások tördelték össze az Ipoly teraszait is. Balassagyarmat környékén a terraszok elferdülésénél is egy pliocén és két pleisztocén tektonikus periódust figyelhetünk meg jól.

Területünk más helyén is megfigyelhetünk hasonló öblözeteket, amelyek néha egymás mellett fülkeszerűen helyezkednek el a táblák peremében.

6. A következő szelvény a Nógrádi medencén kívül figyelhető meg. Azonban szépen bizonyítja a fiatal kéregmozgások jelenlétét s ezért érdemes itt megemlíteni. A Nógrádi medencétől délre, Galgagyörk és Galgamácsa között, a Galga völgyének baloldalán van

Almáspusztá. A pusztá felett a pannóniai rétegekben fiatal kéregmozgásoktól létrehozott kisebb méretű törést és rétegszakadást figyelhetünk meg. A domboldalban található, elhanyagolt és fiatal akácerdővel benőtt, omladozó homokkőbánya falán a pannóniai homokkő pados elhelyezkedést mutat. A pannóniai rétegekre vastag lösztakaró telepszik. A bánya falán jól látszik, hogy a pannóniai képződményekben 35—40 cm széles, függőleges hasadás húzódik végig, ÉK—DNy-i irányban. A hasadékokat löszös törmelék tölti ki. Ökölnagyságú löszdarabok találhatók a kitöltő törmelékben. A hasadéktól DNy-ra eső, kemény homokkőpadok kissé le is süllyedtek. A törmelékben található löszdarabok világosan bizonyítják, hogy a hasadékok fiatal kéregmozgások hozták létre.

Folyóink jégállapota 1941. januárius és februárius hónapban.

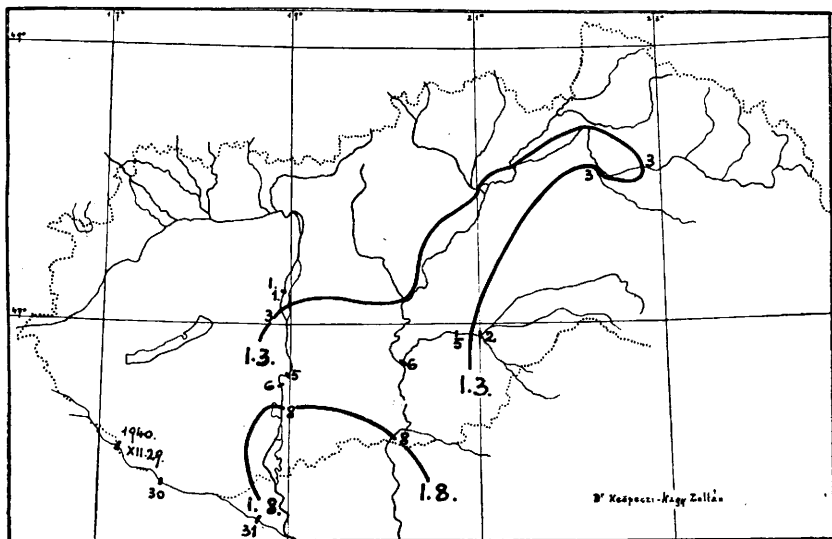
Irta: Keöpeczi-Nagy Zoltán dr.

a) Jégzajlás és befagyás.

Az 1940. évi szeszélyes, de túlnyomóan hideg időjárás ez év januárius és februárius hónapjaiban is folytatódott. A múlt év december utolsó három napjának (XII. 29., 30., 31.) országos enyhülése ugyan januárius első hetében tovább is tartott; úgyannyira, hogy I. 8-án a Dunán már csak Fajstól lefelé; a Tiszán, Szegedtől lefelé volt csak jégtakaró. A Dráván 1940. XII. 31-én már csak Eszék alatt volt álló jég. A mellékfolyók jéggel való fedettsége nem változott ebben az időközben, csupán jégvastagságuk csökkent 5—8 cm-rel. Főfolyóinkon az országos enyhülés következtében visszafejlődött álló jég határait az 1. sz. térképen láthatjuk.

A hőmérséklet alakulása, mely tudvalevően folyóinkon a jégpáncél viselkedését (olvadás, vastagodás) szabályozza, igen nagy kilengéseket mutat januáriusban. Éppen ezért az alábbi összeállításban: 1941. I. 1.—I. 30. közötti időből országos átlagban közlöm 5 napos időközökben a legmagasabb (maximum) és a legalacsonyabb (minimum) észlelt hőmérsékletet, a Meteorológiai Intézetbe naponként befutó sürgönyző állomások adatai alapján:

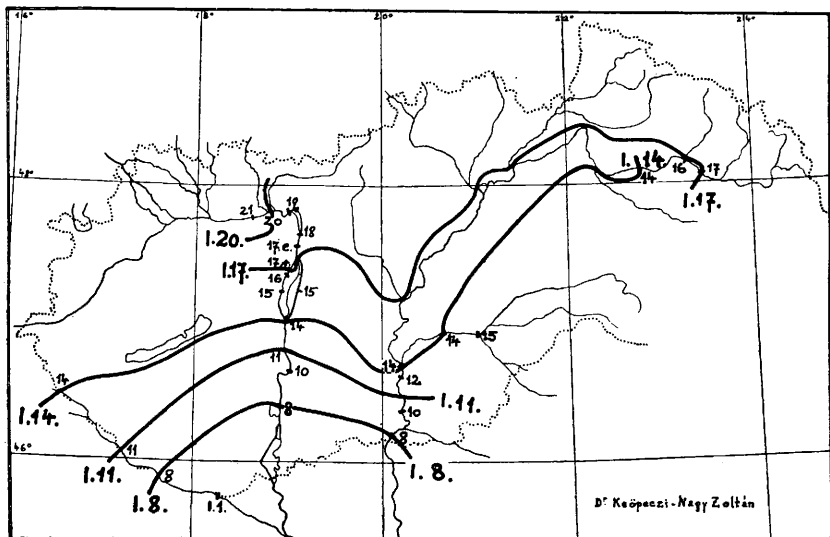
	Max. C°	Min. C°
1941. I. 1— 5.	—0.6	—3.3
6—10.	—1.2	—5.2
11—15.	—5.4	—10.2
16—20.	—2.8	—8.4
21—25.	+6.6	+1.2
26—30.	—2.8	—7.3

1. ábra. Az álló jég határa: 1941. I. 8-ig.

Január 9-étől kezdve az időjárás a Kárpátok medencéjében hidegebbé vált, s ennek hatására a Dráván, Dunán és a Tiszán a befagyás, illetve e folyók felfelé való beállása ismét megkezdődött.

A 2-ik sz. térképen láthatjuk folyóinkon a másodszori befagyás kezdő időpontjainak földrajzi eloszlását. Miután az erdélyrészi fo-

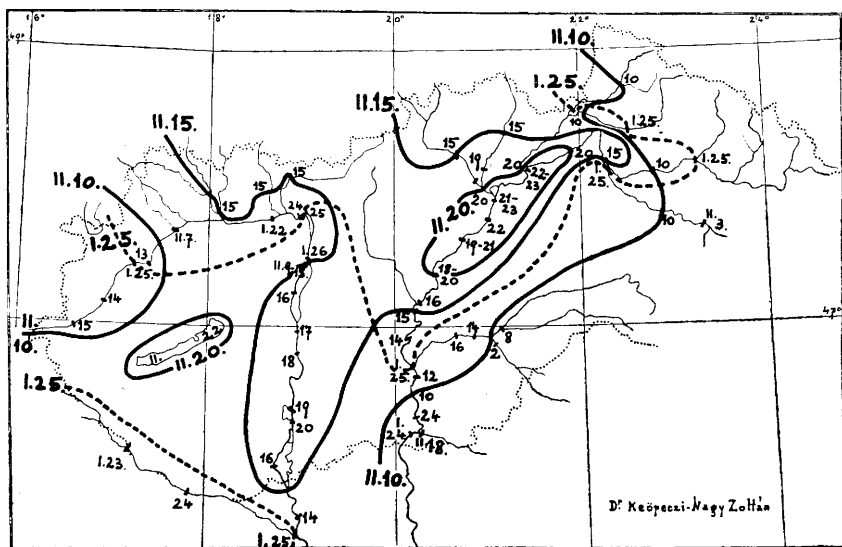
2. ábra. A 2. befagyás kezdő időpontjai: 1941. jan.-ban.

lyókról a jelentések hiányosak, ezért a térképeken azokat nem tüntettem fel. A térképeken az egyes helyekhez írott számok a jégzajlás, illetve a jégbeállás kezdő napját jelentik. Az izogörbék pedig, az azonos időpontokban kezdődő jégzajlást és jégbeállást tüntetik fel.

A Dráván a magyar szakaszon 1941. I. 14-én állt be teljesen a jég. A Dunán, a fővárosnál a jég I. 17-én állt meg, s legmagasabbra I. 21-én ért a befagyás: Esztergom fölött. A Tisza is I. 17-ére majdnem teljes hosszában befagyott (Husztósfalvá-ig). Legfelső folyásán — valószínűleg a nagy esés miatt — a folyón csak állandó erős jégzajlás volt.

Mellékfolyóink jégvastagsága ezekben a napokban ismét 12—16 cm-rel gyarapodott. A jégtakaró vastagsága I. 19-én [ekkor volt januáriusban a leghidegebb nap, (Budapesten ekkor a középhőmérséklet -6.6°C -kal volt hidegebb, mint a 65 éves — 1871 — 1935 — középérték) és az országos legalacsonyabb hőmérséklet -16°C ; s a legmagasabb hőmérséklet pedig országos viszonylatban -6°C -ot mutatott]: Duna 16—22, Dráva 16, Rába 29—39, Vág-Garam 30—32, Nyitra 18—24, Sajó-Hernád 24—27, Ung-Latorcza 16—19, Körösök 4—12, Tisza 22—26, és a Maros 10—12 cm. A Balaton I. 20-án volt a legvastagabb, s a jégpáncél ekkor 31—42 cm-es.

A Kárpátok medencéjében 1941. I. 21-től ismét erősebb felmelegedés köszöntött be, s következménye az összefüggő jégtakaró csökkenése lett. Budapesten I. 26-ára virradó éjjel az álló jeget az 1 m magas árhullám felszakította, és egészen Budafokig feltörte.

A 3-ik sz. térképen pontozott vonallal jelöltem meg azokat a helyeket, ameddig I. 25-én felszakadt az álló jég. Így a Dráván teljes hosszában. A Rábán csak a Duna torkolattól (Győr) Árpás felettig áll a jég: 8—10 cm vastagságban. A Tiszán Szentés alattig zajlik, a felső szakaszon pedig Husztig töredezett fel az álló jég. A Szamos végig zajlik. A Latorczán és Ungon is kb. a folyók $\frac{3}{4}$ részében csak zajló jég van. A Hernád, Sajó és Ipoly végig be van fagyva, mert ezekben a napokban a Magyar medencének ebben a részében még meglehetősen hideg időjárás uralkodott.

Januárus 26-ika után ismét hidegre fordult az idő és csak februárus 12-e után kezdett enyhülni.

b) A jégfelengedés.

A Kárpátok medencéjében a hőmérséklet 1941 februáriusában egyenletesen és lassan emelkedő volt. Ismeretes, hogy a jégtakaró viselkedését folyóinkon a hőmérséklet alakulása irányítja.

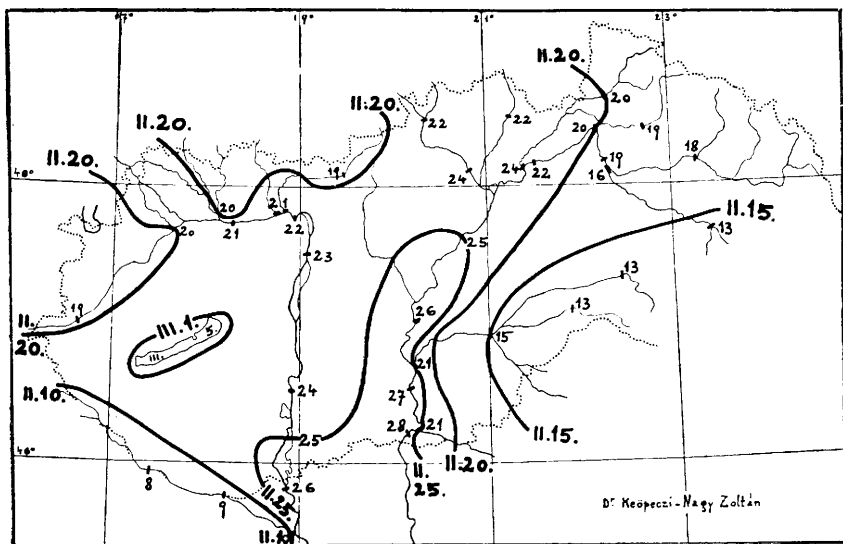
Ezért az alábbi összeállításban 1941. I. 31—III. 6-ig feltüntetjük országos átlagban a legmagasabb (maximum) és a legalacsonyabb (minimum) hőmérsékleteket 5 napos (pentád) időközökben:

	Max. C°	Min. C°
1941. I. 31—II. 4.	+0.1	—6.2
II. 5—9.	1.0	—4.4
10—14.	7.8	—1.2
15—19.	9.2	+1.4
20—24.	7.0	—0.2
25—III. 1.	5.6	—0.8
III. 2—6.	13.4	3.6

Folyóinkon a jégpáncél megszűnésének idejét és a földrajzi eloszlását a 3. sz. térképen tüntettük fel. Legkorábban van vége folyóinkon a befagyásnak II. 10. előtt. A Dráván I. 25. óta állandó jégzajlás van, s II. 10-től pedig teljesen jégmentes. A Dunán II. 10-én: Nagytétény—Apatin (?) között; a Rábán: Rábapordány és az országhatár között; a Tiszán: Mindszent—Tiszaújlak között; Berettyón: Gyoma felettől a torkolatig; Szamoson: Vásárosnamény—Szatmárnémeti között és az Ungon: Perecsenyitől lefelé áll a jég. A Maroson végig áll, a Latorczán pedig zajlik a jég. A többi mellékfolyókat végig jégpáncél fedi.

Legkésőbbben enged fel a jég II. 20. után. Ekkor a Dunán II. 20-án reggel már csak Szekszárd és Baja között van jégtorlasz, és az délután folyamán Bajánál megindult. A Tiszán: Tiszaroff—Révleányvár között van még álló jég II. 20-án. A Maroson: Szegednél II. 18-án vége volt az összefüggő jégtakarónak. A Balatonon II. 22-én kezdődik csak a jégpáncél szakadozása.

A jégzajlás végét földrajzi eloszlásukban hazánk folyóin a 4. sz. térkép szemlélteti. Budapesten II. 23-án és Szegeden II. 28-án voltak utoljára láthatók az utolsó kisebb-nagyobb jégdarabok. A Balatonon III. 5-én észleltek utoljára a partok mentén jégtörmelékeket.

4. ábra. Jégzajlás vége: 1941. II.-ban.

Mint érdekességet, lássuk néhány helyen, hogy a tavalyi (1939/40) és az idei (1940/41) télen mennyi ideig volt folyóinkon állandó jégtakaró és mennyi ideig tartott a jégzajlás:

Jégtakaró		1939/40	Tartam Nap	1940/41	Tartam Nap
Duna:	Esztergom	I. 14—III. 16.	63	I. 20— I. 22.	3
	Budapest	I. 13—III. 15.	63	I. 17— I. 26.	10
	Apatin	I. 3—III. 23.	81	I. 22— II. 14.	23
Dráva:	Barcs	I. 6—III. 13.	66	XII. 26— I. 24.	29
	Tisza: Vásárosnamény	XII. 25—III. 18.	85	I. 17— II. 15.	29
Tisza:	Szolnok	XII. 27—III. 24.	89	I. 15— II. 16.	32
	Szeged	XII. 28—III. 18.	82	I. 15— I. 24.	10
	Maros: Szeged	XII. 29—III. 17.	80	XII. 16— II. 18.	64
Balaton:	5 állomás	XII. 30—III. 27.	89	XII. 17— II. 22.	66
Jégzajlás					
Duna:	Esztergom	XII. 23—III. 24.	92	XII. 10— II. 21.	73
	Budapest	XII. 24—III. 26.	91	XII. 13— II. 23.	72
	Apatin	XII. 28—III. 28.	91	XII. 16— II. 26.	72
Dráva:	Barcs	XII. 23—III. 16.	84	XII. 16— II. 8.	54
	Tisza: Vásárosnamény	XII. 22—III. 29.	98	XII. 8— II. 19.	73
Tisza:	Szolnok	XII. 23—IV. 1.	99	XII. 10— II. 25.	77
	Szeged	XII. 24—IV. 2.	99	XII. 14— II. 28.	76
	Maros: Szeged	XII. 23—III. 22.	91	XII. 14— II. 21.	69
Balaton:	5 állomás	XII. 23—III. 22.	91	XII. 3—III. 5.	92

A Dunán sok helyen, főleg a nagy és éles kanyarulatokban (érdi, paksi, bogyzslói, bajai, mohácsi) 1941. II. 9—20. között nagy jégtorlódások keletkeztek, amelyek a rendkívül nagy vízduzzasztásnak és elöntéseknek (Apostag, Solt, Akasztó, stb.) lettek az

okozói. Egyes helyeken a hatalmas jégtorlaszokat robbantásokkal (Nagytétény, Ercsi, Dunaegyháza, Úszód: II. 15-én és Bogyiszló II. 19-én) tették ártalmatlanná.

Az utolsó jégdarabok a magyar Dunán: II. 16-án, s a Tisza magyar szakaszán pedig II. 28. délután voltak láthatók; úgyhogy 1941. III. 1-én — folyóinkon sehol — csak a Balaton egyes helyeiről jelentek még mozgó jégdarabokat.

A januáriusi és februáriusi hideg és csapadékos időjárás a Kárpátok medencéjének későbbi árvíz- és belvíz veszedelméhez igen nagy mértékben hozzájárult.

Források:

1. Vízrajzi Intézet napi vízjárás térképei: 1941. I.—II. hónapban.
2. Meteorológiai Intézet sürgönyöző állomásainak napi jelentései.
3. Dr. Keöpeczi-Nagy Zoltán: Folyóink jégállapota: 1940. XII. havában. Budapest, 1940. Az Időjárás, 1940. XI.—XII. füz. 260—262.
4. —: Folyóink jégállapota az 1939/40. év telén. Budapest, 1940. Az Időjárás, 1940. III.—IV. füz. 72—75.

Zemarkhosz és Valentinus követségjárása

Irta: Bendefy László dr.

A Krisztus születése utáni 568. év elején, II. Justinus császár uralkodásának negyedik esztendejében Ištemi (Dizabulus, Dilzibulus, Silzibulus, Silxiboulos) türk kagán követei megjelentek Bizáncban. Arra kérték a császárt, kössön fegyverbarátságot a türkökkel és támadjanak együttesen a perzsákra.¹ A türkök ajánlata, amelyet a követség élén a szogd Maniakh tolmácsolt, a rómaiaknak igen kapóra jött. Ezért a császár elhatározta, hogy ugyancsak követséget küld Ištemihez, hogy felvévén vele a közvetlenebb érintkezést, a részletekről tárgyaljanak.

A bizánci udvar azideig is számos követséget küldött keletre és kereste a szomszédos keleti- és délkeleti népekkel való érintkezést. A folytonosan jövő-menő, és Bizáncot gyakran felkereső kereskedőkaravánoktól is kaptak híreket Keletről, de ilyen távol-ságra, mint amennyire Ištemi székhelyét sejtették, közülük még senki sem fordult meg. Érthető tehát, hogy gondos körültekintéssel kellett felszerelni és előkészíteni azt a követséget, amely ilyen hosszú, ismeretlen útra vállalkozott, szembenézve a reájuk váró, előre nem látott veszedelmekkel.

A követség vezetőjéül a keleti részek prefektusát, a ciliciai származású *Zemarkhoszt* szemelték ki.² Bár Zemarkhosz személyé-

ről semmi közelebbit sem tudunk, abból, hogy ilyen magas tisztséget viselt, következik, hogy különös műveltségű ember volt; ciliciai származása pedig valószínűsíti azt a feltevésünket, hogy már gyermekkorra óta ismerhetett egy-két keleti nyelvet is. Utazásának történetét a legrészletesebb formában *Menander Protector* művének fennmaradt töredékei³ tartalmazzák a 19—22. történetben. *Theophanes Bizantinos*-nál is találunk néhány mondatnyi közlést erre vonatkozóan,⁴ anélkül azonban, hogy bármiben többet nyujtana az előbbi szerzőnél. Ezért mi elegendőnek tartottuk, hogy — amikor a következőkben Zemarkhosz útvonalának meghatározásával kívánunk foglalkozni — csupán *Menander Protector* adatközléseit tartuk szem előtt.

Zemarkhosz útvonalának meghatározásával, mint földrajz-történeti feladattal még senki sem foglalkozott, noha *Menander Protector* művének kiadói és magyarázói, mint *A. Mai*, *Niebuhr*, *Migne*, *Müller*, *Dindorf*⁵ és *Lukinich* azon voltak, hogy a szövegben előforduló földrajzi neveket azonosítsák, ami részben sikerült is nekik. Azonban ez az utazás ennél többet érdemel, mert az első olyan nagyszabású vállalkozásnak tekinthetjük azt, amely Nyugatot a távoli Kelettel összekapcsolta és hozta — huzamosabb időre — szorosabb kapcsolatba. Minket magyarokat pedig — őstörténetünkkel való legszorosabb vonatkozásai miatt — kell, hogy még fokozottabb mértékben érdekeljen a kérdés.

Célom tehát nemcsak az, hogy Zemarkhosz utazását, mint egy igen jelentős földrajztörténeti és művelődéstörténeti tény, a maga önálló kérdésösszletében tárgyaljam, hanem az is, hogy az utazással kapcsolatos homályos és vitás földrajzi kérdések megoldásával a magyar őstörténetkutatásnak is szolgálatot tegyek.

*

Noha főcélunk Zemarkhosz útvonalának meghatározása, jól felhasználható vonatkozásai miatt ki kell térnünk annak a másik, 576. évi bizánci követség útvonalának megrajzolására is, amelyet Tiberius császár uralkodásának második esztendejében Valentinus, a császári testőrtisztek egyike vezetett Türxanthosz (Türkata?) türk kánhoz.⁶ Valentinus az efféle feladatokban nem volt járatlan személyiség. Előzően már két követséget is vezetett a türkökhöz,⁷ és ugyancsak ő volt az, akit Justinianus császár 558-ban az avar kághánhoz küldött követsége élére állított, hogy az avarok Kandik vezette követségét illően viszonozza.⁸

Valentinus utazásának történetét — Zemarkhoszénál sokkal rövidebb formában — ugyancsak *Menander Protector* tartotta fenn a 43. és 45. történetben. „*Menander* — írja *Lukinich* az id. művéhez csatolt életrajzban⁹ — a császári testőrgárdának tagja volt,... a császári udvarban élt, tehát olyan helyen, ahol az eseményekről mindig pontos értesüléseket hallhatott... A közvetlen értesülés nála tehát nem hiányozhatott és bár nem volt szemtanuja az általa leírt eseményeknek... (azok) aprólékos részletezése, előadásának élénk-

sége és általában földrajzi és etnographiai adatainak pontossága (pl. Zemarchus utazásánál) mutatják, hogy kedvező helyzetére támaszkodva, a szemtanuk és mindenesetre a hivatalos közegek adatainak felhasználásával írt.”¹⁰ Nyugodtan támaszkodhatunk tehát Menander előadására, mert nála megbízhatóbb forrást esetünkben hiába is keresnénk.

Zemarkhosz utazása.

Menander Zemarkhosz útirányának első szakaszát nem közli részletesebben, ellenben mindjárt arra tér, hogy a követség Szogdiánába érkezett. Ezzel szemben Valentínus útvonalának az első szakaszát teljes aprólékossággal írja le, valamint azt is megjegyzi, hogy a türkökhöz küldött bizánci követségek általában ezen az útvonalon jártak. Így Zemarkhosz útjáról is — ha összevetjük Valentínuséval — teljes képet nyerünk. Tárgyalásunk során azonban tartjuk magunkat a szöveghez. Mindenekelőtt a Zemarkhosz útjára vonatkozó, minket érdeklő szövegrészeket közöljük a tisztán történeti vonatkozású részek elhagyásával.

19. — „Justinus elhatározta... hogy ő is követséget küld a turkokhoz. Így tehát a ciliciai Zemarchusnak, aki akkor a keleti városok prefektusa volt, meghagyta, hogy arra készülődjék. Mikor ez az ily hosszú útra szükséges dolgokat beszerezte, Justinus uralkodása negyedik évének vége felé, a tizenöt évnyi időszak második évében, a latin nyelven Augustusnak nevezett hónap elején elutazott Byzantiumból, útra kelt Maniachussal s kísérőivel együtt.”

20. — „Sok napi út után, mikor Zemarchus s kísérete a sogdaitak országába érkezett s amint lovaikról leszálltak, találkoztak néhány turkkal, kiket azért küldtek ide, hogy vasat adjanak el, azt hiszem azért, hogy azt mutassák, hogy náluk vasbányák is vannak. Azt mondják ugyanis, hogy náluk a vashoz jutni nem éppen könnyű dolog; ezért hazudták ezt, hogy kimutassák, hogy az ő országukban vasbányák is vannak. Mások is megjelentek önként abból a népből, akiket ők ördögűzőknek neveznek. Mikor ezek Zemarchushoz mentek letévén magukkal hozott podgyászaikat, tömjén gallyakból tüzet gyújtottak, s scytha nyelven előttem érthetetlen szavakat mormoltak, csengetyűkkel s dobokkal zajt ütven, s a meggyújtott tömjénágot nagy zajjal körülhordozták s örvongve zajongtak, mintha gonosz szellemeket űztek volna el. Ez által hitük szerint távol tartják a bajokat s megszabadítanak tőlük. Hogy tehát a szerencsétlenséget elűzzék, a mint gondolták, Zemarchust is keresztül vitték a tűzön, mintha ezen szokással saját magukat is megtisztították volna. Ezek után azok vezetése alatt, kiknek ez volt a feladatuk, arra a helyre utaztak, ahol a chagán lakott, a tőlük *Ektagnak* nevezett hegyhez, melyet görögül *arany hegynek* lehetne nevezni; ennek a völgyében lakott akkor Dizabulus. Mikor ide megérkeztek, hívásra a chagánhoz mentek, ez az ő sátrában két keréken nyugvó arany széken ült, melyet amikor kellett, egy ló húzott.”...

„A sátor pedig cifra, színes, művésziessen szőtt selyem szőnyegekkel volt feldíszítve. Bort is adtak, amely azonban nem szőlőből való, mint nálunk, mert vidékük nem szőlőtermő, s nincsenek is hozzá szokva ilyen borítalhoz, hanem valami másféle barbár, mustszerű italt ittak; ezután kiki szállására tért vissza. A következő napon más sátorban jöttek össze, mely hasonlóképpen selyemszőnyegekkel volt borítva s amelyben különböző alakú szobrok voltak láthatók...”

„Miután Zemarchus és kísérete ott időzött, — azt óhajtotta Dizabulus, hogy menjen vele, ki a perzsák ellen akar indulni, — Zemarchus s még huszan szolgálai és kísérői közül; ezalatt pedig a többi római várakozzék az ő visszatértére a *choliatak* földjén, ezeket eltávozásuk alkalmával megajándékozva bocsátotta el. Zemarchust is megajándékozta egy kirgiz rabszolganővel. Zemarchus tehát elutazott a perzsák ellen hadat indító Dizabulusszal. Útközben a *Talas*-nak nevezett helyen megtelepedtek, itt találkozott Dizabulusszal a perzsák követe...”

„Mikor ezután eltávoztak, Dizabulus a perzsák ellen készült. Zemarchust és kíséretét magához hivatván, miután megerősítette a rómaiakkal való barátságot, haza bocsátotta őket, velük együtt egyik emberét is elküldte követül a rómaiakhoz; mivel Mainach, kiről előbb szóltunk, meghalt. Ennek a követnek neve Tagma volt, méltóságra nézve tarchan, ezt küldötte tehát Dizabulus követségbe a rómaiakhoz...” „Dizabulus elbocsátván Zemarchus kíséretét, magukhoz veszik azokat a rómaiakat is, kik a megállapított helyen voltak, s miután ezek egyesültek, hazafelé indultak s elhagyván a *choliatak* fővárosát, az őrállomásokon át vették útjukat.”

21. — „Miután elterjedt a turkok országával szomszédos népek közt az a hír, hogy megérkeztek a római követek s hogy azok a turk követekkel együtt Byzantiumba visszatérnek, azon népek fejedelme kérte Dizabulust, hogy engedje meg neki, hogy a római állam meglátogatása végett ő is követeket küldhessen. Ezt Dizabulus megengedte, de mikor egyéb népek fejei is kérték ezt, senki másnak nem engedte meg, csakis egyedül a *chliatak* fejedelmének. A rómaiak tehát ezeket is magukkal vivén s átkelvén az *Oich* nevű folyón, hosszú út után ahhoz a *roppant széles mocsár*hoz értek. Itt Zemarchus három napig időzvé, előre küldötte Georgiust, kinek tiszte a rövidebb levelek kézbesítése volt, hogy értesítse a császárt követeinek a turkoktól való visszatéréséről. Georgius tehát tizenkét turkkal elhagyott és *vízben szegény, de rövidebb úton* Byzantium felé indult, Zemarchus pedig *12 napig a mocsár homokos részein haladván* s kikerülván a mély helyeket, nemcsak az *Ich*, hanem a *Daich* folyó partjához, majd ismét más mocsarakon át az *Attila* folyóhoz jutott, innen az *ugorokhoz*, kik figyelmeztették a rómaiakat, hogy a *Cophen* nevű folyam körül elterülő erdőségekben négyezer perzsa van lesbe felállítva, hogy őket, mikor mellettük elhaladnak, foglyul ejtsék. Az ugorok vezére, ki itt Dizabulus fennhatósága alatt uralkodott, tömlőket töltetett meg vízzel, azo-

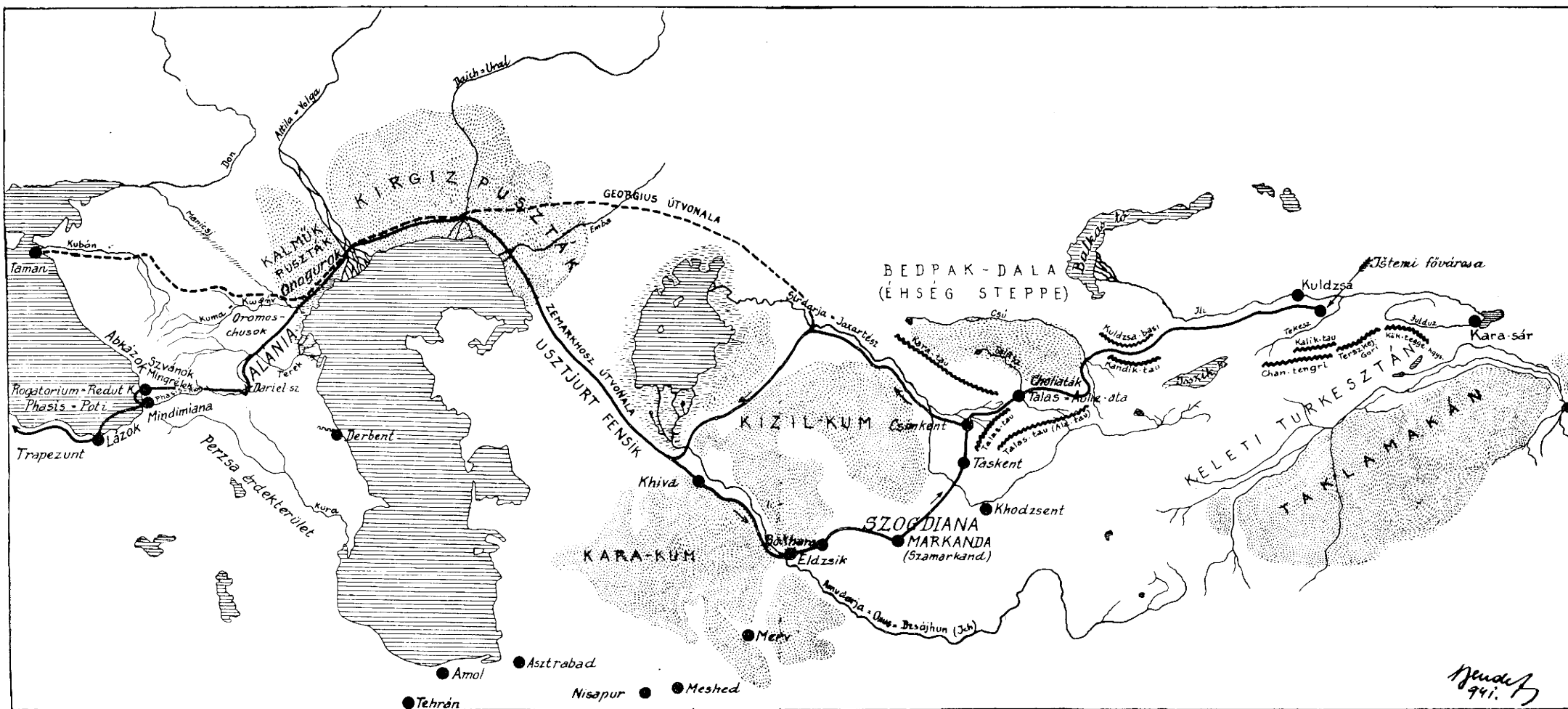
kat átadta Zemarchusnak s kíséretének, hogy mikor ezek a pusztaságokon áthaladnak, legyen ivóvizük. Találtak egy mocsarat is s azt a nagy mocsarat kikerülvén, *azokhoz a mocsarakhoz érkeztek, amelyekbe a Cophen folyó belefolyván, szétömlik.* Innen kémeket küldöttek ki annak megvizsgálására, hogy igaz-e az, hogy a perzsák lesben állanak. Ezek az egész vidéket átkutatván, hírül hozták, hogy senkit sem vettek észre. Mégis nagy félelem közt siettek *Alániába*, mivel tartottak az *oromoschusok* népétől.”

22. — „Mikor *Alániába* megérkeztek és Sarodiushoz, az alánok vezéréhez akartak menni a turkokkal együtt, Sarodius Zemarchust és kíséretét örömmel fogadta, de azt akarta, hogy a turkok követei előbb ne jöjjenek hozzá, csak miután fegyvereiket letették. E miatt nagy viszály támadt közöttük, mely három napig tartott, a viszálykodók bírāja Zemarchus volt. Végre miután fegyverüket letették, mint azt Sarodius kívánta, hozzá mentek, Sarodius pedig arra figyelmeztette Zemarchust, hogy ne vegye útját a *mindimianusok* földjén keresztül, mivel a perzsák *Suania* körül lesben állnak; helyesebben cselekednék, ha *Darinen* menne át. Mikor Zemarchus ezt megtudta, *Mindimianán* keresztül tíz, selyemmel megrakott lovast küldött, hogy ezek ejtsék tévedésbe a perzsákat, mint hogy ha a selymet előre küldték volna s ők azért mennek előre, hogy így azt gondolják, hogy a következő napon Zemarchus is jönni fog. Ezek után el is utaztak. Zemarchus pedig *Darinen* át *Apsiliába* jött, *bal-kéz felől hagyván Mindimianát* (mert ez a része volt gyanus, hogy a perzsák lesben állanak), *Rogatoriumba* érkezett a *Pontus Euxinus*hoz, majd hajókon *Phasisba* s *Trapezuntba* jutott, ahonnan áltami lovon Byzantiumba, a császárhoz vitetvén, annak mindent elbeszélt. Így végződött Zemarchus utazása és hazatérése.” (Menander id. m. 104—111 II.)

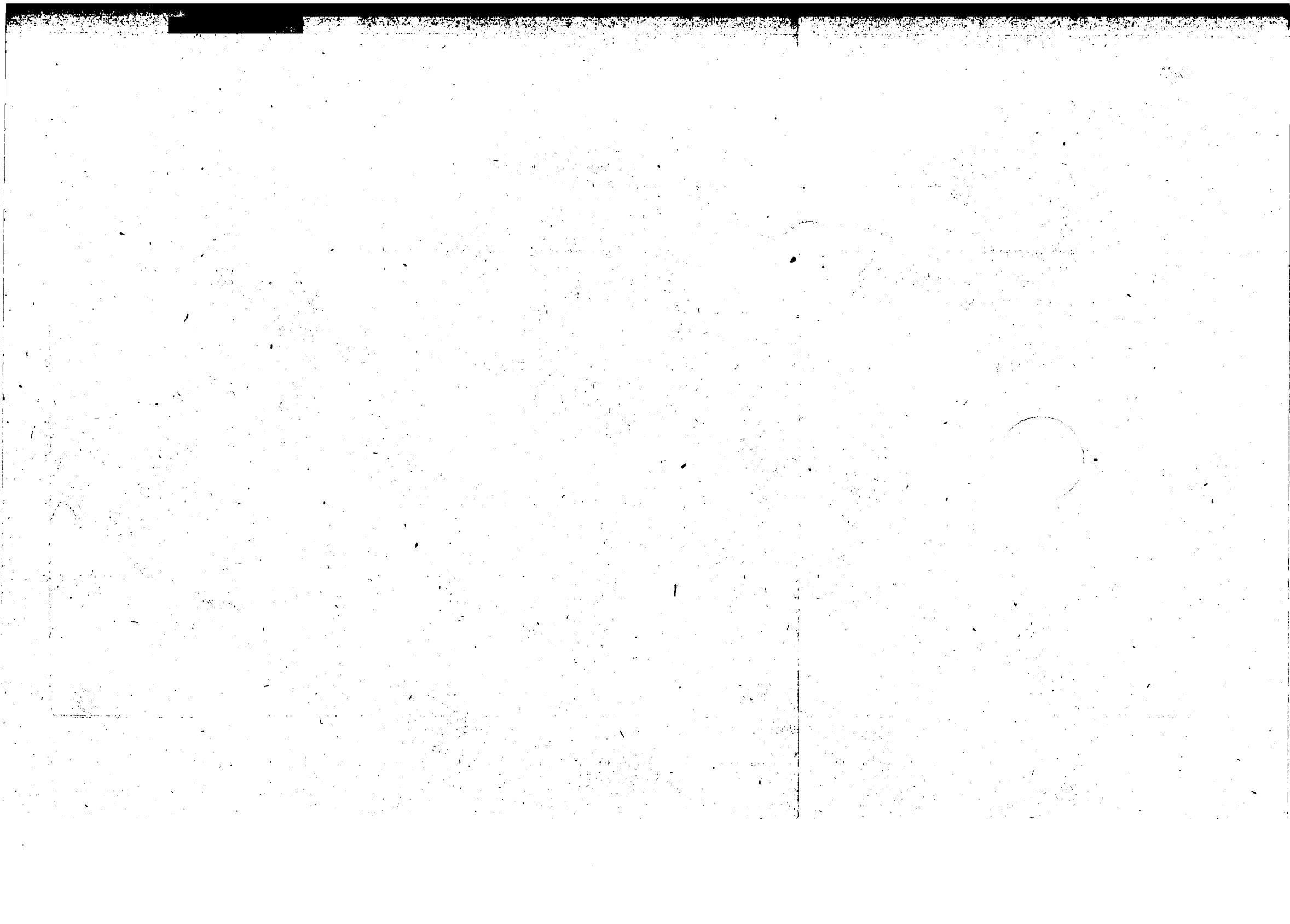
*

A Törkiába igyekvő bizánci követségek Zemarkhosz utazásától Valentinuséig mindig a Kaukázuson át, a Kaszpi tó megkerülésével vették keletre útjukat. Türxanthosz kán ugyan ezt — Valentinus útjával kapcsolatban — úgy magyarázta,¹¹ hogy a rómaiak félre akarják őket vezetni, el akarják velük hitetni, hogy a császárságot csak a Kaukázus gerincén keresztül lehet haddal megtámadni. Ám ha tárgyilagosan szemléljük a helyzetet, be kell látnunk, hogy a rómaiaknak más útvonal nem is igen állott abban az időben rendelkezésükre, mivel a perzsa birodalommal hosszú idő óta olyanira ellenséges viszonyban voltak, hogy még a perzsákhoz küldött bizánci békekövetek élete sem volt mindig biztonságban.¹²

Ezért Zemarkhosz útvonala jóval hosszabbra nyúlt, mintha mindjárt kezdetben Tabarisztánon és Amolon át, vagyis a Kaszpi tó déli végének érintésével, Mesheden keresztül vághatott volna Buchara irányába. Így azonban a Volgán, az Uralon és az Embán átkelve és az Uszt-Urt fennsíkot átszelve az Oxus (Amu Darja) mentén kellett neki Bucharát megközelítenie, hogy a már akkor is forgalmas karavánúton Markandába (Szamarkand), Szogdiana főváro-

1. ábra. Zemarchosz bizánci követ útvonalának vázlata. — Terv. és rajz. Dr. Bendefy László

sába juthasson.¹³ Hogy hogyan utaztak, kitűnik ebből az elrejtett kitételből: „amint lovaikról leszálltak...”,¹⁴ tehát lovas karavánnal. Minthogy a bizánciak tevét általában nem használták, az utazásra más módjuk nem is igen kínálkozott.

Szogdianában találkoztak néhány türkkal. Vaskereskedők voltak. A kínai forrásokból tudjuk, hogy a vasbányászat a türköknek egyik ősi főfoglalkozásuk volt és idegen országokba is szállították a vasat. Ezért a bizánci forrás hitetlenkedő és lekicsinylő hangja ezúttal nem indokolt.¹⁵ A türkök és a szogdok élénk kereskedelmi kapcsolatban álltak egymással, amit a türk hatalom nyomása még inkább alátámasztott.

A következőkben türk „ördögüzökről” beszél forrásunk.¹⁶ Vámbéry, aki Zemarkhosz utazásának történetével (földrajzi szempontból nem sok sikerrel) szintén foglalkozott,¹⁷ erre vonatkozóan azt a megjegyzést teszi: „Aki Pallas leírását olvasta a sámánok ceremóniáiról és aki a rossz szellemek, betegségek, stb. elűzésére használt szent dolgok és sípok fontosságát ismeri, annak rögtön fel fog tűnni a hasonlóság a még ma is létező sámán istentisztelet és az akkori törökök vallási szokásai között.”¹⁸ Valószínűbbnek látszik azonban, hogy ezek a pogány papok nem sámánok, hanem a tűztisztelő parszi vallás mágusai voltak.¹⁹

Végre — megszabadulván ezektől a türk alkalmatlankodóktól — türk vezetőikkel továbbutazhattak a kagán tábora felé. A bizánci forrás a türk kagán székhelyéről csak annyit közöl, hogy az az *Ektag* nevű hegy lábánál volt, és hogy az *Ektag* szó Aranyhegyet jelent.

Hogy hol volt ez az *Ektag* hegy, évtizedekig a leghomályosabb pontja volt az egész Zemarkhosz-problémának.²⁰ *Ligeti Lajos* közlése szerint a kínai kütfőkben pontos adatokat olvashatunk a türk kagánok székhelyére vonatkozóan. Eszerint a nyugati türk kagánok fővárosa a mai Karasártól északnyugatra volt. A Julduz völgyében haladva hétnapi út után érünk a fővárosba olyan ponton, amely nagyjában Kucsától északra fekszik. Ugyancsak a kínai források szerint: Kucsától északra, nyugat-északkeleti irányban húzódik egy hegy, amelyet a bennszülöttek *A-Kie*-hegynek neveznek. Nyilván ez az *Ektag*, minthogy *tag* a türkök nyelvén hegyet jelent.²¹

Ezek szerint kétségtelenül helyes *Ligetinek* az a megállapítása, hogy Zemarkhosz nem a Mongol Áltájban, hanem az A-kie hegytől északra, az Ili és a Tekesz folyók között, feltehetően inkább a Tekesz folyó völgyében fekvő nyugati türk fővárosban járt. Ez a terület Kuldzsától délkeletre fekszik. Az *Ektag* pedig ezek szerint — mai megnevezéssel — a Kalik-tan, Chan-tengri, Terszkej-Gori és Kók-tegge hegységekből álló hegylánccal azonos.

Hogy Markandából hogyan jutottak el a Tekesz völgyébe, ezek után nem lehet vitás, mert Markandát Taskenten és Csímzenten keresztül ősi karavánút kötötte (és köti ma is) össze Aulije-Atával, innét pedig ugyancsak forgalmas karavánút vezetett a Csú folyó

völgyének érintésével, a Kuldzsza-basi és a Kandik-tau hegységek között az Ili völgyébe, majd annak mentén Kuldzsába.²²

A türk kagán fővárosa nem köröngeteg volt, hanem lovas-pásztornéphez illő sátoztábor. A kagán „palotája” is csak egy igen díszes, de egyébként szabályszerűen vert *jurta* volt. Arany- és ezüstenműt a követek bőségben láttak, amin — a vidék nemesércgazdagságát tekintve — egyáltalán nem csodálkozhatunk. Mint érdekességet és mint a magyar őstörténetből ismert hasonló dolgot, megemlíthjük a kagán sátrában látott „különböző alakú szobrokat”.²³ Ezek a házi bálványok nyilvánossággal az elhunyt őseket személyesítették meg.

Földrajzi szempontból nem érdektelen Zemarkhosznak az a közlése, hogy a Tekesz-Ili közében nem termeltek szőlőt. (A Tarim-medencében pl. ugyanebben az időben és még korábbi századokban is, volt szőlőtermelés.)²⁴ Azonban a türkök is ismerték az erjesztett italokat. Többen az erjesztett kancatejre, kumisra gondoltak Zemarkhosz közlésével kapcsolatban, pedig nem valószínű, hogy fejedelmi lakomán ilyen közönséges italt szolgáljanak fel. Emellett a kumis neve annyira általánosan ismert volt, hogy azt még Zemarkhosz sem felelte volna el, hisz bizonyára nem egyszer oltotta szomját útközben kumiszos tömlőből. Sokkal valószínűbb, hogy mézborral kínálta vendégeit a kagán. A mézbor a törökfajta népeknél szintén elterjedt, jól ismert, de — körülményes készítése miatt — drágább fajta, amelletts sokkal kellemesebb ital.²⁵

Közben bejelentették, hogy perzsa részről is követség van útban Iſtemihez. A kagán — mivel nyilván nem óhajtott, hogy a perzsák tudomást szerezzenek székhelye fekvéséről — elébeutazott a követségnek. „Utközben a Talasznak nevezett helyen megtelepedtek, itt találkozott Dizabulusszal a perzsák követe”, olvassuk Menander tudósításában.²⁶ Érdekes, hogy ezt a *Talas*z nevet ezideig senki sem azonosította, noha Talasz tudvalévően Aulije-Ata ősi neve; az arab források *Taraz* néven említik.²⁷ A várost érintő folyónak ma is *Talas*z a neve, s ugyancsak a tőle délnyugatra, illetve délkeletre fekvő párhuzamos két hegyláncolat is megtartotta ősi *Talasztau* nevét. Az északnyugatibb hegylánc lábánál fekszik Csimkent, a délibb pedig — keleti nyúlványaival — a Csü folyó völgyébe ereszkedik le. Ez utóbbit Ala-taunak is nevezik.

Egyszóval Aulije-Atáig, azaz Talaszig engedték be a türkök a perzsa követeket országukba. Emellett gondoskodtak arról, hogy a bizánciak se legyenek jelen nagyobb számmal a perzsák fogadásánál. Ezért a kagán úgy rendelkezett, hogy Zemarkhoszt csak huszan kísérhetik el a bizánciak közül, a többieknek pedig a *choliáták* földjén kell urukat bevárniok.

A choliátákról *chliata* néven is megemlékezik Menander, amikor arról beszél, hogy Iſtemit kérték egyes kisebb népek fejedelmiei, hogy ők is elküldhessék követeiket Bizáncba, de ezt a kagán „senki másnak nem engedte meg, csakis a chliáták fejedelmének”.²⁸ Erről a „choliáták földjének” nevezett vidékről egyelőre csak any-

nyit tudunk, hogy Talasztól keletre kellett lennie, mert Menander szerint Ištemi megparancsolta, hogy „a többi római várakozzék (Zemarkhosz) *visszatértere* a choliatak földjén”.²⁹ Éppen ezért nem jöhet szóba a chliata névváltozat és Dzsizan (Taskent és Szamarkand közötti helység)³⁰ azonosítása, hanem (mivel ez a bizonyos hely különben sem lehetett valami messze Talasztól), inkább arra gondolunk, hogy a *choli-ata* szóban a mai Aulije-Ata név, mint népnév rejtőzik.

Ištemi útközből megajándékozta Zemarkhoszt egy *χερχίς* rabszolganóval. *Bálint Gábor* igen helyesen azonosította a szót a *kirgiz* népnévvel.³¹ A kirgiz nőket a törökfajta népek különös szépségüknek tartották,³² ezért a kagán ajándéka különös kegyének megnyilatkozása volt.

Ištemi tárgyalásai után az elégedetlen és háborgó perzsa követség visszatért, majd három napi pihenő után Zemarkhosz és kísérete is útnak indult a choliatak fővárosából: nyilván Talaszból. Utjuk Csimkentbe vezetett. Forrásunknak fontos megjegyzése az, hogy az *útközből őrállomások mellett haladtak el*, tehát a kínaiak mintájára a türkök is katonai védelmi rendszert építettek ki és tartottak fenn legfontosabb külkereskedelmi útvonaluk biztosítására. (Ezúttal — a közben elhalt Maniák helyében — Tagma kísérté Zemarkhosz társaságát.)

Az útleírás most következő része szintén egyike azoknak a helyeknek, amelyek a legtöbb vitára adtak okot. (Lásd a kútfőidézetben a 21. történetet.) Az *Oikh* folyó nevét az eddigiekben nyelvészeti, hasonló hangzási alapon próbálták megoldani. *Müller* a Jaxartész nevét sejtí benne,³³ *Vámbéry* a Jaikot, vagyis az Ural folyót (!),³⁴ *Bálint Gábor* O-ikh-nak (= nagy ügy, nagy folyó) olvasván az *Oikh* nevet, inkább a Felső Irtsire (!!), vagy talán az Oxusra (Amu Darja) gondol,³⁵ *Kuún Géza* pedig határozottan az Oxus mellett foglalt állást.³⁶

Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy az *ilyesféle történet-földrajzi feladatokat*, mint amilyen Zemarkhosz útvonala is, *nem lehet és nem szabad csakis nyelvészeti problémáknak tekinteni. Ilyen kérdések megoldása szigorúan földrajzi feladat, amelyhez a nyelvész értékes segítséget nyújthat, de óvakodnia kell attól, hogy maga kíséreltezzék a megoldással.*

Pedig ez az *Oikh*-ügy is lényegében igen egyszerű földrajzi problémává zsugorodik össze, ha a földrajzi szemléletet bevisszük vizsgálódásaink körébe. Az a lényege a dolognak, hogy „átkelvén az *Oikh* nevű folyón, hosszú út után... roppant széles mocsárhoz érkeztek. Itt Zemarkhosz három napig időzvé, előre küldötte Georgiust,... hogy értesítse a császárt követeinek... visszatéréséről”.

A nagy mocsár kétség nélkül az Aral-tó.³⁷ Innét azzal a céllal küldötte előre Zemarkhosz Georgiust, hogy a császár jóval hamarabb szerezzen tudomást követségének sikeres visszatéréséről, mintsem azok hazaérkeznek. „Georgius tehát tizenkét türökkel

elhagyott és vízben szegény, de rövidebb úton Bizáncium felé indult, Zemarkhosz pedig 12 napig a mocsár homokos részein” haladt tovább és kerülgette a mélyebb helyeket, olvassuk Menandernél.

Világos, hogy a legrövidebb út Talaszból Bizáncba: Csimkentből kiindulva a Jaxartész (Szir Darja) mentén, majd az Araltavat északról elkerülve az Éhségpusztán és a Kirgiz pusztaságokon, az Emba, Ural és Volga folyókon és Kaukázián át vezet. Ez pontosan kiolvasható a szövegből is. Zemarkhoszék együtt indultak el Csimkentből, majd átkeltek az Oikh folyón, azaz a Jaxartészen, mikor pedig elértek az Aral-tó közelébe, Georgius türk kísérőivel nekivágott a sivatagos, de rövidebb útnak, Zemarkhosz és kíséretének többi tagja pedig délnyugati irányban kereste a homokosabb és kerülgette a vízenyősebb helyeket. Utjának ez, az Aral-tótól keletre eső szakasza kereken 500 km hosszú, tehát ha 12 nap alatt tették meg, akkor egy napra kereken 42 km teljesítmény jut. Az adott terepen ilyen teljesítményt lovaskaravánnal el lehet érni.

Az Amu Darján természetesen át kellett kelniök. Az Ich (Ikh) név csakis az Amu Darjára vonatkozhatik. Nemcsak azért, mert a szöveg is a 12 napi út után mindjárt az Ikh folyót említi, de természetes, hogy ha valamiről szólt odahaza Zemarkhosz, hamarabb megemlékezett az Amu Darjáról, mint az Embáról. Müller, Kuún és Bálint ugyanis az Ikh névben az Embát sejtik,³⁷ ami azért is különös, mert az Embának Ikh nevét sehol, senki sem jegyezte fel, míg az Amu Darja régi Oxus (O-ikh) nevében, s ugyancsak annak arab névváltozatában, a Dzsájhunban az Ikh (= folyó) név alapeleme megvan.

Utjuk a továbbiakban, hogy a perzsákat elkerüljék, a Karakum északkeleti szélén, az Oxus közelében az Uszt-Urt fennsíkra vezetett; majd valóban átkeltek az Emba, az Ural (Daich-Jaick, Jajick, Geikh) és a Volga (Attila, Atil, Itil, Etília)³⁸ folyókon és megérkeztek az ugorok földjére.

Azok az ugorok, akiket itt Menander említ, azonosak azokkal az utigurokkal, akikről majd Valentinus útjával kapcsolatban lesz szó és mindkét névben az *onogurok* neve rejlik. A VI. században tudvalevően őseink is az onogur törzsszövetség keretébe tartoztak.³⁹

Az onogurokról tudjuk, hogy már évtizedek óta baráti kapcsolatban voltak Bizánccal. Barátságuk Ógorda fejedelem óta⁴⁰ szövetséggé jegecesedett. Nagyon kézenfekvő tehát, hogy az onogurok barátilag figyelmeztették a bizánci követséget a reájuk leselkedő perzsákra. Ezzel kapcsolatban el is érkeztünk a *Κωφίη* folyóhoz.

Már Bálint és Kuún Géza is arra a megállapításra jutottak, hogy a Kófén névnek a Kuma folyó régi nevének kell lennie.⁴¹ Azt azonban, hogy valóban a Kuma folyóról van szó, nem a névhasonlítás dönti el, hanem az a földrajzi tény: 1. hogy Zemarkhosz valóban a Kuma környékén járt; 2. hogy az onogurok valóban a Volga

folyó vidékén, tehát a Kuma közelében laktak; 3. és főként az, hogy Zemarkhosz saját szemével látta és közli is, hogy a Kófé = Kuma folyó mocsarakban vész el. Az onogurok vezére azért adott vizes-tömlőket Zemarkhoszéknek, mert a Volga és a Kuma folyók közén át kellett vágniok a Belső Kirgiz pusztaságokon.

A Volga és a Kuma folyók közötti útszakaszról azt olvassuk, hogy útközben „találtak egy mocsarat is, s azt a nagy mocsarat kikerülvén” érkeztek el a Kuma vizét magukba fogadó mocsarakhoz Kumszk (Kumszkaja) környékén.

A Belső Kirgiz pusztaságon lovaskaravánnak még víztartó tömlőkkel sem tanácsos átvágni, mert annyi vizet vihet ugyan magával egy karaván, amennyi az emberek ivószükségletét fedezi, de annyit már nem, amennyit a lovak igényelnek. Ezért ezt a pusztaságot ma is, és bizonyára a múltban is ott szokták keresztülszelni, ahol a legkeskenyebb, vagyis a Jergenyi dombok déli nyulványainak magasságában. Még egy lehetséges útvonal jöhet szóba éspedig közvetlenül a Kaszpi tó mocsaras partja mentén, a pusztaság déli peremén. Valószínűbb, hogy Zemarkhoszék ezt az utóbbi utat választották, aminek bizonyága az, hogy a Kuma torkolati mocsaraihoz érkeztek el. Tehát az a nagy mocsár, amelyet kerülgettek útközben, a Kaszpi tó partvidékét kísérő mocsárvilág volt.

Az onogurok híradása tévesnek bizonyult, mert a kiküldött kémek nem találtak lesben álló perzsákra. Csodálatos is lenne, ha a perzsák a Kaukázuson túl ilyen messzire elmerészkedtek volna! Mindamellet nagy félelem közt siettek Alániába,^{42a} vagyis a Terek folyó vidékére, mert tartottak az *oromoschusok* népétől.

Hogy ezek az *oromoschusok*nak nevezettek kik lehettek, egyáltalában nem tudjuk. Annyit sikerült a névből kihámoznom, hogy valamiféle török néptörzs volt. Törzsi nevüket Menander félig törökös, félig görögös alakban tartotta fenn, akárcsak Konstantinos Porphyrogennetos a *Σάβαροι ὄσκαλοι* nevet.^{42b} Az *oromoschus* név összetett szó. Első fele: *oro* = *kara*, akárcsak az *Οτιροκοδόρρα* név utolsó tagja (*κοδόρρα*).^{42c} A szó második tagja a görög *μόσχος* = hajtás, sarjadék; fiatal, üde; *borjú*, *tinó*” szó. Minket a szó utóbbi jelentése érdekel. Eszerint az *oromoschusok* szó értelme: *kara* + *μόσχοι*, azaz „fekete borjúsok”, „fekete tinósok”. Németh Gyula⁵³ a. id. művében több olyan török népnevet sorol fel, amelyek az illető népre jellemző külső körülményre, vagy külső tulajdonságra utalnak. Ezek között szerepelnek pl. a *Kara-kojly*, „Fekete juhu” és az *Ak-kojly* „Fehér juhu” népnevek is.^{42d} Minthogy Zemarkhosz idejében sokféle török nép élt a Kaukázusban, közelebbről nem tudjuk megmondani, hogy tulajdonképpen kikhez tartoztak ezek a bizonyos „Fekete tinósok”.

Alániába megérkezvén, Sarodius alán fejedelem újabb nehézségekről tájékoztatta őket. Felhívta figyelmüket arra, hogy Suániában, vagyis a szvánok (szvanétek) környékén a perzsák leselkednek rájuk. A szvánok a legrégibb időktől máig a Kaukázus északnyugati részének magashegységei között laktak a déli lejtőkön, a

mingrélektől északra. Ez a híradás hihető volt, mert Suania birto-
káért Bizánc és Perzsia régi idők óta versengett.⁴³

A perzsák a szvánok szomszédságában, a *mindimianusok* földje, *Mindimiana* határán álltak lesbe. Ezért Zemarkhosz — meg-
tévesztésül — tíz, selyemmel megrakott lovast Mindimianán keresz-
tül előre küldött, ő maga pedig a főcsapattal olyan úton kelt Darinon
át Apsiliába, hogy Mindimianát balkéz felől hagyta.

Mindimianáról Agathias is megemlékezik,⁴⁴ és arról tudósít,
hogy a *Misimianusok* (nála így!) a lázok alattvalói voltak, majd
később a perzsákhoz pártoltak. Minthogy Menander „azért vette
kezébe a történetírói tollat, hogy folytassa Agathias munkáját”⁴⁵ ter-
mészetes, hogy a mindimianusok Zemarkhosz idejében már a per-
zsák hűbéresei voltak. Ha mármost figyelembe vesszük a rendel-
kezésre álló adatokat, kiderül, hogy ez az eddig nem azonosított
nép csakis az *imérek* lehettek, mert csakis az imérek laktak és lak-
nak olyanynyira a lázok szomszédságában, hogy valaha azok alatt-
valói lehettek, valamint a *Phasis* (Rion) folyótól délre és ugyancsak
a perzsa érdekerületnek a szomszédságában is.

Az imérek és a szvánok között még egy nép helyezkedik el:
a mingrélek. Zemarkhosz — megfogadván Sarodius tanácsát —
a *Darinen* (nem *partomány*,⁴⁶ hanem a *Dariel* szoros neve!) átkel-
vén, a mingrélek földjén haladt keresztül. Így balkézről hagyta az
iméreket (mindimianusokat), jobbról pedig a szvánokat és meg-
érkezett Apsiliába. Ez az *Apsilia* csakis *Abchasia* (Abkázia, az abkáz-
ok földje) nevének elírása lehet.⁴⁷ Az abkázokról tudjuk, hogy a
Fekete tenger keleti könyvében laktak és telepeik a partok men-
tén lehúzódtak a szvánok és a mingrélek szállásföldjeinek szom-
szédságába.

Tehát az abkázok földjét is érintve, megérkezett a Pontus
Euxinushoz, azaz a Fekete tengerhez, mégpedig *Rogatoriumba*.⁴⁸
Rogatorium nevében nem nehéz felismernünk Phasis vidékének
egyik — ma is számottevő — tengeri kikötőjét, *Redut Kale*-t.

Itt hajóra szálltak és *Phasis*-on (ma: *Potí*, a Rion folyó torko-
latában)⁴⁹ át Trabzonba utaztak, ahonnet váltott állami lovakon
tértek vissza Bizáncba.

Zemarkhosz útjának felfedezés- és művelődéstörténeti jelen-
tőségét legjobban néhány számadat világítja meg. A Phasis folyó
torkolata és a nyugati türk főváros közötti távolság légvonalban
3200 km. Zemarkhosz odamenet (Bizáncból számítva) kb. 5200 km,
visszajövet (a Georgius kedvéért tett kitérő miatt) 5600 km utat
tett meg, amivel a bizánciak látóhatárát — a Fekete tenger keleti
partvidékétől számítva — az addiginak több mint négyszeresére
tágította. Az utazás kivételre vonatkozóan a szűkszavú közlésből
csak annyit tudunk kiolvasni, hogy állatjait esetenként szerezte be,
illetve szükség szerint elhagyogatta, birodalmi területen pedig
váltott állami postalovakon utazott. Így az utazás ember- és állat-
veszteségeit sem ismerjük. Azt sem tudjuk, mennyi ideig tartott pon-
tosan az út, de ekkora (kb. 11.000 km-es) útra (a pihenőket le-

számítva) körülbelül másfél év volt szükséges az adott viszonyok mellett.

Vámbéry „A török faj” c. m. id. helyén azt írja, hogy Zemarkhosz könyvet írt utazásáról, és Menander ennek a könyvnek a kivonatát tartotta fenn történeti művében. Ennek az állításnak semmimű alapja sincs, mindössze annyi látszik valószínűnek, hogy Zemarkhosz — legalább is a földrajzi nevekről — utazása közben feljegyzéseket készített.

Valentinus utazása.

Nyolc évvel Zemarkhosz utazása után, tehát Kr. u. 576-ban Tiberius, az új bizánci császár újból követséget küldött a türkökhöz, és ennek vezetésére Valentinust, a császári testőrség egyik tisztjét szemelte ki. Ebben az időben már javában dült a húsz esztendeig (571—590) tartó bizánci-perzsa háború, tehát ismét csak északi Kaukázián keresztül választhatták útjukat. *Menander* erre vonatkozó közlésének minket ezúttal érdeklő része így hangzik:

43. — „Tiberius császár uralkodásának második esztendejében... a rómaiak ismét követeket küldöttek a türkokhoz. Valentinust, a császár testőreinek egyikét, bízták meg ezzel a feladattal; mikor a megbízatást neki átadták, kíséretével elutazott, magával vitt százhat türkot is. A türkok ugyanis már régóta Byzantiumban tartózkodtak, más és más ügyben lévén küldetésben népük részéről; némelyeket Anancastes hozott magával, mikor követségben jött ide, mások Eutychiusszal érkeztek a császári városba, mások pedig, kik Valentinusszal már előbb eljöttek, Byzantium körül időztek. Valentinus ugyanis már kétszer járt követségben a türkoknál, voltak ismét olyanok is, kik Herodianusszal, s a cilíciai Paulusszal jöttek ide. Valamennyiük közül kiválasztott tehát százhat férfit a türkoknak nevezett scytha népből s a császári városból gyorshajókon Sinopen és Chersonon át, amely vidéktől keletre Eion esik, Apaturába és Sindicába érkezett; innen a taurisi hegyek mellett, melyek délfelé húzódnak, utazott el. Valentin ezután lovakon ment keresztül a mezőségeken, melyek közt mocsaras vizek folydogáltak, s több nádas, cserjés és mocsaras helyen áthaladt, megjárta azt a vidéket is, melyet Accagas-nak neveznek (ez egy asszony neve, ki az ott lakó scythákon uralkodott, Anagaeusnak, az utigurok fejedelemének jóváhagyásából nyervén el az uralmat), s hogy röviden végezzek, hosszú és fárasztó út után odaérkeztek, ahol Turxanthus hadiszállása volt. Ez egyike volt a türk főnököknek, ugyanis a türk főnökei nyolc részre osztották fel az országot.”

Turxanthos éktelen haraggal támadt a követekre. Egyéb szemrehányások mellett ezeket is mondotta: „Miért vezetettetek rómaiak Byzantiumba menő követeimet a Kaukázuson át, s miért mondjátok nekem, hogy más útjuk nincs? Ezt azért teszték, hogy meg ne támadhassam a rómaiak határait az út nehézségei miatt. De én nagyon jól tudom, hogy merre folyik a Danapris (Dnyepr), az Ister (Duna) és a Hebrus (Marica), s hogy merre mentek a varchoniták, a mi szolgálaink“, stb.

Később Turxanthus Valentinust „a turkok országának belsejébe küldötte éspedig rokonához, kit Tardunak hívtak. Ennek székhelye az Ectel hegy közelében volt, Ectel pedig aranyost jelent.”

45. — Mikor pedig Valentinus visszatért Turxanthus táborába, az a követeket „visszatartotta és addig nem bocsátotta el őket, míg a gyalázat minden nemével nevetségessé nem tette és meg nem kínozta őket”. (Menander id. m. 136—141 l.)

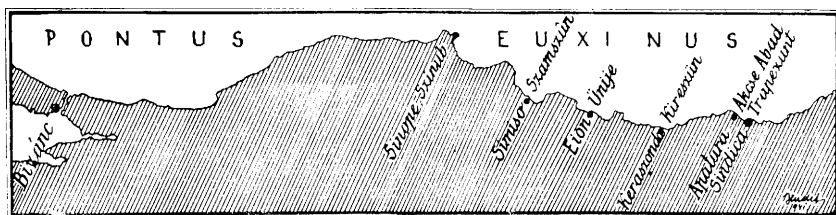
*

Mindenekelőtt Valentinus utazásának végcéljáról kell beszélnünk. Ez semmiesetre sem Türxanthosz hadiszállása volt. A türkök Valentinus idejében nyolc nagy törzsre tagolódtak, míg Zemarkhosz csak négy törzsről (vezérről) tesz említést. Úgy látszik a közbeeső nyolc év alatt (568—576) a türkség keretében a törzsek olyan hatalmasra duzzadtak, hogy azok természetes megosztódása következett be. Türxanthosz csupán a legnyugatibb törzs vezére volt és szállása valószínűen az Ural folyó európai oldalán lehetett.⁵⁰ A nép főfejedelmét, Tardut⁵¹ Istemi (megh. 575/76-ban) fiát még a keleti hódítások megtartásának gondja köti le, ezért neki messze, Belső-Ázsia szívében kellett tartózkodnia. Meg is mondja a szöveg, hogy Tardu székhelye az *Ektel* hegy közelében volt, valamint azt is, hogy az *Ektel* szó „aranyost” jelent. Nem értem, miért akarta *Kropf Lajos* mindenképpen azt bebizonyítani,⁵² hogy ez az *Ektel* hegy nem azonos a Zemarkhosz útja során említett *Ek*-taggal, mikor ez az állítás a legkevésbé sem valószínű. A két hegy neve alakra is nagyon hasonló egymáshoz, jelentésük pedig pontosan azonos. Amellett Tardu még egy éve sem volt főfejedeleme,⁵³ amikor Valentinus nála járt. Olyan sürgős lett volna neki, hogy atyja székhelyét más vidékre helyezze át?

Ek-tag és *Ektel* azonos nevek és Valentinus is végeredményben ugyanott járt, ahol Zemarkhosz. Utazásának nem is ezt a szakaszát akarjuk részletes vizsgálat tárgyává tenni, hanem éppen az elejét, mert ott sok, eddig nem azonosított földrajzi névre akadunk.

Valentinus és kísérete a császári városból gyors hajókon indult el és nemsokára megérkeztek a Fekete tenger déli partvidékének közepetáján elterülő *Paphlagonia*⁵⁴ tartomány egyik legjelentősebb kikötőjébe, *Sinope*-be (Szinob, ma Sinop = Szinüb).⁵⁵

Az útvonal további állomásainak sorrendjét Menander összezavarta, mert másodikként *Cherson*-t említi. *Cherson*⁵⁶ Szevasztopolj néven ma is meglévő, virágzó, ősrégi város a Krim félsziget délnyugati csücskében. Nagy bizánci gyarmat- és kereskedőváros volt. Már a korai századokban püspökségi-, majd érsekségi székhely. Rubruquis *Kersona* néven említi, megjegyezvén, hogy szent Kelemen vértanúságának színhelye. Egyszóval Bizáncban nagyon jól ismerték Chersont, ezért is tévesztette össze Menander a Sinop és Trabzon közötti Keraszonda (*Kerasus*, örm.: *Keraz*, újperzsa: *Kiresz*) török: Giresun = *Kireszün* nevet Chersonéval. Kikötőjéből sok gyümölcsöt szállítottak Bizánc és Itália felé. Megjegyezzük,

2. ábra: Térkép-vázlat Valentinus 576. évi utazásának tengeri szakaszához. A városneveket a kútfőkben előforduló-, és mai alakjukban is feltüntetjük. — Terv. és rajz. Dr. Bendefy L.

hogy az ó- és középkori Cherson, vagy Cersona nem azonos a mai, Odesszától ÉK-re fekvő Cherszon kikötővárossal; ez utóbbi a Dnyeper torkolatában fekszik.

Következő állomásukat (az e helyütt nagyon romlott) szöveg *Eion* néven említi. Ez a névalak csakis a Szimisszótól (*Samsun* = *Szamszûn*) keletre fekvő *Ünye* = *Ünye* (régiben: *Oenoë*⁵⁸ kikötőváros nevének felel meg.

Innét *Aputura*-ba hajóztak. Ezt a nevet sokszor emlegették, boncolgatták, fessegették a nyelvészek, csak éppen ott nem keresték, ahol azonnal rátaláltak volna. *Dindorf* rontott népnévnek tartotta,⁵⁹ és ez a vélemény hamarosan teret hódított, noha *Plinius*⁶⁰ és *Strabo*⁶¹ nyomán kétségtelen, hogy az előbb említettek közelében fekvő városnak kell lennie. Valóban az is: *Keraszonda* és *Trabzon* közötti kikötőváros, mai nevén: *Akcse Abad*.

Tengeri útjuk végcélja *Sindica* volt. A szöveg kiadói utalás nélkül hagyván ezt a városnevet, azt a látszatot keltették, hogy ők tudják, hol volt *Sindica* városa, noha *ilyen nevű város sohasem volt*. Eddigi útvonalukból és abból a közlésből, hogy partra szállván, „a tauriszi hegyek mellett, melyek délfelé húzódnak, utazott el Valentinus lovakon”, nem lehet kétséges, hogy ez a tetszetős alakúra torzított városnév vagy *Trabzon*, vagy egyik közeli kikötőváros nevét rejti. Esetleg *Jomura*, *Sürmene* = *Szürmené*, vagy *Rize* jöhetnének számításba.

Trabzon = *Trapezunt* ősi neve *Trebizonda*, *Trapezunda*, illetve *Tarabuzun*, var. *Trabzun*, *Trabzon* volt.⁶² Az előbbi két névalak sokszor szerepel a középkori pápai bullákban és egyéb, egyháztörténeti vonatkozású iratokban is. Hogy a *Sindica* név milyen vonatkozásban van *Trabzon* régi nevének helyes alakjával, az alábbi vázlat érzékelteti:

Tre	bi	son	da
↑	di	Sin	ca

E helyen valóban megokoltan utalt *Lukinich* a szöveg romlott voltára, mert — amint láttuk, *Sinop* nevén kívül egyetlen kikötőváros nevét sem találjuk meg helyes alakjában. Egyébként erős a

gyanúm, hogy a Sindica névalak keletkezésébe belejátszott egy — egyébként nem említett, de Valentinusék által feltétlenül érintett kikötő: *Szimiszo* (Simiso, Szamszûn, Amizosz)⁶³ neve is, amelyre az elbeszélő némileg emlékezhetett.

Az útleírás további szövegéből kiderül, hogy Valentinus és kíséretének lovaskaravánja a tengerpart közelében, a hegyek alján haladt tova, majd átkeltek a Kaukázus gerincén és leereszkedtek a Terek és Kuma folyó síkságára. Így érkeztek el *Anagájhoz*, az onogurok fejedelméhez, nagyjában ugyanazon az útvonalon, amelyet már Zemarkhosz is megjárt.

Az '*Azzáyas* nevet *Rásonyi Nagy László* '*Azzáyan*-nak olvasván „Fehér fejedelem”-nek fejtette meg.⁶⁴ A névben egy onogur (?) törzs szállásterületének neve rejlik és azt az „*Akkagán földje*”-nek kell értelmeznünk. Ez a szállásföld Anagáj népe földjének közelében kellett, hogy legyen, valahol a Terek és a Volga közötti síkságon.

Valentinus csapatának további útvonala — a mi szempontunkból — semmi újat sem tartalmaz. Érdemes azonban rámutatnunk arra, milyen megbízhatóan ismerte Türxanthosz Kelet-Európa és a Balkán félsziget vízrajzi viszonyait és úthálózatát. Azokban a mozgalmas időkben egyetlen lovaspásztor nép vezére sem nélkülözhetette az alapos földrajzi ismereteket. Ezeket az illetékesek gondosan számontartották és a képek és kereskedők szolgáltatata adatokkal rendszeresen gyarapították.

Jegyzetek:

- 1 Böv. I. *Menander Protector* tört. műv. fennmaradt töredékei. Ford. *Lukinich Imre*. Brassó, 1905. (Középkori krónikások IV. kt.) 100—104 ll.
- 2 U. o. 104 l.
- 3 U. o. 104—111 ll.
- 4 Müller, *Fragm. Hist. Graec.* IV. p. 270—271.
- 5 V. ö. 1) a. id. m. 52 l.
- 6 U. o. 135—136 ll.
- 7 U. o. 136 l.
- 8 U. o. 62 l.
- 9 U. o. 50 l.
- 10 V. ö. *Menander*, *Fragm.* 12. (Müller IV. p. 217.)
- 11 V. ö. 1) a. id. m. 138 l.
- 12 Böv. I. *Menandernél* 1) a. id. munkában.
- 13 Kiepert, *Lehrbuch d. alt. Geogr.* Berlin, 1878. — 55 l.
- 14 V. ö. 1) a. id. m. 104 l.
- 15 V. ö. *Ligeti*, Az ismeretlen Belső-Ázsia, Bpest, 1940. 59 l.
- 16 V. ö. 1) a. id. m. 105 l.
- 17 L. Vámbéry. A török faj. Bpest. 1885. 15—20 ll.
- 18 Vámbéry, A magy. eredete, 33—34 ll.
- 19 V. ö. 15) a. id. m. 59 l.
- 20 Kuün G. szerint (Relat. I. 19. 153.) helyesebben Akhtagh-nak kellene írunk és jelentése ez esetben: fehér hegy. *Kropf Lajos* azonban *Bury*-ra hivatkozva elfogadja a kútfőben közölt eredeti névalakot. (Erd. Múzeum, 1897. 526 l.) *Sebestyén Gy.* A magyar honfogl. mondái I. 110 lapján egyszerűen csak Altáj-nak mondja. Általában a Mongol-Altájjal szokták azonosítani olyannyira, hogy egyes térképeken a hegység neve mint Ektag-Altáj szerepel.

- ²¹ V. ö. 15) a. id. m. 64--65 ll.
- ²² V. ö. *Bendefy*, Szalliam tolmács küldetése Nagy Sándor falához. Bpest, 1941. (Szerző kiad.)
- ²³ V. ö. 1) a. id. m. 106 l.
- ²⁴ L. 22) a. id. m.
- ²⁵ V. ö. *Tagán Galimdzsán*, A baskirok erjesztett italai. Népr. Ért. 1928.
- ²⁶ L. 1) a. id. m. 107 l.
- ²⁷ V. ö. 22) a. id. m.
- ²⁸ L. 1) a. id. m. 109 l.
- ²⁹ U. o. 107 l.
- ³⁰ V. ö. 22) a. id. m.
- ³¹ *Bálint G.*, A honfoglalás revisiója. 71 l.
- ³² V. ö. *Vámbéry*, A török faj, kirgiz címszónál.
- ³³ *Fragm. Hist. Graec. IV. kt. 229. l.*
- ³⁴ *Vámbéry*, *Magy. ered. 28 l.*
- ³⁵ *Id. m. 71 l.*
- ³⁶ *Relat. I. 67. l.*
- ³⁷ *Müller, Vámbéry, Bálint, Kuún G.* szintén az Aral tónak tartják. L. id. helyeken.
- ³⁸ Az Ural és a Volga népi neveire vonatk. v. ö. 22) a. id. m. és *Bendefy*. Az ismeretlen Julianusz c. m. (Bpest, 1936.)
- ³⁹ V. ö. *Hóman—Szekfü*, *Magy. Tört. I. kt., vagy Bendefy, Kummagyaria*. Bpest, 1941.
- ⁴⁰ U. o.
- ⁴¹ *Bálint* szerint (id. m. 70 l.) Kófé-Kuphán, abkáz nyelven: Kubin; *Kuún* véleményét l. *Relat. I. 68 l.*
- ⁴² a) V. ö. 1) a. id. m. 60 l. 2. jegyz.
- ⁴² b) L. 53) a. id. m. 183, 315 ll.
- ⁴² c) L. *Bendefy*, Anonymus és Kézai Simon mester Scythiája. Földr. Közl. Bpest, 1938.
- ⁴² d) *Id. h. 33—34 ll.*
- ⁴³ L. 1) a. id. m.
- ⁴⁴ *Hist. lib. III. 16—17.*
- ⁴⁵ V. ö. 1) a. id. m. 49 l.
- ⁴⁶ V. ö. 1) a. id. m. 110 l. 2. jegyz.
- ⁴⁷ Ezideig azonosíthatatlan volt.
- ⁴⁸ Ezideig azonosíthatatlan volt.
- ⁴⁹ V. ö. *Kiepert* id. m. 88 l.
- ⁵⁰ *Ligeti* id. m. 66 l.
- ⁵¹ *Vámbéry* szerint (Magy. ered. 425 l.) helyesebben *tarti* = ajándék, adomány. — Azt hiszem, a Tardu név inkább a magyar Tardossal van rokonságban.
- ⁵² V. ö. Erdélyi Múzeum 1897. évf. 526—527 ll.
- ⁵³ *Németh Gyula* szerint a keleti türkök fejedelmének címe: *kagán*, a nyugati türkök fejedelméé pedig: *jabgu*. A nyugati türkök To-po kagán haláláig (581) a keleti türkök fennhatósága alá tartoztak. (A honfogl. magy. kialakulása. Bpest, 1930. 194 l.)
- ⁵⁴ V. ö. *Kiepert* id. m. 97 l.
- ⁵⁵ U. o. 93 és 98—99 ll.
- ⁵⁶ *Lukinich* jegyzete szerint „Sinope mellett fekvő földek“ (l. 1) a. id. m. 136 l. 3. jegyz.) helytelen. — *Rubruquis*: Cap. I, De Provincia Gazariae, Sin. Franc. I. 165. l.
- ⁵⁷ *Kiepert* id. m. 93 l.
- ⁵⁸ V. ö. *Kiepert* id. m. 93 l.
- ⁵⁹ *Dindorf*, *Hist. Graeci minores II. 433 l.*
- ⁶⁰ *Plinius*, VI. 66. Hecataeus fragm. 165 l.
- ⁶¹ *Strabo*, XI. 757 l.
- ⁶² V. ö. *Kiepert* id. m. 93 l.
- ⁶³ U. o. 93 l.
- ⁶⁴ *Németh Gy.* id. m. 191 l.

Az állatok taposásának térszínalakító jelentősége.

Irta: Boros Ádám dr.

A térszíni formák létrehozásában közreműködő olyan tényezőre kívánom a következőkben a geográfusok figyelmét felhívni, amit eddig elhanyagoltak, sőt eredményét egészen más hatásra vezették vissza. Mint a növénytakaró tanulmányozójának, figyelmeimet rég felkeltették azok a hatások, amelyeket a vadon tömegesen élő és a legelőkre kihajtott tenyésztett, nagyobb testű állatok járása, taposása idéz elő. Ez a hatás a növényzetre jelentős, mert a legeléssel kapcsolatban a legelők állandó tiprása nagyon befolyásolja a legelők növényzetét. A legelő állatok tiprása azonban nemcsak magukra a növényekre és a növénytakaróra hat, hanem bizonyos körülmények közt magán a térszínen is létrehoz olyan nyomokat, amelyeket a geográfus sem hagyhat figyelmen kívül.

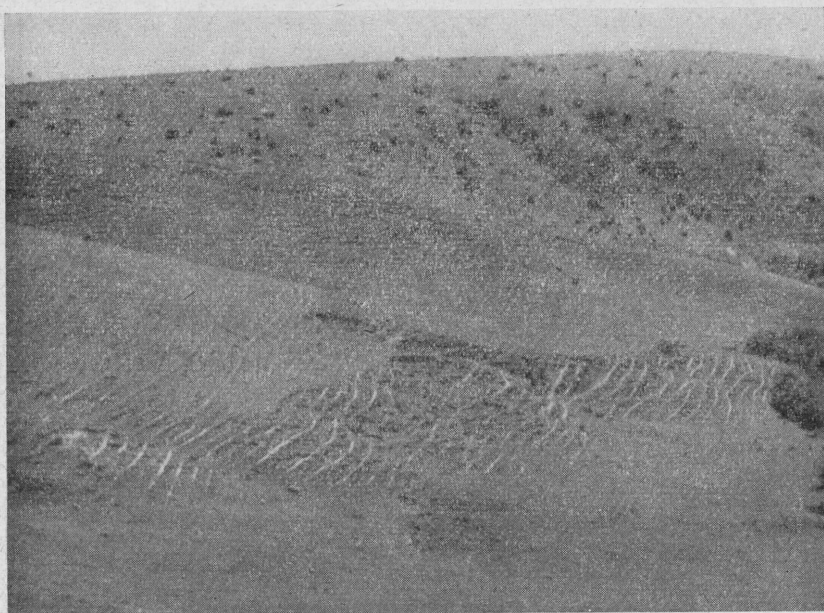
Hogy mennyire nem hagyhatók az állatok járása révén létrejövő felszíni formák figyelmen kívül, arra az a tanulmány a legfőbb bizonyíték, ami egyben e sorok megírására is indítékul szolgált.

*Kerekes József dr. „Fizikai földrajzi megfigyelések a solymári Jegenyepatak völgyében”*¹ c. tanulmányában a solymári Várhegy ÉNY-i oldalán látható párhuzamos, nagyjából vízszintes sorokban elrendeződő térszínlépcsőket mint jelenkori deflációs, kifúvásformákat írja le s megjegyzi, hogy ez a deflációs forma hazánkra nézve alkalmasint új (122. lap).

A leírt és a dolgozathoz tartozó II. tábla 4. ábráján fényképen is bemutatott lépcsős csikozottság eredete megfigyeléseim szerint egyáltalában nem a szél munkájától ered, hanem a legelő jószágjárásának rögzítődött nyoma. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha a domb K.-i oldalát is megvizsgáljuk. Itt D. felé beöblösödő völgyhajlat van, ahol a szélárnyékban, az ÉNy.-i oldallal csaknem ellentétes oldalon ezek a térszínlépcsők folytatódnak, sőt helyenkint egymásbafutnak. A domb füves (fel nem szántott) része legkeletibb szélén árok fut le a tetőről a domb lábáig. A térszínlépcsők ebbe az árokba is belefutnak és a túlsó oldalon ismét kivezetnek belőle.

Ezeket, az állatjárások létrehozta térszínlépcsőket régóta figyelem. Keletkezésük a jószág lélektanával, illetve szokásánál függ össze. Ezeket a formákat a szarvasmarha taposása hozza létre. A nagy testű szarvasmarhák a lejtőn nem össze-vissza járnak (legfeljebb a nagyon fiatal jószág ugrándozik össze-vissza), hanem a marhahajtó utakból kiágazva, nagyjából vízszintes csapásokat követnek. Agyagos talajon az állandóan ugyanoda jutó csapások kimélyülnek, sőt a nedves időben kitaposott képlékeny agyag a lejtőfelületi oldalon kissé fel is nyomódik. A taposás helyén vagy teljesen kipusztul a növényzet, vagy a taposást jól bíró fűvek, rész-

¹ Földrajzi Közlemények, 67. évf. 1939:118—123. lap.

1. kép. Marhatiprás útján létrejött térszínlepcsők a Babál-hegy „Kösziklája” alatt. Epöl község közelében a Gerecsében. — Müller László felvétele.

ben gyomok (pl. a *Sclerochloa dura*), részben értékes legelőfűvek, főleg a *Lolium perenne* (angol v. fésűperje) telepszik meg. A csapás szélén nagyobb termetű és olyan növények is megmaradhatnak, melyek a terület ősi növényzetének tagjai s amelyeket a taposás fejlődésükben hátráltat, mint főleg csenkesz (*Festuca*) és perje (*Poa pratensis*) fücsomói. Ez az eset fordul elő a solymári Várhegyen is, de itt a legeltetést már megszüntették és az egész dombot a növényzet újra egyre jobban és jobban birtokába veszi. A taposás révén létrejött szintlepcsőket így a növényzet inkább konzerválta, mint eltüntette s az ma valóban csalóka képet nyújt.

Az állattiprás révén létrejövő szintlepcsők, vagy ahhoz hasonló formák, csak lejtőn keletkeznek, mert más térszínen az állatot semmi sem készteti arra, hogy állandóan ugyanazt a csapást használja. A véletlen folytán hol erre, hol arra veszi lépteit s szabályos formák nem keletkeznek. Erről a solymári Várhegy K.-i vállán is meggyőződhetünk, a vízszintes részen nyoma sincs a csapáknak, ellenben a DK.-i részen, a marhahajtás irányából a szélárnyékban éppen úgy kiágaznak ezek a járatok, helyenkint nemcsak vízszintes irányban, hanem a térszínhez alkalmazkodva olykor enyhén emelkedő irányban is.

Hasonló, a tiprás révén létrejövő térszíni formákat bárhol megtalálhatjuk, ahol legeltetés lejtős helyen folyik, teljesen függetlenül minden széljárástól. Helyenkint ezek a tiprásnyomok olyan szembeötlők, hogy állatjárás voltuk azonnal mindenki előtt nyil-

vánvaló. Ilyeneket láthatunk pl. a Szilicei fennsík lábánál Berzété állomás közelében, de felvezetnek ezek a nyomok a havasokra, sokat vizsgáltam ilyeneket pl. a Hoverla „Breskul” nevű gyephavas előhegyén. Itt az utakból indulnak ki ezek a csapák és elfoglalják azokat a helyeket, ahol az állat legelni valót talál, vagy olyan helyeket ér el, ahol legel.

Amíg ezek a formák „élnek”, nagyon szembeötlők, de ha a legeltetés valamelyik helyen abbamarad, a növényzet belepi ezeket, mint a solymári Várhegyen, valóban nehezen elemezhetővé válnak. Egyébként a keletkezett formák nagyon állandóak, a legeltetés abbamaradása után, úgy mint a solymári Várhegyen, megmaradnak. Sokszor felismerhetők e formák még akkor is, ha a területet fásítani kezdik.

Nem csak agyagos domboldalakon, porhanyó talajú lejtőkön is megvannak ezek a taposásalakok. Különösen dolomitmáladékon, murván. Ilyen helyeken azonban a tenyésztett állatokon kívül sokszor inkább a vad hozza létre a csapákat. A vadak csapái azonban nem hoznak létre olyan sűrű lépcsőzetes szintsorozatot, mint a legeltetés nyomai. Néha a vadcsapák is elég sűrűek és a hegyekre messziről feltűnő rajzolatokat vésnek. A vadcsapák nem annyira a kiemelkedő domboldalakon születnek, gyakran az egyik domboldalt a völgyhajlaton át összekötik a kiemelkedéssel, nagyjából vízszintes irányban. Ezeket a csapákat a vadászok nagyon jól ismerik. A Vértes dolomitdombjain megfigyeltem, hogy a vaddisznóknak is vannak ilyen járatrendszerei, egymás felett elhelyezkedő sorozatban.

Az Alföld szikesein egy sajátságos tiprásnyom-változat fordul elő, de azt még jóakarattal sem lehet térszíni formának tartani, mert csak a széles marhahajtó utakon és az utakat és a legelőket összekötő rövid közökön fordul elő. Ezeken a helyeken a marhahajtó utak keresztben redősek, aminek az az oka, hogy a marha mindig ugyanabba a nyomba lép s így a felület bordássá válik. Ilyen pl. a Püspökladányból a Hortobágy irányába fekvő legelőkre kivezető út. Ha nem tudnók, nem látnánk a szarvasmarhák járásának közvetett hatását, ennek a jelenségnek a magyarázatát is nehéz lenne megadni.

Ugy hiszem, ha egy geográfus újból megfigyeli az említett tiprásnyomokat, igazat fog nekem adni, hogy a solymári Várhegy és általában a Buda-Pilisi hegység hasonló szintlépcsői mostani vagy régebbi tiprásnyomok, amelyek semmi összefüggésben sincsenek a szél térszínformáló hatásával.

Irodalom.

A) hazai.

ID. NOSZKY JENŐ: A Cserhát-hegység földtani viszonyai. (M. Kir. Földtani Intézet kiadása. 1:75.000-es földtani térképmelléklettel és 20 ábrával. 284 oldal. Ebből 90 oldal németnyelvű kivonat. Budapest, 1940.)

Ez a mű a Földtani Intézet „Magyar tájak földtani leírása” című kiadvány sorozatának harmadik kötete. Szerzője 1913 óta foglalkozik a Cserhát-tal, azt földtanilag részletesen föl is vette; jól ismeri annak földtani kutatástörténetét is (280 forrásmunkát sorol fel). Kétségtelen tehát, hogy a Cserhát-nak ma nincs nála jobb ismerője.

Cserhát-hegységnek nevezzük szerint az kb. 4000 km²-nyi területet, amelyet a Börzsöny, az Ipoly-völgy, Zagyva-völgy, az Alföld és a Duna határol. De már az elhatárolás is bizonytalan, különösen északkelet felé, a Mátra és a Salgótarjáni medence irányában. Geomorfológiailag sem egységes a terület. A tágabb értelemben vett Cserhátot, amint a szerző megállapítja, „nem lévén egységes hegyvidék, nem is lehet egységesen jellemezni”. Geomorfológiai alapon a területet három fő részre osztja: I. „A Duna balparti triász-eocén hegyrögök vidéke” Vác, Romhány és Csővár között, II. „A Középipolyvölgyi oligocén medence” és ennek keleti folytatása, III. „A szorosabb értelemben vett Cserhát.” Ez utóbbi még maga is 5 kisebb részre oszlik. Ezek: 1. A vulkáni takarós „Középső Cserhát”, 2. Az „Északnyugati vagy Kopasz Cserhát”, amelynek vulkáni takarói már lepusztultak, részvulkáni kitöltései már feltárultak. 3. Ennek folytatásában az ecskendi és püspökszilágyi vulkáni takaróroncsok és a hozzájuk tartozó, két hosszú telérvonulat vidéke. 4. A főt—mogyoród—rákosvölgyi terület. 5. A Közép-Zagyva és Közép-Galga süllyedésöblözete.

Röviden ismerteti azután a terület földtani kutatástörténetét és részletesen a rétegtanát, igen értékes fauna összeállításokkal. Nem térhetünk itt ki sok érdekes, sok esetben egyéni megfigyelésre és felfogásra, csupán azt a geográfust is érdekelhető megállapítását említjük meg, hogy a városi terraszt oholocéninek veszi azon az alapon, hogy nincs rajta lösz. Az alföldszéli nagy futóhomok-takaró anyagát főtömegében nem a folyók homokjából, hanem a káttiai, burdigálai és a pannóniai homokkővek, illetve homokok deflációjából származtatja.

Külön fejezetben foglalkozik a Cserhát tektonikai viszonyaival. Kifejezett gyűrődés szerint a területen nincs. Annál nagyobb a szerepük a töréseknek és vetődéseknek. A Magyar középhegység Dunán inneni részében a szerzőtől másutt is kimutatott két fő vetőrendszer, a poszt-alsópannóniai hosszanti (ÉK—DNy-i) és a poszt-alsólevantei haránt- (ÉNy—DK-i) vetők, itt is uralkodnak. Megemelt vonulatokat, sasbérceket, illetve teknőket, árkokat és kis medencéket formáltak ki. A vulkáni tömegnek tulajdonképpen csak a levetett, megsüllyedt része maradt meg, a többi letarolódott. A külső erők közül a suvadásnak különösen a vulkáni tufa területen van nagyobb szerepe. Az erózió az egykori krátereket teljesen eltüntette, s a lajtamészko és szarmáciai takarónak legalább 90%-át letarolta. A letarolásban különben a deflációnak is igen nagy szerep jutott. Ennek eredménye a futóhomok is.

Külön kis fejezet foglalkozik a Cserhát vidék földtani fejlődéstörténetével.

Az eddigi, főleg geológusokat érdeklő részek után olyan kisebb fejezetek következnek, amelyeknek anyaga a geográfust is közelebből érdekelheti. „Az egyes Cserhát részletek főbb geológiai jellemvonásai“ c. fejezetben a Cserhát elől említett három fő táj- és földtani egységének rövid geomorfológiai jellemzését kapjuk. A „Hidrológiai viszonyok“-ban arra a különös jelenségre mutat rá a szerző, hogy jöllehet a nyugati hegyoldalak kapnak több csapadékot, tektonikai okokból mégis általában a keleti lejtők az erodáltabbak. Elhatárolja a vízválasztókat. A völgyképződéseket a törések és epirogenetikus mozgások időközben erősen befolyásolták. Forrásokban a vidék nem nagyon gazdag; még legtöbb a terraszforrás. A legjobb kútvizeket is a városi terraszról kapják. Ezért is kedveli ezt a terraszt annyira a település. A vetőforrások egy része langyosvízű. Külön foglalkozik az ásványvízforrásokkal, a kutakkal és a mélyfúrásokkal. Az utolsó fejezetben a hasznosítható anyagokat: a házépítő és útburkoló köveket, agyagipari anyagokat, szeneket, szénhidrogéneket tárgyalja. A szén nyomokban sok emeletben található, de bányászásra érdemes mennyiségben csak a kősdői eocén rétegekben és a Salgótarjáni medence magasabb akvitániai rétegeinek folytatásában remélhető. A középső pannon rétegek közt helyenkint a belső részekben kiadós lignit telepek vannak.

A földtani térképmelléklet a tektonikai viszonyokat is jól feltűntető gondos munka. A húsz rajz közül 19 földtani szelvény, a huszadik a terület földtörténeti mozzanatait ábrázoló grafikon.

A könyvet a geológus és geográfus egyaránt sok tanulsággal forgathatja. Örülnünk kell, hogy ismét egy újabb területegységünkéről kapunk a leghivatottabb bűvár kezeiből olyan gondos földtani összefoglalást, amely sok fáradságos és időrabló munkától mentesíti nemcsak a földtani áttekintést kereső geográfust, hanem még a geológust is. *Hoffer András dr.*

VITÉZ NAGY IVÁN szerk.: Finnország 1940. Budapest, (1940.) A Magyar-Finn Társaság kiadása. 287 l. 32 t. 1 térkép. K-8°.

A könyv a 100 napos finn szabadságharc utáni országot mutatja be és különösen időszerűvé teszi az a körülmény, hogy annak a harcnak a frontján, amelyet az európai kultúra folytat legnagyobb ellenségével, az ázsiai barbárságot megtestesítő bolsevizmussal, fegyveresen is együttthaladunk testvérm nemzetünkkel.

Nem földrajzi jellegű, de nem is olyannak készült. Széleskörű keresztmetszete a földnek, a finn nép anyagi és szellemi kultúrájának. Több cikkre akadhatunk azonban, amelyek a magyar geográfust közvetlenül is érdeklik. Ezek közé tartozik *gróf Teleki Pál* posthumus cikke Finn- és Észtország világhelyzetéről. Teleki 1924 nyarán bejárta az egész Baltikumot fel egészen Petsamóig. A finn-észt geográfusokkal továbbra is mindvégig élénk szellemi kapcsolatban maradt. Cikke valóságos kis politikai földrajzi remekmű. Éles geopolitikai meglátással szinte drámai erejű beállításban vázolja a finn föld és nép különleges helyzetét minden koron át, a svéd és orosz hatalom rettenetes erejű harapófogójában.

Ugyancsak kitűnő földrajzi érzékről és a helyi adottságok személyes

ismeretéről tesz tanúságot *Kogutowicz Károlynak*, aki különben Teleki Pál gróffal együtt járta be Kelet-Baltikumot, földrajzi vázlata Finnországról.

A nem szorosan vett földrajzi cikkek közül a gazdasági geográfus számára hasznos olvasmány *Vázsony György* ügyes ismertetése Finnország gazdasági viszonyairól. Meglepően sok geográfikum van *Kodolányi Jánosnak*, a kitűnő írónak, a finn lélekről szóló cikkében. Ugyancsak érdeklődésre tarthat számot földrajzi szempontból *Kovács László* pompás kis értekezése a finn néprajzról.

A felsorolt földrajzi vonatkozású cikkek mellett *Nagy Emil* a finn-magyar párhuzamokról ír, *Zsirai Miklós* a finn-magyar rokonságról és a finn őstörténetről, *Weörös Gyula* Finnország történetéről, *Thuróczy Zoltán* az egyházi életéről, *Jalovicsky Károly* a képzőművészetről, *Bán Aladár* az irodalomról, *Eyssen Tibor* a zeneművészetről, *Csekey István* az alkotmányról és a jogi életéről, *Nemes Erdeős László* a finn honvédelemről, *Pácor Ernő* a 104 napos finn-orosz háborúról, *Misángyi Ottó* a sportról, *Sztrilich Pál* a cserkészetről, *Gaskó Dezső* az egészségvédelemről és népjólétről, vitéz *Nagy Iván* pedig a magyar-finn kulturális kapcsolatokról. A lendületes előszót *Tasnádi Nagy András* írta.

32 oldalon jól válogatott képeket láthatunk. Zavarja azonban a képek szemlélését az a körülmény, hogy magyarázó szövegük csak a könyv végén, külön jegyzékben található.

A mindenképen jól sikerült könyvecske színes térképmellékletéről azonban már nem sok jót mondhatunk. Manapság már a napilapok is külön térképeket közölnek. Pontatlan, kivitele pongyola és — különösen a névrajzé — csunya. Lappi rossz helyre van rajzolva. Észtországnak a 25°-os keleti hosszúsági körtől nyugatra fekvő része aránytalanul kicsiny. A Rigai öblöt is sikerült agyonlapítani. A tavak rajza sok helyen teljesen önkényes. A meglehetősen nagy mérték jóval nagyobb részletezést engedett volna meg. Észtországban csak egyetlen várost, Tallinnt, tünteti fel. Nem látalt a könyv szerkesztősége szakértő geográfust a térkép megrajzolására?

A térkép az egyetlen szépséghibája ennek a különben pompásan megszerkesztett könyvnek. Így a mű egyébként alkalmas arra, hogy azt a felfokozott érdeklődést, amellyel ma a finn testvérnemzet felé fordul figyelmünk, teljes mértékben kielégítse.

Koch Ferenc dr.

AUJESZKY LASZLÓ dr. és GOMBOCZ ENDRE dr. szerk.: Új Kincseskönyv. Budapest, 1940/41. Kir. Természettudományi Társulat. I—III. kötet. 559, 559, 672 l. 8°. Bolti ára 40 pengő.

1932-ben adta ki a Természettudományi Társulat Kincseskönyv c. kiadványát, amely páratlan sikert aratott s esztendők óta hiányzik a könyvpiacról. Ez a körülmény indította a kiadót arra, az elhatározásra, hogy a könyvet teljesen átdolgozva, felfrissítve és új fejezetekkel kiegészítve újra kiadja.

Tulajdonképpen nem más, mint a legszigorúbb tudományos alapon nyugtott gyakorlati tanácsadó a mindennapi életben. Ennek megfelelően igen széles skálájú: a fűtés és világítás kérdéseit éppenúgy megtaláljuk benne, mint az élelmiszerismeret és konyhatechnika körének tudnivalóit. Kiterjed a légóftalom, a házi vegyészet, a textilanyagismeret alapjaira is. A mezőgazdaság

körébe vágnak a kertészkedésről és a házkörüli állattartásról, az állati és növényi kártevőkről írt fejezetek.

A földrajz is szóhoz jut, de csak táblázatokban közölt adatok formájában. Ezeket *Kéz Andor* nagy gonddal válogatta össze. Kiemeljük belőle a földfelszín tagozódására, a nagyobb folyókra és tavakra vonatkozó adatokat. Rendkívül értékes az a táblázat, amely a Föld fontosabb városainak lakosságát tünteti fel 1800—1939-ig hét időszakban. A városok népességfejlődésében sok geográfum van, erre vonatkozó adatokat egységes összeállításban nehezen talál az ember. Jó szolgálatot tesz adatainak legfrissebb voltánál fogva a Föld államaira és gyarmataira vonatkozó terjedelmes táblázat is. Függelékül megtaláljuk benne a 20.000-nél népesebb hazai települések lélekszámát az 1941. január 31-i népszámlálás előzetes adatai szerint.

A rokontudományok közül a meteorológia már nagyobb szerephez jutott. Az időjárási elemekről, az időváltozásokról, az éghajlatról, a meteorológiai műszerekről, az időjárás és az ember egymáshoz való kapcsolatáról írott fejezetek a geográfus részéről is érdeklődésre tarthatnak számot. Érdekesekek az ismertebb népies időjárási szabályok tudományos megalapozottságáról vagy éppen alaptalanságáról írt sorok. Már teljesen gyakorlati vonatkozása az otthon és az éghajlat c. rész. Ezek a fejezetek *Aujeszký László*, *Bacsó Nándor*, *Berkes Zoltán*, *Hille Alfréd*, *Réthly Antal*, *Steiner Lajos* és *Tóth Géza* szakavatott tollából valók. Az igen részletes meteorológiai táblázatokat *Réthly Antal* állította össze.

A gazdaságtörténeti forrásmunkákat felhasználó geográfus örömmel fogadja *Lengyel Béla* összeállítását a magyarországi régi mértékegységekről. A tengeri mérföld átszámítása azonban hibás, mert az nem 5565,1, hanem 1852 méter.

Jól felhasználhatók a földrajzi oktatásban a csillagászati táblázatok *Móra Károly* és *Detre László* összeállításában. Jó áttekintést ad *Gadl István* földtörténeti, *Simon Béla* geofizikai és szeizmológiai, *Reichert Róbert* és *Sztrókey Kálmán* kőzet- és ásványrendszertani, *Gombocz Endre* növény- és *Dudich Endre* állatrendszertani összeállítása.

Szélesen kiépített, jól használható tárgymutató zárja be ezt a pompás munkát, amely sokoldalúságával és gyakorlati vonatkozása mellett is szigorú tudományos voltával méltán megérdemli, hogy mindnyájunk könyvesszekrényében helyet adjunk neki.

Koch Ferenc dr.

MIKOLA SÁNDOR: *A fizikai megismerés alapjai*. Kiadja a Kir. Magyar Természettudományi Társulat. Budapest, 1941. VIII + 360 l.

A ismeretelmélet kiváló művelője és korábbi ismeretelméleti és természetbölcseleti munkáiból¹ jól ismert tudós szerző most egy újabb hatalmas kötettel gazdagította tudományos irodalmunkat. A fizikai kutató módszereknek fejlődése, a kísérleti vizsgálatok értelmezésében vallott újabb felfogások kialakulása a fizikai fogalmak természetére és eredetére vonatkozólag is újabb kérdéseket vet fel. A kutatók maguk nem válaszolnak ezekre a kérdésekre egybehangzóan. *Mikola* könyvében sorra veszi és boncolja az alapfogalmakat és az ismeretszerzés legmélyebb gyökeréig követi azoknak ke-

¹ A fizika alapfogalmainak kialakulása. Budapest 1911. — A fizika gondolatvilága. Budapest. 1933.

letkezését és átalakulását. A fizikai fogalmak ismeretelméleti szerepe és jelentősége a „természeti törvények” lényegére is világot vet, amennyiben ezek a tapasztalati adatokból következtetett mennyiség-tani kapcsolatok a fizikai fogalmak között. A szerző munkájában végig vezet bennünket a fizika épületének legalapvetőbb fogalmain és ezekkel kapcsolatban a kutatóknak különböző, sokszor merőben ellentétes felfogásával ismert meg, de kifejti és megokolja saját álláspontját is. A könyv nem olyan értelemben népszerűsítő munka, mintha csupán a kérdések felszínét érintené, ellenkezőleg azoknak mélyére hatol. Mindvégig gondolkodásra készíti az olvasót — olykor, olykor az ellentmondást is kihívja — s jóllehet a tárgyalt kérdések többnyire igen elvont természetűek, mindenütt világos, érthető. Ezt nem kis mértékben azzal is eléri, hogy lehetőség szerint nem használ idegen műszókat, noha ebben az igyekezetében itt-ott még néhány idegen szót elkerülhetett volna. A szaktudománytól távolabb álló olvasó számára egy 8 lapból álló „értelmező szótár”-t közöl, amelyben a könyvben használt szakkifejezéseknek rövid magyarázatát adja. A könyvnek körülbelül egyharmad része (I—IV. fejezet) általában a megismerés forrásait, a gondolkodás formáit, a tapasztalatszerzés folyamatait vizsgálja, beleszöve a tárgyalásba a fizikai gondolat-körből vett példákat. A következő részben (V—XIV. fejezet) a fizika alapfogalmait és elveit, azok történeti kialakulását tárgyalja, az utolsó (XV.) fejezetben a fizikai megismerés és az értelem viszonyát és a fizika és a matematika kapcsolatát veszi szemügyre.

Különös érdekklődésre számíthat a könyv a fizika szakművelői részéről, de a szaktól távolabb álló művelt olvasó is sok tanulságot meríthet belőle.

St. L.

DR. HILLE ALFRÉD: *Légkör-tan*. (Repülők számára.) 280 oldal, 158 ábrával, 10 kétszínnyomású időjárás térképpel, 16 eredeti felhőfényképpel. Budapest, 1940. Szerző kiadása, *Athenaeum* nyomása. (Ára kötve 9 P, füzve 8 P.)

A repülés mai hatalmas fejlettségét nagyrészt annak köszönheti, hogy a légkörben végbemenő mozgások, általában az időjárás jelenségeit pontosan számításba tudja venni. A mai repülőnek képzett meteorológusnak is kell lennie, hogy gépével minden körülmények között a legcélravezetőbben repülhessen. Különösen kitűnik ez a most folyó háborúban. Ma a repülőké a legfontosabb szerep és bizony sokszor a legkedvezőtlenebb időjárás helyzetben kell a kitűzött, életbevágóan fontos feladatokat megoldani.

A fiatal, de nagymultú, eddig gúzsba kötött magyar repülés nagy hiányát érezte a meteorológiát éppen a repülés szempontjai szerint tárgyaló műnek. A repülési meteorológiának eddig csak egy kis füzet, az ugyancsak Hille tollából eredő „A repülés eleme” c. kis munka állott rendelkezésre; ez azonban a mai igényeket már alig elégíthette ki, hiszen 1924-ben jelent meg, az eltelt 16 év alatt pedig a repülés és a meteorológia viszonya sokkal bensőbb lett.

Ezt a hiányt pótolja a most megjelent, teljesen korszerű munka, amelyből a repülő mindent megtudhat, amire csak szüksége lehet. De nemcsak a repülő, hanem bárki, még meteorológus szakember is nagy haszonnal forgathatja, noha a szerző természetesen minden sorában a repülés igényeire volt tekintettel.

A munka a következő nagyobb fejezetekre oszlik: Légkör és légkörten, légkörteni elemismeret, időjárás, éghajlat.

Az első fejezetben röviden megismerkedünk a légkör kiterjedésével, felosztásával, rétegeivel, valamint a levegőnek, mint gáznak fizikai tulajdonságaival. A második fejezet részletesen foglalkozik a légköri, ill. időjárási elemekkel (szél, hőmérséklet, nyomás, nedvesség, látástávolság, stb.) különös tekintettel a motoros, sőt vitorlázó repülő sajátos igényeire. Nagyon érdekes itt a felhőkről és a különféle emelő légáramlásokról szóló fejezet.

A mű főrésze az Időjárás c. fejezet a korszerű meteorológia legfontosabb fogalmait (légtömeg, időjárási front, időirányító légköri alakzatok, stb.) ismerteti. Nagyban emeli ennek a fejezetnek a tökéletességét a mellékelt 10 időjárási térkép; tanulmányozásuk mindenkinek, de különösen repülőknél rendkívül ajánlatos. Az időjárástérképeket magyar könyv ilyen részletesen még nem ismertette.

Mindezeket szerző a legvilágosabb, mégis tömör, magas színvonalú és magyaros modorban adja elő. Különösen figyelemreméltóak új, magyarosított, vagy rövidített szakkifejezései, amelyek közül pl. a léghalmazat (anticiklon), légritkulat (ciklon), hőcsúcsérték, hőmélypont, hőfordulat (inverzió), bukószél, stb. igen szerencsések. Egyes újításai természetesen ma még kissé idegenszerűek (légritkulat-ék), mások helyességét pedig vitatni lehetne. Pl. a meteorológus helyett használt légkörész szó ilyen.

A könyv használhatóságát teljessé teszi még az Éghajlat c. rövid összefoglalás; a repülőknél életbevágóan fontos időjelző szolgálat ismeretése, valamint a történeti áttekintés és a segédtablázatok.

Külön újszerű érdekessége a műnek a végén található „Kérdések” című fejezet. Ennek áttanulmányozása révén az olvasó eldöntheti, mennyit sajátított el az ismeretekből. A továbbérdeklődők részére irodalmi összefoglalás zárja a mindenben hűzágptól, kitűnő könyvet. Berkes Zoltán dr.

B) külföldi.

DR. HANS F. ZECK: *Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa.* Leipzig és Berlin 1939. Teubner. 102 l. Macht und Erde 14. füzet. Ára 1.50 márka.

Már a világháború utáni Németország és Ausztria ellátópiacai közül földrajzi helyzeténél fogva Délkelet-Európa elsőrendű szerepet játszott. A Német birodalomnak a tengerentúlról való részben rákényszerített, részben pedig szándékos, tervszerű visszahúzódása a délkeleteurópai tér jelentőségét nagy mértékben megnövelte, a háborús tengerzár pedig most egyenesen döntő fontosságúvá emelte. A könyv megírása óta ezen a területen nagyarányú politikai átalakulások történtek, de éppen ezek következtében a német birodalommal való gazdasági kapcsolatok még szorosabbakká váltak. Hazánknak a délkeleteurópai térben földrajzi fekvésénél fogva igen előkelő a szerepe. Így érdeklődésünkre tarthat számot, hogy a láthatóan az uralkodó német felfogást tükröző könyv miként látja hazánk helyzetét a délkeleteurópai gazdasági térben.

A könyv bevezető fejezeteiben a német tervgazdaság keretében vázolja a birodalom gazdasági életét. Megállapításai érdekesek ugyan számunkra is,

de figyelmünket szenteljük inkább a könyv tulajdonképeni gerincének, Délkelet-Európa ismertetésének. A szerző maga is kifejezésre juttatja, hogy Magyarországot csak mint átmeneti tájat sorolhatja Délkelet-Európához. Törökország ide való kapcsolása már mindenképen erőltetett. Jól meglátja, hogy területünk mezőgazdasági népességét illetően erősen telített; hiszen Dániában 100 ha szántóra 36.6 ember jut, ellenben az első bécsi döntés Magyarországon 80, a régi Romániában 100, Jugoszláviában 160, Bulgáriában 180, Görögországban pedig 270. Helyesen látja meg az ebből eredő kivándorlás következményét. Utal a mezőgazdasági túlnépesedés levezetésének három módjára: a művelésre alkalmas területek kiterjesztésére, a mezőgazdaság belterjességének emelésére és az iparosodásra. Utóbbi természeti és gazdasági feltételeit azonban igen gyengének találja.

A szerző azután sorra veszi Délkelet-Európa államait. Magyarországra aránylag kevés teret szán a volt jugoszláviához és a bécsi döntés előtti Romániához viszonyítva. Az ország gazdasági helyzetét általában jól látja s mindvégig tárgyilagos marad. Elismeri, hogy a legiparosodottabb állam Délkelet-Európában, bár ezt bizonyos fokig a mezőgazdasági export elégtelenségéből származó devizaszegénységnek, tehát gazdasági kényszerhelyzetnek tulajdonítja. Ez részben így is van. Nem szabad azonban a szerzőnek figyelmen kívül hagynia azt, hogy hazánk iparágai közül éppen a legfejlettebb, az élelmiszeripar, a legegészségesebb alapokon nyugvó iparunk. A magyar munkásság magasabb kulturális és műszaki színvonala pedig a textil-, a vasipar és a gépgyártás termékeinek az alacsonyabb műszaki kultúrával bíró Balkán államokba való exportképességét szintén kellőképpen megokolja. Arra igen helyesen mutat rá a szerző, hogy a feltörekvő Németország legkitűnőbb és legtermészetesebb piacunk.

Tanulságos a Közép- és Délkelet-Európa közlekedési helyzetéről írt fejezet is. *Koch Ferenc dr.*

Agricultural Atlas of Sweden. Compiled on behalf of the Royal Swedish Academy of Agriculture by OLOF JONASSON Ph. D. The Gotenburg College of Commerce, ERNST HÖIJER Ph. D. Director of the Royal Swedish Central Statistical Bureau, THURE BJÖRKMAN Professor, Secretary of the Royal Swedish Academy of Agriculture. Maps prepared under supervision of Olof Jonasson. Stockholm 1938. Published by Lantbrukssällskapet Tidskriftsaktiebolag. 176 l. 5 svéd korona.

Mintaszerű mezőgazdasági atlasz, amelyre az egész svéd nemzet büszke lehet, nemcsak az azt kibocsájtó Svéd Királyi Mezőgazdasági Akadémia. Az atlasz angol nyelven a külföld számára készült, s egy bővebb svédnyelvű kiadvány rövidített kiadása. Az eredetiből kihagyták a csak svédeknek érdeklő részeket. Ez a munka értékét csak növelheti a külföld szemében.

Az atlasz nemcsak térképeket, hanem bőséges magyarázó szöveget is tartalmaz. Ügyes elrendezés folytán a szöveges és a térképes oldalak egymás mellett vannak, ami nagymértékben megkönnyíti a munka használhatóságát. Szerencsésen egészíti ki a művet a végén levő 26 képes oldal. Ábrái jellemzőek. Kár, hogy a magas nyomás miatt szépségükből és epizkopos vetíthetőségükből sokat vesztenek.

Tartalmilag a munka a következő részekre tagolódik: a természeti elő-

feltételek (30 oldal), a szántóföldi termelés (154 oldal), az állattenyésztés (26 oldal), mezőgazdasági szövetkezetek (20 oldal), mezőgazdasági nevelés és mezőgazdasági közigazgatás intézményeinek fejezeteire (4—4 oldal).

A fizikai részben teljes képet nyerünk a földrajzi előfeltételekről a geológiától, domborzattól, talajtól, éghajlattól és a megművelhető területtől kezdve a mezőgazdaságot befolyásoló emberi tényezőkig, mint a mezőgazdaságban foglalkoztatott emberi és villamos munkaerők, a földbirtok megoszlása birtoknagyságok és bérlők szerint, alagsövezés, stb.

A szántóföldi termények fejezete külön tárgyalja az egyes terményeket. Egy-egy fejezetet szentel a bevett területnek és a hozamnak. Külön térképen szemlélteti a bevetett terület abszolút mennyiségét, s százalékos megoszlását, valamint a terméshozam százalékat valamennyi termény összes hozamához viszonyítva és a hektáronkénti átlagot.

Az állattenyésztési fejezetben képet ad az egyes állatfajok elterjedéséről abszolút értelemben és a takarmánytermő területekhez viszonyítva. Külön tárgyalja a fajtákat, területi megoszlásukban, valamint a tenyészállatok elterjedését.

A termelő és értékesítő szövetkezetek működése szép bepillantást nyújt Svédország egész mezőgazdasági életébe. Már a tejszövetkezetek nagy száma és az ismertetésüknek szentelt terjedelem is mutatja a tejtermelő szarvasmarhatenyésztés kimagasló voltát. Fontosságban a tojás- és gyümölcserőltető szövetkezetek, majd az erdőgazdák szövetkezetei következnek.

Nem mehetünk el szó nélkül a térképek módszere mellett. A feketén nyomott térképek tökéletes alkotások. Látszik, hogy szerkesztőjük az összes rendelkezésre álló technikai és grafikai módszereket uralja. Az elterjedést pontrendszerű térképek tükrözik vissza, s a térképek felső sarkában mindenütt megtalálható kördiagramm a térkép arányában tünteti fel az elfoglalt terület nagyságát. Hellyel-közzel százalékos beosztással más célokat is megvalósít. A százalékos elterjedést feltüntető térképek kartogramm rendszerűek; skálájuk izléses és szerencsés.

Kádár László.

HUGO GROTHE: „Libyen und die italienischen Kraftfelder in Nordafrika“, Leipzig und Berlin, 1941. Teubner-kiadás, 92 l. 8°. (Macht und Erde. Heft. 19.) Ára fűzve RM. 1.50.

Az északafrikai olasz gyarmatország fejlődését és állapotát a német földrajztudósok állandó figyelemmel kísérik. Közlönyünk 1939. évi 3. sz. 240. lapján csak nemrég ismertettük *Schmieder Oszkár* és *Wilhelmy Herbert* kieli egyetemi tanárok „*Die faschistische Kolonisation in Nordafrika*“ c. hasonló tárgyú munkáját. Ezt sok tekintetben kiegészíti s újabb adatokkal bővíti *Hugo Grothe* leipzig egyetemi tanár s az ottani „*Institut für Auslandskunde*“ igazgatója a címben megjelölt munkájával.

Ez a német oldalról való érdeklődés különben nem új keletű. A múlt század ötvenes éveitől kezdve túlnyomóan német kutatók derítettek fényt az addig alig ismert területre (*Barth* és *Overweg*, 1850; *Vogel*, 1852; *Beurmann*, 1862; *Rohlf*s, 1867; *Nachtigal*, 1870; *Stecker*, a magyar *Csillagh* társaságában, 1878). *Bismarck*, a vaskancellár már 1868-ban (73 évvel ezelőtt) ezeket írta *Mazzini* olasz külügyminiszternek: „A Földközi tenger vitathatatlanul Olaszország érdekkörébe tartozik. A Földközi tengeren való uralom

kellene hogy Olaszország állandó gondolata, minisztereinek célja és vezető elve legyen." Gerhard Rohlfs pedig már 1880-ban, 61 éve kifejtette Olaszország abbéli hivatását hogy Tripolitániában új életre keltse a régi görög-római kultúrát („*La Tripolitania colonia italiana*" c. cikkében, az „*Esploratore*" c. olasz folyóiratban).

Az előttünk fekvő mű szerzője már a mult század vége felé két évet töltött az akkor még török uralom alatt pangó Tripolitániában s tapasztalatait 1898-ban adta közre a „*Geographische Zeitschrift*"-ben, „*Tripolitaniën und seine Zukunft als Wirtschaftsgebiet*" címen, megállapítva, hogy ott egy nagy gyarmatosító terület kínálkozik, — nagyobb Németországnál —, mérsékelt égövi, szubtrópusi és forró égövi termékek művelésére. Később *Gotthold Hildebrand* 1904-ben irt hasonló munkát „*Cyrenaika als Gebiet künftiger Besiedelung*" címen.

Az olasz geográfusok csak a jelen század elejétől kezdve fordultak nagyobb érdeklődéssel ezek felé a tájak felé, mióta a sokkal kecsesetebb Tunisz francia kézre került; de aztán nagy lendülettel pótolták a hiányokat, úgy hogy már egy évtized mulva készen állottak a nagy gyarmatosító feladatok megoldására.

Grothe első ottani tartózkodása után négy évtized mulva látta viszont Líbiát, 1939-ben; most már nem mint török vilajetet, hanem mint olasz gyarmatot, sőt részben közvetlenül kapcsolt olasz tartományt. Tanulmányaiban *Italo Balbo* libiai kormányzó támogatta, s ezért az ő hősi emlékének szenteli művét. Ebben bevezetésül a Földközi tenger hatalmi problémájával, geopolitikai erőviszonyaival foglalkozik a jelenlegi helyzet alapján, térkép-vázlattal is illusztrálva a számbajövő négy tengerpartmenti hatalom hadászati támpontjait és erővonalait (olasz, francia, angol és spanyol viszonylatban). Ezután rátér a libiai gyarmatterület történeti fejlődésére az őskortól a jelen időkig s utána ismerteti egyes tájrészei földrajzi jellegét, a lakosság eredetét, néprajzát, gazdasági, kereskedelmi és közlekedési viszonyait, különösen kiemelve Tripoli főváros tüneményes felvirágzását a két évtizedes olasz uralom alatt.

Igen érdekes fejezetben tárgyalja a nagyarányú telepítést Olaszországból ideszállított földművesekkel. Ez a fejezet a legtanulságosabb magyar szempontból is.

A következő fejezet Líbia fokozatos meghódításáról szól. A mult világ-háború folyamán megszakított, sőt egy keskeny tengerparti sávra visszaszorított megszállás évtizedeket vett igénybe s csak 1931 óta tekinthető teljesen befejezettnek. A rendszeres földművestelepítés is csak azóta indulhatott meg.

További érdekes fejezet a bennszülöttekkel s a túlnyomó izlám vallással szemben követett olasz gyarmatpolitikát ismerteti. Ellentétben a francia felfogással az olasz nem törekszik más fajok asszimilálására, részben vérekeveredés útján, sőt az utóbbit fajbiológiai szempontból határozottan eltiltja. Az arabot meghagyja arabnak, a berbert berbernek; nyelvüket és vallásos intézményeiket nemcsak meghagyja, de hivatalosan istápolja is, a népszokásokat is tiszteletben tartja. Az olasz rádió arab nyelven is közvetít híreket Líbia őslakosságának.

Továbbá az olasz gyarmatosítás nem szorítkozik pusztán kormányköz-

gek, katonai hatóságok s esetleg egy-két kereskedő és vállalkozó kiküldésére, mint a francia, hanem a föld tényleges birtokbavételére, a gyarmatnak olasz honosokkal való benépesítésére törekszik, amit lehetővé tesz az anyaország óriási arányú népfölöslege.

Ellenben a bennszülötteket is bevonja a katonai szolgálatba (rendőrségbe, tevéosztagokba stb.). Ebben nagy hasznát veszi a trópusi éghajlat-hoz edzett bennszülötteknek, akik tömegesen jelentkeznek a katonasághoz, s már eddig is — tájékozottságukkal, terepismeretükkel és vitézségükkel — nagy szolgálatokat tettek a most folyó háborúban.

Szól még a könyv a Tunisban, Maltán és Egyiptomban lakó és tevékenykedő olasz népelemről, annak helyzetéről és jelentőségéről. A könyv tartalmát 11 ügyesen szerkesztett térképvázlat teszi szemléltethetővé. Melegen ajánlhatjuk az érdeklődők figyelmébe.

Fest Aladár.

FRANZ NIEDERMAYER: Ibero-Amerika. Räumliche Grundlagen und geschichtlicher Werdegang. Gegenwartslage und Zukunftsfragen. A „Macht und Erde“ sorozat 17. füzeté. G. B. Teubner kiadás, Leipzigban, 1941. 96 oldal, 10 térképpel.

Ez a kis könyv az ismert német geopolitikai sorozat célkitűzésének megfelelően megírt munka. Három fejezetre oszlik: tér, történelem, politika. Az első fejezet lényegében sűrített foglalat a Ibéroamerika sorskérdéseinek. Legelőbb is arról értesülünk, miért kell *Ibéroamerikáról* szólnunk, amikor Dél- és Közép-Amerikáról beszélünk, ámbár — „nomen est omen!“ — helyesebb volna a nem használatos „*Indo-Ibéroamerika*“ kifejezés. A továbbiakban kiértékeli szerző a következő földrajzi tényeket: Ibéroamerika kiterjedése észak-déli irányú, a földrész alapjában véve trópusi, közelebb fekszik Európához, mint Észak-Amerikához. A kontinensen végighúzóódó Andok és a Brasil-andok között terülnek el a „végtelen kiterjedésű“ campók, llanók és pampák, amelyekbe hatalmas folyamok ássák medrüket. Az egyes államok folyómenti, vagy hegyvidéki alakulatok. A földrész belseje „üres“ és a pacifikus és az atlanti államok összenövésének övezetében lelhetők föl a „latens“ határvilongások. Egy további fontos kérdés a fajok kérdése: az európaizálás, az indiánus rőneszánsz, a criollo habitus, vagy a „harmonikus faj“ jövőbeli kialakulása bizonyos mértékig a tér függvénye is. Utoljára emlékezik meg szerző a gazdasági átalakulásokról.

A történelmi fejezet több alcímre oszlik. A felfedezés és a conquista előtti Amerika (Ösamerika) történelmének taglalása, a földrész benépesülésétől a magas műveltségű indiánus államok kialakulásáig s részben szétomlásáig, mintaszerű. A Tiahuanacu kultúra korával kapcsolatban kár volt fel is említeni a hírhedt Posnansky-féle 13.000 és a Müller-féle 8000 esztendőt. Ezek a számok légből kapottak s a laikus olvasót félrevezetik. A perui őskultúrák abszolút kormeghatározása ezidőszert amúgy is lehetetlenség. A maya kultúra kora pedig vitán felül áll.

A felfedezés és a conquista koráról szerző igyekszik elfogulatlanul írni. Külön érdeme, hogy a maga részéről is szembeszáll a „*leyenda negra*“-val s hogy az angolszász történétírók által sommásan „*kalandoroknak*“ mondott felfedezők és conquistadorok sorában meglátja Fray Bartolome de las Casas-t is, a „legnemesebb európaít, aki Amerika földjére lépett“. Szemet-

szúró hiba: Polo *nem* „fedezte föl” Japánt, csak hírt hozott róla — Kínából.

A gyarmatbirodalom 300 évének sikeres történelmi képét hat és fél oldalon megrajzolni csak nagy vonásokban lehetséges. Szerző itt is ura tárgyának: vonásai konstrukciós vonalak. Egy-egy ilyen mesteri ecsetvonással rajzolja meg a város, a „poblador”, a misszió, a néger rabszolgámunka szerepét, a bányák elsőrangú gazdasági jelentőségét, az indiánus öslakosság lassú haldoklását, többszöri lázadását s annak okait. Rámutat az alcabala s több más, a gazdasági életet sorvasztó és a csempészetet nagyranövelő adónak mélyreható jelentőségére, az idegenek inváziójára s a criollo lakosságban kicsírázó új eszméáramlatok történelem formáló erejére. Kár, hogy ennek a 300 évnek szellemi életéről Alarcon, Alzate, Garcilaso de la Vega, Sor Juana de la Cruz, Peralta y Barnuevo nevének említésén kívül alig tudunk meg valamit. Igen természetes, hogy az egykori egyetemeken az indiánus nyelveknek tanszékük volt, mert hiszen ezek az ősi alapítású amerikai egyetemek elsősorban hittérítőket neveltek. Sokkal jellemzőbb adat a spanyol „minta gyarmatok” szellemi színvonalának megvilágítására, hogy Mexicóban s Peruban az indiánus leányokat külön nevelőintézetekben nevelték s ezek az intézetek akkor alapultak, amikor Európában a nőnevelésnek gondolata föl sem merült s az „asszonyi állatnak” írni és olvasni tudni sem illett. Hiányolható az is, hogy szerző sehol sem emlékezik meg arról, hogy a spanyol korona sohasem tekintette Amerikát „gyarmatnak”, hanem mindig a birodalom szerves részének.

A függetlenségi harcok negyedszázadának történelmét szerző a legjobb délamerikai forrásmunkák alapján írta meg. Ma különösen időszerű, hogy idézi a „Libertador” gúnyos megjegyzését, aki a Monroe-doktrina megszületésének évében (1823) az unióbeli csaliban felfedi a horgot a „*Dél-Amerika az északamerikaiaké!*” szállóigévé vált szavaival.

A XIX. századbeli Ibéroamerika történelme sem más, mint az egyes állambeli caudillók harca Bolívar hagyatékával, a „Codex Bolivianus”-szal. Csak egyetlen pontban értenek egyet Bolívárral: a presidiális diktatúrában... Szerző helyesen mutat rá arra, hogy ez az elnöki diktatúra Ibéroamerikában az egyetlen kormányzási lehetőség, s hogy a különböző „forradalmak” és politikai válságok tulajdonképpen nem jelentenek többet, mint nálunk a kormányválság és a politikai rendszerváltozás. Sokkal fontosabb a forradalmaknál az új diktátor személye és származása! A fehér és a criollo diktatúrája mellett látunk indiánus származású diktátorokat is. Az indiánus Carrera jobban és eredményesebben kormányozta negyedszázadon át Guatemalát, mint az intellektuális demokraták, holott alig volt több barbár törzsfőnél. A mexicói Juaréz tisztavérű indiánus volt s nemcsak merészen, hanem eredménytel is nyúlt hozzá az egyház és a hadsereg kiváltságaihoz, a földhöz (nagyszabású földreformja az első volt Amerikában) s útját egyengette Cardenas mai programjának. A mai Mexicóban sokan félig-meddig kommunista államot látnak. Ez a nézet téves. Mexico csak visszatért oda, ahová már egyszer eljuttatta az indiánus politikai ösztöne és államalkotó képessége. A XX. században négy évszázadon át elfojtott politikai erők szabadultak föl. A mélyreható gazdasági és társadalmi átalakulásban az orosz kommunizmus se nem cél, se nem ideál, még csak spiritus rector sem. Ezt csak a Mexicót szemérmetlenül kizsákmányoló idegen nemzetiségű nagy-

tőke állítja. Mexico egyszerűen levedli a testére rosszul szabott, idegen ruhát. Ugyanilyen változáson fog később Peru, Bolívia s az a néhány közép-amerikai állam is átesni, ahol az indiánus vére alkotja a nép zömét. Minden attól függ, mikor érik meg a ma még lomha és tudatlan indiánus tömeg eleje vezető réteggé. A legjobb diktátorok a meszticek. Ezekben szerző szavai szerint „a spanyol kultúrfőlény egyesül az indiánusok ravaszságával és kitarásával“. Kiváló példák Diaz Mexicóban, Santa Cruz Bolíviában, Castilla Peruban és Gomez Venezuelában. Szerző minderről színesen és vonzóan ír, kár hogy a munkásvezérekből lett nagy társadalmi újtókról nem emlékezik meg bővebben. A Chilében hozott munkásvédelmi törvények kitűnően beváltak az életben is s ezeknek kodifikátora szintén egy erős akaratú caudillo volt: Arturo Alessandri. Szinte felesleges szerző öngizolása, amikor ennek a fejezetnek a végén a híres politikai íróra, Garcia Calderónra hivatkozik és szavait idézi: „Ezeknek a köztársaságoknak történelme a caudillok lététörténelmével azonos!“. Calderon híres művét, amihez Poincaré írt előszót (Az amerikai latin demokráciák) jól ismeri Európa közönsége s tudja is, hogy a caudilloknak csak rajongói s ellenségei vannak, követői nincsenek s ebben rejlik a dél- és középamerikai államok politikai vonalvezetésének rap-szódikus szakadozottsága.

A kitűnő munka utolsó s legnagyobb fejezete (a műnek kisebb fele) a ma problémáinak van szentelve. Ezek a kérdések túl frissek ahhoz, hogy állást foglalhassunk szerző állításai mellett vagy ellen.

A könyv utolsó lapjai az ibéroamerikai nemzeti eszme ellenségeivel foglalkoznak. Ezek: a *pánibérizmus* (pánhispanizmus) és a *pánamerikanizmus*. Az első inkább kulturális téren jelentkezik, a másik azonban gazdasági és politikai síkon mozog. A pánibérizmus erős fegyvere a közös nyelv és kultúra, a közös vérségi eredet, tehát a legszentebb tradíciók. A pánamerikanizmus egyetlen fegyvere a dollár, az ibéroamerikai államokban beruházott északamerikai tőke dollármilliárdjai.

Franz Niedermayer Ibero-Amerikáját mindenkinek melegen ajánlhatjuk, aki ennek a földrésznek a kérdéseiről alaposan akar tájékozódni s látását nem zavarja meg a szintetikus előadásmód tömörsége. (m. t.)

Beérkezett könyvek.*

Aniszimov, Szergej: Ot Kazbeka k Eljbruszu. 24 etyuda chud T. Aniszimovoj, 40 foto-illusztracij i karta. [Kazbektől az Elbruszig. Aniszimov elvtárs 24 művészi képével, 40 fényképpel és térképpel.] Moszkva—Leningrad, 1928. Goszud. izdat.-vo. 270, (2) l. K-8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)

* Ebben a rovatban rendszeresen közöljük könyvtárunk újabb szerzeményeinek jegyzékét. A helyszűke miatt csupán a könyveket soroljuk fel. A jegyzékben felsorolt munkák a hivatalos órák alatt Társaságunk helyiségében megtekinthetők s a fővárosban lakó tagjaink ki is kölcsönözhetik azokat. A szerzőktől vagy kiadóktól 2—2 példányban beküldött földrajzi tárgyú műveket folyóiratunkban ismertetjük is.

- Bánkúti* Ferenc: Sátoraljaújhely földrajza. Szeged, 1941. Szerző. 44, (1) 1. 1 t. 3 tkp. 8°. (Csere.)
- Barrow's*, John, Reise nach Cochinchina, über Madera, Teneriffa, das grüne Vorgebirge, Brasilien und Java. Mit dem Berichte über eine Reise in das Land der Boushouanas. Aus dem Englischen übersetzt und mit Anmerkungen und Zusätzen und 1 Karte. Wien, 1808. Ant. Doll in Commiss. (II), 332, (2) 1. 2 t. 1 tkp. K-8°. (N. N. ajándéka.)
- Bendefy*, László: Fontes authentici itinera <1235—1238> fr. Iuliani illustrantes. Klny.: Archivum Europae Centro-orientalis. Vol. 3. Bp., 1937, Stemmer biz. 53, (2) 1. 26 t. N-8°. (Études sur l'Europe Centre-orientale—Ostmitteleuropäische Bibliothek. 7.) (Csere.)
- Benedek* Elek: Szent Anna tavától a Cenktetőig. Bp., [1941.] Franklin. 64 l. 4 t. K-8°. (A kiadó ajándéka.)
- Bleszkányi* Gyözőné, özv.—*Tillmann* László—*Stolmár* László: Útmutató. Néhány tanács és adat Budapest ismertetéséhez a fővárosi népiskolák III. oszt. vezetői részére. Bp., 1939. Kókai, 56 l. 8°. (A kiadó ajándéka.)
- Botár* Imre: Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Szolnok, 1941. Rényi ny. 72, (1) 1. 3 t. 2 tkp. 8°. (A Szolnoki Könyvtár- és Múzeumegyesület, valamint Szolnok megyei város közkönyvtárának és múzeumi gyűjtőhelyének kiadványai. 4.) (A kiadó ajándéka.)
- Bruckner* Győző: A Szepesség népe. Néprajzi és művelődéstörténelmi tanulmány. Bp., 1922. ifj. Kellner E. kvny. 83, (1) 1. 16°. (Csere.)
- Budapest* die Stadt der Heilbäder. Herausgeg. von Zoltán Szviesényi. Bp., [1939.] Közp. Gyógy- és Üdülöhelyi Bizotts. 159, (1) 1. 16°. (A kiadó ajándéka.)
- székesfőváros iskolai kirándulónvontai. Szerk. Farkas László. 28—31. Bp., 1941. Polgárm. VII. ügyoszt. 3 füz. Kesk,-8°. (A szerk. ajándéka.)
28. Nagyvárad—Félicsfürdő. 20 l. 3 tkp.
29. Bánffyhunyad—Kolozsvár. 23 l. 4 tkp.
- 30—31. Erdős Kárpátok vidéke. Ungvár, Munkács, Körösmező. Összeáll. Dombi József. 28 l. 4 tkp.
- Csallóköztől* Kárpátaljáig. A—A visszatért magyar föld. Irták és összeáll. az Idegenforgalmi Újságírók Egyesületének tagjai. Bp., (1939.) Idegenforg. Újságírók Egyes. 64 l. 1 tkp. 8°. (A kiadó ajándéka.)
- Dickermann*, Ernst: Studien zur Hydronymie des Savsystems. Klny.: Archivum Europae Centro-orientalis. 5. Bp., 1939. Stemmer biz. 112 l. N-8°. (Études sur l'Europe Centre-orientale—Ostmitteleuropäische Bibliothek. 20/A.) (Csere.)
- U. a. [2. rész.] Klny.: Archivum Europae Centro-orientalis. 6. Bp., 1940. Stemmer biz. 113—163 l. N-8°. (Études sur l'Europe Centre-orientale—Ostmitteleuropäische Bibliothek. 20/B.) (Csere.)
- Durkó* Antal, vitéz: Békés nagyközség története. <Történeti és kulturális monográfia.> Békés, 1939. Szerző. 250, (1) 1. N-8°. (A szerző ajándéka.)
- Falsificazioni* rumene nelle carte geografiche. Messe in luce dall'Istituto di scienze politiche della Società Statistica Ungherese. Bp., 1940. Athenaeum ny. 17 l. 12 tkp. 4°. (A kiadó ajándéka.)
- Findura* Imre: Rima-Szombat szabadalmas város története. 2. teljesen átdolg. és bőv. kiad. A szöveg közé nyomott ábrákkal. Bp., 1894. Eggenberger. VII, 302 l. K-8°. (Farkasfalvy Kornél ajándéka.)
- Gáspár* Gyula: A visszatért Erdély útikönyve. 2. kiad. Bp., [1941.] Franklin. 67, (1) 1. 4 t. 1 tkp. 16°. (A kiadó ajándéka.)
- Glusakov*, P.: Kitaj. Ekonomiko-geograficeszkij ocserk. [Kína. Gazdaságföldrajzi vázlat.] Moszkva, 1940. Goszud. izdat.-vo polit. lit. 111, (1) 1. 8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Gorzó* János, bilkei: Vecsés nagyközség története. Különös tekintettel a 150 év előtti telepítésre <1786—1936>. Monor, 1938. Vecsés nagyközs. VI, 159 l. 8 t. 2 tkp. 8°. (A kiadó ajándéka.)

- Gréb* [Gyula], Julius: Zipser Volkskunde. Mit einer Landkarte, zahlreichen Textbildern und Kunstbeilagen. Kesmark u. Reichenberg, 1932. Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung. XII, 342 l. 20 t. 1 tkp. 8°. (Csere.)
- Gróf Imre—Niklai Péter*: Magyarország tájegységei. Bp., [1941.] M. Szociogr. Intézet. 16 l. 1 tkp. 8°. (Szociográfiái értekezések tára, 2. sz.) (A kiadó ajándéka.)
- Gyóni Mátyás*: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Ungarn und das Ungarum im Spiegel der byzantinischen Quellen. Doktori értekezés. Bp., 1938. Egyetemi görög fil. intézet. 119, (1) l. 4 t. 8°. (Magyar-görög tanulmányok. 7.) (Csere.)
- Hille Alfréd*: Légkörtan repülők számára. Bp., [1941.] Szerző. 280 l. 4 t. 8°. (Ismeretésre.)
- Honvéd* térképészeti intézet ismertetője. A magyar királyi —. Bp., 1941. M. kir. honv. térk. intézet. 8 l. 4 tkp. 8°. (Csere.)
- Imre Samu*: Felsőőr helynevei. Klny.: Debreceni Tisza István tudományegyetem magyar népryelvkutató intézetének 2. évk. Debrecen, 1940. M. Népryelvkutató Intézet. 36 l. 1 tkp. 8°. (Dolgozatok a debreceni Tisza István tudományegyetem magyar népryelvkutató intézetéből. 8. sz.) (A kiadó ajándéka.)
- Irving*, Washington: Voyage dans les Prairies à l'Ouest des États-Unis. Trad. par A. Sobry. Paris, 1835. Fournier. 306 l. 8°. (N. N. ajándéka.)
- Ismeretlen világok*. Szerk. Milleker Rezső. [7—8. köt.] Bp., [1941.] Athenaeum. 2 köt. 8°. (Ismeretésre.)
- [7. köt.] Canada sarki tájain. [Policing the Arctic.] Irta Harwood Steele. Ford. Halász Gyula. 18 képpel, 3 térképpel. 294 l. 8 t.
- [8. köt.] Vadnyugat úttörői. [Wildwest, wie es wirklich war.] Irta Josef Frank. Ford. Máthé György. 19 képpel, 2 térképpel. 166, (2) l. 8 t.
- Jautz M. Flamina*: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. <Doktori értekezés.> Szeged, 1939. Szerző. 103 l. 8°. [Ném. kiv. 99—100 l.] (Csere.)
- Jenei Ferenc*: Győr a magyar humanizmus korában. Klny.: Győri Szemle. Győr, (1940.) Baross ny. 24 l. 8°. (Győri Szemle könyvtára. 14.) (Csere.)
- Judetul Ciuc—Csíkvármegye turista kalauza és térképe*. Szerk. Vámszer Géza. Mercurea-Ciuc [Csíkszereda], 1934. Erdélyi Kárpát Egyesület csíki aloszt. 96 l. 1 tkp. 16°. [A térkép 1936-ban jelent meg.] (A szerk. ajándéka.)
- Kacsinszki, N. A.*: Pocsva. [Talajtan.] Moszkva, 1940. Szeljchozviz. 97, (2) l. 4 t. 1 tkp. K-8°. (Naucsno-popularnaja biblioteka.) (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Kádár László*: Székely fürdők, székely tájak. Bp., 1941. Officina. 28, (7) l. 24 t. 16°. (Officina képeskönyvek. 32.) (A szerző ajándéka.)
- Keöpeczi-Nagy Zoltán*: A tavaszodás fagykárveszedelme és a növényfejlődés. Bp., 1941. Szerző. 19 l. 8°. (Klny.: Mezőgazdasági Kutatások. 14. évf.) (A szerző ajándéka.)
- Kertész János*: Aliscától—Szekszárdig. Bp., 1941. Szerző. 30 l. 16°. (A szerző ajándéka.)
- Kessler Hubert*: Az Aggteleki barlang leírása és feltárásának története. Szerző fényképeivel és rajzaival. Bp., [1941.] Mérnökök ny. 56 l. 4 t. 16°. (A szerző ajándéka.)
- Khajama, U.*: Japonija. 2. ispravlj. i dopoln. izdanje. [Japán, 2. jav. és bőv. kiad.] (Akademija Nauk SzSzsZsR. Insztitut mirovavo chozjajstva i mirovoj politiki.) Moszkva, 1939. Goszud. szoc.-ekonom. izdat.-vo. 205, (1) l. 1 tkp. K-8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Kiss István*: Simontornya krónikája. Eredeti kútforrások alapján. Simontornya, 1938. Szerző. 335 l. 5 t. K-8°. (A szerző ajándéka.)
- Kmiezsa, István*: Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. <Mit einer Kartenbeilage.> Klny.: Archivum Europae Centro-orientalis. 4. Bp.,

1938. Stemmer biz. 172 l. 1 tkp. N-8°. (Études sur l'Europe Centre-orientale—Ostmitteleuropäische Bibliothek. 16.) (Csere.)
- Köver Fidé!*: A visszatért Felvidék. Szombathely, 1939. Martineum kny. 45, (2) l. 8°. (Klly.: Szombathelyi prem. gimn. 1938—39. évi évk.) (A szerző ajándéka.)
- Kruber, A. A.*: Obscseje zemlevjedjenje. <Fiziceszskaja geografija.> Ucebnik dlja viszsich pedagogicseszkich ucebnich zavedenij. Izd. 5. pererabot. pod red. B. F. Dobrinina. [Általános földrajz. <Fizikai földrajz.> Tankönyv felső tanintézetek számára. 5. kiad. Átdolg. B. F. Dobrinin.] Moszkva—Leningrad, 1938. Goszud. Uceбно-pedag. izdat.-vo. 469, (3) l. 2 tkp. 8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Kulakov, A. A.—V. A. Stalj*: Voennaja meteorologija. [Katonai meteorológia.] Moszkva, 1940. Voenn. izdat.-vo narod. komissz. oboroni SzSzsZR. 284, (4) l. 1 t. 8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Lasalle* [Achille Étienne Gigault], de: Gemälde von Sicilien. Mit Abbildungen. [2.] Gemälde von Algier. Nach P. Rozet. Mit Abbildungen. [3.] Gemälde von Columbien und Guyana. Nach C[ésar] Famin. Mit Abbildungen. Frankfurt am Main, 1837. S. Schmerber. 3 köt. 160 l. 24 t.; 52 l. 8 t.; 52 l. 8 t. K-8°. [Egybekötve.] (N. N. ajándéka.)
- Lászlóffy Woldemár*: A Duna Budapestnél. Bp., 1941. Szerző. 18 l. 1 t. 8°. (Klly.: Hidrológiai Közlöny. 20. köt.) (A szerző ajándéka.)
- Lippai, Z.*: Vengrija. [Magyarország.] Moszkva, 1940. Voenn. izdat.-vo narukomata oboroni SzSzsZR. (Akademija Nauk SzSzsZR. Insztitut mirovavo chozjajisztva i mirovoi politiki.) 93, (1) l. 1 tkp. K-8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Lovas Elemér*: Győr város kialakulásának vázlata. Győr, 1940. Mercur ny. 14 l. 8°. (Győri füzetek. 2. sz.) (Csere.)
- *Elemér—Órhán Dezső*: Koronó történeti földrajza. Győr, 1939. Baross ny. 13 l. 8°. (Klly.: Győri Szemle 1939. évf.) (Csere.)
- Macht und Erde*. Hefte zum Weltgeschehen. Herausgeg. von Karl Hauser und Ulrich Crämer. Heft 19. Leipzig u. Berlin, 1941. Teubner. K-8°. (Ismeretésre.)
- Heft 19. Libyen und die italienischen Kraftfelder in Nordafrika. Eine geopolitische und landeskundliche Skizze. Von Hugo Grothe. Mit 11 Karten. VIII, 94 l.
- Magyar Statisztikai Társaság* kiadványai. A—. 14. sz. Bp., 1941. Athenaeum ny. N-8°. (Csere.)
14. sz. A belvederi magyar-szlovák határ. Irta gróf Révay István. 66, (1) l. 3 tkp.
- *Tudományos Akadémia* Balkán-kutatásainak tudományos eredményei. A—. Szerk. gróf Teleki Pál és Csiki Ernő. 1. köt. 2. füz. Bp., 1940. M. Tud. Akadémia. 8°. (Csere.)
1. köt. Csiki Ernő állattani kutatásai Albániában. 2. füz. 18 szövegközti rajzzal. VII, 177—334, (1) l.
- Magyarország* helységnévtára 1941. Szerk. és kiadja a Magyar kir. központi statisztikai hivatal. Bp., (1941.) Hornyánszky ny. XII, 378, (1) l. N-8°. (A kiadó ajándéka.)
- Marschall Rafael*: Székesfehérvári kalauz. Összeáll. —. Székesfehérvár, 1930. Város. 92, XV, (1) l. 32 t. 1 tkp. 16°. [Ném., fr., ang. és olasz kiv.-tal.] (A szerző ajándéka.)
- Melich* [János], Johann: Über den Namen Brünn. Klly.: Archivum Europae Centro-orientalis. 6. Bp., 1941. Stemmer biz. 23 l. 8°. (Études sur l'Europe Centre-orientale—Ostmitteleuropäische Bibliothek. 26.) (Csere.)
- Nemes* székely nemzet képe. A—. Szerk. rugonfalvi Kiss István. 3. köt. Székely seregszemle. Debrecen, 1940. Szerk. XVI, 321, (1) l. 8°. (Ismeretésre.)
- Németh Jenő*: Búcsú község rövid története. Települési, történelmi, néprajzi,

- vallásügyi, szaporodási szempontok figyelembevételével. Az új tanterv alapján. Szombathely, (1936.) Szerző. 49 l. 16°. (A szerző ajándéka.)
- Odinnatcat* szojuznich szovjetszkich szocialiszticeszkich reszpublik. Szbornik. [A 11 szövetséges szocialista köztársaság. Gyűjtemény.] Moszkva, 1938. OGIZ. Goszud. izdat.-vo polit. lit. 125, (3) l. 8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Orbán Dezső—Lovas Elemér*: Kajár történeti földrajza. Győr, 1939. Baross ny. 11 l. 8°. (Klly.: Győri Szemle 1939. évf.) (Csere.)
- Perevatjij centralnavo Kavkaza*. [A Közép Kaukázus hágói.] Szosztavil E. Sz. Levin. Moszkva, 1938. Fizkultura i turizm. 205, (3) l. 12 tkp. 8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Revue des revues littéraires et scientifiques hongroises de l'année 1937*. Éditée par l'Association Nationale des Sociétés et des Institutions Scientifiques de Hongrie avec le concours du Centre d'Études Hongroises en France. 1. Lettres, Sciences sociales. Suppl. à la Revue des Études Hongroises 1940. Paris, 1940. Leroux. 145 l. 8°. (Csere.)
- Rumänische Landkartenfälschungen*. Festgestellt vom Staatswissenschaftlichen Institut der Ungarischen Statistischen Gesellschaft. Bp., 1940. Athenaeum ny. 16 l. 12 tkp. 4°. (A kiadó ajándéka.)
- Siebenbürgische Frage*. Die —. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens. Unter Mitwirkung von Eugen Darkó, Andreas Fall, [usw.] red. von Emerich Lukinich [Imre]. Bp., 1940. Stemmer biz. 398, (2) l. 5 t. 3 tkp. 8°. (Études sur l'Europe Centre-orientale—Ostmitteleuropäische Bibliothek. 24.) (Csere.)
- Sulyok János*: Pilisvörösvár monografiája. Bp., 1938. Pátria. 14 l. 8°. (A szerző ajándéka.)
- Szabó Pál Zoltán*: A Magas Bakán és szomszédsága. Pécs, 1941. Szerző. 16 l. 8°. (Klly.: Sorsunk. 1941. évf.) (A szerző ajándéka.)
- T. Attila: A személynevek helyneveinkben. Klly.: Debreceni Tisza István tudományegyetem magyar népryelvkutató intézetének 2. évk. Debrecen, 1940. M. Népryelvkutató Intézet. 45 l. 8°. (Dolgozatok a debreceni Tisza István tudományegyetem magyar népryelvkutató intézetéből. 9. sz.) (A kiadó ajándéka.)
- Teleki Pál*, gróf: Szent István birodalma 1941-ben. Előadta —. Bp., 1941. Élet ny. 20 l. 4 tkp. 8°. (Magyar férficserkészek 1940—41. évi nemzetnevelő előadássorozata. 3.) (Dr. Kádár László ajándéka.)
- Térképészeti példák a térképolvasáshoz és térképfelhasználáshoz*. Bp., 1941. M. kir. honv. térk. intézet. 41, (5) l. K-8°. (Csere.)
- Timaffy László*: A Szigetköz vízrajza. <Bölcsészdoktori értekezés.> Mosonmagyaróvár, 1939. Szerző. 30, (2) l. 8 t. 1 tkp. 8°. (A szerző ajándéka.)
- Varga Anna*: Két szomszéd falu. Adatok Kölesd <magyar> és Kistormás <német> községek összehasonlító néprajzához. Klly.: Acta Universitatis Szegediensis Sect. phil. 15. köt. 1. füz. Szeged, 1940. Szerző. 94 l. 6 t. 2 tkp. 8°. [Ném. kiv.-tal.] (A szerző ajándéka.)
- Volney's, C[onstantin] F[rançois]*, Reise nach Syrien und Aegypten in den Jahren 1783, 1784, 1785. Aus dem Französischen übersetzt. Mt. Charten und Kupfern. 1—2. Theil. Jena, 1788. Joh. Mich. Mauke. 2 köt. (XIV), 318 l. 2 tkp.; (II), 370 l. 3 t. K-8°. [Egybekötve.] (N. N. ajándéka.)

Szerkesztésért és kiadásért felelős: *Mendöl Tibor dr.*

A Magyar medence pliocén és pleisztocén terraszaí.

Irta: *Bulla Béla dr.*

I.

A Magyar medence folyóinak hegy- és dombvidéki völgyzakszait kísérő terraszok hosszú évtizedeken át a magyar föld geomorfológiai kutatásának mostohagyერnekei voltak. Egyes dicsérendő, de elszigetelten maradt kezdeményezéstől eltekintve, a geológiai közelmúlt és a jelen folyami mechanizmusa nem érdekelte sem geológusainkat, sem geográfusainkat. Számos kül- és belföldi, hol kisebb, hol nagyobb jelentőségű földrajzi kérdés megtalálta a maga magyar kutatóját, de a hazai föld alaktanának ez a fontos kérdéstömege nyugodtan alhatta háborítatlan csipkerózsáalmát.

Bizonyos, hogy ennek általános tudománytörténeti okai is vannak. Hiszen nyugaton is alig három évtizede indult meg a terraszok keletkezésére, korára, beosztására és rendszerezésére vonatkozó, részletes kutatómunka; rengeteg és sokirányú még ma is a véleménykülönbség, különösen, ami a terraszok keletkezésének korát és okait illeti. A főok természetesen az volt, hogy hiányzott a sokszempontú és részletes, analitikus kutatómunka, mert csak ez tehetné volna lehetővé a nyert eredmények összevetését és rendszerbefoglalását. Nálunk más okai is voltak a részletes terraszmorfológiai kutatások hiányának. Bénítóan hatottak munkahipotézisek, melyek később megfellebbezhetetlen morfológiai dogmákként szerepeltek s, mint örökérvényű ténymegállapítások, a magyar geográfus köztudatba is átmentek. Sajnálatosan nélkülözni volt kénytelen a magyar morfológiai kutatás felvételező geológusaink közreműködését is. Amikor a magyar geológiai kutatás olyan, a kor színvonalán álló földtani tájmonográfiákat eredményezett, mint Herbach székelyföldi, Koch Antalnak az Erdélyi medencére, vagy id. Lóczy Lajosnak a Balaton környékére vonatkozó nagyszerű munkája, a legtöbb földtani tájleírásban a szilárd kéreg

multja szempontjából rövid és jelentéktelen időnek, a pleisztocén korszaknak meg kellett néhány sztereotíp sorral elégednie, hogy a kérdéses területen a diluviumot pleisztocén kavicsok és diluviális kavicsokból felépített terraszok képviselik és az már nagy haladás volt, ha között a leírás néhány magasságadatot is a terraszokról, vagy megemlített a kavicsból véletlenül felszínre bukkant, néhány pleisztocén emlőcsontot.

Igy aztán a terrasz-morfológiai kutatások a magyarországi pleisztocén többi, nyílt, megoldatlan kérdésével együtt tanulmányozatlanok maradtak és éppen a geológiai közelmúlt maradt ismeretlen előttünk, tehát az az idő, amely az utolsó, a Magyar föld mai életének magyarázata alkalmával semmiképpen el nem hanyagolható vonásokat véste bele az ország arculatába. Gondoljunk csak a Magyar medence pleisztocén vízhálózatának fejlődéstörténetére, ismeretlen pleisztocén tektonikájára, még főbb vonásaiban is alig ismert jégkori éghajlatára, a belső területek periglaciális és a külső hegykeret magasabb tagjainak alig tanulmányozott jégkori formakincsére. Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása kutatások hiányában vagy egyáltalán nem, vagy csak elnagyoltan történt meg az eddig megjelent és az ország földrajzát bemutatni akaró művekben.

Súlyos hiány ez, mert miatta az ország földrajzáról adott kép nem megbízható és, amikor a magyarországi fizikai földrajzi kutatások legfontosabb feladatául a röviden megemlített kérdések tanulmányozását jelöljük meg, válasszuk ki ebből a kérdéscsoportból a legfontosabbakat egyikét, a magyarországi folyók pliocén és pleisztocén fejlődéstörténetének kérdését és kíséreljük meg bemutatni, mit állapított meg tudományunk eddig ebben a kérdésben, milyen eredmények vonhatók le az eddigi megfigyelésekből a magyar föld felszínének, elsősorban a belső medenceterületek alaktani kialakulására vonatkozóan és melyek a további feladatok.

II.

A magyarországi folyóhálózat jelenlegi képeinek kialakulására döntő fontosságú volt a Magyar medence harmadkori besüllyedése és egyenlőtlen, keleti és nyugati felének erőteljesebb, közepének gyengébb epirogenetikus emelkedése. Helyesen mondja Prinz, hogy a gyaníthatóan variszkuszi masszívum a másodkori dolomitos mészköves rög- és táblásvidék centrifugális folyóhálózatával szemben a medencerendszer besüllyedése alkalmával lett ez a folyóhálózat centripetálissá. Prinz a másodkori tengerek szintje fölé kiemelkedett masszívumok völgytorzóiban még az ősi, centrifugális vízhálózat nyomait véli felismerni. Ezeknek az ősi vízfolyásoknak rekonstrukciója ma már nagyon nehéz lenne, mert nyomaikat szinte teljesen eltüntette a harmad- és negyedkor eróziója, 1800—2000 m magas hegységeink felszínén pedig a jégkori eljegesedés.

A harmadkorban kialakult folyóhálózat erózióbázisa a Magyar medence egyre jobban zsugorodó beltengere volt. A miocén-

eleji beltenger még nemcsak az alföldeket és az ország nyugati részét öntötte el, de uralma alatt tartotta az Erdélyi medencét, a Délfelvidék medencéit és a Máramarosi medencét is. Már kisebb térre szorult az ország földjének epirogenetikus emelkedése következtében a szarmáciai tenger, végül a fokozatosan kiédesedő pannóniai tenger az alföldeken és a nyugati országrészeken kívül már csak az Erdélyi medence déli felére és a Felvidék szegélyöblözeire szorítkozott, hogy végül a középpliocén időben ez a szakadozott beltenger is átadja a helyét a Szádeczky-Kardoss Elemér kisalföldi és nyugatmagyarországi tanulmányaiból jól ismert, sekély, szakadozott, édesvízű, talán fluvio-lakusztrikusnak nevezhető vízrendszernek; a pliocén végére már ez is a folyók törmelékfelhalmozásának esett áldozatul.

Igazat kell adnunk Prinznak, hogy a Magyar medence szívét átszelő nagy Duna sokkal rövidebb földtörténeti multra tekint vissza, mint a hegykeret sok jelentéktelen folyója és patakja. Ma még ezeknek az idősebb folyóknak harmadkori multjáról alig tudunk valamit. Inkább csak sejtjük, hogy egyes felvidéki folyószakaszok mediterrán, szarmáciai és pannóniai völgyfejlődésének emlékeit több szerencsével kellene megtalálnia az oknyomozó morfológiai kutatásnak, mint az Erdélyi medence északi felében, mert ennek már a pannóniai korban fejlett völgyhálózattal kellett rendelkeznie; a morfológiai kutatás Észak-Erdélyben mégis alig találja tájbeli emlékét a pannóniai kor folyami eróziójának. Hogy ősi völgyfenékroncok ott lappanganak-e még Prinz harmadkori Bihar-sízfennének, a Pojana Ruszka és a Déli Kárpátok kristályos tönkjeinek felszínén kívül magában a miocén medencében is, elrejtőzve a kutató szem elől, vagy esetleg emléküket is eltávolította a jégkorszakok talajfolyása és a rengeteg pleisztocén és jelenkori suvás, ma még nem tudjuk.

Prinz a rendelkezésére álló irodalmi adatok alapján Magyar földrajz c. háromkötetes munkája első kötetében (1.) termékeny gondolatokban gazdag, nagyon érdekes, de kissé túlságosan is nagyvonalú képet festett a Magyar medence harmadkori és harmadkor előtti vízrajzáról. Különösen szépen rajzolta meg az ország neogén vízhálózatának képét a levantei idők végéig. Részletkutatások hiányában nehéz lehetett ennek a paleohidrográfiai fejezetnek a megírása. Prinz biztos szemmel válogatta ki a legkülönbözőbb irányú munkák gyérszavú adatait és belőlük olyan szintézist épített fel, amely a Magyar medence paleohidrografiájának feldolgozása alkalmával gondolatokban igen gazdag vezérfonal lesz akkor is, ha minden feltevését a későbbi kutatómunka nem is fogja esetleg igazolni. Prinz fejtegetései azonban a levantei korról megszakadnak és munkája második kötetében, „Az országnak vízzel való ellátása” c. fejezetben nem annyira a Magyar medence negyedkori vízhálózatának további fejlődéstörténetét, hanem inkább a vízhálózatnak tájbeli szerepét és jelentőségét domborította ki.

Amikor most a következőkben a Magyar medence folyóháló-

zatának pliocén és pleisztocén fejlődéstörténetére vonatkozó kutatásokat akarjuk ismertetni, ezt a Prinz-féle paleohidrográfiai vázlatot ismertnek kell feltételeznünk.

A pannóniai kor után és a belsőmagyarországi középpliocén fluviolakusztikus vízrendszer eltűnésével egyidőben jelenik meg Magyarországon az ország hidrográfiai vezértengelyeként a Duna. Ettől az időtől kezdve az ország minden folyóvize hozzá igazodik; erőzőbázisuk, amelynek élete, fejlődése eltörülhetetlen nyomokat hagy a dunántúli folyók fejlődésében éppenúgy, mint az erdélyiekében. Az ország szerkezeti és alaktani egysége hidrográfiai egységet alakít ki; ennek a hidrográfiai egységnek a tanulmányozása, éppen, mert egyetlen vezértengelyre támaszkodó vízrajzi egységről van szó, könnyűnek, eredményeiben mégis igen gyümölcsözőnek látszik.

És talán éppen ez a természettől megszabott vízrajzi egység maga volt az oka, hogy a magyar földrajzi kutatás hosszú időn át nem jutott tovább ennek az egységességnek a hangoztatásán. Az egyes tájak vízrajzi különbözőségének éppenúgy nem volt felderítője, mint ahogyan nem akadt tanulmányozója egyes magyar folyók fejlődéstörténetének, mechanizmusának sem.

Hunfalvy a Ritter-iskola hagyományainak hí szellemében felsorakoztatta a Magyar birodalom minden folyóját és patakját és elmondott róluk mindent, amit az akkori földrajztudomány színvonalán alapján autopszia és térképtanulmányok segítségével mondani lehetett, de más nem is igen tehetett volna. Ebben az időben még a német földrajztudomány is egy helyben topogva várta, hogy másfél évtized múlva elindulhasson a Richthofentől kijelölt úton. Külföldön a folyóvizek működésének tanulmányozása valóban a felszínalaktani vizsgálatok egyik legfontosabb fejezetét foglalta le magának, az új idők szelleme azonban a nyolcvanas évek magyar geográfiáját még alig érintette.

A magyar földrajzi romanticizmus kora volt ez. Ekkor láttak a Földrajzi Közlemények hasábjain napvilágot olyan csodálatos, furcsa, a földrajzzal kapcsolatban alig álló tanulmányok és közlemények, amelyek a fiatal Magyar Földrajzi Társaság hivatalos folyóiratát valami tétova irányú, népszerű természettudományi, szórakoztatva tanítani akaró lappá tették.

Ennek a stílusnak és földrajzi szemléletnek a terméke ebből az időből Hanusznak a Tiszáról és a Dunáról írt két cikke (2—3.). Már magasan felettük áll, némi kezdetleges tájszintézist is tartalmaz, de egészben véve még igen messze áll a földrajz oknyomozó és magyarázó szellemétől Findura Imrének a Rima völgyéről és a Balog völgyéről írt két dolgozata (4—5.).

Annál furcsább és érthetlenebb ez, mert ugyanekkor, sőt már jóval előbb az ország területén dolgozó geológusok munkáiban néhány, valóban értékes utalást találunk a földtanilag tanulmányozott területek folyóvizeire és folyóvölgyeire vonatkozóan is. Hauer és Stache Erdély földtanát tárgyaló munkájukban már 1863-ban gyűj-

tenek megfigyeléseket a Maros- és Oltvölgy kialakulására vonatkozóan, „diluviális folyóteraszokat” említenek Alcsíkból; Primićet és Herbichet, ha mellékesen is, de foglalkoztatja az erdélyi folyóvizek fejlődéstörténete, Koch az Erdélyi medence geológiájáról írt monográfiájában olyan következtetéseket von le Kelet-Magyarország harmadkori paleohidrografiájára vonatkozóan, amelyeket előbb említett munkájában Prinz is nagy haszonnal értékesített.

Nyugaton ekkor már a geomorfológia megalapítója, Richthofen, a földrajz egyik vezércsillaga. A geológus Richthofen maga is részt vett az erdélyi földtani munkálatokban, a morfológus Richthofen id. Lóczy kereszttől munkái szellemével hatott. Az eleinte szerény kezdetet Hajagos és Horváth dolgozatai jelzik. Az előbbi a Maros torkolatvidékével, a torkolati szakasz szabályozásával, az utóbbi a Kis Kárpátok keleti lejtője patakjainak eróziós munkájával foglalkozott, több igyekezettel, mint eredménnyel (6—7).

A nyugati szellemű morfológiai irányzatnak hazai kifejlesztése id. Lóczy Lajos nevéhez fűződik. Módszeres kutatásra ösztönöz, tanítványokat nevel, rengeteg termékeny gondolatot szór el szellemi környezetében, a tanulmányozatlan Magyar föld kérdéseinek felderítésében pedig maga jár elől. A völgyképződés általános feltételei csak úgy érdeklik, mint a Magyar medence folyóhálózatának kialakulása (8.). A szigorú értelemben vett terraszmorfológiai kutatásoknak is ő az elindítója és egyúttal hosszú időn át legeredményesebb művelője is a nyugatmagyarországi kavicsejtők és terraszkok (9.), a Maros törmelékkúpjának (10.) tanulmányozásával. Figyelme a keletmagyarországi vulkanikus vonulat szerint vulkanikus elgátolás következtében antecedens módon kialakult völgyszakaszainak magyarázatára éppen úgy kiterjed (11.), mint ahogyan magyarázatot igyekezett találni a Dél-Dunántúl merevfutású völgyekre (9.), vagy a jégkorszak kérdései kapcsán az Alföld pleisztocén vízrajzi viszonyaira (12.). Ilyen irányú kutatásainak eredményeit harminc-negyven esztendő távlatából ma már sok tekintetben meghaladottaknak kell tekintenünk; nagy érdemét nem is ezekben kell keresnünk, hanem tanításában, munkájának módszerében, egyszerűen abban, hogy a tudományos magyar morfológia megteremtését lehetővé tette.

Természettudományos, oknyomozó gondolkodásra nevelt tanítványai előtt a munkalehetőségnek számtalan rétege nyílt meg. Megmutatta, hogy a hazai föld fejlődéstörténetét nagy vonásokban már ismerte a 900-as évek elejének magyar geológiája, de a Magyar föld felszíni formái, az egész formakincs még megfejthetetlen hieroglifekként bénítják meg a hazai föld megismerésére és megismertetésére vonatkozó törekvéseket.

Tanítványainak seregéből már korán magasra kiemelkedett Cholnoky Jenő. Id. Lóczy volt a tudományos magyar morfológia alapvetője, Cholnoky a Davis-féle iskola szellemének magyar földre plántálásával a magyar morfológiai tudomány kiépítője lett. Nincs

a Magyar földnek olyan alaktani problémája, amelyre Cholnoky magyarázatot nem adott, vagy magyarázatot adni meg nem kísérelt volna. Geomorfológiai munkásságában a folyóvizek mechanizmusának, felszínalakító működésének igen előkelő szerep jutott. A folyóvizek szakaszjellegéről írt tanulmányai, a folyók munkaképességének és az általuk elvégzendő munkának, a törmelék elszállításának összehasonlító vizsgálatából leszárt, a folyók mechanizmusát új megvilágításba helyező kutatási eredményei a geomorfológiai irodalom közkincsévé váltak már, most azonban elsősorban bennünket terraszmorfológiai vizsgálatai érdekelnek.

Folyami terraszokról a Magyar medencében, mint már említettük, igen régóta voltak ismereteink, de ezeknek a terraszoknak a számára, keletkezésére vonatkozó módszeres vizsgálatokat a folyók szakaszjellegének tanulmányozásával kapcsolatban Cholnoky kezdte meg elsőnek.

Munkaterülete az Erdélyi medence volt. Itt is elsősorban a Szamos völgyében, Kolozsvár környékén folytatott terraszmorfológiai tanulmányokat. Eltekintve attól, hogy ugyanazon folyónak más és más (hegy- és medencevidéki) szakaszai, amint erre több példánk van, a kérdéses folyószakaszok tektonikai különbözősége szerint más és más képet mutathatnak terraszmorfológiai szempontból, következésképpen megbízható végeredmények szerzése céljából ajánlatos a folyóvölgyeket *egész hosszukban* tanulmányozni, az Erdélyi medence belsejének folyószakaszai más okokból sem alkalmasak az egész folyóvölgyhossz morfológiai fejlődéstörténetének kiderítésére. Először is figyelembe kell vennünk, hogy az Erdélyi medence agyagrétegeinek jégkori talajfolyásos, majd jelenkori suvadásos jelenségei miatt egyes terraszok (különösen a pliocén és ópleisztocén terraszok) nagyfokú elrombolódásával kell számolnunk. Másodszor: úgy látszik, hogy a külső hegykeretnek ma is tartó emelkedése és a medence süllyedése vezet olyan jelenségre, amit a Felső Maros völgyében alkalmam volt megfigyelni, hogy t. i. a gyergyóremete—ratosnyai szakaszon, a Maros felső áttörése mentén szabályosan megvan mind a három pleisztocén terrasz, de már Ratosnya és Déda között a II. sz. (újpleisztocén) terrasz erősen alacsonyodni kezd, végül el is tűnik, mert a hegyvidékből kilépő Maros még ma is alsószakaszjellegű, feltölt és a jelenkori ártéren kívül tájképformáló jelentőséggel csak közép- (III. sz.) és ópleisztocén (IV. sz.) terraszja jelentkezik a völgyében, az Erdélyi medencének ezen a szakaszán. Ilyenféle jelenség Kéz szerint a Nagy Szamos medencerészi szakaszán is megfigyelhető Bethlen és Dés környékén. Csak az említett körülmények lehetnek okai, hogy Cholnoky Kolozsvár környékén csak két Szamos-terraszt mutatott ki, a 15 m-es, általa újpleisztocénnek vett „városi terraszt” (amelyik valószínűleg a Szamos III. sz.. tehát középpleisztocén terrasz) és az 50 m körüli „fellegvári terraszt” (a terrasz a kolozsvári Fellegvárról kapta nevét).

Másik terraszmorfológiai munkaterülete Budapest környékén

a Duna völgye volt. Megint olyan völgyszakasz, amelyben a hegyvidékről kilépő és süllyedő medencébe érkező folyó mechanizmusában az eróziót (terraszképződés) fokozatosan a törmelékfelhalmozódás váltja fel: a Pesti síkság megrongyolt terraszmezői rendre belesimulnak a süllyedő Alföld feltöltődő felszínébe. A jelenkori ártéren kívül más terraszt itt, mint a 7—10 m magas újpleisztocén és az 50 m magas ópleisztocén, nincs. A középpleisztocén 30 méteres terraszt csak feljebb, északabbra van meg, de itt csalóka löszkőtegek emelik meg a fellelgyári terraszképhez hasonló magasságra, kézenfekvő tehát Cholnoky megállapítása: a Szamoshoz hasonlóan a Dunának is két pleisztocén terrasza van s ez nem is lehet más-ként, hiszen a Duna az ország vízrajzi vezértengelye, a többi folyók hozzá alkalmazkodnak. Cholnoky kimondja tehát, hogy a magyarországi folyóknak általában, valamennyinek, két pleisztocén terraszos völgye van (13., 14., 15.). Harmadik terrasznak vette a pliocén völgyfeneket. A terraszkövek kivésését, tehát folyóink pliocén és pleisztocénkori ismételt szakaszjellegváltzásait tektonikus okokra gondolta visszavezethetőnek. A terraszkövek közül a legmagasabbat felsőpliocénnek, a fellelgyári (ópleisztocén) terraszt felkavicsolását preglaciálisnak vette, kivésését az első glaciális maximum idejére, a városi terraszt felkavicsolását az interglaciális idő végére és a második (szerinte utolsó) jégkorszakra, kivésését a poszt-glaciális korbához helyezte (I. Morfológia, VIII. fejezet 47. l.), de meg-gondolását paleontológiai, morfológiai és archeológiai érvekkel nem indokolta meg.

Igen értékesek Cholnokynak a keletalföldi törmelékkúpok fejlődésére vonatkozó tanulmányai. Vizsgálatait és eredményeit szintén Morfológia c. könyvében tette közzé. Szerinte a Maros és a Körösök törmelékkúpjai az Alföld pleisztocénkori szakaszos süllyedése következményeként el vannak törve, az idősebb törmelékkúpokban helyezkednek el a fiatalabbak, vagyis a terraszkövek, mint Cholnoky mondja, fűggenek az Alföld felszíne felett.

Ilyen természetű vizsgálatokat — ezek különösen az Alföld pleisztocén tektonikai ismeretéhez szolgáltatnának értékes adatokat — ki kellene terjesztetni az Alföld északi és északkeleti peremére is, tanulmányozni kellene a Zagyva, a Sajó, a Hernád, a Tisza és a Szamos nyílását is, mert igen értékes adatokat szolgáltatnának az alföldperemi törmelékkúp felszínének genetikájára vonatkozóan és az adatokat fel lehetne használni az éghajlati és tektonikus terraszmélet hívei között folyó vita megnyugtató megoldásában is.

Mikor Cholnoky 1910-ben az Alföld felszínének kialakulásáról írt tanulmányában (13.) most ismertetett terraszmorfológiai kutatás-eredményeit először foglalta rendszerbe, a későbbi morfológiai tanulmányok hálás és fontos eredményekkel kecsegtető feladatául tűzte ki a felvidéki és az általa tanulmányozott erdélyi folyók „városi terraszáinak” és az Alföld újpleisztocén felszínarabjainak, valamint a „fellelgyári terraszkövek” és általa ópleisztocén, eredeti felszínnek nevezett, magasbb alföldi területek, löszplatók kialakulása közötti

kapcsolatok kiderítését. Tehát, jöllehet a kérdést nyitva hagyta, maga az előbb említett dolgozatában mégis annak a véleményének adott kifejezést, hogy a Duna ópleisztocén (fellegvári) terrassa belefut az Alföld szerinte eredeti, ópleisztocén felszínébe és ez az ópleisztocén löszfelszín eredetileg egységes takaró volt; csak később darabolták fel az alföldi folyók.

Ez a munkahipotézis, részint szerzője terrasz-morfológiai tanulmányaiból következtetve, részint id. Lóczy Lajosnak a Magyar medence pleisztocénkori fizikai földrajzi viszonyait a Tarim medence jelenlegi állapotával összehasonlító és egyezőnek gondolt véleményén nyugodva, szerzőjének nagy tudományos tekintélye következtében elég hosszú időre lelassította a magyar geográfusok terrasz-morfológiai kutatásainak ütemét. A legtöbb magyar geográfus tényként fogadta el; a munkahipotézis dogmává merevedett.

Azonban mégis hallatszottak más hangok is, bel- és külföldön egyaránt. Sóbányi a Kanyapta medence fejlődéstörténetét kutatva, már 1896-ban három pleisztocén terraszszintet vélt kimutathatónak a Hernád völgyében (16.), a folyó alluviuma felett 30 m magasságig, és megemlékezett pleisztocén terraszokról az Alsó Vág völgyében is (17.), Cvijić pedig elsősorban saját megfigyelései alapján, de részben Schafarzíknak későbbi kutatóktól Cvijić felfogásával ellentétesen magyarázott adatai alapján 1908-ban az Alduna szakaszán a pliocén és pleisztocén folyami terraszoknak ugyanolyan sorozatát állapította meg (18.), mint 25 évvel később Kéz Andor a visegrádi Dunaszakaszon (19—20.). Meg kell jegyeznünk, hogy néhány terraszrészlet magasságadatának és a kérdéses terraszrészletek korbeosztásának, kialakulástörténetének helyesbítésével a petronell—prellenkirchen—magyaróvári szakaszon, tehát a Porta occidentalis vidékén, harminc évvel később Szádeczky-Kardoss Elemér (21.) Schaffer és Hassinger (22.) terrasz-kutatásainak helyességét igazolva, igazolta egyben Kéz kutatásaival együtt Cvijić megállapításainak helyességét és időálló voltát is.

A maguk idejében azonban Cvijić és Hassinger eredményeinek is kevés hatása volt a Magyar medence pliocén és pleisztocén vízrajzi viszonyainak tanulmányozására és a későbbi évek folyamán még gyakorta felmerült az Alföld pleisztocénkori lefolyástalanságának feltételezése az aldunai és berzászkai ellenlejtésű pleisztocén terraszok alapján, pedig ezeknek a terraszoknak obszervanciáját másnak, mint a terraszok kivésése *után* bekövetkezett kéregmozgások következményének alig tarthatjuk.

Benn, az ország belsejében Strömpl és Pávai Vajna tanulmányai jártak igen figyelemreméltó eredményekkel.

Strömpl a visegrádi Dunaszoros és a Pesti síkság terraszait — mint maga mondja, a rendelkezésére álló idő rövidsége miatt — csak nagy általánosságban tanulmányozva, Budapest környékén a Dunának négy terraszáról emlékezik meg (23.): 3—5 m magas újholocén, 6—8 m magas óholocén, 10—15 m magas újpleisztocén (városi) és 35—50 m magas ópleisztocén (fellegvári) terraszról.

Részben (a visegrádi szakaszon) Kéz, részben (a Pesti síkságon) ennek a tanulmánynak a szerzője volt kénytelen Strömpl adatait később javítani. Strömpl különválasztotta a visegrádi szoros 10—15 m magas, helyenkint lösszel megemelt újpleisztocén terraszát a Pesti síkság 6—8 m magas terraszától. Korábbi pestkörnyéki terrasztanulmányaim alapján igyekeztem igazolni (24.), hogy ez a két terrasz egy és ugyanazon II. sz., újpleisztocén (városi) terrasz tartozéka, csak a Pesti síkságon már alacsonyabb, mint a visegrádi szorosban, mert fokozatosan lejt az Alföld felszíne felé. Itt már felváltja az eróziót az akkumuláció, tehát a terrasznak szabályszerűen alacsonyodnia is *kell*. Végül sokat elrombolt ebből a terraszról Kelenföld—Kőbánya vonalán magának a Dunának óholocénkori oldaleróziója is. A Duna óholocénkori középszakaszjellegére, kanyarulatfejlesztő, völgyszélesbítő működésére Schafarzik is, Bulla is ismételten rámutatott és megállapítható ez Horusitzky fúrásadataiból is.

Kéz vizsgálatai alapján nem helyeselhetjük a 35 és 50 m-es terraszok összefogását sem egy szintben. Kéz tanulmányainak éppen az a legfontosabb eredménye, hogy a folyó győr—váci szakaszán kimutatta a Duna 30—35 m magas középpleisztocén terraszát. Ezt a terraszt Strömpl 1913-ban még Cholnoky felfogása alapján azonosította Cholnoky 50 m-es fellegvári terraszával.

A szentlőrinci törmelékkúp kavicsát Strömpl még nem tartotta a Duna kavicsának. Szerinte ezeknek a kavicsoknak a lerakódásakor a Duna még a Kisalföld pliocén beltavában (Prinz hipotetikus Csalló tó-ja ez) veszett el. Szádeczky és Kéz vizsgálatai alapján tudjuk, hogy ilyen lefolyástalan pliocén beltó a Kisalföldön nem volt. Az Ősduna ebben az időben már átfolyt a visegrádi szoroson. Kéz ki is mutatta itt a Duna pliocén folyami terraszait (20.). Különben Strömpl a szentlőrinci kavicsra vonatkozó véleményével meglehetősen egyedül állt. Cholnoky már 1910-ben a leghatározottabban mutatott rá a szentlőrinci törmelékkúp dunai eredetére.

Ma is helytálló azonban, amit Strömpl a vác—gödi balparti szakasz terraszairól mond. A szakasz terraszmorfológiai problémáinak nehézségére rámutatva, Strömpl szerint itt a Duna terraszai Sződnél megszűnnek. A terraszok nem szűnnek meg, haladnak dél felé, de valóban olyan bonyolult és zavart kifejlődésben, amely eddig minden terraszkutatónak sok nehézséget és fejtörést okozott anélkül, hogy a szakasz terraszmorfológiai problémái megnyugtató megoldást nyertek volna.

Egy lépéssel még jobban megközelítette a jelenlegi felfogást Strömpl nyitravölgyi terraszvizsgálataival (25.). A Nyitra alsó völgyszakaszán, tehát a kisalföldi neogén öblözetben végzett kutatásai alapján a folyó négy terraszát állapította meg: a 3—6 m magas óholocén, a 20—30 m magas felsőpleisztocén (városi terraszának is nevezi Strömpl) és az 50—70 m magas ópleisztocén (fellegvári) terraszt. Megemlékezik a folyó völgyében egy pliocén terrasz nyomairól is. Strömpl itt teljesen jó nyomon járt, de adatai kiérté-

kelésében tévedett, amikor nem vette figyelembe, hogy olyan folyószakaszról van szó, amelyen a terraszoknak a kisalföldi erózióbázis felé már alacsonyodniuk kell, mert közel van a torkolati szakasz; itt pedig a Kisalföld pleisztocén süllyedése miatt a folyó eróziós tevékenységét már fokozatosan felváltja a felhalmozódás (alsószakaszjelleg, völgyfeltöltődés). Ilyen alapon tett különbséget új- és óholocén terrasz között, vonta össze a 20 és 30 m-es terraszt egy szintbe, nem ismerve fel a középpleisztocén terraszt és nyitrai eredményeit az Olt, Küküllő, Sajó és Maros völgyében tett megfigyeléseivel összevetve mondja ki, hogy úgy látszik, a magyarországi folyóvölgyeket Cholnoky két pleisztocén terraszos elméletével ellentétben hármass terraszrendszer kíséri: a 3—6 m-es óholocén, a 10—20 m-es felsőpleisztocén (városi) és a 30—60 m-es ópleisztocén (fellegvári) terraszok rendszere. Észrevéve azonban a különbséget, ami a Nyitra terraszrendszerének magasságadatai és az általa felállított hármass terraszrendszer magasságadatai között van, kijelenti, hogy a Nyitra terraszait nem tudja összhangba hozni az általa felállított magyarországi hármass terraszrendszer elméletével.

Strömpl adatait, mivel megfigyelései helyesek, ma már megfelelően ki tudjuk értékelni, vizsgálatai mégsem hatottak szélesebb körben, mint ahogyan hasztalan hangzott el az a megjegyzése is, hogy a lösznek és változatainak regionális elterjedése a terraszok szintezését és összeegyeztetését nagyon megkönnyítené. Ilyen vizsgálatokra csak húsz év múlva került sor. Ekkor Strömpltől függetlenül kezdte meg ennek a tanulmánynak szerzője a lösz- és terraszképződés körülményeinek tér- és időbeli párhuzamosítására vonatkozó vizsgálatait (26.).

Strömpl eredményeihez hasonlóan Pávai Vajna marosvölgyi kutatásai sem keltettek a magyar morfológusok körében nagyobb érdeklődést. Pávai Vajna 1914-ben a Maros zám—lippii szakaszának fejlődéstörténetét vizsgálva (27.) a folyónak négy terraszát írta le: 10, 20, 40 és 60 m magasat. A 10 m-es óholocénnak nevezte el, a 20 m-es Cholnoky városi terraszával, a 40 m-es összefoglalva a 60 m-essel Cholnoky fellegvári terraszával azonosította. Már most meg kell mondanunk, hogy terraszainak magasságadatai teljesen megegyeznek az általam tanulmányozott Felső Maros völgy terraszainak magasságadataival. Pávai Vajna eredményeinek helyességéből keveset von csak le, hogy a terraszok korbeosztásával ma már nem értünk egyet minden tekintetben. A 10 m-es terrasz felkavicsolódását mi még a pleisztocénba, az utolsó jégkorszakba helyezzük és kivésését vesszük poszt-glaciálisnak. A 20 m-es terrasz (ez a Maros völgyében igen jellegzetes, erőteljes kifejlődésű) lenne Pávai Vajna szerint azonos Cholnoky „városi terraszával”. Már előbb Cholnoky terrasz-morfológiai tanulmányaival kapcsolatban rámutattam, hogy ezt a terraszt Cholnoky tévesen azonosította a Duna újpleisztocén terraszával. Ezt a terraszt Kéz is, ennek a tanulmánynak a szerzője is, középpleisztocén korinak tartja. Hogy a Cholnoky fellegvári terra-

szával azonosnak vett 40—60 m magas terraszok ugyanannak az ópleisztocén völgyfenéknek a maradványai lennének a Maros zám—lippai szakaszán, ez Pávai Vajna tanulmányából nem tűnik ki bizonyítottnak. A két, elég nagy szintkülönbséget mutató érték (40 és 60 m) lehet talán méréshiba eredménye is, de az is lehetséges, hogy a 60 m-es terrasz lösszel és vályoggal megemelt szint, viszont a 40-es terrasz esetleg megbolygatott, lepusztult szint. Mindenesetre meg kell említenünk, hogy Sawicki Pávai Vajna előtt négy évvel a Hegyes-Drócsa aljában az ópleisztocén terrasz magasságát 50 m-ben állapítja meg (28), én pedig a Felső Maros völgyében az ópleisztocén terrasz magasságát több mérés alapján a folyó 0 pontja felett 48—55 m-nek találtam.

Pleisztocénnél idősebb terraszokról Pávai Vajna nem emlékezik meg. Ilyenokről Sawicki tesz említést még 1910-ben (28.). Szerinte a Maros völgyében, a Hegyes-Drócsa aljában — mint ő mondja — az eróziónak öt fekvése, vagyis öt terrasz állapítható meg: 3 m-es óholocén, 25—50 m-es ódiluvialis, 80 m-es felsőpliocén, 120 m-es alsópliocén és 170 m-es pontusi. A három méteres óholocén terrasz vagy a jelenlegi ártéri terrasz egyik magasabb fokozata, mert arra már több ízben rámutattam, hogy egyes hegyvidéki folyószakaszokon elég gyakori jelenség az ártéri terrasz megkettőződése, vagy pedig az újpleisztocén terrasz egyik alacsonyabb fokozata. A 25—50 m-es terraszok összevonását ódiluvialis terraszok neve alatt helytelennek kell tartanunk. Itt a középpleisztocén (20—25 m-es) és ópleisztocén (48—55 m-es) terraszokról van szó. Sawicki 80 méteres felsőpliocén terraszát a Felső Maros völgyében én is megtaláltam és megvannak a nyomai Sawicki 120 méter magas alsópliocén terraszának is. Ennek kora azonban semmi esetre sem lehet alsópliocén. Sokkal valószínűbb a kortani egyezése Hassinger, Cvijić, Szádeczky és Kéz második pliocén Dunaterraszával; ennek kora, az említett tanulmányozók szerint még felsőpliocén. Sawicki 170 méteres pontusi terraszja problematikus. Ha pontusi, akkor nem Maros-terrasz, hanem a pannoniai beltenger alföldi és erdélyi részét összekötő tengerszoros parti színölje, ha pedig későbbi vizsgálatok során folyami terrasznak bizonyulna, nem lehet parti színöl és így kora sem lehet pontusi, hanem valamiféle pliocén terraszja lesz ez az Ősmarosnak. Csak mint hipotézist említem meg, hogy Gaál, Pávai Vajna és Sawicki vizsgálatai nyomán olyan következtetésekre juthatunk, hogy a Maros zám—lippai szorosa olyanféle alföldi és délerdélyi fluviolakusztikus vízrendszer összekötője lehetett a középpliocénban, mint amilyen hidrográfiai rendszer jellemezte ugyancsak a középpliocénban Szádeczky-Kardoss megállapításai szerint a Dunántúlt (21).

Sawicki magyarországi morfológiai kutatáseredményei közül érdeklődésünkre tarthatnak számot a Radnai havasok és a Máramarosi Kárpátok eljegesedésére vonatkozó fejtegetései és magyarázatai is (29.). Bár hangsúlyozza, hogy az Alpok és a Kárpátok más vidékeinek eljegesedésével nem akarja az ÉK-i Kárpátok eljegese-

désviz viszonyait párhuzamosítani, annál csodálatosabb, hogy a Máramarosi medence terraszait kapcsolatba hozva az utolsó jégkor eljegesedésviz viszonyaival, a dolgozatában egyszer már újpleisztocén-nak nevezett 5—15 m-es és ópleisztocén-nak nevezett 25—40 m-es terraszt állapítva meg, mindkét terraszt utolsó jégkorinak veszi és mégis az alpi elővidék Niedere- és Hochterrasse-jával véli azonosíthatónak. Kéz és Bulla máramarosi terrasz kutatásainak eredményei alapján Sawicki felfogását el kell vetnünk. Nemcsak a terraszok besosztása helytelen, de súlyos hibát követett el Sawicki azzal is, hogy a legkülönbözőbb fajta és magasságú terraszokat foglalta össze egy-egy terraszrendszerbe, az újpleisztocént a középpleisztocénnal, a középpleisztocént az ópleisztocénnal, hasonlóan a zámlippi terraszok magyarázatához.

Más irányú tanulmányokkal kapcsolatban tett, néhány mellékes megjegyzéstől eltekintve a világháború idején és a huszas években csend állott be a hegykeretétől megfosztott csonka ország terrasz morfológiai kutatása terén. Jelent meg néhány dolgozat korábbi morfológiai vizsgálatok eredményeinek közléseként, de ezek a dolgozatok a Magyar medence terrasz morfológiai kérdéseinek megoldását nem sokkal vitték előre. Fodornak a Szörénység vízrajzi viszonyairól nagy szorgalommal és irodalmi felkészültséggel megírt, de kevés autopszián alapuló dolgozata nagyon keveset mond a kérdéses terület völgy- és vízhálózatának kialakulásáról, fejlődéstörténetéről, a folyók mechanizmusáról és terraszairól (30.). Cholnoky erdélyi kutatás eredményeit röviden felújítva ismét a magyarországi folyóvölgyek két terraszos voltát hangsúlyozza és ugyanezt a véleményét hangoztatja 1928-ban megjelent, Alföldünk morfológiai problémái c. dolgozatában is, meg ugyan-ebben az évben megjelent Magyarország földrajza c. tankönyvében is (31—32.). Kerekes Zoltán Cholnoky nyomán az Alsójárai medencéből csak két pleisztocén terraszt ír le (33.), végül Prinz közöl térképtanulmányok alapján írt teoretizáló cikket Magyarország északkeleti részének folyóhálózatsűrűségéről (34.).

Ebben az időben egyedül Schafarzik dolgozata kiemelkedő fontosságú (35.). Ebben a budapesti Duna paleohidrografiájáról szóló dolgozatában Schafarzik, a jelenkori árteret nem számítva, a pesti Dunának három terraszát írja le és igyekszik magyarázatot találni a terraszok korára és eredetére is. A terraszok szerinte: a levantei törmelékkúp elrombolt darabjai (szentlőrinci kavics), az 50 m-es ópleisztocén (fellegvári) terraszt és az óholocén (városi) terraszt. Vác és Nógrádverőce között említést tesz az ópleisztocén szintnél jóval alacsonyabb, de még mindig elég tekintélyes magasságú pleisztocén Dunateraszokról, de feltárást és leírást róluk nem közöl, jöllehet magát ezt a magasabb terraszszintet a dolgozatában közölt térképvázlaton „fiatalabb pleisztocén kavics és homok” néven Újpest, Sződ, Vecsés és Gyál tájékán széles övezetben tünteti fel. Ebbe a gyanús szintbe sorozza a cinkotai Beniczky-féle kavicsbánya mediterrán kavicsára települt pleisztocén zsákoskavi-

csot is, megemlítve, hogy ez a kavics a kiscelli párkánysík kaviccsánál és a rákosszentmihályi ópleisztocén kavicsnál *alacsonyabban* települt, de ugyanakkor még jelzésben is megkülönbözteti a Budapest környéki legfiatalabb pleisztocén kavicsoktól. Schafarzik leírásából tehát világosan kitűnik, hogy ez a gyanús kavicsszint nem ópleisztocén terrasz, viszont újpleisztocén terrasz sem lehet. Vele bővebben Schafarzik óta senki sem foglalkozott. Lehetséges, hogy ez a Duna középpleisztocén közbülső terrasz, de az is lehetséges, hogy futóhomokkal és lösszel megemelt újpleisztocén terrasz. A probléma megoldhatósága itt, a Vác környéki Dunaszakaszon fúrásokat és a szintek pontos bemérését követelné meg. Érdekes megemlítenünk, hogy ez a gyanús terraszszint Schafarzik—Vendl 1929-ben megjelent könyvébe (36.) Schafarzik régi jelzésével, de már mint ópleisztocén terrasz került be.

A terraszok koráról és kialakulásáról Schafarzik úgy nyilatkozott, hogy a pestkörnyéki levantei és ópleisztocén terraszok kavicsai az alsószakaszjellegű Duna feltöltő tevékenységének tanubizonyosságai. Szerinte az ópleisztocén feltöltődés (Schafarzik monoglacialis felfogásának megfelelően) időben az alpi eljegesedés maximumával egyezik. A feltöltés után eróziós periódus következett. A Duna — egyes középpleisztocén terraszok kivételével, mondja Schafarzik (tehát megint említést tesz az előbb már megbeszélt gyanús szintekről) — elrombolja korábbi levantei és pleisztocén kavicstelepeit. Az óholocén időben a Budai hegység tövében találjuk a Dunát, Schafarzik ebben az időben völgyszélesbítést tételez fel. Hatalmas kanyarulatokkal mozog — mondja — a folyó dél felé és ekkor létesíti 107—108 m magas óbudai, 103—109 m magas pesti és 104—108 m magas lágymányosi és kelenföldi (városi) terraszát.

Mivel erről a terraszmagyarázatról később még a magyarországi folyóteraszok korának és kialakulásának körülményeivel kapcsolatban úgyis meg kell emlékeznünk, most csak annyit jegyzünk meg róla, hogy egyes részleteitől eltekintve mai felfogásunkkal már nem egyezik meg. Annyi azonban bizonyos, hogy Schafarzik pontos megfigyelései és gondolatokban gazdag fejtegetései igen nagy hasznunkra voltak dunavölgyi morfológiai tanulmányaink folyamán.

A huszas években és a harmincas évek elején serény lendülettel folytatták az elorzott Felvidéken terraszmorfológiai kutatásaikat a rövidéletű cseh-tót állam morfológusai. Vizsgálataik az Északnyugati és az Északkeleti Felvidék folyóvölgyeire egyaránt kiterjedtek. Šauer négy dolgozatában a Máramarosi medence, továbbá a Latorca és az Uîg terraszait dolgozta fel (37., 38., 39., 40.), Hromádka hernádvölgyi (41.), Král borsavölgyi (42.) és Vitásek felsővölgyi terraszmorfológiai tanulmányairól számolt be (43.).

Šauer megfigyeléseit és eredményeit 1940. évi máramarosi terrasztanulmányaik során Kéz Andor és Bulla Béla ellenőrizték

és értékelték ki. Šauer meglehetősen felületességgel dolgozott. Adatai hiányosak és gyakorta megbízhatatlanok. Nem vette figyelembe a terraszok esését a Máramarosi medence kijárója, a huszti kapu felé, ezért különböző korú pleisztocén terraszokat foglalt össze egy-egy szintbe és nem követte gonddal végig az egyes szintekhez tartozó, különböző terraszrészleteket sem. Nem érthetünk egyet — erről lesz még szó — a terraszok keletkezését magyarázó elméletével sem. Dolgozatai mégis figyelemreméltóak, mert a legnagyobb határozottsággal mutat rá az Északkeleti Felvidék folyóinak *három* pleisztocén terraszára. Ezek magasságát a Felső Tisza, a Tarac, a Talabor, a Latorca és az Ung völgyében 10, 25—30 és 55—60 m-nek veszi. A 10 m-es szerinte újpleisztocén, a 25—30 m-es közép-pleisztocén és az 55—60 m-es ópleisztocén kori. Sem az óalluvális terraszról, sem pedig a kétségtelenül meglevő pliocén terraszokról nem emlékezik meg.

Král borsavavölgyi tanulmányai Šaueréhez hasonló eredménnyel jártak. Három pleisztocén terraszt mutat ki. Magasságuk 10, 25 és 60 m. A pleisztocénnál idősebb terraszokról ő sem tesz említést.

Hromadka a Hernádvölgy Sároskőszeg—Kassa közti szakaszának morfológiáját dolgozta fel. Az alluvialis terraszt (jelenkori ártér) nem számítva négy terraszt ír le. Az első az alluvium felett 4—5, a második 10, a harmadik 20, a negyedik 30 m magas. Megemlíti, hogy már Sóbányi is három pleisztocén terraszt tételez fel a Kanyapta medencében. A legmagasabb, 30 m-es terraszt a Hernád legidősebb (első jégkori) pleisztocén terraszának gondolja. Pliocén terraszokról nem tesz említést.

A legmegbízhatóbbnak Vitásek felsővágvölgyi adatai látszanak. A Fehér és Fekete Vág völgyének, a Liptói, a Túróci medencének és a Vág Sztreccsény—Zsolna közti szakaszának gondos tanulmányozása és terraszmorfológiai felvétele alapján a Vág völgyének összesen kilenc terraszt különbözteti meg: a 4—10 m, a 15—30 m, a 45—55 m, a 65—80 m, a 85—100 m, a 110—122 m, a 130—140 m, a 160—175 m és a 200 m magasat. Véleménye szerint a 4—10 m, a 15—30 m és a 40—55 m magas terraszok jégkori eredetű fluvio-glaciális terraszok. Mivel a Vitásektől tanulmányozott folyószakasz igen bonyolult tektonikájú területeket szel, valószínű — ez leírásából kitetszik —, hogy a különböző magasságú terraszszintek összevonása egy-egy terrasz rendszerébe nem volt mindig kifogástalanul elvégezhető, mégis Vitásek eredményei nagyon fontosak két szempontból is: kétségtelenül és világosan mutat ki három pleisztocén terraszt és a pleisztocén terraszok felett megállapított hat idősebb folyami terraszszintje világosan mutatja, hogy a Felső Vág egyike a Magyar medence legrégebbi eróziós völgyeinek. Mint Prinz is feltételezi, régi harmadkori *multra* tekint vissza.

Bent, a csonka országban a terrasz kutatások újabb megindulására az újabb németországi glaciális és periglaciális vizsgálatok

szép eredményei adták meg az ösztönzést. Elérkezettnek látszott az idő, hogy fényt derítsünk a Magyar medence eddig ismeretlen pleisztocén korszakának kérdéssorozatára és ennek kapcsán a morfológia és a rokontudományok szolgáltatva eredmények összevetésére és összehangolására. Ennek a tanulmánynak a szerzője már 1934-ben a Magyar medencét pleisztocén képződményei és formakincse alapján az északeurópai eljegesedett terület *periglaciális övezetébe* sorozta és több tanulmányban igyekezett feldolgozni a magyar föld periglaciális képződményeit és formakincsét. Sor került a jégkorszaki lösz képződésének problémájára, megvitatásra került a jégkorszaki és interglaciális éghajlatnak folyóink mechanizmusára gyakorolt hatása, ekkor történt először éghajlati eredetű terraszok feltételezése a Magyar medencében (26.), megindultak a magyarországi löszök és folyóteraszok képződéskörülményeinek tér- és időbeli párhuzamosítására vonatkozó vizsgálatok (26., 44.), periglaciális váztalajok bukkantak elő hazai folyóink terraszainak kavicsmezejében (45., 46.), ennek a tanulmánynak a szerzője hazai példákkal mutatta ki a jégkori talajfolyások nagy tömegszállító és felszínnivelláló jelentőségét (47., 48.) és megindultak a terrasz kutatások is.

Tervbe vettük minden magyar táj lehetőleg minél több folyójának terraszmorfológiai tanulmányozását, hogy a nyert eredmények alapján most már véglegesen világosság derüljön folyóink harmadkorvégi és negyedkori fejlődéstörténetére. A munkát Kéz Andorral közösen indítottuk meg. Eddig feldolgozásra került a Duna, a Felső Tisza, a Tarac, a Talabor, a Nagyg, a Nagy Szamos és a Felső Maros. Munkánkat Cholnoky Jenő egyetemi tanár úr és ifj. Lóczy Lajos egyet. tanár úr, a M. Kir. Földtani Intézet igazgatója messzemenő előzékenységgel támogatta. Ezért erről a helyről is hálás köszönet illeti őket.

Terraszvizsgálataink eredményeit kiegészítik és az ország nyugati része folyóvölgyeinek pliocénvégi és negyedkori fejlődéstörténetét világítják meg Szádeczky-Kardoss Elemérnek a nyugat-magyarországi kavicslejtőkön, terraszmezőkön és a Kisalföld déli felében folytatott vizsgálatai (Rába, Zala, Répce, Gyöngyös, Ikva, Lajta, Marcal völgye), végül becses adatokat szolgáltatott Kerekesnek az Eger és a Tárkány völgyében, Láng Sándornak a Pomázi patak völgyében és Pejának az Ipoly Nógrádi medencéjében folytatott terraszmorfológiai kutatásai.

A Duna győr—budapesti szakaszát a Vác—Budapest balparti szakasz kivételével Kéz Andor (19., 20., 49.), budapest—mohácsi szakaszát pedig Bulla Béla dolgozta fel (24., 50.). Megfigyeléseiket kiegészítik Szádeczky-Kardossnak a Duna kisalföldi szakaszán végzett tanulmányai. A három kutató vizsgálatai alapján a magyarországi Duna pliocén és pleisztocén terraszairól a következő, rövid összefoglaló képet rajzolhatjuk meg. A terraszok a folyó völgyében a holocéntól kezdve a középpliocénig nagyjából hézagatlan sorrendben következnek. Hiánytalan kifejlődésűek a dévényi kapu-

ban, a visegrádi szorosban és az Alduna mellékén (a Vaskapuban), ellenben a Kisalföldön és az Alföldön az óalluviális terrasz és az újpleisztocén terrasz néhány roncsa kivételével hiányoznak, mert, mint erre Szádeczky is, Bulla is a legnagyobb határozottsággal mutat rá, ezekben a pleisztocén korban süllyedő medencékben a folyók eróziós tevékenységét (terraszképződés) a feltöltés váltotta fel. Itt, a medencékben a pleisztocén folyami lerakódások normális sztratigráfiai rétegsort hoztak létre.

A terraszok száma bizonyítottan hat, esetleg hét. Az I. sz. terrasz a 3—6 m magas óalluviális, a II. sz. a 8—16 m magas újpleisztocén (ezt nevezte Cholnoky a Duna völgyében „városi terrasznak”), a III. sz. a 27—35 m magas középpleisztocén, a IV. sz. az 55—60 m magas ópleisztocén (Cholnoky „fellegvári terrasznak” nevezte), az V. sz. a 80—115 m magas felsőpliocén terrasz. Ezekhez járul még a Bécsi medencében, a visegrádi szorosban és a Vaskapuban két, gyaníthatóan pliocén terraszszint; ezek csak roncokban vannak meg és eredetükről nincsenek egy véleményen a kutatók. Ez a két szint a Hassinger által levantei abráziós terraszoknak nevezett 150—160 m magas és pontusi abráziós terraszoknak nevezett 200—210 m magas szint. Ezeket a terraszokat a Vaskapuban már Cvijić is leírta a pliocén Duna hajdani völgyfenekének maradványaiként és ilyen szintekről Kéz is megemlékezik röviden a visegrádi szorosban. Szádeczky Cvijić felfogását támogatja, amikor kavicsanalízisei alapján ezeket az idősebb, felső-, vagy középpliocén szinteket is a Duna terraszai közé sorozza. Ezek a terraszvizsgálatok és eredmények egyúttal azt is igazolják, hogy a Magyar medence vízrajzi vezértengelyének, a *Dunának kezdetei a középpliocén időkig nyúlnak vissza.*

Mindezeket az itt leírt terraszokat és kavicsszinteket, de különösen a Duna terraszaival korban egyező pliocén és pleisztocén kavicstakarókat találta meg Szádeczky Nyugat-Magyarországon és a Kisalföld déli öblében az id. Lóczy vizsgálatai óta minden kutatónak annyi fejtörést okozott nyugatmagyarországi kavicstelepekben, a Zala, a Marcal, a Rába, a Gyöngyös, a Rábca és az Ikva pliocén és pleisztocén terraszaiban és kavicslepleiben (21.).

A Duna és a nyugatmagyarországi folyók völgyében nyert ismeretekkel megegyező eredményekkel járt a felvidéki, kárpátalji és erdélyi folyók terraszmorfológiai tanulmányozása is.

Kárpátalján a megfigyelések a Felső Tisza völgyére Husztig, a Tarac, a Talabor és a Nagyág völgyhosszára terjedtek ki. Sauer téves megfigyeléseit korrigálva Kéz és Bulla (51., 52.) az említett folyók völgyeiben egy óalluviális, három pleisztocén és egy, ill. két pliocén folyami terraszt mutattak ki. Hogy a terraszok elnevezését illetőleg később kétségek ne merülhessenek fel, a terraszokat I.-től felfelé (ez a jelenkori ártér jele) római számokkal jelölték és a római szám mellé korjelző jelölést írnak.

A Felső Tisza I. számú (óalluviális) terrasza 2—3 m, II. sz. (újpleisztocén) terrasza 3—6 m, III. sz. (középpleisztocén) terra-

sza 12—14 m, IV. sz. (ópleisztocén) terrassa 45—50 m, V. sz. (felsőpliocén) terrassa 75—80 m, VI. sz. (felsőpliocén) terrassa 120—150 m magas a folyó szintje felett. A terraszok hézagtalan kifejlődésben követhetők Técsőig. Técsőtől kezdve a huszti kapuvidék pleisztocén öblözete felé haladva a terraszok fokozatosan lealacsonyodnak és a pliocén terraszok kivételével, amelyek átszolgálnak a huszti kapuba is (itt az V. sz. 33—40 m magas), rendre belesímulnak az alluviumba, jelezve, hogy a pleisztocén medence felé közeledve szabályszerűen váltja fel a folyó eróziós tevékenységét a felhalmozódás.

A Taracnak 1·5—2 m magas I. sz., 4—6 m magas II. sz. (újpleisztocén), 11—15 m magas III. sz. (középpleisztocén), 40—50 m magas IV. sz. (ópleisztocén), 70—80 m magas V. sz. (felsőpliocén) és 118—150 m magas VI. sz. (felsőpliocén) terraszai vannak. A Talabor völgyében a hat terrasz átlagos magassága: I. sz. 1·5—3 m, II. sz. 4—8 m, III. sz. 9—17 m, IV. sz. 30—48 m, V. sz. 50—77 m, VI. sz. 90—120 m. A terraszok esése a Máramarosi medence felé közeledve (ezt a számadatok is mutatják) elég gyors. Hasonló a helyzet a Nagyág völgyében is. I. sz. (óalluviális) terrassa 1—3 m, II. sz. (újpleisztocén) terrassa 4—9 m, III. sz. (középpleisztocén) terrassa a folyó felső szakaszán 20—25 m, középső szakaszán 10—17 m, alsó szakaszán 1—6 m, IV. sz. (ópleisztocén) terrassa a folyó felső szakaszán 55—60 m, középső szakaszán 30—46 m, alsó szakaszán 15—25 m, V. sz. (felsőpliocén) terrassa és kavicstakarója felső szakaszán 80—90 m, középső szakaszán 55—75 m, alsó szakaszán 30—40 m magas a folyó szintje felett. A folyó középső szakaszán összeolvad az V. sz. terrasszal egy, gyaníthatóan a VI. sz. völgyfenék szintjét jelölő pliocén kavicstakaró.

Bulla talaborvölgyi vizsgálatai a Talabornak pleisztocén tektonikus mozgások okozta, nagyarányú középpleisztocénkori völgy-átváltását, helyesebben bifurkációját is kimutatták (52.).

Az erdélyi folyók Észak-Erdély 1940. évi visszacsatolása után 1941 nyarán kerültek tanulmányozásra. Bulla a Felső Maros, Kéz Andor a Nagy Szamos völgyének terraszait térképezte és tanulmányozta. Vizsgálateredményeik közzététele folyamatban van (53., 54.).

Annyit már most is megjegyezhetünk, hogy a két folyóvölgy ugyanazokat a terraszokat mutatja, mint az előbb ismertetett folyók. Bulla tanulmányai a Felső Maros völgyében forrásától Maroskövesdig terjedtek, tehát a Gyergyói medencét és a maroshévíz—dédai áttörést vizsgálta. Ezen a szakaszon kimutatta a Maros 1—3 m magas I. sz. (óalluviális), 6—9 m magas II. sz. (újpleisztocén), 18—25 m magas III. sz. (középpleisztocén), 48—55 m magas IV. sz. (ópleisztocén) és 85—105 m magas V. sz. (felsőpliocén) terraszát. Idősebb pliocén eróziósszintek (VI. és VII. sz. terraszok?) 120—150 m magasságban sejthetők, de biztos morfológiai támpontunk kevés lenne feltételezésükre.

Bulla terrasadatai a legteljesebb összhangot mutatják Pávai Vajna már korábban ismertetett zám—lippai terraszaival. A különbség mindössze annyi, hogy Pávai Vajna a lipa—zámi szakaszon pliocén terrasokról nem emlékezik meg. Ilyeneket Sawicki mutat ki 80 m magasságban és Bulla vizsgálataihoz hasonlóan megemlékezik 120 m körüli pliocén terrasokról is. A három kutató egyező adataiból kitűnik, hogy a Maros a Dunához hasonlóan, a felsőpliocénban kialakult folyónk. Mindkét áttörése, a maroshévíz—ratosnyai is és a zám—lippai is a Duna dévényi, visegrádi és vaskapui áttöréséhez hasonlóan pliocénkori. Terrasképződményei a jelenkori ártértől kezdve egészen a felsőpliocén terrasokig megszakítás nélküli sorrendben kimutathatók.

A Maros terraszaival és magasságadataival egyeznek meg a Nagy Szamos és a Sebes Körös terrasadatai is. A Nagy Szamos völgyét a folyó eredetétől Désig Kéz Andor tanulmányozta. A terrasok a következők: 0.75—3 m magas I. sz., 3—8 m magas II. sz., 16—25 m magas III. sz., 32—52 m magas IV. sz., 68—75 m magas V. sz. és 90—110 m magas VI. sz. terras.

Kerekes a Sebes Körös középső szakaszán öt terraszt állapított meg. Ezek: a 2—2.5 m magas I. sz., a 6—10 m magas II. sz., a 22—25 m magas III. sz., a 45—65 m magas IV. sz. és a 60—80 m magas V. sz. terras. Kicsit szokatlannak és gyanúsak tűnik fel a IV. sz. terras 65 m és az V. sz. terras 60 m-es magasságadata.

Szintén Kerekes vizsgálatai alapján ismerjük az Egernek és mellékpatakjának, a Tárkánynak terrasait (55.). A terrasok száma négy: 6—10 m magas újpleisztocén (II. sz.), 15—18 m magas középpleisztocén (III. sz.), 40 m magas ópleisztocén (IV. sz.) és 60—85 m magas felsőpliocén (V. sz.) terras. Ezekhez járul még a jelenkori ártér; ezen azonban Kerekes szerint még ma is folyik a feltöltődés. Említést tesz egy, kb. 100 m magas pliocén sziklaterraszról is, ezt azonban pannóniai denudációs szintnek tartja Kerekes és nem folyami eredetű terrasznak.

Végül emlékezzünk meg Láng és Peja vizsgálatairól. Láng (56.) a Pomázi patak völgyében jelölt ki egy óalluviális, három pleisztocén és egy pliocén terraszt 2, 6—8, 15—18, 45 és 80 m magasságban a patak szintje felett. Peja (57.) a Nógrádi medence folyójának, az Ipolynak a terrasait írta le értékes dolgozatában. Tanulmányai szerint az Ipolynak a Nógrádi medencében 2—3 m magas óholocén, 10 m magas újpleisztocén, 30 m körüli középpleisztocén és 60 m körüli ópleisztocén terrasza van. A levantei kavicsszintek szerinte nem az Ipoly terrasai. Az Ipoly jelenlegi völgye Peja szerint a pleisztocén elején kezdett kialakulni. A terrasokat pleisztocén törések háborgatták.

Sorrendben, de nem jelentőségben utoljára kell megemlékeznünk Noszky Jenőnek és Vitális Sándornak a Duna Dunaalmás—Vác közötti szakaszának terrasaira vonatkozó két dolgozatáról (58., 59.). Ez a két dolgozat a M. Kir. Földtani Intézet 1933. évi Jelentéseit tartalmazó kötetben 1940-ben látott napvilágot, tehát a

szerzők 1933. évi vizsgálatai után hét évvel. Vitális még melléke-sen, de nem teljesen helyesen értelmezve azokat, megemlékezik Kéznek erre a Dunaszakasgra vonatkozó terraszvizsgálatairól, Noszky Kéznek 1933-ban megjelent dolgozatáról sem dolgozata szövegében, sem az irodalmi felsorolásban nem tesz említést.

A két dolgozat a Dunára vonatkozó Cholnoky—Schafarzik-féle terraszmagyarázat és elmélet szellemének hű tükrözője. Mivel Kéz fenntartotta magának, hogy erre a két dolgozatra megfelelő helyen és formában válaszoljon, a harmincas és negyvenes évek módszeres terraszmorfológiai kutatásainak eddigi eredményei alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy Noszky és Vitális dolgozatának a Dunaterraszok számára és korára, sőt elnevezéseire vonatkozó adataival sok tekintetben nem érthetünk egyet.

Noszky a visegrádi szorosban csak négy terraszt ismer: a pliocén, az ópleisztocén (fellegvári), az újpleisztocén és óholocén terraszt. Számos, egészen fiatal (pleisztocén) mozgást jelölve ki és tételezve fel, amelyek a terraszokat is érték, az ópleisztocén terraszok szintjébe sorozza be a már Strömpltől és Schafarziktól gyanított, Kéztől pedig kifogástalanul kimutatott 27—35 m-es középleisztocén terraszokat, az újpleisztocén terrasz neve alatt pedig részben a középleisztocén terrasz alacsonyabb fokozatait, részben pedig a városi terrasz magasabb részleteit foglalja össze egyetlen terraszszintbe. A legújabb kutatások alapján legfiatalabb pleisztocén terrasznak vett városi terraszt, nem téve különbséget a terrasz felkavicsolódásának és kivésésének ideje között, Schafarzik után óholocén terrasznak nevezi. A jelenkori ártérről, mint terraszról nem tesz említést.

Vitális Noszky-nál is kevesebb Dunaterraszt ír le a Duna dunalmás—esztergomi szakaszáról. Szerinte a Dunának két pliocén, egy ópleisztocén és egy óholocén terrasz van. A két pliocén terrasz Kéz és Szádeczky két felsőpliocén terraszával egyezik, ópleisztocén terraszok neve alatt a Cholnoky-féle fellegvári és a Kéz-féle középleisztocén terraszokat fogja össze egyetlen terraszszintbe, óholocén (városi) terrasznak a Kéz-féle újpleisztocén terraszt nevezi, holocén terraszról ő sem emlékezik meg. Mindkét szerzőnek a terraszok elnevezésére és korára vonatkozó fejtegetéseire még visszatérünk.

III.

A magyarországi terraszkutatások történeti áttekintése és eredményeik ismertetése után a következőkben a kutatáseredményeket a magyarországi folyami terraszok számára, korára és a terraszképződés okára, vagy okaira vonatkozóan kell kiértékelnünk.

Ami a Dunavölgy kialakulásának kezdeteit illeti, nincs különbség a völgy tanulmányozóinak felfogása között. Az Ósduna ausztriai és magyarországi szakaszának kialakulását Penck, Cvijić, Hassinger, Schaffer, Cholnoky, Szádeczky, Vendl, Kéz, Bulla, Noszky és

Vitális egyaránt a középpliocén utáni időre rögzíti. Ebből az időből való a Dunának két terrasza, az V. és a VI. sz., a visegrádi szorosban, a parndorfi plató magasabb része, a Bécsi medence Höbersdorfer és Laaerberger Terrasse-ja és Cvíjic vaskapui két felsőpliocén terrasza. Nyomok utalnak arra, hogy részletesebb vizsgálatok segítségével még egy pliocén (VII. sz.) terrasz is pontosabban kijelölhető lesz. A pliocén terraszok tanulmányozása és térképezése arra az eredményre vezetett, hogy a pliocén Duna nem mint ma, a Dévényi kapun, hanem a brucki kapun keresztül érkezett a Magyar medencébe.

A pleisztocén korszak elején már a dévényi kapuban találjuk a Dunát. Ebből az időből való Kéz és Bulla elnevezése szerint a folyó IV. sz. (ópleisztocén), vagy Cholnoky elnevezése szerint „fellegvári“ terrasza. Ennek átlagos magassága a folyó szintje felett 48—65 m. Hegyvidéki szakaszokon magasabb, a pleisztocén süllyedt medencék (Kis Alföld, Alföld) felé közeledve fokozatosan lealacsonyodik. A két alföld területén nincs meg ez a terrasz, de elsüllyedve sincsen, hanem amint Szádeczky-Kardoss (21.), Scherf (60.) és Bulla (24.) tanulmányai igazolják, a pleisztocénban süllyedt alföldek területén sem az ópleisztocénban, sem a közép-pleisztocénban nem volt terraszképződés, nem volt völgye sem a Dunának, hanem alsószakaszjelleggel folyva, ágakra bomolva töltögette a lassan süllyedő térszint; tehát a medencéken kívüli pleisztocén terraszképződést felváltotta a Kis Alföldön és az Alföldön a normális sztratigráfiai sorrendű feltöltődés. Ezért a Duna pliocén és idősebb pleisztocén terraszait csak a dévényi kapuban, a győr—budafoki szakaszon és az Alduna mentén találhatjuk meg.

A középpleisztocén terraszok átlagos magassága 27—35 m. Korábban a kutatók ennek a terrasznak alacsonyabb részleteit az újpleisztocén terraszokkal, magasabb részleteit pedig az ópleisztocén terraszokkal foglalták össze. A terrasz önálló jellegét, más terraszoktól független voltát Kéz Andor mutatta ki. A Dunán kívül minden magyarországi folyó völgyében igen jellegzetes, erőteljes kifejlődésben megtalálható. Gyakorta emeli meg felszínét a Duna völgyében csalóka löszköteg, a hegyvidéki folyók völgyében pedig vastag jégkori vályog. Ez a terrasz Kéz és Bulla III. sz. (közép-pleisztocén) terrasza.

Az újpleisztocén terrasz (Kéz és Bulla megjelölése szerint II. sz., Cholnoky értelmezése szerint „városi terrasz“) átlagos magassága a Duna völgyében 8—16 m. Csak a Kis Alföld szívében, a Csallóköz és a Szigetköz területén hiányzik, ellenben a Duna alföldi szakaszán, a jobbparton, Budafoktól Mohácsig Bulla vizsgálatai szerint, ha szakadozottan és elrongyolva is, de sok helyen megtalálható. A magyarázat erre egyszerű. A pleisztocén végén a Duna már a Dunántúl keleti alaktani és szerkezeti határát kijelölő, lépcsős törérendszer tengelyvonalaiban folyt, a pannóniai táblarögök tövében. Ez a terület teljes egészében már nem vett részt az Alföld pliocén és pleisztocén süllyedésében. A folyó itt már a

pleisztocén korszak végén völgyet tudott magának kialakítani, jelezve, hogy a pleisztocén korszak végén már nem volt alsószakaszjellege állandó. Az újpleisztocén terrasz zavartalan kialakulását itt mindössze fiatal pleisztocén tektonikus mozgások, a hatásukra kialakult periferiális peremsüllyedékek háborgatták (50.). A budafoki, tétényi, dunaföldvári, paksi, mözsi, tolnai, szekszárdi és mohácsi terraszrészletek tartoznak ezen a szakaszon a Duna újpleisztocén terraszának a szintjébe és valószínűleg ide kell sorolnunk Cholnoky kalocsai és bajai terraszát is. Korban egyezik ezzel a szinttel a délbátskai széles terraszmező kivésése is, magának a délbátskai terrasznak a letarolása azonban a délnyugat felé lecsúszó Duna oldaleróziójával, völgyszélesbítő tevékenységével kapcsolatban az utolsó interglaciálisban történt meg (44.).

Az újpleisztocén terrasz szintje felkavicsolódásának és bevágódásának körülményeit kifogástalanul lehetett párhuzamosítani a terraszra települt, két vörösbarna interstadiális vályogzónával megosztott lösz, a Magyar medence ú. n. „fiatalabb lösz”-ének képződéskörülményeivel és derült ilyen módon fény a terrasz korára is (50., 44.).

A Duna utolsó, legalacsonyabb terrasza az I. sz., vagy óalluvialis terrasz, a jelenkori ártér. Végig megtalálható a folyó egész magyarországi szakaszán. Átlagos magassága 2—4 m. Helyenkint, a folyó alsószakaszjellegű völgyrészleteiben feltöltése még ma is folyamatban van; általában azonban a Duna már megkezdte bevágódását ebbe a szintbe is.

Erózióbázisuknak, a Dunának völgyfejlesztő tevékenységét követték nyomon, vele lépést tartottak magyarországi mellékfolyói. Azok is, amelyek közvetlenül, azok is, amelyek közvetve adóznak vizeikkel a Dunának.

Mellékfolyói közül aránylag igen kevésé ismerjük a Tiszát, különösen kevésé a folyó alföldi szakaszát. A máramarosi szakaszon Kéz és Bulla pontosan leírták a folyó hat terraszát (51., 52.). A terraszok száma és magassága pontosan megegyezik a Duna-teraszok adataival. Ezekből kitűnik, hogy jelenlegi formájában a Tisza kezdetei hegyvidéki szakaszán a felsőpliocén időkre nyúlnak vissza. Terraszai a huszti kapu pleisztocén süllyedékterülete felé fokozatosan esnek és a pliocén terrasz kivételével belesímulnak a folyó alföldperemi törmelékkúpjának felszínébe. De, hogy alföldi szakaszán, Huszttól Titelig idők folyamán hogyan változtatta futását, még ismeretlen előttünk. Ezekre a mederváltoztatásokra részben felvilágosítást adnak Vujević (61.) és Cholnoky (62.) vizsgálatai. Tőlük tudjuk azt is, hogy Szegeden alul valamiféle újpleisztocén terrasza is van a folyónak. Ez a terrasz a Duna délbátskai terraszával olvad össze, tehát legalább is újpleisztocénkori. Széles ártéri terrasza az Alföldön igen fejlett.

A Tisza hegyvidéki szakaszával teljesen megegyező morfológiai képet mutatnak, tehát azonos fejlődéstörténetet jeleznek, mellékfolyóinak, a Marosnak, a Nagy Szamosnak, a Sebes Körös-

nek, a Taracnak, a Talabornak, a Nagýágnak, a Borsavának, az Ungnak és a Latorcának a terraszaí. A terraszk száma öt, esetleg hat. Azonban a kárpátalji folyók esetében, különösen a Latorca-, Ung- és Borsavavölgy fejlődéstörténetében valószínűleg vissza kellene mennünk a Vihorlát—Avas vulkáni vonulat kialakulását közvetlenül követő és megelőző időkre is. Az itteni vulkáni kapuk, áttörések korát Šauer és Král terraszkutatásai alapján nem látjuk tisztázottnak. Felsőpliocénnél idősebb harmadkori terraszk, eróziós nyomok, völgytorzók feltételezése nagyon is valószínű, sőt majdnem bizonyos.

Az előbbi feltevés valószínűsége fennáll a Hernád, a Göllnic, a Sajó, a Rima, az Ipoly, a Garam és a Vág felső völgyszakaszának esetében is. A Göllnic, a Rima, a Sajó és a Garam terraszmorfológiailag még tanulmányozatlanok, róluk csak elszórt, mellékes adataink vannak. Így pl. a Sajóról Schröter leírásából tudjuk, hogy három pleisztocén terrasza van (63.). A Hernád sároskőszeg—kassai szakaszáról Hromadkának már korábban ismertetett adatai hézagosaknak és sok tekintetben gyanusaknak látszanak. Az általa megállapított három pleisztocén terraszk jól beleilleszthetőnek látszik a mi rendszerünkbe, csak a terraszk magasságadatai mintha pontatlanok lennének és nem tesz említést pleisztocénnél idősebb terraszkokról sem.

Ilyen tekintetben sokkal értékesebbek Vitásek felsővágvölgyi vizsgálateredményei. Három, egyenkint 4—10, 15—30 és 45—55 m magas pleisztocén terrasza a Duna és mellékfolyói II. sz. (újpleisztocén), III. sz. (középleisztocén) és IV. sz. (ópleisztocén) terraszával látszik magasságban is, korban is megegyezőnek. Ezeket maga Vitásek is fluvioglaciális pleisztocén terraszkoknak nevezi. Az ópleisztocén terraszk felett következő, hat idősebb terraszk szintje közül a 65—80, a 85—100 és még talán a 110—120 m magas terraszk is a Duna megfelelő magasságú pliocén terraszaival látszik azonosíthatónak, a három további, még magasabb terraszk (130—140, 160—175 és 200 m magas) utalhat a Felső Vág völgyfejlődésének korábbi harmadkori idejére, hiszen Prinz is feltételezi, hogy a Felső Vág egyike a Magyar medence legősibb folyóvölgyeinek.

Szádeczky vizsgálatai szerint a nyugatmagyarországi folyók (Rába, Gyöngyös, Répce, Ikva, Marcal, Perint) terraszaí és kavics-takarói mind a terraszk számában, mind pedig magasságadataiban jól összeegyeztethetők a Duna pliocén és pleisztocén terraszképződésével. Ugyanez az egyezés állapítható meg a Duna terraszaí és Strömpl nyitravölgyi, Peja ipolyvölgyi, Kerekes tárkányi és Láng pomázi terraszaadatai között is.

Bár ebből az összeegyeztető felsorolásból tanulmányozatlanságuk miatt olyan tekintélyes folyók maradtak ki, mint a Mura, Dráva, Száva, Temes, Karas, Néra, Olt, Zsil, a Küküllők, a Kis Szamos, a Fehér és Fekete Körös, a Kraszna, Bodrog, Ondava, Tapoly, Sajó, Rima, Göllnic, Garam és még sok kisebb, mégis az

előbbieken felsorolt és ismertetett folyók terraszai számának és a terraszok magasságának egyezése a Dunaterraszok számával és magasságadataival a véletlen játéka nem lehet. A Dunának, mint a Magyar medence vízrajzi tengelyének szerepéből és az ország földjének vízrajzi egységességéből természetszerűen következik, hogy a Duna szakaszjellegváltozásai és ezeket a szakaszjellegváltozásokat előidéző ok, vagy okok egységesen és egyidejűleg hatottak mellékfolyói mechanizmusára is. A Duna völgyének feltöltődését a mellékfolyók völgyében is feltöltődés, a Duna völgybeágódását a mellékfolyók völgyében is mélyítő erózió, a Duna középszakaszjellegű völgyszélesítő tevékenységét a mellékfolyók völgyében is oldalerózió, völgyszélesítés követte.

A Duna és mellékfolyói ismételt, váltakozva bekövetkezett szakaszjellegváltozásainak megfelelően alakult ki a Magyar medence folyóinak három pleisztocén és egy, vagy két pliocén terraszos völgye. Ez egyben azt is jelenti, hogy folyóink, helyesebben az ország jelenlegi vízrajzi hálózata kialakulásának kezdetei legalább is a felsőpliocén időkre mutatnak. Hogy milyen folyóink tekintenek vissza ennél is régebbi multra, vagyis bővül-e és milyen mértékben egyes folyók hegyvidéki szakaszán a pleisztocénnél idősebb terraszok száma, azt még későbbi kutatásoknak kell eldönteniök.

A Magyar medence terraszmorfológiailag eddig tanulmányozott folyóvölgyeinek terraszadatait a következő táblázatos összefoglalás mutatja:

A folyami terrasz száma, kora és magassága m-ben.

A folyó neve	I. sz. óalluv.	II. sz. úpleisz- tocén	III. sz. közép- pleisztocén	IV. sz. ópleisz- tocén	V. sz. pliocén	VI. sz. pliocén	VII. sz. pliocén
Duna	3—6	8—16	27—35	50—65	80—115	150—160	200
Felső Tisza	2—3	4—6	12—20	45—50	75—85	120—150	?
Tarac	1—5—2	4—6	11—15	40—50	70—80	118—150	?
Talabor	1—5—3	4—8	9—17	30—48	50—77	90—120	?
Nagyág	1—3	4—9	10—25	46—60	50—80	100	?
Felső Maros	1—3	6—9	18—25	48—55	85—105	120—150	?
Alsó Maros	3	10	20	40	60—80	120	170
Nagy Szamos	1—3	3—8	16—25	35—52	68—75	90—100	?
Sebes Körös	2—2.5	6—10	22—25	45—65	60—80	—	—
Tárkány	—	6—10	15—18	40	60—85	100	?
Pomázi patak	2	6—8	15—18	45	80	?	?
Ipoly	2—3	10	30	60	—	—	—
Felső Vág	?	4—10	15—30	45—55	65—80	100	110—120
Hernád	?	10	20	30(?)	?	?	?
Ung	3	4—10	25	60	?	?	?
Latorca	4	7—10	25	60	?	?	?
Borsava	?	5—10	25	60	?	?	?
Nyitra	2—3	10—20	20—30	60	70	?	?

* A kérdőjel azt jelenti, hogy a kérdéses terraszról eddig még nincs megfigyelésadatunk.

A Magyar medence folyóvölgyeiben a terraszok számának bizonyossága szerint ismételten és váltakozva bekövetkezett szakaszjellegváltozások a magyar terraszmorfológia, de általában a terraszmorfológia egyik legtöbbet vitatható és nehezen megoldható kérdésére vezetnek bennünket át. Ez a kérdés terraszaink korára, képződéskörülményeire, végül kialakulásuk okára vonatkozik.

Soergel pleisztocénkori vizsgálateredményeinek összefoglaló közlése (64.) óta a terraszmorfológusok kül- és belföldön egyaránt két táborra oszolva vívják eszméi harcukat. Az egyik tábor a terraszok tektonikus eredete mellett kardoskodik, a másik tábor a folyóknak a pleisztocénban ismételten bekövetkezett szakaszjellegváltozásaiért a pleisztocén korszak éghajlatát teszi felelőssé. Korábban, a huszas évek előtt, a magyarországi folyók szakaszjellegváltozásának okairól, vagy okáról kevés szó esett a magyar földrajzi irodalomban. Ha mégis volt róla szó, a vélemény minden esetben feltételezett, de lefolyásukban közelebbről mind a mai napig ki nem kutatott kéregmozgásokat, elsősorban az Alföld pleisztocénkori süllyedését tette felelőssé a terraszok kialakításában. Ezt a felfogást vallotta Cholnoky is és ilyen alapon, meg a pleisztocén két-terraszos magyarországi folyóvölgyeket feltételezve és Cholnoky után általánosítva mondotta Prinz is „Magyar Földrajz”-ában, hogy a magyarországi folyóvölgyek két pleisztocén (városi és fellegvári) terraszát az Alföldnek a pleisztocénban bekövetkezett kétütemű süllyedése hozta létre.

A harmincas évek elején Bulla az alpi környéki és németországi periglaciális területekről vett példák és Soergel fejtegetései alapján, magyarországi kutatáseredményeire támaszkodva, felvetette annak valószínűségét, hogy a Magyar medencében, mint periglaciális, vagy legalább is pszeudoperiglaciális területen kell számolnunk éghajlati eredetű terraszokkal (26.). Közismert okokra, azokra a hatásokra hivatkozott, amelyeket a jégkorszakok hideg-száraz éghajlata a folyók mechanizmusára gyakorolt. Rámutatott, hogy a jégkorszakokban a Magyar medence hideg-száraz éghajlata miatt, a kifagyás és aprozódás erős felszínromboló hatása, a felszín növényzettelensége, a téli évszakban a fagyott talajban a talajvíz áramlásának szünetelése miatt erősen megkevesebbedett a folyók vízmennyisége, viszont megnövekedett az elszállítandó törmelékük, tehát a folyók alsószakaszjellegűekké válván, felkavicsolták völgyfenékeket. Végeredményben a Magyar medence folyói a pleisztocén jégkorszakokban kiegyensúlyozatlan sztyeppfolyók lettek.

Viszont alkalmas interglaciális időkben, amikor nem volt téli fagyott talaj, nagyobb volt a csapadék mennyisége, gazdagabb a növényzet, gyengébb a téli fagy hatása, ismét megváltozott a folyók szakaszjellege; közép- majd felsőszakaszjellegűek lettek, korábbi glaciális völgyfenékükbe bevágódtak, abból folyami terraszt véstek ki.

Az éghajlati eredetű terraszokat feltételező elméletnek voltak itthon támogatói is, ellenzői is. Kéz jégkori faunát találva a Duna

közép- és ópleisztocén terraszának kavicsában, minden pleisztocén Dunaterasz jégkorszaki éghajlati eredetét hangsúlyozta 1934-ben (20.) és a *Petermanns Mitteilungen*ben 1937-ben megjelent cikkében is (65.) és ilyen alapon az ópleisztocén terrasz felkavicsolódását valamelyik idősebb jégkorszakkal, a középpleisztocén terraszt a Riss-eljegesedéssel, az újpleisztocén terraszt a Würm-eljegesedéssel vette korban egyezőnek. Bulla egyrészt lösz- és terrasztanulmányai alapján, amelyeknek segítségével a Magyar medence ú. n. „fiatalabb lösze” képződésének és a Duna II. sz. (újpleisztocén) terrasz felkavicsolódásának egyidejű, utolsó jégkorszaki voltát bizonyította be, másrészt azért, mert az alpi elővidék würm-jégkori végmorénáinak és a Duna alpi balparti mellékfolyóinak utolsó jégkorszaki terrasz felkavicsolódásának genetikai összefüggését kétségtelenül bizonyítottak látták, a mellékfolyók utolsó jégkorszaki terrasz pedig a Duna újpleisztocén terraszában találja meg folytatását, végül, mert a Duna tény—budafoki újpleisztocén terraszában jégkorszaki faunát (*Equus caballus fossilis*, mammut) talált, csak a Duna (és természetesen mellékfolyói) újpleisztocén terraszának felkavicsolódását tartotta határozottan és bizonyítottan éghajlati eredetűnek. A többi pleisztocén terrasz jégkori eredetét nagyon valószínűnek tartja, de morfológiailag kifogástalanul bizonyítottak nem látták. Kézen és Bullán kívül a klimatikus terraszelmélet mellett foglalt állást Scherf is (60), Kerekes és Láng is, az idegen kutatók közül pedig Vitásek, Šauer és Hromádka. Ellenben elutasító álláspontra helyezkedett éghajlati eredetű terraszok feltételezésével szemben Szádeczky-Kardoss Elemér. Szádeczky a Magyar medence folyóteraszainak keletkezését tektonikus okokra, a magyarországi Kis Alföld és Alföld és a romániai Havasalföld egyidejű, szimultán pliocén- és pleisztocénkori süllyedésére vezeti vissza.

A morfológus a rendelkezésére álló adatok alapján nem állíthatja sem az egyik, sem a másik elmélet kizárólagos helyességét. A maga igazának, vagy vélt igazának bizonyítására mindkét elmélet tud bizonyító érveket felsorakoztatni. Lehetetlen tagadni, hogy a jégkorszakok hideg-száraz éghajlata ne hatott volna a periglaciális, sőt a hegykeretben eljegesedett Magyar föld folyóinak mechanizmusára. Erré utal az újpleisztocén (II. sz.) terrasz bizonyítottan jégkori eredetű felkavicsolódása, Kéz idősebb pleisztocén Dunateraszainak jégkorszaki faunája, a folyami terraszoknak minden magyarországi folyó völgyében átmenő, megszakítatlan volta, a pleisztocén terraszok számának és magasságadatainak egyezése, végül erre az éghajlati hatásra utalnak közvetve a magyarországi idősebb pleisztocén folyami terraszok kavicsmezőinek Szádeczky, Kerekes és Bullától kimutatott poligonális tundrajelenségei is (45., 46., 47.); viszont nehézséget jelent az interglaciális idők éghajlatának sok problémája és kikutatatlansága. A kérdés tisztázódásának folyamata azonban már ezen a téren is megindult Bacsák munkásságával (66). Már eddigi ismereteink alapján is helytelennek kell tartanunk Šauer véleményét, aki a kárpátaljai folyóteraszok inter-

glaciális felkavicsolódása mellett tör'lándzsát, minden meggyőző és bizonyító érv nélkül, helytelenül értelmezve az interglaciális éghajlat sajátságait.

Sok nehézséggel, sok nyitott kérdéssel kell megbirkóznia a tektonikus terraszelméletnek is. Pleisztocén tektonikus mozgások valóban kimutathatók folyóvölgyeinkben. Gondoljunk csak a kelet-alföldi peremi törmelékkúpok fejlődésének Cholnoky adta magyarázatára, Cholnokynak ezekről a törmelékkúpokról rajzolt tömb-szelvényeire. A Talabor völgyében ennek a tanulmánynak a szerzője mutatott ki fiatal pleisztocén tektonikus mozgásokat, az Ipoly völgyében Peja, a Duna völgyében Noszky és Vitális emlékeznek meg pleisztocén tektonikus mozgásokról. Ámde ezek a jelzett és felsorolt fiatal kéregmozgások kicsiny területre terjednek ki. Ugyanahhoz a terraszszinthez tartozó terraszokat darabolnak, de ahhoz, mint a megfigyelések bizonyítják, kicsinyek, hogy a folyóvölgyek átmenő terraszainak kialakulását okozhatták volna.

Ha pedig Szádeczkyvel nagy területre kiterjedő pleisztocén-kori, szimultán tektonikus mozgásokat tételezünk fel Dél-Európában, valóban egyelőre még csak a mozgások feltételezésénél kell maradnunk, mert ilyen nagy területre kiterjedő pleisztocénkori tektonikus mozgások bizonyítva nincsenek. Azt sem tudjuk, ha vannak is ilyen mozgások, azok milyen természetűek. Vajjon orogenetikus, vagy epirogenetikus eredetűek-e. Ilyen mozgásokra Európában a pleisztocén korra vonatkozólag találunk utalásokat az irodalomban. Dél-Európában különösen orogenetikus eredetű mozgásokat tételeznek fel a kutatók. Sawicki a Keleti Kárpátok, Jaranov a Balkán hegység, Cvijić magas balkáni masszívumok eljegesedését az említett hegytömegek jégkorszaki kiemelkedésére gondolja visszavezethetőnek. Legutóbb pedig Kretzoi pleisztocénkori epirogenetikus eredetű regressziós fázisokat tett felelőssé maguknak a jégkorszakoknak a kialakításában is (67—68.).

Ha valóban fennáll a pleisztocén jégkorszakok és a pleisztocén-kori nagy területekre kiterjedő kéregmozgások egyidejűségének lehetősége, a Magyar medence tektonikus és éghajlati eredetű folyóteraszait annál nehezebb lenne egymástól elkülönítenünk, mert folyóvölgyeink jégkorszakonként ismétlődő felkavicsolódásáért tektonikus és éghajlati okokat egyaránt felelőssé kellene tennünk. Végeredményben pleisztocénkori terraszaink eredetének problémáját, legalább is a morfológiai kutatások alapján, ma még nyitottnak kell tartanunk.

A terraszok keletkezésének oka a legszorosabb kapcsolatban áll a terraszok keletkezésének korával. Mielőtt ennek a kérdésnek a megvitatásába kezdenénk, legyünk tisztában, hogy a terraszok keletkezésének folyamatában szigorúan el kell különítenünk a terraszszínt felkavicsolódásának idejétől a terrasz kivésésének, a folyó bevágódásának idejét. Erre a megkülönböztetésre eddig a magyar irodalomban kevés figyelmet fordítottak. Ebből aztán félreértések származtak. Különösen súlyosak a zavarok a

Magyar medence legfiatalabb (újpleisztocén) pleisztocén terraszának kialakulását és elnevezését illetőleg. Ez a terrasz hol újpleisztocén terrasz, hol újpleisztocén városi terrasz, hol óholocén terrasz, hol pedig óholocén városi terrasz néven szerepel az irodalomban.

Az éghajlati terraszelmélet hívei a három pleisztocén terrasz közül az ópleisztocén terrasz kavicsanyagának a felhalmozódását, tehát a völgyfenék felkavicsolását valamelyik idősebb jégkorszakra, a középpleisztocén terraszét a Riss-jégkorszakra, az újpleisztocén terraszét pedig a Würm-jégkorszakra teszik, a folyók bevágódását, tehát a terrasz kialakítását pedig az interglaciális és posztglaciális időkre. Véleményük szerint tehát a terrasz anyaga jégkorszaki, a terraszok kialakulása pedig interglaciális, ill. posztglaciális. Ennek a megkülönböztetésnek a figyelembevétele minden félreértést kiküszöböl terraszainknak korukra is vonatkozó elnevezésében.

Ami már most a terraszok korát illeti, pontosabb és elfogadható időmeghatározást ebben a tekintetben és pedig elsősorban a pleisztocénkori terraszok tekintetében eddig csak az éghajlati terraszelmélet adott.

A legmagasabb Dunaterraszok kétségtelenül pliocén- és pedig felsőpliocénkoriak. A legmagasabb (VII. sz.) lehet esetleg már középpliocén is. Magas elhelyezkedésük, a terraszszint erős megrongyoltsága, lepusztított állapota, érett formakincse, a sok kvarc-kavics, a helyi eredetű (pl. andezit-) kavics nagyfokú, erős mállottsága magas korra, faunájuk (*Mastodon americanus*, *Mastodon arvernensis*, *Elephas planifrons*, *Elephas meridionalis*, tapir) felsőpliocén korra utal.

Az ópleisztocén terrasz felkavicsolódását Cholnoky preglaciálisnak, kivésését első glaciális korinak vette kétjégkorszakos felfogásának megfelelően. Schafarzik a monoglacializmus híve lévén, az ópleisztocén terraszszint felkavicsolódását az alpi eljegesedés maximumával azonosította időben. Ma már ilyen kortani megjelölés nem sokat mond; sőt, ha a poliglacialista felfogásnak megfelelően akarjuk Schafarzik megállapítását kiértékelni, az a baj, hogy nem tudjuk, melyik eljegesedésre gondoljunk, mert maguk az alpi jégkorszakkutatók sincsenek egy véleményen a „legnagyobb alpi eljegesedés“-t illetően. Hol a Mindel-, hol pedig a Riss-jégkorszak szerepel ilyen néven. Akár egyikre, akár a másikra helyeznénk a terrasz felkavicsolódását, kivésését pedig akár Mindel—Riss interglaciálisnak, akár pedig Riss—Würm interglaciálisnak vennénk, már nem nevezhetnénk ezt a terraszt ópleisztocénnek. Viszont mégis feltétlenül ópleisztocénkori, mert kavicsa Budapest környékén, a szentlőrinci törmelékkúpon (ezt Schafarzik is hangsúlyozza) zavar-talanul fekszi meg a levantei kavicsot és, mert kavicsának anyaga, végül a terrasz magas elhelyezkedése a Duna felett is a terrasz ópleisztocén korát igazolja. Tisztán csak a faunája sem a terrasz keletkezésének kora, sem az oka tekintetében nem mond sokat (*Elephas primigenius*, *Rhinoceros*, *tichorhinus*, *Cervus elaphus*, *Bos taurus*, *Equus caballus*). A hosszas fejtegetéseket, melyeket

ennek a tanulmánynak a szerzője a terraszcórával kapcsolatban már egyszer elmondott (24.), kerülve, ténynek vehetjük a terraszcópleisztocén korát, de közelebbi kormeghatározását, valamelyik idősebb jégkorszakkal való összeegyeztethetőségét tisztán morfológiai kutatómódszerek segítségével tisztázottnak maig sem tekinthetjük. A terraszcó kora tekintetében a geológusnak és a paleoklimatológusnak kell kimondania a végső szót.

A III. sz., vagy középpleisztocén terraszcó a Magyar medence folyóvölgyeinek legszebben fejlett, legépebben megmaradt, sok folyóvölgynek szinte jelleget adó terraszcója. Különösen uralkodó jellegű az erdélyi és kárpátaljai folyók völgyében. Itt, az Erdélyi medence belsejében magassága 15—20 m körül van. Már utaltam rá, hogy valószínűleg ez a középpleisztocén terraszcó Cholnoky kolozsvári „városi terraszcója“. Ilyen módon később ezt a terraszcót azonosították helytelenül a Duna 10—12 m magas, de lösszel helyenkint 15 m magasra megemelt újpleisztocén terraszcóval. Korjelző fauna a terraszcóból nem ismeretes eddig. Azonban a terraszcónak az ópleisztocén és a bizonyítottan újpleisztocén terraszcók közti elhelyezkedése a III. sz. terraszcó középpleisztocén korát teljesen megindokolja, kavicsanyagának úde jellege, vastagsága, a terraszcó domináns jelentkezése valószínűvé teszik Kéz feltevését, aki ennek a terraszcónak klimatikus eredetét fejtegetve, felkavicsolódását a Riss-jégkorszakkal, bevágódását, kivésését a Riss-Würm interglaciálisal azonosította (65.).

A II. sz., vagy újpleisztocén (városi) terraszcó felkavicsolódását Cholnoky két jégkorszakos felfogásának megfelelően a második (szerinte tehát egyben utolsó) jégkorszak elejére és az interglaciális idő végére, kivésését pedig a posztglaciális időre helyezte (14.). Ezt a véleményt Schafarzík is osztotta, de megtoldotta még azzal, hogy a Duna a pleisztocén korszak vége felé, valószínűleg az erózióbázis süllyedése következtében, elrombolja korábbi terraszcóinak nagy részét, az óholocénban pedig, amikor már a Budai hegység tövében találjuk a Dunát, a folyó völgyszélesbbitést végez. Hatalmas kanyarulatokkal mozog — mondja Schafarzík — a folyó dél felé és ekkor létesíti 107—108 m magas óbudai, 103—109 m magas pesti és 104—108 m magas lágymányosi és kelenföldi terraszcót (35.).

Schafarzík feltételezésében súlyos az ellentmondás. Kanyarulatokat fejlesztő, tehát középszakaszcó jellegű folyó terraszcókat nem létesít, hanem szélesítve völgyét, korábbi terraszcóit elrombolja. Az óbudai, pesti, kelenföldi és lágymányosi letarolt óholocén felszínek a Duna völgyében, mint azt már korábban kimutattam (24.), az újpleisztocénban felkavicsolt II. sz. terraszcó letarolt, oldalerózióval lenyesett részletei. Világosan igazolják ezt azok a lágymányosi és pesti terraszcószigetek, amelyek mintegy tanuhegyekként állanak ki a letarolt felszínből és annak eredeti, vagy közel eredeti magasságát jól mutatják (Lágymányoson a katonai raktár környéke, Pesten a belvárosi terraszcószigetek). Schafarzík fentebb említett

magyarázata nyomán kezdték aztán különösen geológusaink ezt a terraszt óholocén városi terrasznak nevezni, de megmaradt, különösen a geográfusok körében, az újpleisztocén városi terrasz elnevezés is.

Később Bulla lösztanulmányai megmutatták, hogy ennek a II. sz., vagy újpleisztocén terrasznak a felkavicsolódása egyidejű a Magyar medence ú. n. „fiatalabb lösz”-ének képződésével. Mivel pedig ez a lösz kétségtelenül utolsó (Würm) jégkori és, mert Kéz is, Bulla is a terrasz kavicsanyagában utolsó jégkori faunát (*Equus caballus fossilis*, *Rangifer tarandus*, mammut) talált, végül, mert ennek a terrasznak a kavicsmezejében *fossilis*, utolsó jégkorszaki vázlatalképződmények már nincsenek, kétségtelen, hogy a terrasznak a felkavicsolódása utolsó jégkorszaki. Kivésése pedig abban a csapadékos, enyhe posztglaciális időben történt, amely a posztglaciális hideg-száraz fenyő-nyirkorszak, és meleg-száraz mogyorótölgykorszak határmesgyéjére esik. Ezt az időt ajánlotta Zólyomi fitopaleontológiai, Bulla pedig morfológiai kutatáseredményei alapján a pleisztocén és holocén korszak elhatárolójául. Ezt a felfogást osztva, a terrasz újpleisztocén kora mindenképpen kifogástalanul van rögzítve.

Az utolsó terrasz, a jelenkori ártér felkavicsolódása az óalluvialis időben vette kezdetét. Ebbe a szintbe feltételezhetően a nedves-hűvös óholocén bükk-korszak óta vágódnak bele hazai folyóink. Morfológiai értelemben még nem igazi terrasz, mert felszínén a folyók árvizei járván akkumuláció és erózió egyaránt jellemzi.

A morfológus a Magyar medence folyóterraszaikról, a terraszok számáról, koráról, elnevezéséről és képződéskörülményeiről jelentégi tudásunk alapján mást nem mondhat. Kétségtelen, hogy ez a felfogás helyes is, mert az itt közölt kutatáseredmények az eddigi hazai paleontológiai, geológiai és paleoklimatológiai kutatáseredményekkel is a legnagyobb összhangban állanak. A morfológus felfogásán a rokontudományok későbbi vizsgálatai és a további morfológiai munka már csak részleteiben okozhat módosításokat. Az éghajlati terraszelmélet hívei különösen sokat várhatnak az „eljegesedés-görbe” morfológiai kiértékelésétől.

És most záradékol néhány szót kell szólnunk a magyar terrasz-morfológiai kutatás további feladatairól és megoldandó problémáiról. Elsősorban szükség van a még hiányzó hazai folyóvölgyek terraszaiknak feldolgozására és a hazai folyóvölgyekben nyert eredmények térképes ábrázolására, tehát terrasz-morfológiai térképek készítésére. Az összes hazai folyók terrasz-morfológiai feldolgozása és térképezése annál is inkább fontos, mert a nyert eredmények kiértékelése alapján a Magyar medence pleisztocénkori felszíni képeinek kialakulásáról az eddig megjelent magyarországi felszínrajzoktól adott hiányos, elnagyolt és sok tekintetben elavult vázlatoknál kielégítőbb, a tudományos kutatáseredményeknek és tényeknek jobban megfelelő képet tudunk rajzolni.

Ennek a tanulmányiak a szerzője terrasz- és lösztanulmányai

alapján már megkísérelte felvázolni az Alföld felszínének genetikus fejlődéstörténetét, ez a kép azonban a kelet- és északalföldi törmelékupok és törmelékletjők fejlődéstörténetének és az említett peremterületek tektoniájának ismerete nélkül még hiányos (69.). Hasonló természetű morfológiai szintézisnek kell a Kis Alföld, a Dunántúl, a kárpáti kismedencék pliocén és pleisztocén fejlődéstörténetének ismerete alapján az említett területek oknyomozó felszínrajzát a Magyar föld alaktani képébe beleilleszteniök.

Irodalom.

- Az irodalmi felsorolás sorszámai a szövegben közölt számokkal egyeznek.
1. *Prinz Gyula*: Magyar Földrajz. I. k. Budapest. 1936. Egyetemi Nyomda.
 2. *Hanusz István*: A Tisza fejlődésének törvénye. Földrajzi Közlemények 1883.
 3. *Hanusz István*: A Duna. Földrajzi Közlemények 1889.
 4. *Findura Imre*: A Rima völgye. Földrajzi Közlemények 1887.
 5. *Findura Imre*: A Balog völgye. Földrajzi Közlemények 1890.
 6. *Hajagos Imre*: A Maros beleömlése a Tiszába. Földrajzi Közlemények 1892.
 7. *Horváth Zoltán*: A víz munkája a Kis-Kárpátok keleti oldalán. Földrajzi Közlemények 1894.
 8. *id. Lóczy Lajos*: Több dolgozat a Maros és Fehér-Körös közti terület geol. felvételéről a Földtani Intézet kiadványaiban és a Földtani Közlönyben.
 9. *id. Lóczy Lajos*: A Balaton környékének geológiai képződményei. A Balaton Tud. Tan. Eredm. I. k. I. rész. Budapest, 1913.
 10. *id. Lóczy Lajos*: Geológiai észlelések Arad vidékéről. Földtani Közlöny. XVI. k.
 11. *Pálffy Móric*: Borszékfürdő és Gyergyóbélbor geológiai és hydrológiai viszonyai. Földtani Közlöny 1905.
 12. *id. Lóczy Lajos*: Magyarország felsőpleisztocén és holocén korszakának klímájáról. M. kir. Földtani Intézet Népszerű Kiadványai. II. k. 3. füzet. Budapest 1910.
 13. *Cholnoky Jenő*: Az Alföld felszíne. Földrajzi Közlemények 1910.
 14. *Cholnoky Jenő*: A földfelszíni formák ismerete. Morfológia. Budapest 1926.
 15. *Cholnoky Jenő*: Magyarország földrajza. Pécs 1928.
 16. *Sóbányi Gyula*: A Kanyapta-medence környékének fejlődéstörténete. Földtani Közlöny 1896.
 17. *Sóbányi Gyula*: A törmelékupok keletkezése. Földrajzi Közlemények 1893.
 18. *J. Cvijić*: Entwicklungsgeschichte des Eisernen Tores. Peterm. Mitteilungen, Ergänzungsheft 160. 1908.
 19. *Kéz Andor*: A Duna visegrádi áttörése. A Magy. Tud. Akad. Math. és Természettud. Ért. 50. k. 1933. Budapest.
 20. *Kéz Andor*: A Duna győr—budapesti szakaszának kialakulásáról. Földrajzi Közlemények 1934.
 21. *E. von Szádeczky-Kardoss*: Geologie der rumpfungarländischen kleinen Tiefebene. Sopron 1938.
 22. *H. Hassinger*: Geomorphologische Studien aus dem inneralpinen Wiener Becken und seinem Randgebirge. Geogr. Abh. VIII., 3. 1905.
 23. *Strömpl Gábor*: A visegrádi Dunaszoros és a Pesti síkság fiatalabb kavicstelepei. Földtani Közlöny 1913.
 24. *Bulla Béla*: Terraszvizsgálatok Budapest és Adony között. Földrajzi Közlemények 1939.
 25. *Strömpl Gábor*: A Kis Magura és környéke. Földrajzi Közlemények 1914.
 26. *Bulla Béla*: A magyarországi löszök és folyóterraszok problémái. Földrajzi Közlemények 1934.

27. *Pávai Vajna Ferenc*: A Marosvölgy kialakulásáról. Földtani Közlöny 1914.
28. *L. Sawicki*: Morfológiai kérdések Erdélyben. Földrajzi Közlemények 1910.
29. *L. Sawicki*: Die glazialen Züge der Rodnaer Alpen und Marmaroscher Karpathen. Mitt. d. Geogr. Ges. in Wien. 1911.
30. *Fodor Ferenc*: A Szörénység vízrajzi viszonyai. Földr. Közlemények 1918.
31. *Cholnoky Jenő*: Néhány vonás az Erdélyi medence földrajzi képéhez. Földrajzi Közlemények 1922.
32. *Cholnoky Jenő*: Alföldünk morfológiai problémái. Földrajzi Közlemények 1928.
33. *Kerekes Zoltán*: A Járai medence morfológiája. Földr. Közlemények 1921.
34. *Prinz Gyula*: A folyóhálózat sűrűsége Magyarország északkeleti részén. Földrajzi Közlemények 1924.
35. *Schafarzik Ferenc*: A budapesti Duna paleohidrografiája. Hidrológiai Közlöny 1918.
36. *Schafarzik F.—Vendl A.*: Geológiai kirándulások Budapest környékén. Budapest 1929.
37. *V. Šauer*: Terasy v Marmarošské kotlině. Českoslov. Společnost Zeme-pisná. XXXII. 1926.
38. *V. Šauer*: Čopský ohyb Tisy. Brno 1927.
39. *V. Šauer*: Vyvoj Ůže a Latorice. Českosl. Spol. Zem. XXXIV. 1928.
40. *V. Šauer*: Předveka činnost karpatoruských řek. Českosl. Spol. Zem. XXXV. 1929.
41. *J. Hromádka*: Terasy Hornadu mezi Obišovcemi a Košicemi. Českosl. Spol. Zem. XXXV. 1930.
42. *J. Kral*: Boržava v Podkarp. Rusi. Pozsony. 1930.
43. *F. Vitášek*: Terasy horního Váhu. Brno 1932.
44. *B. Bulla*: Der pleistozäne Löss im Karpathenbecken. Földtani Közlöny 1937—38.
45. *Szádeczky-Kardoss Elemér*: Pleisztocén strukturalajok az alföldi és Bécsi medencékben. Földtani Közlöny 1936.
46. *Kerekes József*: Fosszilis tundratalaj a Bükkben. Földrajzi Közlemények 1938.
47. *B. Bulla*: Die periglazialen Bildungen und Oberflächengestaltungen des Ungarischen Beckens. Földrajzi Közlemények 1939.
48. *B. Bulla*: Über Lössverbreitung und Basisgestein in ihrem Verhältnis zueinander. Zeitschrift für Geomorphologie. 1935.
49. *Kéz Andor*: A Duna balparti terraszai Komárom és Szob között. Földrajzi Közlemények 1939.
50. *Bulla Béla*: Terraszok és szintek a Duna jobbpartján Dunaadony és Mohács között. M. Tud. Akad. Math. és Természettud. Ért. 1936.
51. *Kéz Andor*: A Felső Tisza és a Tarac terraszai. Földrajzi Közlem. 1940.
52. *Bulla Béla*: A Nagyg, a Talabor és a Tisza terraszai. Földrajzi Közlemények 1940.
53. *Bulla Béla*: A Felső Maros-völgy és a Gyergyói medence morfológiája. (Kézirat.) 1941.
54. *Kéz Andor*: Jelentés a Nagy Szamos mentén végzett terraszmorfológiai felvételekről. 1941. (Kézirat.)
55. *Kerekes József*: A Tárkányi öböl morfológiája. Földrajzi Közlemények 1936.
56. *Láng Sándor*: Folyóterasztanulmányok. Földtani Közlöny 1938.
57. *Peja Győző*: A Nógrádi medence geomorfológiája. M. Tud. Akad. Math. és Természettud. Ért. LX. k. 1941.
58. *Noszky Jenő*: Adatok a visegrádi Dunaszoros terraszképződményeinek geológiai ismeretéhez. Jelentés az 1933. évi geológiai felvételtől. M. Kir. Földt. Intézet Évi jelentése az 1933—35. évről. IV. k. Budapest 1940.
59. *Vitális Sándor*: Dunajobbparti terraszok Dunaalmás—Esztergom között. M. Kir. Földtani Intézet Évi Jelentése 1933—35. évről. Budapest 1940.

60. *E. Scherf*: Versuch einer Einteilung des ungarischen Pleistozäns auf moderner polyglazialistischer Grundlage. Verh. d. III. Intern. Quartär-Konferenz. Wien 1936. és *Scherf Emil*: Alföldünk pleisztocén és holocén rétegeinek geológiai és morfológiai viszonyai és ezeknek összefüggése a talajalakulással, különösen a sziktalajképződéssel. M. Kir. Földt. Intézet Evi Jelentése az 1925—28. évről. Budapest 1935.
61. *P. Vujević*: Die Theiss. Geogr. Abh. VII. 4. 1906.
62. *Cholnoky Jerő*: A Tiszameder helyváltozásai. Földr. Közlemények 1907.
63. *Schréter Zoltán*: Morfológiai vizsgálatok Sajószentpéter környékén. Földrajzi Közlemények 1917.
64. *W. Soergel*: Löss, Eiszeiten und paläolithische Kulturen. Jena 1919.
65. *A. Kéz*: Flussterrassen im Ungarischen Becken. Petermanns Geogr. Mitteilungen. Jahrg. 83. 1937.
66. *Bacsák György*: Az interglaciális korszakok értelmezése. Az Időjárás. 1940.
67. *J. Cvijić*: Beobachtungen über Eiszeit auf der Balkanhalbinsel, in den Südkarpathen und auf dem mysischen Olymp. Zeitschrift für Gletscherkunde 1908.
68. *M. Kretzoi*: Betrachtungen über das Problem der Eiszeiten. XXXIV. Annales Musei Nationalis Hungarici. 1941.
69. *Bulla Béla*: Az Alföld. Magyar Szemle Kincsestára. 116. sz. Budapest 1940.

Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében.

Irta: *Gunda Béla dr.*

A ház és telek a települések magja. A telkek elhelyezkedése, egymáshoz való viszonya befolyásolja a település formáját és életét. A telkek elhelyezkedése és formája visszatükrözi a gazdálkodást, a földművelés és állattenyésztés kapcsolatát és jelentőségét. Más a telek formája az egymástól távol fekvő házakból létrejött irtványfaluban, a csűrösgazdálkodást folytató úti falvakban, a polgáriásodó parasztság falvaiban. A telkek hű kifejezői a parasztság társadalmi rendszerének és társadalmi fejlődésének s bizonyos körülmények között a nemzetiségi viszonyoknak. A telek és beosztása a gazdálkodás és ezzel kapcsolatban a gazdaságtársadalmi viszonyok megváltozásával ölt új formát s alakul át az új igényeknek megfelelően. A gazdálkodás, a társadalmi rendszer, a nemzetiségi állapot a településformává sűrűsödött telkeken keresztül nyomot hagy a táj földrajzi képében is s a telekformákat fontos emberföldrajzi tényezőkké avatja.

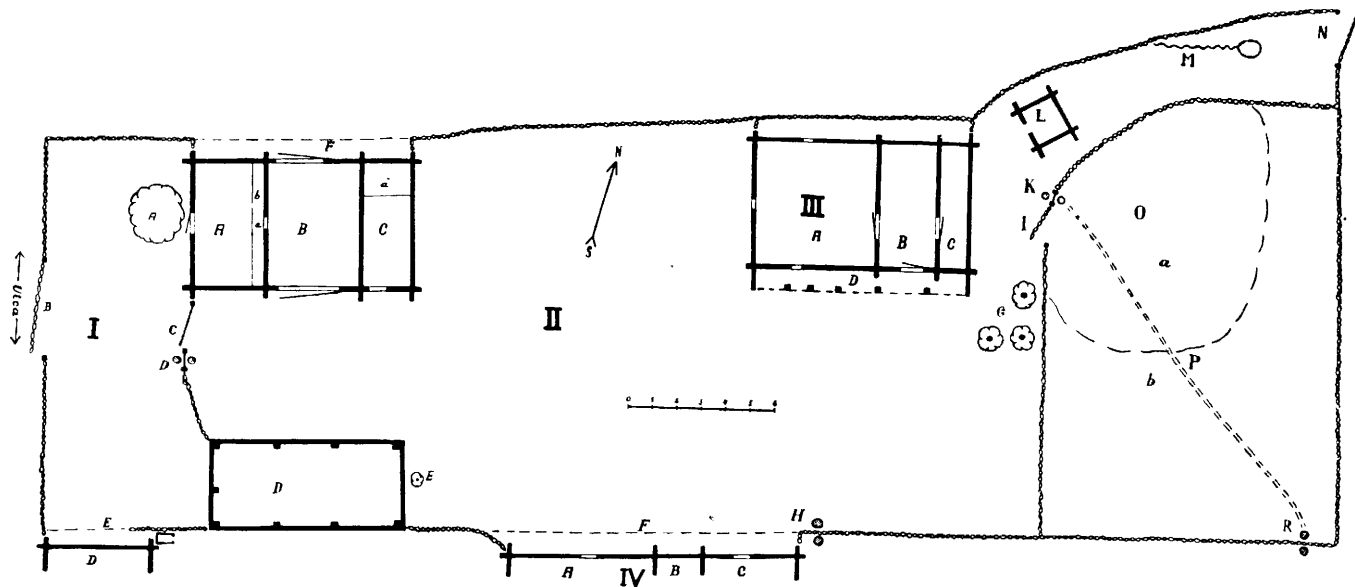
Az alábbiakban a telekformák, települések és a gazdálkodás néhány kapcsolatát igyekszem megvilágítani.

1941 nyarán a Lápos felső völgyében és a folyó mellékvölgyeiben fekvő néhány faluban a telekformák érdekes változatát találtam

meg.¹ A telkek az ú. n. kettős vagy láncudvarok. Rogozon és Nemesbudafalván néhány még épségben található, Rohiban maradványai láthatók, ellenben Domokoson már csak az idősebb emberek emlékeznek a kettős udvarra. Domokos színmagyar, Nemesbudafalva, Rogoz és Rohi pedig román községek (Szolnok-Doboka m.).

Először egy nemesbudafalvi román udvart mutatok be (1. ábra). Az udvar lényege az, hogy két részből áll: az utcafelőli kisebb rész (kb. 6×17 méter) az állatok részére fenntartott kifutó, míg a telek nagyobbik részén helyezkedik el a csűr, szénáspajta, lakóház, stb. Nézzük részleteiben az udvart. A telket minden oldalról fonott sövénykerítés (*lasă*) övezi. A kerítés csak ott szakad meg, ahol épületek ékelődnek közbe. Az utcafelőli kisebb résznek egyszerű sövénykapuja van. A sövény-nagykapu mellett kiskapu nincs. Ennek az első résznek *ocol* a neve (1. kép). Ide nyílik a marhaistálló ajtaja, amellyel szemközt áll a trágyadomb (*gunoi*). Az ocol-ból nagyobb léckapun és hágsón (*prilaz*) át jutunk a belső udvarba. A nyári meleg időben nappal és éjszaka itt tartják a marhát. A belső udvar román neve *odor*. A belső udvarban találjuk a szénáspajtát (*șopru*), amely oszlopokon álló, sátortetős nyitott épület. Vele szemben az udvar másik oldalára épült egy fedél alá az istálló (*gražd'*) és a csűr (*șură*). Az istálló padlásos, a csűr padlástalan. A csűrnek elől és hátul van ajtaja, hogy a gabona szelelésekor léghuzat támadjon s a szél a szem közül kicsapja a polyvát. A csűrből ablakon (*oblun*) át vetik az istállóba a jászol (*ieșile*) elé bekötött jószágoknak a takarmányt. A csűr mellé épült a *poiată*, amelyben tavasszal az ellős juhocat és a fiatal bárányokat tartják. A *poiată* hátsó részébe az egészen gyenge bárányoknak külön rekeszt építettek (*țarc*). A szénáspajtától kb. 14 méter távolságra épült a szobára (*casă*), konyhára (*îndă*) és az alig másfél méter széles kamarára (*camară*) tagolt lakóház, amely előtt a nyitott tornác (*târnaț*) fut végig. A ház végében áll a boronafalú disznóól (*coțet*). Az ól mellett forrás fakad, amelynek vizét ivásra, főzésre, az állatok itatására, stb. használják. A forrás csekély vize a kerítés tövében folyik ki az utcára. A telek végét sövénnel elkerített kert (*gredinuță*) foglalja el. A kert egyik részében kukoricát, káposztát, uborkát, kaporot, salátát termelnek, a másik része kaszálóul szolgál. A kert mellett állnak a gabonakéve szárító karók (*par pentru clăi*), amelyeken szeptember elején még száradó zabkévét láttam. Az udvar hátsó végén egyszerű sövénykapun át mehetünk ki a gabonaföldekre. Hágsón és keskeny sövénykapun (*porliță*) juthatunk a kertbe, amelyen taposott ösvény (*cărare*) vezet keresztül egy újabb hágsóhoz s ezen át is a határba vezet tovább az ösvény. A házzal szemközt lévő hágsón át a szomszéd udvarba mehetünk. Mindkét hágsó nagyon egyszerű: a kerítés

¹ A helyszíni terepmunkát a Néprajzi Múzeum anyagi támogatásával végeztem 1941. július, augusztus és szeptember havában. A támogatásért a Néprajzi Múzeum vezetőségének ezen a helyen is hálás köszönetet mondok. — Nyomdatechnikai okokból egyes román szavak pontos hangjelölésétől el kellett tekinteni.

I. ábra. Román kettős udvar. Nemesbudafalva, Szolnok-Doboka megye. I. Külső udvar: A. trágyadomb, B. utcai kapu, C. kapu a belső udvarra, D. hágcso, E. mezsgye. II. Belsőudvar: A. istálló, a. etető ablak, b. jászol, B. csür, C. juhistálló, a. báránypark, D. szénaspajta, E. szárító karó fűnek, F. mezsgye, G. gabonakéve szárító karók, H. hágcso, I. kertkapu, K. hágcso, L. disznóól, M. forrás, N. kapu, O. kert, az a-val jelölt részen kukoricát, káposztát, uborkát, kaprot, salátát termesztettek, a b-vel jelölt rész kaszáló, P. ősvény, R. hágcso. III. Lakóház: A. szoba, B. konyha, C. kamara, D. tornác. IV. Ház a szomszédos telken: A. ház, B. konyha, C. kamara, D. csür, mellette az árnyékszék,

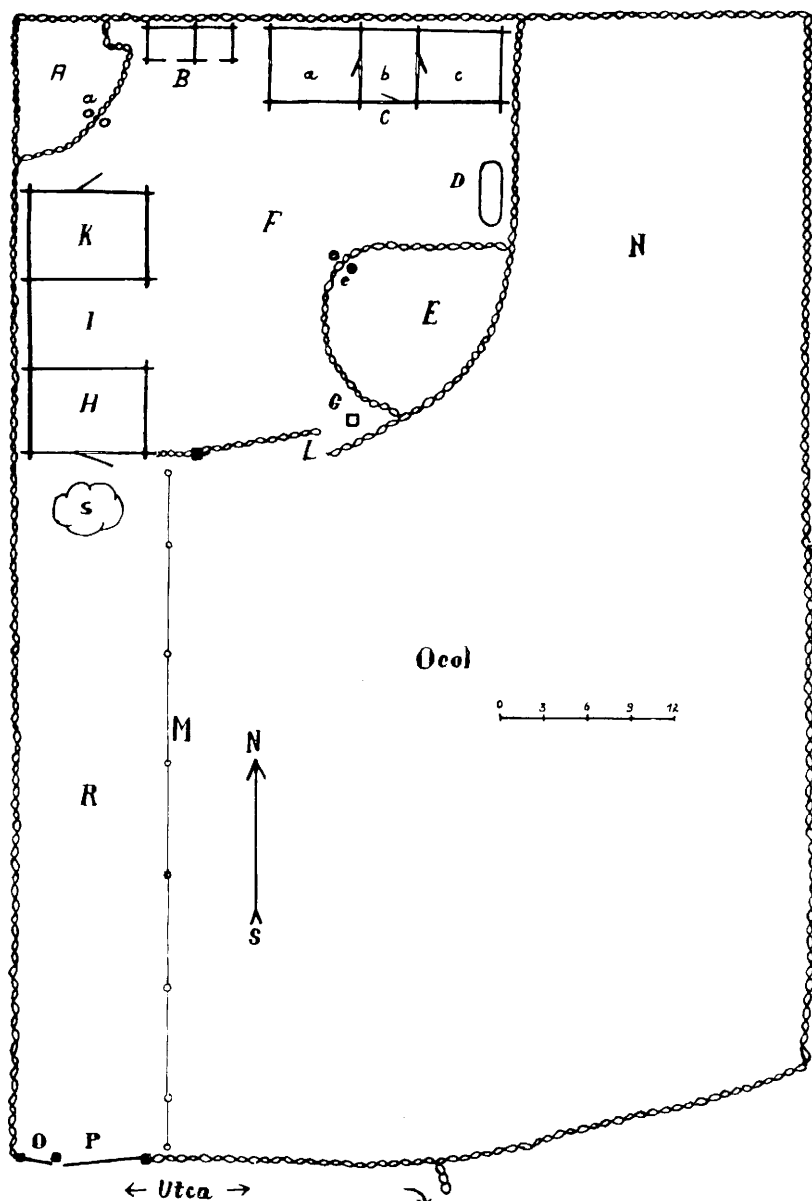
két oldalán álló egy-egy nagyobb kő. A kövek a kerítés átlépését teszi könnyebbé. A szomszéd udvaron álló ház, pajta, éppenúgy, mint az ismertetett telek lakóháza nem épült ki a telkeket elválasztó kerítésig, illetve mezsgyéig (*mezďă*), hogy a tetőről lecsorgó víz ne hulljon a más telkére.

Hasonló udvar Nemesbudafalván több is volt, de újabban erős pusztulásnak, átalakulásnak indultak. Általában a külső udvar pusztult el, legtöbb istálló azonban még ma is elől, a telek utcafelőli részén áll. Az istálló és az utcai kerítés között tágabb térséget is találunk a trágya részére. A kettős udvar változata az, amikor az *ocol* az istállóval együtt a lakóházzal szemközt áll, a lakóház pedig közvetlenül az utca felé épül. Ilyen udvart egy tehetősebb gazdánál láttam. Ottlétemkor lovakat tartottak az *ocol*-ban.

Rogozon a kettős udvar olyan formáját találtam meg (2. ábra), ahol a külső udvar sokkal nagyobb, mint a belső udvar (*greďină*). 1941 szeptemberében, amikor Rogozon jártam, a külső udvarban már nem tartották a jószágot, hanem kukoricát ültettek bele. Hogy az istállóból az utcára járó állatok rá ne menjenek a kukoricára, a belső udvarhoz vezető út mellé kb. két méter távolságra karókat vertek le s a karókat felül és középen egy-egy léccel összekötötték (2. ábra, M.). Régebben a külső udvarnak a ház melletti keskenyebb részén állt a *staul*, ahol télen és koratavasszal a juhokat tartották. A belső udvarban áll az egy fedél alá épült csűrön, ló- és marhaisztállón kívül a kút (*fântână*), a káposztáskert (*greďină pentru stratură*), a szénáskert (*greďină petru fân*) a szénaboglyákkal, a sövényből font kukoricagóré (*coşlei*) a kukorica cséplő kassal, a háromosztatú lakóház és a disznóól.

A Magyarlápостól délre fekvő Rohiban is megtaláljuk a kettős udvarok nyomát. A falu déli részén a Pár. Ursului két oldalán szét-szórt és a falu belsejében álló telkek közül sok emlékeztet a kettős udvarokra. Ezeken a telkeken szintén a kijárat felé (utcaról nem igen beszélhetünk) állnak az istállók, mint Nemesbudafalván.

A domokosi magyarság körében már nincsenek meg a kettős udvarok, de az idősebb nemzedék tagjai úgyszólván kivétel nélkül tudnak arról, hogy ilyenek ott is voltak. Domokoson a *pajta* (istálló) és a csűr egy fedél alatt, a ház mögött helyezkedik el, párhuzamosan vagy keresztben a lakóház fekvésével. Két olyan telek még van a faluban, amelyen a lakóház és a melléképületek mélyen bent a telken állnak s az utca felé üres térséget találunk. Ezek a telkek közlebről őrzik a láncudvarok emlékét. Kiss Sándor 70 éves domokosi gazdálkodó a következőket mondta a láncudvarokról: „Négy-öt méterre az utcai kaputól volt egy rendbéli kapu és a két kapu között halt a jószág. A törvény később arra kényszerítette a gazdákat, hogy a jószág hátrafelé menjen. A disznóól is az út mellett volt.” Ezek az adatok azért értékesek, mert megtudjuk, hogy a külső udvar Domokoson is olyan szűk volt, mint azt Nemesbudafalván ma is láthatjuk és hogy eltűnésükben hatósági intézkedések is közrejátszottak. Domokoson feljegyeztem azt is, hogy a külső udvarban csak a mar-

2. ábra. Rómán kettős udvar. Rogoz, Szolnok-Doboka megye. A belső udvar beosztása: A. szénáskert, B. disznóól, C. lakóház (a. szoba, b. konyha, c. kamara), D. kukoricás góré, E. veteményes kert (e. hágcsó), F. udvar, G. kút, H. marhaistálló, I. csűr, K. lóistálló. A külső udvar beosztása: L. sөvénykapu, M. kerítés, N. a juhistálló régi helye, O. kiskapu, P. nagykapu, R. az istállóhoz vezető út, S. trágyadomb.

hát tartották s télen, mivel a jószágot istállóba csapták, üresen állt a külső udvar. A juhkosár nem a külső udvarban, hanem hátul, a belső udvarban állt, az istálló és a csűr mellett. Olyan gazda is volt Domokoson, aki csak a disznait tartotta a külső udvarban, a nagyjószág hátul tanyázott. Két részre tagolódott külső udvarra is emlékeznek, az egyik részt virágos kertnek, a másikat pedig disznók tartására használták. Az utóbbi két eset a láncudvarok felbomlásával magyarázható.

A kettős udvar további észak-szoldokdobokai elterjedésére egyelőre nincsenek adataim. Valószínűnek látszik azonban, hogy a Lápos felső völgyében általános volt.

A láposvölgyi kettős udvarok nem egyedülálló telekformák. Két részből áll a moldvai parasztudvar is. Az utcára nyíló külső udvar marhaakol. Általában nyílt állás is található benne, ahol a jószág zimankós időben meghúzódhat. A belső udvarban áll a lakóház, nyári konyha, szekérállás, különböző kamarák, stb. Itt van a *gyisznópajta*, *tyúkpajta*, *juhakol*. A belső udvarból nyílik a szérüs, veteményes, gyümölcsös kert. A belső udvart a külső udvartól kapuval elhatárolt kerítés választja el. Ez az udvar általános Román, Jász és Fálciu megyékben, de újabban erős pusztulásnak indult.² Ismerik a kettős udvart a Nyárád vidékén. Ilencfalva és Lukafalva községekben, mint csaknem mindenütt Marosszéken, kettős udvar van: az előudvarban vannak az istállók és a marhaólak s innen kapu vezet a belső főudvarra, ahol a lakóház s hátrább a csűr és takarmány áll. Az említett két faluban az előudvar ismét kettéválik: egyik osztálya csakis bejárásra szolgál; az egyik utcai kiskapuval összefüggő, az előbbitől elkeltelt, másik részt pedig kizárólag a marhák részére tartják fenn.³ A nyárádmenti kettős udvarokat bemutatja *Malonyay* is, de a tőle közölt formánál a külső udvar két szélső részét kis kert foglalja el.⁴ Ez nyilvánvalóan csak továbbalakult formája az előbbi kettős udvarnak. Saját megfigyelésem szerint kettős udvarok voltak a románoknál a marostordai Mezőrécs és a kolozsi Kozmatelke községekben. Az erdélyi magyar formákhoz egészen hasonlóak a hunyadi Hátszeg és Erdőhát vidékének román kettős udvarai. Hunyadban a kettős udvar a földművelő-állattenyésztő vidékek udvarformája. Az utca felőli kisebb részben vannak az állatok, ahol egy kisebb ölon kívül más épület nincs is. A külső udvarban halmozzák fel a trágyát. A belső udvarban áll az állatok részére egy nagyobb istálló, de ennek ajtaja a külső udvarra nyílik. Az istállóhoz csatlakozó csűr ajtaja a belső udvarra nyílik, mint az

² *Lükő G.*: A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Budapest, 1936. 142. l.

³ *Órbán B.*: A Székelyföld leírása, IV. k. Pest, 1870. 43—44. l. — Valószínűnek tartom, hogy azok az aranyosszéki udvarok, amelyeket *Jankó* mutat be (Fölldr. Közl. 1893. 94. l., IV. t.) átalakult kettős udvarok, amit legjobban bizonyít az, hogy a külső és belső udvarnak külön utcai kapuja van.

⁴ *Malonyay D.*: A magyar nép művészete, II. k. Budapest, 1909. 106. l.

ismertetett nemesbudafalvi udvaron. A második udvarban áll a lakóház, a kukoricás göré, a széna- és szalmaboglya.⁵ Fordított változatban (külső részben a lakóház, belül az akol, stb.) megvan az udvar Fogaras vidékén⁶ és a moldvai Bogdánfalván s idesorol *Lükő* bizonyos kazáni tatár és baskír udvarokat is.⁷ A kettős udvarok csoportjába tartoznak azok a szálvai (Beszterce-Naszód m.) udvarok is, amelyeknél a csűr és istálló az elcsökevényesedett külső udvarban (*ocol*) van.⁸ Újabban a kettős udvart megtalálta *Lükő* a Hajdúságban (Nádudvar, Debrecen), ahol a külső udvarból gyakran szintén kert lett, mint a Nyárád mentén. A Hajdúságban a fordított bogdánfalvai és fogarasi forma is ismeretes (Hajdúböszörmény).⁹ Ismerjük a kettős udvarokat a nyírségi Mártonfalváról, ahol a lakóház a telek hátsó végén áll. „Elöl vannak az istállók és a csűr, az utca felé a felkerített udvar nem kert, bár külön sövény választja el a lakóháztól.”¹⁰ Továbbmenve a kettős udvarok nyoma felbukkan az Ormánságban is. Itt tudunk arról, hogy a pajtát és istállót előre építették a telek kijárata felé, a lakóház pedig hátrább állt. Arról nincsenek adataim, hogy az udvart kerítéssel ketté választották volna, az azonban kétségtelen, hogy az Ormánságban és a fenti területeken azonos elvű elrendezés áll előttünk.¹¹

Mindezekből láthatjuk, hogy a láposvölgyi kettős udvar nem helyi forma. Nemcsak külsőleg hasonlít a felsorolt moldvai, erdélyi és tiszántúli udvarokhoz, hanem hasonló az életük is. Feltűnő, hogy a juhokat Moldvában és részben a Lápos völgyében is a belső udvarban tartják, az istállóajtó a külső udvarra nyílik (Hunyad, Lápos völgye) s a külső udvar virágos kertté alakulhat át (Nyárád-mente, Lápos völgye, Hajdúság).

Lükő feltételezi, hogy a láncudvar török hagyomány s a moldvai és hunyadi külső aklos formák hasonló kún vagy besenyő rendszer folytatásai.¹² *R. Vuia* román antropogeográfus és etnográfus, anélkül, hogy ismerte volna a székely láncudvarokat, szintén nyilatkozik a román kettős udvarok eredetéről. Először felveti azt a gondolatot, hogy a kettős udvarok a románság körében helyi képződmények is lehetnek, amelyek a gazdálkodás kettősségének: az állat-

⁵ *Vuia R.*: Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor. Lucrările Inst. de Geogr. al Univ. din Cluj, vol. II. 1924—25. 104. l.

⁶ *Vuia R.*: Le village roumain de Transylvanie et du Banat. Ext. de „La Transylvanie”, Bukarest, 1937. 34. l. — Valószínűnek tartom, hogy azokon az erdélyi román népterületeken, ahol az udvart még *ocol*-nak nevezik (pl. Hátszeg és Erdőhát vidéken, Biharban) a kettős udvarok nyomát kereshetjük.

⁷ *Lükő G.*: id. munk. 143—144. l.

⁸ *Vuia R.*: Le village roumain... 32. l.

⁹ *Lükő Gábor* jelentése a debreceni Déri Múzeum Évkönyvében, 1937. 23. l.

¹⁰ *Balogh István* beszámoló jelentései. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1938. 28. l.

¹¹ *Gunda B.*: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. Földr. Közl. 1938. 42. l.

¹² *Lükő G.*: id. munk. 144. l.

tenyésztésnek és földművelésnek a következményei. Majd megemlíti, hogy hasonló udvarrendszer előfordul a skandináv parasztságnál, Öland, Gotland szigetén, továbbá a nagy- és kisoroszoknál. *Vuia* szerint feltételezhető, hogy a kettős udvart az erdélyi románoknál olyan északi germán törzsek honosították meg, akik „megültek a mi tájunkon” (t. i. Erdélyben), vagy pedig a szlávok közvetítették. A kérdést azonban filológiaiilag is szükséges lenne megvizsgálni.¹³

Már korábban részletesen fejtegettem, hogy ezeket a véleményeket nem fogadhatjuk el. A kettős udvar kialakulása a nagyarányú állattenyésztéssel magyarázható. Állattenyésztő helyeken sokkal alkalmasabbnak látszott, ha a jószágot nem hajtják végig az udvaron, hanem közvetlenül az utca felől helyezik el. Ez az elhelyezés a ki- és behajtást megkönnyítette és az udvar végén elhelyezett rakományokat is könnyen megvédték a jószágtól. A kettős udvarok közelebbi kialakulási helyére, idejére, terjeszkedési irányára azonban semmi határozott támaszpontunk sincs.¹⁴ Amint láttuk, a kettős udvar előfordul a Hajdúságban is. Ezen a területen pedig a kertes település volt az ősi. A településformánál a szűkudvarú lakótelkek sokaságát a jószágtartó telkek, gazdasági udvarok övezték.^{14/a} A kertes település tehát kizárja a kettős udvarok fenti formáját s arra figyelmeztet bennünket, hogy azok csakis a kertes formák felbomlásával, minden bizonnyal a XIX. század közepe után gyökerezhettek meg a Hajdúságban.

Valószínűnek látszik, hogy az erdélyi kettős udvarok és a szarvasmarhatenyésztés között valamilyen kapcsolat áll fenn. A Lápos völgyében, Moldvában a szarvasmarhát tartják a külső részben s a Lápos völgyében a szarvasmarhának nagy jelentősége van, de még nagyobb volt a múltban.

A Lápos felső völgyének a múlt század végén s e század első évtizedeiben két jellemző állata volt: a szarvasmarha és a juh. A szarvasmarhát nemcsak tejelő, hanem igásállatnak, vonójószágának is alkalmazták. A Lápos felső völgyében és a mellékvölgyek falvaiban az 1911. évi állatösszeírás szerint az igavonó tehenek és ökrök száma meghaladta a lovakét. Sőt a félreeső román falvak (Tökés, Tágfalva, Rákosfalva) igavonásra csak ökröket használtak s tehenet nem, vagy az igázott ökrök, tinók száma jóval túlhaladta az igázott tehenek számát (Alsószöcs, Felsőszöcs, Kisdebrecen, Kupsafalva, Nemesbudafalva, Oláhlápos).¹⁵

A Lápos völgyében a magyar szarvasmarha erdélyi változatát tartották. A domokosiak Kolozsvár, Dés, Lekence, Szászrégen vásá-

¹³ *Vuia R.*: Le village roumain... 39. l.

¹⁴ A részleteket l. Az erdélyi és moldvai kettős udvarok c. tanulmányomban: *Nép és Nyelv*, I. Kolozsvár, 1941. 153–156., 218–222. l.

^{14/a} L. idevonatkozólag *Györffy I.* különböző tanulmányait: pl. Az alföldi kertes városok, *Népr. Ért.* XVIII. 1926. 105. skk. l.

¹⁵ A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911-ik évi február hó 28-iki állapot szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, 41. k.

rain vették állataikat. Kb. 40—50 esztendővel ezelőtt kezdett elterjedni az apró máramarosi marha. Egyébként egész Erdély területén a ló gazdasági jelentősége elmaradt még századunk elején a szarvasmarha gazdasági jelentősége mögött.¹⁶ A Fekete Körös völgyébe az Alföld felől szinte lépésről-lépésre nyomult előre a ló és szorította ki a mezőgazdasági munkából a szarvasmarhát.¹⁷ Saját feljegyzéseim alapján is tudom, hogy a kalotaszegi magyarságnál a bivaly és az ökör helyettesítette a ló munkaerejét. A csíki lótenyésztés fejletlenségéről szintén megemlékeznek mezőgazdasági íróink.¹⁸ Hasonló példákat még bőven idézhetnénk.

A láposvölgyi kettős udvarok állattenyésztő életmódot visszatükröző sajátsága kapcsolatban áll más települeselemekkel, más településsajátságokkal is. Így az állattenyésztéssel magyarázhatjuk és a kettős udvarokhoz tartozó sajátságok maradványának tarthatjuk azt az állapotot, hogy Domokoson számtalan udvaron ma sem találunk kiskaput, hanem csak egyszárnyú nagykaput. A gyalogos közlekedés hágsón át történik (2. kép). A kiskaput könnyebben kidőnthette a jóság, az fokozottabb felügyeletet kívánt, így annak építésétől eltekintettek. Amint láttuk, a bemutatott nemesbudafalvi kettős udvarnak is csak egyszárnyú sövénykapuja van; a belső és külső udvar között pedig egyszárnyú nagykapu és hágsó, mint Domokoson az utca felé. Az állattenyésztő életmóddal magyarázhatók az olyan házalaprajzok is, amelyeken a szoba, konyha, kamara, csűr és istálló egy fedél alatt van s az istálló az utca felől épült. Ilyen ház csak egy van Domokoson, de a közeli Boérfalva és Libaton román falvakban több ilyen beosztású épület állott a multban.

Azonál a településeknél, ahol kettős udvarok fordulnak elő, természetesen jobban kell ügyelni arra, hogy a külső udvarban lévő jóság el ne szabaduljon, ki ne menjen az utcára, a határba, jobban kell féltetni a jóságtól közvetlen a falu határában elterülő vetéseket. A jóság elbitangolásának megakadályozására szolgálnak a falukapuk.

Domokoson a század első évtizedében három falukapu volt: a Magyarláros, Alsószöcs és Rogoz felé nyíló utcák végébe állítottak egyet-egyet. Amikor az emberek munkába mentek, behúzták maguk mögött a kaput, hogy be ne jöjjön valamilyen jóság a faluba, vagy a bentlévő ki ne menjen. Aki a legközelebb lakott a kapuhoz, az őrizte. Csütörtökön mindig jöttek a *falusiak* (a környékbeli román falvak lakói) s Domokoson áthaladva mentek a magyarlárosi hetivásárra. Ilyenkor korán reggel kimentek a gyerekek a kapukhoz s kinyitották a kocsik előtt. Szívességükért 1—1 kraj-

¹⁶ Lásd az 1911. évi állatszámolás eredményeit. V. ö. még Fodor F.: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest, 1924. 124. l.

¹⁷ Györffy I.: A Feketekörös-völgyi magyarság. Földr. Közl. XLI. 1913. 495. l.

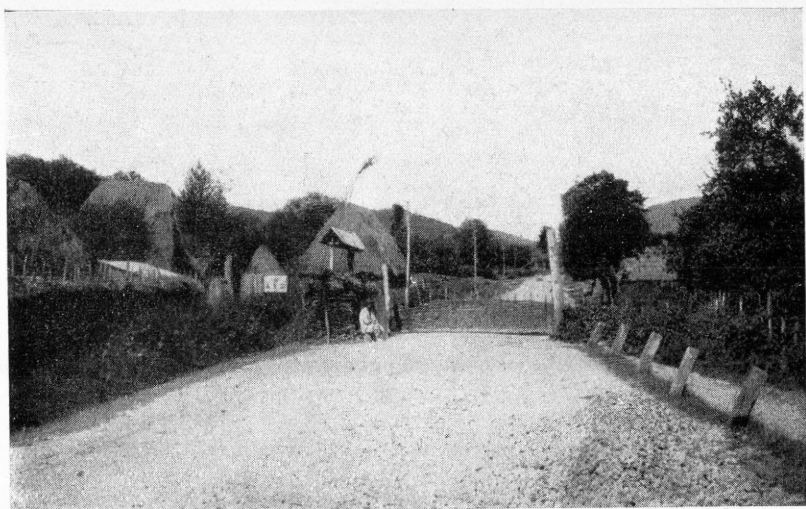
¹⁸ T. Nagy I.: Csíkmegye közigazdasági leírása. Budapest, 1902. 29. l.

1. kép. Román kettős udvar részlete. Nemesbudafalva, Szolnok-Doboka megye. Elöl a kettős udvar, hátrább a szénás pajta és az istálló, a kettő között a belső udvarra vezető kapu és hágcső. V. ö. az I. ábrán közölt alaprajzzal. — Gunda Béla felv.

2. kép. Magyar ház és udvar. Domokos, Szolnok-Doboka megye. Az utcáról az udvarra csak nagykapu nyílik. A gyalogos közlekedés a nagykapu mellett lévő hágcsón történik. — Gunda Béla felvétele.

3. kép. Falukapu, mellette a kapuőr. Zajkány, Hunyad megye. Schmidt Tibold felv.

4. kép. Magyar kaszój. Domokos, Kisbenedek határrész, 450 m. Szolnok-Doboka megye. Hátterben a fák között felszántott és kukoricával bevetett kaszáló látszik. Gunda Béla felv.

cárt vetettek nekik a románok. Ugyancsak nyitogatták a kapukat délután is, amikor a románok a vásárról hazafelé tartottak.

A domokosi falukapuk nem egyedülállóak. Szolnok-Dobokában a multban úgylátszik általánosabban el lehettek terjedve, mert már a mult század első felében a falubírók szerepéről *Hodor K.* azt írja, hogy tavaszonként a tilalmaskapu (pórkorlát) és a „legmulandóbb alkatású sövény kertelés“ felállításáról való gondoskodás az ő kötelességük.¹⁹ Hasonló rendeltetésű falukapukat ismerünk Moldvából (Szabófalva magyar faluból), a fogarasi románok köréből.²⁰ Csíkból, Udvarhelyből, Háromszékből és a hétfalusi csángóktól,²¹ Kalotaszegről,²² Hunyad megyéből (3. kép), a Fekete Körös völgyének magyar és román falvaiból,²³ a Felső Tiszahátról, Észak-Borsodból, az Ormánságból,²⁴ a felsőörvidéki magyarság falvaiból.²⁵ Tanulságosan írja le a román falukapukat *Pamfile*. A romániai falukból két vagy több út vezet ki s ezek kijáratánál kapukat állítanak. Aki bejön a faluba, vagy eltávozik onnan, köteles maga után betenni a kaput. A kapukkal a vetést védik a kóbor jószág ellen. A kapuk mellé gyakran őrző kunyhókat is állítanak. Ha tavaszi vetéshez nyílik a kapu, a kunyhók Szent György naptól a vetés betakarításáig, kukoricánál október 14-ig (gör. kel. naptár) állnak. A kapuk neve *poarta țarinii*,²⁶ amit leghelyesebben az udvarhelyi nép elnevezéssel vetéskapunak fordíthatunk. A vetéskapu faluvégi kapu és a falut a külső határtól választja el. Igen tanulságos a falukapu kalotaszegi leírása. A leírás szerint a tilalmasba eső határrészt a kóbor marha kártételei ellen a faluvégén felállított porgolát nevű kapuval zárják el.²⁷

Mindezekből láthatjuk, hogy a falukapu olyan helyen van meg, ahol a földművelő és állattenyésztő életforma szoros kapcsolatban áll egymással. A kapu kétségtől a településeknek a népi gazdálkodásból adódó jellegzetessége, tartozéka. Létrejöttének bizonyára mélyebb történeti és földrajzi gyökerei is vannak. A falukapuk földrajzi elterjedése és a gazdasági élettel való kapcsolata alapján azonban nem látom elfogadhatónak *Györffy* feltevését. *Györffy* ugyanis azt írja, hogy a régi gyepükapu „... másodlagosan, mint községkapu nyert alkalmazást, védelmi szempontból épült s ké-

¹⁹ *Hodor K.*: Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése. Kolozsvár, 1837. 419. l.

²⁰ *Szabó T. A.*: Két mezőkapu adat Moldvából és Erdélyből. *Ethnographia*, 1940. 92. l.

²¹ *Szinnyei J.*: Magyar tájszótár, II. k. Budapest, 1897—1901., l. porgolát-, vetéskapu, tanórok alatt.

²² *Szabó T. A.*: Két kalotaszegi porgolát adat a mult századból. *Ethnographia*, 1940. 371. l.

²³ *Györffy I.*: A Feketekörös-völgyi magyarság... 550. l.

²⁴ *Gunda B.*: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban... 49. l.

²⁵ *Wallner E.*: A felsőörvidéki magyarság települése. *Földr. Közl.* LIII. 1925. 5., 22. l.

²⁶ *Pamfile T.*: *Agricultura la români*. Bukarest, 1913. 28. l.

²⁷ *Szabó T. A.*: Két kalotaszegi porgolát adat... 371. l.

sőbb lett az a rendeltetése, hogy a jószág el ne csatangoljon a faluból”.²⁸

A Lapos felső völgyében a kettős udvarok és a településformák közötti közelebbi kapcsolatot — legalább is eddigi megfigyeléseim alapján — megállapítani nehéz. Megvan az útifalvak formáját mutató Domokoson, a halmazfalvak csoportjába tartozó Rogozon és az úti, halmaz és völgyi falvak sajátosságát felmutató Rohiban, a jellegzetesen völgyi falunak nevezhető Nemesbudafalván.²⁹ Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a kettős udvarok kialakulásának elsősorban néprajzi és történeti okai vannak. Nem valószínű azonban, hogy hozzátartozott volna az erdélyi románság jellegzetes és ősi faluformájához: a szétszórt házakból álló faluhoz (Einzelfhof vagy village dispersé). A láncudvar csakis a zártabb faluformákhoz kapcsolódhat, éppenúgy mint a falukapu. A kettős udvarú falvaknak a faluképe azonban lényegesen más (vagy legalább is lényegesen más volt a múltban, amíg a kettős udvarok jobban fennállottak), mint azoké a falvaké, ahol nem kettős udvarokból épül fel a település. A kettős udvarú falvakban a település két övre tagozódik: egy belső gazdasági (állattenyésztő) övre és külső lakó-gazdasági (földművelő) övre. A két öv annál élesebben bontakozik ki előttünk, minél közelebb áll a falu a szabályos úti vagy völgyi falvak formájához (l. pl. Nemesbudafalva). Az ilyen falvakban két belső gazdasági (állattenyésztő) öv szemben áll egymással s közöttük fut végig a település közlekedési övezete: az út. A település formáját különösen tanulságosan lehetne érzékeltetni akkor, ha légifelvételek állnának rendelkezésünkre a kettős udvarú falvakról.

A Lapos felső völgyében a gazdálkodással, nevezetesen az állattenyésztéssel kapcsolatosak a határbeli települések. A kettős udvaroknál, amint láttuk a juhok tartása elkülönül a szarvasmarhák tartásától. Az *ocol*, az udvar utcafelőli része, elsősorban a szarvasmarhák helye. Domokoson a kisebb gazdák a juhot télen a ház melletti ólban: a *kolnyicában* tartják, tavasztól őszig pedig a nagyobb gazdák juhnyájába csapva, közös pásztor felügyeletével legeltetik. A nagyobb gazdáknak Domokoson az Ilosvai hegységnek a Láposra nyíló völgyeiben (Zúgó, Kishírópataka, Bindermezeje, Kisbenedekék, Nagybenedekék, stb. határrészben) külön telettető szállásaik vannak. Ezek az ú. n. *kaszojok* (4. kép). *Kaszojokról* tudok a boérfalvai, alsó- és felsőszőcsi, rogozi határból is, de ezeket közelebbről nem tanulmányoztam. Az alábbi megfigyeléseim csak a domokosiak telettetésére vonatkoznak. A *kaszoj* általában egyosztatú boronafalakból emelt épület, közvetlenül mellé, vagy a

²⁸ Györffy I.: A Feketekőrös-völgyi magyarság... 550. l.

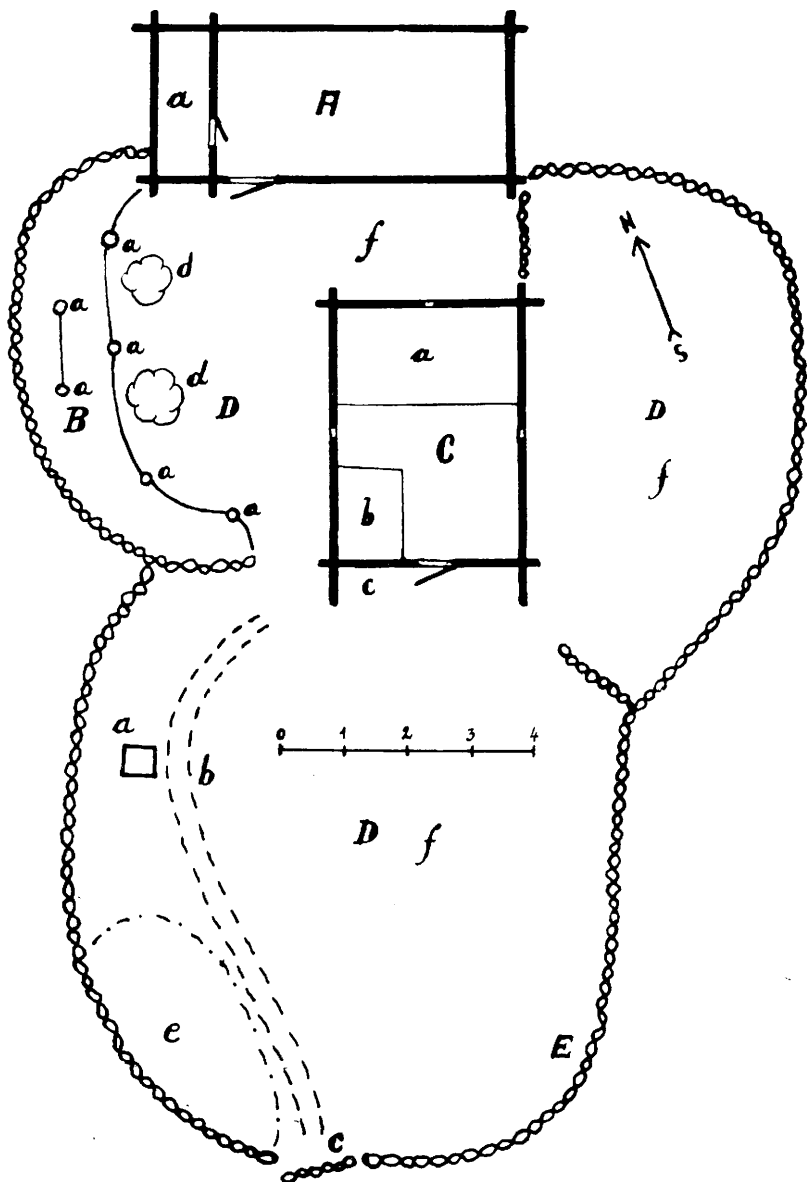
²⁹ Teljesen érthetetlen, hogy miért osztja *Vuila* a láposvölgyi falvak legnagyobb részét a „village dissocié” és a „village à maisons isolées” csoportjába. Hiszen már az 1 : 75.000 térképeken is jól észrevehetők a terület halmaz és völgyi falvai (Le village roumain... 2. sz. térkép és a hozzátartozó szöveg).

fejlettebb *kaszojok*nál néhány méter távolságra, építik a juhok számára a *kosarat*. A *kosár* sövényből font kerítés, amelynek egyik részéhez tetőt emelnek. Ennek a kosár belseje felé nyitott, tetővel fedett résznek *kolnyica* a neve. A téli hideg időben a *kolnyica* alá húzódnak a juhok s ott is etetik őket. A *kaszoj* berendezésével itt nem foglalkozom s csak röviden az ú. n. *cárok*-ot emlitem meg. A *cárok* sövényből font, a kaszoj hátsó részét teljesen elfoglaló rekesz, amely alatt kora tavasszal a gyenge bárányokat tartják, teteje pedig fekvésre, alvásra szolgál. A domokosiak újabban már kezdik elhagyni, míg ellenben a boérfalvi románok *kaszojaiban* a tűzhe-lyen kívül jóformán csak a *cárok* (rom. *țarc*) az egyedüli berende-zés. A *kaszojok* változatos formáit különösen szépen tanulmányoz-hatjuk a boérfalvai határban a románoknál. A boérfalvai románok-nak a 609 méter magas Nagynyíres alatt a Nagybenedekék nevű határrészben olyan *kaszoját* is láttam, amelyik teljesen körül épült kosárral és már istálló is volt mellette a juhok részére (3. ábra).

A teleltető szállások a völgyek két oldalán (sohasem a völgy-fenéken), a lapos hegygerinceken a legelők, tisztások és az erdők találkozásánál épülnek, hogy az erdő némi védelmet nyújtson a hideg, a hóföregtegek ellen s a pásztorok részére közel legyen a tüzelőfa. A hely kiválasztásánál arra is ügyelnek, hogy forrás is legyen a közelben. A pásztortelepüléseknek ez az elhelyezkedése általános a Kárpátok területén. Az erdők és legelők találkozásánál épülnek a tátrai szlovák és lengyel, a ruszin, az erdélyi román (pl. a Radnai és Kelemen havasokban) pásztorok szállásai.³⁰ Domokos határában a Nagynyíres alatt 580 méter magasságban találtam a legmagasabban fekvő kaszojokat, s legtávolabb 8—10 kilométerre vannak a falutól.

A *kaszoj* a juhok telelőhelye. November közepén, végén, ami-kor a juhok már a falu körüli földeken sem legelhetnek, az a gazda, akinek *kaszoja* van, oda hajtja telelni a juhokat. A juhokra foga-dott pásztor, vagy a család valamelyik fiatalabb férfi tagja vigyáz. Télen át a juhokat a nyáron összegyűjtött szénával és levagdalt tölgyfaággal takarmányozzák. Domokoson a Kolnyik tető, Gödrek tető határrészben, kb. 400 m magasságban még 1941. augusztus végén láttam a lecsonkolt tölgyfák tömegét s az ágvagdosással járó erdőpusztítás nyomát. A juhokat bent a kosárban etetik vagy a szállás közelében álló szénaboglyákhoz hajtják. Ez utóbbi a téli etetés régebbi formája. A szénát elterítve eszik a juhok a földről. Ha nagy a hó, el kell *tipadni* s az elsimított, ledöngölt hóra kis porciókba rakják a szénát. Ha elfogy az egyik boglya, tovább men-

³⁰ Tanulságos ebből a szempontból Z. Holub-Pacewiczowa nagy mun-kájához Osadnictwo pasterskie i wędrowni w Tatrach i na Podtatrz, Kra-ków, 1931.) melléklet 1. sz. térkép. L. még ezenkívül V. Kubijovič: Pastýřský život v Podkarpatské Rusi, I. Pozsony, 1935. 85. l., Orosz E.: Néprajzi ki-rándulások a naszódvidéki havasi pásztortanyákhoz. Erdély, XXII. 1913. 42. l., L. Someșan: Vieața pastorală în Munții Călimani. Buletinul Socie-tății Regale Române de Geografie, T. LII. 1933. 288. skk, l., stb.

3. ábra. Boerfalvai román gazda tulajdonában lévő kaszój (căsoi) a domokosi Nagybenedek nevű határrészben, 520 m. Szolnok-Doboka megye. A. istálló (grăd, a. ellős juh- és bárányrekesz: țarc), B. a kosár fedett része (coln'ită, a. a tetőt tartó oszlopok), C. kaszój (căsoi, a. bárányrekesz: țarc, amelynek a tetejét ágynak: pat, használják, b. tűzhely fîțeu, c. tornác: târnaf), E. kerítés: gard, D. juhkosár: (staur, a. szolgafás: gujbă, szabad tűzhely, amelyet nyáron a szénamunkálatok idején használnak, b. taposott út, c. kapu: pasă, d. tölgyfák, e. burgonyával: baraboi bevetett terület, f. káposztával: cureț bevetett terület).

nek a másik boglyához. Az ilyen, a kosártól távolálló, téli etetőhelyeket *turisnak* nevezik. Ahol *turisban* eszik a juh, mivel a földet jól összetaposta, megtrágyázta, kétszer lehet kaszálni, először szénát, azután sarjút. Hasonló téli etetési módot ismernek a román és ruszin pásztorok is.³¹

Télen át a juh jól megtrágyázza a *kosár* földjét. Április végén, május elején, amikor a juhokat a közös nyájba (*sereg*) verik, a trágyázott földbe káposztát, burgonyát, tököt, kukoricát, babot ültetnek az asszonyok. Ősszel azután, mielőtt a kosárba szorulnának a juhok, a termést betakarítják. Az állattenyésztéssel kapcsolatos kezdetleges földművelés kialakulását láthatjuk itt. A földművelés hasonló formája a biharmegyei román pásztorok és a kisázsiai törökök körében is ismert.³²

Nyáron a szénakaszálás idején népesednek be a *kaszajok*, amikor a szénázással foglalkozó férfiak és leányok, menyecskék gyakran egész héten át ott tartózkodnak.

A téli szállások körüli földművelés kialakulása két irányban történik. Egyrészt, amint már említettem, kertszerű, kapásgazdálkodást folytatnak az asszonyok a *kosárban*. Másrészt pedig kezdik feltörni a téli szállások körüli kaszálót is. A feltörés természetesen függ attól, hogy milyenek a talajviszonyok, milyen távolságra van a kaszáló a falutól, a gazda rendelkezésére álló eszközökkel, hogyan közelíthető az meg s végül attól, hogy rászorult-e a gazda a kaszáló feltörésére. A kaszálónak azt a részét, amelyet ősszel fel akarnak szántani, augusztus végén, szeptember elején, amikor a nyáját szétverték, a gazda *kosarazással* megtrágyáztatja: vagyis a fonott vesszőtáblákból, vékonyabb karókból összeállított és könnyen szét-szedhető *kosár* a kaszáló egy-egy darabján néhány napig (ha pl. zab alá trágyáznak, akkor két éjszaka) áll, hogy éjszakára a kosárba zárt juhok a földet megtrágyázzák. A kosár helyét azután mindaddig váltogatják, míg a felszántásra kijelölt kaszáló egész területét meg nem trágyáztatták. A megtrágyázott földbe először kukoricát, majd zabot, esetleg rozsot vetnek s ha a földet kiélték, újból kaszálónak használják. A Kishenedekék nevű határrészben, kb. 6 km távolságban a falutól az egyik *kaszaj* mellett lenvetést is találtam.

Nem célom itt a pásztorkodás formájának részletes tárgyalása, de röviden megemlítem, hogy a nyári legeltetési idő alatt kosarazással trágyáztatják a közösen kibérelt legelő egy-egy darabját is, amit a tulajdonos a következő évben kaszálónak használ.

A *kaszajok* esetében tulajdonképpen az alföldi tanyákhoz hasonló határbeli település jött létre. Azok előbb csak állattelenlétű szállások, majd kialakul körülöttük a földművelés. Az alsó-szöcsi határban olyan román téli szállást láttam, amely a gazda

³¹ Lehoczky T.: A magyar-oros pásztoréletből. Ethnographia, 1891. 337. l., l. még 35, 36. jegyzet.

³² Györffy I.: Az alföldi kertes városok. Népr. Ért. XVIII, 1926. 121. l.

és családjának állandó lakóhelyévé lett. A domokosi határban is vannak olyanok, amelyek mellé már istállót építettek, hogy a nyári munkát könnyebben elvégezzék. Észrevehetjük, hogy a használt falusi bútorokat, gazdasági eszközöket kezdik kihordani és az eredetileg állattenyésztési célból létrejött időleges szállást mindjobban bekapcsolják a falu gazdasági életébe. Tulajdonképpen a *kaszoj* és a hozzá kapcsolódó gazdasági élet alakulása földrajzi, néprajzi és gazdasági szempontból egyformán a tanyásodás folyamatának felel meg. Hasonló határbeli településeket, teleltetőket Erdély több területéről ismerünk. A láposvölgyi téli szállásokhoz hasonlóak az udvarhelyi szállások. *Orbán Balázs* Oroszhegyről azt írja, hogy „e falunak éléskamrája azon roppant kiterjedésű havas, mely itt kezdődve, több négyszög-mértföld kiterjedésben, Gyergyó és Sófalvaig rüg. Az e havas közötti irtásokat szállásnak nevezik, itt van mindenkinek havasi lakása, pajtája, itt él a falu népe nyaranta, itt legelteti nyájait, itt csinálja téli szénakészletét, mert e nép főként marhatenyéssel foglalkozik, határtalan havasán legelnek szabadon még télen is azok a híres oroszhegyi fürge lovak, melyek legfeljebb 14 hüvelyk 3 vonal nagyságra nőnek.”³³ A korondiakról is megemlíti *Orbán Balázs*, hogy két lakásuk van, „téli házuk a faluban, szép üde nyaralójuk fenn a havasokon.” A nyaralókon pajtákát találunk, nyaranta a nép nagyrésze, főként a nők, ott töltik idejüket.³⁴ — Még e század elején szarvasmarha, főleg ökör, is telett a domokosi határban a téli szállásokon.

A ma élő idősebb nemzedék Domokoson emlékezik arra, hogy a századforduló táján téli szállások még nem igen voltak (tudtommal a legrégebbi *kaszoj* 1899-ben épült), hanem csak a földbe mélyített és földdel meghántt kunyhók s abban telettek át a pásztorok. Nyáron pedig a téli szállást csak nyitott *koliba* helyettesítette. A szénamunkálatoknál, azok akiknek nincsen *kaszoja*, még ma is építenek alkalmi kunyhókat, *kolibákat*. Sőt azt is láttam, hogy a *kaszoj* mellett is vannak *kolibák*, mert a kintlővők szívesebben tartózkodnak nyáron a *kolibában*, mint a szállásban.

A XIX. század végén a juh azonban még a Ciblesen is telett. 20—25 km távolságra a Cibles félreeső völgyeiben, Tőkes, Tágfalva körül volt a domokosiak teleltető helye. November végén,

³³ *Orbán B.*: id. munk. I. k. Bp. 1868., 96. l.

³⁴ *Orbán B.*: id. munk. I. k. Bp. 1868. 131. l. — Néhány korábbi megfigyelés arra figyelmeztet bennünket, hogy ezeknek a határbeli településeknek több formája és fokozata van Erdélyben. Sajnos, közelebről nem ismerjük őket. *Páczla V.* arról ír, hogy Resináron az alsóbb régiók kaszálóin és legelőin kis hegyi házat találunk a havasi gazdasághoz tartozó istállókkal, ólakkal, pajtákkal (Földr. Közl. XXIII. 1905. 356. l.). A Meleg Szamos völgyében lévő Lapistya községnél a gazdasági épületek a falutól távol egy széles hegyhátra épültek, amelyek csak a nyári mezei munka idején népesülnek be, télen legfennebb csak a marhája gondozásáért ül ott egy-egy ember (*Pálffy M.*: Képek a gyalui havasokból. Kolozsvár, 1897. 42. l.) Adatokat még bőven idézhetnénk. L. még a következő jegyzeteket is.

december elején, amikor a hó leesett a falu határában, a juhokat felhajtották a Cibles völgyeibe s ott a kibérelt területeken a nyáron át összegyűjtött szénát ette fel a jószág. A juhászok csak egyszerű kunyhókban tartózkodtak, a juhoknak ledöntött fatörzsekből emeltek aklot. Ha nem volt nagy hó, az összegyűjtött szénát kímélték s a *kihesben* teleltek. A *kihes* a fiatalabb erdei vágásokban növő nagyobb fű, amely télen is jó legelőül szolgál.

A téli szállásnak megfelelő székelőföldi határbeli településeket már említettük. Még röviden megemlítiük, hogy a Radnai és Kelemen havasokban is találunk hasonló teletetési s ezzel kapcsolatban hasonló határbeli települési formákat. A Kelemen havasok nyugati részének román községeihez (pl. Monorfalva) tartozó pásztorok gyakran telelnek a havasokon. Mégpedig jó távol az anyateleptől: a Kelemen havasok nyugati részén Bélbor és a bukovinai Drăgoiaşa határában. A juhok az ottani lakosoktól vett szénán húzzák át a telet. A juhok legnagyobb része azonban hazajön és a falvak közelében — kb. 500 méter magasságban — a kaszálókon telel. A kaszálókon egyszerű kunyhók állanak, amelyeket nyáron a szénamunkálatok idején is laknak. A juhokat a nyáron gyűjtött szénával, levagdalt tölgyfaággal etetik. Minden gazda a saját nyáját őrzi, vagy fogadott pásztorra bízta a teletetést.³⁵

A Radnai havasokból vagy eljárnak teletetni a Mezőségre (ugyanígy a Kelemen havasokból is), Bukovinába, vagy a szénások övezetében — gyakran 1300—1400 méter magasságban — telettetnek. Teletetésre a saját határukban fekvő kaszálókra húzódnak, ha pedig nincs elég szénájuk, idegen községek határában vesznek szénát, odahajtják a juhokat és ott telettetnek. Így pl. a hordói (Coşbuc) gazdák a Cibles alá, a szálvaiak Párva fölé a Bârlea-csúcs környékére járnak teletetni. A juhokkal télen is vándorolnak: addig maradnak egy helyen, míg a boglyákat fel nem etették. A kaszálókon lévő teletőhelyek annál fejlettebbek, minél közelebb fekszenek a földművelésre alkalmas övezetekhez, a falvakhoz. A nyári szénamunkálatok idején gyakran lakják is azokat, sőt bizonyos esetekben a kaszálókra való kitelepülés tendenciája is észrevehető. A teletőhelyek leginkább földbeásott, földdel meghányt és aklokkal körülvett kunyhók. A szénatermő, földművelésre is alkalmas övezetekben hasonló épületek vannak, mint a fentebb részletesen ismertetett láposvölgyi téli szállások s azok körül hasonló a gazdasági élet is.³⁶

Térjünk még vissza a láposvölgyi viszonyokra, amelyekből a következő érdekes emberföldrajzi tanulságokat állapíthatjuk meg: A Lápos felső völgyében a teletetés legegyszerűbb formája a havasi teletetés, amely téli havasi legeltetéssel és a nyáron gyűjtött széna feletetésével, tehát a szénamunkálatokkal van összekapcsolva.

³⁵ Someşan, L.: id. munk. 303., 315. l.

³⁶ Morariu, T.: Vieaţa pastorală în Munţii Rodnei. Bukarest, 1937. 17—19., 167.. 190—193. l. (Igen értékesek Morariu további hivatkozásai.)

A havasi teletteléssel állandó települések még nem alakulnak ki. Amikor a falu közvetlen határában telettetnek, az egyszerű kunyhók, később a téli szállások és a kosarak építésével állandó telettető helyek jönnek létre, amelyek körül a földművelésnek fentebb ismertett formája fejlődik ki s a földművelés révén a telettető hely szorosabban bekapcsolódik a falu mezőgazdasági életébe. A lápos-völgyi határbeli települések fejlődésüket és alakulásukat tekintve az alföldi téli szállásokból kifejlődő tanyásodás folyamatának felelnek meg, — amint már ezt fentebb is mondtuk. Hogy hasonló a települési folyamat Erdély más területein is, az az egyező természeti és gazdasági viszonyokkal magyarázható.

Ősi hegyszerkezet kihatásai a mai domborzatra.

Irta: *Prinz Gyula dr.*

A földfelszín domborzatát a földrajz fejlődéstörténeti, tehát a földtanból átvett módszerrel magyarázza meg és írja le. De ezt a módszert kibővíti a földtani anyagvizsgálaton túl az alakvizsgálat kutatómódszerével. Röviden a földrajzi kutatást úgy fejezhetjük ki, hogy a tömegek helyzetváltozásainak folyamatába bekapcsoljuk az állandó pusztulások folyamatát. A pusztulások folyamatában a leg-erősebb okozó tényező az az állandó hullámzó (epirogentikus) mozgás, mely a földkéreg egyes részeinek emelkedéseiben és süllyedéseiben jut kifejezésre, sokszor észrevehető szerkezeti változások nélkül is. Az emelkedések gyakran emelnek fel a mélységben igen hosszú ideig elrejtett szerkezeti elemeket, s amikor ezek a lekopás folyamatában napvilágra kerülnek, a domborzat igen sajátos részleteivé válhatnak.

Suess és Richthofen óta a földrajz valósággal lesi a földtani anyagvizsgálatok eredményeit, mert ilyenek nélkül fejlődéstörténeti vizsgálataiban elindulni nem tud. A földkéreg képe azonban csak akkor lehet teljes, ha az anyagvizsgálatokat nyomon követi az alakvizsgálat is, tehát a földrajzi munka. A földfelszín mai alkata általában igen fiatal fejlődésfolyamat eredménye ugyan, de azért sok igen régi tájjelem az egész táj jellegére meghatározó fontosságú tud lenni. Az ilyen tájjelemek felismerése sokszor visszahat a földtani kutatás felülvizsgálatára és ellenőrzésére is. A földfelszín lepusztulásában sokszor csak a domborzati maradványok vonalzata van előtűnk, néha igen régi maradványok, feltűnően ép alakzatok, a lekoppott és eltávolított közettömegek nyomai ellenben nehezen vagy egyáltalán nem fedezhetők fel. Gondoljunk csak a magyarországi nagy szurdokvölgyekre, Dunaszorosokra, vagy a harmadkori tengerfenékekre, utólag a kiemelkedés után, többszörösen meghajlított térszínére. Az ilyen kérdésekre csak a földtani anyagvizsgálatok és a föld-

rajzi alakvizsgálatok egyesítésével lehet kielégítő feleletet adni.

Befejezven középázsiai kutatásom eredményeinek közlését, azokban jó példát látok arra, hogy az ősi és a felszínről igen hosszú földtani időkön keresztül már egyszer nyomtalanul eltűnt hegyszerkezet a földkéreg újabb lekopása után milyen nagy kihatással volt újra, megifjodva az ország arculatára. Azoknál a nagy tanulságoknál fogva, hogy a földrajzi ábrázolásban a legrégebb hegyszerkezetek sem hagyhatók figyelmen kívül, nem tarthatom érdektelennek ide vágó szemléletnek közlését.

Ismeretes, hogy *Suess* Ázsia hegyszerkezeit ma alkátát orogén fejlődés közvetlen eredményeként látta. Az Angara és a Gondvana sial-tömbök közé került széles eurázsiai geoszinklinális tektonikus a két tömb prése közé került könnyebb tölteléből, északról déli irányba ható nyomás alatt, türemlettek össze az Altaidák „lánchegy” rendszerei. Az Altaidák ennél fogva az Angara tömb aljához idomultak, általában déli irányba hajló ívek lettek és a Gondvana tömbre torlódtak, mint valami hullámverés. Általuk keletkezett „Magas”-Ázsia, amelynek egyes részei ugyan igen mélyen beszakadtak, de egészében még ma is a földfelszín legmagasabb emelete, felszínén az Altaidák hatalmas hegyláncjaival.

Az így ábrázolt kép tehát a gyűrődéses hegyszerkezet közvetlen uralmát mutatja azzal együtt, hogy északon a legrégebb, délen a legfiatalabb redők vannak, s ezek úgy csatlakoztak egymáshoz, mint egyugyanazon fejlődésfolyamatban a hullámgyűrűk. *Suess* azonban a középázsiai hegyszerkezetekről csak kevés megfigyelést ismert. Főképpen nem ismerte azt a sok országnyi terjedelmű elborító transzgressziós és lekopásból származó laza borítékot, amely az ő Altaidáit több ezernyi méternyi vastagságban teljesen elborította, mielőtt a mai domborzat, tehát a mai lánchegységek kialakultak. Az utolsó évtized földrajzi kutatói egyértelműleg állapították meg, hogy a középázsiai lánchegységek mai képükben voltaképpen igen fiatalok, s a mai lánchegységeket a permtől, sőt általában már a felsőkarbon elejétől számítandó és legalábbis a harmadkor közepéig tartott olyan időtartam választja el az Altaidáktól, melyben csupán fedőrétegek borultak gyűrtetlen símaságban az Altaidák fölé.

Az Altaidák itt az alaphegység, helyesebben az alapszerkezet, az alapépítmény, illetve olyan maradvány, mely a tönkfelszínre lekopott és a karboniumi tengerektől már teljesen elborított Altaidahegyszerkezetektől örökségként maradt a harmadkori hegyszerkezetek talapzatául. Utaimon nagy figyelemmel gyűjtöttem én is az ősi redőzetre vonatkozó adatokat. Az általam bejárt terület hegységeinek leírása bizonyosságot szolgáltatott annak megállapításához, hogy az ősi redőzet felszíni maradványai sokkal kisebb terjedelműek, mint azt az első földtani kutatók, Szemenov és Stoliczka, majd Musketov és Bogdanovics közlései és ábrázolásai, a *Suess*-től tekintetbe vett legfőbb források sejtették. Dzsungária és a Pamir közötti hegységekben, ha a kitöltött süllyedékek területeit, szóval e térszín túlnyomó részét nem vesszük is tekintetbe, hanem kizárólag csak a

magas hegységeket, a gerinces hegyeket, akkor is az ókori redőzetek összepréselt kőzetsomagjai szinte háttérbe szorulnak az elborító közettáblák terjedelme mögött. Kétségtelen, tehát, hogy a középzásiai hegységek nem nevezhetők egyszerűen gyűrt redőzeteknek, mert legalább is akkora szerepet játszanak felépítésükben a gyűretlen táblák és utóbbiaknál még nagyobb a belső süllyedékek.

Az átnézetes domborzati térképek mégis a redőzetre valló keskeny és hosszú lánchegységek uralmát mutatják. A középzásiai sok száz kilométer hosszúságú keskeny hegyláncok bizonyára nagy szerepet játszottak *Suess* szintézisében is, mert általuk bizonyítottan vehette a redőzés uralkodó szerepét. *Suess* számára nem volt semmi adat még, hogy az ókori redőzetnek a középzásiai domborzatra való közvetlen és egyeduralkodó kihatásaiban kételkedjék.

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást arra a domborzati képre, melyet ma, főképen saját felvételeim alapján, az eddigi ábrázolásoktól igen lényegesen eltérő alkatban megrajzolnom lehetett. Rögtön feltűnik, hogy a *Suess*-féle elképzelés első alapja, a domborzati kép, nem egészen a gyűrődéses hegységek, az egymás mellé szorosan tapadó lánchegységek képe. Az arculatból csak igen óvatosan lehet visszakövetkeztetni a szerkezetre. Az általam szerkesztett magassággörbés átnézetes térkép nemcsak az addigi ismert magassági adatoknak 1108-cal való szaporítása segítségével készült, hanem főképen a 442 tájvázlat alapján, melyeken a szintező csővel meghatározott magassági adatoknak további ezrei olvashatók le. Kiegészítésül szolgáltak útvonalaim végigmért szelvényei. A mellékelt térkép hegyrajza a 18 drb. 1 : 250.000 mértékű saját térképemnek kivonata, az északnyugati sarakban kiegészítve az 1912-ig megjelent orosz térképek segítségével.

Ez a térkép olyan térszint tükörzetet vissza, amely eléggé távol áll az alpidai lapidomú hegységektől. Már maga az a tény is feltűnő jelenség, hogy a Tiensán és a Kuenlun hegyláncjai a Tárím-medencét nem fogják körül a medence peremével egyközű hegyláncokkal olyan formán, mint a Havasalföldet az Erdélyi havasok és a Balkán, vagy mint a Po-medencét az Alpok és az Appenninok. A nagy hegyláncok itt mind merev egyenes tengelyűek, vagy ha íveltek, akkor is nem a Tarim medence alakjához símuló ívek, hanem éppen ellenkezőleg, hasukat fordítják a medence felé, mint a keletázsiai ívek a Csendes óceán felé. A Tiensán és a Kuenlun hegyláncjai nyugaton sem fonják körül a Tarim medencét, hanem tengelyeikkel kiszaladnak nyugat felé úgy, hogy éles szögű sarak keletkezett a medence nyugati végén. Ilyen orsó alakú szinte valamennyi középzásiai besüllyedés, amit legszebben az Isszik-kul példáz.

Suess nagyszerű képzelőerővel túlságosan kevés adatra építette fel mesterművét. *Stoliczka*, *Musketov* és *Bogdanovics* még sok kérdésre nem adtak feleletet. De főképen hiányos volt az a domborzati térkép, amelyik *Suess* kezében volt. *Suess* térképein a hegyláncok vízvázlatos vonalakból valók és aránylagos magasságuk még ott is háttérbe szorult, ahol néhány magassági adat már ismeretes.

volt. A „hegyláncok“ között pedig egyközű hosszú völgyek szerepeltek térképein, sokszor félnapi járóföld széles fensíkok helyén. A hegyszerkezetnek vezérvonalakkal történt ábrázolásából igen tanulságos sorozatot találunk Margerie értekezésében.¹

Suess kénytelen volt ilyen vezérvonalakra is támaszkodni, abban a feltevésében (Musketov és Bogdanovics alapján), hogy e vezérvonalak és az alaphegység szerkezete között közvetlen szoros kapcsolat van. Azóta a vezérvonalak rajza az újabb kutatások következtében lényegesen megváltozott. De méginkább megváltozott a kép, melyet az orográfiai vezérvonalak és a hegyláncok szerkezetének kapcsolatairól rajzoltunk ki. Kitűnt, hogy ez a kapcsolat igen távoli és igen laza. Suess szellemes elképzelése az okozati kapcsolatoknak egész során ugrott keresztül. A középpázsiai Altaidák éppenolyan kevésbé alkotnak ma élő hegyrendszereket, illetve úgyannyira háttérbe szorulnak e tekintetben újabb hegyképző erők alkotásai mögött, mint az európai Altaidák.²

Ennek az értekezésnek egyetlen célja az újabb kutatóútazások, főleg saját felvételeim alapján a helyesbített hegyrajzi kép bemutatása, valamint az adott területen talált alaphegységi foltok szerkezetének kirajzolása.

A kép bizonyára igen lényegesen segít kitölteni azt a hézagot, amelyik az Ázsiára vonatkozó általános hegyszerkezeti okfejtésekben mutatkozik. Bár az ábrázolt terület csak kis része Ázsiának, de kétségtelenül a legélesebb problémákat tartalmazók egyike. A képekből mindenekelőtt kitűnik, hogy Közép Ázsia szerkezetén az alaphegység, s ebben főként az altaida orogén valóban uralkodik, ellenben arculatán nagyon kevésbé. Az altaida darabok véges-végig különálló rögök. A rögök nagyobbik fele gránittömb, a kisebbik fele főként metamorfpalák, fillitek, s (alárendelten) a középkarbonig terjedő mészkőrétegek csomagjai. Ezek a rögök különböző magasságban vannak. De az egész kép arra vall, hogy nagy egyetemleges emelkedésben került az egész alaphegység nagy magasságba, s ebben az emelkedésben kopott le még a felsőkarbon előtt tönkfelszínűvé. Az összetöredezett tönkfelszín alatt darabolódott fel az alaphegység, s a darabok egyenlőtlenül süllyedtek le valamennyien, s valamennyiből az abszolút magassági különbségek ellenére is a tönkfelszínhez képest mélyrög lett.

A mélyrögök fölé általában a tibeti transzgresszióknak és angararétegeknek nevezett tábla borult. Suess Altaidái a felsőkarbon tenger alá kerültek. Dzsungáriától a Pamirig a felsőkarbon tengernek olyan vastag és annyira mélytengeri jellegű üledékei egymáshoz annyira közeli sűrű foltokban ismeretesek ma már, hogy a teljes elborítást valószínűnek kell tartanunk. Ha nem is ennyire általánosan elterjedtnek találták az angara rétegek borítékát, mégis kétségtelen-

¹ L'ouvre de Sv. Hedin et l'orographie du Tibet. Bull. Sect. Géogr. du Com. Trav. hist. scientif. Paris. 1928.

² Fr. E. Suess. The European Altaids and their Correlation tho the Asiatic Structure. — Gregory. The structure of Asia. London. 1929.

nek kell tartanunk, hogy Közép-Ázsia egész terjedelmében igen kevés Altaida rögöt hordott felszínén a földtani középkorban. Új, nagy kiemelkedés a krétában következett be. A kiemelkedés azonban határozottan epirogenetikus jellegű volt, nem pedig orogenetikus. A felsőkarbon mindenütt táblás maradt, s ahol mégis meggyűrődött, ott a gyűrődés a nagy medencék beszakadásával kapcsolatos, flexurás, s általában gyűretlenek az angararétegek is. A harmadkori hanhairétegek óriási szétterülése még mindig azt tanúsítja, hogy az alaphegység Altaida rögei a felsőkarbontáblák lekopása után csak részletenként kerültek a felszínre. A mai domborzat alapelemei csak a neogénben alakulhattak ki, még pedig az igen magasra felemelt epirogenetikus kupola összetöredezése által. Az Altaida rögök csak az alább vázolt összetöredezéssel jutottak ismét felszíni szerephez.

A mellékelt nyers domborzattérkép és a reá vetített alaphegységszerkezeti kép igen lényeges tanulságot mutat. Azt, hogy az epirogenetikus kupola összetöredezése után az ősi alaphegység nagyjában eredeti szerkezetét megtartva széltében-hosszában uralkodott a törésrendszeren. Vessünk tehát egy pillantást az általam szerkesztett alaphegységvonalakra.

Az Altaida redőzet gyűrődési tengelyeit hegységenként csak Suess nagyszerű szintézisének megjelenése után vették a kutatók behatóbban figyelembe. Az én munkaterületemen három Altaida redőzetnyaláb uralkodik. Ezek a következők:

1. *Terszkej-Alatau — Khaliktau redőzet.* A 75—82 földr. hosszúság és a 41.30—43 szélesség területén kétségtelenül megállapítható volt, hogy ezen a területen, tehát az Ágiász-völgytől a Szonkul-ig, a Suess-től kirajzolt altaida redőzet újraéledt gyengén déli irány felé hajló, de legalább 700 km hosszú főtengellyel. A térképen a 2, 3, 4, 7, 8 számjegyek és a 10 sz. keret északi fele jelzik ennek a redőzetnek terjedelmét.

2. *Üjürmen—Aksirják redőzet.* Ez a Magas-Tiensán főredőzete. Keleten szorosan tapad az előbbi redőzethez, de a Nárin-Taragáj tájékán (77—78 földr. hossz.) főtengelye mereven egyenes vonalban erősebben délnyugat felé irányul, s ezt a merev egyenes vonalat megtartja nemcsak a Fergana medence pereméig, ahol a medence peremtörései szakítják le. A térképen a 7. sz. keret közepétől a 9, 10, 11 számjegyek irányában tart a 12. sz. keret déli felére.

3. *Kásgár—Járkánd redőzet.* Ez pontosan Ny-K-i csapásban foglalja el a Tárim medence nyugati sarkát és része a két Turkesztánt elválasztó hegységnek. A térképen a 14, 15 számjegyek és a 16. sz. keret északi kétharmada jelzik általam ismert terjedelmét. Kétségtelenül messze terjed és nyomozható nyugat felé a Pamíron. Keleten ferdén lehasítják a Tárim medence peremtörései és itt a redőzet hegyfokaival néz le a lapályra.

Térképünkre ezeken kívül még három altaida redőzet került. Az egyik a Gröber-³ és Keidel-féle⁴ *Bedel-ív.* (A térképen a 9. sz.

³ Gröber: Der Südliche Tiän-Schan. Geogr. Abhandl. Bd. X. H. 1. 1914.

alatt.) Itt igen erős tektonikai zavarok megbolygatták a felsőkarbon-rétegeket is. A redőzetnek ez a szakasza tehát fiatalabb korú. Gröber megállapíthatónak vélte, hogy igen bonyolult, csaknem rácsos, egymást keresztező redőzeti tengelyek vannak itt. Keidel azt látta, hogy a Tárim medence felé bukó redőzet áttolódás és megbolygatta még a hanhai-rétegeket is. Én, aki többet jártam itt, megmaradok amellett, hogy a Bedel-ívben a Magas-Tiensán harmadik altaida redőzetének maradványát kell látnunk, mely még az Üjürmen—Aksirják redőzetnél is erősebben távolodott el a Ny-K-i tengelytől, tehát éppenúgy divergál, mint az előbbi a Kántengri tájék összepréselt csomójából kiindulván. De ezt a harmadik ágat már hosszában hasították a Tárim-medence peremtörései, s ezek mentén a redőzet rátolódott a Tárim-medence besüllyedt területére. Az altaida redőzet ezáltal kivetkőzött eredeti alakjából. Nem a régi tengelyével éledt újra, hanem átpréselődött fiatal ívvé.

A második kivételes alkatú „altaida“ redőzet térképünkön a Fergana hegyláncé. Több orosz geológus behatóbban foglalkozott kutatásaim óta ezzel a hegyláncsal. Ismeretes, hogy Musketov D.⁵ Os és az Alaiku közötti vidéken az általam korábban gyűjtött adatokat annyira kiegészítette újakkal, hogy az altaida redőzetben egy hatalmas és igen sajátos S-alakú tengelyhajlatot tudott kirajzolni. Minthogy térképemen kizárólag saját felvételeim eredményét rögzítettem, arra hivatkozom, hogy a Musketov-féle S-hajlat térképem 11. számú keretének délnyugati sarkához nyugat felé csatlakozik. Itt kétségtelenül olyan elhajlással állunk szemben, amelyik magával ragadta a felsőkarbon rétegeket, ellenben a jura, mindenesetre mezozoikus korú angararétegek már gyüretlenül fekszenek rajta. Musketov D. azt állapította meg, hogy az S-hajlat alsó szára átmegy az Alai hegyrendszer Ny-K csapású altaidatengelyébe, melyen ilyen zavarokat még nem ismerünk. Én pedig úgy látom, hogy az S-hajlat felső szára tökéletesen befut az Üjürmen-Aksirják redőzet-tengelyébe, teljesen hasonlóan az előző alsó szár alakjához. Igen nagy fontosságú felfedezés lehet ez, mert azt bizonyíthatja, hogy *Humboldt* „Bolor“-jának, a két Turkesztán hatalmas választóhegységének alapját valóban már az altaida redőzet vetette meg. A Terek-Davan, a Fergana és Szinkiang közötti gát ilyenképen őseredetében orogenetikus lenne.

Mint említettem, az Üjürmen-Aksirják redőzet egyenes vonalú tengelye az S-hajlattól északra azonban meghajlás nélkül éri el a Fergana hegyláncot (a térképen a 12. számú keretben), s az S-hajlatba csak távolabb nyugatra, már a Fergana medence röghegyeiben kerül. A Fergana hegylánc orográfiai tengelyének tehát alig lehet kapcsolata az altaida redőzetgörbékhez. Ez a hegylánc már egészé-

⁴ Keidel: Geologische Untersuchungen im südl. Tian-Schan. usw. — N. Jahrb. f. M. G. P. B. B. XXII.

⁵ Musketov D.: Vosztocsnaja Fergana. (Le Ferghana oriental). Izv. Geol. Kom. XXX. 1912. — Muschetow D.: Vorl. Ber. ü. d. tekt. Ergebn. d. letzten Forschungen in Ost-Ferghana. N. Jahrb. f. M. G. P. 1914.

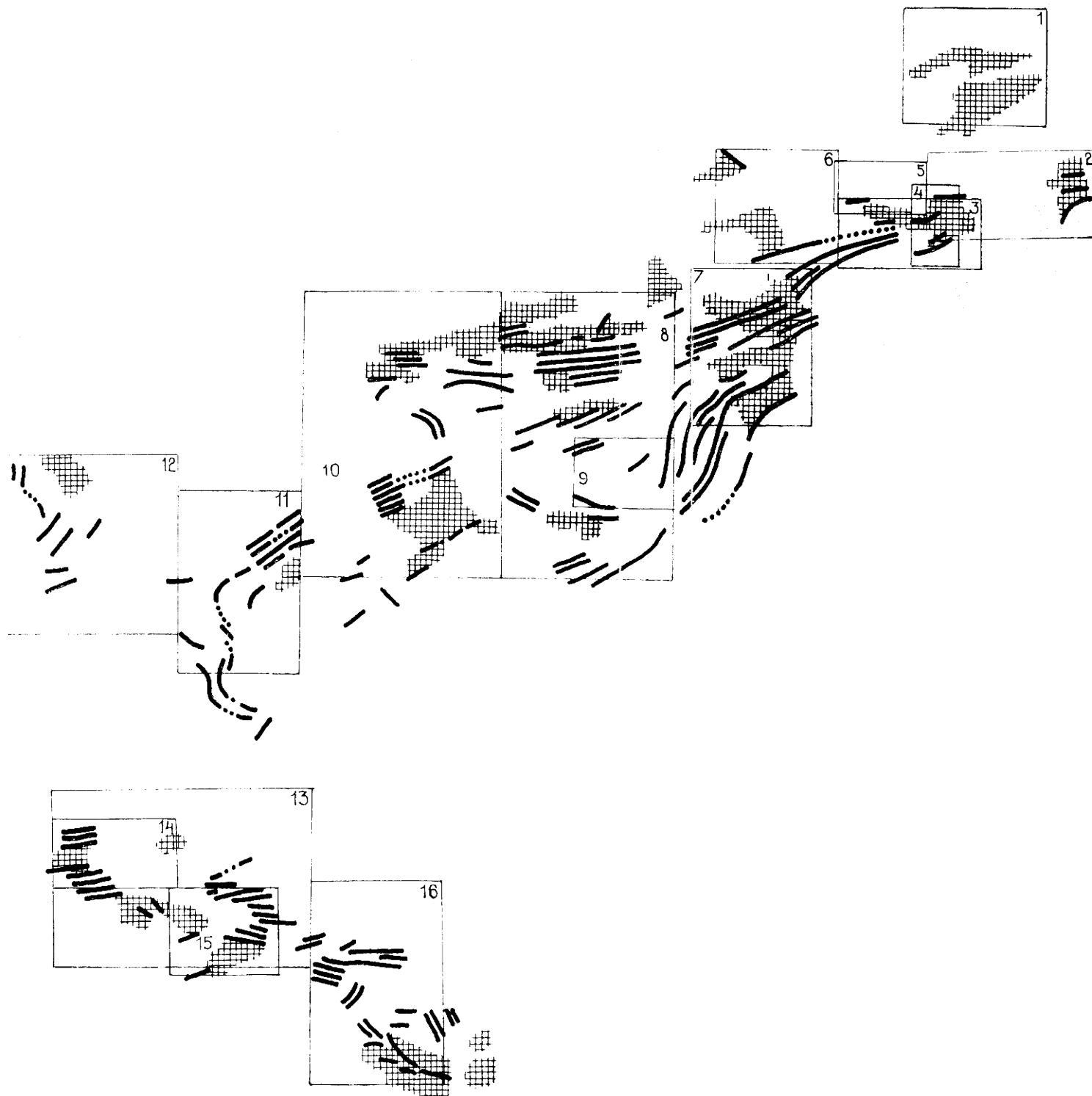
ben a medencék peremtörései közötti hosszú rög, haránt csapó altaida redőzetből kihasítva.

A Bedel-ív és a ferganai S-hajlat között a Koktan-Tau derekán (térképen közvetlenül a 10. sz. keret déli széle alatt) is van egy ÉNY-DK csapású Altaida vonalka. Ez és néhány más adat arra int, hogy a ma kirajzolható Altaida tengelyek a további kutatás során még bonyolultabb képet fognak nyerni. Sok kisebb gyűrődészavart rejtenek még magukban, ami természetes is.

A harmadik kivételes alkatú altaida redőzetet már messze délen, a Kuen-lun hegyrendszer végén, a Jarkand vidékén találjuk (térképünkön a 16. sz. keretben). Felvételeim egyik legfőbb eredménye volt annak kimutatása, hogy a Pamir hegyrendszer altaida redőzete szabályos Ny-K tengellyel nekiszalad a Tárím-medencének és ott hirtelen, még pedig ÉNy-DK, tehát ferdén csapó törésszerkezeten leszakadt. A Bogdanovics-féle „Jarkand-ív“, tehát a Kuen-lun tengelye a Musztagata irányában elhajlik. Kizil-Jart ív pedig nincs. Az csak vízválasztó vonal, ami úgy keletkezett, hogy a haránttörések Musztagata-rendszerében a Pamir redőzetben a vízválasztó-vonal átugrál egyik hegylánchról a másikra. Röviden ennek a vízválasztó-vonalnak keletkezését a Tárím-medence beszakadása idézte elő.

Térképünkön igen nagy szerepet játszanak az Altaidák intruzív gránittömegei. Az altaida redőzetben szinte minden közet metamorfikus. A legnagyobb ritkaság az ép, kövületes idősebb réteg. A gránittömegek sok vidéken szinte elnyelték az altaida redőzetet, de annak tengelyeit kísérik széles, több száz kilométer hosszú övezeteikkel. Így a gránittömegek rendjével ki lehet egészíteni az altaida redőzeteiket, együvé tartoznak. Együtt alkotják az alaphegységet. Hosszú ideig tartott elborítás után és epirogenetikus úton magasra emeltetvén a földkéregnek ebből a darabjából végül röghegységek rendszere lett. A röghegységek rendszerében azonban alapvető szerepet játszott az ősi alaphegység szerkezete. Miattuk egész Közép-Ázsiában a keskeny, hosszú redőrög-hegyláncok uralkodnak, de éppen úgy a keskeny, hosszú süllyedékek is, azok is redőrögök helyén. Annak ellenére tehát, hogy *Suess* szintézise óta teljesen és alapjában megváltozott az ázsiai földkéreg fejlődéstörténetéről való ismeretünk, az általa megrajzolt „altaida“ vonalak ma is érvényesek nagy általánosságban, mert újrászülettek. Tudománytörténeti szempontból azonban tanulságos, hogy igen kevés földtani adatból és volta képen hamis topográfiai térképek alapján, *Suess*nek sikerült alapvonalaiiban helytálló szintézist felépítenie a kettő egyeztetésével. Ez is figyelmeztet bennünket arra, hogy az alaphegység szerkezetének óriási befolyása van a felszín arculatára. Az alaphegység szerkezetét semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni a földrajzi kutatásban.

A magyar föld alaphegysége az Altaidákkal igen rokon variszkum. A mi alaphegységünknek romjaiból az ősi hegyszerkezetet előrajzolni itt nehezebb feladat, mint Közép-Ázsiában, mert a romok

A magyarázatot lásd a 253. oldalon.

aránylagos terjedelme kisebb, mert az alpida orogén erős hatása alatt állottak, ami ott hiányzott, végül mert külön magyar tömbbé tömörülve az alpida redőzet elválasztotta azt teljesen szomszédságától. Ennek ellenére fel kell tennünk, hogy a variszkum szerkezete és Belső Magyarország összetöredezésének törésvonalrendszere között igen szoros kapcsolatnak kell lennie. Magyarország belső tömbjének törésvonalai kétségen kívül hasonlóan alkalmazkodtak a variszkum szerkezetéhez, úgy, hogy a variszkumi redőzet gyűrődéstengelyeivel valamennyire egyközűen uralkodó hosszanti törések fejlődtek ki. Rangsorban ezek a törések az elsők. Gyűrődéses orogénben nagy valószínűséggel lépnek fel a tengelyre többnyire merőleges haránt-törések. Ritkán szelik ezek egyetlen törésen a redőzetet egész szélességében, tehát általuk rendszerint kulisszaszerkezet jön létre. De éppenúgy, mint a középpázsiai Altaidákban, a középeurópai Variszkidákban is keskeny és hosszú, tehát nem rend és szabály nélküli rögök alakjában következett be a szétbomlás. A Szudétákban is ilyenek uralkodnak. Variszkida rögeink tengelyeinek megállapítása tehát szükséges a törésrendszerek megismeréséhez. Egyelőre alig tudunk többet, mint azt, hogy a Sajótól a Balatonig, a Visótól a Temesig összekapcsolható sorozatban állnak a Variszkida romok. Ebből, valamint abból, hogy a közeli Altvater rögben két redőzet összetapadása van, azt sejtem, hogy a mi rögeink sorozatában variszkida tengelyek hagyománya jut kifejezésre.

Magyarázat a térképhez. A barna rétegvonalas alaptérkép a fekete színnel nyomott keretekben ábrázolt területeken szerző saját 1906. és 1909. évi felvételei alapján készült. Ugyancsak saját felvételek eredménye az a rész is, mely a Tárím medence széleit a 8, 10, 11, 13 és 16 sz.-mal jelzett keretek szomszédságát ábrázolja. A jelzett kereteken kívül levő területek ábrázolása az ÉNy.-i sarokban az orosz 10-vjersztes térképek segítségével történt. Az 1—6. sz. keretek tájékán segítségül szolgált: Karte zu G. Merzbacher's Tian-Schan-Reisen, 1902/03 und 1907/08. Herausg. im Auftr. d. Bayer. Akad. d. Wiss. München. 1928. A 13—16. sz. keretek tájékán a francia egymillió, Hedin és a Stein-féle térképek voltak segítségül. Igyekeztem értékesíteni még valamennyi utazó olyan magassági adatait, melyek rendszeres útvonalfelvételből származtak. Saját útvonalfelvételeim térképei 1:250.000 mértékű összesítésben készültek. Ezek kéziratja a M. Tud. Akadémia könyvtárában van. — Az alaptérkép rétegvonalai 500 m-esek. A 4000—4500 m-es magasságú területet a térkép a legsötétebb barna árnyalattal ábrázolja, hogy a domborzatnak ezt a legjellemzőbb szintjét erősebben kiemelhessük. A 4500 m-nél magasabb terület a barna szinten belül zárt fehér foltok révén könnyen szemlélhető. A térkép szélein köröskörül hegyrajzi szelvény van. — A fekete fedőtérkép csak a szerzőtől térképezett altaida redőtengelyeket és (intrakarbon) gránittömegeket ábrázolja. Úgy a domborzat, mint a szerkezeti adatok részletesebb ábrázolása előző közleményekben található, még pedig a következő sorban: 1. Prinz. Beiträge zur Morphologie des Kuldschaer Nan-Schan.-Mitt. d. k. k. Geogr. Ges. Wien. 1910. — Prinz. A Magas Tiensán. — A M. K. Földtani Int. Évk. XXXIII. 1939. 3. ábra. 2. U. o. Abb. 16. 3. U. o. Taf. II. 4. Prinz. Die Vergletscherung des nördl. Teiles des zentralen Tienschan-Gebirges.-Mitt. d. k. k. Geogr. Ges. Wien. 1909. 5. Prinz. A Magas Tiensán. Abb. 10. 6. U. o. Taf. I. 7. U. o. Taf. III. 8. U. o. Taf. XI. 9. U. o. Taf. IV. 10. U. o. Taf. X. 11. és 12. Szerzőnek Bolor címet viselő, sajtó alatt levő munkájában. 13. Prinz. Bolor-tag. — Földr. Közlem. L. 1922. 14, 15, 16. Szerzőnek Bolor címet viselő sajtó alatt levő munkájában.

Irodalom.

BEKE LASZLÓ: *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai.* 4°, 36 színes térképlap és hasonló terjedelmű szöveg. Budapest, 1941. A M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium által jóváhagyott III. kiadás. Pátria könyvkereskedés bizománya. Ára 15 P.

A büszke cím után többet vártunk, de el kell ismernünk, hogy gazdag és kiválóan értékes anyagot kaptunk. Az alapvető természeti és emberi tényezők után felsorakoznak a legfontosabb növényi és állati termékek. Valamennyi térkép hatalmas adattárt foglal magában és a kísérő szöveg is mindvégig színvonalas.

A teljesség kedvéért jó lett volna beiktatni a természetes és mesterséges vizek, az öntöző csatornák, tároló medencék, egy másik lapon a legfontosabb kiviteli piacok térképét. Inkább el lehetett volna hagyni, vagy még inkább összevonni, némely másodrendű termék bemutatását.

A geográfus szempontjából az anyag mellett nagy jelentősége van az ábrázolás módjának. Ebben a tekintetben az atlaszt a tarkaság jellemzi. Vannak benne olyan térképek, amelyek jelmagyarázatra alig szorulnak: a jelek önmaguk beszélnek. Ilyenek a meteorológiai, népsűrűségi, rét- és legelő-térképek meg a 7. lap grafikonjai. A másik szélsőséget a talajtérkép nem mindig logikus, de általában szemrontó mintái képviselik. Az egyes termékek térkepei középhegyet foglalnak el a két véglet között.

A térképek általában a fajtákra, a minőségre vetik a fősúlyt, a mennyiséggel kevesebbet vagy semmit sem foglalkoznak. A szerzőknek kényelmes a vármegyék vagy éppen országrészek szerint tüntetni fel a mennyiséget, de az ilyen összesűrités keveset mond. Kisebb egységeket kell alapul venni, mert azok természetileg homogénebbek és egymással könnyebben összehasonlíthatók. A járások között alig akadunk olyan aránytalanságokra, mint pl. Pest vm. vagy Észak-Erdély és Esztergom vm. közt. Általában a szerzők többsége nincs tisztában a térképi ábrázolás alapelveivel és a szerkesztő nem segítette ki őket, pedig vannak a munkatársak között olyanok, akiktől sokat tanulhattak volna.

A szerkesztéssel szemben másik fő kifogásunk az aránytalanság. A búza és a rozs egy közös térképet kaptak, a napraforgó egy egészet, a gyógynövények kettőt, a tejgazdaságok és tejtermékek semmit. A ricinus szövege hosszabb mint a kukoricáé, vagy az árpáé jó kétszerese a zabénak.

A műszaki kiállítás egészen silány és főként méltatlan ahhoz a magas szellemi színvonalhoz, amely — a hibák és hiányok ellenére is — a szövegben és térképekben egyaránt megnyilatkozik. Nem érdemli meg, hogy több szót vesztegezzünk reá, terünk sem engedi.

Annál fontosabb, hogy reámutassunk a rétek eloszlásának egészen rendkívüli földrajzi jelentőségére. A régi medrek nagy része pontosan követhető a rétek térképén a Duna-Tisza közén és a Tiszántúl egyaránt, sőt a Felső Tisza és a Körösök összeköttetése is (Ex-Kraszna). Magyarország régi vízrajza és ősi települése fölbecsülhetetlen megvilágítást találhat egy részletesen kidolgozandó, nagyobb arányú rét-térképben.

Pécsi Albert.

BULLA BÉLA: A nyugati országrészek. — Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára, 117. sz. Budapest, 1941. Kis 8°, 80 l.

A nyugati országrészek neve alatt a Kis Alföld, a Dunántúl, a Dráva-Záva köze, a Karszt és a Tengermellék területét foglalja össze a szerző. A könyv tehát nem egységes tájról, hanem tájak tarka sorozatáról szól. Ezt a tarkaságot már a legjellemzőbb vonásokat erőteljesen felvázoló bevezetés is érzékelteti, az ezt követő három főfejezet pedig részleteiben is élénk tárja. Először a mai felszín kialakulásával és alaktani tagolódásával, majd a következő nagy fejezet egy-egy alfejezetében az éghajlattal, a vízrajzzal és a természetes növénytakaróval ismerkedünk meg, végül a kultúrtáj képét rajzolja meg a szerző négy tartalmas alfejezetben. A kötetet jól összeállított irodalmi tájékoztató zárja.

Az első főfejezet tájról-tájra halad: minden tájon belül előbb a felszín kialakulását, majd annak tagolódását ismerteti. Biztos tudás, kiváló áttekintő készség, eleven előadásmód jellemzi a könyvnek ezeket a sorait, mint különben egészét. Mindenütt a mai ismereteink szerint legújabbat kapjuk. Ezt hangsúlyoznunk kell, mert pl. az utóbbi éveknek a Kis Alföld területén elért fontos kutatáseredményeit Bulla könyvecskéje előtt még egyetlen a nagyközönségnek szóló összefoglalás sem vette, igaz, hogy részben nem is vehette tekintetbe. Megjegyezhetjük, hogy Bulla a Kis Alföld tökéletlen síkságát kialakító nagy letarolásban mind a középpliocén idők felületi eróziójának, mind pedig a jégkorszakok deflációjának szerepét feltételezhetőnek tartja, a Dunántúl formakincsének elemzése kapcsán pedig felveti azt a lehetőséget, hogy a Zalai dombvidék merev, észak-déli irányú völgyeinek keletkezése során a tektonikus preformáció és a jégkori defláció közé eróziós működés is ékelődött.

Nem térhetünk itt ki az éghajlatot, vízrajzot, növénytakarót ismertető, mindvégig igen tartalmas fejezetek részletes méltatására, ellenben nem állhatjuk meg, hogy ne szóljunk őszinte elismeréssel a kultúrtáj képét tárgyaló nagy fejezetről. Már a könyv morfológiai részét is sok helyen színezi egy-egy megjegyzés vagy utalás a tájnak a térszínhez idomuló és azt tartó emberkéz-alkotta vonásaira, az utolsó nagy fejezet azonban kizárólag ezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Először a terület betelepüléséről és a tájnak a történelem folyamán bekövetkezett színváltozásairól, azután a gazdasági élet egyes ágazatainak a táj életében betöltött szerepéről és tájrajzi vonásairól szól, majd a népesség összetételét és eloszlását, a településeket és a nyugati országrészek politikai földrajzi jelentőségét ismerteti. Nemcsak a közölt tények bősége és az anyag helyes elrendezése teszi értékessé a könyvnek ezt a részét, hanem a tömör előadásnak élénk szemléletessége is. Az olvasó szinte érzékeli a formákban, színekben, életben gazdag tájak tarka váltakozását. A szerző szülőföldje emlékével ült kis könyvének megírásához.

„A nyugati országrészek” immár a harmadik a „Kincsestár” Magyarország földrajzát országrészenként ismertető számainak sorában. Őszintén kívánjuk, hogy jelenjék meg mielőbb, ugyancsak a szerző tollából, a még hiányzó, Erdélyt tárgyaló negyedik szám is, hasznára mindazoknak, akik Magyarország tájainak rövid, de mégis alapos, a kor színvonalán álló földrajzi áttekintésére vágyanak.

Mendöl T.

Ungarn. Das Antlitz einer Nation. Herausgegeben von ZOLTAN BARANYAI. Budapest, 1940. Königlich Ungarische Universitäts-Druckerei. 8°, VIII + 869 l., 1 térkép, számos melléklet és szövegábra.

Magyarország a trianoni állapotok felszámolásának kezdete óta ebben a könyvben mutatkozik be először a németnyelvű külföldnek. Az események versenyt futottak a csaknem 900 oldalas kötet íróinak munkájával: a visszatért Észak-Erdély ismertetése csak a függelékben kaphatott helyet, a Délvidéké pedig már abban sem, hiszen a könyv még 1940-es évszámmal jelent meg, 1941 első hónapjaiban.

A munka a föld, nép és nemzet gyűjtőszavai alá csoportosítja mondani valóját. Ezen kívül külön szól a magyar-német szellemi kapcsolatokról. Így a függeléket is figyelembe véve, öt nagy és számos apró fejezetre oszlik. Bár a jelen állapotainak ismertetésekor a pillanatnyi államterületet veszi alapul, egészében jelent és mutat egyaránt megvilágítva mégis arra törekszik, hogy az idegen olvasó minél teljesebb képet kapjon a magyar föld, nép és nemzet térben és időben egyaránt sokrétű problémáiról. Szép, de igen nehéz feladat ez. Sikeres megoldásának mértékére némi fényt vet az a körülmény, hogy a vaskos kötetet hetven szerző, szakjának kétségtelenül egytől-egyig kiváló képviselője írta. Ebben rejlik a könyv legfőbb ereje, de legnagyobb gyöngéje is: egyrészt szakszerűsége, másrészt mozaikszertűsége. Az az olvasó, akit csak egy-egy kérdés érdekel, bizonyára örülni fog a fellapozott fejezet megbízható adatainak, magvas és könnyen érthető, kerekded előadásának. Aki azonban a könyv alcíme szerint valóban „egy nemzet arcát” szeretné megismerni, bár szintén célt ér, de kifárad, míg az önmagukban zárt kis értekezések magvának csonthéját egyenkint áttöri s talán eitűnődik azon, hogy ugyanez a terjedelem mennyivel többet nyújthatna, ha az ismertetések helyét a véletlenül mindenünnen kifelejtett arcvonások felvázolása foglalná el. Persze senkinek sem tehetünk szemrehányást, hiszen a gyűjteményes munkáknak ezen az ősi gyöngéjén csak úgy lehetne segíteni, ha a szerkesztőn kívül a szerzők is elolvasnák és összeegyeztetnék egymás kézíratait. A gyakorlatban ez aligha valósítható meg.

A könyvnek két földrajzi tárgyú fejezete van. Az egyiknek („Ungarn. Vergangenheit und Gegenwart”) Teleki Pál gróf a szerzője. Bár csekély eltéréssel több helyen megjelent már magyarul is, németül is — így „Zeitschrift für Geopolitik”, 1926; „Földrajzi Évkönyv”, 1927; „Európáról és Magyarországról”, 1934 — s így ismertetését mellőzhetjük, mégis úgy hiszünk, hogy ebből a kötetből valóban nem volt szabad hiányoznia ennek a pompás tanulmánynak. Utána Kogutowicz Károly „Die Landschaft” című, a sajnálatosan szűkreszabott keretek között is igen eleven, szemléletes cikke következik. A szerző mint biztoskezü kalauz viszi végig az olvasót az ország változatos tájain. De nagyjából ugyanezt teszi tíz fejezettel odébb az idegenforgalomról szóló cikk írója is, holott előzőleg a gazdasági élet különböző ágazatairól olvashatunk s így a könyvnek ezen a helyén inkább az idegenforgalom nemzetgazdasági és egyéb jelentőségének számadatokkal kísért megvilágítását várnók. A magyar földet ismertető első nagy fejezet kis tanulmányainak sorrendje egyébként is különös. Kogutowicz tájleíró cikkét Budapest története, majd a városok műemlékeinek ismertetése követi — az.

egyik Jeszenszky Sándortól, a másik Genthon Istvántól —, azután jön Földvári Aladárnak az ásványi kincsekkel kapcsolatban röviden az ország földtanát is felvázoló cikke, utána a gazdasági élet ismertetése hat külön fejezetben: a közgazdasági élet áttekintése Surányi-Unger Tivadartól, a mezőgazdaság Ihrig Károlytól, az ipar Guothfalvy-Dorner Zoltántól, a kükereskedelem Varga Józseftől, a közlekedés Maéter Jenőtől, a magyar Duna Winckler Istvántól. A további sorrend a következő: Magyarország mint az idegenforgalom területe (Halóssy István), Budapest fürdőváros (Szviezsényi Zoltán), Kárpátalja és a rutén nép (Pataky Mária), A háziállatok (Hankó Béla), Magyarország növényvilága (Andreánszky Gábor báró), Kertművészet (Rapaich Rajmund), Vadászat és vadállomány (Nadler Herbert), Halászat (Hankó Béla).

A geográfus általában szívesen látna egy kicsit több földrajzot, akár egyetlen nagyobb, akár több kisebb fejezet alakjában, akár bizonyos kérdéseknek erősebben földrajzi szellemű megfogalmazásában. Hiányzik nemcsak a feiszíni formáknak, hanem az ember anyagi életére döntő hatású éghajlatnak, vízrajznak, talajnak is az egész könyv terjedelméhez méltó ismertetése, sőt még a gazdasági élet és a települések igazi földrajza is: mindezt nem pótolhatják az egyes fejezetek ilyen természetű szétszórott megjegyzései, nem is szólva arról, hogy egyik-másik fejezetbe becsúszott néhány tévedés, így ahol mellékesen közetekről emlékeznek meg nem szakemberek (pl. 111. l.). Földrajzi vonatkozás, vagy legalább a geográfust érdeklő adat természetesen az egész könyvben mindenfelé akad, így a már említett cikkeken kívül főleg „A nép” című nagy fejezet egyes dolgozataiban, mint pl. Bartucz Lajosnak a magyar nép antropológiáját, Kovács Alajosnak demográfiai viszonyainkat, vitéz Nagy Ivánnak a nagyvilágban élő magyarság számát, Váczy Péternek a magyar társadalom kialakulását, Györfy Istvánnak a magyarság, Gunda Bélának a ruténok néprajzát, Viski Károlynak a népművészetet, Bierbauer Virgilnek a parasztpépitkezést, Alföldi Andrásnak a honfoglaláselőtti Magyarországot, Knieza Istvánnak a népcsoportok elhelyezkedését és terjeszkedésének történetét, Kerek Mihálynak a mezőgazdasági népességet és a földreformot ismertető tanulmányaiban. A magyar lélek, a nyelv, az egyházak, a népzene, a paraszttánc, a nemzetiségek, a zsidókérdés, a társadalmi politika, a közegészségügy és a sport szintén sorra kerülnek egy-egy cikkben: ezekben, de különösen „A nemzet” című nagy fejezet részlettanulmányaiban természetesen kevesebb a földrajzi vonatkozás, bár a politikai földrajz vagy a geopolitika művelője az utóbbiak közül is hasznát veheti Hóman Bálint, Török Pál és Jánossy Dénes cikkeinek.

A könyv képanyaga gazdag és tetszetős. Kiválogatásában művészi hatásra törekedtek: némelyik fénykép a magyar olvasót is meglepi, mint pl. a 32. lap után a szélmalomokkal tarkított alföldi faluvég. Érthető, hogy tájainkat, terményeinket és népeletünket előnyös oldalukról akarjuk bemutatni, bár a kizárólagos ünnepi köntös esetleg a jóindulatú idegenben is gyanút kelt. A mezőkövesdi vendégházban elrendezett jelenetet (320. l. után a harmadik képmelléklet) „Vasárnap a korcsmában” címen bemutatni megtévesztő, tehát helytelen.

Apró kifogásaink lehetnek a könyv ellen, egészében mégis igen hasznos

cselekedet volt a közrebocsátása. Igazi értéke azokban a vonatkozásaiban domborodik ki, amelyek részletes méltatására nem a geográfus hivatott.

Mendöl T.

A nemes székely nemzet képe. Szerkeszti rugonfalvi KISS ISTVÁN egyetemi tanár. Debrecen, 1939—1940. Lehotai Pál kiadása, 3 kötet. 450—500 old.

A könyv tudós szerkesztője olyan időben bocsájtotta közre ezt a művet, amikor arra a legnagyobb szükség volt, amikor a Felvidék magyar többségű részei már visszatértek az Anyaországhoz, Erdély azonban még teljes egészében idegen uralom alatt nyögött. Már mégis bizonyos reménységgel írhatta a szerkesztő, Orbán Balázs munkájáról megemlékezve, a II. kötet előszavában, hogy „habent sua fata libelli”, mert Orbán Balázs műve az abszolutizmus alatt készült, de már szabad Magyarországon jelent meg. Ez a mű is első két kötetében még a rab székelységről emlékezik meg, az írók egy része, akik Romániában éltek, álnéven is írta meg az egyes fejezeteket. A harmadik kötet megjelenésekor azonban már ismét szabaddá vált a Székelyföld és előszavából megtudhatjuk az egyes szerzők kilétét is.

A munka elsősorban történeti munka. Az első kötet kifejezetten is az. A Székelyföld őskorát Roska Márton írta meg benne 40 oldalon a töle megszokott világossággal és tudással. Az első kötet zömét maga a szerkesztő, r. Kiss István írta „A székely nemzet története” címen, a székelyek származásától kezdve napjainkig. Egy izig-vérig székely tudós fajszeretettét és egy szorgalmas kutatásban eltöltött élet munkáját látjuk a sorok között minduntalan felcsillanni. A könyv terjedelménél fogva áttekinthető és adatainál fogva megbízható tájékoztatást nyújt a székelység történetéről. Amellett érdekes, lebilincselő olvasmány is.

A második kötet Orbán Balázs munkájának nyomán kíván haladni, természetesen modern formában. I. részének (A Székelyföld és székely székek) beosztása is Orbán klasszikus művere emlékeztet, amennyiben a Székelyföld általános ismertetése után székek szerint tárgyalja anyagát. Az egyes fejezeteket olyan férfiak írták, akik az illető tájat szemmel láthatólag jól ismerik. Sajnos, ma nincs Orbán Balázsunk, aki egymaga meg tudta volna írni személyes tapasztalat alapján az egész részt. Az egyes szerzők érthető okból álnevek alatt írtak. A Székelyföld általános leírását Bányai János (Székely Tivadar) adja, Udvarhelyszéket dr. Szentmártoni Kálmán (Keresztúri Kálmán), Marosszéket Böződi György (Küsmödi György), Háromszéket Kispál László (Torjavásári László), Csíkszéket Venczel József (Várdotfalvi József) és Aranyosszéket Gyallay Domokos (Andrásfalvi Domokos) írta. Sok szép lüktető életleírást kapunk ebben a részben, a geográfus mégis túlságosan történetinek érzi. Az első kötet történeti leírása után ez a félkötet földrajzból lehetett volna.

A második rész a székely népről szól. Dr. Paál Árpád (Páldy Pál) „A székely nemzet mai helyzeté”-nek megírásával örök dokumentumot állított a székelység román uralom alatti helyzetéről. Ugyanezt tette Bíró Sándor (Telegdi Zoltán) „A Székelyföld egyházi és kulturális életé”-re vonatkozólag. — A székely nép művészetéről Viski Károly hivatott tollából, a székely népköltészetéről Markos (Árkosi) Alberttől, a székely népzeneről Do-

mokos Pál Pétertől (Gernyeszeghy Ádám) és a székely humorról Hosszú Zoltán adatai alapján r. Kiss Istvántól nyerünk tájékoztatást.

A mű harmadik kötete nem tartalmaz tudományos anyagot, hanem a székelység lustruma kíván lenni. Lehet, hogy fogyatékos — aminek a szerkesztője is mondja —, hiszen egy ilyen természetű mű összeállítása olyanféle kutató intézetek feladata is lehetne, mint amilyen a Statisztikai Hivatal, vagy az Országos Levéltár, Erdélyi Tudományos Intézet stb. és bizonyára még így is maradnának hiányai. Ez a kötet — úgy érezzük — mégis sokat jelent, mert ha nem teljes is, elérte a maga elé tűzött célt, seregszemléje a magyarországi székelységnek, a magyarság ezen értékes ágának. Más művet nem ismerünk, amelyből tájékoztatást szerezhetnénk a „Magyarország”-ba szakadt székelységnek akárcsak a pusztá számáról is.

A népi öntudat, a népiség tudatos kutatása és feltárása végig vonul az egész művön. S ez nem is csoda, hiszen a másfélévezred óta egyetemes népközösségben élő nemes székely nemzetről írták székely tudósok.

Dr. Kádár László.

Azsia falitérképe. Tervezte: Dr. Kogutowicz Károly. Szerkesztette a M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest, 1941. Ugyancsak a Térképészeti Intézet kiadása.

Lassan minden fontosabb iskolai falitérkép elkészül a M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézetben és így az a hézag, amely az 1919-es évek után annyira érezte hatását a földrajzi oktatásban, kitöltődik. A térképnek kidolgozása olyan mesteri, a hegységek árnyékolása, valamint színezése olyan sikerült, hogy bátran helyettesítheti a domború térképeket.

A térkép a fizikai viszonyok, tehát a magasságok és mélyedések bemutatására készült, vízrajzi és kevés politikai vonatkozással.

Igaz, hogy ma már sokkal jobban megfelelne a modern pedagógia elveinek az, ha az ilyesfajta térképeket a való helyzetnek megfelelően készítenék. A gyermek lelki szemei előtt a zöld szín leginkább az életet, mezőt, termékeny lapályt, füves pusztaságot jelent, pedig ilyesmit a türk sivatagon igazán keveset találhatunk. De a barna színű Ural, vagy a Himálaja sem mutatja igazi képét, hiszen mindkettőt nagy részben zöld színű erdő borítja.

Olyan térképet is nagyon üdvös volna tervezni a magyar geográfusoknak, amelyről a való képet is leolvashatná a tanuló. Különösen a mai földrajzi világszemléletben, amikor a gazdasági, emberföldrajzi szempontok mind nagyobb és nagyobb teret hódítanak. Ez a megjegyzés nem lekicsinylés akar lenni, hanem kizárólag a fizikai térképek mellett egy olyan falitérkép elgondolása, amelyről jól látható pld. az állandóan befagyott, behavazott fehér terület, a zöld erdő stb. a magassági viszonyok pedig csak másodlagosan domborodnának ki.

Hibája a térképnek a névírás következetlensége. Eltekintve attól, hogy sok esetben még mindig a régi nevek szerepelnek a térképen (pld. Teherán, Damaskus, stb.), előfordul az is, hogy egyiket az illető ország nyelvén, másikat meg magyarosan írja meg (pld. Holland Indiában hollandus nyelven jelzi Bandoeng, Djokjakarta stb. neveket, de viszont a másik részben magyar helyesírással írja fel Floresz, Makasszár, Szumba, stb. helyek neveit). Himálaja neve még mindig a helytelen Himalája név alatt szerepel.

Ezeknek a hibáknak felemlítése természetesen semmit sem von le a térkép értékéből, de éppen azért, mert egyéb szempontokból elsőrangú, elbíra ezt a kevés bírálatot.

Köszönet illeti a M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézetet, hogy kiadta ezt a minden iskolától annyira várt, kitűnően szerkesztett falitérképet és várjuk sorjában a többi is, hogy minden világrész, fontosabb tájegység iskolánk falán szerepelhessen.

Dr. Irmédi-Molnár László.

Társasági ügyek.

Választmányi ülések. 1941. június 5. — Elnök: Réthly Antal dr. A főtítkárra leírtakban felolvassa Prinz Gyula dr. egyet. tanár levelét, amelyben köszönetet mond alelnökké választásáért. Ismerteti a Magyar Numizmatikai Társulat fennállásának 40 éves fordulóját, Papp Károly dr. egyet. tanár, geológus tanárságának 25 éves és a Kir. Magyar Természettudományi Társulat fennállásának 100 éves fordulóját alkalmából rendezett ünnepi ülések lefolyását és a Társaságunk részéről ezeken elhangzott üdvözléseket. Beszámol a Földrajzi Zsebkönyv 1941. évi kiadásának erkölcsi és anyagi sikeréről: 13.200 példányban forog közkezen a Zsebkönyv, a befolyt tiszta jövedelem 5253.74 P. A választmány beleegyezik abba, hogy 200 darab Zsebkönyvet leszállított áron, 50 darabot pedig ajándékként bocsássunk a Magyar Cserkészszövetség rendelkezésére abból a célból, hogy azokat a visszatért országrészek cserkészcsapatai között osszák szét. Jelenti még a főtítkár, hogy az 1942. évi Zsebkönyv papírosanyagát sikerült lekötni. A választmány vitéze Temesy Győző szerkesztőnek a Zsebkönyv példás szerkesztése és terjesztéseért köszönetet szavaz. A főtítkár javaslatára a választmány megbízza Irmédi-Molnár László dr. és Takács József dr. választmányi tagokat az 1942. évi Zsebkönyv térképmellékletének megtervezésével. A Teleki-émlékbizottság jelentését terjeszti be ezután a főtítkár. A bizottság javasolja, hogy 1. készíttesse el a Társaság Teleki Pál gr. életnagyságú mellszobrát, 2. november első hétfőjén tartson emlékülést, amelynek tárgya Teleki gr. tudományos, politikai érdemeinek és emberi nagyságának méltatása, 3. Forduljon a Társaság átirattal a Fővárosi Közmunkák Tanácsához és kérje, hogy Budapest valamelyik utcáját vagy terét Teleki Pál gr.-ról nevezzék el s érdemeit az ott ehelyezendő emléktáblán örökítsék meg. 4. Hirdessen a Társaság évenként 100 P-vel jutalmazandó pályázatot szabadon választott földrajzi tárgyról középiskolai tanulók részére. 5. Hirdessen a Társaság három évenként 300 P-vel jutalmazandó gazdaságföldrajzi, politikai-földrajzi vagy térképészeti pályatételt főiskolai hallgatók részére. Vita után a választmány a Teleki-émlékbizottság javaslatát elfogadja. A főtítkár javaslatára a választmány kimondja, hogy a Földrajzi Közlemények írói tiszteletdíja a jövőben oldalankint 4 P, a szerkesztői díj 80 fillér, az idegennyelvű kiadás szerkesztői díja oldalankint 1 P legyen. Bodnár Lajos, a Didaktikai Szakosztály elnöke jelenti, hogy Rosenberg Róza ny. tanárnő ez évben nem vett részt a Szakosztály vándorgyűlésén, de 100 P-t küldött az elnöknek olyan tanárok számára, akik anyagi okokból voltak kénytelenek a vándorgyűlésről távolmaradni. A főtítkár jelenti, hogy a rövidesen alapításának 70. évfordulóját ünneplő Társaság a hajléktalanságnak néz elébe. Helyiséget nem sikerült eddig találni. A Cserkészszövözetet azonban nagyobb házvásárlásra készül s ha a Társaság a Szövöketet tagja volna, előjogokat biztosíthatna magának a bérbeadandó helyiségekre. A pénztáros és ellenőr részletes tájékoztatója után a választmány úgy dönt, hogy 5000 P-t a Cserkészszövöket üzletészeibe fektet. A könyvtáros előterjesztésére a választmány úgy dönt, hogy az 1939. évi földrajzi bibliográfiát még ez évben jelenjék meg; az összegyűjtött anyag felülvizsgálására Kéz

Andor dr. és Pécsi Albert dr. választmányi tagokat kéri fel. Takács József dr. indítványozza, tiltakozzék a Magyar Földrajzi Társaság a Schweizer Geograph c. folyóiratnak azon állítása ellen, hogy a magyar városok most használt magyar nevüket csak Trianon után kapták volna, régi, eredeti nevük pedig az lett volna, ami az osztrák katonai térképeken olvasható. A választmány elrendeli, hogy a Társaság tiltakozása német nyelven a Földrajzi Közlemények legközelebbi idegennyelvű füzetében jelenjék meg.

Szeptember 11. — Elnök: Réthly Antal dr. A főtítkárral jelenti, hogy a Kir. Magyar Természettudományi Társulat tavaszi jubileumán elhangzott üdvözlésünket írásban is megköszönte. A M. Kir. Külügyminisztérium a Földrajzi Közlemények idegennyelvű kiadásához erre az évre 2000 P-t utalt ki. Beszámol a főtítkárra a nyár folyamán védnököinknek, József kir. herceg öfenésének támogatásával, de kézzel fogható siker nélkül, a Társaság új helyisége érdekében folytatott tárgyalásairól. Előterjeszti Bendefy László rendes tagnak kérését: engedje meg a Társaság, hogy „Szallam tolmács utazása” c. könyvét „A Magyar Földrajzi Társaság támogatásával” adhassa ki és 200 P támogatást utaltasson ki részére. Vita után a választmány a jelzett könyv támogatására 300 P-t szavaz meg, de a támogatásnak a könyvön való feltüntetését szakemberek véleményétől teszi függővé. A főtítkárral jelentésére a választmány Dr. Varga Lajos rendes tagnak a megszállott Besszarába és Ukrajna területére küldendő kutató expedíció-tervet elvből helyesli, az első lépések megtételét az elnök kezdeményezésére bizza. Réthly Antal dr. beszámol a nyár folyamán a Horthy-csúcsra helyezendő obszervatórium tárgyában végzett tájékoztató út eredményéről. A könyvtáros jelentésére a választmány jegyzőkönyvi köszönetet szavaz vitéz Takácsy Nagy alezre-desnek, aki lehetővé tette, hogy Dr. Varga Lajos tagtársunk egy láda könyv-ajándékot küldjön könyvtárunknak a megszállott Besszarábiából. A választmány a budapesti Keleteurópai Intézet és a krakkói Institut für deutsche Ostarbeit intézmények által felajánlott csereviszonyt elfogadja és jóváhagyja. Dr. Takács József felkéri a választmányt, vegyen részt a Honvéd Térképészeti Intézet hegynévrövidítő és magyarosító munkájában. Kéri, hogy a helynevek rövidítése tárgyában forduljunk átirattal a Fővárosi Közmunkák Tanácsához és az Országos Községi Törzskönyvbizottsághoz. A választmány az indítványt magáévá teszi.

Október 2. — Az elnöklő Cholnoky Jenő dr. melegen köszönti Bulla Béla dr. választmányi tagot, a budapesti egyetem általános földrajzi tanszékének újonnan kinevezett tanárát. A főtítkárral jelenti, hogy a Földrajzi Zsebkönyv kéziratát már kiszedték. Az általános drágulásra való tekintettel, az f. évi Zsebkönyvet a következő áron hozhatjuk forgalomba: bolti ár 3.20 P, tagoknak 2.50 P, iskoláknak 2.20 P. Tolmácsolja a főtítkárra a távollévő Takács József dr. kérelmét: szíveskedjenek a választmány tagjai a nekik megküldött helynévjegyzék-tervezethez hozzászólni. Felkéri a főtítkárra a választmányt, hogy boldogult tiszteleti tagunk, Györffy István dr.-nak a Magyar Néprajzi Társaságtól állított síremlékének leleplezési ünnepségén, okt. 6-án megjelenjen szíveskedjék. A nov. 3-án tartandó Teleki-emlékest szónokaiul Cholnoky Jenő dr. elnököt, Szabó Gusztáv dr. műgyegy. tanár, országgyűl. képviselőt és Rónai András dr. egyet. tanárt kéri fel a választmány. Kimondja a választmány, hogy a már javasolt ukrainai expedíció tervére későbbi időpontban határozati javaslat formájában fog visszatérni.

November 6. — Az elnöklő Cholnoky Jenő dr. megindult szavakkal búcsúzik elhunyt tiszteleti tagunk, Róna Zsigmond dr., az Orsz. Meteorológiai és Földmágnassági Intézet nyug. igazgatójának emléktől és javasolja, hogy későbbi időpontban Társaságunk ünnepélyes külsőségek között méltassa tudományos érdemeit. A főtítkárral felolvassa a gyászbeszéd alkalmából érkezett részvétnyilatkozatokat. Jelenti a főtítkárra, hogy Bendefy László rendes tag köszönetet mondott a Társaságnak azért a 300 P-s támogatásért, amellyel „Szallam tolmács utazása” c. könyvének megjelenéséhez hozzájárult. A szakelődadásokról szóló jelentés után a választmány köszönetet szavaz vitéz Somogyi Endre vezérőrnagynak, a Honvéd Térképészeti Intézet parancsnokának azért a szívességéért, hogy a Didaktikai Szakosztálynak az Intézetben

tett tanulmányi kirándulását engedélyezte és Irmédi-Molnár László dr. választmányi tagnak a Szakosztályban tartott értékes előadássorozataért. Jelenlenti a főtitkár, hogy a Földrajzi Zsebkönyv csak körülbelül 20 napi késéssel kerülhet ki a nyomdából és ismerteti a késelemnek a szerzők, szerkesztők és kiadó hibáján kívül álló okait. Irmédi-Molnár László dr. vállalta az ukrainai expedíció terveinek kidolgozását és alkalmas időben részletes jelentést fog a választmány elé terjeszteni. Vitéz Somogyi Endre javasolja, hogy a helynév-megállapítás ügyét szűkkörű bizottság vegye kezébe és a bizottság vezetésére Cholnoky Jenő elnököt kéri fel. Az elnök megköszöni a Társaság munkásságába vetett bizalmat, az elnökséget elfogadja, a választmány pedig kimondja, hogy: 1. Megalapítja a Helynévmegállapító Bizottságot, elnökéül Cholnoky Jenő dr-t, tagjaiul Kéz Andor dr-t, Strömpl Gábor dr-t és Takács József dr-t választja meg. 2. Fejhatalmazza a Bizottságot, hogy önmagát időről-időre szakemberekkel egészítse ki.

December 4. — Az elnökölő Cholnoky Jenő dr. beszámol a Helynévmegállapító Bizottság Melich János dr. és Kniezsa István dr. egyet. tanár, nyelvészek közbenjöttével végzett munkájáról és annak irányelveiről. A főtitkár jelenlenti, hogy a polgármesteri hivatal átiratban szólította fel a Társaságot, hogy legkésőbb 1942 márc. 1-ére üritse ki és adja át helyiségeit, mert a Sándor-utca 8. sz. épületet a budapesti Olasz Kultúrintézetnek engedte át. A választmány megbízza a főtitkárt, hogy ebben az ügyben ügyészünkkel, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal és az Olasz Kultúrintézet vezetőségével a tényállás tisztázására tárgyalásokat folytasson, hogy ezek után új helyiség szerzése érdekében a Polgármester és M. Kir. Válás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr segítségét kérhessük. A főtitkár jelentésére a választmány elrendeli, hogy választmányi és tiszteleti tagjaink névsorát a Német Tudományos Intézet rendelkezésére bocsássuk meghívók szétküldése céljából. A főtitkár előterjesztésére a választmány díjazott tisztviselői részére 300 P tiszteletdíj-kiegészítést szavaz meg. Jelenlenti a főtitkár, hogy az 1942. évi Földrajzi Zsebkönyv 8800 példányát adtuk el, 1000 példányt a Kókai cégnek küldtünk bizományba. Remélhető, hogy a 12.000 darabos kiadás el fog kelni, az anyagi haszon 3-6000 P között várható. A könyvtáros jelentésére a választmány elfogadja a csereviszonyt a Kárpátaljai Tudományos Társaság Hajnal c. folyóiratával. Feikéri a választmány Cholnoky Jenő dr. elnököt, hogy a Turáni Társaságtól kiküldött Körösi Csoma Emlékbizottságban, a nagy magyar nyelvész és utazó halálának 100 éves fordulója alkalmából rendezendő ünnepségek előkészítésében a Magyar Földrajzi Társaságot is képviselje.

Beérkezett könyvek.*

- Aba Sándor:* Erdélyi utikalauz és a magyar városok ismertetése. Összeáll. — Nagyvárad, [1941.] Nemzeti könyv- és papirkeresk. 320 l. 1 tkp. 16°. (A kiadó ajándéka.)
- Arvamegyei almanach.* Szerk. és kiadja Várad i Géza. Alsókubin, 1912. Szerk. 194 l. 1 tkp. 1 tab. 8°. (Dr. Róna Zsigmond hagyatékából.)
- Baranszkij, N. N.:* Ekonomicseszkaja geografija SzSzsZr. Ucsesbnik dlja 8-vo klassza szrednej skoli. Izd. 5. pererabot. [A SzSzsZr. gazdasági földrajza. Tankönyv a középiskolák VIII. oszt. számára. 5. átdolg. kiad.] Moszkva, 1939. Gosz. Ucsesbno-pedag. izdat. 357, (3) l. 8°. (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)

* Ebben a rovatban rendszeresen közöljük könyvtárunk újabb szerzeményeinek jegyzékét. A helyszűke miatt csupán a könyveket soroljuk fel. A jegyzékben felsorolt munkák a hivatalos órák alatt Társaságunk helyiségében megtekinthetők s a fővárosban lakó tagjaink ki is kölcsönözhetik azokat. A szerzőktől vagy kiadóktól 2—2 példányban beküldött földrajzi tárgyú műveket folyóiratunkban ismertetjük is.

- Böhm** Boleslaw: Adatok a lengyel-magyar Kárpátok köoolajgeológiájához. Térképpel és szelvényekkel. — Angaben zur Erdölgeologie der Polnisch-Ungarischen Karpathen. Mit 1 geol. Karte und 3 Textabb. Bp., 1941. M. kir. földt. intézet. 34 l. 1 tkp. N-8°. (M. kir. Földtani Intézet gyakorlati, alkalmi és népszerű kiadványai.) (Csere.)
- Byrd**, Richard E.: Egyedül. [Alone.] Ford. Balogh Barna, Bp., [1941.] Stádium. 252 l. K-8°. (Ismeretítésre.)
- Cholnoky** Jenő: A Turáni Társaság feladatai. Klny.: Turán 23. évf. Bp., 1940. Turáni Társ. 20 l. 1 t. 8°. (Néprokonsági dolgozatok. 5.) [fr. kiv. 18—20 l.] (A szerző ajándéka.)
- Jenő: Japán földrajza. Klny.: Turán 24. évf. Bp., 1941. Turáni Társ. 23 l. 6 t. 8°. (Néprokonsági dolgozatok. 12.) (A szerző ajándéka.)
- Coillard**, François: Sur le Haut-Zambèze. Voyages et travaux de mission. Préface de J. de Seynes. Avec deux portraits, 6 planches et 2 cartes hors texte et 25 gravures dans le texte. Paris—Nancy, 1899. Berger-Levrault. XXIX, 694 l. 8 t. 2 tkp. N-8°. (N. N. ajándéka.)
- Czirbusz** Géza: Az ember geografiája és tanítása. Physicai vagy emberi geografia-e a fontosabb? Bp., 1911. Szerző. 16 l. 8°. (Klny.: Magyar Középiskola 4. évf.) (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Debreceni** kalauz. Debrecen város és a Hortobágy ismertetése írásban és képbén. (Szerk. és kiadja Pálffy József.) Debrecen, 1927. Tiszántuli Hírlap ny. 176 l. K-8°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Ekonomicszeszkaja** geografiija SzSzSzR. [A SzSzSzR. gazdasági földrajza.] Pod. red. Baljzák Sz. Sz., Vaszjutina V. F. i Feigina Ja. G. Csasztj l. Moszkva, 1940. Akad. Nauk. Insztitut ekonomiki. 406, (1) l. 8°. [Tanönyv gazdasági főiskolák számára.] (Dr. Varga Lajos és vitéz Takácsy-Nagy József ajándéka.)
- Erdödi** József: A mai Finnország. <Épülő ország.> 61 képpel. 3. kiad. Sziged, 1940. Magyar téka. 194 l. 8°. (Magyar téka. 3. sor. 2. köt.) (A kiadó ajándéka.)
- Fekete** Zsigmond: Magyarország vizei multjának és vízépitkezésének történelme a magyarok beköltözéséig, tekintettel a művelődéstörténeti viszonyokra. Bp., 1882. Weizsmann ny. (III), 191, (1) l. K-8°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Francé**, Raoul: Földünk kincsei. 20 képmelléklettel. Bp., [1941.] Franklin. 239, (1) l. 8 t. K-8°. (A Búvár könyvei. 15.) (A kiadó ajándéka.)
- Geikie**, Archibald: Anleitung zu geologischen Aufnahmen. Mit 86 Abbildungen im Text und einem Geleitwort von V. Hilber. Deutsch von Karl v. Terzaghi. Leipzig u. Wien, 1906. Deuticke. XII, 152 l. K-8°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Glaser** Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Klny.: Századok. 1929. évf. Bp., (1929.) Szerző. 59 l. 2 tkp. 8°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Goldziher** Ignác: Vámbéry Ármin tiszt. tag emlékezete. Arczképpel. Bp., 1915. M. Tud. Akadémia. 18 l. 1 t. 8°. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 17. köt. 6. sz.) (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- György** Jenő: Dorozsma régi életéről. Néprajzi adatok és más apróságok. Kiskundorozsma, 1937. Község. 93 l. 3 t. 8°. (Sztríha Kálmán ajándéka.)
- Heckenast—Bajza** Lenke: Nyugat-Europa. Uti-levelek. Pest, 1862. Engel és Mandello. 221 l. K-8°. (N. N. ajándéka.)
- Iceland** 1936. A handbook published on the fiftieth anniversary of Landsbanki Íslands <The National Bank of Iceland>. Edited by Thorsteinn Thórsteinsson. 3rd edition. Reykjavík, 1936. Gutenberg. 224 l. 4 t. 1 tkp. K-8°. (N. N. ajándéka.)
- Irmédi-Molnár** László: A térképolvasás és a tereptan elemei. Bp., 1941. Kókai biz. 159 l. 8°. (A szerző ajándéka.)
- László: Jelkulcs a térképolvasáshoz. Összeáll. —. Bp., 1941. Kókai biz. 36 l. 8°. (A szerző ajándéka.)

- Ismeretlen világok.* Szerk. Milleker Rezső. [9. köt.] Bp., [1941.] Athenaeum. 8°. (Ismeretésre.)
[9. köt.] *Brazília. Egy forróövi nagybirodalom.* [Brasilien. Bildnis eines tropischen Grossreiches.] Irta Wolfgang Hoffmann-Harnisch. Ford. Csordás Nóra. 20 képpel, 4 térképpel. 316 l. 8 t.
- Katalog der wissenschaftlichen Bibliothek (des Deutschen Wissenschaftlichen Instituts Budapest).* 1. Stand vom 1. August 1941. Bp., (1941.) Egyetemi ny. 119 l. 8°. (A kiadó ajándéka.)
- Kiss László: Szentantalfa és környékének földrajza.* Doktori értekezés. Bp. — Pápa, 1940. Szerző. 32 l. 1 tkp. 8°. (A bpesti egyetemi földr. intézet ajándéka.)
- Kovács Alajos: Thirring Gusztáv emlékezete. A la mémoire de Gustave Thirring.* Bp., 1941. Szerző. 11 l. N-8°. (Klly.: Magyar Statisztikai Szemle 19. évf.) (Dr. Thirring Lajos ajándéka.)
- Közlemények a debreceni Tisza István tudományegyetem földrajzi intézetéből.* 5—6 sz. Bp.—Debrecen, 1941. Intézet. 2 füz. 8°. (Csere.)
5. sz. Szárazsági számok Magyarországról. <Magyaróvár, Budapest, Debrecen 1871—1940.> Irta Kéri Menyhért. 23 l.
6. sz. A Nagysárrét monografiája. Irta Csávás István. 27 l.
- Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. A—.* [66. köt.] Bp., [1941.] Franklin. 8°. (A kiadó ajándéka.)
[66. köt.] Erdélyi képek. Irta Cholnoky Jenő. 43 képpel és 36 ábrával. 164, (1) l. 14 t.
- könyvészet 1938. A magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosítóvállalatok 1938. évi kötelespéldányszolgáltatása és nyomtatványaik <könyvek, hírlapok, folyóiratok> címjegyzéke. [Összeáll.] B. Szolnás Ella, Droszt Olga, Mokcsay Júlia. Bp., 1941. Orsz. Széchényi Könyvtár. 638, (2) l. 8°. (Magyarország évi könyvésze. 3.) (Csere.)
- öntudat kistükre. A—. (Szerk. Baránszky-Jób László.) 3. kiad. Bp., 1941. Felsőkeres. isk. tanárok nemz. szövets. 175 l. K-8°. (Dr. Hézszer Aurél ajándéka.)
- Statisztikai Társaság kiadványai. A—. Veröffentlichungen der Ungarischen Statistischen Gesellschaft. — Publications de la Société Hongroise de Statistique. Nr. 15. sz. Bp., 1941. Stephaneum ny. 8°. (Csere.)
Nr. 15. sz. Die Städtestatistik in einigen Ländern Europas. La statistique municipale en certains pays d'Europe. Artikelreihe— Série des monographies <1.> von— par H. W. Methorst, U. Giusti, E. Lesoir, [usw.] 92 l.
- Magyar tájak földtani leírása. Geologische Beschreibung ungarischer Landschaft.* 3. Bp., 1940. M. kir. földt. intézet. 8°. (Csere.)
3. A Cserhát hegység földtani viszonyai. Irta Noszky Jenő. Egy 1:75.000-es földtani térképmelléklettel és 20 ábrával.— Das Cserhát-Gebirge. <Auszug des ungarischen Textes.> Mit einer geol. Karte 1:75.000 und 20 geol. Profile [!] 283, (2), IV l. 4 t. 1 tkp.
- Magyarázatok Magyarország geológiai és talajismereti térképeihöz.* — Erläuterungen zu den geologischen und bodenkundlichen Karten Ungarns. — Commentaires et tabulas geologicas et pedologicas regni Hungariae. Bp., 1939—1941. M. kir. földt. intézet. 18 füz. 8°. (Csere.)
- *Déaványa* 5166/3 sz. 1:25.000. — *Déaványa* 1:25.000 Nr. 5166/3. Talajtanilag felvette Han Ferenc. A magyarázatokat irták Han Ferenc és Schmidt Eligius Róbert. 1939. 51 l. 1 tab.
- *Gyoma* 5265/2 sz. 1:25.000. — *Gyoma* 1:25.000 Nr. 5265/2. Talajtanilag felvette Witkowsky Endre. A magyarázatokat irta Schmidt Eligius Róbert és Witkowsky Endre. 1939. 63 l. 1 tab.
- *Öcsöd* 5265/1 sz. 1:25.000. — *Öcsöd* 1:25.000 Nr. 5265/1. Talajtanilag felvette Witkowsky Endre. A magyarázatokat irta Schmidt Eligius Róbert és Witkowsky Endre. 1939. 57 l. 1 tab.

- **Derecske** 5067/3 sz. 1:25.000.—**Derecske** 1:25.000 Nr. 5067/3. Talajtanilag felvette Buday György. A magyarázatokat írták Buday György és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 39 l.
- **Gyula** 5366/2 sz. 1:25.000.—**Gyula** 1:25.000 Nr. 5366/2. Talajtanilag felvette Teőreők László. A magyarázatokat írták Teőreők László és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 160 l. 2 tkp. 1 tab.
- **Hajdúszoboszló** 5067/1 sz. 1:25.000.—**Hajdúszoboszló** 1:25.000 Nr. 5067/1. Talajtanilag felvette Buday György. A magyarázatokat írták Buday György és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 62 l. 1 tab.
- **Kőrösladány** 5266/1 sz. 1:25.000.—**Kőrösladány** 1:25.000 Nr. 5266/1. Talajtanilag felvette Ébényi Gyula. A magyarázatokat írták Ébényi Gyula és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 63 l. 1 tab.
- **Mezőberény** 5266/3 sz. 1:25.000.—**Mezőberény** 1:25.000 Nr. 5266/3. Talajtanilag felvette Ébényi Gyula. Földtanilag felvette Schmidt Eligius Róbert. A magyarázatokat írták Ébényi Gyula és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 96 l. 1 t. 1 tkp.
- **Mezőtúr**—**Túrkeve** 5165/4 sz. 1:25.000.—**Mezőtúr**—**Túrkeve** 1:25.000 Nr. 5165/4. Talajtanilag felvette Endrédy Endre. A magyarázatokat írták Endrédy Endre és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 133 l. 1 tab.
- **Szarvas** 5265/3 sz. 1:25.000.—**Szarvas** 1:25.000 Nr. 5265/3. Talajtanilag felvette Buday György. A magyarázatokat írták Buday György és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 51 l.
- **Tótkomlós** 5465/2 sz. 1:25.000.—**Tótkomlós** 1:25.000 Nr. 5465/2. Talajtanilag felvette Han Ferenc és Witkowsky Endre. A magyarázatokat írták Han Ferenc és Schmidt Eligius Róbert. 1940. 54 l.
- **Biharnagybajom** 5166/2 sz. 1:25.000.—**Biharnagybajom** 1:25.000 Nr. 5166/2. Talajtanilag felvette Han Ferenc. A magyarázatokat írták Han Ferenc és Schmidt Eligius Róbert. 1941. 68 l. 1 tab.
- **Gádoros** 5365/2 sz. 1:25.000.—**Gádoros** 1:25.000 Nr. 5365/2. Talajtanilag felvette Witkowsky Endre. A magyarázatokat írták Witkowsky Endre és Schmidt Eligius Róbert. 1941. 63 l. 1. tab.
- **Gerendás**—**Békéscsaba** 5366/1 sz. 1:25.000.—**Gerendás**—**Békéscsaba** 1:25.000 Nr. 5366/1. Talajtanilag felvette Babarczy József. A magyarázatokat írták Babarczy József és Schmidt Eligius Róbert. 1941. 70 l. 1 tab.
- **Kunszentmárton** 5264/4 sz. 1:25.000.—**Kunszentmárton** 1:25.000 Nr. 5264/4. Talajtanilag felvette Buday György. A magyarázatokat írták Buday György és Schmidt Eligius Róbert. 1941. 57 l.
- **Orosháza** 5365/4 sz. 1:25.000.—**Orosháza** 1:25.000 Nr. 5365/4. Talajtanilag felvette Witkowsky Endre. A magyarázatokat írták Witkowsky Endre és Schmidt Eligius Róbert. 1941. 82 l. 1 tab.
- **Tiszaföldvár** 5264/2 sz. 1:25.000.—**Tiszaföldvár** 1:25.000 Nr. 5264/2. Talajtanilag felvette Mados László. A magyarázatokat írták Mados László és Schmidt Eligius Róbert. 1941. 89 l. 1 tab.
- **Újkigyós** 5366/3 sz. 1:25.000.—**Újkigyós** 1:25.000 Nr. 5366/3. Talajtanilag felvette Babarczy József. A magyarázatokat írták Babarczy József és Schmidt Eligius Róbert. 1941. 71 l.
- Makkos Lajos**: Jánosháza nagyközség történeti és jelenkori leírása. Celdömölk, 1941. Szerző. 35 l. 8°. (Klly.: Jánosházi áll. polg. fiú- és leányisk. 1940—41. évk.) (Csere.)
- Neumayr**, Melchior: Erdgeschichte. Bd. 1. Allgemeine Geologie. Bd. 2. Beschreibende Geologie. Leipzig, 1887. Bibliogr. Institut. 2 köt. XII, 654 l. 15 t. 2 tkp.; XII, 880 l. 12 t. 2 tkp. Lex-8°. (N. N. ajándéka.)
- Ohle**, Fritz: Az ismeretlen Szaharában. Ford. Z. Tábori Piroska. A. Aschenborn rajzaival. [Bp.], é. n. Utazási könyvek kiadóhiv. [Dante.] 207, (1) l. 8°. (A világrács hősei.) (N. N. ajándéka.)

- Orbán* Dezső: Celldömölk helynevei. Pápa, 1940. Szerző. 15, (1) l. 8°. (A szerző ajándéka.)
- Ortvay* Tivadar: Jeruzsálemtől Názárethig. Uti emlék. Pozsony, 1888. Löwy és Alkalay ny. 91 l. K-8°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Péchy-Horváth* Rezső: Kárpátalja, a fenyveszugas országa. 44 képpel. Bp., 1942. [1941.] Eggenberger biz. 156, (1) l. K-8°. (A szerző ajándéka.)
- Prinz* Gyula: Magyarország fekvése a tengerhez. Bp., 1905. Szerző. 23 l. 8°. (Köny.: Vasúti és Hajózási Hetilap 1905. évf.) (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Quellen und Forschungen zur Geschichte der Geographie und Völkerkunde.* Herausgeg. von Albert Hermann. Bd. 7. Leipzig, 1940. K. F. Koehler. 8°. (Ismertetésre.)
Bd. 7. Am Hofe des persischen Grosskönigs <1684—85>. Von Engelbert Kaempfer. Das erste Buch der Amoenitates exoticæ. Eingeleitet und in deutscher Bearbeitung herausgeg. von Walther Hinz. Mit 12 Tafeln und einer Karte. XII, 241 l. 9 t. 1 tkp. 8°.
- Rózsa* Mihály: Újabb adatok az erdélyi meleg sóstavak ismeretéhez. Hőjelenségek rétegzetes sűrűségű sóoldatokban. Bp., 1911. Tisza. 30 l. 8°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Sebők* Imre: A sárga kérdés. Emberföldrajzi és politikai tanulmány. Bp., 1916. Lampel. 61 l. 8°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Szalay* Imre: A piramisok hazájából. Utazási emlék. Bp., 1895. Singer és Wolfner. 151 l. K-8°. (N. N. ajándéka.)
- Székelyföld* írásban és képen. Az előszót írta Török Andor. Főmunkatársak Bányai János, Kertész János, Lendvay Ferenc. Szerk. Dávid József. Bp., 1941. Kaláka. 373, (2) l. 16 t. 4°. (Bányai János ajándéka.)
- Szell* Sándor: Városaink neve, cimere és lobogója. Történeti és heraldikai tanulmány. Bp., 1941. A várm. szociogr. kiadóhiv. 94, (1) l. 1 t. 8°. (Ismertetésre.)
- Sztríha* Kálmán: Kiskundorozsma története. A község újraterelítésének 200 éves fordulója alkalmából a községi képviselőtestület megbízásából. Kiskundorozsma, 1937. Község. 358 l. 26 t. 8°. (A szerző ajándéka.)
- Thirring* Gusztáv: Sopron házaí és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. Város. XVIII, 293 l. 8°. (A Thirring-család ajándéka.)
- Tichy*, Herbert: Alaszka. Észak paradicsoma. [Alaska. Ein Paradies des Nordens.] Ford. Konkoly Kálmán. Tizenhat képtáblával. Bp., [1941.] Singer és Wolfner. 240 l. 8 t. 8°. (Ismertetésre.)
- Tolna* vármegye multjából. Szerk. Holub József. 6. Pécs, 1941. Tolna várm. 8°. (Csere.)
6. *Gombocz* Endre—*Horvát* Adolf Olivér: Kitaihe! Pál botanikus naplófeljegyzései tolnamegyei útjairól 1799, 1808. 24 l.
- Ungarn.* Das Antlitz einer Nation. Herausgeg. von Zoltán Baranyai. Bp., 1940. Egyetemi ny. VIII, 869 l. 73 t. 4 tkp. 8°. (Ismertetésre.)
- Vadász* Elemér: A geológus munkája. Bevezetés a földtani megfigyelésbe. 1—2. 35 képpel. Pécs, (1927.) Danubia. 222, (1) l. 16°. (Dr. Réthly Antal ajándéka.)
- Vaday* József: A földrajztanítás vezérkönyve. Tanítók és tanítóképző-intézeti növendékek számára. A szerző rajzai után készült eredeti fametszvényekkel. 1. rész. A földrajzi alapfogalmak és szülőföldismeret módszeres feldolgozása a III. elemi osztályban. 2. rész. Magyarország földrajzi tananyaga. 3. rész. Az V. és VI. osztály tananyaga. 2. átdolg. kiad. Nagyvárad, é. n. Szerző. 3 köt. 133; 189, (3); 187, (4) l. 8°. [Egybekötve.] (N. N. ajándéka.)
- Világjárók.* Utazások és kalandok. [34. köt.] Bp., (1941.) Franklin. K-8°. (A kiadó ajándéka.)
[34. köt.] Pekingi séták. Írta Cser László. 34 képpel. A könyvet sajtó alá rend. Hajdók János. 172 l. 10 t.
- Vinkovits* Sándor: Szentendre sziget földrajza. Bp., 1936. Szerző. (21) l. 8°. (A bpesti egyetemi földr. intézet ajándéka.)

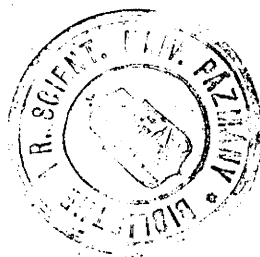
A MAGYAR FÖLDRAJZI IRODALOM 1939

BIBLIOGRAPHIE GÉOGRAPHIQUE
HONGROISE
1939

ÖSSZEÁLLÍTOTTA :
DUBOVITZ ISTVÁN

Melléklet
a „Földrajzi Közlemények“ LXIX. (1941) kötetéhez.

BUDAPEST, 1941.
MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

Felelős kiadó : *Dubowitz István.*

„Blet“ Irod. és Nyomda Rt. XI., Horthy Miklós-út 15. — Igazgató: Laiszky Jenő.

ELŐSZÓ.

A most közreadott könyvészeti összeállítás az 1939. év magyar földrajzi bibliográfiáját foglalja magában az 1936—1938. évekről felmerült pótlásokkal együtt. Ez alkalommal csaknem 100 címet kellett pótolnom és pedig 5 címet az 1936. évről, 11-et az 1937. és 81-et az 1938. évről. Csaknem kivétel nélkül külföldi irodalom, amelynek feldolgozása az anyag késedelmes beérkezése miatt csak most vált lehetővé. Az 1939. év magyar vonatkozású külföldi irodalmának feldolgozása az utóbbi évek politikai feszültsége, valamint az 1939. évben kitört világháború következtében igen nagy akadályokba ütközött s a feldolgozásra váró anyag nagy részének elmaradása miatt az bizonyára elég hiányos is. Tekintettel azonban a háború hosszadalmasságára, választmányunk akként határozott, hogy — ha hiányosan is — közzétesszük az 1939. év bibliográfiáját s a hiányokat, amint a helyzet ismét normálissá válik, pótolni fogjuk.

A jelen alkalommal közrebocsátott összeállítás, terjedelmét tekintve, az előző három összeállítást jelentékenyen meghaladja. Nemcsak az anyag terjedelme miatt, hanem mivel azt tartalomjegyzékekkel és betűrendes névmutatóval is elláttam. Ez ugyan kis terjedelmű évi bibliográfiáknál nem szokásos, ezzel azonban annak a több oldalról megnyilvánult kívánságnak óhajtottam eleget tenni, hogy a bibliografia használatát megkönnyítsem azok számára is, akik a földrajz szakrendszerében nem elég járatosak. Egyébként a munka rendszerében és a feldolgozás módjában változatlan maradt. Meg kell még jegyeznem, hogy az 1939. év folyamán leíró földrajzi kézikönyv nem jelent meg. Azért ez a fejezet ezúttal elmaradt és a Leíró földrajz (III.) csoport a 2. számmal kezdődik. Egyes földrajzkutatók irodalmi munkásságát ismertető bibliografiai összeállításokat, könnyebb áttekintés végett, az „Életrajzok és nekrológok” c. fejezetben az illető tudósok életét és működését ismertető tanulmányok között vettem fel.

Az önállóan megjelent munkákon és doktori értekezéseken kívül ez alkalommal 676 iskolai értesítőt, 631 hazai és külföldi folyóiratot (760 kötet) dolgoztam fel, tehát ismét több mint 1400 kötetet. Az így összeállított munka 205 önálló művet (ezek közül 32 az 1936—1938. évekről), 1072 folyóiratcikket, 8 atlaszt és 71

önállóan megjelent térképet, összesen tehát 1356 címet foglal magában, ami az előző évhez képest 21% emelkedést jelent. A térképek száma 27%-kal, az atlaszok száma pedig a megelőző évi nyolcszorosára emelkedett. A térképek és atlaszok számának megnövekedése a világháborúval s az ezzel kapcsolatos területi változásokkal áll összefüggésben. Jelentékenyen emelkedett még a tan- és segédkönyvek száma is (10-ről 27-re), ami az 1938. évi új tanterv fokozatos életbeléptetésével, valamint a felszabadult területek iskoláinak új tankönyvekkel való ellátásának szükségességével függ össze. Ismételten rá kell mutatnom arra, hogy a szomszéd államok részéről az utóbbi időben rendkívül megnövekedett az érdeklődés hazánk természeti viszonyai, történelme, néprajzi, nemzeti és közgazdasági állapota iránt. Ez az érdeklődés az 1939. évben fokozódott és a magyar vonatkozású idegen irodalom megnövekedésében is kifejezésre jut.

Sok nehézséget és utánjárást okozott a sok névtelenül vagy álnévvel megjelent cikk szerzőjének kinyomozása is. Ebben a tekintetben is minden lehetőt elkövettem; fájdalom azonban, kutatásom nem járt mindig kielégítő eredménnyel.

Nem mulaszthatom el, hogy hálás köszönetet ne mondjak mindazoknak, akik nehéz munkámban megértéssel, adatközléssel, munkáik beküldésével és jóakarató tanácsaikkal támogattak. Köszönettel tartozom ezenkívül a könyvtárak, nyomdák és könyvkereskedések vezetőinek, akik a hatalmas anyag feldolgozását lehetővé tették. Különös köszönettel tartozom Kéz Andor dr. egyetemi m. tanár és Pécsi Albert dr. nyug. felső keresk. iskolai igazgató uraknak, akik az összegyűjtött anyag átnézésének és kiválogatásának nehéz munkájában most is segítségemre voltak. Tudatában vagyok annak, hogy az ilyen természetű munka egy ember munkabírását csaknem teljesen kimeríti és nem nélkülözheti mások megértő együttműködését. Éppen azért bizalommal kérek mindenkit, hogy az esetleg tapasztalt hiányokat vagy munkám javítását célzó észrevételeiket velem közölni szíveskedjék.

Budapest, 1941. augusztus hó.

Dubovitz István.

TARTALOMJEGYZÉK.

(Table des matières.)

Előszó (Préface)	III
Tartalomjegyzék (Table des matières)	V
Rövidítések magyarázata (Abréviations)	VII

A.

I. Bibliográfiák (Bibliographies)	1
II. Folyóiratok és gyűjteményes művek (Revue et collections)	1
III. Methodika és didaktika. Tan- és segédkönyvek (Méthode et enseignement. Livres scolaires et auxiliaires)	3
1. A földrajz elmélete és módszerei (Théorie et méthodes de la géographie)	3
2. Földrajzoktatás (Enseignement de la géographie)	3
3. Tan- és segédkönyvek (Livres scolaires et auxiliaires)	5

B.

Egyetemes földrajz (*Géographie universelle.*)

I. Egyetemes földrajzi kézikönyvek (Traité de géographie universelle)	8
II. Általános földrajz (Géographie générale)	8
1. Általános földrajzi művek (Ouvrages de géographie générale) ...	8
2. Matematikai földrajz (Géographie mathématique)	8
3. Fizikai földrajz (Géographie physique)	9
4. Növény- és állatföldrajz (Biogéographie)	11
5. Emberföldrajz (Géographie humaine)	11
a) Általános emberföldrajz (Géographie humaine générale) ...	11
b) Gazdasági földrajz (Géographie économique)	12
c) Politikai földrajz és statisztika (Géographie politique et statistiques)	12
d) Településföldrajz (Établissements)	13
6. A földrajz és a felfedezések története. Történeti földrajz (Histoire de la géographie et des découvertes. Géographie historique)	13
a) A földrajz története (Histoire de la géographie)	13
b) Életrajzok és nekrológok (Biographies et nécrologies)	14
c) Történeti földrajz és földrajzi onomatológia (Géographie historique. Onomatologie géographique)	16
III. Leíró földrajz (Géographie régionale)	17
2. A Föld nagyobb részeinek leírása (Description de vastes parties du Globe)	17

3. Európa (Europe)	17
a) A kontinens és nagyobb részei (Le continent et ses vastes parties)	17
b) Magyar birodalom (Royaume de Hongrie)	17
α) A Magyar birodalom általános leírása (Description générale du Royaume de Hongrie)	17
β) Budapest és környéke (Budapest et ses environs)	22
γ) Alföld (La Grande Plaine)	23
δ) Dunántúl és Kis-Alföld (La Transdanubie et la Petite Plaine)	27
ε) Felvidék (Haute-Hongrie)	30
ξ) Erdély (Transylvanie)	37
η) Horvát-Szlavonország és Fiume (Croatie-Slavonie et Fiume)	41
c) Dél-Európa (Europe Méridionale)	42
d) Közép-Európa (Europe Centrale)	43
e) Nyugat-Európa (Europe Occidentale)	44
f) Észak-Európa (Europe Septentrionale)	44
g) Kelet-Európa (Europe Orientale)	44
4. Ázsia (Asie)	45
5. Afrika (Afrique)	47
6. Amerika (Amérique)	48
7. Ausztrália és Oceánia (Australie et Océanie)	49
8. Sarkvidékek (Régions polaires)	49
9. Oceánok és tengerek (Océans et mers)	49

C.

Atlaszok és térképek (*Atlas et cartes.*)

I. Atlaszok (Atlas)	50
II. Térképek (Cartes)	50
Névmutató (Index des noms)	55

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA.

(Abréviations.)

Acta Geobotanica Hungarica	ActaGeobotHung.
Acta Universitatis Szegediensis. Acta Biologica	ActaBiol.
Akadémiai Értesítő	AkadÉrt.
Alpi. Le —	Alpi.
Annales Historico-naturales Musei Nationalis Hungarici	AnnMusNatHung.
Archiv für Hydrobiologie	ArchHydrobiol.
Archivum Europae Centro-Orientalis	ArchECOR.
Balatoni Kurír	BalKur.
Beszéltart. Közművelődési Egyesületének Időszaki Érte- sítője. A —	BKEÉrt.
Bollettino della R. Società Geografica Italiana	BRSGItal.
Borászati Lapok	BorLapok.
Botanikai Közlemények	BotKözl.
Botanische Jahrbücher	BotJb.
Budapesti Polgári Iskola	BpPolgIsk.
Budapesti Szemle	BpSzle.
Buletinul Societății Regale Române de Geografie	BSRRomGeogr.
Bulletin de l'Association de Géographes Français	BAssGéogrFr.
Bulletin International de la Société Hongroise de Gé- ographie	BSHongrGéogr.
Cselekvés Iskolája. A —	Csellsk.
Csendőrségi Lapok	CsendLapok.
Cserkészlányok Lapja	CserkLLapja.
Danubian Review	DanubRev.
Debreceni Szemle	DebrSzle.
Deutsches Archiv für Landes- u. Volksforschung	DtArchLVforsch.
Erdélyi Iskola	ErdIsk.
Erdélyi Múzeum	ErdMúz.
Erdészeti Kísérletek	ErdKísér.
Erdészeti Lapok	ErdLapok.
Ethnographia — Népelet	Ethn.
Felsőmagyarországi Tanügy	FMTanügy.
Folia Entomologica Hungarica	FolEntHung.
Földgömb. A —	Földgömb.
Földrajzi Közlemények	FöldrKözl.
Földrajzi Zsebkönyv	FöldrZsebk.
Földtani Értesítő	FöldtÉrt.
Földtani Közlöny	FöldtKözl.
Geographical Journal. The —	GeogrJourn.
Geographical Review. The —	GeogrRev.
Geographischer Anzeiger	GeogrAnz.
Gyakorlati Pedagógia	GyakPed.
Hajózási Hírlap	HajHírl.
Hidrologiai Közlöny	HidrKözl.

Honvéd Altiszti Folyóirat	HonvAltFt.
Hungarian Quarterly. The —	HungQuart.
Időjárás. Az —	Időjárás.
Ifjú Erdély	IfjErd.
Ifjú Évek	IfjÉv.
Ifjúság és Élet	IfjÉlet.
Irodalomtörténet	IrTört.
Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpatenvereins	JbSiebkarpVer.
Journal de la Société Hongroise de Statistique	JournSHongrStat.
Katolikus Szemle	KathSzle.
Kereskedelmi Szakoktatás	KereskSzakokt.
Keresztyén Igazság	KerIgazs.
Kísérletiügyi Közlemények	KísérlKözl.
Kőrösi Csoma-Archivum	KőrCsArch.
Közgazdasági Művelődés	KözgazdMűv.
Községi Közlöny	KözsKözl.
Krásy Slovenska	KrSlov.
Magyar Biológiai Kutatóintézet Munkái	MBiolIntMunk.
Magyar Cserkész	MCserk.
Magyar Fotogrammetriai Társaság Évkönyve. A —	MFotogrTársÉvk.
Magyar Gazdák Szemléje	MGazdSzléje.
Magyar Ifjúság	MIfj.
Magyar Ifjúsági Vörös-kereszt	MIfjVker.
Magyar Katonai Szemle	MKatSzle.
Magyar Közigazgatás	MKözig.
Magyar Közlekedési Szemle	MKözelekSzle.
Magyar Kultúra	MKult.
Magyar Lélek	MLélek.
Magyar Népművészet	MNépműv.
Magyar Nyelv	MNyelv.
Magyar Nyelvőr	MNyÖr.
Magyar Paedagogia	MPaed.
Magyar Protestánsok Lapja	MProtLapja.
Magyar Statisztikai Közlemények	MStatKözl.
Magyar Statisztikai Szemle	MStatSzle.
Magyar Szemle	MSzle.
Magyar Tanító	MTan.
Magyar Turista Élet	MTurÉlet.
Matematikai és Természettudományi Értesítő	MatTermTudÉrt.
Mecsek Egyesület Évkönyve. A —	MecsekÉvk.
Meteorologische Zeitschrift	MetZtschr.
Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien	MittGGesWien.
Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien	MittGeolGesWien.
Mitteilungen über Höhlen- und Karstforschung	MittHKarstforsch.
Nagyasszonyunk	NAssz.
Nagy Világ Magyar Szemmel. A —	NVilág.
Nemzetnevelés	NemzNev.
Népkola Ünnepei. A —	NépköUnn.
Néprajzi Múzeum Értesítője. A —	NéprÉrt.
Néptanítók Lapja	NéptanLapja.
Népünk és Nyelvünk	NépNyelv.
Nevelésiügyi Szemle	NevSzle.
Nouvelle Revue de Hongrie	NouvRevHongr.
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny	OKTEgyKözl.
Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny	PolgiskKözl.
Pannonhalmi Szemle	PannSzle.
Pedagógiai Szeminárium	PedSzem.
Protestáns Szemle	ProtSzle.
Protestáns Tanügyi Szemle	ProtTanSzle.
Przegląd Geograficzny	PrzeglGeogr.

Revue de Transylvanie	RevTransylv.
Shorník Česká Společnosti Zeměpisné	SbČSpZem.
Siebenbürgische Vierteljahrsschrift	SiebVjschr.
Soproni Szemle	SoprSzle.
Statistikai Értesítő	StatÉrt.
Südostdeutsche Forschungen	SODtForsch.
Szent István Akadémia Értesítője. A —	SztIstvAkadÉrt.
Tanítók Lapja	TanLapja.
Tenger. A —	Tenger.
Térképészeti Közlöny	TérkKözl.
Természet. A —	Természet.
Természetbarát	TermBar.
Természettudományi Közlöny	TermTudKözl.
Természettudományi Társulat Évkönyve. A Kir. M. —	TermTudTársÉvk.
Turisták Lapja	TurLapja.
Ungarische Jahrbücher	UngJb.
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch	UngWjb.
Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Oktatófilm Kirendeltségének Hivatalos Közleményei. A M. kir. —	OktFilmKözl.
Városok Lapja	VárLapja.
Vasárnapi Könyv	VasKönyv.
Vasi Szemle	VasiSzle.
Vízügyi Közlemények	VízÜgyKözl.
Wiener Zeitschrift für Volkskunde	WZtschrVkd.
Zeitschrift für Erdkunde	ZtschrErdk.
Zeitschrift für Geopolitik	ZtschrGeopol.

A.

I. Bibliográfiák.

(*Bibliographies.*)

- Dubovitz István:** A magyar földrajzi irodalom 1937. — *Bibliographie géographique hongroise* 1937. Őszeáll. —. Melléklet a „Földrajzi Közlemények” 67. <1939> kötetéhez. Bp., 1939. M. Földr. Társaság. VII, 37 l. 8°. (Klny. is.)
- [Heimler Károly]:** Sopron bibliográfiája. (SoprSzle. 3. évf. 98—100, 186—188, 269—272 l.)
- Kertész János:** A Szepesség bibliográfiája. Őszeáll. —. (MKisebbség. [Lugos.] 18. évf. 21—28, 51—60, 90—95, 118—123, 148—153 l.)
- [Péchy-Horváth Rezső]:** A Miskolc városára és Borsod vármegyére vonatkozó, önállóan megjelent fontosabb ismertetések, összefoglalások, stb. (Borsod vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 3. rész 37. l.)
- [*]:** Finnországra és a finnekre vonatkozó fontosabb művek jegyzéke. (Orvosképzés. 29. évf. 455—456 l.)

II. Folyóiratok és gyűjteményes művek.

(*Revue et collections.*)

- Acta geobotanica Hungarica.** Red. Soó Rezső. Tom. 2. 1938—9. (Separatum e „Tisia” Tom. 3.) Debrecen, 1939. Egyetemi növényintézet. 278 l. 5 t. N-8°.
- Annuaire statistique hongrois.** Réd. et publ. par l'Office central royal hongr. de statistique. Nouveau cours 45. 1937. Bp., 1939. Közp. stat. hiv. XVIII, 436 l. N-8°.
- Barlangvilág.** Népszerű barlangtani folyóirat. — *Barlangvilág* <Höhlenwelt>. Populärwissenschaftliche Fachzeitschrift. Szerk. Kadóc Ottokár. 9. köt. 1939. Bp., 1939. M. Barlangkutató Társulat. (II), 94 l. 8°.
- Budapest székesfőváros iskolai kirándulónovatai.** Szerk. Bodnár Gyula. 25—27. Bp., 1939. Szföv. polgárm. VII. ügyoszt. 3 füz. Kesk. 8°.
- Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve.** — *Statistisches Jahrbuch der Haupt- und Residenzstadt Budapest.* Szerk. Illyefalvi Lajos. 27. évf. 1939. Bp., 1939. Bp. szföv. stat. hiv. XIII, 687 l. 1 tkp. N-8°.
- Bulletin international de la Société Hongroise de Géographie.** — *International Review of the Hungarian Geographical Society.* — *Internationale Zeitschrift der Ungarischen Geographischen Gesellschaft.* — *Bollettino internazionale della Società Geografica Ungherese.* — A „Földrajzi Közlemények” idegen nyelvű kiadása. Réd. par Aurél Hézszer et Andor Kéz avec la collaboration de Győző Temeszy. 67. 1939. Bp., 1939. M. Földr. Társaság. (IV), 349 l. 5 t. 13 tkp. 8°.
- Földgömb.** A. — A Magyar Földrajzi Társaság népszerű folyóirata. Alapította Milleker Rezső. Szerk. Bakta Ervin és Kéz An-

- dor. 10. évf. 1939. Bp., 1939. M. Földr. Társaság. IV, 420 l. 8°.
- Földrajzi közlemények.* — Geographische Mitteilungen. — Bulletin géographique. — Bollettino geografico. — Geographical Review. Szerk. Hézsér Aurél és Kéz Andor, vitéz Temes Győző közreműködésével. 67. köt. 1939. Bp., 1939. M. Földr. Társaság. V, 527 l. 9 t. 12 tkp. 8°.
- Földrajzi zsebkönyv* 1940. Számos térképpel, vázlattal és ábrával. A Magyar Földrajzi Társaság megbízásából szerk. vitéz Temes Győző. Bp., 1940. [1939.] M. Földr. Társaság. 248 l. 2 tkp. 16°.
- Geographia Pannonica.* 32—37. Pécs, 1939. Szerzők. 6 füz. 8°.
- Ifjúság és élet.* Földrajz-természettudományi ifjúsági folyóirat. Szerk. vitéz Temes Győző. 14. évf. 1938/39. 9—20 sz.; 15. évf. 1939/40. 1—7 sz. Bp., 1939. M. Földr. Társaság. 8°.
- Kogutowicz Károly emlékkönyv.* Írták tanítványai. Szerk. Wagner Richárd. Szeged, 1939. Szerk. 542 l. 8°.
- Magyar Földrajzi Társaság könyvtára.* A—. Szerk. Cholnoky Jenő. [61—64. köt.] Bp., [1939.] Franklin. 4 köt. 8°.
- Magyar statisztikai évkönyv.* Szerk. és kiadja a M. kir. központi statisztikai hivatal. Új folyam 46. 1938. Bp., 1939. Athenaeum kvny. XX, 444 l. 2 tkp. N-8°.
- Magyar statisztikai zsebkönyv.* Szerk. és kiadja a M. kir. központi statisztikai hivatal. Szerkesztő vitéz Mike Gyula. 7. évf. 1938. 2. kiad. Bp., 1938. [1939.] Pátria ny. IX, 328 l. 2 tkp. 16°.
- 8. évf. 1939. Bp., 1939. Pátria ny. X, 327 l. 2 tkp. 16°. — U. a. 2. [változatlan] kiad. 1939.
- Meteorológiai és Földmágnességi Intézet évkönyvei.* A m. kir. földművelésügyi ministerium fennhatósága alatt álló m. kir. országos —. Hivatalos kiadvány. — Jahrbücher der dem kgl. ung. Ministerium für Ackerbau unterstehenden kgl. ung. Reichsanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus. Amtliche Veröffentlichung. Bd. 64. köt. Jahrg. 1934. évf. Bp., 1939. Meteor. intézet: XXXI, 184 l. 4°.
- Meteorológiai és Földmágnességi Intézet hivatalos kiadványai.* A m. kir. földművelésügyi miniszter fennhatósága alatt álló m. kir. országos —. Offizielle Publikationen der dem kőnigl. ungar. Ackerbau-Minister unterstehenden kőnigl. ung. Reichsanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus. Bd. 13. köt. 1939. Bp., 1939. Meteor. intézet. 4°.
- Meteorológiai és Földmágnességi Intézet kisebb kiadványai.* A m. kir. földművelésügyi minisztérium fennhatósága alatt álló m. kir. orsz. —. Kleinere Veröffentlichungen der dem kgl. ung. Ministerium für Ackerbau unterstehenden kgl. ung. Reichsanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus. Új sorozat — Neue Reihe № 7—8 szám. Bp., 1939. Meteor. intézet. 2 füz. 4° és 8°.
- Országos földrengési observatorium kiadványai.* Az —. Szerk. Simon Béla. A. sor., B. sor. és C. sor. 3. Bp., [1939.] Observat. 3 füz. 8°.
- Térképészeti közlöny.* Szerk. és kiadja a M. kir. honvéd térképészeti intézet. 5. köt. 3—4 sz. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 161—278 l. 1 t. 1 tkp. 8°.
- Térképészeti közlöny különfüzetei.* A —. 9—10 sz. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 2 füz. 8°.

III. Methodika és didaktika.

Tan- és segédkönyvek.

(*Méthode et enseignement, Livres scolaires et auxiliaires.*)

1. A földrajz elmélete és módszerei.

(*Théorie et méthodes de la géographie.*)

- Bóna Imre:** A földrajztudomány és módszere. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 401—408 l.)
- Kogutowicz Károly:** A földrajz. — Die Geographie. (BSHongrGéogr. Tome 67. 197—201; 201. l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 375—379 l., ném. kiv. 379. l. Klny. is.)
- Mészáros Olga:** Földrajz és filozófia. [Peter Heinrich Schmidt, Philosophische Erdkunde c. munkájának ism.-e.] (Szellem és Élet. 3. évf. 34—36 l. Klny. is.)
- Teleki Pál, gróf:** Nemzeti földrajz. Szeferhár, 1939. Csitáry ny. (Mai magyarságunk életrajza. Szerk. Balassa Brunó. 9—18 l.)

2. Földrajzoktatás.

(*Enseignement de la géographie.*)

- Balogh Ilona:** Elszakadt testvéreink. Munkakiállításunk: Erdély, — a táj, a nép, a mult. (Bpesti Magyar Új Iskola Egyesület mag. lgimn. 1938—39. évk. 24—29 l. 2 t.)
- Bárany György:** Az egyetemi és középiskolai földrajz oktatás viszonya. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 409—414 l.)
- Bleszkányi Győzőné, özv. — Tillmann László—Stolmár László:** Útmutató. Néhány tanács és adat Budapest ismertetéséhez a fővárosi népiskolák III. osztályainak vezetői részére. Összeáll. —. Bp., 1939. Kókai. 56 l. 8°.
- Bognár Gyula:** A Felvidékhez kapcsolódó irodalom szerepe a népiskolai földrajztanításban. (Néptan-Lapja. 72. évf. 157—160 l.)
- Derzsi Kovács Jenő:** A visszatért területek és az iskola. (Szentesi áll. Horváth Mihály gimn. 1938—39. évk. 3—11 l.)
- Devich Andor:** Egy módszeres földrajz-óra a gimnázium első osztályában. Az Alföld éghajlata. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 415—420 l.)
- Dús Ferenc:** Anyagkiválasztás és korszerű eljárások a csillagászati földrajz tanításánál. (BpPolglisk. 3. évf. 253—266 l.)
- Enseignement de la géographie dans les écoles secondaires. L' —.** D'après la réponse fournie par le Ministère de l'Instruction publique. Hongrie. Genève, 1939. Bureau international d'éducation. (Publications du Bureau international d'éducation. N° 67. 122—124 l. (VIIIe. Conférence internationale de l'Instruction publique Genève 1939.)
- Eödrögh Erzsébet:** Délkárpátok, Alduna vidéke. (NépiskÜnn. 1. évf. 23—26 l.)
- Fekete Tibor:** Új térképek az iskolában. (NemzNev. 21. évf. 115—116 l.)
- Fülöp Mihály:** Néhány szó a „Táj-haza” című értekezéshez. (FMTanüg. 4. évf. 346—347 l.)
- Glatz Károlyné:** Napi események a történelem és földrajz tanításában. (PedSzem. Új sor. 9. évf. 513—516 l.)
- Harza László:** Hozzászólás a „Táj-haza” c. cikkhez. (FMTanüg. 4. évf. 298—300 l.)
- Irmédi-Molnár László:** Földrajzi alapgalmak oktatófilmen. (OktFilm-Közl. 4. évf. 111—114 l.)
- Istók László:** Borsvezér földje. [Borsod vm.] (FMTanüg. 4. évf. 42—44 l.)
- Karl János:** A földrajzi oktatás a piarista iskolákban az első Ratió[!]

- Educationis előtt. (MPaed. 48. évf. 170—181 l.)
- Karl János:** A szülőföld a mai földrajzoktatásban. (OKTEgyKözl. 72. évf. 327—331 l.)
- Károlyi Sándor:** A földrajzi gondolkodásra való nevelés. (BpPolglsk. 3. évf. 266—275 l.)
- Koch Ferenc:** Tuniszi életképek. Filmismertetés. (OktFilmKözl. 4. évf. 293—295 l.)
- Kraftsik János:** Földrajz, mint a koncentráció eszköze. (NéptanLapja. 72. évf. 886—888 l.)
- Leidenfrost Gyuláné:** A magyar nép tájálalakító munkája. <Földrajz óra a polgári leányiskola III. osztályában.> (PedSzem. Új sor. 9. évf. 480—482 l.)
- Gyuláné: Települések. <Földrajz óra a polgári leányiskola III. osztályában.> (PedSzem. Új sor. 9. évf. 361—364 l.)
- Lukácsy Livia:** A Maros—Tisza—Duna szöglete. Földrajz a IV. osztályban. (NéptanLapja. 72. évf. 647—650 l.)
- Marton László:** „Tájhaza“. (FMTanügy. 4. évf. 241—245 l.)
- Mónus Gyula:** Honismeret tanítása az elemi iskolában. Praha—Prešov [Eperjes], 1937. Csehszlovák Grafikai Unió. (Cselekvő iskola. Szerk. Boross Béla. 123—144 l.)
- Nagy Imre:** Sarkvidék, sarki utazások. <Földrajz óra az el. isk. VIII. osztályában.> (PedSzem. Új sor. 9. évf. 281—283 l.)
- Jenő: Vázlatok az 1938 májusában Rouen-ban megtartott IX. Nemzetközi Madártani Kongresszus alkalmából megtett nyugat- és dél-európai tanulmányutamról. Mi mindent láthat és tapasztalhat a természetrajz-földrajz tanár egy nagyobb külföldi tanulmányút alkalmából? (Debreceni ref. gimn. 1938—39 évi ért. 15—21 l.)
- Miklós, Aldobolyi: Földrajztanítás a vajudó határok korában. (Nev-Szle. 3. évf. 170—172 l.)
- Pataki Ferenc:** Ami a tantervből hiányzik. (TanLapja. 53. évf. 4. sz. 1—3 l.)
- Pécsi Albert:** Hortobágy és Bugac c. film ismertetése. (OktFilmKözl. 4. évf. 167—169 l.)
- Albert: „Séta a fővárosban“ című film magyarázó szövege. (OktFilmKözl. 4. évf. 115—118 l.)
- R[udisch]né Molcsán Olga:** Földrajz-óra a IV. osztályban. <Utazás a Szent Anna tavánál.> (Népisk-Ünn. 1. évf. 145—150 l.)
- — Olga: Nyári barangolás Kárpátalján. <Alkalmi tanítás a IV. osztályban.> (NépiskÜnn. 1. évf. 405—410 l.)
- Skupinówna, Janina:** Hogyan ismer-teti meg egy lengyel tanítónő a tanulókkal a III. osztályos földrajz keretén belül a szülővárosukat. Ford. Surányi Julia. (MTan. [Nagyvárads.] 6. évf. 10. sz. 6—8 l.)
- U. a. (NéptanLapja. 72. évf. 15—16 l.)
- Spánitz Márta:** Földrajz a VII. osztályban. Tétel: Finnország. (NéptanLapja. 72. évf. 889—891 l.)
- Stolmár László:** A Hortobágy. Magyar- és szöveg. (OktFilmKözl. 4. évf. 150—152 l.)
- Strömpl Gábor:** Budapest hegyei című oktatófilmek ismertetése. <1. Nyugati rész. 2. Északi rész. 3. Várhegy.> (OktFilmKözl. 4. évf. 142—150 l.)
- Szabó Lajos, vitéz:** A földrajz az új tantervben. (ProtTanSzle. 13. évf. 416—421 l.)
- Pál Zoltán: Módszertani tapasztalatok a filmes földrajzórakön. (OktFilmKözl. 4. évf. 128—131 l.)
- Szakáll Zsigmond:** Néhány szó a hazai földrajz tanárának feladatáról. — Breve esposizione dei compiti dei professori di geografia patria. Estr. (BSHongrGéogr. Tome 67. 305—314; 314—316 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 483—492; 492—494 l. Klny. is.)
- Szepesi Gyula:** A földrajz tanítása a cselekvő iskolában. Praha—Prešov [Eperjes], 1937. Csehszlovák Grafikai Unió. (Cselekvő iskola. Szerk. Boross Béla. 145—159 l. 1 t.)
- Udvarhelyi Károly:** A Spanyol-félsziget. <Természeti rajz.> <Tanítás a polgári fiúiskola II. osztályában.> (Csellsk. 8. évf. 34—39 l.)
- Károly: Nagy-Britannia és Írország. <Természeti kép. 2 órai anyag.> Tanítás a polgári iskola II. osztályában. (Csellsk. 7. évf. 258—264 l.)
- Károly: Nagy-Britannia és Írország élete. <Tanítás a polgári fiúiskola II. osztályában.> (Csellsk. 7. évf. 367—371 l.)

- Udvarhelyi Károly:** Néhány gyakorlati példa a térképismeretek tanításához. (Csellsk. 7. évf. 456—462 l.)
- [**Vicsay Lajos**]: Magyarország földrajzának összefoglalása. 6. Hazánk lakói. (GyakPed. 5. évf. 217—223 l.)
- [— **Lajos**]: Szülőföldismeret. (GyakPed. 5. évf. 316—319 l.)
- Zsombolyay Valéria:** A Sajó és Hernád tája. <Földrajz a népiskola IV. osztályában.> (PedSzem. Új sor. 10. évf. 71—78 l.)

Zsombolyay Valéria: Módszeres eljárások és gyakorlati fogások az elemi IV. osztályos földrajz órakon. (PedSzem. Új sor. 9. évf. 517—521 l.)

[*]: A falitérkép és az atlasz használata a földrajzoktatásnál. [Wandkarte und Atlas im Erdkundeunterricht.] <Die Deutsche Schule. 41. köt. 2. füz. nyomán.> (Néptan-Lapja. 72. évf. 892—893 l.)

3. Tan- és segédkönyvek.

(*Livres scolaires et auxiliaires.*)

- Bálint Sándor:** Földrajz a líceum és leánylíceum I. oszt. számára. Bp., 1939. Szt. István-Társ. 139, (1) l. 8°. (A Szent István-Társulat líceumi tankönyvei.)
- **Sándor:** Magyarország földrajza. A líceum és leánylíceum II. oszt. számára. Bp., 1939. Szt. István-Társ. 112 l. 8°. (A Szent István-Társulat líceumi tankönyvei.)
- Bérczi [József], Josif:** Geografia României pentru clasa VII. primară. [Cluj-Kolozsvár], 1939. Erdélyi Róm. kat. Tanítói Önszegélyző. 42 l. 8°. (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó-tantárgyak. I. 3.)
- Bodnár Lajos—Kalmár Gusztáv:** A világrészek föld- és néprajza. A gimnázium és leánygimnázium II. oszt. számára. Az új tanterv alapján. Bp., 1939. Szt. István-Társ. 169 l. K-8°. [A borítékon: A Szent István-Társulat gimnáziumi tankönyvei.]
- **Lajos—Kalmár Gusztáv:** Általános földrajz. A gimnázium és leánygimnázium III. oszt. számára. Az új tanterv alapján. Bp., 1939. Szt. István-Társ. 115, (1) l. K-8°. [A borítékon: A Szent István-Társulat gimnáziumi tankönyvei.]
- Dejiny uhorského národa, zemepis, občianska náuka. Pre V. a VI. triedu menšinových ľudových škôl v Uhorsku.** (Poslov. Št. Hlavatý, I. Šafár a Jozef Hudec.) Bp., 1939. Egyetemi ny. 142 l. 8°. (Učebnice pre menšinové ľudové školy v Uhorsku.)

Ecsedi István: Európa földrajza. Az elemi népiskolák V. oszt. számára. A református egyetemes konvent megbízásából átdolg. Nánay Béláné. A képeket Drahos István rajzolta. Debrecen, 1939. Városi ny. 111, (1) l. K-8°.

— **István:** Földrajz az elemi népiskolák VI. oszt. számára. A református egyetemes konvent megbízásából átdolg. Nánay Béláné. Debrecen, 1939. Városi ny. 112 l. K-8°.

Erődi Kálmán: Földrajz a polgári leányiskolák III. oszt. számára. 3. rész. Afrika, Amerika, Ausztrália és Óceánia, Sarkvidékek, Magyarország áttekintése. Márki Sándor tankönyve nyomán. 4. kiad. Bp., (1937.) Singer és Wolfner. 119, (1) l. 8°.

Geschichte, Erdkunde, bürgerliche Rechte und Pflichten für die IV—VI. Klasse der kath. Volksschulen. Történelem, földrajz, polgári jogok és kötelességek a német kisebbségi kat. népiskolák IV—VI. oszt. számára. Bp., 1939. Szt. István-Társ. 175 l. 1 tkp. K-8°. (Magyarországi kisebbségi népiskolai tankönyvek.) [Csak ném.]

— **Erdkunde, bürgerliche Rechte und Pflichten für die IV—VI. Klasse der Volksschulen.** Történelem, földrajz, polgári jogok és kötelességek a egyes tannyelvű népiskolák IV—VI. oszt. számára. Bp., 1939. Egyetemi ny. 186 l. 1 tkp. K-8°. (Magyarországi kisebbségi népiskolai tankönyvek.) [Csak ném.]

[**Horn József—Kádár László**]: Alkotmánytani és földrajzi ismeretek.

- Kiadta a felszabadult területek középiskoláinak VIII. oszt. számára a m. kir. vall.- és közokt. miniszter. Bp., [1939.] Egyetemi ny. 61 l. 8°.
- Horváth János:** Nyiregyháza és Szabolcs. Debrecen, 1939. Városi ny. 56 l. K-8°.
- Karl János—vitéz Temesy Győző:** A magyar föld és népe. Földrajz a gimnázium és a leánygimnázium I. oszt. számára. A tanterv és az utasítás alapján átdolg., 2. kiad. Bp., 1939. Franklin. 111, (1) l. 8°.
- János—vitéz Temesy Győző: A világrészek leíró földrajza. A gimnázium és leánygimnázium II. oszt. számára. Az 1938. évi új tanterv és utasítás alapján. Bp., 1939. Franklin. 147, (1) l. 8°.
- János—vitéz Temesy Győző: Általános földrajz. A gimnázium és leánygimnázium III. oszt. számára. A tanterv és az utasítás alapján. Bp., 1939. Franklin. 81, (2) l. 8°.
- [János], Ján — v[itéz] Viktor Temesy [Győző]: Zemepis Uhorska. Pre I. triedu chlapčenských a dievčenských gymn. a pre I. triedu chlapčenských a dievčenských mestianskych škôl. Podl' a nových učebných osnov z r. 1938. (Poslov. Stefan Buran a Jozef Hudec.) Bp., 1939. Egyetemi ny. 112 l. 8°.
- Limba maghiară, carte de cetire, gramatică, științe naturale, fizico-chimie, igienă, educația cetățenească, aritmetică, limba română, carte de cetire, gramatică, istorie și geografie pentru cl. IV. primară cu limba de predare maghiară.** Ediția doua revăzută. Magyar nyelv, olvasókönyv, nyelvtan, természetrajz, fizika-kémia, egészség-tan, állampolgári nevelés, számtan, román nyelv, olvasókönyv, nyelvtan, történelem és földrajz a magyar tannyelvű elemi iskolák IV. oszt. számára. 2. jav. kiad. Intocmită de — Szerk. Lőrinczi Ferenc, Bedelea Diomed, Kali Sándor, Ferenczi Gábor. Cluj [Kolozsvár], 1939. Minerva. 268 l. K-8°.
- Lőrinczi Ferenc:** Manual de științe pentru clasele V, VI și VII ale școlilor primare cu limba de predare maghiară. 1. Anatomie și igienă. 2. Geografie. 3. Științe naturale. 4. Fizico-chimie. 5. Datoriile omului și cetățeanului. Tudományok könyve a magyar tannyelvű elemi iskolák V, VI. és VII. oszt. részére. 1. Test- és egészség-tan. 2. Földrajz. 3. Természetrajz. 4. Fizika-kémia. 5. Emberi és állampolgári kötelességek. Irták — és társai. Cluj-Kolozsvár, 1939. Minerva. 318 l. 8°.
- Magyar nemzet története, állampolgári ismeretek, földrajz. A—.** A népiskolák V—VI. oszt. számára. <B. típus.> Bp., 1939. Egyetemi ny. 140 l. K-8°. (Magyarországi kisebbségi elemi népiskolai tankönyvek.)
- Marjalaki K[iss] Lajos:** Földrajz a polgári leányiskolák számára. 2. rész. Európa és Ázsia. A képeket rajzolta Helbing F[erenc] és Márton L[ajos]. A térképeket terv. Hézsér A[urél], rajz. Scharff N[ándor]. Bp., [1939.] Egyetemi ny. 141, (3), IV l. K-8°.
- Nánay Béláné:** Édes hazám, Magyarország. Földrajz az elemi népiskolák IV. oszt. számára. (A képeket Drahos István rajzolta.) Debrecen, 1939. Városi ny. 99, (1) l. K-8°.
- Oszláts Victor:** Geografia—földrajz pentru clasa V. oszt. számára. Cluj [Kolozsvár], 1939. Erdélyi Róm. kat. Tanítói Önszegélyző. 40 l. 8°. (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 3.)
- Tirpák Sándor:** Térképvázlatok és szemléltető rajzok a közügyesség és rajz kapcsolatainak tanmenetszerű feltüntetésével. Az elemi fiú- és leányiskolák IV-ik oszt. számára. 7. lenyom. Bp., [1937.] Szt. István-Társ. (29) l. K-8°.
- Udvarhelyi Károly:** Földrajzi munkanapló a polgári fiúisk. I—IV. oszt., a polgári leányisk. I—III. oszt. számára. Összeáll.—. 2. kiad. Szeged, 1939. Szerző. 7 füz. N-8°.
- [1.] A polg. fiúisk. I. oszt. számára. Szülőföldünk, hazánk. 48 l.
- [2.] A polg. fiúisk. II. oszt. számára. Európa. 40 l.
- [3.] A polg. fiúisk. III. oszt. számára. Idegen világrészek és csillagászat. 40 l.
- [4.] A polg. fiúisk. IV. oszt. számára. Általános földrajz, Magyarország összefoglalása, részletes térképismertetek. 40 l.

[5.] A polg. leányisk. I. oszt. számára. Szülőföldünk, hazánk. 40 l.

[6.] A polg. leányisk. II. oszt. számára. Európa, Ázsia. 48 l.

[7.] A polg. leányisk. III. oszt. számára. Idegen világrészek és Magyarország összefoglalása. 32 l.
Udvarhelyi Károly: Útmutató a „Földrajzi munkanapló” használatához.

2. kiad. Szeged, 1939. Szerző. 20 l. 8°.

Vlastiveda uhorska. <Náuka o ústave a náčrtok zemepisný.> Pre VIII. triedu slovenských stredných škôl v oslobodenom území. Vydalo ministerstvo kultu a verejnej výučby. (Poslov. Jozef Hudec.) Bp., 1939. Egyetemi ny. 54 l. 8°.

B.

Egyetemes földrajz.

(*Géographie universelle.*)

I. Egyetemes földrajzi kézikönyvek.

(*Traité de géographie universelle.*)

Föld és lakói. A—. 1200 oldalon, 1350 mélynyomású fényképpel, nyolc színes térképmelléklettel és 79 szövegközi térképpel. (2. kiad.) Bp., 1939. Pesti Hírlap. 1192, VIII l. 8 tkp. 8°. (A Pesti Hírlap könyvtára.)

Loon, H[endrik] W[illem] van: Nézz körül a földön. A földrajz kis-tükre. [Du und die Erde. Eine Geographie für Jedermann.] A szerző színes és egyszínű rajzaival. Ford. Havas József. 2. kiad. Bp., [1936.] Dante. 440 l. 14 t. 8 tkp. 8°.

II. Általános földrajz.

(*Géographie générale.*)

1. Általános földrajzi művek.

(*Ouvrages de géographie générale.*)

Cavallier József: Mit kell tudni a Földről? (Képes Krónika. 21. évf. 10. sz. 81—83 l.)

[*Kalmár Gusztáv*]: A Föld. (A Föld és lakói. 2. kiad. 5—14 l.)

2. Matematikai földrajz.

(*Géographie mathématique.*)

Abaházi Richárd: Mit kell tudnunk a Föld forgásáról? (Búvár. 5. évf. 217—220 l.)

Csutak János: A zónaidő. (HonvAltFt. 6. évf. 2. sz. 81—82 l.)

Fáy Ödön: Hábórus térképezés és légifényképezés. Technikai újítások a légifényképezés terén. — Die Kriegskartierung und der Bildflug. Technische Neukeiten[!] beim Bildflug. (MFotogrTársÉvk. 8—9. évf. 94—98 l., ném. kiv. 94 l.)

Hofhauser Jenő: A mágneses tájéko-

zás mérészszaki és térképészeti vonatkozásai. (MKatSzle. 9. évf. 5. sz. 169—181 l.)

Horváth Béla: A térképrajz elkészítése. (MKatSzle. 9. évf. 10. sz. 148—157 l.)

— Béla: Az 1938. évi amszterdami földrajzi kongresszus fotogrammetriai vonatkozású előadásai. — Vorträge bezüglich der Photogrammetrie am Geographischen Kongress in Amsterdam vom Jahre

1938. (MFotogrTársÉvk. 8—9. évf. 89—91 l.) [Csak m.]
- Irmédi-Molnár* László: A domború hatást keltő térkép és lényege. <Két térképpel és színes szemüveggel.> (FöldrZsebk. 1940. 243—247 l. 2 tkp.)
- — László: Térképkiállítás. <A m. kir. Honvéd Térképészeti Intézet 20 éves ünnepe.> (Riadó! 3. évf. 374—375 l.)
- Károssy* István: A fénykép és a fényképmérés alkalmazási lehetőségei. — Die Anwendungsmöglichkeiten des Bildes und der Photogrammetrie für wissenschaftliche und praktische Zwecke. (MFotogrTárs. Évk. 8—9. évf. 78—79 l.) [Csak m.]
- Majzon* László: A Föld alakja. (Búvár. 5. évf. 773—776 l.)
- [*Petneházy* Zalán]: Hogyan hajóznak a tengeren? (MCserk. 21. évf. 7. sz. 10—13, 24. l.)
- Sándor* Géza: Vízi térképek készítése. (HonvAltFt. 6. évf. 2. sz. 43—47 l.)
- Strömpl* Gábor: A sokoldalú légi fénykép. (FöldrZsebk. 1940. 235—243 l.)
- G[ábor]: L'aerofotografia nel servizio della geografia economica. — Légi fényképek a gazdaságföldrajz szolgálatában. (BSHongrGéogr. Tome 67. 296—304; 304—305 l. 1 t.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 474—482; 482—483 l. 1 t. Klny. is.)
- Strömpl* Gábor: Turistatérképek régén és most. Bp., 1938. [1939.] M. T. E. (Az ember és a hegy. Szerk. Peitler Gyula. 241—244 l.)
- Szűts* Lajos: A terepfelmérő eljárások fejlődése az utóbbi évtizedekben. (MKatSzle. 9. évf. 7. sz. 149—161 l.)
- Tolmár* Gyula: A Föld, mint égitest. — A naprendszer. Bp., 1939. Szerző. 101, (1) l. 10 t. N-8°. (Klny.: A természet világa. 1. köt.)
- Gyula: Gömbi csillagászat. Bp., 1939. Szerző. 176—199 l. N-8°. (Klny.: A természet világa. 1. köt.)
- Vöröss* József: A topografiai felmérés mai helyzete. (MKatSzle. 9. évf. 8. sz. 149—167 l.)
- Wagner* Richárd: A Földgömb ábrázolása. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 421—460 l.)
- Witautschek* Gyula: Magyar topografikai [!] térképek vetületi kérdései katonai szempontból. (MKatSzle. 9. évf. 4. sz. 76—82 l.)
- [*]: A térkép fehér foltjai. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 242—245 l.)
- [*]: Térképolvasás. Pécs, 1939. Honv. min. kiképzési oszt. (Kézikönyv <Kk.> a honvédelmi és testnevelési ismeretek oktatására 14. fejj. 629—652 l.)

3. Fizikai földrajz.

(*Géographie physique.*)

- Abaházi* Richárd: A legnagyobb földi meteorkráter. [Arizonában.] (FöldtÉrt. 4. <új> évf. 70—72 l.)
- A[ujeszky]* L[ászló]: VII. Nemzetközi geodéziai és geofizikai kongresszus. (TermTudTársÉvk. 1940. évf. 73—74 l.)
- Bacsó* Nándor: A Föld éghajlata. Bp., 1939. Term. tud. Társ. (A természet világa. 2. köt. 187—209 l. 1 t. 1 tkp. Klny. is.)
- Nándor: A mikroklima. Bp., 1939. Term. tud. Társ. (A természet világa. 2. köt. 210—219 l. Klny. is.)
- Balás* Ferenc: Hegyek világa. (MTurÉlet. 7. évf. 9. sz. 8. l., 10. sz. 14—15 l., 11. sz. 15. l., 12. sz. 11. l., 13. sz. 10. l.)
- Balogh* Ernő: A barlangkutatás és jelentősége. <Vetítettképes előadás vázlatosan.> (Az E.M.E. 15. vándorgy. emlékkönyve. 63—68 l.)
- Bulla* Béla: A löszről. (FöldrZsebk. 1940. 175—180 l.)
- Cavallier* József: A kontinensek születése. (Képes Krónika. 21. évf. 26. sz. 81—83 l.)
- Cholnoky* Jenő: A Hold okozta légköri árapályról. (FöldrKözl. 67. köt. 13—16 l. Klny. is.)
- Jenő: A Hold okozta légköri árapályról. — Vom Monde erzeugte Gezeitenerscheinungen in der Atmosphäre. (MatTermTudÉrt. 58. köt. 845—849; 850—851 l. Klny. is.)
- Jenő: A legszebb tájképek. Bp., 1938. [1939.] M. T. E. (Az ember

- és a hegy. Szerk. Peitler Gyula. 4—17 l.)
- Cholnoky Jenő:** A lejtökről. (Földr. Közl. 67. köt. 1—12 l. Klny. is.)
- Jenő: A mészkövidékek arculata. — Landschaftsbild der Kalksteingebiete. Eröffnungsrede. (Barlangvilág. 9. köt. 41—53; 63—64 l. Klny. is.)
- Jenő: A tenger. 138 kép és 83 ábra a szövegben. Bp., 1931. Singer és Wolfner. 323, (1) l. 40 t. 8°. [Új borítékiad. 1939.]
- Jenő: A völgyi és hegyi szél keletkezésének magyarázata. — Zur Erklärung des Berg- und Talwindes. (Időjárás. 43. évf. 2—6; 34—37 l. Klny. is.)
- Jenő: Lunar Tides of the Atmosphere. (BSHongrGéogr. Tome 67. 1—4 l.)
- Edvy Gyula:** Dunai vizisporttérképünk nullvize. (TérkKözl. 5. köt. 180—220 l. Klny. is.)
- Föld és a tenger. A—.** Irta Balleneger Róbert, Kéz Andor, [stb.] Szerk. Mauritz Béla. 4 színes, 20 fekete műmelléklettel és 158 szöveggközti képpel. Bp., 1939. Term. tud. Társ. VI, 393 l. 14 t. N-8°. (A természet világa. 3.)
- Herrmann Margit:** Kenyérkérgű bombák. (TermTudKözl. 71. köt. 451—453 l.)
- Ijjász Ervin:** Az erdő szerepe a természet vízháztartásában. — Die Rolle des Waldes in dem Wasserhaushalt der Natur. (HidrKözl. 18. köt. 416—419; 420—445 l. Klny. is.)
- [Ervin], Erwin L.: Grundwasser und Baumvegetation unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in der Ungarischen Tiefebene. — A fatenyészet és az altalajvíz, különös tekintettel a nagyalföldi viszonyokra. Összefoglalás. (ErdKisérl. 41. évf. 1—107; 108—116 l.)
1. közlem. (ErdKisérl. 40. évf. [1938.] 159—269 l. 2 tkp.)
- Kadić Ottokár:** A magyar barlangkutatás állása az 1938. évben. — Stand der ungarischen Höhlenforschung im Jahre 1938. (Barlangvilág. 9. köt. 53—58; 64—67 l.)
- Ottokár: Karsztünemények. (Természet. 35. évf. 31—36 l.)
- Ottokár: Mit kell tudnunk a barlangokról? <Folytatás.> (Barlangvilág. 9. köt. 6—32 l.)
1. közlem. (Barlangvilág. 8. köt. [1938.] 48—69; 75—78 l. 1 t.)
- Kadić Ottokár:** Mit kell tudnunk a barlangokról? 3 képmelléklettel és 15 szöveggképpel. Bp., 1939. M. Barlangkutató Társ. 51 l. 3 t. 8°. (Klny.: Barlangvilág. 8. és 9. köt.)
- Kéz Andor:** A jégkorszak. (Földgömb. 10. évf. 100—107 l.)
- Andor: A tenger. (A Föld és a tenger. Szerk. Mauritz Béla. 237—387 l. 7 t.)
- Kunfalvi Rezső, ifj.:** A hókristálytól a lavináig. (TermTudKözl. 71. köt. 310—319 l. 1 t. Klny. is.)
- Rezső, ifj.: Az örök hó hazájában. (FöldtÉrt. 4. <új> évf. 10—15 l.)
- Matolay Tibor:** A chilei földrengés. (Búvár. 5. évf. 90—94 l.)
- Tibor: A nagyváros klímája. (Búvár. 5. évf. 209—216 l.)
- Mauritz Béla:** A Föld felépítése és anyaga. (A Föld és a tenger. Szerk. Mauritz Béla. 1—124 l. 6 t.)
- Béla: A földkérget átalakító erők és azok tevékenységének eredményei. (A Föld és a tenger. Szerk. Mauritz Béla. 125—179 l. 1 t.)
- Pálinskás Gyula:** A szőlő virágzásának időpontja. (BorLapok. 71. évf. 181—182, 187—188, 197—198 l.)
- Pécsi Albert:** Folyókanyarulatok fejlődése. (FöldrKözl. 67. köt. 16—27 l. 1 t. Klny. is.)
- Révai Ernő:** Barlangok világából. (Encian. [Brassó.] 5. évf. 160—162 l.)
- Rotarides Mihály:** A hegyek arca. (Búvár. 5. évf. 695—699 l.)
- Simon Béla:** Az 1938. évi magyarországi földrengések. — Ungarischer Erdbebenkatalog für das Jahr 1938. Feldolg. — Bp., [1939.] Observat. 19 l. 8°. (Az Országos földrengési observatorium kiadványai. B. sor.)
- Béla: Az Országos földrengési observatorium. Bp., 1939. Observat. 17 l. 8°. (Az Országos földrengési observatorium kiadványai. C. sor. 3.) [Fr. kiv.-tal.]
- Száva-Kováts József:** A nedvesség klímarendszere. — Klimasystem der Feuchtigkeit. (MatTermTud. Ért. 58. köt. 852—866; 867. l. Klny. is.)
- József: Die Frage des europäi-

- schen Monsuns. Mit 2 Abbildungen. (MetZtschr. 56. Bd. 149—152 l. Klny. is.)
- Száva-Kováts József:** Van-e európai monzun? (FöldrKözl. 67. köt. 232—237 l. Klny. is.)
- Szilber [Józsefné]—G[éza] Petrich:** Az Országos földrengési observatorium mikroszeizmikus jelentése. 1938. — Rapport microseismique de l'Observatoire central séismologique de Hongrie. Feldolg. — Bp., [1939.] Observat. 73 l. 8°. (Az Országos földrengési observatorium kiadványai. A. sor.) [Csak fr.]
- Tasnádi-Kubacska András:** Földrengést jelentenek... (Búvár. 5. évf. 85—89 l.)
- Weszelszky Gyula:** Zavaros fogalmak a hidrológiai és geológiai irodalomban. — Unklare Begriffe in der hydrologischen und geologischen Literatur. (HidrKözl. 18. köt. 501—509; 509—518 l. Klny. is.)
- Zótyomi Bálint:** A jégkor naptára. (Légrády Testvérek naptára 1940. [1939.] 237—242 l.)
- [*]:** A földmágnesség. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 261—264 l.)

4. Növény- és állatföldrajz.

(Biogéographie.)

- Andreánszky Gábor, br.:** Az éghajlat megváltozásának hatása a növényzetre. Székfoglaló előadás. A 3-ik ábrával. — Der Einfluss einer Klimaveränderung auf die Vegetation. Antrittsvortrag. Zusammenfassung. Mit Fig. 3. auf S. 101. (SztIstvAkadÉrt. 23. év. 1938. [1939.] 98—113; 158—163 l.)
- Györfy Katinka:** A földségek évszázados <saecularis> emelkedése, mint növényföldrajzi tényező. (DebrSze. 13. évf. 114—121 l. Klny. is.)
- Kolosváry [Gábor], Gabriel v.:** Ueber die Weltverbreitung der in der Adria einheimischen Balanomorphen Cirripeden. Mit 6 Kartenskizzen. (Rivista di Biologia Coloniaria. [Roma.] Vol. 2. 161—172 l. Klny. is.)
- Levendél László:** A növényi társadalom dúsainak osztálya: az erdő. (IfjÉlet. 14. évf. 241—243 l.)
- Soó Rezső:** A növények társaslete. Bevezető a növényzociológiába. (MLélek. 1. évf. 666—670 l. 4 t.)
- Vasvári [Miklós], Nikolaus:** Die Verbreitung und Ökologie des Kaiseradlers <Aquila heliaca Sav.>. <Ein Beitrag zur oekologischen Tiergeographie>. <Mit Tafeln 7—8 und 1 Textfigur>. (Festschrift Embrik Strand. [Riga.] Vol. 5. 290—317 l. 1 t. 1 tkp. Klny. is.)
- [*]:** A növénytermelés legészakibb határai. (VasKönyv. 29. évf. 2. félév 172—174 l.)

5. Emberföldrajz.

(Géographie humaine.)

a) Általános emberföldrajz.

(Géographie humaine générale.)

- F[ischer] Gyula:** Az ember és a föld. (Encian. [Brassó.] 5. évf. 162—164, 175—177 l.)
- Grusz Frigyes:** A betegségek földrajzi elterjedése. — Die geographische Verbreitung der Krankheiten. — L'extension géographique des maladies. — The geographical distribution of sicknesses. (Égész-ség. 53. évf. 1—7 l.; ném., fr., ang. kiv. 32. l. Klny. is.)
- Gunda, B[éla]:** L'importance anthropogéographique du contact des nomades éleveurs de renne et éleveurs de cheval. — A lovasnomádok és rénszarvasnomádok érintkezésének emberföldrajzi jelentőségéről. (BS-HongrGeogr. Tome 67. 130—138; 138—139 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 308—316; 316—317 l. Klny. is.)
- Hézszer Aurél:** Az emberföldrajz mód.

- szere. (FöldrKözl. 67. köt. 159—176 l. Klny. is.)
- Hézszer A[urél]:** Le caractère anthropogéographique des régions. — A tájak emberföldrajzi jellege. (BSHongrGéogr. Tome 67. 140—150; 151—152 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 318—328; 329—330 l. Klny. is.)
- Lenkey Edit:** A bányászat tájalakító ereje. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 259—265 l.)
- Levendél László:** Az emberi művelődés hatása a növényvilágra. (IfjÉlet. 15. évf. 37., 46—47 l.)
- Matolay Tibor:** Az emberi település és a domborzat. (Búvár. 5. évf. 631—632 l.)
- Thirring Gusztáv:** Népsűrűség és népsűrűsödés. — Volksdichte und Volksverdichtung. (BSHongrGéogr. Tome 67. 332—337; 338 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 510—515; 516 l. Klny. is.)
- Varga Gábor:** A Föld lakhatósága. (Korunk. [Kolozsvár.] 14. évf. 160—162 l.)
- [*]: Az ember és a nyersanyag. (VasKönyv. 29. évf. 2. félév 262—263 l.)

b) Gazdasági földrajz.

(Géographie économique.)

- Koch, F[erenc]:** Geographical Factors of the Iron and Steel Industries. — A nehézipar földrajzi tényezői. (BSHongrGéogr. Tome 67. 183—195; 195—196 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 361—373; 373—374 l. Klny. is.)
- M[atolay] T[ibor]:** A földrészek erdő-, sztyepp- és termőterülete. (Földgömb. 10. évf. 197—198 l.)
- Pécsi Albert:** Az európai nagyhatalmak nyersanyag-ellátása. (FöldrZsebk. 1940. 139—144 l.)
- [*]: A kőolaj vagy petróleum. (ErdIsk. 7. évf. 214—226 l.)

c) Politikai földrajz és statisztika.

(Géographie politique et statistiques.)

- D'Agostino Orsini, P.:** Az olasz faj geopolitikája. (Forum. 2. évf. 136—140 l. 1 t. 7 tkp.)
- Gesztli Lajos:** A sárga veszedelem. (IfjÉlet. 14. évf. 221—223 l.)
- Hézszer Aurél:** A nagyhatalmak versengése a Földközi tengeren. (FöldrZsebk. 1940. 74—82 l.)
- Horváth István:** Az olasz nagyhatalom. Geopolitikai tanulmány. (Forum. 2. évf. 24—40 l.)
- Kalmár Gusztáv:** A brit világbirodalom kialakulása. (PannSzle. 14. évf. 95—109 l.)
- Kertész Róbert:** Feltámad a félhold. Az ébredő iszlám nemzetei. 80 képkel és 16 térképpel. Bp., [1939.] Franklin. 347, (1) l. 32 t. 1 tkp. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. [61. köt.])
- Milleker Rezső:** Az ukrán kérdés. (MLélek. 1. évf. 117—121 l.)
- Rezső: Olaszország és a Földközi-tenger. (MLélek. 1. évf. 379—382 l.)
- Murányi Béla:** Németország gyarmati igényei. (MKatSzle. 9. évf. 2. sz. 79—87 l.)
- Pécsi Albert:** Statisztikai rész. Összeáll. — (FöldrZsebk. 1940. 10—58 l.)
- P[ósa] J[enőné]:** A francia „biztonság” legégetőbb, földrajzi vonatkozású problémái. (Földgömb. 10. évf. 318—319 l.)
- Sármándi Sándor:** Az élettér problémája. (MLélek. 1. évf. 784—785 l.)
- Somogyi József:** Az olasz-francia elentét. (Földgömb. 10. évf. 188—195 l.)
- Takács József:** A Földnek és országainak földrajzi és statisztikai adatai. Összeáll. — (A Föld és lakói. 2. kiad. 1139—1182 l.)
- Wallner Ernő:** A német gyarmati kérdés. (Földgömb. 10. évf. 170—180 l.)
- [*]: A Földközi-tenger. (ErdIsk. 6. évf. 538—548 l.)

d) Településföldrajz.

(Établissements.)

Bálint Sándor: Búcsújárás és település[1] (KathSzle. 53. évf. 540—545 l.)

Déznai Viktor: Határvárosok. (Vár-Lapja. 34. évf. 270—272, 320—322 l.)

Mészáros Olga: Település, falu, város

Finnország földrajzi viszonyai alapján. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 387—393 l.)

Nádor Jenő: A vasút szerepe a városok fejlődésében. (IfjÉlet. 15. évf. 76—77 l.)

6. A földrajz és a felfedezések története. Történeti földrajz.

(Histoire de la géographie et des découvertes. Géographie historique.)

a) A földrajz története.

(Histoire de la géographie.)

Banfi Florio [Barabás-Hobik László]: Magyarország térképét ábrázoló falfestmény a Vatikánban. <Adatok Magyarország térképének ismertetéséhez a XV. és XVI. század külföldi kartográfiájában.> (TérkKözl. 5. köt. 220—247 l. 1 tkp. Klny. is.)

— Florio [Barabás-Hobik László]: Roberto Almagio [!], La carta dei paesi danubiani e delle regioni contermini di Giacomo Gastaldi <1546>. (TérkKözl. 5. köt. 270—271 l.)

Bánkúti Ferenc: A Földrajzi Intézet Szegeden. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 9—15 l.)

Bulla Béla—Kádár László: Az amsterdami nemzetközi földrajzi nagygyűlés és kirándulásai. (Földr-Közl. 67. köt. 55—64 l. Klny. is.)

Cavallier József: Az iránytű története. (Képes Krónika. 21. évf. 36. sz. 82—84 l.)

Csiszár Sándor: A fényképmérés fejlődése Magyarországon. — Die geschichtliche Entwicklung der Photogrammetrie in Ungarn. (MFotogrTársÉvk. 8—9. évf. 74—77 l.; ném. kiv. 74. l.)

— Sándor: A fényképmérés <fotogrammetria> történeti fejlődése. — Die geschichtliche Entwicklung der Photogrammetrie. (MFotogrTársÉvk. 8—9. évf. 60—73 l.; ném. kiv. 60. l.)

— Sándor: A Magyar Fotogram-

métriai Társaság 10 éves működése. — Die 10 jährige Tätigkeit der „Ungarischen Gesellschaft für Photogrammetrie“. (MFotogrTársÉvk. 8—9. évf. 55—59 l.; ném. kiv. 55. l.)

Halász Gyula: Magyar világjárók. Bp., 1939. Pesti Hírlap. (Az ezeréves Magyarország. 956—975 l.)

Horváth Károly: A Magyar Földrajzi Társaság Didaktikai Szakosztályának vándorgyűlése Léván. (Ped-Szem. Új sor. 9. évf. 613—614 l.)

Irmédi-Molnár László: Az első magyar állami térképező intézet. (MKatSzle. 9. évf. 6. sz. 205—220 l. Klny. is.)

Magyary Zoltán: A Táj- és Népkutató Központ rövid fennállásának története. (Közigazgatástudomány. 2. évf. 53—70 l. Klny. is.)

Márton Béla: Földrajzi beszámoló. (KereskSzakokt. 46. évf. 323—352 l.)

Matolay Tibor: Két híres hajóút. [Andres de Urdaneta és Juan Fernandez útja.] Bp., [1939.] Franklin. (Új Universum. 3. köt. 111—118 l.)

Mollay Károly: A Táj- és Népkutató Központ kiállítása. (SoprSzle. 3. évf. 85—86 l.)

Moór Elemér: Hol lette fel Julianus a pogány magyarokat? (NépNyelv. 11. évf. 142—146 l.)

Pósáné Örmös Jerne: Felfedező utazások 1938—39-ben. (FöldrZsebk. 1940. 220—227 l.)

- Pósáné Ormós** Jerne: Fontosabb expedíciók 1938—39-ben. Összeáll. —. (IfjÉlet. 15. évf. 81—82 l.)
- Sebestyén Olga:** A IX. Nemzetközi Limnológiai Kongresszus Svédországban. (TermTudTársÉvk. 1940. 60—65 l.)
- **Olga:** Néhány szó a IX. Nemzetközi Limnológiai Kongresszusról. (Halászat. 40. évf. 91—92 l.)

- Szűts Lajos:** Beszámoló az 1938. évi római fotogrammetriai kongresszusról és kiállításról. (MFotogrTársÉvk. 8—9. évf. 28—51 l.)
- [*]:** Az Újvilág felfedezőjének szenttéavatása. (Világposta. 10. évf. 208—209 l.)
- [*]:** Hudson Henrik. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév. 280—285 l.)

b) Életrajzok és nekrológok.

(Biographies et nécrologies.)

- Bátky Zsigmond:**
Gunda Béla: † **Bátky Zsigmond.** (MŰyelv. 35. köt. 270—272 l.)
- **Béla—Krompecher Bertalan—Szendrey Akos:** **Bátky Zsigmond** irodalmi munkássága. Összeáll. —. (NéprÉrt. 31. évf. 363—374 l. Klny. is.)
- Hézsér Aurél:** † **Bátky Zsigmond dr.** 1874—1939. (FöldrKözl. 67. köt. 157—159 l.)
- Marót Károly:** † felsőbátikai **Bátky Zsigmond dr.** 1874—1939. (NéprÉrt. 31. évf. 355—363 l. Klny. is.)
- [Thirring Lajos]:** **Bátky Zsigmond † <1874—1939>.** (MStatSzle. 17. évf. 1314—1315 l.)
- **L[ajos]:** **Sigismond Bátky <1874—1939>.** (JournSHongrStat. 17e. Ann. 317—319 l.)
- Benkő Ferenc:**
Szilády Zoltán: **Benkő mint geográfus.** Pomáz, 1939. Szerző. (Szilády Zoltán: A mi Erdélyünk. 2. kiad. 67—76 l.)
- Benkő József:**
G[ombocz] E[ndre]: **Benkő József. <1740—1814>.** (TermTudTársÉvk. 1940. 91—93 l.)
- Berzenczey László:**
Józsa János: Székely nagyemberek. **Berzenczey László.** 1820—1884. (Új Cimbora. [Kolozsvár.] 7. évf. 208—209 l.)
- Bíró Lajos:**
[Gombocz Endre]: A hazai természettudósok rövid életrajza. (TermTudTársÉvk. 1940. 127. l.)
- **Endre]:** **Bíró Lajos** síremlékének felavatása. (TermTudTársÉvk. 1940. 86—89 l.)
- David-Neel, Alexandra:**
Sprenger Mária Mercedes: Alexandra

- David-Neel:** a Tibet-kutató. (M. Női Szemle. 5. évf. 221—224 l.)
- Ecsedi István:**
Márton Barna: A Hortobágy szerelmese. Emlékezés dr. Ecsedi Istvánról. (A Nagykőrösi Arany János Társaság évkönyvei. 13. köt. 48—57 l.)
- Erődi-Harrach Béla:**
Fest Aladár: Visszaemlékezéseim Erődi-Harrach Bélára. (MPaed. 48. évf. 163—169 l.)
- Farkas Sándor,** bölöni:
Dánielné Lengyel Laura: Az első magyar Amerika-utazó. (MLányok. 45. évf. 712—713 l.)
- Gyarmaty Árpád:** Bölönyi Farkas Sándor 1795—1842. Cluj-Kolozsvár, [1938.] Székely Alkalmazottak Ujságja. (Székely nagyjaink. Összeáll. Ladó Lajos. 9—10 l.)
- Filippi, Filippo de:**
Stein, Sir Aurel: In memoriam Filippó de Filippi. (Alpine Journal. [London.] 1939. 296—303 l. Klny. is.)
- Györffy István:**
András Károly: Györffy István halálára. (Új Élet. [Rozsnyó.] 8. évf. 381—382 l.)
- Bálint Sándor:** Györffy István. (Jelenkor. 1. évf. 3. sz. 4. l.)
- Balogh Edgár:** Györffy István iskolája. (Korunk. [Kolozsvár.] 14. évf. 998—1000 l.)
- Banó István:** Györffy István †. (Napkelet. 27. köt. 416—418 l.)
- Benkő László:** Györffy István. (KerIgazs. 6. évf. 325. l.)
- Fekete Péter, H.:** Györffy István és a Hajdúság. (DebrSzle. 13. évf. 321—322 l.)

Györfly István:
Göntyey Sándor: † szigeti és nádudvari Györfly István dr. 1884—1939. (NéprÉrt. 31. évf. 375—378 l. Klny. is.)
Gunda Béla: † Györfly István. 1884. II. 11. — 1939. X. 3. (MNYelv. 35. köt. 333—336 l.)
 — Béla: Györfly István. (MSzle. 37. köt. 207—210 l.)
Illyés Gyula: A magyar nép tudósa. Györfly István halálára. (Nyugat. 32. évf. 2. köt. 268—271 l.)
 — [Gyula], Jules: Etienne Györfly. Le savant du peuple hongrois. (NouvRevHongr. Tome 61. 372—375 l.)
Kovács László: Györfly István irodalmi munkássága. Összeáll. —. (NéprÉrt. 31. évf. 378—382 l. Klny. is.)
Majláth Jolán: Györfly István †. (Mifj. 21. évf. 2. sz. 5—6 l.)
[Makkai Endre]: Dr. Györfly István a Pázmány Péter tud. egyetem nyilvános rendes tanára. Karcag, 1884. II. 11 — Budapest, 1939. X. 5. [!] (IfjErd. 18. évf. 184. l.)
Nagy Ödön: Györfly István 1884—1939. (Hitel. [Kolozsvár.] 4. évf. 332—334 l.)
Thfiringj, L[ajos]: Étienne Györfly <1884—1939>. (JournSHongr-Stat. 17e. Ann. 320—322 l.)
 [— Lajos]: Györfly István † <1884—1939>. (MStatSzle. 17. évf. 1315—1316 l.)
Viski Károly: Györfly István emlékezete. (MLélek. 1. évf. 751—753 l.)
Zichy István, gróf, gyászbeszéde Györfly István 1. tag ravatalánál, 1939. október 6-án. (AkadÉrt. 49. köt. 270. l.)
[*]: Dr. Györfly István meghalt. (Erdélyi Fialatok. 10. évf. 32. l.)
[*]: Györfly István †. (Kisebbségvédelem. 2. évf. 4—5. sz. 30. l.)
Hann, Julius von:
Róna Zsigmond: Julius von Hann. <Megemlékezés születésnapjának 100-ik évfordulója alkalmából.> — Erinnerung an Julius v. Hann. <Zur hundersten Jahreswende seines Geburtstages, 23. März 1939.> (Időjárás. 43. évf. 44—46; 78. l.)
Hanusz István:
Farkasfalvi Imre: Hanusz István emlékezete. Vác, 1940. [1939.] Váci Múzeum-Egyes. (Váci könyvek. 28. 46—55 l.)

Hedin, Sven:
Cholnoky Jenő: Sven Hedin. Bp., [1939.] Franklin. (Új Universum. 3. köt. 33—36 l. 1 t.)
Hellmann, Gustav:
[Gombocz Endre]: Az 1939-ben elhunyt természettudósok nekrológia. (TermTudTársÉvk. 1940. 112. l.)
R[óna] Zs[igmond]: Gustav Hellmann †. (Időjárás. 43. évf. 71. l.)
Ihne, Egon:
Réthly Antal: Prof. Dr. Ihne E. 80 éves. (Időjárás. 43. évf. 71—72 l.)
Jankó János:
[Gombocz Endre]: A hazai természettudósok rövid életrajza. (TermTudTársÉvk. 1940. 124. l.)
Körösi Albin:
Adler-Rác József, vitéz: Körösi Albin emlékezete. (A Budapesti Piarista Diákszövetség 15. évkönyve. 11—14 l.)
Körösi Csoma Sándor:
Musnai László: Körösi Csoma Sándor ismeretlen élete. (ProtSzle. 48. évf. 405—411 l.)
Szilády Zoltán: Körösi [!] Csoma Sándor. Pomáz, 1939. Szerző. (Szilády Zoltán: A mi Erdélyünk. 2. kiad. 87—91 l.)
Littke Aurél:
K[ratofil] D[ezső]: Dr. Littke Aurél. (Szegedi áll. gyak. polg. isk. 1938—39. évi ért. 3—4 l. 1 t.)
[*]: Dr. Littke Aurél búcsúztatása. (PolgIskKözl. 43. évf. 249—250 l.)
Losonczy István:
Kiss Géza, Hegyaljai: Losonczy István és a Hármaskis-Tűkőr. (NépisKözl. 1. évf. 400—404 l.)
Orbán Balázs báró:
Sz[abóné] Weress Jolán: Orbán Balázs, az első erdélyi falukutató. (MLélek. 1. évf. 712—716 l. 2 t.)
Paget, John:
Balogh [József], Joseph: John Paget <1808—1892>. (HungQuart. Vol. 5. 610—632 l. 4 t. Klny. is.)
Gál István: Paget, Erdély angol honpolgára. (Pásztortűz. [Kolozsvár.] 25. évf. 399—402 l.)
Parmenius István:
Ács Tivadar: Egv XVI. századbéli budai költő Újfoundlandban. (Új Idők. 45. évf. 1. félév 601. l.)
Prinz Gyula:
Lóczy Lajos: Jelentés a Lóczy-emlékérem odaítéléséről. (FöldrKözl. 67. köt. 133—134 l.)

- Reguly Antal:**
Szerb Antal: Sors bona nihil aliud. (Uj Idők. 45. évf. 1. félév 209—210 l.)
Virányi Elemér: Az úttörő. Reguly Antal száz éve. (Turán. 22. évf. 101—103 l.)
Zsirai Miklós: Reguly Antal emlékezete. (MNyelv. 35. köt. 1—8 l.)
Réthly Antal:
[Róna Zsigmond]: Dr. Réthly Antal hatvan éves. — Zum 60. Geburtstag von Anton Réthly. (Időjárás. 43. évf. 43—44; 78. l. Klny. is.)
Saussure, Horace:
A[ujeszky] L[ászló]: Saussure Horace. <1740—1799.> (TermTudTársÉvk. 1940. 90—91 l.)
Schenzl Guidó:
A[ujeszky] L[ászló]: Schenzl Guidó. <1823—1890.> (TermTudTársÉvk. 1940. 101—102 l.)
Teleki Pál gróf:
Cholnoky Jenő: Teleki Pál gróf. — Count Pál Teleki. (BSHongrGéogr. Tome 67. 71—80; 81—89 l. 1 t.)
 — U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 249—258; 259—267 l. Klny. is.)
Martin, Lawrence: Count Paul Teleki. The Hungarian Prime Minister as a Geographer. (HungQuart. Vol. 5. 204—211 l. 1 t. Klny. is.)
Sédi Károly: gróf Teleki Pál irodalmi munkássága. — Die literarische Tätigkeit des Grafen Pál Teleki. Összeáll. — (BSHongrGéogr. Tome 67. 338—347 l.)
 — U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 516—525 l. Klny. is.)
[*]: Gróf Teleki Pál m. kir. miniszterelnök. Bp., [1939.] Stádium ny. 6 l. 8°.
Wegener, Georg:
[Gombocz Endre]: Az 1939-ben elhunyt természettudósok nekrológja. (TermTudTársÉvk. 1940. 118—119 l.)
Xantus János:
[Gombocz Endre]: A hazai természettudósok rövid életrajza. (TermTudTársÉvk. 1940. 139—140 l.)
M[óra] L[ászló]: Emlékezzünk! (MlYVker. 19. évf. 4—5 l.)
Pongrácz Sándor: Xántus János. (Búvár. 5. évf. 651—654 l.)
Zágoni István: Xántus János 1825—1894. Cluj—Kolozsvár, [1938.] Székely Alkalmazottak Ujságja. (Székely nagyjaink. Összeáll. Ladó Lajos. 28—29 l.)
Zoltai Lajos:
Kardos Albert: Zoltai Lajos 1861. VII/16—1939. VIII/29. (Debreceni képes kalendárium 40. évf. 123—132 l.)

c) Történeti földrajz és földrajzi onomatológia.

(Géographie historique. Onomatologie géographique.)

- Bányai János:** Ősi helynevek kutatása. (Erdély. 36. évf. 20—21 l.)
Bendefy László: Fr. Julianus utleírásának tulajdon- és népnévei. (Történetírás. 3. évf. 129—148 l. 2 t.)
Honti [János], John Th.: New ways to Vinland problems. (Acta Ethnologica. [København.] 1938. 17—30 l. Klny. is.)
 — [János], John Th.: Vinland and Ultima Thule. (Modern Language Notes. [Baltimore.] March, 1939. 159—172 l.)
Kertész Manó: A magyar helynévadás történetéből. (MNyőr. 68. évf. 33—39, 67—77 l. Klny. is.)
Melich János: Néhány német földrajzi névről. (MNyelv. 35. köt. 29—31 l.)
 — U. a. Debrecen, 1939. Lehotai ny. (Pap Károly-emlékkönyv. Szerk. Péterffy László. 245—247 l.)
Moór Elemér: A „nomádok” helynévadás kérdéséhez. (NépNyelv. 11. évf. Pótfüz. 54—55 l.; ném. kiv. 58. l.)
Szabó T. Attila: A helynevek beszéde. (Erdélyi magyar naptár. [Kolozsvár.] 19. évf. [1938.] 78—82 l.)
 — T. Attila: Ragozott magyar helynevek a ruménben. (MNyelv. 35. köt. 112—113 l.)
Sz[ék]y P[álma]: A titokzatos Eridanus. (Búvár. 5. évf. 554—557 l.)
Takács József: A földrajz helyneveiről. (FöldrZsebk. 1940. 228—235 l.)

III. Leíró földrajz.

(Géographie régionale.)

2. A Föld nagyobb részeinek leírása.

(Description de vastes parties du Globe.)

Cholnoky Jenő: A Földközi-tenger. 65 képpel és 29 ábrával. Bp., [1939.] Franklin. 184, (1) l. 20 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. [63. köt.])

[**Kalós** József]: A volt német gyarmatok. (Levente. 18. évf. 318—319 l.)

Nemes József, haranglábi: Magyar hajón Budapestről Egyiptomba és vissza. (Földgömb. 10. évf. 298—308 l.)

Völgyesi Ferencné: Ujra itthon. Tanulmányút Amerika és Európa 17 államán keresztül a háború kitörésének izgalmai között. 247 ábrával. Bp., 1939. Hornyánszky. 189, (1) l. 1 t. 8°. (Lélek és természettudomány. 23. sz.)

— U. a. 2. kiad.

Zboray Ernő: Az Indiai óceánon. (Földgömb. 10. évf. 231—235 l.)

[*]: Portugália és gyarmatai. (Vas-Könyv. 29. évf. 1. félév 380—382 l.)

3. Európa.

(Europe.)

a) A kontinens és nagyobb részei.

(Le continent et ses vastes parties.)

Bán Aladár: Suomi és Eesti. A finnek és az észtek országa. (Légrády Testvérek naptára 1940. [1939.] 142—147 l.)

Bulla Béla: Az Alpok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 221—238 l.)

Firbás Nándor: Európa törpe államai. (IfjÉlet. 15. évf. 44—45, 62. l.)

Hidegküti Mihály: Skócia, Izland,

Norvégia. Útleírás 1938 július 14—augusztus 22. (Szeged), 1939. Szerző. 56 l. K-8°. (Klny.: Szeged felsővárosi róm. kat. plébánia hirdőja.)

Kalmár Gusztáv: Európa. (A Föld és lakói. 2. kiad. 15—20 l.)

[— Gusztáv]: Törpe államok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 555—558 l.)

b) Magyar birodalom.

(Royaume de Hongrie.)

α) A Magyar birodalom általános leírása.

(Description générale du Royaume de Hongrie.)

Babos Zoltán—**Mayer** László: Az ármentesítések, belvízrendezések és lecsapolások fejlődése Magyarországon. (VízÜgyKözl. 21. évf. 32—91, 227—287 l. 8 t. 3 tkp. Klny. is.) — **Zoltán**—**László** **Mayer**: Entwicklungsgeschichte der Hochwasserabwehr, Gewässerregulung und Entwässerung in Ungarn. 1. Teil. — Historic development of flood-control and surface drainage in

Hungary. <First part>. — Évolution des endiguements, des dessèchements et des assainissements en Hongrie. <1ère Partie.> — Evoluzione delle arginature e delle opere di prosciugamento e bonificazione in Ungheria. <1ª parte.> (VízÜgyKözl. Zusf. Jahrg. 1939. 4—7; 12—15; 20—24; 29—33 l.)

Bacsó Nándor: A csapadékvalószínűség évi változása Magyarországon

- 1871—1935. <Singularitások az időjárás változásában.> — Der jährliche Gang der Niederschlags-Wahrscheinlichkeit in Ungarn 1871—1935. <Singularitäten im Witterungsverlauf des Jahres.> Bp., 1939. Meteor. intézet. 30; 31—41 l. 1 t. 4°. (A M. kir. orsz. meteorológiai és földmágnassági intézet hivatalos kiadványai. 13. köt.)
- U. a. (Geographia Pannonica. 35.)
- Bacsó Nándor:** Das Klima des ungarischen Beckens. (BSHongrGeogr. Tome 67. 5—27 l.)
- Nándor: Magyarország éghajlata. (Frank Miklós—Kunszt János—Rausch Zoltán †: Magyarország fürdőinek, ásványvizeinek, üdülőhelyeinek ismertetése. 8. kiad. 7—12 l.)
- Balázs Ferenc:** A Kárpátok endemikus növényfajai. — Endemische Pflanzenarten der Karpathen. (ActaGeobotHung. Tom. 2. 3—61; 62. l. Klny. is.)
- U. a. Bölcsészetdoktori értekezés. (Tisia. 3. köt. 3—61; 62. l. Klny. is.)
- Bárdos József:** Magyarország a XVII. és XVIII. századi francia enciklopédiákban. — La Hongrie dans les encyclopédies françaises <XVIIe et XVIIIe siècles>. Doktori értekezés. Szeged, 1939. Egyetemi francia philológiai intézet. XVI, 78, (2) l. 8°. (Francia tanulmányok. — Études françaises. 20.)
- Bátty Zsigmond:** Fenkő és Fentős stb. helyneveink magyarázatához. Debrecen, 1939. Lehotai nv. (Pap Károly-émlékkönyv. Szerk. Péterffy László. 32—34 l.)
- Biró [Júlia], Julianne:** La Hongrie et les Hongrois vus par les Français du XVIIIe siècle. Pécs, 1939. Szerző. 87, (1) l. 8°. (Specimina diss. facult. philos. reg. Hung. univ. Elisabethinae Quinqueecclesiensis 165. — Travail préparé à l'Institut français de l'université de Pécs. No. 23.)
- Boros Tibor:** Csapadékos és száraz időszakok Csonkamagyarországon. (VízÜgyKözl. 21. évf. 288—323 l. Klny. is.)
- Bulla B[éla]:** Die periglazialen Bildungen und Oberflächengestaltungen des Ungarischen Beckens. — A Magyar medence periglaciális képződményei és felszíni formái. (BSHongrGeogr. Tome 67. 90—101; 102—103 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 268—279; 280—281 l. Klny. is.)
- Bulla Béla:** Magyar föld — magyar sors. Bp., 1939. Pesti Hirlap. (Az ezeréves Magyarország. 15—90 l. Klny. is.)
- Cholnoky Jenő:** A Kárpátok. [1.] Az Északnyugati Felvidék. [2.] Az Északkeleti Felvidék. [3.] Erdély hegykoszorúja. [4.] Az Erdélyi medence. (A Föld és lakói. 2. kiad. 107—135 l.)
- Jenő: Magyarország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 21—60 l. 2 tkp.)
- Csonka-Magyarország** közigazgatási helységnévtára 1939. 6. bőv. kiad. Hivatalos adatok alapján szerk. vitéz V á r a d y Károly. — A viszszaátolt Felvidék helységnévtára 1939. <Lezárva 1939 február 9-én>. Hivatalos adatok alapján szerk. vitéz V á r a d y Károly. Bp., 1939. Szerk. 135, (1), 45, (1) l. 8°. [Kolligátum.]
- Datos históricos y geográficos sobre el Reino húngaro.** Santiago, 1939. Imp. el Imperial. 8 l. K-8°.
- D[ho], G[iovanna]:** Sguardo alle condizioni geo-economiche dell'Ungheria nei suoi nuovi confini. (Geopolitica. [Milano.] Anno 1. 306—307 l.)
- Erdei [Ferenc], Franz:** Die ungarischen Städte und ihre Landschaft. (UngWJb. 15. Jahrg. 472—479 l.)
- Ferenc: Magyar város. Bp., [1939.] Athenaeum. 246 l. 8°.
- Ezeréves Magyarország.** Az—. 1200 oldalon 1031 mélynyomású fényképpel és képpel, két színes térképmelléklettel és 82 szövegközti térképpel. Bp., 1939. Pesti Hirlap. 1200 l. 2 tkp. K-8°.
- Fekete Nagy Antal:** A település képe [Magyarországon a renaissance korában.] Bp., [1939.] M. Tört. Társ. (Magyar művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor. 2. köt. 125—140 l.)
- Fél Edit:** „A népkutatás kulturföldrajzi feladatai a pannóniai térben“. Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum. Arthur Haberlandt a Wiener Zeitschrift für Volkskunde 1938. 6. füzetében megjelent dolgozatának ismertetése. — Kulturgeogra-

- phische Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum. Besprechung der Arbeit von Arthur Haberlandt <Wiener Zft. für Volkskunde 1938. Heft 6.>. (Népr. Ért. 31. évf. 65—69; 69—72 l. Klny. is.)
- Fodor Ferenc:** Földrajzi szempontok a birtokpolitikai reformban. (Földr-Zsebk. 1940. 153—162 l.)
- Gergely István:** Adatok az *Ellicrinia trinotata* Metzn. elterjedéséhez. (FolEntHung. 4. köt. 98—100 l.)
- Grunwald, Constantin de:** Portrait de la Hongrie. Préface de Abel Bonnard. Avec 23 gravures hors texte et une carte. Paris, 1939. Plon. V, 241, (2) l. 8 t. K-8°. (L'Europe vivante, [5.])
- Gunda Béla:** A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. — Über die Vorarbeiten zum Atlas der ungarischen Volkskultur. (NéprÉrt. 31. évf. 294—300 l., ném. kiv. 300. l.)
- Béla: Der völkerekundliche Zusammenhang der ungarischen Hirtenkultur mit dem asiatischen Pferde- und Renntiernomadismus. (Compte rendu de la 2me session Copenhague 1938 du Congrès international des Sciences anthropologiques et ethnologiques. [Copenhague, 1939.] 326. l.)
- Györffy György:** Besenyők és magyarok. (KőrCsArch. l. kieg. köt. 5. füz. 397—500 l.)
- Haberlandt, Arthur:** Zu den Aufgaben der Volksforschung im pannonischen Raum. (WZtschrVkd. 44. Jahrg. 87—89 l.)
- Hauptmann, Ljudmil:** Geografska podloga nacionalnog problema u Austro-Ugarskoj monarhiji. — Die geographische Grundlage des nationalen Problems in Österreich-Ungarn. (Hrvatski Geografski Glasnik. Broj 8—10. 63—67; 67—68 l.)
- Isbert, O[tto] A[lbrecht]:** Ungarn als Nachbar des Reiches. (Der Deutsche Erzieher, Gau Württ.-Hohenzollern. 7. Jahrg. 285—287 l.)
- Jánossy [Dénes], Denis:** Hungary's living-space in the Danube basin. (HungQuart. Vol. 5. 395—409 l. Klny. is.)
- Dénes: Ungarns Lebensraum im Donaubecken. Bp., 1939. Allami ny. 32 l. 8°.
- Kádár László:** Arno Winkler, Ungarns landwirtschaftsgeographische Gestaltung. (MGazdSzleje. 44. évf. 205—207 l.)
- Keöpeczi-Nagy Zoltán:** Az ákác <*Robinia Pseudoacacia* L.> és a kislevelű hárs <*Tilia parvifolia* Ehrh.> virágzása Csonka-Magyarországon. — Blütezeit der Akazie <*Robinia Pseudoacacia* L.> und der Winterlinde <*Tilia parvifolia* Ehrh.> in Rumpfungarn. (Kísérli-Közl. 42. köt. 137—139; 139. l. Klny. is.)
- [Kerekes József]:** A legnagyobbított Csonka-Magyarország statisztikai adatai. (Földgömb. 10. évf. 317. l.)
- József: Élet a magyar földön. (A Föld és lakói. 2. kiad. 61—66 l.)
- Kniesza [István], Etienne:** Etude comparative des toponymes de la Hongrie. Paris, 1939. Institut de Phonétique de l'Université de Paris. (Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Actes et Mémoires [Paris, 25—29 juillet 1938.] 247—248 l.)
- Kolosváry Gábor:** Vonatkozások a magyar medence és az északi adriai partvidék pókfaunájához. — Faunistische Beziehungen zwischen dem Pannonbecken und den nördlichen Uferteilen des Adriatischen Meeres. (ActaBiol. Pars zoologica. 5. köt. 33—39 l., ném. kiv. 40. l. Klny. is.)
- Komáromi Károly:** Magyarország gazdaságföldrajza és általános áruismerete. Kézirat helyett. Bp., 1938. Kóródi M. (2), 49 l. 4°. [Könyomat.]
- Kovács Alajos:** Thirring Gusztáv, Magyarország népessége II. József korában. (MStatSzle. 17. évf. 158—159 l.)
- Lendl, Egon:** Siedlungsgeographische Probleme aus dem donauschwäbischen Lebensraum. Mit 1 Bildtafel. (DtArchLVforsch. 3. Jahrg. 576—597 l. 1 tkp. Klny. is.)
- Lóczy Lajos:** A magyar medencerendszer geológiai kialakulása. Bp., [1939.] Franklin. (Uj Universum. 3. köt. 57—61 l. 3 tkp.)
- Lajos: A magyar medencerendszer geomorfológiája, különös tekintettel a petróleumkutatásra. — Ricerche d'idrogeno carbonato in Ungheria. Estr. (BSHongrGéogr.

- Tome 67. 202—217; 217—220 l. 4 tkp.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 380—395; 395—398 l. 4 tkp. Klny. is.)
- Magyar városok és vármegyek monográfiája.* Felelős szerk. Lada nyi Miksa. 28. [köt.] Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. N-8°.
- Magyarázatok* Magyarország geológiai és talajismereti térképeire. — Erläuterungen zu den geologischen und bodenkundlichen Karten Ungarns. — Commentarii ad tabulas geologicas et pedologicas regni Hungariae. Bp., 1939. M. kir. földt. intézet. 10 füz. 8°.
- *Balmazújváros* 4967/3 sz. 1:25.000. — *Balmazújváros* 1:25.000 Nr. 4967/3. Talajtanilag felvette Ébényi Gyula. A magyarázatok írtá Ébényi Gyula és Schmidt E[ligius] R[óbert]. 68 l. 1 tab.
- *Békés* 4566/4 sz. 1:25.000. — *Békés* 1:25.000 Nr. 4566/4. Talajtanilag felvette Sik[!] Károly. A magyarázatok írtá Sik[!] Károly és Schmidt E[ligius] R[óbert]. 81 l. 1 tab.
- *Berettyóújfalu—Bihartorda* 5167/1 sz. 1:25.000. — *Berettyóújfalu—Bihartorda* 1:25.000 Nr. 5167/1. Talajtanilag felvette Babarczy József. A magyarázatok írtá Babarczy József és Schmidt E[ligius] R[óbert]. 75 l. 1 tab.
- *Büdszentmihály* 4867/1 sz. 1:25.000. — *Büdszentmihály* 1:25.000 Nr. 4867/1. Talajtanilag felvette Ébényi Gyula. A magyarázatok írtá Ébényi Gyula és Schmidt E[ligius] R[óbert]. 58 l. 1 tab.
- *Dévaványa* 5166/3 sz. 1:25.000. — *Dévaványa* 1:25.000 Nr. 5166/3. Talajtanilag felvette Han Ferenc. A magyarázatok írták Han Ferenc és Schmidt Eligius Róbert. 51 l. 1 tab.
- *Gyoma* 5265/2 sz. 1:25.000. — *Gyoma* 1:25.000 Nr. 5265/2. Talajtanilag felvette Witkowsky Endre. A magyarázatok írtá Schmidt E[ligius] R[óbert] és Witkowsky Endre. 63 l. 1 tab.
- *Hajduböszörmény* 4967/1 sz. 1:25.000. — *Hajduböszörmény* 1:25.000 Nr. 4967/1. Talajtanilag felvette Ébényi Gyula. A magyarázatok írtá Ébényi Gyula és Schmidt E[ligius] R[óbert]. 70 l. 1 tab.
- *Hajdunánás* 4867/3 sz. 1:25.000. — *Hajdunánás* 1:25.000 Nr. 4867/3. Talajtanilag felvette Ébényi Gyula. A magyarázatok írtá Ébényi Gyula és Schmidt E[ligius] R[óbert]. 66 l. 1 tab.
- *Nádudvar* 5066/2 sz. 1:25.000. — *Nádudvar* 1:25.000 Nr. 5066/2. Talajtanilag felvette Zakariás Jenő. A magyarázatok írtá Zakariás Jenő és Schmidt E[ligius] R[óbert]. 69 l. 1 tab.
- *Öcsöd* 5265/1 sz. 1:25.000. — *Öcsöd* 1:25.000 Nr. 5265/1. Talajtanilag felvette Witkowsky Endre. A magyarázatok írtá Schmidt E[ligius] R[óbert] és Witkowsky Endre. 57 l. 1 tab.
- Magyarország fürdőinek, ásványvizeinek, üdülőhelyeinek ismertetése.* Magyarország fürdőterképével. Kiadja az Országos Balneológiai Egyesület. Az igazgatótanács megbízásából összeáll. Frank Miklós, Kunszt János, Rausch Zoltán†. 8. kiad. Bp., 1939. Orsz. Balneol. Egyes. 127 l. 1 tkp. 16°.
- Magyarországi utikalauzok* 3—4. Bp., (1939.) Polgárdy G. 2 füz. 16°.
- Mendől Tibor:* A megtelepülés formái. [Magyarországon a középkorban.] Bp., [1939.] M. Tört. Társ. (Magyar művelődéstörténet. Szerk. Domanovszky Sándor. 1. köt. 191—212 l.)
- *Tibor:* Városaink népsűrűsége. — La densité de la population dans les villes de Hongrie. (BSHongr. Géogr. Tome 67. 220—230; 230—231 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 398—408; 408—409 l. Klny. is.)
- Miklós, Elemér di:* Italia e Ungheria. Letteratura e turismo. Con 46 illustrazioni. Roma, 1936. F. Canella. Sotto gli auspici dei Comitati d'Azione par la Universalità di Roma. 207, (1) l. K-8°.
- M[iklós] J[ózsef], Dálnoki:* Pirstottu Unkari. Hungaria mutilata. 142 kuvaa ja karttaa. Helsinki, 1938. Otava. 242 l. 8°.
- Móczár László:* Redősszárnyú darazsaink <Fam. Vespidae> elterje-

- dése a történelmi Magyarországban. <4 térképvázlattal.> — Die Verbreitung der Faltenwespen im historischen Ungarn. <Mit 4 Kartenskizzen im ungarischen Text.> (AnnMusNatHung. Vol. 32. Pars zoologica 65—84; 85—90 l.)
- Mottl Mária:** Volt-e aurignacien interstadiális hazánkban? (FöldtKözl. 69. köt. 269—278 l. Klny. is.)
- Müller-Berndt, E.:** Kleine Ungarnfahrt „ganz gross“. Mit 65 Bildern. München, (1938.) Kress & Hornung. 103, (1) l. 8°.
- Nagy Pál:** Magyar tájak és városok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 87—106 l.)
- Oszvald [György], Georges:** Le problème de „l'espace vital“. La Hongrie et les peuples danubiens. (NouvRevHongr. Tome 60. 487—493 l.)
- Réthy Antal:** A magyar éghajlat néhány szertelenségről. — Über einige Extremitäten des Klimas Ungarns. (BSHongrGéogr. Tome 67. 259—266; 267—268 l.) — U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 437—444; 445—446 l. Klny. is.)
- Révay István [gróf]:** Kisebbségi helységeink nemzetiségi adattörzsei. (Új Élet. [Rozsnyó]. 7. évf. [1938.] 17—21, 62—66, 106—110 l.)
- Rónai András:** Nemzetiségi problémák a Kárpát-medencében. — Nationality Problems of the Carpathian Basin. (BSHongrGéogr. Tome 67. 283—294; 295 l. 1 tkp.) — U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 461—472; 473 l. 1 tkp. Klny. is.)
- Røwde, P[eter] M[artin]:** Ungarn gestern, heute, morgen. Bp., 1939. Kókai. 119 l. 12 t. 1 tkp. 8°.
- Schmidt, Heinrich:** Typische Entstehungsformen donaudesischer Siedlungen. Mit 7 Textkarten und 1 Karte. (DtArchLVforsch. 3. Jahrg. 125—145 l. 1 tkp.)
- Schneefuss, Walter:** Ungarn. Salzburg—Leipzig, 1939. Ant. Pustet. (W. Schneefuss, Des Reiches neue Nachbarn 219—274 l. 3 t.) — Walter: Ungarn. Leipzig, 1939. Goldmann. 169 l. K-8°. (Weltgeschehen.)
- Simon Béla:** A magyar medence földrengetési térképe. — La carte séismologique du Bassin hongrois. (FöldtKözl. 69. köt. 199—201 l., fr. kiv. 200 l. 1 tkp. Klny. is.)
- Soó Rezső:** A magyar flóra areal-geografiai feldolgozása. <Első sorozat. — Zárószó és index.> Összeáll. —. (ActaGeobotHung. Tom. 2. 271—277 l.) — U. a. (Tisia. 3. köt. 271—277 l.)
- Rezső: A növénytakaró a magyar táj képeben. (TermTudKözl. 71. köt. 407—420 l. 2 t. Klny. is.)
- von Bere, R[ezső]: Die Entwicklungsgeschichte der Vegetation Mittelungarns. [Zusammenfassung.] (Nova Acta Leopoldina. N. F. Bd. 7. 514—515 l.)
- Rezső: Északi relikturnövények Magyarországnál. — Boreale Reliktpflanzen in der Flora des historischen Ungarn. (ActaGeobotHung. Tom. 2. 151—199 l., ném. kiv. 154—155 l. Klny. is.) — U. a. (Tisia. 3. köt. 151—199 l., ném. kiv. 154—155 l. Klny. is.)
- Szabó Mihály, v. U.:** Hivatalos gyógynövényeink hazai elterjedése. — Verbreitung der officinellen Pflanzenarten in Ungarn. (ActaGeobotHung. Tom. 2. 200—233 l., ném. kiv. 229 l. Klny. is.) •
- U. a. Bölcsészeti doktori értekezés. (Tisia. 3. köt. 200—233 l., ném. kiv. 229 l. Klny. is.)
- T. Attila: Puszták személynévként helyneveinkben. Kolozsvár, 1939. Minerva. (Magyar irodalomtörténet 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. 269—279 l.)
- [**Sziklay János**]: Magyarország vármegyéi. Bp., 1939. Pesti Hirlap. (Az ezeréves Magyarország. 1031—1153 l.)
- Tábori [Pál], Paul:** The real Hungary. With 16 illustrations. London, 1939. Skeffington. 287 l. 16 t. K-8°.
- [**Takács József**]: Az ezeréves Magyarország színműveiben. Bp., 1939. Pesti Hirlap. (Az ezeréves Magyarország. 1161—1166 l.)
- József: Szatmártól Temesvárig, meg a Székelyföld. (IfjÉlet. 14. évf. 215—218 l.)
- Tatár Miklós:** A pannóniai flóra endemikus fajai. — Endemische Arten der pannonischen Florenprovinz. (ActaGeobotHung. Tom. 2. 63—127 l., ném. kiv. 120 l. Klny. is.)

- U. a. (A debreceni ref. kollégium tanárképző-intézetének dolgozatai. 20. sz. 1—65 l., ném. kiv. 58. l. Klny. is.)
- U. a. Bölcsészettudományi értekezés. (Tisia. 3. köt. 63—127 l., ném. kiv. 120. l. Klny. is.)
- Thüringia* Lajos]: A megnagyobbított Csonka-Magyarország területe és főbb népességi adatai a végleges határmegállapítás alapján. Principaux chiffres concernant le territoire et la population de la Hongrie agrandie, d'après la délimitation définitive de la frontière. (MStatSzle. 17. évf. 361—364 l.)
- Lajos]: Az egyes törvényhatóságok és országrészek kiszámított népessége 1939 július közepén. — Le nombre, établi par calcul, de la population des comitats, villes autonomes et régions de Hongrie au milieu de juillet 1939. (MStatSzle. 17. évf. 1085—1087; 1167—1169 l.)
- Lajos: Kárpátalja és a megnagyobbított Magyarország népessége. (Kisebbségvédelem. 2. évf. 2—3. sz. 26—32 l.)
- Lajos]: Magyarország területe, népessége s népsűrűsége törvényhatóságok és országrészek szerint. Superficie, population et densité de la population en Hongrie suivant les comitats, les villes autonomes et les régions. (MStatSzle. 17. évf. 105—106 l.) [Csak m.]
- Vármegyei szociográfiák. Szerk. Csikvári Antal. 4—8. Bp., 1939. A várm. szociogr. kiadóhiv. 3 köt. 4°.
- Vásárhelyi* Boldizsár, vitéz: Vízi úthálózatunk mai helyzete. (MMérn-EgykÖzl. 70. köt. [1936.] 128—132 l. Klny. is.)
- Vertse* Albert: A császármadár elterjedése Csonka-Magyarországon. — Die Verbreitung des Haselhuhns in Rumpf-Ungarn. (Aquila. 42—45. évf. 227—236; 237—239 l. Klny. is.)
- Vitális* István: Magyarország szénelőfordulásai. 88 ábrával, 13 táblával és 1 térképpel. A m. kir. József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem bányá-, kohó- és erdőmérnöki kara könyvkiadó alapján kiadása. Sopron, 1939. Röttig — Romwalter ny. IX, 407 l. 8°.
- István: Magyarország szénvagyonja. — Kohlenvorrat Ungarns. (MatTermTudÉrt. 58. köt. 130—161; 162. l. Klny. is.)
- István: Magyarország szénvagyonja és széntermelése. (BpSzle. 253. köt. 53—77 l. Klny. is.)
- Zólyomi* Bálint: A magyar föld növényzete. Bp., 1939. Pesti Hirlap. (Az ezereves Magyarország. 203—226 l.)
- [*]: Tájékoztató Magyarország községeről és városairól. Hivatalos adatok alapján összeállítva. (Közigazgatási évkönyv és előjegyzési szaknapár. 43. évf. 2. rész 1—46 l.)

β) Budapest és környéke.

(Budapest et ses environs.)

- Belitzky* János—*Sashegyi* Sándor: Pomáz. Bp., 1939. Belitzkyné. 32 l. 16°. (A magyar föld és emlékei.)
- Beynon*, Erdmann Doane: The Origin and Development of the City of Budapest. [Ref.] (GeogrRev. Vol. 29. 675—676 l.)
- [*Bodnár* Gyula]: A Csepel-sziget körül. Bp., 1939. Polgárm. VII. ügysz. 16 l. 2 tkp. Kesk.-8°. (Budapest székesfőváros iskolai kirándulónvontatai. 25.)
- Budapest* la reine du Danube. Bp., (1939.) Bureau municipal de tourisme. 46 l. K-8°.
- the Queen of the Danube. (Translated by Ch. Biddle. New edition revised.) Bp., 1939. The Municipal Information Office. 48 l. K-8°.
- Budapest* und Umgebung. 12. Aufl. Mit 3 Karten, 5 Grundrissen und 15 Abbildungen. Berlin, 1939. Grieben. 165 l. 2 tkp. 16°. (Grieben Reise-führer. Bd. 102.)
- Csatáry* Mária: Budapest cserkész szemmel. <Idegenvezetési különpróba anyaga>. Bp., 1939. M. Cserkészleány Szövets. 87 l. K-8°.
- Csete* Balázs: A Csepelszigeten át. (IfjÉlet. 14. évf. 293—299 l.)
- Domokos*, J[ános]: Beiträge zur Pflanzengeographie der Umgebung

- von Budapest. <Mit Taf. XII. Fig. 1.> (Borbásia, Vol. 1. 142—145 l. 1 t.)
- Györkös Erzsébet:** A baromfi- és tojásfelhozatal területi képe. (StatÉrt. 1939. évf. 116—117 l. 1 tkp.)
- **Erzsébet:** Egyes zöldség- és zöldfözelékfélék legfontosabb szállítóterületei. (StatÉrt. 1939. évf. 4—5 l. 1 tkp.)
- Hell Lajos:** Budapest képes lexicon. Kézikönyv Budapest összes tudnivalóiról. Utmutatóval, térképpel és 140 képpel. Irja, szerk. és kiadja —. 1. köt. Bp., 1939. Szerző. 344 l. 1 tkp. 16°.
- Jautz M. Flamina:** Budakeszi. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 17—112 l.)
- **U. a.** Földrajzi tanulmány. (Doktori értekezés.) Szeged, 1939. Szerző. 103 l. 8°. [Ném. kiv. 99—100 l.]
- Kadić Ottokár:** A budavári barlangpincék földtani viszonyai. Három műmellékleten négy ábrával. Bp., 1939. Stephaneum ny. 20 l. 3 t. 8°. (A Szent István Akadémia mennyiségt.-term. tud. oszt.-nak értekezései. 3. köt. 4. sz.)
- **Ottokár:** A Várhegyi-barlang feltárásának története. (TermTudKözl. 71. köt. 478—484 l.)
- Kelényi B. Ottó:** Buda és Pest városképe az idegen utazások irodalmában. Bp., 1939. Szerző. 35 l. N-8°. (Klny.: Tanulmányok Budapest multjából. 6.)
- Kerekes József:** A peestszentlőrinci fosszilis tundraképződmények. — Die fossilen Tundragebiete von Pestszentlőrinc. (FöldtKözl. 69. köt. 131—138; 138—139 l. Klny. is.)
- Kerekes József:** Fizikai földrajzi megfigyelések a solymári Jegénye patak völgyében. (FöldrKözl. 67. köt. 118—123 l. 1 t. Klny. is.)
- **József:** Morfológiai adatok a Budai-hegység kialakulásához. <A Kecse-hegy sziklaodú Budaörs határában.> (HidrKözl. 18. köt. 494—500 l. Klny. is.)
- Medriczky Andor:** Kutassuk fel az eltűnt Fürdősziget hőforrásait! (Földgömb. 10. évf. 108—115 l.)
- Mesterházy Jenő:** A budai Várhegyi-barlang és kialakulása. (MlfjVker. 18. évf. 124—126 l.)
- [Nagy Pál]:** Budapest. (A Föld és lakói. 2. kiad. 67—86 l.)
- Pécsi Albert:** A főváros súlypontjának eltolódásai. — Les nouvelles grandes lignes de communications de Budapest. (BSHongrGéogr. Tome 67. 237—244; 245—246 l.)
- **U. a.** (FöldrKözl. 67. köt. 415—422; 423—424 l. Klny. is.)
- Ruisz Rezső:** A közlekedés befolyása Budapest távolabbi környékének kialakulásában. (MKözlekedSzle. 1. évf. 1. sz. 12—17 l.)
- [Sulyok János]:** Pilisvörösvár monografiája. Bp., 1938. Pátria. 14 l. 8°.
- Vékás János:** Egyes gyümölcsfajták szállítóterületei. (StatÉrt. 1939. évf. 176—177 l. 1 tkp.)
- Venkovits István:** A solymári barlang keletkezéséről. (TermBar. 27. évf. 5. sz. 12—13 l.)
- [*]:** Az 1939. november 18-i népszéíráás előzetes eredményei Budapesten. (StatÉrt. 1939. évf. 209—211 l.)

γ) Alföld.

(La Grande Plaine.)

- Asztalos Katalin:** Hódmezővásárhely. Közlekedés. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 395—400 l.)
- Bácskai János György:** Baja multja — jövője. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 205—214 l.)
- Bacsó Nándor:** Szabolcs vármegye éghajlata. (Szabolcs vármegye. Szerk. Dienes István. 15—26 l.)
- Bakonyi László:** Szeged. Tanyák a homokon. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 343—352 l.)
- Balassa Iván:** Szerep helynevei. — Die Ortsnamen von Szerép. <Kom. Bihar, Ostungarn.> (Magyar Népn. 1. köt. 130—138 l., ném. kiv. 176. l. Klny. is.)
- Bánkúti Ferenc:** Bodrogek. A víz tájalkító szerepe. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 319—328 l.)

- Barlay Magda:** Baja város gazdasági és település földrajza. Pécs, 1939. Szerző. 39, (1) l. 1 t. 1 tkp. 8°. Geographia Pannonica. 32.)
- Bátky Zsigmond:** A mezőkövesdi Tübulykás dülönévhez. (Ethn. 50. évf. 158. l.)
- Boros Ádám:** Bátorliget, a természetvédelem első feladata. (MTurÉlet. 7. évf. 2. sz. 6. l.)
- Bukurov, Br[anislav]:** Privreda i saobraćaj u našem Potisžju. — Économie et circulation dans le bassin de la Tisa inférieure. Beograd, 1939. Stamp. Mlada Srbija. 55 l. 8°. (Poszebna izdanija Geografskog Društva. Szv. 23.) [Fr. kiv. 53—55 l.]
- Contrea, A[urel]:** Raport geografic. Timişoara [Temesvár], 1938. Institutul Social Banat-Crişana. (Anchetă monografică în comuna Belint [Belence, Temes vm.] 19—29 l.)
- Debrecen és Hortobágy.** (Összeáll. Aszmann Ferenc és Székely Andor. Debrecen, [1939.] Lehotai ny. (24) l. K-8°.
- , Hortobágy. (Herausgeg. von F[erenc] Aszmann und A[ndor] Székely.) Debrecen, [1939.] Lehotai ny. (16) l. K-8°.
- Dienes István—Lendvay Ferenc:** A nép adatai. (Szabolcs vármegye. Szerk. Dienes István. 103—113 l.)
- Dinnyés Lajos:** Az Átoksatorna. Bp., 1937. Szerző. 20 l. N-8°. [Könyomat.]
- Domján Anna:** Tiszaszög. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 251—257 l.)
- Durkó Antal,** vitéz: Békés nagyközség története. <Történeti és kulturális monográfia>. Békés, 1939. Petőfi ny. 250, (1) l. 8°.
- Erdélyi József:** Orgovány. [Helynév-magyarázat.] (Egyedül Vagyunk. 2. évf. 8. sz. 34—35 l.)
- Fábián Sándor:** Mátészalka: megyeszékhely. (Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék <1924—1938.> Szerk. Fábián Sándor. 532—550 l. 1 t.)
- Fecske Sarolta:** Tápiómente. Östáj és Kultúrtáj. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 245—249 l.)
- Fodor Ferenc:** Szülőtájam földje. [Tenke és Belfenyér környéke.] — La terra del mio paese natio. Estr. (BSHongrGéogr. Tome 67. 103—117; 117—118 l. 1 t.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 281—295; 295—296 l. 1 t. Klny. is.)
- Garai Lajos:** Orosháza. Ember és bűza. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 231—235 l.)
- G[eorgescu] I[oa]n:** Judeţul Satu-Mare. [Szatmár vm.] Bucureşti, (1938.) Impr. Naţională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 386—392 l. 2 t.)
- Glaser Lajos:** Az Alföld régi vízrajza és a települések. — L'antica idrografia della Pianura Ungherese e gli insediamenti. Estr. (BSHongrGéogr. Tome 67. 119—129; 129—130 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 297—307; 307—308 l. Klny. is.)
- G[orovei] A[rtur]:** Judeţul Timiş — Torontal. Bucureşti, (1938.) Impr. Naţională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 468—475 l. 1 t.)
- Grădinaru, Emil—Ion Stoia-Udrea:** Ghidul Banatului. Timişoara [Temesvár], 1936. Oficiul de Turism al jud. Timiş — Torontal. 335, (3) l. 2 tkp. K-8°.
- Györffy István:** Phytophaenologia Szegediensis anni 1937. Szeged 1937. évi növényphaenológiája. 15. közlemény <Mitteilung>. (Acta-Biol. Pars botanica. Tom. 5. köt. 68—71 l. Klny. is.)
- U. a. anni 1938. Szeged 1938 évi növényphaenológiája. 16. közlemény. <Mitteilung>. (ActaBiol. Pars botanica. Tom. 5. köt. 139—142 l. Klny. is.)
- Hargitai Zoltán:** A Long-erdő és vegetációja. — Die Vegetation des Waldes Long. (ActaGeobotHung. Tom. 2. 143—148; 148—149 l.)
- U. a. (Tisia. 3. köt. 143—148; 148—149 l.)
- Horváth Andor:** Szeged vidéke tájegységei. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 329—335 l.)
- Kádár László:** Tektonikus tájelemek az Alföldön. — The tectonical Elements of the Landscape of Alföld. (BSHongrGéogr. Tome 67. 164—170; 171—173 l.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 342—348; 349—351 l. Klny. is.)
- Kardos Albert:** Péterfia, mint helynév. (MNYÖr. 68. évf. 95—96 l.)

- Kertész János—Follajtár Ernő:** Köz-ségi adattár. (Szabolcs vármegye. Szerk. Dienes István. 332—367 l.)
- Kiss Barnabás, balásfalvi:** Kecskemét th. jogu város. Pécs, 1939. Kultúra ny. 68 l. 4°. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogu város adattára. Szerk. Csátár István, Hovhannesian Eghia és Oláh György. 5. rész.) [Klly. is.]
- Klebniczki József:** Mártély. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 215—221 l.)
- Komáromy József:** Jászberény térképe 1783-ból. Jászberény, 1939. Pesti kvny. (Komáromy József, Adatok Jászberény multjából. 18—22 l.)
- Körtvélyessy László:** Hódmezővásárhely gazdaság-földrajza. (Doktori értekezés.) Hódmezővásárhely, 1939. Szerző. 43, (3) l. 8°.
- Król Oszváld:** A duna-tiszaközi homokterület felszíni vizeiről. (FöldrKözl. 67. köt. 107—118 l. Klly. is.) — [Oszwald], Oswald: Über die Oberflächengewässer im Ostraum des Donau-Theiss-Gebietes. (Wasserkraft und Wasserwirtschaft. 34. Jahrg. 245—251 l.)
- Mager, Traian:** Tinutul Hălmaşului. [Nagyhalmagy.] Trecutul şi prezentul. Arad, 1938. „Plastica”. (Municipiul şi judeţul Arad. Intocmit de Eugeniu Dublea. [42—48] l.)
- Manciulea, Ştefan:** Câmpia Tisei. — La plaine de la Tissa. (BSRRom-Geogr. Tom. 57. 1938. [1939.] 66—148; 148—150 l.)
- Márton Béla:** Vasúttávolság és vásárhely távolság a Nyírségen. (DebrSzele. 13. évf. 323—335 l. Klly. is.)
- Máthé Imre:** A hencidai „Cserje-erdő” vegetációja. — Die Vegetation des Waldes „Cserje-erdő” bei Hencida <Kom. Bihar>. (BotKözl. 36. köt. 120—128; 128—129 l. Klly. is.)
- Mendöl Tibor:** A Hármashatár vidékének tájrajza. (Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegvék <1924—1938>. Szerk. Fábíán Sándor. 14—33 l. 2 tkp.) — Tibor: Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. (FöldrKözl. 67. köt. 217—232 l. Klly. is.)
- Miháltz István:** A Tisza lebegő és oldott hordaléka Szegednél. — Die schwebenden Sinkstoffe und gelösten Salze der Tisza bei Szeged. <Auszug>. (HidrKözl. 18. köt. 446—458; 459—460 l.)
- Mikesy Sándor, vitéz:** A szabolcsvármegyei Kék dűlőnevei. (MNyelv. 35. köt. 269—270 l.) — Sándor, vitéz: Szabolcsvármegyei határnevek. (MNyelv. 35. köt. 329—330 l.) — Sándor, vitéz: Tóció. [Tónév-magyarázat.] (MNyelv. 35. köt. 337. l.)
- Milleker Rezső:** A Tisza. (DebrSzele. 13. évf. 241—248 l. Klly. is.) — , R[ezső]: Die Pusztá. — A pusztá. (BSHongrGeogr. Tome 67. 232—235; 236. l.) — U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 410—413; 414. l. Klly. is.)
- Molnár Sándor:** Mezőkovácsháza településtudrajza. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 237—244 l.)
- Municipiul şi judeţul Arad.** Intocmit de Eugeniu Dublea. Arad, 1938. „Plastica”. (72) l. 4°. (Oraşe din România în imagini.)
- Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogu város adattára.** Szerk. Csátár István, Hovhannesian Eghia és Oláh György. Bp., 1939. Kultúra ny. 172, 164, 48, 68 l. 4°. — U. a. [variáns.] 172, 164, 236 l. 4°.
- Simon Margit:** Kecskemét városi jellege. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 313—318 l.)
- Skok, Petar:** Toponomastica Vojvodine. [A vajdaság helynevei.] (Glasnik Istoriskog Društva u Novom Sadu. Szv. 12. 1—20 l.)
- Smaroglay Ferenc:** Bugac szikes tavai. Bp., 1939. Stephaneum ny. 34, (2) l. 8°.
- Someşan, Laurian:** Die Rolle der physischen Faktoren bei der volklichen Entwicklung der Theissebene. (SODtForsch. 3. Jahrg. 797—809 l. Klly. is.) — Laurian: Die Theissebene. — Eine natürliche Grenze zwischen Rumänen und Maghyaren. Geographische und geopolitische Studie. Sibiu [Nagyszeben], 1939. Krafft u. Drotleff. 107 l. 29 ábr. és tkp. 8°.
- Soó Rezső:** A Nyírség természeti

- kincsei. (Dudich Endre közreműkö. désével.) (Szabolcs vármegye. Szerk. Dienes István. 26—34 l. Klny. is.)
- Soó Rezső:** A Nyírség vegetációja. 3. A Nyírség pusztai növényösszetevetkezei. — Die Vegetation des Sandgebiets Nyírség. 3. Die Steppenpflanzengesellschaften <Deserta>. (MatTermTudÉrt. 58. köt. 833—842; 843—844 l. Klny. is.)
1. A Nyírség erdői. 2. A Nyírség vízi, mocsári és réti növényösszetevetkezei. <Összefoglalás>. — 1. Die Wälder <Lignosa>. 2. Wiesenpflanzengesellschaften <Herbosa>. (MatTermTudÉrt. 57. köt. [1938.] 888—894, 897—907 l.; ném. kiv. 895—896, 908—910 l.)
- Rezső: Homokpusztai és sziki növényösszetevetkezek a Nyírségen. — Sand- und Alkalisteppenassoziationen des Nyírség. (BotKözl. 36. köt. 90—107; 107—108 l. Klny. is.)
- Szabó Pál Zoltán:** A mi Nagyváradunk. (IfjÉlet. 14. évf. 255—260 l.)
- Szabolcs vármegye.** <Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék>. Szerk. Dienes István. Bp., 1939. A várm. szociogr. kiadóhiv. 368 l. 4°. (Vármegyei szociográfiák. 4.)
- Szendrey Zsigmond:** Mit mondanak az ősi Szatmármegye helységnevei. (Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék <1924—1938>. Szerk. Fábrián Sándor. 528—531 l.)
- Szohor Pál:** A nyíri táj. Bp., 1939. Baross Szöv. (A Baross Szövetség 1938/1939 évi idegenforgalmi előadássorozatainak anyaga. Sajtó alá rend. id. Votisky Antal. 52—55 l.)
- U. a. (VárLapja. 34. évf. 118—119 l.)
- Temesy Győző,** vitéz: A temesközi vízszabályozások a XVIII. században. — Die Wasserregulierung des Gebietes an der Temes im XVIII. Jahrhundert. (BSHongrGéogr. Tome 67. 316—328; 328—331 l. 2 tkp.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 494—506; 506—509 l. 2 tkp. Klny. is.)
- Timár Kálmán:** Sárközi helynevek. [1.] Ordasi helynevek. [2.] Császártöltés neve. [Kalocsától délre.] (MNépműv. 1. évf. 8. sz. 2—3 l.; 9. sz. 3 l.)
- T[olán] I[saja]:** Județul Arad. București, (1938.) Impr. Națională.
- (Enciclopedia României. Vol. 2. 26—32 l. 1 t.)
- Tóth Béla:** Debrecen. Városismertető könyv. 10 képpel. Összeáll. — Debrecen, 1939. Szerző. 71, (1) l. K-8°.
- Úhr György:** Hódmezővásárhely. (VárLapja. 34. évf. 241—242 l.)
- Undi Károly:** Szőreg. Gyümölcsfa-, rózs- és salátatermelés földrajzi jelentősége. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 223—229 l.)
- Varga Lajos:** A Körös—Tisza—Maros szög földrajza. Szentés, 1939. Szerző. 48 l. 1 tkp. 8°. (Alföldkutatás—Alföldszervezés. 1.)
- Vertse Albert:** A Nyírség felszíni és földtani viszonyai. (Szabolcs vármegye. Szerk. Dienes István. 9—14 l.)
- Vev[erca] I[on]:** Timișoara. [Temesvár.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 686—690 l.)
- Vincze Ferenc:** A vasút településföldrajzi hatása a Duna-Tisza közén. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 353—379 l.)
- Wülker-Weymann, Gabriele:** Die Siedlungs- und Wirtschaftsentwicklung Bukins. [Dunabökény.] München—Berlin, 1938. Lehmann. (Volkheitskundliche Untersuchungen im deutschen Siedlungsgebiet in der südslawischen Batschka. Herausgeg. von Werner Burchard. 11—39 l.)
- Zalotay Elemér:** A Veker folyó fejlődéstörténete. (FöldrKözl. 67. köt. 27—45 l. Klny. is.)
- Elemér: Szentés régi vízrajza. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 301—312 l.)
- [*]: Arad. București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 525—528 l.)
- [*]: Oradea. [Nagyvárad.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 645—648 l. 1 t.)
- [*]: Satu-Mare. [Szatmárnémeti.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 660—661 l.)

ő) Dunántúl és Kis-Alföld.

(*La Transdanubie et la Petite Plaine.*)

- Ajtai Kálmán:** Magyarország „aranykertje”. [Csallóköz.] (Zászlónk. 37. évf. 138—139 l.)
- Akos István:** Veszprém városának és környékének növényföldrajza. — Pflanzengeographie der Stadt Veszprém und ihrer Umgebung. Bp., 1939. Kalazantinum. 50 l. 1 t. 1 tkp. 8°. (Palaestra Calasanciana. 28. sz.) [Ném. kiv. 46—48 l.]
- Barb, Alphons:** Der Name der Stadt Sopron. Sopron, [1938.] Röttig—Romwalter ny. 3 l. 8°. (Klly.: Oedenburger Zeitung.)
- Barcsai Tibor:** Kővágóórs [!] és környéke. Doktori értekezés. Szeged, 1939. Szerző. 31 l. 8°.
- Beke Ödön:** Köveskál, Köveskál, Szentbékál. <Helynévmagyarázat.> (DebrSzle. 13. évf. 294—295 l.)
- Benyovszky [Károly], Karl:** Bratislava—Pressburg in Wort und Bild. Ein Führer durch die Hauptstadt der Slowakei. Mit 20 Illustrationen, 2 Stadtplänen und einem neuen Strassenverzeichnis. 2. verbess. Aufl. Bratislava—Pressburg [Pozsony], 1938. Steiner. 146, (5) l. 1 tkp. 16°.
- [Bodnár Gyula]:** Érsekújvár—Komárom. Bp., 1939. Polgárm. VII. ügyoszt. 16 l. 3 tkp. Kesk.-8°. (Budapest székesfőváros iskolai kirándulóvonatai. 27.)
- Bodo, Fritz:** Das Burgenland. Seine geopolitische Lage und wirtschaftliche Bedeutung. (Der Erzieher im Donauland. 1. Jahrg. 11. Heft 5—13 l. 4 tkp.)
- Fritz: Der „Burgenlandatlas“ und seine Bedeutung für die Landeskunde des Gaues Niederdonau. (Jb. f. Landeskunde v. Niederösterreich. 27. Jahrg. [1938.] 289—293 l.)
- Brunner, Heinz:** Der deutsch—magyarische Grenzraum. Salzburg—Leipzig, 1939. Ant. Pustet. (Walter Schneefuss, Des Reiches neue Nachbarn. 409—434 l.)
- Bulla Béla:** Terraszvizsgálatok Budapest és Adony között. (Földr. Közl. 67. köt. 92—107, 176—190 l. 1 t. Klly. is.)
- Cholnoky Jenő:** A kővágóórsi Kőten-
ger. (Búvár. 5. évf. 337—341 l.)
- Cholnoky Jenő:** A tihanyi gejzirkúpok. (Turlapja. 51. évf. 393—397 l.)
- [Csatár István]:** A Pilishegyvidék. Bp., 1939. Kultúra ny. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogu város adattára. Szerk. Csatár István, Hovhannesian Eghia és Oláh György. 1. rész 124—129 l.)
- Danczi Villebald:** Észttürmen. [Folyó. névmagyarázat.] (MNYelv. 35. köt. 178—179 l.)
- Domján Anna:** Hansági képek. Egy táblán 11 fénykép- és 1 térképmel-
lékkel. (Győri Szt. Orsolya-rendi tanítónőképző intézet és l. lic. 1938—39. évk. 8—12 l. 1 t.)
- Dornyay Béla:** Egy hegyközség — <Cserszegtoma> élete. (Hegy-
községi Szemle. 1. évf. 12. sz. 2—3 l.)
- Dömötör Sándor:** A kenesei „Tatár-
likak”. Veszprém, 1937. Egyházm. kvny. 7 l. K-8°. (Klly.: Veszprémi Hirlap 1937. évf.)
- Edelényi Béla:** Brennbergbánya. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 381—385 l.)
- Elek Péter—Gunda Béla:** A tatái já-
rás földrajzi helyzete. Bp., 1939. M. közig. tud. intézet. (Magyar Zoltán—Kiss István: A közigazga-
tás és az emberek. 29—35 l.)
- Entz Géza:** A Balaton biológiai vi-
szonyairól. (Tenger. 29. évf. 38—42 l.)
- Erdélyi János:** A pusztuló balatoni
bazaltvidék. (TermTudKözl. 71. köt. 65—75 l. 2 t. Klly. is.)
- Erdődi József:** Fertő, fürdik, fürmed,
fürtelmes. [A Fertő tó nevének ma-
gyarázata.] (MNYőr. 68. évf. 88—92 l.)
- Érsekújvár.** Szerk. K. Thury
György. Bp., [1939.] Felvidéki
Egyes. Szövets. 32 l. 1 t. 1 tkp. 8°.
(A Felvidéki Útmutató gyűjtemé-
nye. A Felvidék városai. 1.)
- megyei város. Nyitra-Pozsony k.
e. e. vármegyék székhelye. Szerk.
K. Thury György. 2. bőv. kiad.
Bp., [1939.] Felvidéki Egyes. Szö-
vets. 45 l. 2 t. 1 tkp. 8°. (A Fel-
vidéki Útmutató gyűjteménye. A
Felvidék városai. 1.)

- Fettich** Nándor: Colonia Claudia Savaria. <Szombathely a római uralom alatt.> (VasiSzele. 6. évf. 113—131, 193—208 l., ném. kiv. 208—209 l.)
- U. a. A Vasi Szemle különnyomata. Szombathely, 1939. Martineum ny. 113—148 l., ném. kiv. 146—148 l. 8°. (Vasi Szemle könyvei. 138. sz.)
- Fóris** Anna—**Kertész** János: Somogy vármegye községei. Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. (Szeghalmy Gyula: Dunántúli vármegyeék. [Somogy vm.] 563—653 l. 8 t.)
- Anna—**Kertész** János: Vas vármegye községei. Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. (Szeghalmy Gyula: Dunántúli vármegyeék. [Vas vm.] 563—587 l.)
- Anna—**Kertész** János: Zala vármegye községei. Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. (Szeghalmy Gyula: Dunántúli vármegyeék. [Zala vm.] 563—649 l. 4 t.)
- Fülöp** Zsigmond: Komárom, az ősi magyar város. Bp., 1939. Baross Szöv. (A Baross Szövetség 1938/1939 évi idegenforgalmi előadás-sorozatainak anyaga. Sajtó alá rend. id. Votisky Antal. 56—76 l.)
- Geyer**, Fritz—**Hans Mann**: Limnologische und fischereibiologische Untersuchungen am ungarischen Teil des Fertő <Neusiedler See>. Mit 42 Tabellen und 37 Abbildungen. — Limnológiai és halászbiológiai vizsgálatok a Fertő magyarországi részén, 42 táblázattal és 37 ábrával. (MBiolIntMunk. Vol. 11. 64—182; 182—193 l. Klny. is.)
- Gosztonyi** Gyula: Pécs a XVII. században. Pécs, (1938.) Szerző. 12 l. 8°. (Klny.: Dunántúl. 27. évf.)
- Görcs** László: A pécsi erdő. Pécs, 1939. Szerző. 59, (1) l. 3 tkp. 8°. (Geographia Pannonica. 36.)
- Harkó**, B[éla]: Ergebnisse der Balaton-See Forschung. Vortrag. Tartu, 1939. Szerző. 17 l. 8°. (Klny.: Tartu Ülikooli juures oleva Loodus Selt. Aruanettest 44.)
- Horvát**, A[dolf]: Gehört das Hügel-land von Simontornya zum Mecsek-Gebirge? <Mit Taf. XII. Fig. 2.> (Borbásia. Vol. 1. 148—150 l. 1 t.)
- Horváth** Árpád: Csallóközi tájkép. (GyőriSzele. 10. évf. 16—21 l.)
- Horváth** Kázmér, vitéz: Mohács képe 1687-ben. Pécs, 1937. Szerző. 12 l. K-8°.
- Irmédi-Molnár** László: Az 1786. évi kataszteri felmérés Zalavármegyében. — Die Katasteraufnahme im Zalaer Komitat im Jahre 1786. (BSHongrGéogr. Tome 67. 152—162; 163—164 l. 1 t. 4 tkp.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 330—340; 341—342 l. 1 t. 4 tkp. Klny. is.)
- K[ámpis]** S[ára]: Most egyszer Pécsről... (NAssz. 35. évf. 221—223 l.)
- Kéz** Andor: A Duna balparti terrasza Komárom és Szob között. — Les terrasses du Danube entre Komárom et Szob. (BSHongrGéogr. Tome 67. 173—182; 182—183 l. 1 t.)
- U. a. (FöldrKözl. 67. köt. 351—360; 360—361 l. 1 t. Klny. is.)
- Knieza** István: Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei. (Századok. 73. évf. 167—187 l. Klny. is.)
- Kovács** Eszter: Pápa. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 113—195 l.)
- U. a. Földrajzi tanulmány. Doktori értekezés. Szeged, 1939. Árpád ny. 99, (4) l. 8°.
- Kováts** J. András: Kanizsa eredete újabb megvilágításban. [Helynév-magyarázat.] (Nagykanizsai áll. gr. Zrínyi Miklós polg. fiúisk. 1938—39. évi ért. 5—6 l.)
- Kranzmayer**, Eberhard: Moór Elemér, Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. (SODtForsch. 4. Jahrg. 202—207 l.)
- Ladócsy** Károly: Kaposvár éghajlata. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 337—342 l.)
- [Lippay** M. Lúcia]: A mi községünk. [Bölcske, Tolna vm.] (Bölcskei kath. polg. l. isk. 1938—39. évi ért. 3—6 l.)
- Lovas** Elemér: Győr város kialakulásának vázlata. (Győri kalendárium 1940. évre. 54—68 l.)
- Elemér—**Orbán** Dezső: Koronóc történeti földrajza. (GyőriSzele. 10. évf. 127—137 l. Klny. is.)
- Lovass** Gyula: Beudant és Sopron-megye. (SoprSzele. 3. évf. 81—83 l.)
- Lovassy** Andor: Francia írárok Székesfehérvárról <1502—1936>. Sz-

- fehérvár, 1939. Szerző. 31, (1) 1. 16°.
- U. a. (2. kiad.)
- Machnyik** [Andor], Ondřej: Žitný ostrov. [Csallóköz.] Agrárni a sociální politika československé pozemkové reformy. Překlad maďarského originálu se zvláštním úvodem pro české vydání. Rimavská Sobota [Rimaszombat], 1938. Szerző. 208 l. 8°.
- † **Marosi** Arnold: Fejér megye népe és vallási viszonyai a római uralom idején. (Szfszle. 1939. évf. 23—37 l. 4 t.)
- Mecsek** részletes kalauza. A—Összeáll. Sík Lajos. 2 térképpel és 2 vázlattal. Kiadja Pécs szab. kir. város idegenforgalmi irodája. Pécs, 1939. Taizs ny. 186 l. 2 tkp. 16°.
- Melich** János: A Mába helynév. (MNYelv. 35. köt. 143—150 l.)
- Nevoie**, Johann: Die Wald- und Steppeflora am Ostrand des Wiener Beckens. 2. Das Leithagebirge. <Mit 1 Karte.> (VerhNatForsch-VerBrünn. 70. Bd. 1938. [1939.] 13—51 l.)
1. Die Hainburger Berge in Niederösterreich. Hainburg a. d. D., 1934. Winkelmann. 48 l. 8°.
- Orbán** Dezső—**Lovas** Elemér: Kájár történeti földrajza. (GyöriSzle. 10. évf. 42—50 l. Klny. is.)
- Pais** Dezső: Mába. [Helynévmagyarázat.] (MNYelv. 35. köt. 319—321 l.)
- Pavel** Ágoston: Kenyeri. [Helynévmagyarázat.] (VasiSzle. 6. évf. 266. l.)
- Polgárdy** Géza: Tatatóváros és környéke kalauza. Lux Géza és Iser József rajzaival. <A város térképével.> Bp., (1939.) Szerző. 16 l. 1 tkp. 16°. (Magyarországi utikalauzok. 4.)
- Géza: Vértess hegység kalauza. Irta és szerk. — Lux Géza és Iser József rajzaival. <6 térképvázlattal, 11 fényképpel, 5 alaprajzzal, 34 rajzzal, 2 várostérképpel és 1 térképpel.> Bp., (1939.) Szerző. 102, (1) l. 4 t. 2 tkp. 16°. (Magyarországi utikalauzok. 3.)
- Prinz** Gyula: Jegyzet a Pannonföld munkaföldrajzához. Pécs, 1939. Szerző. 16 l. 8°. (Geographia Pannonica. 37.)
- Rätz** Ottó: Idegenek a régi Sopronról. (SoprSzle. 3. évf. 84—85 l.)
- Reinhardt**, Ludwig J.: Geographische Voraussetzungen einer Ausgestaltung des Neusiedler Sees. [Fertőtó.] <Mit 3 Abbildungen im Texte.> (MittGGesWien. 82. Bd. 324—343 l.)
- Retzlaff**, Hans—Heinrich **Kunnert**: Das Burgenland. Deutsche Grenze im Südosten. Mit 90 Aufnahmen von Hans Retzlaff. Berlin, [1939.] Bong. 30, (2) l. 40 t. 4°. (Bücher der Landschaft. 6.)
- Révay** Zoltán: Egy iparvállalat [péti műtrágyagyár] keletkezésének tájalakító hatása. (FöldrKözl. 67. köt. 46—55 l. Klny. is.)
- Rideg** Lajos: Bogyiszló és népe. <Első közlemény.> (MNépműv. 1. évf. 10. sz. 5—6 l.)
- Rungaldier**, Randolf: Der deutsch-slowakische Grenzraum. Salzburg—Leipzig, 1939. Ant. Pustet. (Walter Schneefuss, Des Reiches neue Nachbarn 434—441 l.)
- Sáray** Gizella: Szombathely gazdasági élete. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 197—203 l.)
- Schulhof** Vilmos: Hévízgyógyfürdő. <Mit kell róla a művelt nagyközönségnek tudni.> Bp., 1937. Hasenfeld O. 31 l. K-8°.
- Somogyvármegye** kis lexikonja. Összeáll. Sipos György. Kaposvár, 1937. Uj-Somogy ny. 320 l. K-8°.
- Stundt**, Karl: Limnologische Untersuchung von Salzgewässern und Ziehrinnen im Burgenland <Niederdonau>. Mit 3 Abbildungen im Text und auf 1 Textbeilage, sowie 6 Tabellen im Text und auf 1 Beilage. (ArchHydrobiol. 34. Bd. 81—104 l. 2 t. Klny. is.)
- Sujtó** Béla: Általános ismeretek. (Polgárdy Géza, Vértess hegység kalauza. 7—9 l.)
- Szabó** Pál Zoltán: A nyugati kapu öre: Pozsony. (IfjÉlet. 14. évf. 279—285 l.)
- Vilma: Siklós településföldrajza. Pécs, 1939. Szerző. 46, (3) l. 5 tkp. 8°. (Geographia Pannonica. 34.)
- Szádeczky-Kardoss** Elemér: A Gerecse-hegység magas terraszaírói. <Közettani adatok mai vízrendszerünk kialakulásának kérdéséhez.> — Petrographische Untersuchungen der hochgelegenen Terrassen des Gerecse-Gebirges. Ein Beitrag zur Entwicklungsfrage

- der Urdonau. (FöldtKözl. 69. köt. 279—288; 288—290 l. Klny. is.)
- Szalánczy György*: Az ismeretlen Balatonpart. (Földgömb. 10. évf. 369—375 l.)
- Szeghalmi Gyula*: Dunántúli vármegyék. Az előszót írta József főherceg. [Somogy vm. községeinek részletes leírásával.] Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. 932 l. 40 t. N-8°.
- Gyula: Dunántúli vármegyék. Az előszót írta József főherceg. [Vas vm. községeinek részletes leírásával.] Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. 651 l. 8 t. N-8°.
- Gyula: Dunántúli vármegyék. Az előszót írta József főherceg. [Zala vm. községeinek részletes leírásával.] Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. 812 l. 12 t. N-8°.
- Szent-Ivány, J[ózsef] v.*: Das Köszeger Gebirge <Westungarn> als Treffpunkt mediterraner, alpiner, karpathischer und pontopannonscher Elemente. (Verhandlungen des 7. Internat. Kongresses für Entomologie. Bd. 1. Weimar 1939. 432—436 l. Klny. is.)
- Szollár István*: A „Schwäbische Türkei“ első Gaubálja. [A „Schwäbische Türkei“ elnevezés helytelensége.] (NVilág. 4. évf. 3. sz. 24—25 l.)
- Szombathely*. (Szombathely), 1939. (Vasvármegye ny.) 16 l. 16°.
- Tábori Kornél*: „Balaton in the Real Hungary“. Hosszu méltatás a Balatonról egy angol könyvben. [Tábori Pál, The Real Hungary.] (BalKur. 1939. dec. 21. sz. 6. l.)
- Temes Győző*, vitéz: A dunántúli ásványolaj kutatás. (FöldrZsebk. 1940. 215—219 l.)
- Thirring Gusztáv*: Sopron városa a 18. században. Népesedés- és gazdaságtörténeti tanulmány. 15 térképpel és grafikus ábrázolással. Sopron, 1939. Sopron sz. kir. város. VIII, 356 l. 2 tkp. 8°.
- Timaffy László*: A Szigetköz vízrajza. <Bölcsészdoktori értekezés.> Mosonmagyaróvár, 1939. Szerző. 30, (2) l. 8 t. 1 tkp. 8°.
- Vajkai Aurél*: Cserszegtomaj. <Egy hegyközség élete.> — Cserszegtomaj. Das Leben einer Berggemeinde am Plattensee. (NéprÉrt. 31. évf. 170—202; 203—204 l. Klny. is.)
- Vájlok Sándor*: Mátyusföld. (Új Élet. [Rozsnyó.] 8. évf. 91—97 l.)
- Varga Lajos*: Hat év előtti osztrák víta a Fertő tó sorsáról. — Eine Debatte über das Schicksal des Neusiedlersees. (SoprSzle. 3. évf. 121—136 l., ném. kiv. 136. l.)
- U. a. Sopron, 1939. Soproni Városszépítő Egyesület. 16 l. 8°. (A „Soproni Szemle“ kiadványai. 58. sz.) [Ném. kiv. 16. l.]
- Lajos: Szádeczky-Kardoss Elemér, Geologie der rumpfungarländischen Kleinen Tiefebene, mit Berücksichtigung der Donaugoldfrage. (SoprSzle. 3. évf. 347—350 l.)
- Weidlein János*: Melegmáj, Szulimán. [Helynévmagyarázat.] (MNYelv. 35. köt. 321—322 l.)
- [János], Johann: Mundartliche Ortsnamen in der Schwäbischen Türkei. (DtArchLVforsch. 3. Jahrg. 350—358 l. Klny. is.)
- Zólyomi Bálint*: A köszegi tőzegmohás láp. — Das Köszeger Sphagnumreiche Moor. (VasiSzle. 6. évf. 254—259 l., ném. kiv. 259. l.)
- U. a. Köszeg, 1939. Múzeum. 254—259, (1) l. 8°. (A Köszegi Múzeum közleményei. I. 11.)
- B[álint]: Das Köszeger sphagnumreiche Moor. <Mit einer Vegetationskarte im Text.> (BotKözl. 36. köt. 318—325 l. Klny. is.)
- [*]: Balatonföldvár. (Balaton. 32. évf. 57—58 l.)
- [*]: Fonyód fürdőhelyei. (Balaton. 32. évf. 41—43 l.)
- [*]: Keszthely. (Balaton. 32. évf. 49—50 l.)

é) Felvidék.

(Haute-Hongrie.)

- Aba Sándor*: Felvidéki útikalauz. Össz. szeáll. — Kassa, [1939.] Wiko. 103, (9) l. K-8°.
- Abauj-Torna vármegye*. Előszót írtak Szent-Imrey Pál, Póhl [!] Sándor. Szerk. Csikvári Antal. Bp.,

1939. A várm. szociogr. kiadói. 218 l., 297, (3) h. 4°. (Vármegyei szociográfiák. 7—8.)
- Alt János**, vitéz: Rozsnyó. (VárLapja. 34. évf. 144—146 l.)
- Andrusov**, D[imitrij]: Die neuen Auffassungen des Baues der Karpathen. (MittGeolGesWien. 30—31. Bd. 157—185 l. 2 t. Klny. is.)
- Bacsó Nándor**: A vármegye éghajlata. (Abauj-Torna vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 45—47 l.)
- Nándor: Borsod vármegye éghajlata. (Borsod vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 2. rész 7—11 l.)
- Nándor: Kárpátalja éghajlatának gazdasági jelentősége. (Időjárás. 43. évf. 182—186 l.)
- Bancs József**: Domica-barlang. (TermBar. 27. évf. 1—2. sz. 3—4 l.)
- Benický**, V[oitech]: Doliny Vel'kej Fatry. (KrSlov. Roč. 18. 28—31 l.)
- Vojtech: Výskum priepasti na „Ohništi“. (KrSlov. Roč. 18. 43—47 l.)
- Berényi Dénes**: A vármegye éghajlata és időjárása. (Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék <1924—1938.> Szerk. Fábrián Sándor. 109—123 l.)
- Beszterczey Mihály**, vitéz: Borsod vármegye területének általános leírása. (Borsod vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 2. rész 3—7 l.)
- Bezdek József**: Ozero és Ozeránka. (Földgömb. 10. évf. 376—378 l.)
- József: Talabor és Taracvölgyi ruténekről és tengerszemekről. (Ifj-Elet. 15. évf. 7—9 l.)
- Billes Ármin**: Kárpátalja... (Remény. 25. évf. ápr. sz. 9. l.)
- Blasovszky Miklós**: Kárpátalja turistakalauzának vázlata. (TurLapja. 51. évf. 175—196 l.)
- U. a. Bp., 1939. M. T. E. (Kárpátalja turista kalauza. 11—32 l.)
- [Bodnár Gyula]**: A magyar Felvidék és Kárpátalja. Bp., [1939.] Pallas ny. (12) l. Kesk.-8°.
- Gyula]: Rozsnyó—Kassa. Bp., 1939. Polgárm. VII. ügyoszt. 19 l. 3 tkp. Kesk.-8°. (Budapest székesfőváros iskolai kirándulóvonatai. 26.)
- Bolinder**, G[ustav]: Karpatorutenien och dess bergstammar. (Nordisk familjeboks månadsskrönika. [Stockholm.] Årg. 1939. 18—24 l. 1 t.)
- Borsod vármegye** <Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék.> Az ajánlást írta vitéz Borbély-Maczkó Emil. Az előszót írta Lukács Endre. Szerk. Csíkvári Antal. Bp., 1939. A várm. szociogr. kiadói. 86, 151; 41, 176 l., 513, (3) h. 4°. (Vármegyei szociográfiák. 5—6.)
- Bulla Béla**: A Ruténföld. (MSzle. 35. köt. 297—303 l.)
- Cholnoky Jenő**: A Felvidék visszanyert részlete. (Keresztény Lipót-város. 6. évf. [1938.] 11. sz. 4—5 l.)
- Jenő: Az Északkeleti-Felvidék. (TurLapja. 51. évf. 165—174 l.)
- U. a. Bp., 1939. M. T. E. (Kárpátalja turista kalauza. 1—10 l.)
- Csallóköztől** Kárpátaljáig. A—A visszatért magyar föld. [A borítékon: Felvidéki útmutató.] Írták és összeáll. az Idegenforgalmi Ujságírók Egyesületének tagjai. Bp., [1939.] Idegenforg. Ujságírók Egyes. 64 l. 1 tkp. 8°.
- Csury Jenő**: Ajnácskő. (MTurÉlet. 7. évf. 7. sz. 14—16 l.)
- Jenő: Az „Apoka“ földje. [Ajnácskői-hegyvidék.] (TurLapja. 51. évf. 230—233 l.)
- Dancza János**: A kisköháti barlang és a Nagy Tölgyes orom víznyelő zombolya. (TermBar. 27. évf. 3—4. sz. 5—6 l.)
- János: A kisköháti zombolya és barlangja. (TermBar. 27. évf. 5. sz. 10—11 l.)
- Dobó István**: Kárpátalja ismertetése. (CsendLapok. 29. évf. 271—272 l.)
- Dorkó Matild**: Hazatérés. (Bpesti kath. Szt. Angela Igimn. 1938—39 évi ért. 5—8 l.)
- Dornyay Béla**: Salgótarján helynevei. Bp., 1938. [1939.] M. T. E. (Az ember és a hegy. Szerk. Peitler Gyula. 207—211 l.)
- Egressy János**: Tiszabogdány. (TurLapja. 51. évf. 284—285 l.)
- [Entz Géza]**: Ruténföld. (Magyar Kulturszemle. 2. évf. 3. sz. 25—26 l.)
- Felvidék városai**. A—A Felvidéki Útmutató gyűjteménye. Szerk. K. Thury György. 1. Bp., [1939.] Felvidéki Egyes. Szövevs. 8°.
- U. a. 2. bőv. kiad.
- Ferenczi István**: Jeges üregek a Tokaj-Eperjesi Hegységben. (TermTudKözl. 71. köt. 172—174 l.)

- Firbás Nándor:** Nyitra. (IfjÉlet. 14. évf. 311—315 l.)
- Firsoff, Valdemar A.:** Le Montagne di Tatra. (Alpi. Vol. 58. 252—254 l.)
- Flachbarth [Ernö], Ernst:** Der Gebietszuwachs Ungarns im Winter 1938/39. Auf Grund des Schiedspruches von Belvedere. (Ungjb. 19. Bd. 1—10 l.)
- [Ernö], Ernest: Les problèmes de la nouvelle frontière hungaro-slovaque. (NouvRevHongr. Tome 60. 395—402 l. 2 tkp.)
- Fodor Ferenc:** A Felvidék. Bp., [1939.] Franklin. (Új Universum. 3. köt. 6—11 l. 1 t.)
- [Ferenc], Francesco: Bilancio economico-geografico dei recenti aumenti territoriali dell'Ungheria. Trad. Alfr. Fest [Aladár]. (BS-HongrGéogr. Tome 67. 39—69 l.)
- Ferenc: Magyarország területi gyarapodásának gazdaságföldrajzi mérlege. (FöldrKözl. 67. köt. 201—217 l. Klny. is.)
- Fóris Anna—Kertész János:** Az egyesített vármegyék községei. (Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék <1924—1938.> Szerk. Fábián Sándor. 551—570 l. 1 t.)
- Gaál István:** A szilicei jégesbarlang. (TermTudKözl. 71. köt. 25—28 l. Klny. is.)
- Gadomski, Adam:** Najmniej znana „Dolina Szeroka“ w odzyskanych Tatrach Jaworzyńskich. (Ziemia. [Warszawa.] Roc. 29. 20—22 l.)
- Gál [István], Stephen:** Early English Travellers in Upper Hungary. (DanubRev. Vol. 7. No. 6. 5—11 l.)
- Garzuly J. László:** A felvidéki táj. (A visszatért Felvidék adattára. Szerk. Csátár István és Ölvedi János. 1. rész 9—18 l.)
- G[eorgescu] I[Ioan]:** Județul Maramureș. [Máramaros vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 269—276 l. 1 t.)
- Gobbi Belcredi, A. M.:** Mosaico di stirpi tra i Carpazi e la „puszta“. La Rutenia <ex-Russia Subcarpathica.> (Le Vie del Mondo. [Milano.] Anno 7. 483—503 l.)
- Gunda Béla:** Szlovák népi kapcsolatok a Garam és Ipoly menti magvarsággal. (FöldrZsebk. 1940. 170—174 l.)
- Györfy István:** A Tisza forrásainál. (TermTudKözl. 71. köt. 529—538 l. 2 t.)
- Helge, N.:** Slovakiën—Europas nya-
ste stat. (Jorden runt. [Stockholm.] Årg. 11. 449—465 l.)
- Hofbauer Róbert:** Adatok a Galgavölgy középső szakaszának morfológiájához. Bölcsészdoktori értekezés. Bp., 1939. Szerző. 16 l. K-8°.
- i—l.: A Szeleta-barlang. (NVilág. 4. évf. 10. sz. 8—9 l.)
- Ilea, Vasile:** Orașul Sighet. [Máramarossziget.] (Sociologie Românească. An. 4. 48—59 l. 3 t.)
- Irmédi-Molnár László:** Mikor, mi és hogyan került haza? (FöldrZsebk. 1940. 145—153 l.)
- László: Munkács és az új határ. (IfjÉlet. 14. évf. 219—220 l.)
- Jósa Kálmán:** A felszabadult Felvidék gazdasági jelentősége. (MKat-Szle. 9. évf. 4. sz. 167—179 l.)
- [Kalós József]:** Kárpátalja értékei. (Levente. 18. évf. 139—142 l.)
- Karl János:** A Búrvölgy kincse. (IfjÉlet. 15. évf. 51—54 l.)
- Kárpátalja turista kalauza.** Kiadja a Magyar Turista Egyesület. Bp., 1939. M. T. E. 32 l. 8°.
- Karvaš, Josef:** Nitra [Nyitra], kolíska kresťanskej kultúry a dávnej slávy Slovenska. Praha—Bratislava [Pozsony], 1938. Stát. naklad. 45 l. K-8°. (Knížnica „Poznajme svoju vlast“. 6.)
- Kenéz, Béla:** Die Bedeutung der rückgegliederten Gebiete. (Ung-Wjb. 15. Jahrg. 4—19 l.)
- Kerekes József:** A Szilicei jégbarlangról. (FöldrZsebk. 1940. 209—215 l.)
- Kertész János—Fóris Anna—Follajtár Ernő:** Községi adattár. Összeáll. —. (Abauj-Torna vármegye. Szerk. Csikvári Antal. 155—214 l.)
- Kessler Hubert:** A Felvidék gyöngye: az Aggteleki cseppkőbarlang [!]. (FöldtÉrt. 4. <új> évf. 17—26 l. Klny. is.)
- Hubert: Az Aggteleki-cseppkőbarlang domicahegyi szakasza. (Tur-Lapia. 51. évf. 128—134 l.)
- Hubert: Die Riesenhöhle bei Aggtelek in Nordungarn. (MittHKarstforsch. Jahrg. 1939. 80—82 l. Klny. is.)
- Kéz Andor:** A Ruténföld. (TermTudKözl. 71. köt. 214—228 l. 3 t. Klny. is.)
- Andor: Az Északkeleti Kárpátok

- hegyrajza. (FöldrZsebk. 1940. 163—169 l.)
- Kéz Andor:** Ruténföld. (Földgömb. 10. évf. 161—170 l.)
- [Kis Tibor]:** Kárpátalja földje és népe. (HonvAltFt. 6. évf. 5. sz. 72—76 l.)
- Kiss Mária:** Az Északi Kárpátok endemikus növényfajai. — Die endemischen Pflanzenarten der Nordkarpathen. (ActaGeobotHung. Tom. 2. 234—259 l., ném. kiv. 257. l.) — U. a. (Tisia. 3. köt. 234—259 l., ném. kiv. 257. l.)
- Klein Gáspár—Péchy-Horváth Rezső:** Községi adattár. (Borsod vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 4. rész 1—170 l.)
- Klimko, Michal—L'udovit Lupták:** Prievidza [Privigyé, Nyitra vm.] a okolíe. Ban. Bystrica [Besztercebánya], 1938. Szerzők. (Kúpele a letoviská na Slovensku. 20.)
- Kniezsa István:** Lőcse. [Helynév-magyarázat.] (MNYelv. 35. köt. 183—184 l.)
- Koitz, Heinrich:** Die Karpatho-Ukraine. Salzburg—Leipzig, 1939. Ant. Pustet. (Walter Schneefuss, Des Reiches neue Nachbarn. 275—307 l. 2 t.)
- Kolacsokovszky Lajos:** A Rónahavas <1482 méter>. (TermBar. 27. évf. 5. sz. 6—7 l.)
- Komoróczy György:** A lengyel—magyar határ. (MSzle. 36. köt. 105—112 l.)
- Kondracki, Jerzy:** Podział Czecho-Słowacji. (PrzeglGeogr. Tom. 18. 1938. [1939.] 195—201 l.)
- Košice,** Košice [Kassa], 1938. Rada mesta. 28 l. K-8°.
- Kovács Alajos:** Kassa népességének fejlődése és összetétele. — L'évolution et la composition de la population de Kassa. (MStatSzle. 17. évf. 519—542 l. 1 tkp., fr. kiv. 519—520 l.)
- Kovrig János:** Krasznahorka. Bp., 1938. [1939.] M. T. E. (Az ember és a hegy. Szerk. Peitler Gyula. 277—279 l.)
- Kövér Fidé:** A visszatért Felvidék. (Szombathelyi kath. Szt. Norbert gimn. 1938—39. évk. 7—49 l. Klny. is.)
- Központi statisztikai hivatal.** M. kir. —: Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Az 1938. november 2-i bécsi döntés alapján visszacsatolt területen végrehajtott összeírás eredményei községek szerint. Szerk. és kiadja a—. Bp., 1939. Közp. stat. hiv. VIII, 51*, 277 l. 1 tkp. N-8°. (MStat-Közl. Új sor. 108. köt.)
- Központi statisztikai hivatal.** M. kir. —: Recensement de la population, de la propriété foncière et du cheptel, en 1938, dans la zone Nord recouvrée. Résultats, par commune, du recensement effectué sur le territoire réincorporé en vertu de l'arbitrage de Vienne du 2 novembre 1938. Rédigé et publié par l'Office central royal hongrois de statistique. Bp., 1939. Stephaneum ny. XXVI, 51*, (1), 277 l. N-8°. (Publications statistiques hongroises. Nouv. sér. Vol. 108.)
- Kunský, Joz[ef]:** Jezera Slovenského Krasu. (Rozpravy 2. tř. České akademie věd. roč. 49. č. 25. 17 l. 4 t.)
- Küppers-Sonnenberg, G. A.:** Slowakei und Karpatho-Ukraine. Ein geopolitisch-ethnographischer Streifzug. (Wir und die Welt. [Heidelberg.] Jahrg. 1939. Heft 4. 14—20 l.)
- László Mihály:** Kárpátalja ismertetése. (CsendLapok. 29. évf. 270—271 l.)
- Lendl, Egon:** Die neue Slowakei. (MittGGesWien. 82. Bd. 319—323 l.)
- Lendvay Ferenc:** A vármegye természeti viszonyai. (Abauj-Torna vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 47—50 l.)
- Lipták, Fero:** Slovenský raj. (KrSlov. Roč. 18. 7—9 l.)
- Marjalaki Kiss Lajos:** Az Ávas. (Borsod vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 3. rész 12—14 l.)
- Lajos: Érdekes adatok Miskolc multjából és jelenéből. (Borsod vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. 3. rész 14—18 l.)
- Martinka, Jožo:** Hradová nad Košicami. [Kassa.] Príspevok k monografii. (Sborník Prírodovedeckého Klubu v Košiciach. Sv. 3. 73—87 l.)
- Mencl, Václav:** Středověká města na Slovensku. Bratislava, 1938. Učená spol. Šafaříková. 230 l. 20 t. 8°. (Práce Učené Společnosti Šafaříkovy. 26.) [Fr. kiv.-tal.]
- Mendöl Tibor:** A rövidletű magyar—lengyel határ. (FöldrZsebk. 1940. 189—193 l.)

- Milleker** Rezső: A Felvidék értéke. (MLélek. 1. évf. 10—14 l.)
- Rezső: Kárpátalja. (MLélek. 1. évf. 289—291 l.)
- Młodziejowski**, Jerzy: Z Orawskiej dziedziny. Ks. Senatorowi Dr Ferdynandowi Machayowi za utrzymanie Podtatrza przy polskości. (Ziemia. [Warszawa.] Rocz. 29. 12—19 l.)
- Móricz** József: Kassa sz. kir. város turistakalauza. Szerk. —. (2. kiad.) Kassa, 1939. Szerző. 32 l. K-8°.
- Nádasi** Mária Chantal: Rozsnyó. (Debreceni róm. kat. tanítónő-képző-intézet 1938—39 évi ért. 5—9 l.)
- [**Nagy** Pál]: Felvidéki városok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 145—149 l.)
- Zoltán, vitéz: Visszatért magyar városok. Bp., 1939. Vitézi rend Zrínyi csop. (Felvidékünk — honvédségünk. 196—210 l.)
- Nemes** Árpád: A rutén föld kincsei. (KözgazdMűv. 7. évf. 45—49 l.)
- Nendtvich** Andor: A hazatért Felvidék és Kárpátalja turisztikai értéke. (MecsekÉvk. 48. évf. 3—15 l.)
- Nowak**, Robert: Die Slowakei im Rahmen des neuen Staates. (ZtschrGeopol. 16. Jahrg. 11—25 l.)
- Robert: Von der Karpatenukraine zum Karpatenland. (ZtschrGeopol. 16. Jahrg. 313—322 l.)
- Ondrouch**, Vojtěch: Limes Romanus na Slovensku. Bratislava [Pozsony], 1938. Universum. XIV, 154 l. 8 t. 1 tkp. 8°. (Práce Učené Společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, sv. 28.)
- Pataky** Mária: Az Erdős-Kárpátok földje. (Tükör. 7. évf. 328—334 l.)
- Maria von: Karpatenland, Rákóczi's Heimat. (Aus dem Ungarischen übers. von Anikó Auer.) Bp., [1939.] Officina. 33, (3) l. 32 t. 16°. (Officina Hungarica.)
- Mária: Rákóczi földje. Bp., 1939. Officina. 28, (4) l. 32 t. 16°. (Officina képeskönyvek. 17.)
- Péchy-Horváth** Rezső: A Bükk-hegység. (Borsod vármegye. Szerk. Csikvári Antal. 2. rész 58—63 l.)
- Rezső: Borsod vármegye üdülőhelyei. (Borsod vármegye. Szerk. Csikvári Antal. 2. rész 63—72 l.)
- Rezső: Miskolc általános leírása. (Borsod vármegye. Szerk. Csikvári Antal. 3. rész 9—11 l.)
- Petrík** Szabolcs: Baradla, az aggteleki cseppkőbarlang. (Ifj.Év. 17. évf. 228—233 l.)
1. pótfüzet Magyarország helységnévtára 1937. évi kiadásához. [A vizszozatolt Felvidék helységnévtára.] Szerk. és kiadja a Magyar kir. központi statisztikai hivatal. Bp., (1939.) Hornyánszky ny. VIII, 149 l. N-8°.
- Prém** Loránd: A Kis Kárpátok erdeiben. Bp., 1938. [1939.] M. T. E. (Az ember és a hegy. Szerk. Peitler Gyula. 44—48 l.)
- Puşcarti**, Val[eriu]: Le Maramureş, pays des anciens voïvodes roumains et région de tourisme. Bucarest, 1939. Impr. Nationale. 14 l. 8°. (Klly.: Revue de Transylvanie. Tome 4.)
- Rapaics** Raymond: A Ruténföld növényvilága. (Természet. 35. évf. 234—236 l.)
- Rónai**, András: Les nouvelles frontières de la Hongrie. (BSHongr-Géogr. Tome 67. 27—38 l. 1 tkp.)
- András: Új felvidéki határunk. (FöldrKözl. 67. köt. 190—200 l. 1 tkp. Klly. is.)
- Roth**, Zdeněk: Quelques remarques sur le Karst sudslovaque et le gouffre de Lednice près Silica. [Szilice.] <Avec 6 Pl., 2 Fig., une carte et une coupe.> Résumé du texte tchéque. H. é. ny. n. 19 l. 4 t. 2 tkp. N-8°. (Klly.: Bulletin international de l'Académie des Sciences de Bohême 1939.)
- , Zdeněk: Vývoj jeskyně Domice. L'évolution des grottes de Domica. Bratislava [Pozsony], 1937. Učená spol. Šafaříková. 43 l. 5 t. 5 tkp. 8°. (Bővített klly.: Bratislava. 11. roč. 1937.) [Fr. kiv. 38—43 l.]
- Ruisz** Rezső: Városaink a visszacsatolt Felvidéken. (VárLapja. 34. évf. 192—195, 217—218 l.)
- Rungaldier**, Randolf: Die Slowakei. Salzburg—Leipzig, 1939. Ant. Pustet. (Walter Schneefuss, Des Reiches neue Nachbarn. 308—360 l. 2 t.)
- Šauer**, Viktor: Příspěvek ku geomorfologii Karpatské Ukrajiny a východního Slovenska. — Contribution à la géomorphologie de l'Ukraine Carpatique et de l'Est de la Slovaquie. (SbČSpZem. Sv. 45. 44—51 l., fr. kiv. 51. l.)
- Schäfer**, Otto: Raum und Schicksal

- Rutheniens. (GeogrAnz. 40. Jahrg. 367—372 l.)
- Schermann Szilárd:** A Kárpátalja — a magyar turistamunka nagy próbája. (MTurElet. 7. évf. 7. sz. 3—5 l., 8. sz. 3—5 l.)
- Szilárd: A Tisza forrásvidékének kis turistakalauza. Rahói helyi adatok felhasználásával összeáll. — (MTurElet. 7. évf. 11. sz. 11—14 l., 12. sz. 14—15 l., 13. sz. 6—8 l.)
- U. a. Bp., (1939.) M. Turista Élet. 28 l. K-8°. (A Magyar Turista Élet kiadványai. 1. sz.)
- Schwartz, Michael:** Die Slowakei. Der jüngste Staat Europas. Leipzig, 1939. Goldmann. 155, (2) l. 1 tkp. K-8°. (Weltgeschehen.)
- Seznam** obcí a okresů republiky Česko-slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku. <Druhé pozmenění vydání.> Praha, 1939. Státní úřad statistický. 67 l. 8°.
- Simionescu, I[on]:** Tara Oasului. [Avas-vidék.] (De Strajă. [București.] An. 2. No. 9. 4—7 l.)
- Slovensko.** Slovaei. Slovaquie. Slovakia. Foto Karol Plicka. Turč. Sv. Martin [Turócszentmárton], 1938. Matica slovenská. XII, (4), 226, (1) l. 4°.
- Stocklów, S.:** Die kulturgeographische Bedeutung der Religionsbekenntnisse in Karpatorussland. Diss. Prag, 1938. Szerző.
- Strömpl Gábor:** A rozsnyói hegykösorű. (TurLapja. 51. évf. 15—17 l.)
- Gábor: Felvidéki tájak. Bp., 1939. Vitézi rend Zrínyi csop. (Felvidékünk — honvédségünk. 217—219 l.)
- [— Gábor]: Visszavágyó tájak. Bp., 1939. Vitézi rend Zrínyi csop. (Felvidékünk — honvédségünk. 220—223 l.)
- Szabó Adorján:** A visszacsatolt területek gazdaságföldrajza. (Kecskeméti közs. felsőkeres. f. isk. 1938—39. évk. 3—7 l.)
- Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék** <1924—1938.> Szerk. Fábian Sándor. Bp., 1939. A m. városok monogr. kiadóhiv. 595, 122 l. 15 t. N-8°. (Magyar városok és vármegyék monográfiája. 28.)
- Szent-István Aladár:** Kárpátalja erdőkincse. — Der Waldschatz Ostoberungarns. — Les richesses forestières de la Haute-Hongrie orientale. — Forest wealth of North-east-Hungary. (ErdLapok. 78. évf. 360—371 l., ném., fr., ang. kiv. 372—373 l.)
- Szent-István Aladár:** Mennyi erdőt kapunk vissza a felszabadult Felvidéken? — Wieviel Waldfläche kam mit dem angegliederten Teil Oberungarns zurück? — Combien la Hongrie a regagné de surface boisée avec les régions libérées du Nord? — How many woodlands came back with the reunited parts of Northern Hungary? (ErdLapok. 78. évf. 15—28 l., ném., fr., ang. kiv. 28. l.)
- Thirring Lajos:** A Felvidék visszacsatolt területén végrehajtott népszéírásnak előzetes eredményei. — Les résultats provisoires du recensement effectué dans la zone septentrionale rétrocedée à la Hongrie. (MStatSzele. 17. évf. 1—29 l., fr. kiv. 1—2 l. 1 tkp. Klny. is.)
- Lajos: A népesség a Felvidék visszacsatolt részén. — La population de la zone nord réincorporée. (MStatSzele. 17. évf. 454—499 l. 2 tkp., fr. kiv. 454—455 l. Klny. is.)
- Lajos: A visszatért kárpátaljai területén végrehajtott népszéírás előzetes eredményei. — Les résultats provisoires du recensement exécuté sur le territoire subcarpathique réincorporé à la Hongrie. (MStatSzele. 17. évf. 939—960 l., fr. kiv. 939—940 l.)
- Lajos: Az 1939 március közepén birtokbavett kárpátaljai terület. — Le territoire subcarpathique récupéré par la Hongrie au milieu de mars 1939. Terület és népesség. — Territoire et population. (MStatSzele. 17. évf. 196—205 l. 1 tkp., fr. kiv. 196—197 l. Klny. is.)
- Lajos: Az 1939 április eleji területgyarapodás. — L'accroissement territorial qui eut lieu au début d'avril 1939. (MStatSzele. 17. évf. 235—240 l. 1 tkp., fr. kiv. 235—236 l. Klny. is.)
- (— Lajos): Legujabb területgyarapodásunk. (MKülpolitika. 20. évf. 40. sz. 10—11 l.)
- Török Árpád:** Szlovákia a geopolitika szemüvegén. (MKülpolitika. 20. évf. 6. sz. 6—8 l.)
- Úrhegyi Emilia:** Liptó. [Helynévgyarázat.] (MNYelv. 35. köt. 120. l.)

- Úrhegyi Emilia:** Turóc megye helynevei. (MNyelv. 35. köt. 220—228 l.)
- U. a. Bp., 1939. M. Nyelvtud. Társ. 42 l. 8°. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 45. sz.)
- Útas könyve.** Az —. Magyar utazási kézikönyv és utmutató. Magyar Felvidék részletes ismertetője. Az 1938. évi 2. kiad. kiegészítő füzetje. A könyv alapítója gr. Széchényi Károly. Szerk. Kaffka Károly. Bp., 1939. Orsz. M. Vendégforg. Szöv. XII, 99 l. 1 tkp. 8°.
- U. a. (2. kiegészítő füzet.) Kárpátalja részletes ismertetője. 1939. X, 76, (1) l. 1 tkp. 8°.
- Územie a obyvatel'sto Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku.** Bratislava [Pozsony], 1939. Štátny štatistický úrad. 82 l. 8°.
- Várady Irén:** Kárpátalja Bodrog és Felső-Tisza csapadékvizsgálatai. (Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. 461—542 l.)
- U. a. Doktori értekezés. Szeged, 1939. Árpád ny. 83 l. 8°.
- Varga Imre:** A vármegye népességi statisztikája. (Abauj-Torna vármegye. Szerk. Csikvári Antal. 70—73 l.)
- Sándor: A Barátkő titka. (TurLapja. 51. évf. 19—20 l.)
- Sándor: A Csengőlyuk. [Nyelőluk a Pelsőci-nagyhegyen.] (TurLapja. 51. évf. 22—23 l.)
- [Vargja [Sándor]:** Rozsnyó és a tudományos kutatás. (TurLapja. 51. évf. 20—21 l.)
- Sándor: Rozsnyó és környékének szépségei. (TurLapja. 51. évf. 6—10 l.)
- Vécsey Zoltán:** Pünkösdkor a Verhóban. (Földgömb. 10. évf. 216—222 l.)
- [Vicsay Lajos]:** Mit jelent nekünk a Felvidék? (GyakPed. 5. évf. 333—338 l.)
- Visszacsatolt Felvidék helységnévtára 1939.** A —. <Lezárva 1939 február 9-én>. Hivatalos adatok alapján szerk. vitéz Várady Károly. Bp., 1939. Szerk. 45, (1) l. 8°.
- Visszatért Felvidék adattára.** A —. Szerk. Csátár István és Ölvedi János. Bp., 1939. Mahr. 392, 78, 257, (1) l. 16 t. 4°.
- Volko-Starohorský, Ján:** Liptovské vápenité vrchy v svetle d'alsieho preskumu. Lipt. Sv. Mikuláš [Liptósztmiklós], 1938. Museum. 64 l. 7 t. 4 tkp. 8°.
- Vozáry Katalin:** A Szepesség. (Harangszó. 30. évf. 238—241, 247—248 l.)
- Wallner Ernő:** Kassa. (Földgömb. 10. évf. 41—49 l.)
- Weinelt, Herbert:** Preschau [Eperjes] <Ostslowakei>, eine deutsche Namenform. (SODtForsch. 4. Jahrg. 808—809 l.)
- Herbert: Zur Deutschumsgeographie der Slowakei. <Mit 4 Karten im Text.> (ZtschrErdk. 7. Jahrg. 218—235 l.)
- [*]:** A Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalja népessége az 1939. július 15-én megejtett népszámlálás szerint. (MKisebbség. [Lugos.] 18. évf. 471—472 l.)
- [*]:** A visszatért felvidéki községek. (A visszatért Felvidék adattára. Szerk. Csátár István és Ölvedi János. 2. rész 1—78 l.)
- [*]:** Il territorio restituito all'Ungheria e la nuova Cecoslovacchia. (BRSGItal. Ser. 7. Vol. 4. 320—322 l.)
- [*]:** Léva. (VárLapja. 34. évf. 189—190 l.)
- [*]:** Sighet. [Máramarossziget.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 668—669 l.)
- [*]:** Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegyéknek 1938. november 10-én felszabadult községei az 1910. évi magyar és 1930. évi cseh népszámlálás szerint. (Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegyék <1924—1938>. Szerk. Fábián Sándor. 571—583 l.)
- [*]:** Új cseppkőbarlangot fedeztek fel a Bükkben. (TurLapja. 51. évf. 306—307 l.)

§) Erdély.

(Transylvanie.)

- Andrásfalvi** Domokos [Gyallay Domokos]: Aranyosszék. (A nemes székely nemzet képe. Szerk. rugonfalvi Kiss István. 2. köt. 264—278 l.)
- Balázs** Éva: Kolozs megye kialakulása. Bp., 1939. Egyetemi ny. 65, (2) l. 1 tkp. 8°. (Település- és népiségtörténeti értekezések. 3. sz.)
- Balogh** Ernő: A Bánsági hegyvidék — a föld alatt. (Pásztortűz. [Kolozsvár.] 25. évf. 299—303 l.)
- Ernő: A Bánsági hegyvidék — a föld felett. (Pásztortűz. [Kolozsvár.] 25. évf. 368—371 l.)
- Ernő: A déli csoda. [Az A!duna vidéke.] (Pásztortűz. [Kolozsvár.] 25. évf. 223—228 l.)
- Ernő: Háromszáz méternyire a föld alatt, a szolcsvai bűvópatak medrében. (Erdély. 36. évf. 5—11 l.)
- Ernő: Új adat hegyeink eljegesedéséhez és az eljegesedés általános okaihoz. — Neue Beiträge zur Vereisung unserer Gebirge und zu den allgemeinen Ursachen der Vereisung. (ErdMúz. 44. köt. 63—74; 74—78 l.)
- [Bányai János]:** A toriai Büdös barlang. Odorheiu [Sz.udvarhely], 1939. Székelység. 16 l. 1 tkp. Hr. 16°. (Székelyföldi utmutató. 3. sz.)
- János: Erdély megismerése. Dobogó fürdő. (IfjErd. 18. évf. 121—122 l.)
- [— János]: Szent Anna tó és Mohos tó. Odorheiu [Sz.udvarhely], 1939. Székelység. 16 l. Hr. 16°. (Székelyföldi utmutató. 4. sz.)
- Bartha** [Sándor], Al[exandru]—E[rasmus] I[uliu] N[avarad] E[rasmus] Gyula: Cheia Turzii. [Tordahasadék.] Descrierea câtorva părți pitorești. Cu 22 figuri și o hartă colorată. Această lucrare este Ediția mică a monografiei ilustrate „Cheia Turzii” <în ediție românească>, și „Tordahasadék” <în ediție maghiară> apărute în anul 1937. Cluj [Kolozsvár]. [1938.] Szerzők. 55 l. 1 tkp. K-8°.
- Bedeus**, Baron Gustav: Alte deutsche Ortsnamen in Siebenbürgen. (Sieb-Vjschr. 62. Jahrg. 172—173 l.)
- Blénessy** Alajos: „Zuhart” vagy „Zoárd”. [A Gyilkos tó környéki Czohárd hegy nevének eredete.] (Székelység. [Sz.udvarhely.] 9. évf. 21—22 l.)
- Calinescu**, Raul: Insula Ada-Kaleh. (Natura. [București.] An. 28. 243—246 l.)
- Conea**, Ion: Locuințe și forme de adăpost în Țara Hațegului. O mică sumă de civilizație locală românească. — Habitations et formes d'abri dans le pays du Hațeg. [Hátszeg, Hunyad vm.] (BSRRom-Geogr. Tom. 57. 1938. [1939.] 46—64; 64—65 l. 2 t. 1 tkp.)
- Ion: Om și natură în Țara Hațegului. [Hátszeg, Hunyad vm.] (Sociologie Românească. An. 3. [1938.] 447—462 l. 4 t. 1 tkp.)
- U. a. București, 1939. Impr. Centrală. 18 l. 4 t. 1 tkp. N-8°. (Klly.: Sociologie Românească. An. 3.)
- Dobos** Ferenc: A Gyimes-szoros földrajza. Pécs, 1939. Szerző: 36, (4) l. 8°. (Geographia Pannonica. 33.)
- Fábián** Béla: Nagykend helynevei. Sft.Gheorghe — Sepsiszentgyörgy, 1939. Erdélyi Múzeum-Egyes. 17, (1) l. 8°. (Erdélyi tudományos füzetek. 106.)
- Ficheux**, R[obert]: Les Monts de Trâscău <Roumanie>. [Torockó.] (BassGéogrFr. Ann. 1939. 176—184 l.)
- F[ilimon]**, A.: Județul Ciuc. [Csik vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 139—144 l. 2 t.)
- A.: Județul Trei-Scaune. [Háromszék vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 476—480 l.)
- Floca**, Octavian—Victor **Suiaga**: Ghidul județului Hunedoara. [Hunydad vm.] Cu 112 ilustrațiuni. Deva [Déva], 1936. Tip. Județeană. VIII, 442 l. 1 tkp. 16°.
- G[ăinaru]**, V[asile]: Județul Hunedoara. [Hunydad vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 222—234 l. 3 t.)
- G[eorgeescu]**, I[oa]n: Județul Bihor. [Bihar vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 59—67 l. 2 t.)

- Gocan, Simion—Leontin Florian*: Monografia cumunei Feurdeni din județul Clujului. [Fejérd, Kolozs vm.] Cluj [Kolozsvár], 1939. Tip. „Diecezeană”. 141, (3) l. K-8°.
- Gociman, A[urel]*: La frontiere occidentale de la Roumanie, vue par les auteurs hongrois. Les efforts exercés avant la guerre par les Hongrois pour repousser vers l’Est la frontière ethnique roumaine. (RevTransylv. Tome 5. 252—263 l.)
- G[orovei] A[rtur]*: Județul Caraș. [Krassó-Szörény vm. egy része.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 114—119 l. 3 t.)
- *A[rtur]*: Județul Severin. [Krassó-Szörény vm. egy része.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 393—401 l. 1 t.)
- *A[rtur]*: Județul Someș. [Szolnok-Doboka vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 412—417 l.)
- Greu, Ion*: Toponimie, istorie și topografie. „Burglos” [Dés neve?] și „Strassburg” [Nagyenyed neve?]. Șibot. [Alkenyér.] Sovata. [Szováta.] (Dacia Istorică. [Kolozsvár.] An. 2. [1938.] 33—37; 79—81; 81—83 l.)
- Gulyás László*: Erdély földje és kincsei. (Egyedül Vagyunk. 2. évf. 9. sz. 19—23 l. 1 tkp.)
- Haáz Ferenc*: Erdélyi városok és falvak. Székelyudvarhely. (IfjErd. 18. évf. 35—37 l.)
- Horger Antal*: Hesdát. [Helynévmagyarázat.] (MNyelv. 35. köt. 181. l.)
- Huss, Richard*: Zur Siebenbürger Namenkunde. (SODtForsch. 3. Jahrg. 827—833 l.)
- Iczkovits Emma*: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp., 1939. Sylvester ny. 88, (2) l. 3 tkp. 8°. (Település- és népiégtörténeti értekezések. 2. sz.)
- Jakab Antal*: Iskolai kirándulás Brassó környékére. (Encian. [Brassó.] 5. évf. 114—116, 139—140 l.)
- Jancsó Gyula*: Kovászna és elveszett kincse: a Pokolsár. (Erdély. 36. évf. 48—49 l.)
- Keresztúri Kálmán* [Szentmártoni Kálmán]: Udvarhely szék <vár-
megye>. (A nemes székely nemzet képe. Szerk. rugonfalvi Kiss István. 2. köt. 73—122 l.)
- Knieszsa István*: Balogh Ödönnek. [Szászrégen helynév eredete.] (MNyelv. 35. köt. 135. l.)
- *István*: Rusag, Ršava. [Az Orsova helynév magyarázata.] (MNyelv. 35. köt. 27—29 l.)
- Kós Károly*: Kalotaszeg. Kolozsvár, (1937.) Erdélyi Szépművés Céh. 278 l. K-8°. (Az Erdélyi Szépművés Céh 10 éves jubileumára kiadott díszkiadás.)
- *U. a.* 17—18. ezer. Kolozsvár, (1937.) [1939.] Erdélyi Szépművés Céh. 278 l. K-8°. (Az Erdélyi Szépművés Céh 10 éves jubileumára kiadott díszkiadás.)
- Krauss, Friedrich*: Zur Herkunft der mit Löh, - löch gebildeten nössischen [naszódvidéki] Flurnamen. (SiebVjschr. 62. Jahrg. 80—83 l.)
- Küsmödi György* [Bözödi György]: Marosszék. (A nemes székely nemzet képe. Szerk. rugonfalvi Kiss István. 2. köt. 123—165 l.)
- Lang, Karl*: Die Flurnamen von Oberneudorf [Felsőszászújfalú, Beszterce-Naszód vm.] im Nösnergau. (SiebVjschr. 62. Jahrg. 349—364 l.)
- Manciulea, Stefan*: Frontiera politică și etnică româno — maghiară. București, 1938. Tip. ziarului „Universul”. 88 l. 6 tkp. K-8°.
- *Ștefan*: Granița de apus a Românilor din vechea Ungarie. Vălenii-de-Munte, 1939. Datina Românească. 39 l. 8°. (Klny.: Revista Istorică. An. 25.)
- Márton Gyula*: Nagymon [Szilágy vm.] helynevei. Kolozsvár, 1939. Minerva. (Magyar irodalomtörténet 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. 157—168 l.)
- Milleker Rezső*: A székely tizesek. (DebrSzle. 13. évf. 1—40 l. Klny. is.)
- M[ircea] V[ulcănescu]*: Județul Alba. [Alsó-Fehér vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 19—25 l. 1 t.)
- [M]oó[r]* [Elemér]: Orsova. [Helynévmagyarázat.] (NépNyelv. 11. évf. 107. l.)
- Nemes székely nemzet képe.* A—, Szerk. rugonfalvi Kiss István. 1—2. köt. Debrecen, 1939. Lehotaí

- ny. 2 köt. 447, (4) 1. 1 tkp.; 496, (2) 1. 1 tkp. 8°.
- Nyarády, Erasmus Iuliu** [Gyula]: Enumerarea plantelor vasculare din Cheia Turzii. Cu 67 figuri și o hartă. București, 1939. Impr. Națională. 317, (2) 1. 1 tkp. N-8°. (Comisiunea monumentelor naturii din România. Memorii. 1.) (Mell.: Az „Enumerarea plantelor vasculare din Cheia Turzii” című műnek, vagyis a Tordahasadék edényes növényei elősorolásának rövid ismertetése magyarul és néhány újabb megjegyzés. 11 l.)
- O[preșcu] N[icolae]:** Sibiu. [Nagy-szeben.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 662—668 l. 1 t.)
- Orosz Endre:** A czegei tó, mint új kirándulóhely. (Encian. [Brassó.] 5. évf. 192—195 l.)
- Pais Dezső:** Gáld. [Helynévmagyarázat.] (MNyelv. 35. köt. 321. l.)
- P[apahagi], T[ache]:** Județul Sibiu. [Szeben vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 402—411 l. 3 t.)
- **T[ache]:** Județul Turda. [Torda-Aranyos vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 488—496 l. 4 t.)
- Papp Lajos:** A Biharhegység meghódítása. Bp., 1939. Szerző. 139, (2) 1. 12 t. 8°.
- **Lajos:** Biharország. (TurLapja. 51. évf. 59—67 l.)
- Parádi Ferenc:** Szék. [Község Szolnok-Doboka vm.-ben.] (Erdélyi magyar naptár. [Kolozsvár.] 19. évf. [1938.] 49—53 l.)
- Pascu, G[eorghe]:** Erklärungen siebenbürgischer Ortsnamen. Berichtigungen zu dem Artikel von R. ... in den SODF. 3. <1938>, 827—... (SODtForsch. 4. Jahrg. 409. l.)
- Péchy-Horváth Rezső:** Negyvenéves az aldnai Vaskapu. (IfjÉlet. 14. évf. 206—208 l.)
- P[opa], Tr[aiian]:** Județul Mureș. [Maros-Torda vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 283—289 l. 2 t.)
- Popescu-Spineni, Marin:** Geografia economică a satului Drăguș. [Drăguș, Fogaras vm.] (Sociologie Românească. An. 4. 186—198 l. 1 t. 1 tkp.)
- Prox, Alfred:** Die Höhlenforschung im Burzenland. 2. Die Höhle in der Valea Coacăzei bei Törzburg. [Törösvári szoros.] 3. Die Flintsch- und Gut-Heil-Höhle bei Rosenau. [Rozsnyó, Brassó vm.] (Mitt. des Burzenländer Sächs. Museums. 3. Jahrg. [1938.] 73—76; 190—203 l. 1 t. 1 tkp.)
1. Das Goldloch. (Mitt. des Burzenländer Sächs. Museums. 2. Jahrg. [1937.] 90—96 l.)
- Rónai András:** Erdély nemzetiségi viszonyai. (Kisebbségvédelem. 2. évf. 2—3. sz. 12—18 l.)
- **András:** Erdély népességi viszonyai. Les conditions démographiques de la Transylvanie. (MStat-Szle. 17. évf. 350—360 l.) [Csak m.]
- **[András], Andrew:** Population Conditions in Transylvania. (Journ-SHongrStat. 17e. Ann. 56—80 l. 5 tkp. Klny. is.)
- **[András], Andrew:** The peoples of Transylvania. (HungQuart. Vol. 5. 229—242 l. Klny. is.)
- [Schiffner, Carlo]:** A proposito della Transilvania. (Geopolitica. [Milano.] Anno 1. 415. l.)
- Someșan, Laurian:** Le passé de la Transylvanie et le facteur géographique. (RevTransylv. Tome 5. 313—327 l.)
- S[tahl], H. H.:** Județul Năsăud. [Beszterce-Naszód vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 298—303 l. 2 t.)
- Stanglica, Franz:** Steierdorf [Stájerlakanina] im Banat. Mit 1 Bildtafel. (DtArchLVforsch. 3. Jahrg. 102—124 l. 1 t.)
- Stoica, N[icolae]:** Aspectul fizic al masivului de sare Praid. [Parajd.] (BSRRomGeogr. Tom. 57. 1938. [1939.] 322—325 l. 1 t. Klny. is.)
- Szabó T. Attila:** Bábonv története és települése. Az E. M. E. Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában 1938. február 3-án tartott szakelőadás. (ErdMűz. 44. köt. 35—62, 146—178 l. 1 tkp.)
- **U. a.** 68 képpel és 1 táblával. Kolozsvár, 1939. Erdélyi Múzeum-Egyes. 63 l. 1 tkp. 8°. (Erdélyi tudományos füzetek. 104.)
- **T. Attila:** Székaszópatak. [Helynévmagyarázat.] (MNyelv. 35. köt. 166—173 l.)
- **T. Attila:** Virgő. [Helynévmagya-

- rázat.] (MŰyelv. 35. köt. 50—51 l.)
Szalay, A [Ibert] B[éla]: *Alte Namen in den Karpaten.* [Szebeni és Fogarasi havasok.] Aus botanischen Ausflugsberichten gesammelt. (Jb-SiebKarpVer. 52. Jahrg. 3—34 l.)
- Székely Tivadar* [Bányai János]: *A Székelyföld.* (A nemes székely nemzet képe. Szerk. rugonfalvi Kiss István. 2. köt. 13—72 l. 1 tkp.)
- Székelyföldi* utmutató. Szerk. Bányai János. 3—4 sz. Odorheiu—Szudvarhely, 1939. Székelység. 2 füz. Hr.-16°.
- T. S.: A Csőri-Vajda cseppkőbarlang.* [Belényes környékén.] (Encian. [Brassó.] 5. évf. 95—96 l.)
- *S.: A fonáczai cseppkőbarlang.* [Rézbánya közelében.] (Encian. [Brassó.] 5. évf. 111—112 l.)
- *S.: A József főherceg cseppkőbarlang* [!] [Belényes környékén.] (Encian. [Brassó.] 5. évf. 74—75 l.)
- *S.: A Köröseredete barlangja.* [Rézbánya közelében.] (Encian. [Brassó.] 5. évf. 166 l.)
- *S.: A Pacifici cseppkőbarlang.* [Rézbánya környékén.] (Encian. [Brassó.] 5. évf. 215—217 l.)
- Tițeica, Radu:* *Lacurile de munte.* (Natura. [București.] An. 27. [1938.] 125—128 l.)
- T[óth] S[ándor]: A Ruginoasa és a Valea Seacă.* [Rézbánya környékén.] (Encian. [Brassó.] 5. évf. 198—199 l.)
- Török Zoltán:* *Geomorfológiai tanulmányok Segesvár vidékéről.* — *Geomorphologische Studien in der Umgebung von Schässburg.* (Erdmúz. 44. köt. 199—216; 216—218 l. Irodalom 219—220 l. 1 tkp. Klny. is.)
- Tulogdy János:* *A Tordai hasadék.* (Az E. M. E. 15. vándorgy. emlékkönyve. 89—94 l.)
- Vámszer Géza:* *Útmutatások székelyföldi tanulmányutakhoz.* Bp., 1938. [1939.] M. T. E. (Az ember és a hegy. Szerk. Peitler Gyula. 193—197 l.)
- Várdotfalvi József* [Venczel József]: *Csik szék leírása.* (A nemes székely nemzet képe. Szerk. rugonfalvi Kiss István. 2. köt. 209—263 l.)
- Vuia, Romulus:* *Hautes cultures en terrasses en Transylvanie.* (Compte rendu de la 2me. session Copenhague 1938 du Congrès internat. des Sciences anthropologiques et ethnologiques. [Copenhague, 1939.] 324—325 l.)
- [*]: *Alba-Iulia.* [Gyulafehérvár.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 523—525 l. 1 t.)
- [*]: *Bistrița.* [Beszterce.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 533—534 l.)
- [*]: *Blaj.* [Balázsfalva, Alsó-Fehér vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 534—536 l.)
- [*]: *Brașov.* [Brassó.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 538—543 l.)
- [*]: *Cluj.* [Kolozsvár.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 600—606 l. 1 t.)
- [*]: *Dej.* [Dés.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 614—615 l.)
- [*]: *Deva.* [Déva.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 615—619 l.)
- [*]: *Erdélyi városok.* (A Föld és lakói. 2. kiad. 495—504 l.)
- [*]: *Făgăraș.* [Fogarás.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 620—622 l.)
- [*]: *Il problema della Transilvania.* (Geopolitica. [Milano.] Anno 1. 267—274 l.)
- [*]: *Județul Brașov.* [Brassó vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 73—82 l. 2 t.)
- [*]: *Județul Cluj.* [Kolozs vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 145—151 l. 2 t.)
- [*]: *Județul Făgăraș.* [Fogarás vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 188—202 l. 1 t.)
- [*]: *Județul Odorhei.* [Udvarhely vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 314—318 l. 1 t.)
- [*]: *Județul Sălaj.* [Szilágy vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 379—385 l.)

- [*]: Județul Târnava-Mare. [Nagy-Küküllő vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 436—445 l. 1 t.)
- [*]: Județul Târnava-Mică. [Kis-Küküllő vm.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 446—453 l. 1 t.)
- [*]: Lugoj. [Lugos.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 641—643 l.)
- [*]: Mercurea-Ciuc. [Csikszereda.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 643—644 l.)
- [*]: Odorhei. [Székelyudvarhely.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 644—645 l.)
- [*]: Oravița. [Oravicabánya.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 648—649 l.)
- [*]: Sf. Gheorghe. [Sepsiszentgyörgy.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 661—662 l.)
- [*]: Sighișoara. [Segesvár.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 669—672 l. 1 t.)
- [*]: Târgu-Mureș. [Marosvásárhely.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 681—683 l.)
- [*]: Turda. [Torda.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 691—692 l.)
- [*]: Zălau. [Zilah.] București, (1938.) Impr. Națională. (Enciclopedia României. Vol. 2. 697 l.)

η) Horvát-Szlavonország és Fiume.

(Croatie-Slavonie et Fiume.)

- Bošnjak*, Radovan: Hrvatszko Zagorje. <Antropogeografszki pregléd>. — Zagorje. Zusammenfassung. (Glasznik Geografskog Društva. [Beograd.] 25. szv. 66—70; 70—71 l.)
- Dickenmann*, Ernst: Studien zur Hydronymie des Save systems. I. (ArchECOR. Tome 5. 1—112 l.)
- U. a. Sonderdruck aus dem Archivum Europae Centro-orientalis 5. Bp., 1939. Sárkány ny. 112 l. 8°. (Études sur l'Europe Centre-orientale -- Ostmitteleuropäische Bibliothek. № 20/A.)
- Gračanin*, Mihovil: Prilog geografiji podzolastih tala Hrvatske. — Ein Beitrag zur Geographie der Podsolböden Kroatiens. (Hrvatski Geografski Glasnik. Broj 8—10. 59—61; 61—62 l.)
- Haller*, Hermann: Vom Deutschtum in Syrmien. Zu den Bildern aus deutschen Siedlungen in Syrmien. (ZtschrErdk. 7. Jahrg. 791—792 l. 4 t.)
- Horvat*, Ivo: Prilog poznavanju cretova u Hrvatskom Zagorju. — Ein Beitrag zur Kenntniss der Moore in Hrvatsko Zagorje. (Hrvatski Geografski Glasnik. Broj 8—10. 69—78 l., ném. kiv. 79 l.)
- Kovačević*, Milan: Klima Klenovnika. (Hrvatski Geografski Glasnik. Broj 8—10. 130—137 l., ném. kiv. 137 l.)
- Lorković*, Mladen: Narod i zemlja Hrvata. Zagreb, 1939. Matica Hrvatska. 244 l. 1 tkp. K-8°.
- [*Neller Mátyás*]: Zágráb, a hegy mögötti város. (Légrády Testvérek naptára 1940. [1939.] 159—162 l.)
- Papp* József: Kék tó, tiszta tó... <A Plitvicai tavak mellett> Bp., 1938. [1939.] M. T. E. (Az ember és a hegy. Szerk. Peitler Gyula. 137—147 l.)
- Szurovy Géza*: Pilitvice, a kék tavak vidéke. (Földgömb. 10. évf. 401—409 l.)
- Vanino*, Miroslav: O postanku zemljovidu Hrvatske od Stjepana Glavača <1673>. Bilješke uz dedikaciju. (Hrvatski Geografski Glasnik. Broj 8—10. 247—252 l.)

c) Dél-Európa.

(Europe Méridionale.)

(Balkán államok, Itália, Spanyolország és Portugália.)

- [**Balla Ignác**]: Málta szigete. (Légrády Testvérek naptára 1940. [1939.] 163—166 l.)
- Bencze János**: A szkipetárok földjén. (MKult. 51. köt. 302—305 l.)
- Cholnoky Jenő**: Elnöki megnyitó. [A magyar földrajztanárok itáliai tanulmányútja.] (FöldrKözl. 67. köt. 85—92 l.)
- **Jenő**: Középiskolai tanárok tanulmányútja Itáliában. (FöldrZsebk. 1940. 64—74 l.)
- Csapó Zoltán**: Magyar őslakosság Moldvában. (Láthatár. 7. évf. 296—304 l.)
- Földvári Aladár**: A Déli Pireneusok vulkánjai. (FöldtÉrt. 4. <új> évf. 65—70 l. Klny. is.)
- Horváth István**: Albánia, Olaszország balkáni hídfője. (Forum. 2. évf. 144—147 l.)
- Juhász Vilmos**: Európa legősibb népe. [A baszkok.] (Földgömb. 10. évf. 145—155 l.)
- [**Kalmár Gusztáv**]: A Vatikán-állam. (A Föld és lakói. 2. kiad. 302—304 l.)
- [Gusztáv]: Albánia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 526—527 l.)
- [Gusztáv]: Bulgária. (A Föld és lakói. 2. kiad. 530—534 l.)
- Gusztáv: Gibraltár és Malta. (A Föld és lakói. 2. kiad. 391—393 l.)
- [Gusztáv]: Görögország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 538—546 l.)
- [Gusztáv]: Jugoszlávia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 504—515 l.)
- [Gusztáv]: Olaszország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 239—258 l.)
- [Gusztáv]: Portugália. (A Föld és lakói. 2. kiad. 355—359 l.)
- [Gusztáv]: Románia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 488—492 l.)
- [Gusztáv]: Spanyolország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 340—351 l.)
- Kolosváry Gábor**: Az isztriai Rovigno szigetvilága. (DebrSzele. 13. évf. 122—124, 291—293 l. Klny. is.)
- Mijatev Péter**: Szófia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 534—537 l.)
- Molnár Domokos**: Jugoszlávia a Dél kapuja. (Élet. 30. évf. 1. félév 93—95 l.)
- Nyisztor Zoltán**: Utazás a Balkánon. (MKult. 52. köt. 136—138, 152—154, 170—172, 184—186, 200—202, 217—219 l.)
- Orbán István**: Románia területi és néprajzi változásai. Mai színes Románia térképünkhöz. (IfjÉlet. 15. évf. 78—79 l. 1 tkp.)
- Péchy-Horváth Rezső**: A mai Athén. (Földgömb. 10. évf. 68—71 l.)
- U. a. (NVilág. 4. évf. 4. sz. 3—7 l.)
- Pénzes A[ntal]**: Adatok a Balkán-félsziget növényfajainak elterjedéséhez és élettanához. — Additamenta ad distributionem et oecologiam florum balcanicarum. (Borbásia. Vol. 1. 161—171 l., ném. kiv. 169—170 l.)
- Pongrácz Alajos**: Gubbio „az fordolt farkas“ városa. (IfjÉlet. 15. évf. 63—64 l.)
- [**Radványi Kálmán**]: Albánia jelentősége. (Zászlónk. 37. évf. 298—299 l.)
- Révay József**: Mussolini honfoglalása. [A Pontini mocsarak lecsapolása.] (Földgömb. 10. évf. 361—368 l.)
- Rónai [András], André**: Les conditions ethniques de la Roumanie dans l'interprétation roumaine. Sabin Manuila, Étude ethnographique sur la population de la Roumanie. (JournSHongrStat. 17e. Année 328—334 l. 2 tkp. Klny. is.)
- **András**: Románia nemzetiségi térképe. (Kisebbségvédelem. 2. évf. 6. sz. 8—10 l. 2 tkp.)
- Somogyi József**: Albánia. (Földgömb. 10. évf. 281—288 l.)
- Szabó Pál Zoltán**: Jugoszlávia. (FöldrZsebk. 1940. 99—118 l.)
- **Pál Zoltán**: Két városarc Jugoszláviából. [Split és Szarajevo.] (IfjÉlet. 15. évf. 41—44 l.)
- Széky Pálma**: Az ibérek unokáinak földje. (Búvár. 5. évf. 49—54 l.)
- Temesy Győző**, vitéz: Albániai emlékek. (Tükör. 7. évf. 366—370 l.)
- **Győző**, vitéz: Arkádiában. (Földgömb. 10. évf. 250—257 l.)
- **Győzőné**, vitéz: Európa törpe államai. San Marino Köztársaság. (IfjÉlet. 15. évf. 55. l.)

Tonelli Sándor: Trentino. (Földgömb. 10. évf. 129—136 l.)

Ujhelyi József: Bolgárok földjén. A Pirin hegység környéke. (Földtért. 4. <új> évf. 82—86 l.)

— József: Makedonok között. (Földgömb. 10. évf. 329—339 l.)

— József: Szófiában. (Földgömb. 10. évf. 258—266 l.)

Wagner János: A planinai csigásbar-

lang és a Lueghi barlangvár. (Búvár. 5. évf. 205—208 l.)

— János: Isztriai hegyek — Isztriai borok. (Búvár. 5. évf. 125—127 l.)

[*]: A Balkán. (Erdlsc. 7. évf. 227—234 l.)

[*]: A pápa országa. [Vatikán-állam.] (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 162—165 l.)

[*]: Várna. (VasKönyv. 29. évf. 2. félév 5—8 l.)

d) Közép-Európa.

(Europe Centrale.)

(Cseh- és Morvaország, Svájc, Németország.)

Barra Erzsébet: A Nagy Szent Bernát hágó. (Földgömb. 10. évf. 181—187 l.)

Bulla Béla: Berlin. (A Föld és lakói. 2. kiad. 171—177 l.)

Fodor Ferenc: Mezőgazdasági iparostájak Közép-Európában. Les régions d'industrie agricole en Europe Centrale. (MStatSzle. 17. évf. 1275—1284 l.) [Csak m.]

— F[erenc]: Vorteilhafte Landschaften zur Errichtung von landwirtschaftlichen Industriebetrieben in Mitteleuropa. <Contrées favorables pour l'établissement d'industries agricoles en Europe Centrale.> (Comptes rendus du 6e Congrès internat. technique et chimique des industries agricoles Budapest <Hongrie> 1939. Tome 2. 628—643 l.) [Csak ném.]

G. J.: A Dunamedence évszázados geo- és ethnopolitikai helyzete. (Az Ország Útja. 3. évf. 167—176 l.)

Heger Flóris: „Az Alpeستől az Északi-tengerig“. Németországi tanulmányutam 1938. július havában. (Debreceni társ. fiú f. keresk. isk. 1938—39. évk. 3—62 l.)

[**Kalmár** Gusztáv]: Csehszlovákia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 136—140 l.)

— Gusztáv: Németország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 150—170 l.)

— Gusztáv: Svájc. (A Föld és lakói. 2. kiad. 207—216 l.)

Kertész János: A Szudéta-vidék német falvai. (KözsKözl. 61. évf. 437. l.)

— János: Falutípusok a Szudétákban. (MKözig. 57. évf. 96. l.)

Koch Ferenc: Az új Nagynémetország. (FöldrZsebk. 1940. 133—138 l.)

Kovács Béla: Az Alpoktól az Északi Tengerig. (Nyiregyházi közs. gr.

Széchenyi István f. keresk. isk. 1938—39. évi ért. 30—53 l.)

Kovács István: Német városok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 178—187 l.)

Körössi László: A nyugati harcster földtani és földrajzi viszonyai. (Földtért. 4. <új> évf. 111—119 l.)

Lányi Viktor: Bécs. (A Föld és lakói. 2. kiad. 188—202 l.)

Márton Béla: Danzig és a lengyel korridor. (IfjÉlet. 15. évf. 3—6 l.)

— Béla: Danzig, Memel és a lengyel folyosó. (FöldrZsebk. 1940. 118—125 l.)

[**Nagy Pál**]: Prága. (A Föld és lakói. 2. kiad. 140—144 l.)

Pataki József: Egy német geopolitikai térkép. — Der Donauraum geopolitisch. (Kisebbségi Körlevél. 3. évf. 2. sz. 1—9 l., ném. kiv. 10. l. 2 tkp.)

Prinz Gyula: A Német birodalom népességének sűrűsége. (Pannonia. 5. évf. 68—75 l.)

Temesy Győző, vitéz: Az új magyar-német-országi határvonal. (FöldrZsebk. 1940. 194—196 l.)

[**Ághidi**] F[erenc]: Bern Svájc fővárosa. (VárLapja. 34. évf. 46—47 l.)

— F[erenc]: Genf, a francia Svájc fővárosa. (VárLapja. 34. évf. 168 l.)

Varga László: Búcsú Ausztriától. (IfjÉlet. 14. évf. 170—172 l.)

Wallner Ernő: A Helgolandi öböl. (Földgömb. 10. évf. 381—388 l.)

— Ernő: A Mitteland csatorna. (Földgömb. 10. évf. 309—313 l.)

— Ernő: A szudetanémetek. (Földgömb. 10. évf. 81—93 l.)

[*]: A mai Csehszlovákia számokban. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 173—175 l.)

e) Nyugat-Európa.

(Europe Occidentale.)

(Franciaország, Belgium, Németalföld, Nagy-Britannia és Írország.)

- Gál** [István], Stephen: Early Travelers from Upper Hungary in England. (DanubRev. Vol. 7. No. 5. 1—10 l.)
- Györffy** György: Rotterdam. (Földgömb. 10. évf. 223—230 l.)
- [Kalmár** Gusztáv]: Belgium. (A Föld és lakói. 2. kiad. 395—400 l.)
- Gusztáv]: Franciaország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 310—323 l.)
- Gusztáv]: Hollandia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 404—411 l.)
- Gusztáv]: Írország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 393—395 l.)
- Kalmár** Gusztáv: Nagy Britannia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 362—373 l.)
- Országh** László: London. (A Föld és lakói. 2. kiad. 374—383 l.)
- Széky** Pálma: A Zöld Sziget. [Írország.] (Búvár. 5. évf. 782—785 l.)
- Pálma: Korzika. (Földgömb. 10. évf. 409—417 l.)
- Pálma: Normandia. (Földgömb. 10. évf. 50—57 l.)
- [*]**: A Severn völgye. (Vaskönyv. 29. évf. 2. félév 125—127 l.)
- [*]**: A Temze. (Vaskönyv. 29. évf. 1. félév 146—149 l.)

f) Észak-Európa.

(Europe Septentrionale.)

(Skandináv államok és Finnország.)

- Ambrus** Tibor: Ahol a legközelebbi olimpiaszt tartják. [Finnország.] (Búvár. 5. évf. 28—32 l.)
- Bl.**: Finnország. (NVilág. 4. évf. 11. sz. 14. l.)
- Csatáry** Mária: Skandinávia. Svédország és Norvégia. (CserkLLapja. 10. évf. 3. sz. 15—16 l.)
- Erdődi** József: Épülő ország <Finnország>. 42 fényképfelvétellel és 1 kottával. Szeged, 1939. Magyar téka. 158 l. K-8°. (Magyar téka. 3. sor. 2. köt.)
- György** András: Helsinki, a fehér város. (Légrády Testvérek naptára 1940. [1939.] 148—150 l.)
- [Kalmár** Gusztáv]: Dánia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 417—421 l.)
- Gusztáv]: Finnország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 445—450 l.)
- Gusztáv]: Island. (A Föld és lakói. 2. kiad. 422—424 l.)
- Gusztáv]: Norvégia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 425—434 l.)
- Gusztáv]: Svédország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 437—441 l.)
- Kodolányi** János: Suomi titka. Bp., 1939. Magyar Élet. 146 l. 6 t. K-8°.
- Mihelics** Vid: Finnország és a finnek. (Pázmány Péter naptár az 1940. évre. 56—61 l.)
- Pál** László: A finnek földje és élete. Népművelési előadás. (FMTanügy. 4. évf. 373—376 l.)
- Péchy-Horváth** Rezső: Helsinki, észak fehér városa. (NVilág. 4. évf. 11. sz. 12—14 l.)
- Soós** István: Utiképek egy boldog országból. [Finnország.] (BKEÉrt. 5. évf. 4. sz. 5—6 l.)
- Tasnádi-Kubacska** András: Egő föld az emberek talpa alatt. [Izland.] (Búvár. 5. évf. 621—625 l.)
- [*]**: Az Aaland szigetek. (Vaskönyv. 29. évf. 2. félév 227—229 l.)
- [*]**: Finnország és Karjala. (NVilág. 4. évf. 12. sz. 11. l.)
- [*]**: Svédország. (Vaskönyv. 29. évf. 1. félév 389—393 l.)

g) Kelet-Európa.

(Europe Orientale.)

(Balti államok, Lengyelország, Oroszország.)

- Bendefy** László: Seta a kaukázusi magyarság fővárosában. [Magyer.] (Földgömb. 10. évf. 340—350 l.)
- Dézai** Viktor: Oroszország elvárosiasodása. (Korunk. [Kolozsvár.] 14. évf. 853—861 l.)

- Dézai Viktor:** Oroszország elvárosodása. (VárLapja. 34. évf. 442—444, 459—460 l.)
- Irmédi-Molnár László:** Az új német-orosz határ. (IfjÉlet. 15. évf. 31—34 l.)
- Kalmár Gusztáv:** Balti országok. Észtország, Lettország, Litvánia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 454—461 l.)
- [— Gusztáv]: Lengyelország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 461—466 l.)
- [— Gusztáv]: Oroszország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 472—482 l.)
- Kertész János:** Lengyelországi úti-kepek. Rádióelőadás. Dombóvár, (1939.) Szerző. 7, (1) l. 8°.
- János: Utazzunk Lengyelországba. Utmutató. Összeáll. —. Dombóvár, [1939.] Szerző. 16 l. 16°.
- Komoróczy György:** Warszawa. (Földgömb. 10. évf. 208—216 l.)
- Nagy Ottó, M.:** Lettország. (Pásztor-tűz. [Kolozsvár.] 25. évf. 234—236 l.)
- [*]: Eesti, Latvia, Lietuva. (VasKönyv. 29. évf. 2. félév 210—211 l.)
- [*]: Ukrajna. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 76—79 l.)
- [*]: Ukránok és „Ukrajna“. <A Magyar Katonaujság nyomán.> (CserkLLapja. 10. évf. 1. sz. 5—6 l.)
- [*]: Wilna. (VasKönyv. 29. évf. 2. félév 219—221 l.)

4. Ázsia.

(Asie.)

- Aczél Márta:** Fez és fátyol. <Ródiszigetén.> (Földgömb. 10. évf. 71—75 l.)
- Baktay Ervin:** Guálíjar — az „Indiai Gibraltár“. (Földgömb. 10. évf. 267—275 l.)
- Ervin: Hogyan él a fehér ember Indiában? (Földgömb. 10. évf. 58—67 l.)
- [— Ervin]: India élete. (A Föld és lakói. 2. kiad. 629—644 l.)
- Ervin: India helyzete a Brit birodalomban. (FöldrZsebk. 1940. 82—89 l.)
- Ervin: Indiai városok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 657—665 l.)
- Ervin: Királyfiak földjén <Rádzsputána és Gudzsarát>. 60 képpel és 1 térképpel. Bp., [1939.] Franklin. 208, (3) l. 18 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. [64. köt.])
- Entz Géza:** Magyar utazó [Fejős Pál] Komodo szigetén, az óriás-gyík hazájában. (TermTudKözl. 71. köt. 141—153 l. 3 t. Klny. is.)
- Faragó [László], Ladislas:** Arabian Antic. New York, 1938. Sheridan House. 319 l. 8°.
- L[ászló]: The riddle of Arabia. London, 1939. Hale. 288 l. 8°.
- Geréb László:** A Jordán. (Szentföld. 4. évf. 7—9 l.)
- Geszti Júlia:** Benáresz. (Tükör. 7. évf. 59—63 l.)
- Lajos: A világtörténelem legna-gyobb birodalma alakul Kelet-Ázsiában? (FöldrZsebk. 1940. 89—99 l.)
- Hatvany Bertalan:** A csodálatos sziget. [Ceylon.] (Szép Szó. 8. köt. 22—30, 105—110, 215—219, 282—288 l.)
- Hedin Sven:** A kultúra bölcsője. [Ázsia.] (A Föld és lakói. 2. kiad. 565—569 l.)
- i.—l.: „Szibéria a jövő országa“. (NVilág. 4. évf. 29—31 l.)
- K[ádár] F[erenc]:** Hatay. (HajHirl. 14. évf. 2. sz. 12—13 l.)
- [Kalmár Gusztáv]: Afgánisztán. (A Föld és lakói. 2. kiad. 618 l.)
- Gusztáv: A Keletindiai szigetek. (A Föld és lakói. 2. kiad. 676—686 l.)
- [— Gusztáv]: Arábia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 591—592 l.)
- Gusztáv: Az Indiai császárság. (A Föld és lakói. 2. kiad. 619—629 l.)
- Gusztáv: Ázsia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 559—564 l.)
- [— Gusztáv]: Ázsiai Oroszország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 757—764 l.)
- [— Gusztáv]: Brit Hátsó India. (A Föld és lakói. 2. kiad. 668—669 l.)
- [— Gusztáv]: Fülöp-szigetek. (A Föld és lakói. 2. kiad. 691—692 l.)
- [— Gusztáv]: Indokina. (A Föld és lakói. 2. kiad. 672—673 l.)
- [— Gusztáv]: Irak. (A Föld és lakói. 2. kiad. 608—610 l.)

- [*Kalmár Gusztáv*]: Irán. (A Föld és lakói. 2. kiad. 611—612 l.)
- [— *Gusztáv*]: Japán. (A Föld és lakói. 2. kiad. 730—741 l.)
- [— *Gusztáv*]: Keleti Turkesztán. (A Föld és lakói. 2. kiad. 694—696 l.)
- [— *Gusztáv*]: Kína. (A Föld és lakói. 2. kiad. 699—713 l.)
- [— *Gusztáv*]: Mandzsúria. (A Föld és lakói. 2. kiad. 755—757 l.)
- [— *Gusztáv*]: Mongólia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 696—697 l.)
- [— *Gusztáv*]: Palesztina. (A Föld és lakói. 2. kiad. 582—586 l.)
- [— *Gusztáv*]: Sziám. (A Föld és lakói. 2. kiad. 673—676 l.)
- [— *Gusztáv*]: Szíria. (A Föld és lakói. 2. kiad. 580—581 l.)
- [— *Gusztáv*]: Tibet. (A Föld és lakói. 2. kiad. 692—694 l.)
- [— *Gusztáv*]: Törökország. (A Föld és lakói. 2. kiad. 570—575 l.)
- Keöpe Viktor*: A tiltott város. <Szemlévény Keöpe Viktor „Titokzatos Kína” c. művének Peking csodái c. fejezetéből.> (Öserő. 5. évf. aug. 15. sz. 9—11 l.)
- *Viktor*: Barangolás Déljapánban. (Földgömb. 10. évf. 93—99 l.)
- *Viktor*: Jáva vulkánjai. (Búvár. 5. évf. 758—759 l.)
- *Viktor*: Szakuradzsimá. (Uj Idők. 45. évf. 2. félév 508—510 l.)
- Kertész Róbert*: Az ördögimádók földje. [Irak.] Részlet a szerző „Feltámad a félhold” című munkájából. (Búvár. 5. évf. 290—294 l.)
- Kovács László*, homoródszentpáli: Mandzsukuó. (Öserő. 5. évf. 3. sz. 13—14 l., Helyreigazítás. 5. sz. 12. l.)
- Kovrig János*: Peking. (A Föld és lakói. 2. kiad. 713—728 l.)
- Lippay Lajos*: Krisztus szülőföldjén. [Palesztina.] [Bp., 1939.] M. Katolikus Írók Könyvei. 200, (2) I. K-8°. (Magyar katolikus írók könyve.)
- Mécs Alajos*: Az Indiai óceán kulcsa. [Aden.] (A Föld és lakói. 2. kiad. 606—608 l.)
- *Alajos*: Bali paradicsoma. (A Föld és lakói. 2. kiad. 686—690 l.)
- *Alajos*: Ceylon. (A Föld és lakói. 2. kiad. 665—667 l.)
- Mezey István*: Az igazi Japán. 24 képes táblával. Bp., 1939. Magyar Nippon-Társaság. 235 l. 24 t. K-8°.
- Nagy Pál*: A sárkányok szigete. [Komodo-sziget.] (A Föld és lakói. 2. kiad. 690—691 l.)
- Prinz Gyula*: A Magas-Tiensán. 156 szövegközi ábrával és 11 táblával, valamennyi a szerző eredeti rajza. — Der Hohe-Tienschan. Mit 156 Abbildungen und 11 Tafeln, alle vom Verfasser gezeichnet. Bp., 1939. M. kir. földt. intézet. 352 l. 3 t. 6 tkp. N-8°. (A Magyar Királyi Földtani Intézet évkönyve. 33. köt.)
- *Gyula*: Közép-Ázsia ősi tönkfel-színe. <Székfoglaló értekezés.> Az 1. és 2. táblával. — Die alte Rumpffläche Zentralasiens. (Mat-TermTudÉrt. 58. köt. 91—128; 129. l. 2 t. Klny. is.)
- *Gyula*: Zentralasiatische Landschaftstypen. — Fajtaképek Közép-Ázsia tájrajzában. (BSHongr-Géogr. Tome 67. 246—255; 255—258 l. 1 t.)
- *U. a.* (FöldrKözl. 67. köt. 424—433; 433—436 l. 1 t. Klny. is.)
- [*Rempert Elek*]: A tűzhányók szigete. [Jáva.] [IfjÉv. 17. évf. 262—264 l.)
- Stein, Sir Aurel*: Archaeological exploration in Central Asia. London, 1939. The India Society. (Revealing India's past. Edited by Sir John Cumming. 152—182 l. Klny. is.)
- *Sir Aurel*: Régészeti utazás Iránban. [An archaeological journey in western Iran.] Angoltól ford. Halász Gyula. (Földgömb. 10. évf. 1—16 l.)
- [Sir] Aurel: The ancient harbours of Tyre. [Rev. of A. Poidebard's work: Un grand port disparu: Tyr.] (GeogrJourn. Vol. 94. 330—333 l.)
- *Sir Aurel*: Une récente exploration en Transjordanie. (C. r. des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres. [Paris.] Année 1939. 262—268 l. Klny. is.)
- Supka Ferenc*: A zarándokok városa. [Nasik, India.] (Földgömb. 10. évf. 29—35 l.)
- *Ferenc*: Kultúra a bozótban. Ceyloni útirajz. (Földgömb. 10. évf. 137—144 l.)
- Szabados Anzelm*: Holt-tenger. (Szentföld. 4. évf. 87—88, 106—107 l.)
- Tittes György*: Atatürk Törökországa. (Földgömb. 10. évf. 241—249 l.)
- Yutang, Lin*: Mi kínaiak. [My Country and my People.] Ford.

- Benedek Marcell. Bp., 1939. Révai.
371 l. K-8°.
- U. a. 2. kiad. — 3. kiad. — 4. kiad.
- [*]: A felébredt Kelet forgalmi útjai. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 37—40 l.)
- [*]: A Filippi-szigetek és az Egyesült Államok. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 402—404 l.)
- [*]: Az átalakult Törökország. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 82—86 l.)
- [*]: Keleti város [Dura] Krisztus születése idején. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 210—214 l.)

5. Afrika.

(Afrique.)

- Aimásy*, L[ászló] E[de]: Unbekannte Sahara. Mit Flugzeug und Auto in der Libyschen Wüste. Bearb. von Hansjoachim von der Esch. (Ungarische Originalausgabe „Az ismeretlen Szahara.“) Mit 91 Abbildungen sowie 2 Karten. Leipzig, 1939. Brockhaus. 214 l. 26 t. 8°.
- Andreánszky* Gábor, báró: Adatok Tunisz és Kelet-Algéria növényföldrajzához. — Contributions à la phytogéographie de la Tunisie et l'Algérie orientale. (BotKözl. 36. köt. 1—8; 8—23 l. Klny. is.)
- Br. G[ábor]: Der Baumwuchs und seine klimatischen Grenzen in Nordafrika. Mit 11 Figuren auf Taf. IV—VI, 3 Profilen und 1 Tabelle. (BotJb. 70. Bd. 153—188 l. 3 t. Klny. is.)
- Gábor, báró: Tunisz. (TermTudKözl. 71. köt. 294—307 l. 1 t. Klny. is.)
- Bachó* László, dezséri: Tripoliszbán. (Ludovikás Levente. 17. évf. 9—11 l.)
- Borbély* László: Vasuton a Nilus deltájában. (MProtLapja. 13. évf. 57—59 l.)
- U. a. (NVilág. 4. évf. 3. sz. 3—8 l.)
- Demeter* Ödön: Addis Abeba. (A Föld és lakói. 2. kiad. 836—841 l.)
- Fejős* Pál: A „Macskák városa“. [Suakin.] (Földgömb. 10. évf. 388—392 l.)
- Horváth* István: A libiai települések. (Forum. 2. évf. 130—136 l. 2 tkp.)
- Jancsó* Elemér: Tuniszi utazás. (Pásztortűz. [Kolozsvár.] 25. évf. 17—21 l.)
- [*Kalmár* Gusztáv]: Afrika. (A Föld és lakói. 2. kiad. 768—774 l.)
- [— Gusztáv]: Az Atlasz-vidék. (A Föld és lakói. 2. kiad. 774—783 l.)
- [*Kalmár* Gusztáv]: Belga Kongó. (A Föld és lakói. 2. kiad. 846—852 l.)
- Gusztáv: Dél-Afrika. (A Föld és lakói. 2. kiad. 852—858 l.)
- [—] G[usztáv]: Egyiptom. (A Föld és lakói. 2. kiad. 799—803 l.)
- [— Gusztáv]: Kelet-Afrika. (A Föld és lakói. 2. kiad. 841—846 l.)
- [— Gusztáv]: Libia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 791—792 l.)
- Gusztáv: Olasz Kelet-Afrika. (A Föld és lakói. 2. kiad. 834—836 l.)
- [— Gusztáv]: Szahara. (A Föld és lakói. 2. kiad. 783—790 l.)
- [— Gusztáv]: Szudán. (A Föld és lakói. 2. kiad. 815—833 l.)
- [*Kéz* Andor]: A Délafrikai Unió. (A Föld és lakói. 2. kiad. 859—871 l.)
- Andor: Madagaszkár. (A Föld és lakói. 2. kiad. 872—876 l.)
- Márai* Sándor: Egyiptom. (A Föld és lakói. 2. kiad. 803—815 l.)
- P[órsáré]* Ormós Jerne: Tristan da Cunha, a Megelégedés szigete. (IfjÉlet. 14. évf. 165—167, 183—186 l.)
- Révay* József: Birkózás a sivataggal. A libiai gyarmatosítás. (Légrády Testvérek naptára 1940. [1939.] 156—158 l.)
- [József], Giuseppe: La lotta contro il deserto. (Corvina. N. ser. Anno 2. 751—767 l.)
- József: Litoranea Libica. (Búvár. 5. évf. 655—658 l.)
- Takács* József: Tunisz, Északafrika vihaszarka. (Földgömb. 10. évf. 201—207 l.)
- [*]: Kik élnek Tuniszbán. (NVilág. 4. évf. 1—2. sz. 25. l.)
- [*]: Madagaszkár. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 184—188 l.)
- [*]: Szudán. (VasKönyv. 29. évf. 2. félév 105—109 l.)

6. Amerika.

(Amérique.)

- Anders, Franz E.:** A zöld pokolban. Filmgéppel Északbraziliában. [In der grünen Hölle. Kurbelfahrten durch Nordbrasilien.] Ford. Zathureczky Gyula. Bp., [1939.] Stádium. 301 l. 20 t. K-8°.
- Baktay Ervin:** A „Vadnyugat“. (A Föld és lakói. 2. kiad. 949—953 l.)
- Gál László:** New York. (A Föld és lakói. 2. kiad. 934—941 l.)
- Glass Imre:** A Horn fok körül. (Földgömb. 10. évf. 22—28 l.)
- [Kalmár Gusztáv]:** A guyanai gyarmatok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1003—1004 l.)
- [— Gusztáv]: Alaska. (A Föld és lakói. 2. kiad. 889—891 l.)
- Gusztáv: Amerika. (A Föld és lakói. 2. kiad. 883—887 l.)
- [— Gusztáv]: Argentina. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1038—1041 l.)
- [— Gusztáv]: Az Egyesült Államok. (A Föld és lakói. 2. kiad. 907—934 l.)
- [— Gusztáv]: Bolivia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1009—1010 l.)
- [— Gusztáv]: Brazília. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1014—1025 l.)
- [— Gusztáv]: Canada. (A Föld és lakói. 2. kiad. 892—901 l.)
- [—] G[usztáv]: Chile. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1010—1012 l.)
- [— Gusztáv]: Colombia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 997—999 l.)
- [— Gusztáv]: Ecuador. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1004—1005 l.)
- [— Gusztáv]: Közép-Amerika. (A Föld és lakói. 2. kiad. 988—996 l.)
- [— Gusztáv]: Mexikó. (A Föld és lakói. 2. kiad. 979—983 l.)
- [— Gusztáv]: Paraguay. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1036—1037 l.)
- [— Gusztáv]: Perú. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1005—1006 l.)
- [— Gusztáv]: Uruguay. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1034—1036 l.)
- [— Gusztáv]: Venezuela. (A Föld és lakói. 2. kiad. 999—1003 l.)
- Kelemen Pál:** Istenek csatatere. [Mexikó.] [Battlefield of the Gods.] Ford. F. Réta Margit. Bp., [1939.] Franklin. 168, (3) l. 18 t. 8°. (A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. [62. köt.])
- Kéz Andor:** Canada nemzeti parkjai. (A Föld és lakói. 2. kiad. 902—907 l.)
- Koller Pius:** Expedíció a Halál Völgyébe. [Death Valley.] Bp., [1939.] Franklin. (Új Univerzum. 3. köt. 130—135 l. 2 t.)
- Massanek Gábor:** A Tűzföld szigeteinek útvesztőjében. (Búvár. 5. évf. 182—187 l.)
- Matolay Tibor:** Szubtropikus brazil őserdők klímája. (Búvár. 5. évf. 21—25 l.)
- Mécs Alajos:** San Francisco. (A Föld és lakói. 2. kiad. 957—959 l.)
- Milleker Rezső:** Alaszka — parasztállam. (MLélek. 1. évf. 352—354 l.)
- Országh László:** Florida. (A Föld és lakói. 2. kiad. 973—978 l.)
- P[ósa] J[enőné]:** A Hunlen vízesés és környéke Brit Columbiában. (Földgömb. 10. évf. 379—380 l.)
- Suhay Imre:** Délamerika — a jövő világrésze. (Búvár. 5. évf. 410—414 l.)
- Sulkowsky Zoltán:** A Panama csatorna. (Földgömb. 10. évf. 121—128 l.)
- Tasnádi-Kubacska András:** A Yosemite-völgy. (Természet. 35. évf. 83—86 l.)
- [*]:** A Bermuda-szigetek. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 201—205 l.)
- [*]:** Gipsztenger Új-Mexikóban. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 370—373 l.)
- [*]:** Long Island és a világkiállítás. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 338—341 l.)
- [*]:** Sao Paulo, a kávéváros. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 306—310 l.)
- [*]:** Venezuela. (VasKönyv. 29. évf. 1. félév 50—55 l.)

7. Ausztrália és Óceánia.

(*Australie et Océanie.*)

- Bulla Béla:** A Hawaii-szigetek. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1077—1081 l.)
- [— Béla]: Canberra. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1058—1060 l.)
- [— Béla]: Óceánia. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1066—1074 l.)
- Béla: Óceánia, a hanyatló bennszülött paradicsom. (Földgömb. 10. évf. 289—297 l.)
- [— Béla]: Sydney. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1060—1063 l.)
- Béla: Tahiti. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1081—1084 l.)
- [— Béla] Új Guinea. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1085—1086 l.)
- Béla: Új Zealand. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1074—1076 l.)
- Gál Zoltán:** New South Wales közlekedési viszonyai. (Földgömb. 10. évf. 393—398 l.)
- Geréb László:** Az örök tavasz szigete. [Hawaii.] (Tükör. 7. évf. 266—272 l.)
- [Kalmár Gusztáv]: Ausztrália. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1045—1057 l.)
- Suhay Imre:** Ausztrália és problémái. (Búvár. 5. évf. 705—710 l.)
- [*]: A nyugtalan Déli tenger. (Vaskönyv. 29. évf. 1. félév 249—251 l.)
- [*]: Ujguinea, az aranyország. (Vaskönyv. 29. évf. 1. félév 104—107 l.)

8. Sarkvidékek.

(*Régions polaires.*)

- Csiszár Sándor:** Az 1938—39. évi német délsarki expedíció. Die deutsche Südpolexpedition vom Jahre 1938—39. (MFotogrTársÉvk. 8—9. évf. 92—93 l.) [Csak m.]
- Kádár Ferenc:** Az orosz északkeleti átjáró. (HajHirl. 14. évf. 10. sz. 5—6 l.)
- [Kalmár Gusztáv]: A sarkvidékek. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1093—1098 l.)
- [— Gusztáv]: Grönland. (A Föld és lakói. 2. kiad. 888—889 l.)
- P[ósa] J[enőné]:** Az 1912 évi német Arktisz expedíció. (Földgömb. 10. évf. 275—278 l.)
- J[enőné]: Svalbard élete. (Földgömb. 10. évf. 314—316 l.)
- Vajda László:** Az északi sark jégvilága. Bp., 1939. Kókai. (Ismeretterjesztő előadások. Szerk. Benőcs József. 3. köt. 191—204 l.)
- [*]: Oroszország sarkvidéki területe. (Vaskönyv. 29. évf. 2. félév 211—213 l.)

9. Óceánok és tengerek.

(*Océans et mers.*)

- Bulla Béla:** A Csendes óceán. (A Föld és lakói. 2. kiad. 1090—1093 l.)
- S[óos] L[ajos]:** A VI. Tudományos Csendes-óceáni Kongresszus. (TermTudTársÉvk. 1940. 74—77 l.)

C.

Atlaszok és térképek.

(Atlas et cartes.)

I. Atlaszok.

(Atlas.)

- Barthos Indár**—**Kurucz György**: Magyarország történelmi atlasza. Terv. — Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 16 l. K-8°.
- Juhász Vilmos**: A régi és az új Európa atlasza. 9 színes térképpel és 3 táblázattal. Szerk. —. A szövegeket írták Balanyi György, Balla Antal, Juhász Vilmos, [stb.] Bp., [1939.] Dante. 115, (1) l. 3 t. 9 tkp. 8°.
- Vilmos: Történeti atlasz Európa korszakos változásairól. 9 színes történeti térképpel, a nyugati hadszíntér nagy színes térképével és 3 táblázattal. A szövegeket írta —. Bp., 1939. Dante. 39, (1) l. 3 t. 9 tkp. 4°.
- Kozma Gyula**—**Körösi Albin**: Általános földrajzi atlasz a református elemi népisk. használatára. Az új tantervnek megfelelően átdolg. Vargha György és vitéz Temes Győző. 28. kiad. Bp., [1939.] Debrecen városi ny. biz. 16 l. 4°. [Új határokkal.]
- U. a. az elemi népisk. használatára. Az új tantervnek megfelelően átdolg. Vargha György és vitéz Temes Győző. 28. kiad. Bp., [1939.] Singer és Wolfner. 16 l. 4°. [Új határokkal.]
- Kozma Gyula**—**Körösi Albin**: Rendszeres földrajzi atlasz a polgári fiú- és leányisk. használatára. Szerk. —. Az új tantervnek megfelelően átdolg. Vargha György és vitéz Temes Győző. 20. kiad. Bp., [1939.] Singer és Wolfner. 32, (2) l. 4°. [Új határokkal.]
- Magyarország** gyümölcsstermesztő területei. A Gyümölcsstermelők Országos Egyesülete adatközlése alapján kiadta a M. kir. külkereskedelmi hivatal. Bp., 1939. Stádium ny. (11) tkp. 4°.
- Polgári iskolai atlasz**. Teljesen átdolg. kiad. Szerk. Cholnoky Jenő, Erődi Kálmán, Gesztő Lajos, [stb.] Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 32 l. N-8°. [Új határokkal.]

II. Térképek.

(Cartes.)

- Atnézetes** talajismereti térkép. Boden-übersichtskarte. Mérték 1:25.000. 4867/1. Büdsszentmihály. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Ébényi Gyula; 4867/3. Hajdunánás. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Ébényi Gyula; 4967/1. Hajduböszörmény. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Ébényi Gyula; 4967/3. Balmazújváros. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Ébényi Gyula; 5166/3. Dévaványa. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Han Ferenc; 5167/1. Berettyóújfalu. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Babarczy József; 5265/1. Öcsöd. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Witkowsky Endre; 6265/2. Gyoma. Kreybig

- Lajos irányításával felv. és szerk. Witkowsky Endre; 5266/4. Békés. Kreybig Lajos irányításával felv. és szerk. Sik Károly. Bp., 1939. M. kir. földt. intézet. 76×57 cm.
- Automobil Club** utjelentése. A Királyi Magyar — Strassenbericht des Königlich Ungarischen Automobil Clubs. — Road Condition Map of the Royal Hungarian Automobile Club. — État des Routes communiquées par le Royal Automobile Club Hongrois. Szerk. Tallián Ferenc. Lépték 1:700.000. Bp., 1939. K. M. A. C. 92.5×58 cm. 8°-re hajtogatva. [Borítékcím: Útállapot térkép. 1939.]
- Balaton.** Terv. a M. kir. honvéd térképészeti intézet. Mérték: 1:50.000. Bp., 1939. Centrum. 2 lap à 86.5×58 cm.
- Budapest** tizennégy kerülete. Utcajegyzék, kerületi útmutatóval. [Mért. n.] Bp., 1939. Rácz Gyula. 36×47 cm.
- útmutatója térképpel. Tizennégy kerület. Bp., 1939. Aczél. 40 l. 1 tkp. 16°.
- U. a. Villamos és autóbusz vonalak. Egyirányú közlekedés ismertetése. Kisszakasz határok jelzése. Tizennégy kerület. Bp., 1939. Aczél. VI, 42 l. 1 tkp. 16°.
- Csonka-Magyarország** áttekintőtérképe. Országhatárok 1939 április 4-én. Mérték 1:750.000. Bp., 1938. [1939.] M. kir. honv. térk. intézet. 94×66.5 cm.
- U. a. erdőszínezéssel.
- felvételi térképe. Mérték 1:25.000. 4868/4. Nyirbátor; 4869/1. Fehérgyarmat; 4869/2. Jánk; 4869/3. Nagyecsed; 4869/4. Csenger; 4870/1. Halmi; 4870/3. Szatmárnémeti; 4965/1-b-d. Mezőtárkány; 4968/2. Szaniszló; 4968/3. Vámospércs; 4968/4. Érmihályfalva; 4969/1. Nagykároly; 4969/2. Nagymajtény; 4970/1. Erdőd; 5067/2. Hosszúpályi; 5067/4. Konyár; 5068/1. Nagyléta; 5068/2. Szalacs; 5068/3. Bihardiőszeg; 5068/4. Székelyhid; 5167/2. Bihar-keresztes; 5167/4. Berekbőszörmény; 5168/1. Bihar; 5168/3. Nagyvárad; 5267/1. Okány; 5267/2. Biharugra; 5267/3. Méhkerék; 5267/4. Nagyszalonta; 5268/1. Kardó; 5268/3. Tenke; 5366/2. Békéscsaba K.; 5366/4. Elek; 5466/1. Mezőkovácsháza; 5466/2. Kevermes; 5466/3. Battyány; 5466/4. Kürtös. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 76×57 cm.
- Csonka-Magyarország** felvételi térképe. [Kis alakú.] Mérték 1:25.000. 4965/1-a. Füzesabony; 4965/1-c. Pusztaténk; 4965/2-a. Borsodivánka; 4965/2-b. Szilpuszta <Tiszavalktól É-ra>; 4965/2-c. Poroszló; 4965/2-d. Tiszafüred É.; 4965/3-a. Kömlő; 4965/3-b. Tiszánána É.; 4965/3-c. Tarnaszentmiklós; 4965/3-d. Tiszánána D.; 4965/4-a. Sarud; 4965/4-b. Tiszafüred D.; 4965/4-c. Tiszaderzs; 4965/4-d. Tiszaszöllös. Bp., [1939.] M. kir. honv. térk. intézet. 40×30 cm.
- közigazgatási beosztása 1939. [Kárpátalja nélkül.] Mérték 1:750.000. Bp., 1938. [1939.] M. kir. honv. térk. intézet. 94×66.5 cm.
- U. a. [Kárpátaljával.] Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 94×66.5 cm.
- részletes térképe. A magyar-cseh-szlovák határmegállapító bizottságok által rögzített határokkal. Mérték 1:75.000. 4466. Eperjes és Gölniczbánya; 4564. Nagyőrce és Rimabánya; 4566. Abaújvár és Sz. szt. Jakab; 4567. Füzér; 4568. Ungvár; 4659. Tyrnau [Nagyszombat]; 4660. Neutra [Nyitra]; 4661. Königsberg [Ujbánya] und Garam-Szt. Benedek; 4663. Losonc; 4664. Rimaszombat és Susa; 4759. Szencz und Tallós; 4760. Sellye und Nagy-Surány; 4761. Léva. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 52×39 cm.
- részletes térképe. Erdőszínezéssel. Mérték 1:75.000. 4565. Rozsnyó; 4758. Pozsony, Hainburg és Oroszvár; 4762. Balassagyarmat és Ipolyság; 4763. Salgótarján és Szécsény; 5066. Karcag. Bp., [1939.] M. kir. honv. térk. intézet. 52×39 cm.
- részletes térképe. [Helyszíni helyesbítéssel.] Mérték 1:75.000. 5258. Sümeg és Zalaegerszeg; 5263. Kecskemét; 5358. Komárom és Zalaszentmihály; 5363. Soltvadkert; 5464. Szeged és Hódmezővásárhely; 5565. Makó. Bp., [1939.]

- M. kir. honv. térk. intézet. 52×39 cm.
- Europa*. 1:10.000.000. Terv. és kiadja Stoits György. Bp., [1939.] Stoits. 66×47.5 cm. [Melléktérképek: A keleti hadszíntér. 1:4.000.000., Szezi csatorna. Mért. n.]
- U. a. [Melléktérképek: A keleti hadszíntér. 1:4.000.000., Nyugati hadszíntér. 1:1.800.000.]
- Európa* politikai térképe. Mérték 1:12.000.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 44×30.5 cm.
- politikai térképe. Mérték 1:4.000.000. Terv. Kogutowicz Károly. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 154×121 cm.
- politikai térképe. Terv. és rajz. Kogutowicz Manó. Mérték 1:4.000.000. 12. jav. kiad. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 125×165 cm. [Melléktérkép: Európa népei nyelv szerint. Mérték 1:12.000.000.]
- politikai térképe. Terv. Schmidt Tibold. Mérték 1:5.250.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 94×120 cm. [Új határokkal.]
- Fejér* vármegye közigazgatási térképe. Terv. Czako István. Hivatalos adatok alapján átdolg. Tallián Ferenc. Mérték 1:300.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 26×36 cm. [Melléktérkép: Székesfehérvár. Mérték 1:40.000.]
- „*Felvidék*” közigazgatási térképe. A —. Az alaptérképet terv. és rajz. Kogutowicz Manó. Mérték 1:900.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 72×36 cm. 8°-re hajtogatva.
- Finnország* és az észak-európai hadszíntér térképe. <1:3.000.000.> Finnország ismertetését írta Juhasz Vilmos. Bp., [1939.] Dante. 16 l. 1 tkp. [36×44 cm.] 8°.
- Föld* képe, féltékekben. A—. Terv. Kogutowicz Károly. Középmérték 1:25.000.000. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 167×118 cm. [Melléktérképek: Északi sarkvidék. Mérték 1:20.000.000. Gyarmatok és tengeri forgalom. Mérték 1:100.000.000. Déli sarkvidék. Mérték 1:40.000.000.]
- Győr* szabad kir. város térképe. Mértékarány 1:10.000. Bp., 1939. Győr szab. kir. város mérn. hiv. (M. kir. honv. térk. intézet ny.) 60×60.5 cm. [Új kiadás.]
- Heves* vármegye közigazgatási térképe. Terv. Tallián Ferenc. Mérték 1:400.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 28.5×21.5 cm.
- „*Igazság*” tájékoztató térképe. Az—. [Világtérkép.] Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 60×45.5 cm.
- Kárpátalja* autotérképe. Melléklet a Shell, Csonka-Magyarország autotérképéhez. [2. kiad.-hoz.] Mérték 1:800.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 34×22 cm.
- turista és idegenforgalmi térképe. Kiadja az Országos magyar idegenforgalmi hivatal és a Magyar Turista Egyesület. Rajz. Schudich és Mester. Mérték 1:300.000. Bp., 1939. Klösz ny. 68×48.5 cm.
- Karte der Zips mit derzeit oder ehemals gebrauchten deutschen Namen*. Bearb. von Johann Loisch [János]. 2. Aufl. Massstab 1:380.000. Kesmark, 1939. Arbeitsgemeinschaft Zipser Heimat. 24.5×32 cm. [Hátlapon: Verzeichnis der deutschen, slowakischen und ungarischen Ortsnamen in der Zips. Zusammengestellt von Johann Loisch. 3. Aufl.]
- Kassa* és környéke. Mérték 1:75.000. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 52×40.5 cm.
- thj. sz. kir. város térképe. Mért. n. 3. jav. kiad. Kassa, [1939.] Wiko. 31.5×59.5 cm.
- U. a. 4. jav. kiad.
- U. a. 5. jav. kiad. [Utcajegyzékkel és útmutatóval.]
- Komárno* — *Komárom* város térképe. Mérték 1:6.000. Komárom, [1939.] Spitzer. 64×45 cm.
- Komárom* vármegye térképe. Mérték 1:300.000. Terv. és rajz. Stoits György. Bp., [1939.] Vig E. 46×31.5 cm.
- Középeurópa* új térképe. Mérték 1:5.250.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 46×30.5 cm. K-8°-re hajtogatva.
- Lengyelország*. Mérték 1:2.750.000. Bp., [1939.] Gál J. 59×42 cm. [Könyomat.]
- Magyar* szent korona országai a trianoni béke előtt és után. A—. Mérték 1:500.000. Gergely Endre közreműködésével terv. Kogutowicz Károly. Bp., 1939. Kókai.

- 192×130 cm. [Melléktérkép: Mai politikai beosztás 1:2.500.000.]
- Magyar szent korona országainak iskolai falitérképe.* A—A vall.- és közokt. m. kir. minister megbízásából terv. és rajz. Kogutowicz Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 125×172 cm. [Új határokkal.]
- Magyarország általános iskolai falitérképe.* Népiskolák, középfokú iskolák, továbbá középiskolák alsó tagozatú osztályai számára. Terv. Kogutowicz Károly, Albrecht István, Jovicza J. Sándor és Stoltmár László közreműködésével. Mérték 1:600.000. Bp., [1939.] M. kir. honv. térk. intézet. 165×108 cm.
- általános térképe. Mérték 1:200.000. 36° 48' Komárom. Bp., (1934.) M. kir. honv. térk. intézet. 40×57 cm. [Új lenyomat 1939.]
- és Európa országainak térképe. A népiskolák IV. oszt. számára. Szerk. Kogutowicz Károly, Albrecht István, Jovicza J. Sándor, Stoltmár László közreműködésével. Bp., (1939.) M. kir. honv. térk. intézet. 54×35 cm. 8°-re hajtogatva. [4 térkép és ábrák.]
- közigazgatási beosztása és közlekedési [!] térképe. Terv. és rajz. Stoits György. Mérték 1:1.200.000. Bp., [1939.] Stoits. 56,5×43 cm.
- közigazgatási térképe. Terv. és rajz. Kogutowicz Manó. Mérték 1:900.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 109,5×76 cm. 8°-re hajtogatva.
- U. a. [Új vármegyei határokkal.]
- U. a. [A trianoni határokkal.]
- politikai térképe. Mérték 1:2.500.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 39×25 cm.
- térképe a trianoni határok feltüntetésével. Terv. Kogutowicz Károly. Mérték 1:1.500.000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 65×39 cm. 8°-re hajtogatva. [Borítékcím: Szétdarabolt Magyarország térképe.]
- utallapot térképe. Érvényes 1939. évi július hó 1.-től — 1939. évi szeptember hó 30.-ig. Kiadta a m. kir. keresk.- és közlek. minisztérium. Mérték 1:600.000. Bp., [1939.] Klösz ny. 106×70 cm.
- U. a. Érvényes 1939. évi október hó 1.-től — 1940. évi január hó 31.-ig. Kiadta a m. kir. keresk.- és közlek. minisztérium. Mérték 1:609.000. [!] Bp., [1939.] Klösz ny. 106×70 cm.
- villamos energiatermelő telepei és nagyfeszültségű távolsági vezetői. — Elektrizitätswerke und Hochspannungsfernleitungen Ungarns. — Usines génératrices et lignes de transmission d'énergie électrique de la Hongrie. — Electrical generating stations and transmission lines of Hungary. Az 1939. évi augusztus hó 31-i [!] állapot. — Stand: 1. August 1939. — Situation au 1er août 1939. — Situation at 1st August 1939. Terv. vitéz Péter István. Mérték 1:350.000. Bp., 1939. M. kir. iparügyi min. (Honv. térk. intézet ny.) 189×129 cm.
- vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt. Méretarány 1:600.000. Szerk. ... a m. kir. földművelésügyi minisztérium vízrajzi intézete. Bp., 1938. [1939.] M. kir. honv. térk. intézet ny. 162×103 cm.
- Merre menjek?* Magyarország autóútjai és közigazgatási beosztása. Terv. és kiadja Stoits György. Mérték 1:750.000. Bp., 1939. Stoits. 90×58 cm. [Távolsági helységnévtárral. Megjelenik évenként 9-szer.]
- Národnostné rozvrstvenie obyvateľstva na uzemi, pripojenom k Maďarsku po viedenských arbitráži, podľa maďarského sčítania ľudu roku 1938.* — Nationalitäten-Schichtung der Bevölkerung auf dem Gebiete, das durch den Schiedsspruch in Wien an Ungarn abgetreten worden ist, nach der magyarischen Volkszählung im J. 1938. — La nazionalità degli abitanti sul territorio annesso all'Ungheria dopo l'arbitrato di Vienna, secondo i risultati del censimento ungherese nell'anno 1938. ca 1:400.000. Bratislava [Pozsony], [1939.] Slov. Grafia. 90×41 cm.
- Nyugati hadszíntér.* A—A Maginot és a Siegfried vonal tájékoztató vázlata. <1:450.000.> Bp., 1939. Dante. 35×48 cm. 8°-re hajtogatva.
- U. a. 2. kiad.
- Palesztina* a bibliai események szin-

- helye. A vall.- és közokt. m. kir. minister megbízásából terv. és rajz. Kogutowicz Manó. Mérték 1:1,000,000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 28.5×31.5 cm. [Melléktérképek: Az izraeliták XII törzse. Mérték 1:4,425,000., Jeruzsálem. Mérték 1:36,000.]
- Pécs* szabad királyi város térképe 1:10,000. Utcajegyzékkel. Összeáll. Erb Imre. Pécs, 1938. Haladás ny. 75×49 cm. [Utcajegyzék 40 l. 16°.]
- Pesthidegkút* nagyközség térképe. Szerk. Mészáros Károly. Mérték 1:10,000. [Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet ny.] 30×38.5 cm. [Fekete nyomás.]
- Pest-Pilis-Solt-Kiskun* vármegye közigazgatási térképe. Terv. Tallián Ferenc. Mérték 1:400,000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 34×54.5 cm. [Melléktérkép: Budapest székesfőváros térképe. Mérték 1:150,000.]
- Postajáráti* térkép. Kiegészítés az 1935-ben kiadott postatérképhez. Kárpátalja. Kiadja a m. kir. posta-vezérigazgatóság. [Mérték kb. 1:600,000.] Bp., 1939. M. Földr. Intézet ny. 73.5×42 cm.
- Pótlék* a „Magyarország vasuti térképe és állomási névjegyzéké”-hez. — Nachtrag zu „Ungarns Eisenbahnkarte und Bahnhofsverzeichnis“. Szerk.-verfasst von Laykauf Aladár. Melléklet: A viszsza-szatolt Felvidék vasuti térképe. Beilage: Eisenbahnkarte des rückgegliederten ungarischen Oberlandes. Bp., 1939. Szerk. 14 l. 1 tkp. [90×21.5 cm.] N-8°.
2. *pótlék* a „Magyarország vasuti térképe és állomási névjegyzéké”-hez. — 2. Nachtrag zu „Ungarns Eisenbahnkarte und Bahnhofsverzeichnis“. Szerk.-verfasst von Laykauf Aladár. Melléklet: A Kárpátalja vasuti térképe. Beilage: Die Karpathorussische Eisenbahnkarte. Bp., 1939. Szerk. 15 l. 1 tkp. [41.5×28.5 cm.] N-8°.
- Slowakei*. 1:500,000. Gotha, [1939.] J. Perthes. 97×46.5 cm. 8°-re hajtogatva. (Perthes-Karten.)
- Sopron* vármegye közigazgatási és iskolai térképe. Terv. Sümeghy Dezső és Glaser Lajos. Mérték 1:100,000. Bp., 1938. [1939.] Sopron vm. (M. kir. honv. térk. intézet ny.) 87×74 cm.
- vármegye közigazgatási térképe. Terv. Tallián Ferenc. Mérték 1:400,000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 23.5×18 cm.
- Szeged* sz. kir. város belterületi térképe. Rajz. Szegfű Sándor. Mérték 1:16,000. 1939. évi jav. kiad. Szeged, 1939. Szt. István-Társ. kvkeresk. 70.7×50.5 cm. [Utcajegyzékkel. Fekete és külön színes nyomás.]
- Székesfehérvár* szab. kir. város. Szerk. Szathmáry Sándor. Mért. n. Székesfehérvár, 1938. Pannónia ny. (Bp.: Klősz ny.) 48×48.5 cm.
- Tolna* vármegye közigazgatási térképe. Terv. Tallián Ferenc. Mérték 1:400,000. Bp., [1939.] M. Földr. Intézet. 19×26 cm.
- Ungvár* és környéke. Mérték 1:75,000. Bp., 1939. M. kir. honv. térk. intézet. 49.5×37 cm.
- Világgrészek* térképe. A—. A népiskolák V—VI—VII—VIII. oszt. számára. Szerk. Kogutowicz Károly, Albrecht István, Jovicza J. Sándor, Stólmár László közreműködésével. Bp., (1939.) M. kir. honv. térk. intézet. 58.5×43.5 cm. 8°-re hajtogatva. [5 térkép.]

NÉVMUTATÓ.

(Index des noms.)

- Aba Sándor 30.
 Abaházi Richárd 8, 9.
 Ács Tivadar 15.
 Aczél Márta 45.
 Adler-Rácz József, vitéz 15.
 Ajtai Kálmán 27.
 Ákos István 27.
 Albrecht István 53, 54.
 Almásy László Ede 47.
 Alt János, vitéz 31.
 Ambrus Tibor 44.
 Anders, Franz E. 48.
 András Károly 14.
 Andrásfalvi Domokos Ld: Gyallay Domokos.
 Andreánszky Gábor báró 11, 47.
 Andrusov, Dimitrij 31.
 Aszmann Ferenc 24.
 Asztalos Katalin 23.
 Aujeszky László 9, 16.
- Babarczy József 20, 50.
 Babos Zoltán 17.
 Bachó László, dezséri 47.
 Bácskai János György 23.
 Bacsó Nándor 9, 17, 18, 23, 31.
 Bakonyi László 23.
 Baktay Ervin 1, 45, 48.
 Balás Ferenc 9.
 Balassa Iván 23.
 Balázs Éva 37.
 — Ferenc 18.
 Bálint Sándor 5, 13, 14.
 Balla Ignác 42.
 Balogh Edgár 14.
 — Ernő 9, 37.
 — Ilona 3.
 — József 15.
 Bán Aladár 17.
 Bancs József 31.
 Banfi Florio 13.
 Bánkúti Ferenc 13, 23.
 Banó István 14.
 Bányai János 16, 37, 40.
- Barabás-Hobik László Ld: Banfi Florio.
 Bárány György 3.
 Barb, Alphons 27.
 Barcsai Tibor 27.
 Bárdos József 18.
 Barlay Magda 24.
 Barra Erzsébet 43.
 Bartha Sándor 37.
 Barthos Indár 50.
 Bátky Zsigmond 14, 18, 24.
 Bedeleán Diomed 6.
 Bedeus, Baron Gustav 37.
 Beke Ödön 27.
 Belitzky János 22.
 Bencze János 42.
 Bendefy László 16, 44.
 Benický, Vojtech 31.
 Benkő Ferenc 14.
 — József 14.
 — László 14.
 Benyovszky Károly 27.
 Bérczi József 5.
 Berényi Dénes 31.
 Berzenczey László 14.
 Beszterczey Mihály, vitéz 31.
 Beudant, François Sulpice 28.
 Beynon, Erdmann Doane 22.
 Bezdek József 31.
 Billes Ármin 31.
 Biró Júlia 18.
 — Lajos 14.
 Blasovszky Miklós 31.
 Blénessy Alajos 37.
 Bleszkányi Győzőné, özv. 3.
 Bodnár Gyula 1, 22, 27, 31.
 — Lajos 5.
 Bodo, Fritz 27.
 Bognár Gyula 3.
 Bolinder, Gustav 31.
 Bóna Imre 3.
 Borbély László 47.
 Boros Ádám 24.
 — Tibor 18.

Bošnjak, Radovan 41.
 Bőződi György 38.
 Brunner, Heinz 27.
 Bukurov, Braniszlav 24.
 Bulla Béla 9, 13, 17, 18, 27, 31, 43,
 49.

Calinescu, Raul 37.
 Cavallier József 8, 9, 13.
 Cholnoky Jenő 2, 9, 10, 15, 16, 17,
 18, 27, 31, 42, 50.
 Columbus Kristóf 14.
 Conea, Ion 37.
 Contrea, Aurel 24.
 Csapó Zoltán 42.
 Csátár István 25, 27, 36.
 Csátáry Mária 22, 44.
 Csete Balázs 22.
 Csikvári Antal 22, 30, 31.
 Csiszár Sándor 13, 49.
 Csury Jenő 31.
 Csutak János 8.
 Czakó István 52.

D'Agostino Orsini, P. 12.
 Dancza János 31.
 Danczi Villebald 27.
 Dánielné Lengyel Laura 14.
 David-Neel, Alexandra 14.
 Demeter Ödön 47.
 Derzsi Kovács Jenő 3.
 Devich Andor 3.
 Déznai Viktor 13, 44, 45.
 Dho, Giovanna 18.
 Dickenmann, Ernst 41.
 Dienes István 24, 26.
 Dinnyés Lajos 24.
 Dobó István 31.
 Dobos Ferenc 37.
 Domján Anna 24, 27.
 Domokos János 22.
 Dorkó Matild 31.
 Dornyay Béla 27, 31.
 Dömötör Sándor 27.
 Dublea, Eugeniu 25.
 Dubovitz István 1.
 Dudich Endre 26.
 Durkó Antal, vitéz 24.
 Dús Ferenc 3.

Ébényi Gyula 20, 50.
 Ecsedi István 5, 14.
 Edelényi Béla 27.
 Edvy Gyula 10.
 Egressy János 31.
 Elek Péter 27.
 Entz Géza 27, 31, 45.
 Eördögh Erzsébet 3.
 Erdei Ferenc 18.
 Erdélyi János 27.
 — József 24.

Erdödi József 27, 44.
 Erödi Kálmán 5, 50.
 Erödi-Harrach Béla 14.

Fábián Béla 37.
 — Sándor 24, 35.
 Faragó László 45.
 Farkas Sándor, bölöni 14.
 Farkasfalvi Imre 15.
 Fáy Ödön 8.
 Fecske Sarolta 24.
 Fejős Pál 45, 47.
 Fekete Nagy Antal 18.
 — Péter, H. 14.
 — Tibor 3.
 Fél Edit 18.
 Ferenczi Gábor 6.
 — István 31.
 Fernandez, Juan 13.
 Fest Aladár 14.
 Fettich Nándor 28.
 Ficheux, Robert 37.
 Filimon, A. 37.
 Filippi, Filippo de 14.
 Firtás Nándor 17, 32.
 Firsoff, Valdemar A. 32.
 Fischer Gyula 11.
 Flachbarth Ernő 32.
 Floca, Octavian 37.
 Florian, Leontin 38.
 Fodor Ferenc 19, 24, 32, 43.
 Follajtár Ernő 25, 32.
 Fóris Anna 28, 32.
 Földvári Aladár 42.
 Frank Miklós 20.
 Fülöp Mihály 3.
 — Zsigmond 28.

Gaál István 32.
 Gadomski, Adam 32.
 Găinaru, Vasile 37.
 Gál István 15, 32, 44.
 — László 48.
 — Zoltán 49.
 Garaj Lajos 24.
 Garzuly J. László 32.
 Georgescu, Ioan 24, 32, 37.
 Geréb László 45, 49.
 Gergely Endre 52.
 — István 19.
 Geszti Júlia 45.
 — Lajos 12, 45, 50.
 Geyer, Fritz 28.
 Glaser Lajos 24, 54.
 Glass Imre 48.
 Glatz Károlyné 3.
 Gobbi Belcredi, A. M. 32.
 Gocan, Simion 38.
 Gociman, Aurel 38.
 Gomboecz Endre 14, 15, 16.
 Gorovei, Artur 24, 38.

Gosztonyi Gyula 28.
 Gönyey Sándor 15.
 Görcs László 28.
 Gračanin, Mihovil 41.
 Grădinaru, Emil 24.
 Grecu, Ion 38.
 Grunwald, Constantin de 19.
 Grűsz Frigyes 11.
 Gulyás László 38.
 Gunda Béla 11, 14, 15, 19, 27, 32.
 Gyallay Domokos 37.
 Gyarmaty Árpád 14.
 Győrfly György 19, 44.
 — István 14, 15.
 Győrfly István 24, 32.
 — Katinka 11.
 György András 44.
 Györkös Erzsébet 23.

Haáz Ferenc 38.
 Haberlandt, Arthur 18, 19.
 Halász Gyula 13.
 Haller, Hermann 41.
 Han Ferenc 20, 50.
 Hankó Béla 28.
 Hann, Julius von 15.
 Hanusz István 15.
 Hargitai Zoltán 24.
 Harza László 3.
 Hatvany Bertalan 45.
 Hauptmann, Ljudmil 19.
 Hedin, Sven 15, 45.
 Heger Flóris 43.
 Heimler Károly 1.
 Helge, N. 32.
 Hell Lajos 23.
 Hellmann, Gustav 15.
 Herrmann Margit 10.
 Hézser Aurél 1, 2, 11, 12, 14.
 Hidegkúti Mihály 17.
 Hofbauer Róbert 32.
 Hofhauser Jenő 8.
 Honti János 16.
 Horger Antal 38.
 Horn József 5.
 Horvát Adolf 28.
 Horvat, Ivo 41.
 Horváth Andor 24.
 — Árpád 28.
 — Béla 8.
 — István 12, 42, 47.
 — János 8.
 — Károly 13.
 — Kázmér, vitéz 28.
 Hovhannesian Eghia 25.
 Hudson, Henry 14.
 Huss Richard 38, 39.

Iczkovits Emma 38.
 Ihne, Egon 15.
 Ijjász Ervin 10.

Ilea, Vasile 32.
 Illyefalvi I. Lajos 1.
 Illyés Gyula 15.
 Irmédi-Molnár László 3, 9, 13, 28, 32, 45.
 Isbert, Otto Albrecht 19.
 Istók László 3.

Jakab Antal 38.
 Jancsó Elemér 47.
 — Gyula 38.
 Jankó János 15.
 Jánossy Dénes 19.
 Jautz M. Flamina 23.
 Jósa Kálmán 32.
 Jovicza J. Sándor 53, 54.
 Józsa János 14.
 Juhász Vilmos 42, 50, 52.
 Julián barát 13, 16.

Kádár Ferenc 45, 49.
 — László 5, 13, 19, 24.
 Kadić Ottokár 1, 10, 23.
 Kaffka Károly 36.
 Kali Sándor 6.
 Kalmár Gusztáv 5, 8, 12, 17, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49.
 Kalós József 17, 32.
 Kampis Sára 28.
 Kardos Albert 16, 24.
 Karl János 3, 4, 6, 32.
 Károlyi Sándor 4.
 Károssy István 9.
 Karvaš, Josef 32.
 Kelemen Pál 48.
 Kelényi B. Ottó 23.
 Kenéz Béla 32.
 Keöpe Viktor 46.
 Keöpeczi-Nagy Zoltán 19.
 Kerekes József 19, 23, 32.
 Keresztúri Kálmán Ld: Szentmártoni Kálmán.
 Kertész János 1, 25, 28, 32, 43, 45.
 — Manó 16.
 — Róbert 12, 46.
 Kessler Hubert 32.
 Kéz Andor 1, 2, 10, 28, 32, 33, 47, 48.
 Kis Tibor 33.
 Kiss Barnabás 25.
 — Géza, hegyaljai 15.
 — István, rugonfalvi 38.
 — Mária 33.
 Klebniczki József 25.
 Klein Gáspár 33.
 Klimko, Michal 33.
 Knieza István 19, 28, 33, 38.
 Koch Ferenc 4, 12, 43.
 Kodolányi János 44.
 Kogutowicz Károly 2, 3, 52, 53, 54.
 — Manó 52, 53, 54.
 Koitz, Heinrich 33.

Kolacskovszky Lajos 33.
 Koller Pius 48.
 Kolosváry Gábor 11, 19, 42.
 Komáromi Károly 19.
 Komáromy József 25.
 Komoróczy György 33, 45.
 Kondracki, Jerzy 33.
 Kós Károly 38.
 Kovačević, Milan 41.
 Kovács Alajos 19, 33.
 — Béla 43.
 — Eszter 28.
 — István 43.
 — László 15.
 — László, humoródszentpáli 46.
 Kováts J. András 28.
 Kovrig János 33, 46.
 Kozma Gyula 50.
 Körösi Albin 15, 50.
 — Csoma Sándor 15.
 Körössy László 43.
 Körtvélyessy László 25.
 Kövér Fidél 33.
 Kraftsik János 4.
 Kranzmayer, Eberhard 28.
 Kratofil Dezső 15.
 Krauss, Friedrich 38.
 Król Oszvald 25.
 Krompecher Bertalan 14.
 Kunfalvi Rezső, ifj. 10.
 Kunnert, Heinrich 29.
 Kunszky, József 33.
 Kunszt János 20.
 Kurucz György 50.
 Küppers-Sonnenberg, G. A. 33.
 Küsmödi György Ld: Bözödi György.

Ladányi Miksa 20.
 Ladócsy Károly 28.
 Lang, Karl 38.
 Lányi Viktor 43.
 László Mihály 33.
 Laykauf Aladár 54.
 Leidenfrost Gyuláné 4.
 Lendl, Egon 19, 33.
 Lendvay Ferenc 24, 33.
 Lenkey Edit 12.
 Levendel László 11, 12.
 Lippay Lajos 46.
 — M. Lúcia 28.
 Lipták, Fero 33.
 Littke Aurél 15.
 Lóczy Lajos 15, 19.
 Loisch János 52.
 Loon, Hendrik Willem van 8.
 Lorković, Mladen 41.
 Losonczy István 15.
 Lovas Elemér 28, 29.
 Lovass Gyula 28.
 Lovassy Andor 28, 29.
 Lőrinczi Ferenc 6.

Lukácsy Livia 4.
 Lupták, L'udovít 33.

Machnyik Andor 29.
 Mager, Traian 25.
 Magvary Zoltán 13.
 Majláth Jolán 15.
 Majzon László 9.
 Makkai Endre 15.
 Manciualea, Ștefan 25, 38.
 Mann, Hans 28.
 Márai Sándor 47.
 Marjalaki Kiss Lajos 6, 33.
 Marosi Arnold 29.
 Marót Károly 14.
 Martin, Lawrence 16.
 Martinka, Jožo 33.
 Marton László 4.
 Márton Barna 14.
 — Béla 13, 25, 43.
 — Gyula 38.
 Massanek Gábor 48.
 Máthé Imre 25.
 Matolay Tibor 10, 12, 13, 48.
 Mauritz Béla 10.
 Mayer László 17.
 Mécs Alajos 46, 48.
 Medriczky Andor 23.
 Melich János 16, 29.
 Mencl, Václav 33.
 Mendöl Tibor 20, 25, 33.
 Mesterházy Jenő 23.
 Mészáros Károly 54.
 — Olga 3, 13.
 Mezey István 46.
 Miháltz István 25.
 Mihelics Vid 44.
 Mijatev Péter 42.
 Mike Gyula, vitéz 2.
 Mikesy Sándor, vitéz 25.
 Miklós Elemér 20.
 — József, Dálnoki 20.
 Milleker Rezső 12, 25, 34, 38, 48.
 Mircea Vulcănescu 38.
 Młodziejowski, Jerzy 34.
 Móczár László 20.
 Mollay Károly 13.
 Molnár Domokos 42.
 — Sándor 25.
 Mónus Gyula 4.
 Moór Elemér 13, 16, 28, 38.
 Móra László 16.
 Móricz József 34.
 Mottl Mária 21.
 Murányi Béla 12.
 Musnai László 15.
 Müller-Berndt, E. 21.

Nádasi Mária Chantal 34.
 Nádor Jenő 13.

Nagy Imre 4.
 — Jenő 4.
 — Miklós, Aldobolyi 4.
 — Ottó M. 45.
 — Ödön 15.
 — Pál 21, 23, 34, 43, 46.
 — Zoltán, vitéz 34.
 Nánay Béláné 5, 6.
 Neller Mátyás 41.
 Nemes Árpád 34.
 — József 17.
 Nendtvich Andor 34.
 Nevole, Johann 29.
 Nowak, Robert 34.

 Nyárády Erasmus Gyula 37, 39.
 Nyisztor Zoltán 42.

 Oláh György 25.
 Ondrouch, Vojtěch 34.
 Oprescu, Nicolae 39.
 Orbán Balázs báró 15.
 — Dezső 28, 29.
 — István 42.
 Orosz Endre 39.
 Országh László 44, 48.
 Oszlász Victor 6.
 Oszvald György 21.

 Ölvedi János 36.

 Paget, John 15.
 Pais Dezső 29, 39.
 Pál László 44.
 Pálincás Gyula 10.
 Papahagi, Tache 39.
 Papp József 41.
 — Lajos 39.
 Parádi Ferenc 39.
 Parmenius István 15.
 Pascu, Georghe 39.
 Pataki Ferenc 4.
 — József 43.
 Pataky Mária 34.
 Pavel Agoston 29.
 Péchy-Horváth Rezső 1, 33, 34, 39, 42, 44.
 Pécsi Albert 4, 10, 12, 23.
 Péntes Antal 42.
 Pétery István, vitéz 53.
 Petneházy Zalán 9.
 Petrich Géza 11.
 Petrik Szabolcs 34.
 Polgárdy Géza 20, 29.
 Pongrácz Alajos 42.
 — Sándor 16.
 Popa, Traian 39.
 Popescu-Spineri, Marin 39.
 Pósa Jenőné 12, 13, 14, 47, 48, 49.
 Prém Loránd 34.
 Prinz Gyula 15, 29, 43, 46.

Prox, Alfred 39.
 Pușcariu, Valeriu 34.

 Radványi Kálmán 42.
 Rapaics Raymund 34.
 Rátz Ottó 29.
 Rausch Zoltán 20.
 Reguly Antal 16.
 Reinhardt, Ludwig J. 29.
 Rempört Elek 46.
 Réthly Antal 15, 16, 21.
 Retzlaff, Hans 29.
 Révai Ernő 10.
 Révay István gróf 21.
 — József 42, 47.
 — Zoltán 29.
 Rideg Lajos 29.
 Røwde, Peter Martin 21.
 Róna Zsigmond 15, 16.
 Rónai András 21, 34, 39, 42.
 Rotarides Mihály 10.
 Roth, Zdeněk 34.
 Rudischné Moicsán Olga 4.
 Ruisz Rezső 23, 34.
 Rungaldier, Randolf 29, 34.

 Sándor Géza 9.
 Sáray Gizella 29.
 Sármandi Sándor 12.
 Sashegyi Sándor 22.
 Sauer, Viktor 34.
 Saussure, Horace 16.
 Schäfer, Otto 34.
 Schenzl Guidó 16.
 Schermann Szilárd 35.
 Schiffner, Carlo 39.
 Schmidt Eligius Róbert 20.
 — , Heinrich 21.
 — , Peter Heinrich 3.
 — Tibold 52.
 Schneefuss, Walter 21.
 Schulhof Vilmos 29.
 Schwartz, Michael 35.
 Sebestyén Olga 14.
 Sédi Károly 16.
 Sík Károly 20, 51.
 — Lajos 29.
 Simionescu, Ion 35.
 Simon Béla 2, 10, 21.
 — Margit 25.
 Sipos György 29.
 Skok, Petar 25.
 Skupinówna, Janina 4.
 Smaroglay Ferenc 25.
 Someșan, Laurian 25, 39.
 Somogyi József 12, 42.
 Soó Rezső 1, 11, 21, 25, 26.
 Soós István 44.
 — Lajos 49.
 Spánitz Márta 4.
 Sprenger Mária Mercedes 14.

Stahl, H. H. 39.
 Stanglica, Franz 39.
 Stein, Sir Aurel 14, 46.
 Stocklőw, S. 35.
 Stoia-Udrea, Ion 24.
 Stoica, Nicolae 39.
 Stoits György 52, 53.
 Stoltmár László 3, 4, 53, 54.
 Strömpl Gábor 4, 9, 35.
 Stundl, Karl 29.
 Suhay Imre 48, 49.
 Suiaga, Victor 37.
 Sujtó Béla 29.
 Sulkowsky Zoltán 48.
 Sulyok János 23.
 Supka Ferenc 46.
 Sümeghy Dezső 54.

 Szabados Anzelm 46.
 Szabó Adorján 35.
 — Lajos, vitéz 4.
 — Mihály, v. U. 21.
 — Pál Zoltán 4, 26, 29, 42.
 — T. Attila 16, 21, 39.
 — Vilma 29.
 Szabóné Weress Jolán 15.
 Szádeczky-Kardoss Elemér 29, 30.
 Szakáll Zsigmond 4.
 Szalánczy György 30.
 Szalay Béla 40.
 Szathmáry Sándor 54.
 Száva-Kováts József 10, 11.
 Szegfü Sándor 54.
 Szeghalmy Gyula 30.
 Székely Andor 24.
 — Tivadar Ld: Bányai János.
 Széky Pálma 16, 42, 44.
 Szendrey Ákos 14.
 — Zsigmond 26.
 Szent-István Aladár 35.
 — Ivány József 30.
 Szentmártoni Kálmán 38.
 Szepesi Gyula 4.
 Szerb Antal 16.
 Sziklay János 21.
 Szilády Zoltán 14, 15.
 Szilber Józsefné 11.
 Szohor Pál 26.
 Szollár István 30.
 Szurovy Géza 41.
 Szüts Lajos 9, 14.

 Tábori Kornél 30.
 — Pál 21, 30.
 Takács József 12, 16, 21, 47.
 Tallián Ferenc 51, 52, 54.
 Tasnádi-Kubacska András 11, 44, 48.
 Tatár Miklós 21, 22.
 Teleki Pál gróf 3, 16.
 Temesy Győző, vitéz 1, 2, 6, 26, 30,
 42, 43, 50.

Temesy Győzőné, vitéz 42.
 Thirring Gusztáv 12, 19, 30.
 — Lajos 14, 15, 22, 35.
 Thury György, K. 27, 31.
 Tillmann László 3.
 Timaffy László 30.
 Timár Kálmán 26.
 Tirpák Sándor 6.
 Titeica, Radu 40.
 Tittes György 46.
 Tolan, Isaia 26.
 Tolmár Gyula 9.
 Tonelli Sándor 43.
 Tóth Béla 26.
 — Sándor 40.
 Török Árpád 35.
 — Zoltán 40.
 Tulogdy János 40.

 Udvarhelyi Károly 4, 5, 6, 7.
 Uhr György 26.
 Ujhelyi József 43.
 Undi Károly 26.
 Urdaneta, Andres de 13.
 Úrhegyi Emilia 35, 36.

 Vághidi Ferenc 43.
 Vajda László 49.
 Vajkai Aurél 30.
 Vájlok Sándor 30.
 Vámszer Géza 40.
 Vanino, Miroslav 41.
 Várady Irén 36.
 — Károly, vitéz 18, 36.
 Várdotfalvi József Ld: Venczel József.
 Varga Gábor 12.
 — Imre 36.
 — Lajos 26, 30.
 — László 43.
 — Sándor 36.
 Vargha György 50.
 Vásárhelyi Boldizsár, vitéz 22.
 Vasvári Miklós 11.
 Vécsey Zoltán 36.
 Vékás János 23.
 Venczel József 40.
 Venkovits István 23.
 Vertse Albert 22, 26.
 Veverca, Ion 26.
 Vicsay Lajos 5, 36.
 Vincze Ferenc 26.
 Virányi Elemér 16.
 Viski Károly 15.
 Vitális István 22.
 Volko-Starohorský, Ján 36.
 Vozáry Katalin 36.
 Völgyesi Ferencné 17.
 Vöröss József 9.
 Vuia, Romulus 40.

 Wagner János 43.

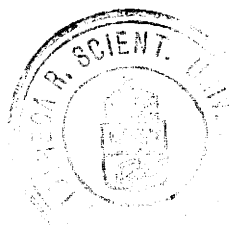
Wagner Richárd 2, 9.
Wallner Ernő 12, 36, 43.
Wegener, Georg 16.
Weidlein János 30.
Weinelt, Herbert 36.
Weszelszky Gyula 11.
Winkler, Arno 19.
Witauschek Gyula 9.
Witkowski Endre 20, 50, 51.
Wülker-Weymann, Gabriele 26.

Xantus János 16.

Yutang, Lin 46, 47.

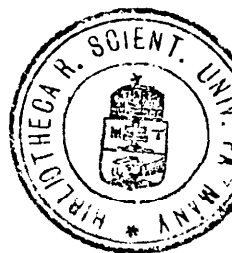
Zágoni István 16.
Zakariás Jenő 20.
Zalotay Elemér 26.
Zboray Ernő 17.
Zichy István gróf 15.
Zoltai Lajos 16.
Zólyomi Bálint 11, 22, 30.

Zsirai Miklós 16.
Zsombolyay Valéria 5.

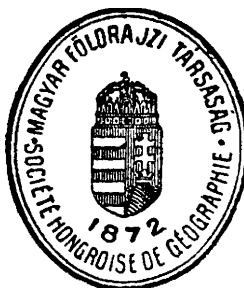

XI

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

BULLETIN
GÉOGRAPHIQUE

GEOGRAPHICAL
REVIEW

BOLLETTINO GEOGRAFICO
GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

LXIX. KÖTET.

1941.

2. SZÁM.

SZERKESZTI:

KÉZ ANDOR ÉS MENDÖL TIBOR
vitéz TEMESY GYÖZŐ KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

TARTALOM:

<i>Cholnoky Jenő dr.:</i> Teleki Pál gróf	63
<i>Réthy Antal dr.:</i> Thirring Gusztáv †	72
<i>Cholnoky Jenő dr.:</i> A Hoang-ho törmelékkúpja	78
<i>Márton Béla dr.:</i> A kereskedő helységek eloszlása Magyarországon	94
<i>Erdei Ferenc:</i> A tanyás települések földrajzi szemlélete	103
<i>Mendöl Tibor dr.:</i> Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez	113
<i>vitéz Temesy Győző dr.:</i> Főtitkári jelentés	116
A Didaktikai Szakosztály előadásai	126
Irodalom	138
Társasági ügyek	144
Beérkezett könyvek	150

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

EDITED:
HUNGARIAN
GEOGRAPHICAL SOCIETY

VERLAG:
UNGARISCHE GEOGRAPHISCHE
GESELLSCHAFT

EDITION PAR LA:
SOCIÉTÉ HONGROISE
DE GÉOGRAPHIE

BUDAPEST VIII., SÁNDOR UTCA 8.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG SZAKFOLYÓIRATA

Megjelenik évenként négyszer: március, június, szeptember és december hónapban.

A Magyar Földrajzi Társaság tagjai „A Földgömb” c. népszerű folyóirattal együtt tagsági illetményként kapják.

Előfizetési ára egy évre 10 pengő. Egy-egy füzet ára 2.50 pengő.

A szerkesztőség címe:

Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. VIII., Sándor u. 8. sz.

Tudnivalók.

1. *Hivatalos helyiség:* VIII., Sándor-utca 8.
2. *Hivatalos órák:* minden csütörtökön 4—6, szombaton 4—7. Ugyanakkor a könyvtár is használható. (Ünnepnapok, valamint júl. és aug. kivételével.)
3. *Tagilletmény:* „A Földgömb” népszerű és a „Földrajzi Közlemények” szakszerű folyóirat. *Tagdíj* évi 10 P. Esedékes az első negyedévben.
4. *Csekk száma:* 23604.
5. *Telefon (csak csütörtökön és szombaton d. u. 4—7-ig):* 143—357.
6. Tagajánlások és felszólamlások VIII., Sándor-utca 8. alá küldendők.
7. Szaküléseinket és estélyeinket a Társaság tagjai és az általok bevezetett vendégek ingyen látogathatják.
8. Minden hónap első csütörtökén tart a Társaság *választmányi ülést*. Tagfelvétel.
9. Minden hónap második csütörtökén d. u. 6 órakor szakülés (VIII., Múzeum-körút 6—8. Egyetemi Földrajzi Intézet).
10. Minden hónap harmadik csütörtökén d. u. 6 órakor a Didaktikai Szakosztály ülése (u. o.).
11. Estélyeink és Szaküléseink tárgyát, pontos időpontját, valamint helyét rendszerint „A Földgömb”-ben, valamint a napilapokban meghirdetjük.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

BULLETIN
GÉOGRAPHIQUE

GEOGRAPHICAL
REVIEW

BOLLETTINO GEOGRAFICO
GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

LXIX. KÖTET.

1941.

3. SZÁM.

SZERKESZTI:

KÉZ ANDOR ÉS MENDÖL TIBOR
vitéz TEMESY GYŐZŐ KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

TARTALOM:

<i>Peja Győző dr.</i> : Löss és folyami kavics tektonikus eredetű elmozdulása a Nógrádi medencében	153
<i>Keöpeczi-Nagy Zoltán dr.</i> : Folyóink jégállapota 1941. januárius és februárius hónapban	159
<i>Bendefy László dr.</i> : Zemarkhosz és Valentinus követségjárása	164
<i>Boros Ádám dr.</i> : Az állatok taposásának térszínalakító jelentősége	180
<i>Irodalom</i> : a) hazai; b) külföldi	183
<i>Beérkezett könyvek</i>	194
<i>Melléklet</i> : A Magyar Földrajzi Irodalom 1939.	

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

EDITED BY
HUNGARIAN
GEOGRAPHICAL SOCIETY

VERLAG:
UNGARISCHE GEOGRAPHISCHE
GESELLSCHAFT

EDITION PAR LA:
SOCIÉTÉ HONGROISE
DE GÉOGRAPHIE

BUDAPEST VIII., SÁNDOR UTCA 8.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG SZAKFOLYÓIRATA

Megjelenik évenként négyszer: március, június, szeptember és december hónapban.

A Magyar Földrajzi Társaság tagjai „A Földgömb” c. népszerű folyóirattal együtt tagsági illetményként kapják.

Előfizetési ára egy évre 10 pengő. Egy-egy füzet ára 2.50 pengő.

A szerkesztőség címe:

Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. VIII., Sándor u. 8. sz.

Tudnivalók.

1. *Hivatalos helyiség:* VIII., Sándor-utca 8.

2. *Hivatalos órák:* minden csütörtökön 4—6, szombaton 4—7. Ugyanakkor a könyvtár is használható. (Ünnepnapok, valamint júl. és aug. kivételével.)

3. *Tagilletmény:* „A Földgömb” népszerű és a „Földrajzi Közlemények” szakszerű folyóirat. *Tagdíj* évi 10 P. Esedékes az első negyedévben.

4. *Csekk száma:* 23604.

5. *Telefon (csak csütörtökön és szombaton d. u. 4—7-ig):* 143—357.

6. Tagajánlások és felszólamlások VIII., Sándor-utca 8. alá küldendők.

7. Szaküléseinket és estélyeinket a Társaság tagjai és az általuk bevezetett vendégek ingyen látogathatják.

8. Minden hónap első csütörtökén tart a Társaság *választmányi ülést*. Tagfelvétel.

9. Minden hónap második csütörtökén d. u. 6 órakor szakülés (VIII., Múzeum-körút 6—8. Egyetemi Földrajzi Intézet).

10. Minden hónap harmadik csütörtökén d. u. 6 órakor a *Didaktikai Szakosztály* ülése (u. o.).

11. Estélyeink és Szaküléseink tárgyát, pontos időpontját, valamint helyét rendszerint „A Földgömb”-ben, valamint a napilapokban meghirdetjük.

Az 1940. évi magyar földrajzi irodalom összeállítása folyamatban van. Kérjük igen tisztelt tagtársainkat és olvasóinkat, hogy 1940-ben megjelent földrajzi tárgyú dolgozataikat, azok különnyomatait, vagy legalább címeinek bibliográfiailag pontos jegyzékét szíveskedjenek megküldeni az alábbi címre:

Magyar Földrajzi Társaság könyvtára,

Budapest, VIII., Sándor-utca 8.

A megküldött dolgozatokat a könyvtár a szerzők kívánságára használat után visszaküldi.

73 - 73

14

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

BULLETIN
GÉOGRAPHIQUE

GEOGRAPHICAL
REVIEW

BOLLETTINO GEOGRAFICO
GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

LXIX. KÖTET.

1941.

4. SZÁM.

SZERKESZTI:

KÉZ ANDOR és MENDŐL TIBOR
vitéz TEMESY GYŐZŐ KÖZREMŰKODÉSÉVEL

TARTALOM:

<i>Bulla Béla dr.: A Magyar medence pliocén és pleisztocén terraszai ...</i>	199
<i>Gunda Béla dr.: Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében ...</i>	230
<i>Prinz Gyula dr.: Ősi hegyszerkezet kihatásai a mai domborzatra ...</i>	246
<i>Irodalom ...</i>	254
<i>Társasági ügyek ...</i>	260
<i>Beérkezett könyvek ...</i>	262

KIADJA A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

EDITED:
HUNGARIAN
GEOGRAPHICAL SOCIETY

VERLAG:
UNGARISCHE GEOGRAPHISCHE
GESELLSCHAFT

EDITION PAR LA:
SOCIÉTÉ HONGROISE
DE GÉOGRAPHIE

BUDAPEST VIII., SÁNDOR UTCA 6.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG SZAKFOLYÓIRATA

Megjelenik évenként négyszer: március, június, szeptember és december hónapban.

A Magyar Földrajzi Társaság tagjai „A Földgömb” c. népszerű folyóirattal együtt tagsági illetményként kapják.

Előfizetési ára egy évre 10 pengő. Egy-egy füzet ára 2.50 pengő.

A szerkesztőség címe:

Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. VIII., Sándor u. 8. sz.

Tudnivalók.

1. *Hivatalos helyiség:* VIII., Sándor-utca 8.
2. *Hivatalos órák:* minden csütörtökön 4—6, szombaton 4—7. Ugyanakkor a könyvtár is használható. (Ünnepnapok, valamint júl. és aug. kivételével.)
3. *Tagilletmény:* „A Földgömb” népszerű és a „Földrajzi Közlemények” szakszerű folyóirat. *Tagdíj* évi 10 P. Esedékes az első negyedévben.
4. *Csekk számla:* 23604.
5. *Telefon (csak csütörtökön és szombaton d. u. 4—7-ig):* 143—357.
6. Tagajánlások és felszólamlások VIII., Sándor-utca 8. alá küldendők.
7. Szaküléseinket és estélyeinket a Társaság tagjai és az általuk bevezetett vendégek ingyen látogathatják.
8. Minden hónap első csütörtökén tart a Társaság *választmányi ülést*. Tagfelvétel.
9. Minden hónap második csütörtökén d. u. 6 órakor szakülés (VIII., Múzeum-körút 6—8. Egyetemi Földrajzi Intézet).
10. Minden hónap harmadik csütörtökén d. u. 6 órakor a Didaktikai Szakosztály ülése (u. o.).
11. Estélyeink és Szaküléseink tárgyát, pontos időpontját, valamint helyét rendszerint „A Földgömb”-ben, valamint a napilapokban meghirdetjük.

Az 1940. évi magyar földrajzi irodalom összeállítása folyamatban van. Kérjük igen tisztelt tagtársainkat és olvasóinkat, hogy 1940-ben megjelent földrajzi tárgyú dolgozataikat, azok különnyomatait, vagy legalább címeinek bibliográfiailag pontos jegyzékét szíveskedjenek megküldeni az alábbi címre:

Magyar Földrajzi Társaság könyvtára,

Budapest, VIII., Sándor-utca 8.

A megküldött dolgozatokat a könyvtár a szerzők kívánságára használat után visszaküldi.